The Gujarat Agricultural & Industrial Quarterly.

श्री गुजरात

खेतीवाडी अने हुन्नर उद्योग

त्रिमासिक.

પુસ્તક ૧૭ | એપ્રિલ ૧૯૧૮ | અંક ૧ લો

फलत्य वेक्षिता स्वर्णं ... र सजान याक्षिता
कृषि कृषि पुराणज्ञ इत्युवाच पराशर ॥

ભાવાર્થ —ખેતી કરનાર ખેડુત પોતે જાતે દેખરેખ રાખે તો તે સુવર્ણ આપે એવી છે પરંતુ જો પોતે તેના ઉપર નજર ન રાખે તો તે ગરીબાઈ આપે એમ કૃષિ પુરાણના પારાશર ઋષિ કહે છે

પ્રસિદ્ધ કર્તા

ભરૂચ ખેતીવાડી તથા હુન્નર ઉદ્યોગ ખીલવનાર મંડળીની

પબ્લીશીંગ કમીટી

૧ ઓનરેબલ રાવબહાદુર મોતીલાલ ચુનીલાલ—ભરૂચ.
૨ પ્રો૦ ભીમભાઈ મોરારજી દેસાઈ
 ડીપ્લોમા લાઈસેન્શીએટ ઓફ એગ્રીકલ્ચર ઉત્તર વિભાગ—સુરત
૩ મી૦ રામભાઈ ડી૦ પટેલ બી૦ એજી૦,
 ખેતીવાડી ખાતાના ઓવરશીયર—ભરૂચ
૪ મી૦ નરહરી કૃષ્ણરામ શાહ બી૦ એ૦—ભરૂચ
૫ મી૦ હરીદાસ દયાળદાસ આધીઆ બી૦ એ૦—ભરૂચ
૬ ચિમનલાલ હરદેવરામ
 કાર્યવાહી, સેક્રેટરી અને ટ્રેઝરર—ભરૂચ

લવાજમ: મંડળીના લાઈફ મેમ્બરોને મફત—મંડળીના ભરૂચ જીલ્લાના સભાસદોને મફત
અન્ય ગૃહસ્થો માટે વાર્ષિક રૂ૦ ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ રૂ૦ ૦-૨-૦

અનુક્રમણિકા

શ્રી ગુજરાત

ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ

ત્રિમાસિક.

પુસ્તક ૧ લુ | અપ્રેલ—૧૯૧૪ | અંક ૧ લો.

કૃષિકાર!

હરિગીત છંદ.

(આ કવિતા છેલ્લી વર્ષીક સભામાં ગાવામાં આવી હતી.)

કૃષિકાર આ સંસારના જન માત્રનો આધાર છે,
એ જાતિનો સઉની ઉપર ઉપકાર ભાર અપાર છે
સાદાઈ ભલમનસાઈને ભોળાઈથી ભરપુર ભર્યા,
જીવન ચલાવા જગત કેરૂં જરૂર જગદીશે કર્યા ૧.

નિરદ નિયમ ચૂકી પડે ખેતી ખરી વખતે ખડે
એ દુ:ખ અણુ ઉપર અડે કૃષિકાર ને બહુ તે નડે,
ઉપજાવનારા અન્નના તે અન્ન વિણુ દુ:ખમા ફરે
ઘર ચલાવવાની ગરજમા કઈ કરજ કષ્ટ સહી કરે ૨.

ઉદ્ધાર કરવા સર્વ આ સંકટ થકી કૃષિકારનો
તન મન અને ધન થકી પરિશ્રમ બ્રિટિશ સરકારનો,
સ્થાપ્યું ભારત જીલ્લા વિષે કૃષિ સારૂ મંડળ જેમણે
ઉપકાર કંઈ ઓછો નથી લવલેશ કીધો તેમણે ૩

એ મંડળીમા પેસવા સઉને કૃપા કરવી ઘટે
ખપમા ખરચતા દ્રવ્ય કંઈ નહી ખોટ આવે કે ઘટે
લાયક જનો સહાયક થઈ લાઈફ મેમ્બર જો થશે
આવક હમેશાની હશે તો સઘ મંડળ જાગશે ૪.

ઉપકારી એ મંડળ થકી કૃષિની થશે અતિ ઉન્નતિ
સંપતિ વધશે દેશમા થાશે સુખી વળી સંતતિ
પશ્ચિમ વિષે પ્રારબ્ધપર આધાર કૃષીનો છે નહીં
એ સિદ્ધ કરશો સર્વથા આ દેશમા અહીંયા રહી ૫.

યુરોપ તેમ અમેરિકાદિ વિષે સુધરા જે થયા
ટળના કૃષિની કૃપ દશા ઉપચાર જે કરતા રહ્યા
તે સર્વ અહીંના ખેડૂઓને ખંતથી સમજાવીએ
તો અજાને ઉત્પન્ન અધિક પ્રસન્ન થઇ ઉપજાવીએ ૬.

મડળ તણા હિત કાજ શ્રમ ઉઠાવ્યો કલેકટરનો ઘણો
તે સાથ સત્તા ધીશ બીજા યોગ્ય અધિકારી તણો
તે સર્વ કેરી સ્હાયનો આભાર ભૂલી શકાય ના
પુષ્ટિ પ્રતાપી જનોની જો નવ હોય તો આ થાપના ૭.

જયા સુધી મહી મડળ ટકે ત્યા સુધી આ મંડળ રહે
આશ્રય તણા યોગને વાચ્છિત પથે વળી લહે
એવા મેન શિવ શકર પ્રેમે પૂરી ઇચ્છા કરે
અભિલાષ ઉત્કટ એ અહર્નિશ છે અમારે અતરે ૮

શિવશંકર જેશંકર વ્યાસ

કારેલી તા૦ જબુશર.

અમે પોતે કે તમે પોતે?

એકોઽહ બહુ સ્યામિ.

અમે પોતે તે તમે પોતે છો. અમે પોતે જે ધારી શકીયે તે તમે પોતે ધારી શકો અમે પોતે જે ઇચ્છીયે તે તમે પોત ઇચ્છી શકો અમે પોતે જે કરી શકીયે તે તમે પોતે કરી શકો અમારા પોતાનામા અને તમારા પોતાનામાં કાઇ ફરક નથી અમે પોતે આમ ધારીયે છીએ અને અમે પોતે આમ કરીશુ એવો આડબર કરવાનું પ્રયોજન હોય નહી અમે જે કરીશુ તે અમારી આત્મ સત્તા ઉપરના હમારા ભરોસા ઉપર આધાર રાખે છે અમે જે કરીશુ તેથી તમને લાભા લાભ થવાના નથી અમે જે કરીશુ તેથી તમારી આશાઓ ફળી ભુત થવાની નથી. અમે જે કરીશું તેથી સુધારા વધારા થવાના નથી અમે જે કરીશું તેથી તમારી પ્રગતી થવાની નથી અમે જે કરીશુ તેથી તમારો મોક્ષ થવાનો નથી તમારો મોક્ષ તમારી આત્મ શક્તીમા છે તમારો ઉધ્ધાર તમારી આત્મ શકતીમા છે તમારી પ્રગતી તમારી આત્મ શકતીમા છે તમારા કામમાં સુધારા વધારા થવા, તમારી આશાઓ ફળી ભુત થવી, તમારી મન કામના ૧૨ પડવી એ તમા રી

આત્મ શકતી ઉપર આધાર રાખે છે. પ્રીય વાંચક તું જેવું કરશે તેવું પામશે જેવુ વાવશે તેવુ લણશે અમે તમારે માટે કરીશુ અને તમને ફાયદો થશે એવા આશા રાખશોમાં, તમારા પોતાના ફાયદા-હાનીની વાતો તમે જાતેજ કરતાં આવ્યા છો, તમે કરો છો. અને તમારે પોતાનેજ કરવાની છે. અમે તમને કાંઈ વીશ્વાસ આપતા નથી, તમે અમારા પર કાંઇ ભરોશો રાખશો નહીં. તમે અમારા પર આશાઓ રાખી હાથ પગ જોડી બેસી રહેશો નહી. અમારી પાસે જાદુઈ તાવીજ નથી. અમારી પાસે મંત્ર નથી અમારી પાસે પુરુ મારી ઇલાજ કરવાની દવા નથી અમે કર્મવાદી છીયે. કર્મ કરવાથી તમારા પુર્વજો કેવી ખેતી કરતા, કેવા હુન્નર ઉદ્યોગ ખીલવતા અને કેવા વેપાર ખેડતા તે અમે બતાવીશું કર્મ કરવથી હાલ અન્ય પ્રદેશોમાં કેવી ખેતી થાય છે, હુન્નર ઉદ્યોગ કેવા ખીલયાં છે અને વેપાર કેવો વધ્યો છે તે અમે બતાવીશુ તમારા પુર્વજોના જેવી ખતથી ખેતી કરવા, અન્ય પ્રદેશોના ખેતી હુન્નર ઉદ્યોગ વ્યાપારમાં થયેલા સુધારા વધારા અત્રે દાખલ કરવા, તમારી હાલની ખેતીમાં હુન્નર ઉદ્યોગ અને વેપાર વણજમાં પટેલી બદી દુર કરવા અમે તમને આગ્રહ કરીશુ, વીનતી કરીશુ, સુચનાઓ કરીશું. માર્ગ દર્શાવીશુ અમે તમારી ખેતી કરવા આવવાના નથી. અમે તમારો હુન્નર ઉદ્યોગ હાથ ધરવાના નથી. અમે તમારો વેપાર કરવાના નથી. તમે જે કાંઈ કરશો તેનુ અમે અવલોકન કરીશુ તમારા પ્રયાસ તરફ હમે કાળજી રાખીશું અમે તેમાંથી અનુભવ લઇશુ, શીખીશું. દરેકને દરેકમાથી કાંઇ ને કાંઇ શીખવાનું મળે છે. સામામાં જે સારૂ હોય તે ગ્રહણ કરવું. સામામા જે બુરૂ હોય તે દુર કરવું. દરેક વ્યકતીની શકતીમાથી અમે સારૂં માહુ શીખવા માંગીયે છીએ; અને બીજાને શીખવવા ઇચ્છીયે છીએ. આ ત્રીમાસીક દ્વારા અમે તે કામ કરીશુ. બીજુ જે કાંઇ કરવાનુ છે તે તમારે દરેકે કરવાનુ છે. દરેક માણસ પોતે જે કરી શકે તે કરશે તો અમે કાંઇ કર્યુ એમ લેખાશે અને ત્રિમાસીકે કંઇ કર્યું એમ ગણાશે-મનાશે.

અત્યાર સુધી અમે શું કર્યું છે તેનો હેવાલ ભરૂચ ખેતીવાડી મંડળના પાછળા રીપોર્ટ ઉપરથી તથા એ મંડળના ચોથા વરસના રીપોર્ટના પરીશિષ્ટ "સી" ઉપરથી માલમ પડશે, આ ત્રીમાસીક દ્વારા કેવા કેવા વીષય ખાસ કરી ચર્ચાવા જોઈએ તેની રૂપ રેખા નચે બતાવીશું આ કામમા અમે તમારા પોતાના અનુભવનો અને જ્ઞાનનો લાભ લેવા ઇચ્છીયે છીયે આપ પુર્ણ પ્રેમથી અમારી પ્રાર્થના સ્વીકારી જન સમુહના કલ્યાણ કરી કામમાં યથા શકતી મદદ કરશો.

૧. જમીન અને તેની જાત—
 એ. ગુજરાતના જીલ્લાઓની તથા તાલુકાઓની
 બી. મુખ્ય ઇલાકાના બીજા જીલ્લાઓની
 સી. હીંદુસ્થાનના બીજા ઇલાકાઓની
 ડી અન્ય દેશોની-ખાસ કરીને આપણને મળતી
૨. તુલો:—જરાયત, બાગાયત, ખરીફ, રવી વીગેરે
૩. શાક:—ભાજી, ફળ ફળાદી.
૪. કુવા:—તળાવ, વહેલા, નદી વીગેરેમાથી ખેતરોને પાણી પાવાની ચાલુ તથા નવી યોજના.
૫. વર્ષાદ.
૬. હવા. ઝાકળ ધુમસ, હવ. તાપ, થડી
૭. તુલના રોગો અને જતુઓ
૮. આંકડા—પાકના વેપરના, બજાર ભાવ વીગેરે
૯. ખેતીને અગત્ના જનાવરો, તેની ઉછેર, પેદાસ, માવજત, રોગ વી•
૧૦ ખેતીને અગત્ના ઓજારો, દેશી પ્રદેશી
૧૧. ખાતરો સ્વભાવિક અને બનાવટી
૧૨. બી. તેની પસદગી, વધારો અને બીના ખાસ ખેતરો.
૧૩. હાથના હુન્નર ઉદ્યોગ.
૧૪. સહકરી મડળો

ઘણાઓની તીવ્ર ઈચ્છને આધીન થઈ બનતુ કામ જાણી અમારું સમજી શરૂ કર્યું છે. જેવી બધાની મરજી. ઇચ્છા લાગણી, અને વાંસના હશે તેવીજ અમારી થશે કાર્ય પરીપુર્ણ થાવો કે નહી, તેની પરવાહ નથી. લાભા લાભ નથી અમને સુખ દુખ નથી. અમારો આનંદ માત્ર તમારી સાથે હળી મળી કામ કરવામા છે. અમે બધા તરફ અનન્ય ભાવે જ કામ આરંભ્યુ છે, તેને વહન કરનાર આપ બધા વીસટ પુરૂષ છો. ચી હ.

સારા ઢોરો ઉછેરી તેને સારી રીતે રાખી હાલ પુરાં પાડવામાં આવતાં દુધમાં થવો જોઇતો સુધારો.

(લખનાર ભીમભાઇ મોરારજી દેશાઈ)

ચોખ્ખા દુધની આવશ્યકતા અને તે દુધની ઉત્પન વધારવાની જરૂર આખા દેશમાં માતમ પડવા માડી છે. જે વાત ન્યુસપેપરામા તેમજ બીજા મેલાવડાઓમાં અને કેટલીક વખત છેક સરકાર સુધી ચરચાતી જોવામાં આવે છે, આ વિષય એવો મોટો છે અને એટલો મુશ્કેલ છે કે તેને માટે જયા મોટા મોટા વિદ્વાન લોકો પોતાથી બનતુ કરી રહયા છે, ત્યા હુ એ બાબતપર કહેવાને મને શક્તીવાન સમજતો નથી

પણ તેથી એનો અર્થ એમ નથી થતો કે આપણે આ વિષય ઉપર તદ્દન દુર લક્ષ દઇને બેઠી રહેવું જોઇએ અને તેજ ઉદેશથી હું આપની આગલ આપણા ગુજરાતમાં ઉપલી બાબતોની કેવી સ્થીતી છે તથા તેમા કેવા સુધારા થવા જોઇએ તે ઉપર બે બોલ કહેવાની રજા લઉ છુ

જ્યારે દુધનો સવાલ હાથે ધરીએ ત્યારે બે ત્રણ બાબતો વીષે ચકચાર થતી સાંભળવામા આવે છે

૧ દુધની કીમત દીનપરદીન વધતી જાય છે.

૨ દુધની ખપત પણ વધતી જાય છે

૩ દુધ ચોખ્ખુ નીરોગી મળી શકતુ નથી અને મલે તો ઘણી મોઘી કીંમતે

હવે પહેલી બાબત તકરારી છે એક બાજુએ દુધની કીમત વધી કહેવાને બીલકુલ હરકત જણુતી નથી કારણ આજથી વીસ વરસ ઉપરના ભાવ જોઇએ તો તે આજે બમણા થએલા લાગશે જ્યારે બીજા હાથપર બીજા બધા સંજોગો અને બીજી ઘણી ખરી જીદગીની જરૂરીઆતોના ચડેલા ભાવ જોઇએ તો તેના પ્રમાણમા દુધની કીમત વધેલી કહેવાશે નહી.

બીજી બાબતોમા એટલે એના ખપતમા વધારો થવાની વાત હું ધરું છું કે દરેક જણને કબુલ કરવી પડશે જ્યારે ખપત વધે તો તેના પ્રમાણમા કીમત વધવી જોઇએ પરતુ તે તે પ્રમાણમા વધી નથી તો પછી તેના પ્રમાણમા તેનું (દુધનુ) ઉપજ પણ કંઇક અંશે વધેલુ હોવુ જોઇએ પરતુ તેટલાથી સતોષ માનવાનું કારણ નથી આપણા દેશના છેલ્લા બે દુકાળોની સ્થીતી તપાસીએ તો દુધ વધ્યુ છે એમ કહેવુ પણ વાસ્તવિક મનાય તેમ નથી.

ફક્ત એકજ અનુમાન નીકળી શકે અને તે એ કે જેમ ત્રીજી બાબતમા કહયુ તેમ દુધ ચોખ્ખુ મળતુ નથી અને તેમા પાણીનો બહુ મોટો ભાગ ભેળ થએલો જોવામા આવે છે, ગઇ ખેતીવાડીની કોન્ફરન્સ વખતે ડો. માન સાહેબે એ બાબત ઉપર જે પેપર વાંચ્યો હતો તે જોશો તો તુરતજ માલમ પડશે કે સેકડે ૫૦ ટકા અને તેથી પણ વધુ પ્રમાણમા પાણીનો ભેલ માલમ પડે છે વળી આ બાબતના પુરાવામા ઉપલજ પેપરમા ચોખ્ખા દુધની કીમત આપેલી છે તે જોતા માલમ પડશે કે તે વધારે છે અને તે લગભગ યુરોપના જેટલીજ છે એમ કહેવાને હરકત નથી પરતુ જે ચોખ્ખુ દુધ વર્ણવવામા આવે છે તે પણ ત્યાના પ્રમાણમા ચોખ્ખુ નથી એટલે કે શાસ્ત્રીય જ્ઞાન પ્રમાણે અને જન સુખાકારીના નીયમો પ્રમાણે સફાઇથી ચોખ્ખું રાખવામાં આવતુ નથી

આપણે ઉપલી બાબતમા શું શું સુધારા કરવા અને કેવા ઉપાયો યોજવા તે પહેલા આપણી હાલની સ્થીતી કેવી છે તે જોવી જોઇએ આ બાબતમા આપણો ગુજરાત દેશ આપણા દેશના બીજા ભાગો કરતા ઘણે દરજ્જે સારી સ્થીતીમા અને અનુકુળ સજોગોમા છે છતા તેમા ઘણીક જાતના સુધારા થવાની જરૂર છે.

૧ ગુજરાતની અદર બીજા ભાગોની માફકજ મોટા શહેરોની અંદર દુધ પુરૂ પડે છે. એટલે કે કંઇક ભાગ શહેરની આજુ બાજુના ગામડાઓમાથી અસલી રીતે એટલે માથાપર આવે ? યાતો શહેરની અંદરજ ઢોરના તબેલાઓ રાખી નાના યા મોટા

પ્રમાણમા છુટક દુધ વેચાય છે. જે દુધ માથે શહેરમા આવે છે તે ઘણે અંશે ભાટીઆઓ (દુધ વેચનારાની દુકાને), ને ત્યા સાલી કત્રાકટથી અવગણ પ્રમાણે આપવામા આવે છે. અને તેમાથી ભાટીઆઓ મોટે ભાગે મલાઇ ઉતારી લઇ છુટક સારા દુધ તરીકે વેચે છે જેઓ તબેલા રાખી છુટક વેચે છે તેઓ જો પુરતો ભાવ નહી મળે તો પાણી ભેળીને આપે છે. તેમજ ગામડાઓનું દુધ જે ભાટીઆની દુકાને જાય છે તેમા પણ ઓછા વત્તા પ્રમાણમા પાણીનો ભેળ હોય છે સબબ ભાટીઆઓ જે ભાવ શહેરમા ઉપજાવે છે તે ગામડાના લોકોને આપતા નથી કારણ અગાઉ પૈસા ધીરીને સાલી કત્રાકટથી તેમને બાંધી લેવામા આવે છે.

૨ જે જે શહેરોને હાલમા આગગાડીનું સાધન સારૂં થયુ છે, ત્યા આથેના ગામોથી રેલ્વે મારફતે પણ દુધ આવે છે પરતુ તેમાનું ઘણુ વખતે આવતુ હોવાથી માત્ર કંદોઈ લોકો મોટે ભાગે અને કઇક અશે ભાટીઆઓ તેનો ઉપયોગ કરે છે

૩ જયારે ઉપર પ્રમાણે દુધ આવે છે ત્યારે ગુજરાતના શહેરો અને બીજા ભાગના શહેરોના દુધમા ફેરફાર હોય એમ નથી.

પરતુ બીજા ભાગ કરતા જે મોટો ફેરફાર છે તે એ છે કે ગુજરાતની અંદર નાનો યા મોટો ખેડુત સૌ પોતાના ગજા પ્રમાણે થોડાં યા ઘણા જનાવર પાળે છે. એટલુ જ નહીં પરતુ બીજી વર્ણો કે જેઓ ખેતી કરતા નથી તે પણ થોડા જનાવર પાળે છે અને તે ઉપરજ પોતાનો ગુજારો કરે છે એટલે ખેડુત વર્ગ અને બીજી ગામડાની વસ્તી જે દુધ ઘી વાપરે છે તેમા તેઓ શહેરના લોકો કરતા અથવા તો બીજા ભાગના ખેડુતો કરતા ઘણી ચઢીઆતી સ્થીતીમા છે. અને તેમની એ બાબતમા એટલી બધી તકરાર રહેતી નથી જે ખામી એમા છે તે નીચે પ્રમાણે છે

(૧) ખેડાણ જમીન વધારે કરવાથી જોઇતાં જાનવરો રાખી શકાતા નથી
(૨) ખેડુત કપાસના વધતા જતા ભાવને લીધે વધુ પ્રમાણમા તેની ખેતી કરે છે એટલે ઢોરના ચારાની મોંઘવારીને લીધે પણ ઢોરની સખ્યા ઓછી રાખવી પડી છે.
(૩) સારા જનાવર રાખવાની કાળજી રાખતા નથી.
(૪) જોઇએ તેવા સફાઇથી અને સારા મકાનમા રાખતા નથી.
(૫) જ્ઞાતી ભેદને લીધે અમુક વર્ણો ભેંસ પાળતા નથી.
(૬) સર્વેથી વધારે હાની કરતી બાબત ઉત્તર ગુજરાતમા ચાલતી હાલની મલાઇ કાઢીને માખણ બનાવવાની રીત-ચાનો મલાઇ મોકલવાની રીતમા છે.

૧ પહેલી બાબતમા ખેડાણ જમીન વધારે કરવાથી જોઇતાં દુધાળ જનાવરો રાખી શકતા નથી કારણ કે ખેડુતનું લક્ષ હમેશા તેના બળદોને સારી સ્થીતીમા રાખવામા હોય છે અને જે કાંઇ તે ખરચી શકે તે સારો ઘાસ ચારો તથા દાણો બળદોને ખવરાવવામા ખરચે છે. ઢોરો જાણે તેના ખાતરને માટે યાતો ઘરમા દુધ ઘી ખાવાને રાખ્યા હોય તેમ ગણે છે પણ જો તે જેવી ખેતી અને બળદની કાળજી લે તેવી લઇ એક ધંધા તરીકે ઢોર પાળે તો તેમા બહુ મોટો નફો થાય અને દુ

ઉત્પન અને તેનો નફો તેમજ ઢોરની જાત ઝટ સુધરે

૨ ખેડાણ જમીન વધારે કરી એ ઢોર ઉછેરવામા વધુ ફાયદાકારક છે પરંતુ ખેડુતની નજરે કપાસના તુલ તરફ તેના વધતા જતા ભાવને લીધે હંમેશા હોવાથી ઢોરને ઉપયોગી થાય એવા ઘાસ ચારાના તથા દાણા અને ચારો ઉત્પન થાય એવા તુલો કરતા નથી, અને તેથી તેમનાં બળદોને પાલવા ઉપરાત ઢોર જેવી સ્થીતીમાં ઉછેરવા જોઇએ અને રાખવા જોઇએ તેવી સ્થીતીમાં રાખી શકતા નથી.

૩ જ્યારે આ પ્રમાણે ધંધા તરીકે ઢોર પાળતા નથી ત્યારે તેઓ સારા દુધવાળા જનાવર પાલવાની કાળજી કરતા નથી અને જે છે તેની ઓલાદ સુધારી વધુ દુધ આપના રા જનવર ઉછેરવાની તસદી લેતા નથી.

૪ આ બાબત વીષે મેં મારા બીજા પેપરમાં (ઢોરની ઉછેર અને તેની માવજત) વીવેચન કરેલું છે.

૫ જ્ઞાતી બંધનને લીધે ઘણીક ઉંચી કોમો જેવી કે વાણીઆ, બ્રાહ્મણ, કણબી વીગેરે કોમો જેઓ આકકલ અને પઇસો ખરચી શકે તેઓ ગાયો રાખતા નથી કારણ તેઓ વાછરડાને ખસ્સી કરાવતા નથી એટલે જે આગોની ખરી પેદાસ તે તેમને નકામી થઇ પડે છે. અને તેથી તેની ઓલાદ સુધારવામા તેઓ તદન બે પરવાહ રહે છે અને જે નીચ કોમો ગાયો પાલે છે, તેમને સારા માટે રાખી સારી ઓલાદ કરવાના સાધન હોતા નથી.

૬ આ બાબત એટલી મોટી છે કે એનો ઘણો સહેલો રસ્તો નથી છતા એટલુ કહેવું જોઇએ કે ખેતીવાડી ખાતામાથી ડેરી ફાર્મ ખોલી ઉત્તર ગુજરાતમા આજે સેક ડો ડેરી ચાલુ થઇ છે અને દરરોજ હજારો રતલ મલાઇ, માખણ બહાર મોકલતી થઇ છે પરંતુ દીલગીરીની વાત એ છે કે તેઓએ તે ખાતાનુ બધુ અનુકરણ કર્યું નહીં અને ડેરીનો ધંધો કરનારાઓએ સ્વચ્છતા અને ધંધાના સિધ્ધાંતો બાજુ એ મુકીને ઘણી નીચ હલકાઇમા ધંધો કરવા માંડયો છે. જેથી કરીને દેશનુ જે તત્વ જાય છે તેના પ્રમાણમાં ફાયદો મલતો નથી એટલુજ નહી પણ જયાં જયા દુધના સચાવો ચાલે છે ત્યાં જન તંદુરસ્તી પણ ભયમાં આવી પડે છે અને એ બાબતમાં સરકારને વહેલાં મોડા કઇ પણ પગલા ભરવા પડે તો તેમાં નવાઇ જેવુ નથી.

જ્યારે ચોખ્ખા દુધના પુરવઠાને વાસ્તે ઉપર પ્રમાણેની સ્થીતી છે ત્યારે આપણે તે સુધારવાને કેવી રીતે કામ લેવુ જોઇએ તે બાબતનો વીચાર કરીએ. એ બાબતમાં નીચલી બાબતો ખ્યાલ ધ્યાન રાખીને શીરૂઆત કરીએ તો આપણે આપણી ખોટ ઝટ પુરી કરી શકીએ એટલુંજ નહી પરંતુ ગુજરાતને હીંદુસ્તાનનું ડેનમાર્ક અથવા હોલાન્ડ બનાવી શકીએ.

(૧) ગુજરાતના જુદા જુદા ભાગોની અંદરની ઢોરની જાત અને તેની ઉછેરના કામમાં અનુકુળતા વીગેરે.

(૨) ઢોરની સંખ્યા અને તે પુરતી છે કે નહી તે

(૩) સારા દુધવાળાં જનાવરોની થતી કતલ અટકાવવાની જરૂર

(૪) ગુજરાતના શહેરોને ચોખ્ખું દૂધ તેની હાલની કીમત વધાર્યા સીવાય કેમ પુરૂં પાડી શકાય તે,

(૫) ગામડાઓમાં જોકે શહેરોના જેવી ખોટ નથી છતાં તેમને સારા ઢોર પાલણથી તે મનો નફો કેમ વધારી શકાય તે,

(૬) ઉત્તર ગુજરાતમાં મલાઇ કાઢી માખણ બનાવવાના ધધાને સુધરેલી ઢબ ઉપર મેલી તેમા હાલ થતા નફામા વધારો કરી આપવા બાબત

૧ આખા ગુજરાતને ત્રણ ભાગમા વહેચી શકાય. તેમાં પહેલો ભાગ તે ઉતર ગુજરાતનો, જે વડોદરાથી ગીર થઇને ઉતરમા આબુ સુધીનો ગેતાળ અને ગોરાડુ જમીન વાળો પ્રદેશ બીજો ભાગ વડોદરેથી દક્ષીણનો સુરત અને ભરૂચ જીલ્લાનો ઘણો ભાગે કાળી જમીન વાળો સપાટ પ્રદેશ અને ત્રીજો ડુગર તથા જગલને લગતો પ્રદેશ જે વો કે પંચમહાલ ભરૂચ અને સુરત જીલ્લાનો છેક પુર્વના જંગલી પ્રદેશ, તેમજ સુરત છલ્લાનો દક્ષીણનો ભાગ જેવો કે ચીખલી, વલસાડ, પારડી વીગેરે

ઉપલા ત્રણ ભાગમા પહેલો ભાગ ઢોર ઉછેરવાના કામમા સઉથી સારામા સારો છે બીજો ભાગ તે કામમા મધ્યમ સર, કહેવય અને ત્રીજો ભાગ એ કામમાં પ્રતીકુલ ગણાય. આ ઉપલા પહેલા ભાગમા અમદાવાદની ઉત્તર પશ્ચિમના પ્રદેશમા કે જે કાકરેજ અને વઢીઆર્ને નામે ઓલખાય છે તેમા વઢીયારી અથવા સુરતી ભેશો અને કાકરેજી તથા વઢીઆરી ગાયો છે

આ બંનેને હાલના સંજોગોમા સારામા સારી ગણવાને વાધો નથી જેની ટોક ટર મેનના પેપ ના દુધના આકડા ઉપરથી ખાત્રી થશે જો કે આ ભેંસોનુ દુધ દીલ્હી અને જાફરાબાદી ભેંસો કરતા વરસની સરેરાસમા ૨૮૦ રતલ ઓછુ ઉતરેલુ છે છતા તેના ખોરાકી ખરચનુ પ્રમાણ લઇએ તો કાયદાસીર ગણ્ય સુરતી યાને વઢીઆરીને કહેવા ને હરકત નથી જેવી ભેસો છે તેવીજ ગાયો છે, પરતુ ગાયોને બળદ ઉછેરવાની જાત તરીકે ગણવામા આવે છે, દુધ દેનારી જાત તરીકે ગણવામા આવતી નથી પરતુ તેમ કરવામા ભુલ છે કારણ સુરત ફાર્મ ઉપરના ઘણા વરસના અનુભવ ઉપરથી માલુમ પડ્યુ છે કે જો આ ગાયોને તેના દુધના ગુણ ઉપર લક્ષ રાખી ઉછેરવામા આવે તો તેઓ સીધી અથવા ઘીરની ગાયોની બરોબરી કરે એટનુજ નહીં પરતુ તેથી પણ વધરે સારી દુધાળ નીવડે છે અને તેના વાછરડા પણ એ જાતોના કરતા વધારે કીમતી હોય છે જેની ખાત્રી ઉપલાજ પેપરના આકડા જોવાથી થશે ઉપલા સજોગોમા બહારથી ઢોર લાવી સુધારણા કરવાની જરૂર જેવુ નથી પરંતુ જો તેમાથી સારા દુધ દેનાર જનાવરો પસદ કરીને વધુ દુધ દેતા બનાવવામા આવે તો તે બનવા જોગ છે. જો યુરોપમા એક ગાય ને મણથી સવા મણ સુધી દુધ એકી ટકે થાય તો આપણા જનાવરનુ દુધ હાલ છે તે કરતા બમણુ કરવાને બહુ મુશ્કેલ નથી

બીજા ભાગમાં ભેંશો તેજ જાતની છે એટલે જે સુરતીને નામે ઓળખાય છે તેજ છે પરતુ ગાયો કાઇક ઉતરતી પકતીની અને નાના કદની તેમજ સખ્યામા પણ થોડી છે કારણ આ ભાગ ભેશોને જેટલો અનુકુળ છે તેટલો ગાયોને નથી

ઉપલા બન્ને ભાગોમા ઢોર ઉછેરવાને જોઇતી દરેક જાતની સગવડ તેમજ જુદી જુદી જાતના ઘાસ અને ઘાસ ચારાના સાધનો છે

ત્રીજો ભાગમા ઘાસ ચારો તેમજ બીજી બાબતો એટલે હવા વરસાદ વીગેરે જો-ઇતી અનુકુળ નથી, અને તેજ પ્રમાણે જનાવરો ઉતરતી પ્રતીના છે ત્યા થોડાજ સુધારાની આશા રાખી શકાય

ઉપર બતાવ્યુ તેમ દુધનો વધારો કરવાનુ મુખ્ય સાધન ભેંશોજ છે ત્યારે તેની ઉછેરવાના સંબંધમા સારા પાડાઓ ગામે ગામ રાખી સારી ભેંશો ઉત્પન કરવામા ઘણું દુર લક્ષ દેખાય છે. આ બાબત ઉપર ગામ લોકોએ તેમજ લોકલબોર્ડ અને જરૂર પડે સરકારે પુરતું ધ્યાન આપવાની જરૂર છે

૧ ઘણે ઠેકાણેથી એવી તકરાર ઉઠાવવામાં આવે છે કે ઢોરની સંખ્યા ઓછી થઇ જવાથી દુધનો ભાવ વધ્યો છે અને અછત લાગે છે. આ બાબત ખરી છે કે કેમ એને વીચાર કરીએ તો ઢોરની સંખ્યાના આંકડા જોતાં એમ કહેવું પડે કે તે ઓછી નથી માત્ર એટલીજ બાબત ઓછી છે કે તે તેમણે આપવું જોઇએ તેટલું દુધ આપતા નથી. એટલે તેની સંખ્યા વધારવામાં મહેનત કરીને તેની વધારાની ખોરા-કીનો જુમ્મો ઉઠાવવા તજવીજ કરવી તેના કરતાં હાલના દુધ દેનારા જનાવરની ઓલાદમા સુધારો કરી તે હાલ આપે છે તે કરતાં વધારે દુધ આપતાં કરવાં એ વધારે સલાહ ભરેલું છે.

૨ ઉપર કહયું તેમ વધારે દુધ દેતી ઓલાદ બનાવવામા દુધલા જનાવરોની કતલ થતી અટકાવવી એ ખાસ જરુરનુ છે. કારણ કે સારા માબાપોથી ઉત્પન થએલા જના વરોમા સેંકડે ઘણા થોડા પ્રમાણમાજ આવા સારાં દુધ દેનારા જનાવરો નીવડે છે જેની મનસ્વી કીમત આપી મોટા શહેરો જેવાં કે મુંબઇ અમદાવાદ વીગેરેના દુધના વેપારીઓ લઇ જાય છે. સારુ તેવા શહેરોમા બાખડા જનાવર પાળવાનું પરવડતુ નહી હોવાથી કસાઇઓને તે વેચી નાખેછે. આમ થવાથી તે ખાસ વધું દુધ દેનારી ભેંશોનો નાશ થાય છે એટલુજ નહી પરંતુ તેની ઓલાદ જે સારી નીવડવાની આશા રાખી શકાય તેનો સમુલો નાશ થાય છે.

૩ ગુજરાતના શહેરોને ચોખ્ખું દુધ કેમ પુરુ પાડી શકાય એ એક કઠણ સવાલ છે' જ્યા તે નહીં' બની શકે તેમ નથી, આ બાબતમાં નીચલી બાબતમાંની એક યા વધુ બાબતોનો ઉપયોગ કરી શકાય.

૧ મ્યુનીસીપાલીટીએ કાં તો સુધરેલા ઢબના તબેલાઓમાજ ઢોર રાખવાની ફરજ પાડવી જોઇએ અથવા તો તેવા તબેલાઓ શહેરોની બહાર કરાવી આપી ત્યાંથી દુધ શહે-રમા લાવવાને સારી જેવા સાધનો કરી આપવા જોઇએ. શહેર બહારથી આવતા દુધમા થતી ભેળસેળ અટકાવવાને જોઈતા ઇન્સ્પેકટરો નીમીને અંદર આવતા દુધના નમુના તપાસી તેમા ભેળ માલમ પડે તો તેના ઉપર સહેલાઇથી કામ ચલાવી શકાય એવો કાયદામાં સુધારો કરાવવો જોઇએ.

૨ કો-ઓપરેટીવ ખાતાએ દુધનો ધંધો કરનારાઓની એસોસીએશન બનાવી તેમને નાણા

વીગેરેની મદદ કરીને ચોખ્ખુ દુધ પુરૂ પાડવાની તજવીજ કરવી જોઇએ.

૩ જ્યાં ઢોરના તબેલાઓ હોય ત્યાં કેનાલના પાણીની અથવા તો મોટાં તળાવના પાણીથી લીલો ચારો થાય તેવી ગોઠવણ સરકારે કરી આપવી જોઇએ, તેમજ બાખડાં ઢોરને રાખવાને સંઘરવાલી જગ્યાએ અનુકુળતા કરી આપવી તથા સારા સાંઢો મુકવા જોઇએ

૪ જો ઉપલી બાબત વધુ ખર્ચાળુ લાગે તો શહેરથી દુર જ્યાં ઢોર ઉછેરવાને લાયકની જમીન અને હવા પાણી હોય તો ખાનગી સહાકારી કેટલ ફાર્મો ખોલતી તે કંપનીઓને પહેલાં પાંચ દસ વર્સ સુધી પાંચ ટકા ખોટની બાહેન્ડી આપવી જોઇએ આમ કરવાથી ઢોરની જાતે સુધરશે એટલુજ નહી પરંતુ તે ભાગના લોકોના ઢોરને પણ સારા સાંઢ મલી શકશે,

૫ આવી રીતે શહેરથી દુર દુધને માટે જ્યારે જવુ પડે ત્યારે સરકારે લાઇટ રેલ્વે કે ટ્રામ મુકાવી વખતો વખત શહેરમા દુધ પહોચે એમ ગોઠવણ કરી આપવી જોઇએ જ્યાંથી દુધ શહેરમાંથી મોટા શહેરોમા લઇ જવાય તેમ નથી અથવા તો મોટા શહેરોને જોઇએ તે કરતા ગામડાઓમાં દુધ વધુ હોય ત્યા પણ જો ઉપર કહ્યા પ્રમાણેના સુધારાઓ દાખલ કરી મલાઇ અને માખણ કરી બહાર મોકલવામાં આવે તો તેનાથી ઘી કરવા કરતા તેમને સારો ફાયદો થાય અને ઢોર સુધરે.

૬ આ બાબતમાં હાથ ઘાલવો એ પણ એક ધંધાનો સવાલ છે, પરંતુ જન સુખાકારી ખાતર તેમ કરવાની જરૂર માલમ પડે છે અને કાતો સરકાર તરફથી ડેરી અને બટર ફેકટરી આણંદ જેવા મધ્ય સ્થળે કાઢીને લોકોને શીક્ષણ આપી સારાં મલાઇ, માખણ બનાવી બીજા દેશોના માલની હરીફાઇમા વેચાય તેમ કરી આપવાની તજવીજ થવાની જરૂર છે તેમજ મલાઇ કાઢી લીધેલા દુધનો શુ ઉપીઓગ કરવો તે પણ બતાવવાની જરૂર છે કે જેથી લોકોને વધુ ફાયદો થાય જો આ વાત બનવા જોગ નહીં હોય તો એ બાબતમા એક એક્ટ કરીને આવી ડેરીઓ કાઢનારાઓને લાઇસન્સ લેવાની ફરજ પાડવી જોઇએ અને તે આ કામનો પુરો અનુભવ ધરાવનારનેજ આપવા જોઇએ અને તેને માટે જોઇતો ઇન્સપેકટીંગ સ્ટાફ લાઇસન્સ ફીમાથીજ વસુલ થઇ શકે તેમ છે

ઉપર પ્રમાણેની કોઇ પણ યોજનાથી જો આ બાબતમા સરકાર મ્યુનીસીપલીટી તેમજ મોટા સરદારો અને બીજા આગેવાનો ઘટતો સુધારો કરે તો ગુજરાતને ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ઘી દુધસ્થાનનું ડેનમાર્ક થવાને વધુ વખત લાગે તેમ નથી.

નામદાર વઇસરોય અને ખેતીવાડીની ખીલવણી.

(લખનાર મીં૦ ટી૦ પી૦ જેટલી બી એ)

ગયા માર્ચ માસમાં નામદાર વાઇસરોય લોર્ડ હાર્ડીંજ સાહેબ મુંબઇ પધાર્યા હતા ત્યારે એક પ્રસંગે ખેતીવાડીની ખીલવણી સંબંધી તેઓ સાહેબે કાઢેલા નીચે મુંજબના ઉદ્દગારો રજુ કરીયે છીએ.

' ખેતીવાડી ખાતાના ફેલાવાને માટે હાલના વરસોમા જે આગળ વધવા સારૂ પગલા લેવામા આવ્યા છે તેનો જે અંગીકાર કરવામા આવ્યો છે તે ધ્યાનમા લેવાને મને ઘણી ખુશી ઉત્પન્ન થાય છે ખાતાનો ખર્ચ ખરેખર જોતા જે ૧૯૦૪–૦૫ ની સાલમા સવા સાત લાખ રૂપીઆ હતો તે ૧૯૧૩-૧૪ ની સાલમા ઓગણપચાસ લાખ રૂપીઆ સુધીનો વધ્યો છે. મુંબઇ પ્રેસીડન્સીમા જે ૧૯૦૪–૦૫ ની સાલમા એક લાખની ઉપર હતો તે ૧૯૧૩–૧૪ ની સાલમા સાત લાખ રૂપીઆ જેટલો વધ્યો છે આ સીવાય ૮।। લાખ રૂપીઆ પુનામા ખેતીવાડીની કોલેજના મકાનો બાંધવામા ખર્ચ કરવામા આવ્યા છે આ વધારે ખર્ચનુ પરીણામ એ છે કે ખાતાની ક્રીયાઓનો ઘણો અજાયબ ફેલાવો તમારી પ્રેસીડન્સીમા થયેલો છે, કે જે પ્રેસીડન્સીમા ઘણા કીંમતી અને હોશીઆર પ્રોફેસરો છે તે સીવાય સારા સાહીત્યવાળી કોલેજ, ૩ ખેતીવાડીની નીશાળો, ૧૬ ખેતીવાડીના સ્ટેશનો અને શીક્ષકોનુ મોટુ મંડળ છે સાથ સાથે એટલુ પણ કબુલ કરવુ જોઇએ કે હજુ ખીલવણી કરવાને માટે ઘણી જગ્યા છે જે આંકડાઓ હમણા મળ્યા છે તે ઉપરથી એમ માલમ પડે છે કે હીંદુસ્તાન બીજા બધા સુધરેલા દેશો કરતા ખેતીવાડીના અધીકારીઓ વીગેરે બાબતોમા ઘણુ પછાત છે આપણો ખેતીવાડીનો તેમજ દવા દારૂ વીગેરે બાબતોનો ખર્ચ ભેગો કરીયે તો દરેક એક હજાર માણસની વસ્તિ ઉપર બે પાઉન્ડ જેટલો થય છે જ્યારે અમેરીકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટમા ૪૯ પાઉન્ડ, ફ્રાન્સમા ૭૭ પાઉન્ડ, અને પ્રશીઆમા ૬૨ પાઉન્ડ અને બીજા કેટલાક દેશોમા આ આંકડાઓ કરતાં પણ વધારે ખર્ચ થાય છે પાછળા વખતમા આપણને ધીમે ધીમે હીલચાલ કરવાના કારણો હતા ખાતાની કેળવણી ફક્ત ખરેખર જોતા આઠ અથવા નવ વરસની વાત છે અને કેળવાયલા માણસો ફક્ત ધીમે ધીમે દાખલ કરવા જોઇએ ખેતીવાડીના સુધારાથી જે ફાયદા થાય છે તેનો જેવો બીજા દેશોમા જલદીથી તથા આતુરતાથી અંગીકાર કરવામા આવે છે તેવો હીંદુસ્થાનમા કરવામા આવતો નથી અને હીંદુસ્તાનના ખેડુતને કેળવવાની રીત ધીમે ધીમે અખત્યાર કરવી જોઇએ એટલુ કબુલ કરવુ જોઇએ કે ખાતાને અસલ વખતથી ઉતરી આવેલા વ્હેમો તથા ખ્યાલો સાથે ઘણુ કામ પાડવાનુ છે ને તેથી કરીને સુધારો કરનારનુ કામ સ્હેલું થયુ નથી આ બધા સાથે ટક્કર ઝીલવાની છે, તે છતા પણ ઘણુ કામ થયેલુ છે. ખાસ કરીને મુંબઇમા આ ગાળામા આવેલો શેરડીનો ઉદ્યોગ કે જે ઉદ્યોગ દક્ષીણમા નહેરો ખોદવાનુ કામ પુરૂ થવાથી ઘણુ પ્રમાણ મેળવશે એવી આશા રાખવામાં આવી છે તે ઉદ્યોગની શીરૂઆત ખેતીવાડી ખાતાની દોરવણીને લીધે છે ખેતીવાડી ખાતાના હળો તથા ઓજારો વ્હેચવાની બાબતમાં ઘણુ કામ કરવામા આવ્યુ છે [illegible] પાણી ખેંચવાનું સંચનું ·

યંત્ર ગામડાઓમા ઘણા ખપમા લેવામા આવેલું છે. પાતાળ કુવાઓ ખોદવાનુ કામ ઘણા જોસથી કરવામા આવે છે. અને વરાળથી ચાલતુ હળ જે હીંદુસ્તાનમાં પહેલુ જણાય છે તે ધારવાડમા ઘણી ફતેમંદીથી કામ કરી શકે છે ગુજરાત અને ખાનદેશના કપાસ ઉગાડનારાઓને સુધરેલા બીજ પુરા પાડવાની યોજના કરવામા આવી છે જયારે પ્રેસીડન્સીની ઘણી ખરી ડીસ્ત્રીકટોમા સ્થાપેલાં ખેતીવાડીના સ્ટેશના દરેક વરસે વધતી ખેડુતોની સંખ્યાને ખેડવાની નવી રીતના ફાયદાઓની સમજુતી આપે છે કાળવણી અને વીન્યાના ધોરણથી જોતા સંપુર્ણ રીતે કબુલ કરવામા આવ્યું છે કે હજુ દેશની ખેતીવાડીને ખીલવવાને માટે ઘણું કરવાનુ છે પણ આ સવાલ તરફ મોટી નજરથી જોતા એમ માલમ પડે છે કે હીંદુસ્તાનના બજેટ પર જે હદ બાંધેલી છે તેને લીધે પાછળા થોડા વરસોમા વધારે પૈસા શી રીતે બચાવ્યા અથવા તે પૈસા સારા ઉપયોગમા કેવી રીતે લેવાયા તે કેટલી મુશ્કેલાઇથી જોવાનું છે "

કપાસ અને ભોંયસીંગ (મગ ફળી) નુ મીશ્ર વાવેતર.

(લખનાર મી૦ રામભાઇ ડી૦ પટેલ બી. એજી.)

ગુજરાતમા સાધારણ રીતે મીશ્ર વાવેતરનો રીવાજ ઘણા જુના વખતનો છે

ઉદ્દેસ. ભરૂચ જીલ્લામા કપાસની સાથે મીશ્ર તુખ તરીકે વાવવાના તુલમા ડાંગર (હુ ઘણી) પહેલે નંબરે આવે છે કપાસ સાથે ડાંગર વાવવાનો હેતુ એ એક વધુ વર્ષાદ સામે આગળથી અગમ ચેતીના ઉપાય તરીકે છે વધારે વર્ષાદના વખતમા જે વખતે કપાસ નાનો હોય છે અને કહોવાઇ જવાની ધાસ્તી રહે છે ત્યારે વધારાનુ પાણી ડાંગર સુધી લે છે કારણકે ડાંગરને વધારે પાણી જોઇએ છીએ. જેથી કપાસને નુકશાન થતું નથી અને બન્ને તુલની આવી રીતે પાણીની સમતોલતા રહેવાથી સલામતી રહે છે. હવે કપાસ સાથે ચીલમા બતાવ્યા મુજબ ભોયસીંગનું વાવેતર કરવાથી ઉપર લખ્યા મુજબ વધારાના પાણીનો ભોયસીંગ ઉપયોગ કરે છે જે ગત સાલ તેમજ આ સાલના દાખલા ઉપરથી જણાશે ગઇ સાલ એટલો બધો એટલે લગભગ પચાવન ઇંચ જેટલો ચાલુ સખત વરસાદ છતા સીંગનો પાક પુરેપુરો ૧૬ આની થયો હતો અને સાથે કપાસનો પાક પણ આબાદ હતો આ સાલ પણ ભોયસીંગનો પાક સારો આવ્યો છે. બીજો સીંગમાં એક ગુણ રહેલો છે કે કાંઇ વરસાદના વખતમા અનુભવ પ્રમાણે બે સર અને ઓછી ચીકાશ વાળી કાળી જમીનમા પણ થઇ શકે છે ૧૯૧૧-૧૦ જેવા દુકાળના વખતમાં જે વખતે લગભગ ચોદ ઇંચ વરસાદ હતો તે વખતે પણ એકલી ભોયસીંગ એક વીધે ૧૮ મણ ઉતરી હતી તેના ભરૂચ જીલ્લામા દાખલા છે.

એક ખેતરમાં ચાલુ કપાસ સખ્તગકાય છે. એક સાલ કપાસ લીધા પછી બીજે સાલ તેજ ખેતરમાં કપાસ કરવામા આવતો નથી પણ જુવાર જેવાં તુલ કે જે જમીનના ઉપરના ભાગમાથીજ પોતાનો ખોરાક ચુસે છે તેવા તુલ કરવામા આવે છે જેથી જમીનના ઉંડા ભાગને કે જેમાથી કપાસ કસ ખેંચી શકે છે તેને આરામ મળે અને અગર કપાસ કરે છે તો વારા પાડીને કરવામ

આવે છે. હવે કપાસની સાથે જ ચીત્રમાં બતાવ્યા મુજબ સાથેના ચાસમાં સીંગ ઓરવા થી આખા ખેતરના બે ભાગ પડે છે. એક ભાગમા કપાસ આવે છે અને બીજા અડધા ભાગમા સીંગ આવે છે જેથી બીજી સાલ સીગવાળા ભાગમા કપાસ આવે છે, અને ક પાસવાળા ભાગમા સીંગ આવે છે અને બીન હરકતે ઉપરનો હેતુ પારપાડી એક ખેતરમાં આખુ કપાસ લઇ શકાય છે.

જમીનમાં ખાતર પુરવાનો ગુણ

હાલ કપાસ સાથે જે તુલનું (ડાંગર, કોદરાં, તલ) વાવેતર કરવામા આવે છે અગર બીજી સાલ જુવારનુ વાવેતર કરવામા આવે છે તે ફકત જમીનના ઉપરના ભાગમાંથી ખોરાક ચુશી જ મીનની સમતોલતા સાચવે છે એ સીવાય જમીનને કોઇ પણ પ્ર કારનો ફાયદો કરતા નથી. પણ ભોયસીંગની બાતનમાં તેથી ઉલટુંજ છે. એક લીલો છોડ મુળમાથી ઉપાડી બરાબર ધ્યાન આપી જોવાથી માલમ પડશે કે સીંગના મુળને અડીને લાગેની નાની નાની ગાંઠો છે આ ગાંઠોની અંદર એક જાતના ઘણાજ બારીક જંતુ (બે કટરીઆ) રહે છે જેઓ હવામાંથી નાઇટ્રોજન નામનુ તત્વ જે દરેક તુલને ખાસ અગત્ય નું છે અને જેના વગર કોઇ પણ તુલ થઇ શકે નહી અને જેને પુરો પાડવા આપણે છા ણનુ ખાતર અગર ખોળ વીગેરે આપીયે છીએ તેને જમીનની અંદર સીંગના મુળ વાટે પુરે છે અને સીંગના વાવેતરમા આવેથી તમામ જમીનને કુદરતી રીતે ખતર મળે છે જેથી બીજી સાલ તેમા કપાસ સારો થાય છે લાગ વાળ, વટાણા, ચોળા, મગ, મઠ, તુવેર, વી ગેરે સીંગ થતાં તુલના મુળમા આવી રીતે ખાતર પુરવાનો ગુણ રહેલો છે લાગ વાળા ખેતરમા બીજી સાલ કપાસ સારો થાય છે જે ભરૂચ જીલ્લાના ખેડુતોની નજર બહાર નથી તેનું કારણ ઉપર બતાવ્યું તે જ છે.

કપાસ અને ભોંયસીંગના ચીત્ર વાવેતર કરવા વીશે સાદી સુચના

ભોંયસીંગની જાત.

ભોંયસીંગની ઘણી જાતો છે. જે પૈકી સ્પેનીશ પીનટ અને જાપાનીસ ન્હાની પીન વગર ફક્ત વરસાદના પાણીથીજ થઇ શકે છે અને જલદી થી પાકે છે. એ સીગમાંથી આશરે સેકડે ૮૦ ટકા જેટલાં બી નીકળે છે અને બાકીના બીજાં છોડા જાય છે.

જમીન.

ગોરાટ, બેસર અને ઓછા ચીકાશવાળી કાળી જમીનમા સીંગ કપાસ ની સાથે ફતેહમંદીથી થઇ શકે છે તેમા બેસર જમીન કે જે મોર કાકરીઆ જમીનના નામથી ઓલખાય છે તેમા સૌથી સરસ થાય છે

વાવેતર કરવાની રીત.

ઉન્હાળામા જે રીતે ખેતર ખેડીને તૈયાર કરે છે તે પ્રમાણે બરા બર તૈયાર કરી પહેલેજ વરસાદે પહેલેજ વરાપે કપાસ તથા સીંગ સાથે વાવવા એક વિધે છોડાવાલી સીંગ પકરથી વીસ શેર લેવી, અને તેને ફોળીને દાણા કાઢવા. સીંગ ઓરવા માટે ખાસ પતરાના ભુગળાં અને મોટા કાણા વાળી ઓરણી તેમજ લેવડાવ કાણાંવાળી ચવડીઓ રાખવામા આવશે તો ચાસ બંધાઇ જવાની બીનકુલ દહેશત રહેશે નહીં. અને દાણુ રહેવાથી ચાને ઉઘડ પણ પડી શકશે. પતરાના ભુંગળા બની શકે નહીં તો વાંસના ભુંગળાની મોંઢા ફોડાવી

વખતે ખાસ ધ્યાન આપી તે જગાએની પહોળા પ્રમાણમાં કોડાવવી જેથી અડચણ આવશે નહી. રીવાજ મુજબ વળતુ વખેલુ સીંગનું ઓરવા દેવુ અને જતુ વખેલુ કપાસનુ જવા દેવું.

સમજુતી—બાજુમા બતાવ્યા પ્રમાણે શીંગ શરૂઆત કરતી વખતેનુ એક વખેલું કાઢયા પછી વળતે ફેર પણ સીંગજ ઓરવી. પછીથી બીજે ફેરે ઉપર લખ્યા મુજબ વચ્ચેની જગામા જતા કપાસ ઓરવો અને પાછી વળતા સીગ ઓરવી આ પ્રમાણે ઓરવાથી એ ચાસ સીંગના અને બે ચાસ સાથેના કપાસના સરખે અંતરે આવી રહેશે જેથી સીંગ ઉપાડી લીધા પછી કપાસના ત્રણ કરબને ગાળે હારો પડી રહેશે ખાસ ધ્યાનમા રાખવાનું છે કે સીંગ ઉગ્યા પછી તેના બે છોડ વચ્ચે છ ઇંચ કરતા વધુ અંતર હોવું જોઇયે નહીં.

૩ ૨ ૩ ૩ ૩ ૩ ૩ ૨ ૩

સીંગ કપાસ સીંગ કપાસ સીંગ

વધુ અંતર હોવાથી કોઇ પણ જાતનો ફાયદો નહી થતા ઉપજમા ઘટાડો થાય છે ઉપર બતાવ્યા મુજબ સીંગ ઓરવી ન હોય અને હાથ વતી થાણવી હોય તો ત્રણ કરબને ગાળે કપાસ ઓરયા પછી વચલા ચાસમા સીંગના દાણા છ ઇંચને અંતરે થાણવા અને પછી તેને કપાસની સાથે ઢાંકી દેવા.

છોડ બરાબર ઉગી ગયા પછી નંદવાની પહેલીજ તક મળે તેને બરાબર રીતે નીંદી કઢાવવી અને પછી ચાસીયા કરવાં જેમ ચાસીઆ બરાબર થશે અને જમીન પોચી રહેશે તેમ સીંગ સારી થશે. આ પ્રમાણે સીંગને ફુલ આવતા સુધી નીંદવાનુ અને ચાસીઆ કરવાનું કામ શરૂ રાખવુ, અને ફુલ આવ્યા પછી સઘળું બંધ કરી દેવુ. પછી સીંગની અંદર કોઇ પણ જાતનુ ખેડ કામ કરવુ નહી. ફક્ત કપાસમા અને બાજુના ચાસમા કરબ વતી રીવાજ મુજબ ચાસીઆં કરી સીંગની બાજુની જમીન જેમ બને તેમ પોચી રાખવી જેમ જમીનનો પોચાશ વધુ તેમ સીંગનો પાક સારો આવશે.

જુન–જેઠ મહીનામાં વાવેલી સીંગ અકટોબરની મધ્યમા ઉપાડવાની થાય છે જ્યારે છોડ પીલા પડી જઇ પાકી જાય ત્યારે ખેતરમાથી પાંચ સાત જગાએથી થોડી સીંગો કઢાડી તેને ફોળી જોવી અને જો દાણો છોડથી તદન છુટો માલમ પડે તો સીંગ પાકી સમજવી અને પછીથી ખોદી લવી

જમીન અનુસાર સીંગ ખોદી અગર ઉપાડી લીધા પછી સઘળા છોડ હાર બંધ એક બાજુના મુળ રાખી જુદી બંધ ખળીમા સુકાવા મુકવા અને બરાબર સુકાય એટલે સીંગ હાથ વતી નાની ડફણીથી ખંખેરી લેવી. સીંગ લઇ લીધા પછી જમીનને ફરખી નાખવી જેથી કપાસને પુષ્કળ હવા અજવાળુ તથા અવકાશ મળશે.

સીંગને છાણીયુ બરાબર કહેવાયલુ ખાતર અગર બકરાના ખાતર દર વીઘે પાંચ ગાડાં આપ્યાથી પાક સારો આવે છે. ગોરાટ જમીનમા જયા ઉધેયની બીક રહે છે ત્યા દર વિંઘે ચાર મણ દીવેલીનો ખોલ હેગીમા આપવો જરૂરનો છે,

કપાસ અને ભોંયશીંગનું મિશ્ર વાવેતર—થામ—ભરૂચ.
૧૯૧૨—૧૩.

ચીત્રની સમજુતી—ચીત્ર ઉપર લખેલી રીત મુજબ ભરૂચ ખેતીવાડી મંડળે કરેલો મીશ્ર વાવેતરનું છે જે સાથે સાથે હાર જણાય છે તે સીંગની છે એકલ હાર જણાય છે તે કપાસની છે. સીંગ ઘણીજ સારી હાલતમા છે, કપાસ પણ સારો છે આ વાવેતર અખતરા દાખલ થામ ગામમા કરવામા આવ્યું હતું અને તેમા પુરી ફતેહ મળી છે. જેની ખાત્રી ૧૫ આ ચીત્ર છે; સદરહુ ખેતરની બે સાલની ઉપજના આંકડા નીચે આપેલા છે.

ભોંયના લીલા વેલા અમર ગોતર ઢોરને ખાવા માટે પુષ્ટીકારક હોવાથી ઘણું કીમતી છે. એક કનધીની કીમત લાગોટા પ્રમાણે ગણીયે તો બારથી પંદર રૂપીઆ ઉપજ શકે

	૧૯૧૨-૧૩.				૧૯૧૩-૧૪.				
પાક	દર એકરે રતલ માં ઉપજ			કીમત.	દર એકરે રતલ મા ઉપજ			કીમત.	રીમાર્ક.
		સીંગ	વેલા			સીંગ	વેલા		
કપાસ	૨૧૨			૩૯-૫-૨	૨૪૦			૩૦-૦-૦	વેલા ઢોરને ખવડાવવામાં આવ્યા હતા.
ભોંયમીંગ		૮૨૩	૨૨૩૪	૫૧-૭-		૧૧૦	૧૬૨૦	૩૮-૨-૦	
કુલ				૯૦-૦-૨				૬૮-૨-૦	

ઉપર મુજબ વાવેતર કરનાર થામ ગામના ખેડુતોના ખતરની ઉપજ.

પાક.	દર એકરે રતલમા ઉપજ			કીમત	રીમાર્ક.
		સીંગ	વેલા		
કપાસ	૨૨૦			૨૮-૨-૬	વેલા ઢોરને ખવડાવવામા આવ્યા હતા
ભોંયમીંગ		૧૦૪૭	૨૭૬૦	૬૫-૭-૦	
કુલ				૯૩-૯-૬	

સને ૧૯૧૩-૧૪ માં વા તર થયેલાં કેટલાંક તુલનું અડાજ

જીલ્લા	કપાસ એકર ૧૯૧૩-૧૪	કપાસ એકર ૧૯૧૨-૧૩	કપાસ એકર ૫ પાછલા સાલની સરાસરી	કપાસ પેદાશ ગાસડી (૪૦૦ પૌંડની એક) ૧૯૧૩-૧૪	કપાસ પેદાશ ગાસડી (૪૦૦ પૌંડની એક) ૧૯૧૩-૧૪	કપાસ પેદાશ ગાસડી (૪૦૦ પૌંડની એક) ૫ પાછલા સાલની	તલ એકર ૧૯૧૩-૧૪	તલ એકર ૧૯૧૨-૧૩	તલ એકર પાછલી સાતની સરાસરી	તલ પેદાશ, ટન ૧૯૧૩-૧૪	તલ પેદાશ, ટન ૧૯૧૩-૧૪	તલ પેદાશ, ટન પાછલી સાલ ૫ સરાસરી
અમદાવાદ	૩૪૩,૮૯૮	૩૭૯,૧૮૩	૨૪૨,૫૮૯	૯૩,૮૧૭	૭૪,૬૮૧	૫૩,૩૫૪	૧૫૪૬૭	૧૪,૦૮૭	૧૮,૧૨૯	૧,૬૩૦	૧,૬૩૨	૧,૭૧૪
ખેડા	૩૨,૫૨૩	૧૫,૫૧૧	૧૭,૬૮૦	૬૩૨૨	૩,૨૬૦	૨,૮૦૬	૧૦,૩૧૯	૭,૨૩૧	૧૧,૪૯૭	૧,૨૯૦	૯૭૮	૧,૨૪૭
પંચમહાલ	૩૩,૪૭૪	૨૪૬૨૬	૧૦,૨૫૨	૭૮૮૨	૪,૧૦૫	૨,૦૬૬	૨૮,૫૦૭	૨૦,૪૧૪	૨૮,૦૧૯	૪,૦૬૫	૨,૭૩૪	૨,૮૩૦
ભરૂચ	૨૬૦,૬૮૮	૨૪૫,૦૭૮	૨૮૩,૬૬૩	૬૬,૪૭૧	૭૭,૨૦૦	૮૦,૭૧૫	૮,૦૭૧	૧૨,૬૫૧	૧૦,૫૮૬	૯૦૬	૨,૨૦૭	૧,૩૧૯
સુરત	૧૩૯,૬૭૭	૧૨૧,૫૧૮	૧૫૨,૨૭૧	૩૪,૯૧૯	૩૧,૯૯૮	૩૯,૨૯	૮૦૬૩	૪,૪૧૭	૩,૫૭૭	૪૨૪	૬૦૫	૪૮૨
કુલ	૮૧૦,૧૯૦	૬૮૫,૯૩	૭૧૦,૪૫૫	૨૦૮,૭૧૫	૧૯૧,૨૪૪	૧૭૭,૯૭૦	૬૫,૩૫૭	૫૯,૮૪૦	૭૧,૮૫૮	૮,૬૬૫	૭,૯૫૬	૭,૬૧૯

સીંધ સાથે મુબઇ પ્રાન્તના બધાએ જીલ્લા મળી આ મોસમમા કપાસનુ કુલ વાવેતર લગભગ ૭૪ લાખ એકર થયુ હતુ જે કે ગયા વરસ કરતા ૪-૪ ટકા વધારે છે અને સરેરાસ કરતાં ૧૨.૪ ટકા વધારે છે. વાવેતરના આ વિસ્તારમાંથી લગભગ ૧૭ લાખ ગાંસડી ૧ થશે જે કે ગયા વરસ કરતાં ૩ ૮ ટકા વધુ અને સરેરાસ કરતાં ૩૦ ૬ ટકા વધારે છે

આખા હીંદુસ્તાનમાં લગભગ ૨ કરોડ ૪૬ લાખ એકર કપાસનું વાવેતર આ મોસમમાં છે. જે ગયા વરસ કરતા ૧૧ ૭ ટકા વધારે છે. એમાંથી લગભગ ૫૨ લાખ ગાસડી રૂ ઉતરશે જે ૧૩ ટકા વધારે છે.

ચી૦ ઢુ૦

ખેતીવાડી સબંધી હિલચાલ.

ડેમોન સ્ટ્રેશન, પ્રદર્શનો—ગયા ઓકટોબર મહીનામાં દશેરાને દહાડે જીલ્લાના કલેકટરના મુકામનો લાભ લઇ વાગરા તાલુકા ખેતીવાડી મંડળે એક સભા કલેકટર સાહેબના પ્રમુખપણા હેઠળ બોલાવી હતી જે વખતે નીચેની બાબતો ઉપર મંડળના મેમ્બરોએ ચર્ચા કરી હતી.

૧ વાગરા તાલુકામાં એક શિક્ષણ પધ્ધતિનું ખેતર ખોલવા, ૨ સહકારીપણાથી સારો બી સંઘરી પુરા પાડવાની મંડળીઓ સ્થાપવા, ૩ ચાલુ રીત કરતા સારા પાયા ઉપર કપાસ વેચવાના હાટો કહાડવા, ૪ ઘઉં મશળવાના સાંચાનો ઉપયોગ કરવા, ૫ ઉગતી જુવાર તથા ઘઉનો ખપરડીથી બચાવ, ૬ જુન કુવા ખુલ્લા કરી કપાસના ઢુંબને પાણી પાવાની સગવડ અને તેવા બીજા ઉપાય, ૭ જીલ્લા ખેતીવાડી મંડળના કામકાજનો અહેવાલ.

આ વિષયો ઉપર સારી રીતે ખાસ કરી ખેડુત વરગ તરફથી ચર્ચા થયા બાદ જીલ્લાના ખેતીવાડીના ઓવરશીયર મી૦ રામભાઇએ સાંચા બીથી થતા ફાયદા, ઢોરના ખાતરનો સંગ્રહ કરવાની સાદી પધ્ધતી તથા મોરથુથુના પાણીમાં જુવાર બોળીને વાવવાથી તેને થતા અંગારીઆ રોગનો અટકાવ એ વિષયો ઉપર સારી સમજ આપી હતી એન્ટોમોલોજીસ્ટ આસિસ્ટન્ટ મી૦ ઝવેરીએ ખપરડીની જીંદગીનો ક્રમ અને તેનો નાશ કરવાના ઉપાય ઉપર વિવેચન કર્યું હતું ગતના જાદુઇ ફાનસથી ખેતીવાડીના દેખાવો સારી ભેદનીને દેખાડવામાં આવ્યા હતા વકીલ મી૦ કૃષ્ણલાલ બળવંતરાયે આ કામમાં સારો ઉત્સાહ દેખાડયો હતો

ગયા નવેમ્બર માસમા બોરસદ તાલુકે જંબુસરમાં ધરમચંદ શેઠ ખેતીવાડીના કામમાં કેટલાક અજમાયસી અખતરાઓ કરી ખેતી તરફ કેટલો ખંત કાળજી રાખે છે તે બીજા ખેડુતોને દેખાડવા સારૂ ડીસ્ટ્રીકટ ડેપ્યુટી કલેકટર મી૦ જોશીનો મુકામ તે ગામ આગળ હતો તે વખતે તાલુકા મંડળ તરફથી એક સભા બોલાવવામાં આવી હતી. પ્રમુખ સ્થાન આમોદના ઠાકોર સરદાર નાહારસીંગજીએ સ્વિકાર્યું હતું. પ્રમુખે ઉભા પાકમાંથી સારા બીની પસંદગી તથા તેની સાચવણી એ વિષય ઉપર ઉપદેશ કર્યો હતો બાદ ઉત્તર વીભાગના ખેતીવાડીખાતાના ઇન્સ્પેકટર મી૦ ભીમભાઇએ નીચેના વિષય ઉપર એકઠા થએલ લોકોને સારી સમજણ પાડી હતી ૧ કપાસની જાતોને ચોખ્ખી રાખવાની આવશ્યકતા ૨ માફક હોય તેવી જગ્યાએ માત્ર ધોધારી કપાસનું વાવેતર કરવું. ૩ કપાસના તાર અને રૂનો ઉતાર કેમ સાચવવો ૪ થોડા વરસાદમાં સારી ખેડથી ભેજનો સંગ્રહ. ૫ ખેતીવાડીખાતાનું કામકાજ મી૦ ઝવેરીએ ચીત્ર અને નમુનાની મદદથી ખપરડીના નાશ વિશે સમજુન આપી હતી. મી૦ રામભાઇએ શેઠ ધરમચંદના ખેતરમાં જે અખતરાઓ કરવામાં આવ્યા હતા તેની સમજ પાડી અનુકરણ કરવા સુચના કરી હતી ૫૫થી પાણી પાઇ ૧૦ એકર જમીનમાં કપાસ વાવવામાં આવ્યો હતો. પાણી પાએલી જમીનમાં એક છોડ મોટા જગ્યામાં ઉગેલા હતા વગર પાણી પાએલીમાં થોડા થયાં હતાં. પંપ સાથે આગ ઇજનની પણ જોવા જ

આ માસમા વેડછ તાલુકે જંબુસરમા ડી ડે કલેકટર મી૦ જોશીના પ્રમુખપણા હેઠળ આજુબાજુના ફરતા ગામોના ખેડુતોનું એક મંડળ મળ્યું હતુ. ખેતીવાડી સંબંધી જુદા જુદા વિષયો ઉપર સગવડતાથી ઘણુંથી વાદવિવાદ થયો હતો. રાતના મેજીકલેન્ટરન દેખાડવામા આવ્યુ હતુ.

એજ મહીનામા ભરુચ તાલુકાના શુકલતીરથ ગામે કારતકી જાત્રા વખતે ખેતીવાડીને લગતા બી, ઓજારો, જંતુઓના ચીત્રો વીગેરેનુ પ્રદરશન ભરવામા આવ્યુ હતુ ઉક્ત મંડળ તરફથી નીકળતી પત્રિકાઓ મફત વેહેચવામા આવી હતી રાતના મેજીક લાનસથી ખેતીના ચીત્રો બતાવવામા આવ્યાં હતા.

ગયા ડીસેમ્બર માસમા સુરત જીલ્લાના જલાલપોર તાલુકાના વિજલપુર ગામે ઢોરોનુ પ્રદરશન ધી ઇન્ડીયન કોટન ઓઇલ કંપની તરફથી ભરવામા આવ્યુ હતુ તે પ્રસગે સહુથી વધારે દુધ આપનારી ભેંસોના માલીકોને, ભાર ખેંચનાર બળદની સૌથી સરસ જોડીના માલીકોને રૂ ૩૦ થી રૂ ૫ સુધીના કુલ્લે રૂ ૧૫૦ ના ઇનામ ઉક્ત કલેકટર મી૦ હેન્ડરસનને હાથે આપવામા આવ્યાં હતાં. ખેતીવાડીખાતાના અમલદારોએ ખેતી વીશે, ઢોરો વિશે તથા પ્રદરશનોથી થતા લાભો વિશે ભાષણો આપ્યાં હતાં

ગયા ફેબ્રુઆરી માસમા વડોદરા ખાતે ખેતીવાડીને લગતુ એક નમુનેદાર પ્રદરશન ભરવામા આવ્યુ હતુ તથા ત્રરેસ પરસ સહકારી મંડળીનુ એક કોન્ફરન્સ ભરવામાં આવ્યું હતું ગાયકવાડ સરકારે સહકારી બાબત ઉપર એક બોધદાયક ભાષણ આપ્યુ હતુ

ગયા ફેબ્રુઆરીના બીજા અઠવાડીયામાં ડીસ્ટ્રીક્ટ ડેપ્યુટી કલેકટર મી૦ જોશીએ જંબુસર કસ્બામા તાલુકા દરબાર ભર્યો હતો જેના સરખા બી વીગેરેના પ્રદરશનમા ગોઠવેલા બીના નમુનાની તથા તુલને થતા જીવાતના ચીત્રોની લોકોને સવારમા સમજુતી આપવામાં આવી હતી કાલાભાઇ મનસુખરામે પોતાના ખેતરમા ખેતીવાડી ખાતાની સલાહ તથા દેખરેખથી કરેલા તુલ ખાતર વીગેરે અખતરાઓની લોકોને સમજુતી આપવામા આવી હતી મી૦ કાલાભાઇએ આશરે રૂ૦ ૧૨૦૦ ખરચી કુવામાંથી પાણી ખેંચવાનો ૫ ૫ પોતાના ખેતરના કુવા પર ગોઠવ્યો છે તેની સાથે આશરે રૂ. ૪૦૦નુ કપાસ પીલવાનુ તથા આશરે રૂ ૫૦૦નુ ચોખા ખાંડવાનુ યંત્ર ગોઠવ્યા છે આ યંત્રોની લોકોને સમજુત કરવામા આવી હતી. ખેતીવાડી ખાતાના પધારેલા અમલદારોએ પોતે જાતે પંસાયતી ઓજારોથી ખેતરમા કામ કરી બતાવ્યું હતુ એક ગૃહસ્થે જરમન હળ ખરીદી લીધું હતું સાંજના દરબાર ખતમ થયા પછી કારબન બાઇ સલફાઇડથી બી કેવી રીતે સડ્યા વગર સાચવી રખાય છે તેની સમજુત આપવામા આવી હતી રાત્રે ખેતીવાડીને લગતા દેખાવો મેજીકલેન્ટર્નથી દેખાડવામા આવ્યા હતા.

ગયા માર્ચ માસમા આસી૦ કલેકટર મી૦ ક્રીમને ભરૂચ તાલુકાના સમારગામ મુકામે તાલુકા દરબાર ભર્યો હતો તે વખતે તાલુકા ખેતીવાડી મંડળ તરફથી જંબુસરની માફક ખેતીવાડીનું ડીમોન્સ્ટ્રેશન રાખવામા આવ્યું હતું ખેતીવાડી ખાતાના ડીવીઝનલ ઇન્સપેકટરે ભુતકાળ અને વર્તમાન કાળના અનુભવ સાથે બીજા જીલ્લાઓના દાખલા દલીલો સાથે સારી ખેતી કરવાની જુદી જુદી રીતો તથા તેના ફાયદા વીશે સમજુતી આપી હતી ભરૂચના ખેતીવાડીના ઓવરશીયરે એ જીલ્લામા પોતાની દેખરેખ નીચે કેટલાક ઉત્સાહી ખેડુતો પોતાની થોડીક જમીનમા કેવી ખેતી કરે છે, તે સમજાવ્યું હતુ નડીઆદ ફાર્મના સુ

પ્રીન્ટેન્ડન્ટે બી માચરી રાખવાના ઉપાય બતાવ્યા હતા આ૦ કલેક્ટર મી૦ ગ્રીમને ત્યાર બાદ ખેડુતેની ખેતીવાડી બાબતમા નીચે મુજબ ઉદ્ગારો કહાડ્યા હતા

" . . પણ હમરે આ જગોએ તમને શીખામણ માટે કઇક કહેવુ જોઇએ. હમારે આપને યાદ દેવડાવવુ જોઇએ કે અનાજના પાકને બદલે કપાસનોજ પાક ઉગાડવો એ ડહાપણ ભરેલુ કામ નથી દરેક ગામે પેતાના ગામ જેટલુ પુરેતુ અનાજ અને ઢોરો માટે પુરતો ઘાસ ચારો ઉગાડવોજ જોઇએ હલની કપાસની સારી પાક અને તેના ઉંચા ભાવોથી તમારે તમામ જમીનમા કપાસજ ઉગાડવા તમારૂ વલણ રાખવુ નહી જો તમે ફકત કપાસજ વાવો અને જો તેનો પાક નીષ્ફળ થાયે તો તમારે તમામ અનાજ અને ઢેરોના ઘાસ ચારા માટે તમારે ખમવુ પડશે

કપાસની જાત હલકા પ્રકારની થતી જાય છે, તેની નોંધ દીલગીરી સાથે અમોએ કરેલી છે પહેલા પાછલા વરસોમા અત્રેના કપાસની જાત ઉંચા પ્રકારની હતી અને તેને લીધે તેના અભાવે હજુ તમને હાલના નીચા કપાસની સારી કીમત મળે છે પણ ભરૂચી સારા કપાસ જો કે દલમા મેકવના કપાસનો ભેળસેળ થવાથી સારા કપાસનુ નામ જતુ રહેતુ છે જો કપાસની જાત સુધારવામા ના આવે તો ભાવ ઓછોને ઓછો થતો જશે કપાસ સુધારવાનો ઉત્તમ રસ્તો એ છે કે ગામના એકદીલતાથી વીચાર કરી તે સુધારવા યતનુ લેવુ જોઇએ દરેક ગામવાળાએ સરૂથી ઉત્તમ છોડના જુદા રાખી તેપર નો ઉતરેલો કપાસ હાથે લોઢવો જોઇએ અથવાતો જુદો લોઢાવો જોઇએ અને આ કપાસના બીકણથી દાસમા ગી સારૂ રાખવા જોઇએ આવા પ્રકારની ગોઠવણ કરશો નહી તો ભરૂચી ઉત્તમ ગણાતા કપાસનુ નામ જતુ રહેશે "

ચોમાસા પછી આ વરસે અમદાવાદના ગઢી, સરખેજ તથા વઢવાણમા તથા ખેડાના ડાકોરમા રેવેન્યુ અમલદારોની સાહયતાથી ખેતીવાડી ખાતા તરફથી ખેડુતોને ઘણી ઉપયોગી અને બોધક ખેતીવાડી સબંધીના ડમોનસ્ટ્રેશન ભરવામા આવ્યા હતા લોકોનો ઉત્સાહ વધતો જતો જણાય છે

પુના જીલ્લાના ખેડ તાલુકામા ડસેમ્બર પ્રમુખ હેઠળ ચાર માસમા ખેતીવાડીનું પ્રદર્શન થયુ હતુ ખેતીના તથા ઢોરના સારા નમુના એકઠા થયા હતા ને રૂપના ઇનામો વેહેચવામા આવ્યા હતા

સરકારી મોટા અધીકારીઓનુ કોન્ફરન્સ—ગયા ડીસેમ્બર માસમા સરકારના જુદા જુદા ઈલાકાના ખેતીવાડી ખાતાના મોટા અમલદારોનુ કોન્ફરન્સ મદ્રાસના કોઇમ્બતુર ખાતે મળ્યુ હતુ તે વખતે ખેતીવાડી સબંધી ઘણા ઉપયોગી વીષયો ઉપર ચર્ચા થઇ સુચનાઓ થએલી છે જેનો સાર નીચે મુજબ છે —

૧ હાલમા ઢોર ચરવાની જમીનો છે તેને નાખી મુકવા બાબત એવો ઠરાવ કરવામા આવ્યો કે જે જમીનનો મોટો જથ્થો રૈયતને મજુર કરવામા ન આવ્યુ હોય તો ચરણ બાબત હકો જે જગતના મોટા અંદર બોગવટમા છે અને તેના પર જે અતીક્રમ મુકવામા આવ્યા હાય તે ગોઠવણ કરવી

૨ પડતર જમીનની બાબતમા એવો ઠરાવ કરવામા આવ્યો કે આવી પડતર જમીનનો સુધારો કરવાની બાબત ધ્યાનમા ગણી કરવો જોઇએ સુનાઇટેડ પ્રોવીન્સમા આ બાબતમા ઘણી કરેલુ મળી છે.

૩. ઢોર ઉછેરવાનું જે ભાગોમા કામ થાય છે અને જયા સારામા સારા સાંઢીઆ પેદા થતા હોય તેવા ભાગોમા ઢોરો ઉછેરવાના થાણા ઘણા મોટા પ્રમાણમાં વધારવાં આ થાણાઓ દેશની ચોખ્ખી ઓલાદ રાખવાના મથકો થઇ પડશે

૪ લોકોના ઉપયોગ માટે ડિસ્ત્રીક્ટ બોરડના હવાલામા સાંઢીઆઓ રાખવાની રીત ફતેહમંદ થઇ નથી ઢોરના માલીકોએ સાંઢીઆની સંભાળ રાખવામા પોતીકું હીત છે એમ સમજવું જોઇએ તથા સાંઢીઆની કીમતમાં કો-ઓપરેટીવ મંડળોએ કાંઇ હીસ્સો આપયો હોય તો તેવા મંડળો સાંઢીઆ ઉછેરવામા સારા માલીક થશે એમ સુચવવામા આવ્યુ હતુ.

૫ સારો જથ્થો મેળવવા સારૂ ન્હાના વાછરડાઓને નહાનપણમા ખસી કરવા સારૂ લોકોને દરેક જાતનું ઉત્તેજન આપવું જોઇએ

રૂતુ સમાચાર.

સુરત જીલ્લો—૧૯૧૩ ના ચોમાસામા વધારેમા વધારે વરસાદ વલસાડમા ૮૮ ઇંચ તથા ઓછામા ઓછો ઓરપાડ તાલુકામા ૩૭-૧૨ દોકડા પડયો હતો જુન- સરેરાસ કરતા વરસાદ વધારે હતો વધુ વરસાદનેલીધે ખેતીના કામમા કંઇક અટકાવ થયો હતો જુલાઇ-સરેરાસ કરતા વરસાદ ઓછો હતો આવુ વરસાદને લીધે કેટલીક જગ્યોએ વાવણીમા ઢીલ થઇ હતી. તેમજ કેટલીક જગ્યાએ કંઇક નુકશાન થયુ હતું. ઓગસ્ટ- વરસાદ પુરતો અને છેલ્લા અઠવાડીયામા તુયોને ઘણો માફકસર હતો સપ્ટેમ્બર- વરસાદ પહેલા અઠવાડીયામાં ઠીક હતો અને પછીના ઉઘાડને લીધે તુલને સારો ફાયદો હતો. ખપેડીએ ઓરપાડ તાલુકામા દેખાવ દીધો હતો. અકટોમ્બર- ઓરપાડ તાલુકામાં જુવાર તથા ઘઉને ખપેરડીએ નુકશાન કંઇક કીધું હતુ તેમજ સદરહુ તુયોને વધુ વરસાદની જરૂર હતી નવેમ્બર- એ તાલુકામા ઉભા કપાસમા રોગ જણાયો હતો. બીજા તુલ સારા હતા

ભરૂચ જીલ્લો—૧૯૧૩ ના ચોમાસામા વધારેમા વધારે ૪૬ ઇંચ ને ૭૪ દોકડા અંકલેશ્વરમા અને ઓછામા ઓછા ૩૭-૧૮ વાગરામા વરસાદ પડયો હતો છતાં ઉત્તમ ચોમાસુ કહેવામા આવતુ નથી, એકંદરે સારૂ નીવડયુ હતું. વર્ષાદની શરૂઆત વેહેલી હતી જુનની શરૂઆતથી થોડો થોડો વરસાદ આખરે ભારે થયો હતો તેથી ટકેલા કપાસને ઘણો ફાયદો થઇ વધવાની સારી તક મળી હતી વરસાદ પડયા પછી વાવેલા કપાસને કંઇક ખમવુ પડયુ હતુ ધાવ ... લા કપાસ જુલાઇની શરૂઆતમા વાવ્યા હતા પણ તે માસની મધ્યમા ફરી કંઇક ... ન થયુ હતુ જુલાઇ તથા ઓગસ્ટના અમુક દીવસો સીવાય હમેશા વરસાદ પડવ ... નીઆ કરવાની તક ખેડુતોને થોડી મળી હતી. આગસ્ટનો વરસાદ આછા ઝાપટાને લીધે કપાસને બહુજ માફક હતો પણ બરાબર ખેડને અભાવે પાણી મરી શકયુ નહી. સપ્ટેમ્બરના ભારે વરસાદને લીધે જમીન ઘણી દબાઇ ગઇ જે ફરીથી જોઇતા વરસાદને અભાવે છુટી પડી શકી નહી ઓરેલા કપાસને ઓગસ્ટમા પાણીની તંગી જણાઇ ખપેરડીએ ઉગતા જુવાર તથા ઘઉં। કેટલેક ઠેકાણે નુકશાન કર્યું તેથી તેને ઠેકાણે એ તુલો ફરીથી વાવવા પડયા હતા

પંચ મહાલ જીલ્લો—સને ૧૯૧૩ ના ચોમાસામા વધારેમા વધારે વરસાદ જાંબુઘોડામા ૭૪-૯૪ અને ગોધરામા ૫૫-૭૪ ઓછામા ઓછો દાહોદમા ૪૧-૫૨ તથા કાલોલમા ૪૭-૩૨ પડયો હતો વરસાદ જોઇએ તેથી જરાક વધારે પડયો હતો પણ વરસ થયું ઉત્તમ નીવડયું હતું નહી વરસાદની શીરૂઆત જુન મહીનામા થઇ હતી. અને ખેતીનું કામકાજ ચાલે તેટલો પુરતો પડયો હતો ભાત રોપવાનુ તેમજ બીજા ખરીફ તુલો ઓરવાના કામની શીરૂઆત થઇ હતી પણ જુલાઇ માસમા વરસાદ લાગલગટ અને જોઇએ તે કરતા વધુ પડવાથી તમામ તુલોને વધુ ઓછું નુકશાન પડયું હતુ, તેમજ મહી નદીની રેલથી ફરતાં આજુ બાજુના તુલો ધોવાઇ ગયાં હતા પાછળથી ઓરેલા તુલોને ઉઘાડ બરાબર ન પડવાથી ઉગવામા વાધો પડયો હતો તેમજ ખેડુતોને ચસીઆ વીગેરે ખેતીનું કામકાજ કરવાની તક બરાબર મળી હતી નહી. ઓગસ્ટ માસનો વરસાદ આછા છાપટાઓને લીધે ખેતીના કામને માફકસર હતો સપ્ટેંબરમા પાછો વરસાદ જોઇએ તે કરતા વધુ પડયો હતો તોપણ ઉગતા તુલોને સારી સ્થીતીમા હતા અને રવી તુલને માટે જમીન તૈયાર કરવાનું શીરૂ કરવામા આવ્યુ હતું વહેલી ઓરેલી મકાઇ કાપવાની શીરૂઆત થઇ હતી. અને અકટોમ્બર માસમા મકઇ તેમજ બાજરી કાપવાનું પુરૂ થયું હતુ.

ખેડા જીલ્લો—ગયા ચોમાસામાં વરસાદની શીરૂઆત પંદર દીવસ વહેલી હતી ખેડુત લોકો ખાતર પુંજામાંથી પણ પરવારેલા ન હોતા. એકંદરે વરસાદ બીજા વરસો કરતા વીશેષ પડયો હતો વરસાદ વધુમા વધુ બોરસદ તાલુકામા ૫૬ ઇંચ અને ૯૨ ટોકડા અને ઓછામાં ઓછો માતર તાલુકામાં ૩૪ ઇંચ ૬૪ ટોકડા પડયો હતો કોદરા, બાજરી ડાંગર વીગેરેનુ વાવેતર જેઠ મહીનામા કરવામા આવ્યું હતું જુલાઇ આખો અને ઓગસ્ટના પહેલા અઠવાડીયામાં લાગટ ભારે વરસાદ પડયા કર્યો હતો તેથી ખેતીનુ કામ થભ્યું હતું ઓક્ટોબર માસમા માતર અને મહેમદાવાદ તાલુકાના ગામોમા-તેમજ-નવેમ્બર માસમા આણંદ તાલુકામા તીડોએ દેખાવ દીધો હતો પરતુ પાકને કાંઇ નુકશાન પહોચાડયુ ન હતુ. ઓકટોમ્બરની આખર તારીખોમા નડીઆદ મહમદાવાદ, માતર અને કપડવણજ તાલુકામાં ઉંદરોએ દેખાવ દીધો જેથી કઠોળ કપાસ અને રવીના તુલને કાંઇક ખમવુ પડયુ હતું. કોલને પણ કાંઇક ધોકો લાગેલો કહેવાય છે.

અમદાવાદ જીલ્લો—વરસાદ વહેલો શરૂ થયો હતો, ગયા ચોમાસામા એકંદર વરસાદ વધારેમા વધારે મોડાસા મહાલમા ૪૨ ઇંચ અને ૮૨ ટોકડા અને ઓછામાં ઓછો ધંધુકા તાલુકામા ૨૨ ઇંચ અને ૮૮ ટોકડા જેટલો પડયો હતો એકંદર વરસાદ વધારે થયો હતો અને તે એક સરખો અને પુરતો હતો બાજરી, જુવાર, કપાસ કયોલ વીગેરે તુમનુ વાવેતર જુન મહીનામા કરવામા આવ્યુ હતું વરસાદ સરેરાસ કરતાં જાદે હતો થોડાક સ્ટેશનો સીવાય બધે એક સરખો અને પુરતો હતો, ધોળકા, દશક્રોઇ, વીરમગામ તાલુકાના કેટલાક ભાગમા ઉંદરોએ દેખાવ દીધો હતો.

૧૯૧૩ નો વરસાદ.

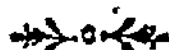
જગાનુ નામ.	જાનેવારીથી મેઇ સુધી		જુન		જુલ ૪		ઓગસ્ટ		સપટેમ્બર		ઓકટોબરથી ડીસેમ્બર સુધી		સને ૧૯૧૩ નું કુલ		સને ૧૯૧૨ નું કુલ		સરાસરી	
	ઈંચ	દો.	ઈંચ	દો.	ઈંચ	દો.	ઈંચ	દો.	ઈંચ	દો.	ઈંચ	દો.	ઈંચ	દો.	ઈંચ	દો.	ઈંચ	દો.
સુરત. ચોરાસી	૦	૧	૨૦	૧૪	૮	૬	૫	૪૪	૩	૮૨	૦	૧૮	૩૭	૬૫	૫૭	૪૯	૩૯	૭૭
ઓલપાડ	૦	૦	૧૮	૧૨	૮	૨૯	૬	૮	૪	૬૧	૦	૦	૩૭	૧૨	૫૦	૮૧	૩૪	૮૨
રાંદેર	૦	૦	૨૨	૭૩	૯	૩	૪	૫૪	૩	૬૦	૦	૧૯	૪૦	૯	૪૯	૭૪	૩૭	૦૧
માડવા	૦	૦	૨૫	૨૯	૧૮	૭૯	૭	૧૦	૬	૭૭	૦	૪	૫૭	૯૮	૫૨	૯૦	૫૨	૮૩
બારડોલી	૦	૦	૨૦	૬૦	૧૭	૯૮	૮	૫૫	૬	૩૮	૦	૮૯	૫૬	૪૯	૬૯	૬૮	૫૧	૮૬
વાલોડ	૦	૨	૨૦	૭૪	૧૬	૭૯	૮	૧૨	૫	૮૫	૦	૭	૫૧	૫૪	૮૦	૩૩	૫૩	૪૦
જલાલપોર	૦	૦	૨૬	૫	૧૭	૬૨	૫	૫૪	૭	૯૨	૦	૦	૫૬	૮૩	૭૩	૦૧	૪૫	૦૨
ચીકલી	૦	૨	૩૫	૪૯	૧૪	૬૩	૧૧	૮૯	૫	૯	૦	૦	૬૭	૧૨	૮૪	૫૫	૬૫	૪૩
વલસાડ	૦	૦	૫૦	૭૦	૧૫	૭૮	૧૧	૨૩	૫	૨૯	૦	૦	૮૮	૦	૮૪	૦૯	૬૧	૯
પારડી	૦	૦	૫૧	૭૪	૧૫	૪૪	૧૭	૦	૨	૧૮	૦	૦	૮૬	૩૬	૮૫	૭૬	૭૪	૪૫
ભરૂચ																		
ભરૂચ	૦	૦	૧૯	૨૦	૧૦	૩	૬	૬૬	૭	૯૦	૦	૦	૪૩	૭૯	૫૪	૯૭	૪૦	૬૮
અંકલેશ્વર	૦	૦	૨૩	૫	૧૧	૮૬	૪	૪૭	૬	૮૫	૦	૦	૪૬	૭૪	૪૮	૮૦	૩૭	૨૬
હાંસોટ	૦	૦	૨૫	૨૯	૮	૧૫	૫	૫	૬	૨૪	૦	૦	૪૪	૭૩	૬૫	૪૭	૩૦	૬૯
ધબાવ	૦	૦	૨૨	૪૬	૮	૪૮	૮	૨૯	૪	૮૪	૦	૦	૪૪	૭	૪૩	૨૭	૩૨	૧૫
વાગરા	૦	૦	૧૮	૩૨	૬	૮૯	૬	૭૮	૫	૧૩	૦	૬	૩૭	૧૮	૩૪	૯૨	૩૧	૪૮

ભરૂચ	૦	૩	૨૦	૩૧	૧	૯૧	૬	૪૮	૨૬	૬૪	૦	૦	૪૦	૪૭	૪૦	૨૩	૨૫	૨૯
આમોદ	૦	૦	૧૫	૮૦	૧૨	૭૨	૭	૭૬	૧૦	૮	૦	૦	૪૬	૩૬	૪૯	૮૬	૨૫	૨૮
જંબુસર	૦	૦	૧૬	૬૫		૪૧	૫	૪૨	૭	૪૩	૦	૦	૩૭	૯૧	૪૬	૨૨	૩૩	૪૦
ખેડા.																		
ખેડા	૦	૦	૮	૮૦	૧૭	૩૩	૩	૪૬	૬	૭૬	૦	૩	૩૬	૩૮	૫૦	૪૩	૩૩	૭૦
મહેમદાવાદ	૦	૦	૯	૩	૨૩	૧	૪	૪૦	૬	૧	૦	૭	૪૨	૩૭	૩૧	૨૨	૩૧	૮૪
માતર	-	૦	૬	૭૯	૧૩	૫૪	૧	૭૨	૧૨	૫૯	૦	૦	૪૪	૬૪	૩૭	૬૮	૨૯	૩૫
નડીઆદ		૦	૯	૮૧	૧૫	૧૭	૫	૭	૬	૪	૦	૦	૩૦	૨૯	૪૩	૫૬	૩૪	૬૧
મહુધા	૦	૦	૧૦	૬૨	૧૮	૫૨	૫	૦	૩	૩૬	૦	૦	૩૭	૫૦	૩૦	૪૨	૩૩	૬૩
કપડવંજ	૦	૨૧	૧૦	૦	૧૭	૫૯	૩	૩૫	૩	૬૪	૦	૦	૩૪	૭૯	૪૫	૩૪	૩૦	૭૯
ઠાસરા	૦	૩૩	૧૫	૪૯	૨૫	૮૭		૮	૪	૯૧	૦	૦	૫૨	૪૩	૩૬	૪૯	૩૨	૭
[illegible]		૨૫	૪	૯૧	૨૪	૦	૧	૫૬	૫	૬૫	૦	૦	૫૧	૯	૨૭	૪૩	૩૩	૧૩
આણંદ	૦	૫	૧૩	૪૩	૧૬	૬	૮	૭૪	૧૧	૬૪	૦	૦	૪૯	૯૨	૩૮	૫૫	૩૪	૮૮
બોરસદ	૦	૨	૨૦	૧૯	૧૪	૫૮	૯	૫૪	૧૨	૫૮	૦	૦	૫૦	૯૧	૪૪	૬૧	૩૩	૫૬
પંચમહાલ																		
ગોધરા	૦	૮૦	૨૦	૧૩	૨૦	૫૭	૭	૩૯	૬	૮૫	૦	૦	૫૫	૭૪	૪૭	૨૬	૪૦	૨૫
કાલોલ	૦	૪૦	૧૩	૬૪	૧૭	૮૫	૮	૩૬	૬	૭૭	૦	૦	૪૭	૩૨	૪૬	૮૪	૩૮	૭૧
હાલોલ	૦	૪૩	૧૫	૨૫	૨૦	૭૦	૮	૪૩	૮	૪૭	૦	૦	૫૩	૨૮	૪૧	૯૮	૪૨	૪૯
દાહોદ	૧	૯૦	૧૦	૯૪	૧૯	૫૬	૪	૭૬	૪	૩૬	૦	૦	૪૧	૫૨	૨૭	૩૫	૨૮	૮૯
ઝાલોદ	૧	૪૪	૧૦	૭૦	૨૬	૯૯	૭	૪૧	૪	૮૨	૦	૧૬	૫૧	૫૨	૩૧	૪૪	૩૦	૪
ઝાંબુઘોડા	૨	૮૦	૨૬	૧૭	૩૦	૪૫	૮	૭૮	૬	૭૩	૦	૧	૭૪	૯૪	૫૪	૭૦	૪૩	૬૩
અમદાવાદ																		
દસક્રોઈ	૦	૧૪	૧૧	૩૧	૧૨	૬૩	૪	૨૦	૭	૩૮	૦	૦	૩૬	૦	૪૧	૫૭	૨૫	૨૯

પ્રાન્તીજ	૦	૪૨	૭	૪૫	૧૭	૨	૬	૮૭	૪	૫૮	૦	૦	૩૬	૩૪	૩૩	૮૮	૩૧	૨૧
મોડાસા	૨	૨૪	૧૮	૧૧	૨૩	૧૮	૮	૩	૩	૫૦	૦	૯	૪૧	૧૫	૨૬	૪૭	૩૩	૮૫
સાણંદ	૦	૦	૮	૮૬	૧૫	૨૫	૩	૬	૩	૬૮	૦	૦	૨૬	૨૭	૩૭	૧૮	૨૮	૬૮
વીરમગામ	૧	૮૦	૭	૮૫	૧૪	૧૭	૫	૪	૪	૪૩	૦	૨	૨૮	૨૬	૩૬	૭૪	૨૭	૬૩
ખાણીગોડા	૦	૦	૩	૭૬	૧૩	૮૪	૪	૨૭	૦	૯૮	૦	૨૦	૨૬	૯૯	૨૩	૯૦	૧૯	૬૮
માંડલ	૦	૦	૬	૫૦	૧૧	૪૦	૮	૪૦	૨	૭૮	૦	૮	૨૯	૧૦	૨૫	૦૦	૨૪	૬૭
ધોળકા	૦	૦	૯	૬૩	૧૬	૩૯	૪	૩૨	૧૧	૧૮	૦	૩૩	૪૧	૮૧	૪૪	૬૬	૩૧	૭૩
ધંધુકા	૦	૧૧	૮	૮૭	૭	૯૫	૩	૧૭	૨	૭૯	૦	૦	૨૨	૯૯	૪૮	૦૨	૨૬	૩૪
રાણપોર	૧	૦	૧૨	૧૯	૬	૫૦	૩	૭૯	૧	૦૨	૦	૦	૨૫	૧૦	૩૧	૧૪	૨૩	૩૨
ધોલેરા	૦	૦	૧૪	૮૧	૯	૧૧	૩	૮૦	૫	૮૪	૦	૪૦	૩૭	૯૬	૪૧	૫૪	૨૮	૮૫
ઘોઘા	૦	૦	૨૦	૩૦	૮	૩૮	૩	૫	૫	૧૮	૦	૦	૩૭	૪૧	૪૭	૩૨	૨૫	૧૫

સહકારી.

સહકારી મંડળો ચલાવવાને શું જોઇયે છે?

લખનાર મી૦ નરહરી કુબેરરામ દેસાઈ બી૦ એ.

ત્રાવણકોરના દીવાન દી૦ બા૦ પી૦ રાજા ગોપાલાચારીઅર સી. આઈ. ઇ અને મદ્રાસની કોઓપરેટીવ સોસાયટીઓના પહેલા રજીસ્ટ્રારે ગયા માર્ચ મહીનામાં ખેતીવાડી અને સહકારીતાના કાર્યક્રમના સ્વયં સેવકોને ઉપયોગી વીચારો જણાવ્યાં હતાં, તેમાંનો કેટલોક ભાગ અત્રે આપીએ છીએ—

અનુભવે બીજે સ્થળે સીદ્ધ કરી આપ્યું છે કે જ્યારે કેવળ ક્રેડીટ (નાણાંની ધીરધાર) સોસાયટી ઉભી કરવી અને ચલાવવી મુશ્કેલ નથી ત્યારે, ચોખ્ખી નાણાં શી વાપની બીજી બાબતો માટે મંડળી ઉભી કરવાનું મુશ્કેલ છે અને તેમને ચલાવવાનું કામ તેથી વધારે મુશ્કેલ છે. તેથી એ આનંદની વાત છે કે નવા કાયદાની રૂએ ખેતીવાડી મંડળી કે જેનો ચોખ્ખી નાણાંની ધીરધાર કરવા વગેરે ઉદ્દેશો ઉપયોગી હેતું છે જો કે મારા અમલ દરમ્યાન કોઓપરેટીવ સોસાયટીઓનો પસાર થયેલો રેગ્યુલેશન મને હમેશાં સંતોષનું કારણ થશે, તોપણ તેને અમલમાં મુકવાનું મોટું ભારે માથે રહેશે નહી. તેથી મને લાગે છે કે આ નવા કાયદા સંબંધી તમારા લાભની બે એક વાતો કહું પહેલી વાત એ છે કે, આ હીલચાલમાં વગર વીચાર્યું ઝંપલાવવું એ ગંભીર ભુલ છે. સરકાર તથા લોકોને શરૂઆતમાં તેમ કરવાની ભારે લાલચ થશે પરંતુ સહી સલામત ચલાવી શકાય તેના કરતાં વધુ મંડળો ઉભાં કરવાં એ એક ગંભીર બદી છે બીજી જગ્યાઓના સંજોગો કરતાં ત્રાવનકોરના સંજોગો ઘણી રીતે જુદા પડવાજ જોઇએ. જેમ તમે આગળ સુધો તેમ તેમ અનુભવ મેળવવો જોઇએ. અને તેમ હોવાથી ધીમે ધીમે આગળ વધવાની ખાસ જરૂર છે. જ્યાં કો-ઓપરેટીવ મંડળી ઉભું કરવામાં આવે ત્યાં બીજી જરૂરની બાબત એ છે કે સંગીન એખલાસ લોકોમાં હોવો જોઇએ એ સંપ ખરેખર શુદ્ધ હોવો જોઇએ. ત્રીજી બાબત એ છે કે બે ત્રણ માણસો મંડળી ચલાવવાને પોતાનો વખત કહી શકે એમ હોવું જોઇએ. કો-ઓપરેટીવ સોસાયટીઓ ચલાવવાને માટે સંગીન પગારના બીન પગાર ની નોકરી જોઇએ છે. આની ગેરહાજરીમાં સોસાયટી સ્થાપવી એ ભુલ કરવા જેવું છે બીજી જગ્યાઓની માફક આ સોસાયટી ઉપર દેખરેખ રાખવાનું અને ખર્ચ તપાસવાનું કામ તો સરકારજ કરશે પણ તમારે સરકાર ઉપર અતીશય આધાર રાખવો જોઇએ નહી અતીશય સરકારી મદદથી હીલચાલમાં જેર લાગશે સહકારીતાની ફતેહનો અંશ એના ૨. હેલો છે કે જને ત્યા સુધી એ હીલચાલ સરકારથી અલગ રાખવી.

સહકારિતા અને બેલગામ.

ગયા માર્ચ માસમાં બેલગામ ખાતે ભરાયેલી કો–ઑપરેટીવ કોન્ફરન્સમાં પ્રવર્તક મી૰ બસર ૭ નાયકે "સહકારીતની પ્રગતી" ઉપર એક નિબંધ વાચ્યો હતો, તેમાની કેટલીક ઉપયોગી બાબતો નીચે મુજબ છે

૩૭ ખેતીવાડીની નાણા ધીરધારની મંડળીઓ.
૨ ખેતીના સુધારા માટે બી પુરા પાડનારી
૨ અનાજની બેંકો
૪ વણકરોની મંડળીઓ
૬ ખેતી શીવાયના નાણા ધીરધાર કરનારી મંડળીઓ,
૧ મીલના મજુરોની મંડળી,
૨ ખેતીવાડીની રજીસ્ટર નહીં થયેલી
૨ અનાજની બેંકો રજીસ્ટર નહીં થયેલી,
૧ ચારો પુરો પાડવાની ઉભી થતી મંડળી.
૧ ઢોરની ઓલાદ સુધારવાની મંડળી.

ઉપલી બધી સભાસદો કુલ્લે ૫૦૬૦ મંડળીઓ અને તેની થાપણ ૧ લાખ ૩૮ હજાર ૯૮ રૂપીઆ અને ૬ પાઇ છે મેમ્બરના માથા દીઠ થાપણ આશરે રૂ૦ ૪૦ છે,

સહકારિતાના સિધ્ધાંતો આગળ વધવાથી લોકો ગામ આરોગ્યને માંહોમાંહ્ય ની મદદથી ધણું કરે છે. દરેક ગામ કે જ્યા સહકારી મંડળ છે ત્યા આ સવાલ ઉપાડી લેવાયો છે. જ્યા લોકોની પૈસાની મદદ આપવાની શકિત નથી ત્યા જાત મહેનતથી લોકો મદદ કરે છે ઘણી જગ્યાએ ખેડુતો અને નાના દુકાનદારો મારવાડી વ્યાજની ચુંગાલમાં થી છુટયા છે બેલવાડીમાં માખણ વેચનારી સ્ત્રીઓ આ સહકારીતા હીલચાલને વધાવી લે છે કેમકે તેમને દર રૂપીએ બે આનાને બદલે ૧ ૧/૨ પૈ વ્યાજ હવે આપવુ પડે છે બેલગામમાં સૌથી વધારે તાજુબ થવા જેવો નીશાળીઆઓમા સહકારીતાનો પ્રયોગ, પ્રચાર છે

બેલગામ જીલ્લામાં રૂ૦ ૧૦ થી ૩૦ સુધીની રૂ૦ ૧ ના શેરથી શરૂ થયેલી નીશાળીઆઓની ૭૦ સહકારી સોસાયટીઓ છે તે ચોપડીઓ, કાગળ, પેનસીલ, શાહી વીગેરે નીશાળને ઉપયોગી ચીજો ખરીદ કરી બજાર કરતાં સસ્તું પુરું પાડે છે. નીશાળીઆઓ પોતાનો સેક્રેટરી પસંદ કરે છે. તે ખરીદી વેચાણનો હીસાબ રાખે છે. અને નફો મેમ્બરોમાં વહેંચી નાખવામાં આવે છે. આ હીલચાલને મા બાપો અને શીક્ષકો બનતી મદદ આપે છે.

મુંબાઇ ઇલાકાની કો-ઓપરેટીવ ક્રેડીટ સોસાયટીઓનું લીસ્ટ.

મુંબાઇ ઇલાકામાં ગુજરાતની અંદર તા૦ ૩૧ માર્ચ ૧૯૧૪ ને રોજ કો-ઓપરેટીવ. સોસાયટીઓ હસ્તીમાં છે અને જેઓને રદ કરવામાં આવી નથી તેની પુરી યાદી નીચે આપીછે. આ સોસાયટીઓના હીસાબ સરકારી અમલદારો તપાસે છે અને મંડળીઓ લોકો પાસેથી, કોર્ટ ઓફ વાર્ડ પાસેથી તથા ખેડુતો અને બીજા ખાતા પાસેથી ડીપોઝીટ લઇ શકેછે. આ સોસાયટીઓ સંબંધી વધુ હકીકત મુંબાઇ ઇલાકાની કો-ઓપરેટીવ સોસાયટીના રજીસ્ટ્રાર સાહેબને પુછો લખવાથી મળશે

૧. ખેતીવાડી મંડળીઓ એકત્ર જોખમદારી.

અમદાવાદ જીલ્લો. (૩૮ સોસાઇટી.)

અનુક્રમ નંબર.	તાલુકાનો નામ.	સોસાયટીઓના નામ.	
૧	દશકરોઇ	અડાલજ, કો-ઓપરેટીવ, ક્રેડીટ સોસાઇટી	
૨	પ્રાંતીજ	અંબાપાડા, માધવપુરા અને વસરોલા	„
૩	„	અમરપુર	„
૪	દશકરોઇ	અસલાલી	„
૫	સાણંદ	બાકરોલ, વીસલપુર	„
૬	ધોળકા	બાવલા	„
૭	ધંધુકા	ભડીઆદ	„
૮	લોલાપદા	ભીકડાં	„
૯	„	ભોજપરા-મરાસીઆ	„
૧૦	ધોળકા	ચાણોદા	„
૧૧	દશકરોઇ	ચંદખેડા	„
૧૨	„	ચાનપુર	„
૧૩	સાણંદ	ચોર-વડોદરા	„
૧૪	મોડાસા	દેહગામ	„
૧૫	„	ધનસુરા	„
૧૬	દશકરોઇ	જમીઅેતપુર	„
૧૭	સાણંદ	જોલાપુર	„
૧૮	દશકરોઇ	જુંડાલ	„
૧૯	„	કણભા	„
૨૦	પ્રાંતીજ	કારોલ	„
૨૧	સાણંદ	કસંદરા	„
૨૨	પ્રાંતીજ	ખેરોલ	„
૨૩	દશકરોઇ	કુહા	„
૨૪	સાણંદ	નવાપુરા ગરબ	„
૨૫	પ્રાંતીજ	મલાઆર	„

૨૬	દહેગામ	પાવડી કંકજ	,,
૨૭	પ્રાંતીજ	પીંગલુ	,,
૨૮	સાણંદ	સનાથલ	,,
૨૯	ધોળકા	સનથાલ	,,
૩૦	મોડાસા	સાબરા	,,
૩૧	પ્રાંતીજ	મોનારાન	,,
૩૨	,,	ટાલોદ	,,
૩૩	,,	ટોરેનીઆ વખતપુરા	,,
૩૪	સાણંદ,	વણઝાર	,,
૩૫	દશક્રોઇ	વસઇ–ડીભા	,,
૩૬	ગોધાપટા	વાવડી ચગડી	,,
૩૭	,,	વનાહપુર એન્ડ ધોધા,	,,
૩૮	પ્રાંતીજ	વદ્રઅમપોર	,,

ભરૂચ જીલ્લો (૪૮ સોસાઇટી.)

૩૯	જાંબુસર	અરેગામ કોઑપરેટીવ ક્રેડીટ સોસાઇટી	
૪૦	,,	બે સમ	,,
૪૧	અંકલેશ્વર	બોરભાટા એન્ડ બેટ	,,
૪૨	ભરૂચ	ચમારગામ	,,
૪૩	,,	ચોલાદ ગરપ	,,
૪૪	,,	દયાદરા	,,
૪૫	જંબુસર	દેગામ	,,
૪૬	ભરૂચ	ધતુરીઆ તરીઆ બેટ	,,
૪૭	અંકલેશ્વર	દીવા જોઇન્ટ	,,
૪૮	,,	ડુંગરા	,,
૪૯	,,	ગડખોલ	,,
૫૦	,,	છલાવ	,,
૫૧	જંબુસર	જંબુસર	,,
૫૨	ભરૂચ	ઝગાર	,,
૫૩	,,	કથારીઆ	,,
૫૪	અંકલેશ્વર	કપોદરા	,,
૫૫	,,	ખેરાચ	,,
૫૬	આમોદ	કોલવના	,,
૫૭	ભરૂચ	કોઠી ચરાલસા	,,
૫૮	આમોદ	કોઠી વનારસા	,,
૫૯	વાગરા	કોઠી સડપલા	,,
૬૦	ભરૂચ	મનાડ એકસાલ એન્ડ કેસરોલ	,,
૬૧	અંકલેશ્વર	મડવા	,,
૬૨	ભરૂચ	નીકોરા	,,
૬૩	અંકલેશ્વર	ઓખલા	,,
૬૪	વાગરા	પહાજ	,,
૬૫	ભરૂચ	પરીઆજ	,,
૬૬	અંકલેશ્વર	પુંગામ સક્કરપુર	,,
૬૭	,,	સજોદ	,,
૬૮	આમોદ	સમની	,,

૬૯	વાગરા	સમની-નીચાર્ધન	"
૭૦	અંકલેશ્વર	સજોદ-ખરોડ	"
૭૧	વાગરા	સારણ	"
૭૨	"	સયાખા	"
૭૩	જંબુસર	સાજ-કારેલા	"
૭૪	અંકલેશ્વર	સીલોદરા	"
૭૫	ભરૂચ	શુકલતીર્થ ગ્રુપ	"
૭૬	વાગરા	સુવા-રહીઆદ	"
૭૭	ભરૂચ	તવરા એન્ડ તાદ બેટ	"
૭૮	"	વસાવ	"
૭૯	વાગરા	વાન-કોલવા	"
૮૦	"	વાગરા	"
૮૧	"	વહીઆલ-ગ્રુપ	"
૮૨	"	વસતી-ખડાલી	"
	ખેડા જીલ્લો (૩૩ સોસાઇટીઓ)		
૮૩	નડીઆદ	અલીણા કો-ઓપરેટીવ ક્રેડીટ સોસાયટી	
૮૪	કપડવંજ	અલવા	"
૮૫	આણંદ	આણંદ	"
૮૬	"	બાકોલ	"
૮૭	"	બોજકુવા	"
૮૮	કપડવંજ	ચીખલી	"
૮૯	બોરસદ	દેદરડા	"
૯૦	આણંદ	ધોલી	"
૯૧	"	ડભાસી	"
૯૨	"	હાજીપુર	"
૯૩	મેહમદાવાદ	ખેડા	"
૯૪	માતર	કાલથા	"
૯૫	કપડવંજ	કપડવંજ	"
૯૬	આણંદ	કરમસદપુર	"
૯૭	બોરસદ	કણભા	"
૯૮	આણંદ	ખાંભોળજપુર	"
૯૯	"	ઓડવડ	"
૧૦૦	"	લાભવેલ	"
૧૦૧	નડીઆદ	મીત્રાલ	"
૧૦૨	"	મુલાજ	"
૧૦૩	"	નરસંડા	"
૧૦૪	ઠાસરા	પાલી	"
૧૦૫	કપડવંજ	પીઠઈ	"
૧૦૬	માતર	રાધુ	"
૧૦૭	આણંદ	સારસા	"
૧૦૮	"	સુંદલપુર	"
૧૦૯	"	સુરેલી	"
૧૧૦	માતર	તરાજ	"
૧૧૧	નડીઆદ	ઉતરસંડા	"

૧૧૨	આણંદ	વધાસી	,,
૧૧૩	,,	વાસખીલીઆ	,,
૧૧૪	માતર	ચેપલ જ્યોર્જ વાસના	,,
૧૧૫	આણંદ	વેલગ	,,
	પંચમહાલ જીલ્લા (૧૦ સોસાઇટી.)		
૧૧૬	હાલોલ	અગોલી કંજેડા કો-ઓપરેટીવ ક્રેડીટ	સોસાઇટી.
૧૧૭	કાલોલ	ખેડીઆ	,,
૧૧૮	,,	દેલોલ	,,
૧૧૯	,,	દેરોલ	,,
૧૨૦	હાલોલ	હાલોલ, વીઠલપોર જંબુડી	,,
૧૨૧	,,	કંજરી એસ્ટેટ ગ્રુપ	,,
૧૨૨	,,	,, ,, રતનપુર	,,
૧૨૩	કાલોલ	મલાવ	,,
૧૨૪	,,	ઉતરેડીઆ	,,
૧૨૫	હાલોલ	વેસાનીઆ	,,
	સુરત જીલ્લો (૬૮ સોસાઇટી.)		
૧૨૬	ઓલપાડ	અડારત	,,
૧૨૭	ચોરાસી	અડાજન	,,
૧૨૮	બારડોલી	અફવા ગ્રુપ	,,
૧૨૯	માંડવી	અમલા પારડી એન્ડ ટેકવાવી	,,
૧૩૦	ઓલપાડ	અંધી	,,
૧૩૧	ઓલપાડ	અનીતા	,,
૧૩૨	,,	અસનાબાદ	,,
૧૩૩	,,	અસનાડ	,,
૧૩૪	ચોરાસી	ભરથાણા	,,
૧૩૫	ઓલપાડ	ભાનડી	,,
૧૩૬	,,	ભાટગામ	,,
૧૩૭	,,	બેસાણુ	,,
૧૩૮	,,	બે.રાડ	,,
૧૩૯	પારડી	ચાનોદ	,,
૧૪૦	ચીખલી	દેગામ	,,
૧૪૧	માંડવી	ગોડસંબા-અમલસાડી	,,
૧૪૨	,,	ગોદાવરી ગ્રુપ તલાવ	,,
૧૪૩	ઓલપાડ	ગોથાણ	,,
૧૪૪	બલસાર	હરીયા	,,
૧૪૫	ઓલપાડ	હડીસા	,,
૧૪૬	,,	મુજપુર	,,
૧૪૭	,,	જોથાણ ગ્રુપ	,,
૧૪૮	માંડવી	કમાલપુર ઉમરસાડી	,,
૧૪૯	ઓલપાડ	કમરોલી-મીઢી	,,
૧૫૦	,,	કન્યાગી	,,
૧૫૧	,,	કરેલી	,,
૧૫૨	,,	કસનપુરા	,,
૧૫૩	,,	કસલા ગ્રુપ	,,
૧૫૪	માંડવી	ખંજરોલી-પીપરીઆ	,,
૧૫૫	ચોરાસી	કોસદ	,,
૧૫૬	ઓલપાડ	ખુડસદ	,,
૧૫૭	,,	મહમદપુર	,,
૧૫૮	,,	મલગામ	,,
૧૫૯	બારડોલી	મોહપુર ઉવા	,,
૧૬૦	ઓલપાડ	મસમા એન્ડ ઈસનાપુર	,,
૧૬૧	ઓલપાડ	મુલાદ	,,
૧૬૨	માંડવી	નદપુર બોરી	,,
૧૬૩	,,	વરન કમલ કલીપરાજ	,,
૧૬૪	,,	નોગામા	,,

૧૬૫	ઓલપાડ	ઉબહલા	,,
૧૬૬	માંડવી	ઉન પુના	,,
૧૬૭	ચોરાસી	પાલનપુર	,,
૧૬૮	ઓલપાડ	પારડી-ઝાડોલી	,,
૧૬૯		પરીઆ	,,
૧૭૦	ચોરાસી	પરવત	,,
૧૭૧	,,	ફરિર	,,
૧૭૨	માંડવી	રતનીઆ, નાનીવર, ફલીપરાજ	,,
૧૭૩	,,	રગમા	,,
૧૭૪	ઓલપાડ	સમના-સરણ	,,
૧૭૫	માંડવી	સઠવાયા, મોરીથા, એન્ડ વલધર	,,
૧૭૬	બારડોલી	સરભોણ	,,
૧૭૭	ઓલપાડ	સેગત	,,
૧૭૮	,,	સીથના ગુરૂપ	,,
૧૭૯	,,	સેદના ખરા	,,
૧૮૦	,,	સાન એક	,,
૧૮૧	પારડી	સુખેસ	,,
૧૮૨	બારડોલી	સીડલા-સુગલી	,,
૧૮૩	ઓલપાડ	ટકારમા	,,
૧૮૪	માંડવી	તારસદ-બારગામ ગુરૂપ	,,
૧૮૫	પારડી	તુકવાડા	,,
૧૮૬	,,	ઉમરસદી	,,
૧૮૭	ઓલપાડ	ઉમરા	,,
૧૮૮	,,	ઉમરચી	,,
૧૮૯	માંડવી	ઉતવાકલીઅલ તીરોધ	,,
૧૯૦	ઓલપાડ	વડોલી	,,
૧૯૧	ઓલપાડ	વસવારી	,,
૧૯૨	પારડી	વેલ પરવા	,,
૧૯૩	ઓલપાડ	વીહારા	,,

૨. ખેડુતોને જોઇતી વસ્તુઓ પુરી પાડનારી તથા વહેંચનાર સોસાયટીઓ.

અમદાવાદ જીલ્લો.

અનુક્રમ નંબર.	તાલુકાના નામ.	સોસાયટીઓના નામ.
૧	દસક્રોઇ	વીસલપુર ગુરૂપ કોઓપરેટીવ સ્ટોર સોસાયટી

સુરત જીલ્લો.

૧	ઓલપાડ	કીમ	,,
૨	માંડવી	માંડવી ગેડવાડી	,,
૩	ઓલપાડ	સાયણ	,,

૩. વણકરોની સોસાયટી

અમદાવાદ જીલ્લો.

૧	ધોધા પટા	વાગુડ વીવરસ કોઓપરેટીવ સોસાયટી લી

ખેડા જીલ્લો.

૧	બોરસદ	બેગ્રુદ	,,
૨	આણંદ	લમજાબેલ ગુરૂપ	,,

૪. ઘી તથા અનાજની સોસાયટીઓ.

અમદાવાદ જીલ્લો.

૧	દસક્રોઇ	બાકરોલ વીસલપુર	,,

૫. બેંકીંગ કામ કરનારી સોસાયટીઓ.

ભરૂચ જીલ્લો.

૧	ભરૂચ	ભરૂચ જીલ્લાની કોઓપરેટીવ બેંક લી.

સુરત જીલ્લો.

૧	સુરત	સુરત જીલ્લાની કોઓપરેટીવ યુનીઅન લી

General Meeting.

PROCEEDINGS.

The fourth Annual Meeting of the Broach District Agricultural and Industrial Association for the year 1912—13 was held on the 17th and 18th February 1914 in the Sir Shapurji Bharucha Hall, Broach

17th February 1914.

W. O. ALCOCK, ESQUIRE, B A. I. C. S, Acting Collector of Broach and President of the Association presided.

There were about 300 Members present including among others the following.

Sardar Rao Bahadur Motilal Chunilal, Sardar Kekhashau Edulji Modi, Sardar Pir Saheb Amu Saheb, Messrs Ambashankar Uttamram Malji, Liladhar, Ramchandra Ardesar Edalji Contractor, Chunanlal Hardermn, Luxmiram Mahipatram Mahmad Isapji, Patel Jitali Taluka Ankleshwar, Ishwerlal Manilal Desai, Amod, Narsi Gokal, Amod, Adam Aku Patel Achhod Taluka Amod, Thakor Saheb Chhatrasangji Bharatsangji, Pahaj Taluka Wagra, Manor Mulji and Lalu Parag of Samlod, Taluka Broach, Mulji Hindas of Karagat Taluka Broach, Mahmad Abhram of Vejalpore Taluka Broach, Abhram Vali Kasak Taluka Broach, Messrs Lalbhai Ambaram, Mamlatdar of Broach, S P. Karve, Mamlatdar of Jambusar Keshavlal Girdharlal Parekh, Mamlatdar of Amod, Gopalrao B. Mahalkari, Hansot &c.&c.

2. The following gentlemen also attended the Meeting as Visitors

Mr. G Keatinge, Director of Agriculture, Mr. S N. Zaman, Mr Gilbert Railton of the chilean Nitrate Propaganda, Mr, Kelkar Deputy Director of Agriculture, Mr Bhimbhai Divisional Inspector of Agriculture, N. D, Surat Mr. Nagarsheth, Superintendent Chharodi Cattle Farm, Mr. Gunvantrai H. Desai, Auditor co-operative Societies, N D,

3. A telegram from Khan Bahadur Adarji who was in

Bombay and letters from Dr. Harold Mann, Principal, Agricultural College, Poona, and the Hon'ble Sardar Bha Saheb, Thakore of Kerwada, wishing success to the Meeting were read.

4 In the Morning of the 17th Mr. Alcock accompanied by Mr Keatinge visited the demonstration of seeds and implements kindly arranged by the Divisional Inspector of Agriculture. N. D, and his staff. Though it was raining, some few land holders and cultivators attended the demonstration. Demands were made for the chaff-cutter and the Olpad wheat thresher by a few cultivators

5 In opening the proceedings the President said he was glad to see so many members present in spite of the unlucky weather All were greatly obliged to the Director of Agriculture for the pains he had taken to be present.

Many ask what is the use of an agricultural association in a district like Broach, famous for its good methods of cultivation and intelligence.

But Broach people are apt to be too self-reserved, and to confine their thoughts to their own district or towns It was good for them to mix for discussion and to learn the ways of other people

The President was glad to see that the programme contained one main principle of primary importance, that of Co operation, along with special papers on detailed subjects

With regard to the main principle enunciated, he would say that there were two papers before the Association on the subject of Co-operation, and would draw their special attention to these

To put the matter briefly, the Broach Agricultural Association is itself a cooperative society.

Co-operation refers to more than mere borrowing and lending, it is a question of mutual help: of all sorts

Those who had seen a village threshing floor could not be unhopeful of the power of the villagers to combine for mutual help. There we see at one time a large part of the village cultivators collected at one place, for one purpose, and one man helps another in getting the threshing and winnowing done.

The watching of the grain also is arranged for jointly.

The other day the President found a village in the Amod Taluka arranging by Co-operation for its field measurement work and boundary repair work. The whole body of cultivators deputed eight of their number daily to go out into the fields and shew the field boundaries on behalf of every body. The rest of the villagers atteded in peace to their own work.

Co-operation in agriculture can help us in many ways, in the purchase of expensive tools jointly, and in suppling good seed to the poorer cultivators at a reasonable rate. It is most important for the whole cultivating community that all seed sown in the district should be good, so the reputation of the district crop in the market is kept up and admixture of seed is avoided for all

The President anticipates that the introduction of expensive labour sowing devices in machinery is only possible by Cooperation and that it will come first in harvesting operations

The members may have seen the Olpad wheat thresher such a machine can be bought by a village, and used by all in turns The day of steam ploughing may be far distant, but all in expensive machinery, if it comes, must come by co-operation.

Vice President Sardar Rao Bahadur Motilal Chunilal in-formally placing the Annual Report of the Association, which had already been distributed among the members, before the Meeting said that to meet the expeness of the various aims and objects of the Association there should be 20,000 Members which can be easily got in a district like Broach which is purely agricultural He invited the attention of the Members to appendix C to the 4th Annual Report which gave detailed information as to what the Association had done during its short existence and with its limited funds He believed the people realized the work done by the Association and hoped that the number of members would increase and requested the well-to-do land-holders and cultivators to join as life Members

6 The following printed papers which were distributed among the Members present before the business commenced were taken as read.

4. Silver medal for best cultivation of groundnut by Gavrishankar Ambaram of Tham Taluka Broach.

The Meeting adjourned till 12 A. M. the 18-2-14.

W. O. Alcock.
President

Shows of Magiolantern and cynometograph so kindly given on loan respectively by the Agricultural Department of the Bombay Presidency and by the Baroda State, took place before a large audience of cultivators of the District and students of the Dalal High School between 8 and 10 P. M.

18th February 1914.

10. The sub-committee which was appointed on the previous day submitted the following proposals.

1. That a Cotton Market may be opened in Broach and a cotton expert obtained on loan from the Agricultural Department to test and classify the cotton brought to the market

Or

2. That a ginning factory may be established by the Association or by a Society to be formed for the purpose where the different varieties of cotton may be classified by an expert and ginned separately.

The first proposal was accepted by the Meeting and it was resolved to select a suitable place for the market. A Committee of the following gentlemen with power to add to their number was appointed to give effect to the foregoing proposal

1. Mr. Lalbhai Ambaram, Mamlatdar, Broach
2. Sardar Trimbaklal
3. Sardar Pirsaheb
4. Mr. Malji
5. Mr. Vakhoria
6. Mr. Chimanlal
7. Abhram Vali, Patel of Kasak
8. Mahmad Abhram, Patel of Vejalpore.

President, Mr. Alcock and Mr. Keatinge, Director of Agriculture left the meeting at this stage owing to other engagements and Sardar Rao Bahadur Motilal took the chair.

Government Farm here. The latter observed that there should be a Vernacular Agricultural School at Broach and that the area of the local farm should be extended.

7 Mr Bhimbhai read his paper on "Cattle Farming and Milk-Supplying." Mr. Majmundar stated briefly the substance of his paper on the same subject and Mr. Nagarsheth of the Chhirodi Farm made remarks Mr Zaman suggested that a local cattle farm should be started and charitably disposed gentlemen should come forward to place good bulls at the disposal of villagers to improve the breed of the village cattle

8. Mr Keatinge, Director of Agriculture, in expressing his thanks to the Association for inviting him to take part in the proceedings stated that he saw most of the lands of the Ankleshwar and Broach Talukas infected with weeds and badly tilled He expressed a desire for a whole-sale tillage of the land & suggested that the Association or a company started for the purpose should purchase a Bazar plough worth about Rs 5000) and that if his suggestion is adopted he would obtain Government grant of Rs. 1000 In regard to the School he said that the question is under consideration and as soon as funds are available coupled with liberal local contribution, a School will be started in this District. In the mean while a School has ... started in the Panch Mahals, which is a very backward district. He thought that the local farm will be extended on need being satisfactorily shown

At this stage a cultivator complained of the difficulties the agriculturists had to meet with in selling their cotton at the premises of ginning fr... The President thereupon appointed a committee to propose on the 18th Instant ways and means to overcome them

9 Medals were awarded by the President to the following persons who had exhibited best seeds before the Taluka Associations

1 Silver medal for cotton seeds to Narsi Gokal of Amod
2 Do Do for Jowar seed to Adam Alli of Achhod, Amod
3 Bronze Do Do Do to Ismail Musa of Amod

4 Silver medal for best cultivation of groundnut by Gavrishankar Ambaram of Tham Taluka Broach

The Meeting adjourned till 12 A M the 18 2-14

W O Alcock
President.

Shows of Magiclantern and cinemetograph so kindly given on loan respectively by the Agricultural Department of the Bombay Presidency and by the Baroda State, took place before a large audience of cultivators of the District and students of the Dalal High School between 8 and 10 P M

18th February 1914

10 The sub-committee which was appointed on the previous day submitted the following proposals

1 That a Cotton Market may be opened in Broach and a cotton expert obtained on loan from the Agricultural Department to test and classify the cotton brought to the market

Or

2 That a ginning factory may be established by the Association or by a Society to be formed for the purpose where the different varieties of cotton may be classified by an expert and ginned separately

The first proposal was accepted by the Meeting and it was resolved to select a suitable place for the market. A Committee of the following gentlemen with power to add to their number was appointed to give effect to the foregoing proposal

1 Mr Lallbhai Ambaram, Mamlatdar, Broach
2 Sardar Trimbaklal
3 Sardar Pirsaheb
4 Mr Mulji
5 Mr Vakhoria
6 Mr Chimanlal
7 Abhram Vali, Patel of Kasak
8 Mahmad Abhram Patel of Vejalpore

President, Mr Alcock and Mr Keatinge, Director of Agriculture left the meeting at this stage owing to other engagements and Sardar Rao Bahadur Motilal took the chair,

11. The Managing Committee for the year 1913-14 was formed consisting of 32 members

12 The Budget estimate for the year was then passed

13. The following resolution which was moved by Mr. Malji, and seconded by the Police Patel of Dayadra was passed unanimously.

"That this Meeting is of opinion that the Police Patels, Matadars, and School Masters of villages will render invaluable service to the Village Community by exerting their influence with the villagers to observe the simple laws of sanitation."

14 Proposed by Mr Chimanlal, H, and seconded by Mr. Manilal Hiralal Majmundar.

"That this meeting invites the attention of the Municipalities and the Sanitary Committees to the following resolution passed last year at the Annual Meeting of this Association

"That for the betterment of the economic condition of the rural and urban population this Meeting strongly recommends the Municipalities and the sanitary committees to take steps even at some risk in the beginning to make poudrette of the night soil, & town sweepings for use as manure and give it gratis to cultivators for a year or two until they have realized the advantages of this manure and thereafter charge for it which while providing excellent manures for agricultural purposes will also bring an additional income to the Municipalities and the Sanitary Committees

15 Mr. Laxmiram Mahipatram moved the following resolution which was seconded by Sardar Pirsaheb Amirsaheb and carried unanimously

"That this Meeting expresses its deep sense of gratitude to the Agricultural Department for opening a Demonstration Farm at Broach but looking to the difficulties of the Agriculturists in obtaining good seeds of cotton, cereals, pulses, and oil seeds requests the Director of Agriculture that he will be pleased to convert the same into a seed farm."

The mover in the course of his speech also hoped that the Association which is doing good work in the direction of the improvement

of agriculture will also direct its attention for the advancement of the indigenous industries such as weaving, cuttlery, pottery &c,

16. In closing the proceedings of meeting Sardar R. B Motilal thanked the Director of Agriculture and his staff and the members of the Association and other gentlmen for attending the Meeting during inclement weather and requested the members of the Association and the Taluka Officers to bring the advantages of this Association to the Notice of the land holders and agriculturists and to collect large numb r of members for ameleorating the condition of a riculturists by advancement in agriculture.

W. O. Alcock.

Motilal Chunilal.

President,

વધારો.

ભરૂચ જીલ્લાની ખેતીવાડી તથા હુન્નર ઉદ્યોગ ખીલવનાર મંડળની ચોથી વારષીક સભા તારીખ ૧૭ તથા ૧૮ ફેબરવારી ૧૯૧૪ ભરૂચ ખાતે સર સાપુરજી ભરૂચા હોલમા મળી હતી તેનો હેવાલ.

તારીખ ૧૭ મી ફેબરવારી ૧૯૧૪.

ભરૂચ જીલ્લામા કલેકટર અને આ મડળના પ્રમુખ ડબ્યુ. એ આસકોક એસકવા યર બી એ. આય. સી. એસ. પ્રમુખ

આખા ગુજરાતને સામાન્ય રીતે લાગુ પડે એવા અને ખેડુતોની આરથીક તથા નૈતિકસ્થિતી સુધરે એવા વિષયો પત્રિકા દ્વારા આ મંડળ આજ પાચેક વરસ થયાં ચરચે છે, ખેડુતોમાં સારાં બીની વેહેચણી કરે છે એના કેટલાક ઉત્સાહી મેમ્બરો ભરૂચ જીલ્લાના ખેતીવાડીખાતાના ઓવરસીયરની દેખરેખ નીચે પોતાની થોડીક જમીનમાં અખતરાઓ કરે છે, અને મડળ જુદે જુદે સ્થળે ખેતીવાડીને લગતા બી, જતુઓ તથા ઓજારોનાં ડેમોન સ્ત્રેશન ભરે છે તથા જાદુઇ ફાનસના દેખાવ ની મદદથી સારા બી તથા ઓજારોના ફાયદા અને જંતુઓથી નુકસાને થતા નાશ અને તેના ઉપાયો ખેડુતોની નજર આગળ મુકે છે એ મડળની ચોથી વારષીક સભા ભરૂચ મુકામે તારીખ ૧૭ તથા ૧૮ ફેબરવારી ૧૯૧૪ ને રોજ મળી હતી એ પ્રસગે સવારના ડેમોનસ્ત્રેસન રાખવ માં આવ્યું હતું બપોરના સભા ભરવામાં આવી હતી તથા રાતના જાદુઇ ફાનસથી ખેડુત ભાઇઓને ખેતીવાડીને લગતા આપણા દેશના તથા અન્ય દેશોના દેખાવો બતવવામાં આવ્યા હતા. ખેતીવાડીની સઘળી સામગ્રી એકઠી થઇ હતી તે વેળા મેઘરાજા અનાયાસે પોતાની હાજરી આપવા આકરશાયા હતા અને ખેતીવાડીને મોસમનો પુરો દેખાવ બતાવી મુકયો હતો. અણધાર્યુ માવઠુ થવા છતા મડળના મેમ્બરો, અન્ય ગ્રહસ્થો તથા ખેતીવાડીખાતાના ડાયરેકટર મહેરબાન કીગ સાહેબ, ડેપ્યુટી ડાયરેકટર સાહેબ તથા તેના સ્ટાફ મળી લગભગ ૩૦૦ ગ્રહસ્થો એકઠા થયા હતા ખેતીવાડીના બી ઓજાર વગેરેના ડીમોનસ્ત્રેસનનો સેમીઆનો ભરૂચા હોલની સામેના કુશાદે ચોગાનમા ખડો કરવામા આવ્યો હતો તા૦ ૧૭ મીએ સવારના ઝરમર વરસાદ પડતો હતો છતા ઘણાક લોકો ડીમોનસ્ત્રેસન જોવાને આવેલા હતા તેઓનાં ઉત્સાહમાં મી૦ કીગ ડાયરેકટર ઓફ એગ્રીકલચર તથા મી૦ આસકોક જીલ્લાના કલેકટર સાહેબે પધારી વધારો કર્યો કડબ કાપવાના સાંચા તથા ઘઉ મસલવાના સાચા જોઇ તે ઉપયોગી છે એમ જાણી કેટલાક લોકોએ તેની માગણી કરી હતી

સભાનું કામ બપોરનાં ૧૨ કલાકે શરૂ કરતા મે પ્રેસીડેંટ સાહેબે કહ્યુ કે ૠતુ ખરાબ હોવા છતા આટલા બધા ગ્રહસ્થોને હાજર જોઇ હુ ઘણો ખુશી છુ ખેતીવાડી ખાતના મે ડીરેકટર સાહેબે પોતાની હાજરી આપવાને તસ્દી લીધી તે માટે સઘળાઓ તેમના ઘણા આભારી થયા હતા.

કેટલાક પુછે છે કે ભરૂચ જેવો જીલ્લો જે ખેતીની સારી ટબ ઉપજ માટે અને આબાદી માટે પ્રખ્યાત છે તે જીલ્લામા ખેતીવાડીની મંડળીની શી જરૂર હોઇ શકે ?

પણ ભરૂચના લોકો ઘણા એક મારગી છે અને પાતાના જીલ્લા તેમજ કસ્બાની ઉપર પોતાના વીચારો દોરવેલા રાખે છે. વાણીવાદ ચલાવવા માટે અને બીજા લોકોની રીત ભાતો શીખવાને માટે એમા થવુ એ તેઓને સારૂ હીતકારક છે.

મે. પ્રેસીડન્ટ સાહેબ જોઇને ખુશ થયા હતા કે કાર્યવાહીની અંદર ઘણીજ અગત્યની બાબત સમાવવામાં આવી હતી અને તે બીજાને સહાય કરવા માટેની હતી ને શીવાય જુદા જુદા વિષયો ઉપર જુદા નીબંધો રાખવામાં આવ્યા હતા

ઉપર જણાવેલો જે ખાસ વિષય જે ઉપર તેઓ સાહેબે કહ્યું કે એક બીજાને મદદ કરવાની બાબત ઉપર સભા સમક્ષ બે પત્રો આવેલા છે અને તે ઉપર તેઓએ સારૂએ સભાનું ખાસ ધ્યાન ખેચ્યુ હતું

ટુંકમા કહીએ તો ભરૂચની ખેતીવાડીની મંડળી તે સહાયકારક મંડળી છે; એક બીજાને સહાય કરવી તે ઉછીનું આપવું અથવા લેવું તેના કરતાં પણ વધારે છે. એ બાબતમાં સઘળી જાતની એક બીજાને કરવામા આવતી મદદો સવાલ સમાયલો છે જેઓએ ગામડામા અનાજ છુટું પાડવાની જગ્યા જોઇ હશે તેઓ ગામડીઆઓ એક બીજાને મદદ કરવાને કેવા એમા થાય છે તે જોયું હશે. ત્યાં આગળ આપણે ગામડાના ખેડુતોનો મોટો ભાગ એકી વખતે એકજ જગ્યાએ એકજ કામ માટે ભેગો થયેલો જોઇયે છીએ।

અને એક માણસ બીજાને અનાજ છુટું પાડવામાં અને ઝાટકવામા મદદ કરેછે

અનાજનું રક્ષણ કરવા માટે પણ તેઓ એકત્રપણે ગોઠવણ કરે છે. એક દીવસે મેં આમોદ તાલુકાના એક ગામમા ખેતરોની માપણીના કામની અંદર તેમજ સીમને દુરસ્ત કરવાના કામમાં આખા ગામને એક બીજાને મદદ કરતું જોયું હતું. ખેડુતોના આખા ટોળાએ દરરોજ એક બીજાને બદલે માટે ખેતરમાં જવાને અને ખેતરની હદ દરસાવવાનો ૮ માણસોની નીમણુક કરી હતી બાકીના ખેડુતો પોત પોતાના કામ ઉપર ધ્યાન રાખતા હતા.

ખેતીવાડીમા એક બીજાને મદદ કરવાને લીધે મોઘી કીમતના ઓજારો એકત્ર પણે ખરીદવાને અને કીફાયત ભાવે વધુ ગરીબ ખેડુતોને સારૂં બી પુરૂં પાડવા માટે મદદ કરે છે, ખેડુતોને પોતાને માટે આટલું તો અગત્યનુ છે કે જીલ્લામાં રોપવામાં આવતા સઘળા બીયા સારી જાતના હોવા જોઇએ કે જેથી કરીને બજારમાં જીલ્લાના ઉપજ માટે સારી આશા રહી શકે અને સઘળાઓએ ભેળસેળીયા બી દુર કરવા જોઇએ

હુ ઉમેદ રાખું છું કે ફક્ત આબાદપણાથીજ મોઘી કીમતની મશીનરીની ખરીદી ભરી

મેહનતો દાખલ કરી શકાય છે અને તે પાક વખતે પેહલે નંબરે આવી શકે છે.

સભાસદોએ એક પાંચ તાલુકાની અંદર થઉ છુટા પાડવાનું યંત્ર જોયું હશે. આવું યંત્ર એક ગામ ખરીદી શકે અને સઘળાઓ વારા ફરતી વાપરી શકે. તેથી હજી એડવ માટેના દીવસો ઘણા દુર છે પણ એવું સઘળું કીમતી સાધન ગામ જો આવે તો તે મફત એક બીજાની મદદથી આવી શકે.

૮. મંડળના ઉપ પ્રમુખ સરદાર રાવ બહાદુર મોતીલાલ ચુનીલાલે આ મંડળના ચેથા વર્ષનો છાપેલો રીપોર્ટ જે કે મંડળના સભાસદોમાં અગાઉથી ટપાલ મારફતે પહોંચાડવામાં આવ્યો હતો તે દસ્તુર મુજબ સભા સન્મુખ રજુ કરતાં જણાવ્યું કે આ મંડળે આટલા વરસમાં શું શું કર્યું છે તેની હકીકત રીપોર્ટના પરીશીષ્ટ "સી" માં આપવામાં આવી છે. આ મંડળના સઘળા હેતુ અને ઉદેશો અમલમાં મુકવા મંડળમાં લગભગ વીસ હજાર મેમ્બરો હોવા જોઈએ કેવળ ખેતીવાડી ઉપર આધાર રાખનાર ભરૂચ જેવા જીલ્લામાંથી એટલાં મેમ્બરો મળી શકે એ અસંભવીત નથી. લોકો મંડળની કદર જાણતા થયા છે અને આશા રખાય છે કે જમીનદારો, ખાતેદારો વીગેરે આ મંડળમાં મોટી સંખ્યામાં જોડાશે. સભાસદોની વારસીક ફી ફક્ત રૂપીઆ એક છે અને જીંદગી સુધીના સભાસદોની ફી રૂપીઆ પચ્ચીસ છે. સહકારી પેટા મંડળો થવાથી બી માટે, ખાતર માટે, ઓજારો માટે, લોકોની આરોગ્યતા માટે, ઘણું થઇ શકે એમ છે. નાણાં સારી જેરવાઇ થયે મંડળ તરફથી ખેતીવાડીને લગતું એક સંગ્રહસ્થાન કરવાની જરૂર છે તથા મંડળ તરફથી ગામડાઓમાં ન્હાની ન્હાની ખેતીવાડીની નીશાળો પણ કહાડી શકાય તથા કેટલેક સારાં ઓજારો પણ પુરાં પાડી શકાય. સરકારી ખેતર તથા સરકાર તરફની નીશાળોની પણ ખાસ જરૂર છે. ખેતીવાડીના ડીરેકટર મી૦ કીટીંગ સાહેબ અત્રે હાજર છે અને તેઓનું આપણે એ બાબતપર ધ્યાન ખેંચવું જોઈએ.

૯ વાર્ષિક સભા માટે લખાયેલા નીચે બતાવેલા નીબંધો છપાવીને હાજર રહેલા સભાસદોમાં વહેંચવામાં આવ્યા હતા, એટલે તે વાંચેલા ગણી લેવામાં આવ્યા હતા.

નીબંધો.	લખનારના નામ.
૧. ઢોરના વાડા તથા કુવાનો પુન્યારો.	મી૦ ભીમભાઈ મોરારજી દેસાઇ, ડીવીઝનલ ઇન્સપેક્ટર ઓફ એગ્રીકલ્ચર, ઉત્તર વિભાગ, સુરત.
	મી૦ મણીલાલ હરીલાલ મજમુદાર ભરૂચ.
૨ ગામડાની આરોગ્યતા.	મી૦ નરહરી કુબેરરામ દેસાઇ બી૦ એ૦ આસી૦ ટીચર, હ્વાઇ સ્કુલ—ભરૂચ
	પા૦ દાભાઇ ઘેલીભાઇ, ધમણાદ, તાલુકે આમોદ.
૩ ખેતીવાડીને લગતી પરસ્પરસ સહકારી મંડળીઓ અને ઉદ્ધાર.	મી૦ ગુણવંતરાય દીનાનાથ દેસાઇ, બી૦ એ૦ ઓડીટર કો-ઓપરેટીવ સોસાયટીઝ ઉત્તર વિભાગ, ભરૂચ
	મી૦ કે૦ બી૦ નાયક, બી૦ એજી૦ એગ્રીકલ્ચર ઓવરશીયર સુરત.

૪	તુવેરને લાગતા રોગો તથા તેમાંથી જીવ જંતુઓનો ઉપદ્રવ.	મી૦ જી૦ એન૦ ઝવેરી, આસીસટન્ટ એન્ટોમોલોજીસ્ટ, નડીયાદ ફારમ
૫	મેવાસાના રોગથી ઢોરનો બચાવ	મી૦ એમ૦ એન૦ બામ, વેટરનરી સરજન મહેસાણા
૬.	ખેતીવાડી સંબંધી કેળવણી	રા૦ કૃષ્ણલાલ નરસીલાલ દેશાઇ એમ૦ એ૦, એલ૦ એલ૦ બી૦, અમદાવાદ મી૦ દુર્લભજી પરમાર્થ દેશાઇ, એલ૦ એજી૦ સુરત ફાર્મ.
૭.	મનુષ્ય મળનું તથા કચરાનું ખાતર બનાવવાની સાદી, સસ્તી અને સારી રીત	મી૦ કે૦ બી૦ નાયક, બી. એજી૦ એગ્રીકલ્ચરલ ઓવરસીયર, સુરત
૮	ખેડુતનું ઘર.	મી૦ જી૦ પી૦, નગરશેઠ, એલ૦ એજી૦ ધુળીયા ફાર્મ
૯	ખેતીવાડીનું ઉત્પન્ન અને બજાર.	મી૦ ગુલાબભાઇ એન૦ દેશાઇ સુપ્રિ૦, સુરત ફાર્મ
૧૦.	ઢોરની ઉછેર.	મી૦ ભીમભાઇ મોરારજી, ડી૦ ઇન્સ૦ ઉત્તર વિભાગ-સુરત.
૧૧.	ખેતીવાડી મંડળ	મી૦ નરહરી કુબેરરામ દેસાઇ, બી એ ટીચર, દલાલ હાઇસ્કુલ, ભરુચ

પ્રેસીડન્ટ સાહેબની ઇચ્છાનુસાર મી૦ કે૦ બી૦ નાયકનો "ખેતીવાડીની સહકારી મંડળીઓ" એ વિષય ઉપરનો નિબંધ તેઓની ગેરહાજરીને લીધે મી૦ ગુણવંતરાય હીરાલાલ દેશાઇ બી૦ એ૦, એ વાંચ્યો તથા પોતાના એ બાબતના નિબંધનો સાર તેઓએ કહી જણાવ્યો, બાદ તે ઉપર ચર્ચા કરતા મી૦ અંબાશંકર ઉત્તમરામ મહેતાએ જણાવ્યું "જ્યારથી ગામોની સ્થાપના થઇ ત્યારથી સહકારીતા ચાલતી આવેલી છે. કાળે કરીને નાણાં સંબંધી ફેરફાર થયો, અને સાહુકારોની જગ્યા સહકારી મંડળોએ લીધી. આ સહકારીતાનો વિસ્તાર થવો જોઇએ. ગામમાં રોગ આવે અને જરૂર પડે ત્યારે કામ કરવા નિકળે તેના કરતાં 'મારે બધાને મદદ કરવી જોઇએ અને મને બધા મદદ કરશે,' એવા વિચારના મંડળો થાય. ખેડુતો સારા બીને માટે નારાજ થઇ અગસાઇ જાય છે તેમ થવું જોઇએ નહીં. તાલુકા મંડળોને મદદ આપી બી પુરા પાડવાની મંડળીઓ ઉભી કરવી જોઇએ. જંબુસરના મામલતદાર મી૦ કરવે એ સારૂં કામ કર્યું છે. ઢોરના રોગને માટે વેટરનરી સરજન ભરૂચથી આવે તે કરતા તેમને અથવા તો બીજા ખાસ માણસ સંસ્થાની તરફથી ગામે-ગામ ફરતો રાખવો જોઇએ. દુધને માટે મંડળ સ્થપાવું, સારી ઓલાદના સાંઢ રાખવા, ઢોર દુકાળમાં અથવા બીજે વખતે સસ્તે વેચાય છે તે મંડળો ખરીદ કરી લે, અને પછી વેચે, ઢોરો રોગોમાં મરી જાય તેની નુકશાની ભરી આપવા વિમા

ફંડની સોસાયટી જો કરવામાં આવે, એનીના ઉપયોગની ચીજો ખરીદી તેનો અમુક દર લઇ ભાડે આપવામાં આવે. નાત-જાતવાળા, કલબ-કલબવાળાને મદદ કરેછે તેમ મંડળી મંડળવાળાને મદદ કરે. એવાં એવાં કામો ઉપાડી લેવાય તો આ મંડળ ઘણું ઉપયોગી કામ બજાવી શકશે વિગેરે.

સરદાર પીરસાહેબે જણાવ્યું કે ભરૂચી કપાસની જાતમાં દીન પર દીન બગાડો થતો જાય છે. જે કપાસ આખા હિંદુસ્તાનમાં નહીં પણ દુનિયાના ઘણાખરા ભાગમાં શ્રેષ્ટતાને ખાતર પ્રખ્યાત હતો તેનો દરજ્જો ઘટવા લાગ્યો છે. બીમાં ભેળસેળ થવાથી બગાડ થાય છે. માટે તેનો અટકાવ થવાની તથા સારાં બી ખેડુતોને પુરાં પાડવાની તજવિજ થવી જોઇએ. આ કામ ભરૂચના સરકારી ખેતરમાંથી થવું જોઇએ. ભરૂચી કપાસની આબરૂ સાચવવા માટે તથા ખેડુતોને ભવિષ્યમાં થવાની ખોટ અટકાવવા માટે આ કામ તરફ જલદી લક્ષ આપવાની જરૂર છે વિગેરે.

શેઠ લીલાધર રામચંદે કહ્યુ કે આ જરૂરીયાતના કામ સાથે બીજું અગત્યનું કામ ભરૂચ જીલ્લામાં ખેતીવાડીની ગુજરાતી નીશાળની પણ ખાસ જરૂર છે નવા ખેડુતો પોતાની અસલની પધ્ધતિ જે સારી ગણાતી તે ભુલતા જાય છે તેમ તેમને નવી ઢબનું ખેતીવાડીનું જ્ઞાન હોતું નથી, તે પુરું પાડવા એક શાળાની જરૂર છે. આ જીલ્લો ખેતીના ઉપરજ આધાર રાખનારો છે એ ખેતીને લીધે એની પેદાશ પણ ઘણી સારી છે. એમાં બીગાડો નહીં થતાં ઉલટો વધારો થવા સારૂ ખેડુતોના લાભને ખાતર, ખેતીવાડીની નીશાળની જરૂરછે. વીગેરે.

કડીના પટેલ મી૦ નરસિંહભાઇએ જણાવ્યું કે સહકારી મંડળીઓનાં ઘણા લાભ છે. મજુર વર્ગ મોંઘા હોય તો પરસ્પર મદદ કરી દર ઓછા કરાવી શકાય. કુસંપને દુર કરી શકાય, નાણા સંબંધી આપ લે થઇ શકે, વડોદરા રાજ્યમાં સહકારી મંડળીઓ થઇ છે. મહારાજા સાહેબે સારા ઉપાયો કર્યા છે અને એઓ સાહેબ હમેશા એનાજ વિચારો કર્યા કરેછે.

ત્યાર બાદ મી૦ ભીમભાઇ ડીવીઝનલ ઇન્સ૦,સુરત એઓએ ઢોર અને તેની ઉછેર અને ચોખ્ખું દુધ શી રીતે પુરું પાડવુ તે વિષે નીબંધ વાંચ્યા હતા. મી૦ મણીલાલ હીરાલાલ મજમુદારે પણ એ વિષય ઉપર લખેલો પોતાનો નિબંધ વાંચ્યો હતો જ્યારેથી ઢોરોના વેટરનરી સુપ્રિન્ટેન્ડંટ મી૦ પ્રાણલાલ નગરશેઠે તે ઉપર ચર્ચા કરી હતી.

ત્યાર બાદ ખેતીવાડીના ડીરેકટર મી૦ કીટીએ ઈંગ્રેજીમાં એક ભાષણ આપ્યું હતુ તેનો સાર મી૦ ભીમભાઇએ કહી બતાવ્યો હતો કે સુરત અને ભરૂચની જમીન એક જાતની હોવાથી ભરૂચના ફારમ માટેના ખાસ હેતુઓ-ઉદ્દેશો જાણ્યા વિના તેમ કરવું સલાહ ભર્યું નથી. નાના ફારમો ભરૂચ અને ગામેગામ પડે છે ખાસ સુચનાઓ મોટા પ્રયોગને માટે તે મોટા કરી શકાય ગોધરાના ઘોડા બહુ પસંદ છે, માટે સાધુનીની સ્કુલની ગરજ જરૂર છે પૈસાનો બંદોબસ્ત થતાં મોડેથી વહેલી પણ થશે.

ખેડુતોને માટે ખાસ જરૂરીયાતની બાબતો ખેતરો ચોખ્ખા રાખવા; ઉંડુ ખેડવું, વરાળના હળો વાપરવા, એસોસિયેશન અથવા આગેવાનોના શેરોથી રૂ. ૫) હજારનો હળ લેવા બંદોબસ્ત થાય તો સરકાર તરફથી રૂ. ૧ હજારનો ફાળો મળશે. મારા અનુભવ પ્રમાણે આ જીલ્લાની જમીન સખત છે જેથી ઉંડુ ખેડવામાં આવે તો લાભ થાય વિગેરે.

એસિ૦ કલેકટર મી૦ ઝીમને સ્થાનિક ઢોરોનું પ્રારંભ કહાડવા અને સખાવત તરીકે ગામોને સાંઢની ભેટ કરવાની સુચના કરી હતી.

આ વખતે સભામાં થામના પોલીસ પટેલે જાહેર કર્યું હતુ કે કપાસ વેચવા ખેડુતો આવે છે ત્યારે ઘણી વખતે કડદા થાય છે અને ખેડુતોને મુશ્કેલી નડે છે. એ વિષે જો મેહેરબાની કરી કંઇ વ્યવસ્થા થાય તો ખેડુતોને ઘણો લાભ થાય. આ બાબત બીજા ખેડુતોએ પણ વીવેચન કર્યું અને કાંઇક ઇલાજ કરવા વિનતી કરી તે ઉપરથી એ વિષે વિચાર કરવા કલેકટર મી૦ ઓલકોક સાહેબની ઇચ્છાનુસાર નીચેના ગૃહસ્થોની કમીટી નીમવામા આવી. એ કમીટીએ તા૦ ૧૮ મીએ ભરૂચા હોલમા મળવું અને તે દહાડે મીટીંગ મળે તે વખતે પોતાનો રીપોર્ટ રજુ કરવો એમ ઠરાવ્યુ.

બીજે દીવસે કમીટી મળી તે વખતે કમીટીના મેમ્બરો પૈકી નીચેના મેમ્બરો હાજર હતા.

મામલતદાર મી૦ લાલભાઇ અભારામ, મી૦ અંબાશંકર ઉત્તમરામ મલજી, મી૦ પીરોજશાહ ફરતમજી વખારીઆ, સામલોદના પટેલ મનોર મુળજી, તથા પા૦ લલ્લુ પગાર, કરગટના પટેલ મુલજી ઢીમલાસ, વેજલપોરના પટેલ મહમદ અભરામ, દસકના પટેલ અભરામ વલ્લી.

કમીટીએ વાદવિવાદ કરી સભા સનમુખ રજુ કરવા બે યોજના તૈયાર કરી

૧. ભરૂચમાં કપાસના ગાડા વેચાવા આવે છે, તેમાંનો કપાસ કેવી જાતનો છે તેની વર્ગવારી (કલાસી ફાઇ) કરવા ખેતીવાડી ખાતા તરફથી એક અનુભવી માણસની મદદ મેળવવી, તેણે કપાસની વર્ગવારી કરી કીંમત આંકી આપવી. આ કીંમત પ્રમાણે લેણદેણ કરવું કે કેમ તે આપનાર લેનારની ખુશી ઉપર રહેશે.

૨, એક મંડળ સ્થપાઇ એક જીન ઉભું કરે કે ભાડે ગણે અને તેમા કપાસના ગાડા આવે તેની વર્ગવારી થાય અને તે પ્રમાણે એ મંડળ કે બીજા વેપારી કપાસ વેચાતો રાખે એવી બીજી યુકતી આ કમીટીએ સુચવવી. પરંતુ તેને માટે મંડળ સ્થાપવાની જરૂર દર્શાવી

કમીટીની ઉપલી બે સુચના બીજે દીવસે સભા મળતાં તેની સન્મુખ રજુ કરવાં માં આવી અને વાદવીવાદ થઇ સભાએ કમીટીની પહેલી સુચના સર્વાનુમતે મન્જુર કરી

બાદ જંબુશરના કારેલા ગામના વ્યાસ શીવશંકર જેશંકરે આ અંકની શરૂઆતમાં આપેલી કવિતા વાચી અને પ્રેસીડન્ટ સાહેબે મહેરબાન ડીરેકટર ઓફ એગ્રીકલચર, કોરીગ સાહેબનો, તથા અન્ય ગ્રહસ્થોનો સભામાં પધારવા માટે ઉપકાર માની સભા બરખાસ્ત કરી હતી.

H. O. Alcock.

Motilal Chunilal.

પ્રેસીડન્ટ.

ભરૂચ જીલ્લાના ખેતીવાડી મંડળના લાઈફ મેમ્બરો.

સને ૧૯૧૨-૧૩ તથા સને ૧૯૧૩-૧૪.

સને ૧૯૧૨-૧૩

૧ મી૦ અરદેશર એદલજી કોન્ટ્રાકટર-ભરૂચ
૨ ખા બા કેખુશરો એદલજી મોદી-સુરત
૩ ખા. બા આદરજી મચેરજી દલાલ-ભરૂચ
૪ સ રા બા મોતીલાલ ચુનીલાલ-ભરૂચ
૫. પા. મોમભાઇ અદેસંગ-મનડના ભરૂચ
૬ પા ભારમલ હરીભાઇ-દેરોલ તા૦ ભરૂચ
૭ સરદાર બાસાહેબ કેરવાડા તા આમોદ
૮ પા. આહમદજી અસમાલ-મામુ પરતા ભરૂચ
૯ સરદાર ત્ર્યંબકલાલ ભવાનીશંકર-ભરૂચ.
૧૦ મી૦ ચીમનલાલ હરદેરામ-ભરૂચ.

સને ૧૯૧૩-૧૪.

૧ પા૦ બેચર કાલા-દેરોલ તા ભરૂચ
૨ પા૦ પુંજાભાઇ દાદાભાઇ પારખેત તા. ભરૂચ
૩. પા૦ બાપુ સુલે ભાઈજી-ટંકારીયા તા ભરૂચ
૪. પા૦ કાલા અભરામ આદમ „ „
૫. પા૦ મમદ ઉમરજી અસમાલ ચમારગામ
૬ પા૦ મગદ વલીભાઈ ઉમરજી „
૭ સૈયદ હુસુમીયાં કમરૂદીન ભરૂચ.
૮. સર ઠાકોર ઉદયસીંગજી ગણપતસીંગજી સારોદ
૯. મી૦ ધરમદાસ કાલીદાસ-બોજાદરા
૧૦ મી૦ ગીરજાશંકર નરસીરામ-જંબુસર.
૧૧ પા૦ સલેમાન સુલે આદમ-હીંગલોટ તા. ભરૂચ.
૧૨. સ જીતસીંગજી તખતસીંગજી ઝઘડીઆ
૧૩. મી૦ ગેમલસંગ ખુમાનસંગ-ઝનોર.
૧૪. પા૦ ભગવાનભાઈ મોનાર-સામલોદ
૧૫ પા૦ પરતાપ ગુમાન-સુકલતિર્થ.
૧૬. પા૦ છીતજીભાઈ હ્યાલભાઈ „
૧૭ મી૦ લક્ષ્મીશંકર વેણીશંકર „
૧૮. મી૦ ઉમીયાશંકર નરોતમ „
૧૯ પા૦ મોરારભાઈ ગીદાભાઇ-કવીઠા.
૨૦ મી૦ બાધરસંગ પરબતસંગ-તવરા.
૨૧. મી૦ આજમભાઈ અસમાલભાઇ જંબુસર.
૨૨. પા૦ ઊમરજી સાલે સુલે અંગાર તા.-ભરૂચ.
૨૩. મી૦ શીવશંકર જેઠાશંકર કારેલી તા૦ જંબુસર.

અનુક્રમણીકા.

શ્રી ગુજરાત
ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ
ત્રિ મા સિ ક.

પુસ્તક ૧ લું. જુલાઇ—૧૯૧૪ અંક ૨ જો.

ખેડુતની મહત્તા.

" પ્રધાન રાજા પાટવી, પટેલ તલાટી થાય;
ભાગ ખેડને ગરાસીઆ, સારું આપ્યું ખાય."

ઘેટાં બકરાના ટોળાંમાં આવી પડેલું સિંહનું બચ્ચું લોક કહેણી થી ગરીબ ઘેટું કહેવાવા લાગ્યું; અને તે પોતે પણ તે પ્રમાણે સમજવા લાગ્યું. એ મુજબ કહેવાતા ગરીબ હિન્દુસ્તાન દેશના ખેડુતો ગરીબ કહેવાય છે તેથી તેઓ પોતે ગરીબ છે એમ સમજવા લાગ્યા છે. પેલા સિંહના બચ્ચાંને પોતાની ખરી સ્થિતીનું ભાન કરાવનાર પોતાની જાતનો સિંહ મળ્યો. એટલે તેની આંખો ઉઘડી અને પોતે એક " સિંહ વડો વનરાજ " છે એમ તેણે જાણ્યું. અને ગરીબાઇના કલંકમાથી મુક્ત થઇ પોતાનું ઉંચ પદ્ધારણ કર્યું. જન સમાજમા ખેડુતો એક ઉંચુ પદ ધારણ કરે છે. ખેડુતે મહેનત કરી પકવેલા ધાન્ય ઉપર જગતના મોટા ભાગના જીવનનો આધાર છે. ખેડુત અનાજ પકવી આપે છે તો સૌ ખાઇને જીવે છે. આ કારણને લીધેજ એક જુના ખેડુતે મગરૂરીથી આ લેખને મથાળે ટાંકેલો દુહો એક પ્રસંગે કહ્યો હતો.

આ જમાનાના ખેડુતો પોતાને ગરીબ સમજે છે તે તેઓની સમજ દુર કરવા અને તેઓની ખરી મહત્તા શું છે તેની તેઓને માહિતી આપવા તથા તેઓની આંખો ઉઘાડવા એક જુના ખેડુતની તેઓને ઓળખ કરાવીયે છીએ આ ખેડુત તે વિક્રમ રાજાના રાજ્ય અમલમાં એક ભાભારામ કરીને ખેડુત હતો તે છે. અસલના વખતમા રાજાઓ નગર ચર્ચા જોવા સારૂ વેશ ધારણ કરી નીકળતા હતા એ વાત જાણીતી છે. રાજા વિક્રમે એક દીવસે નગર ચર્ચા જોવા નિશ્ચયો હતો; તે વખતે તેણે પોતાની પ્રજાના જુદા જુદા

વર્ગના લોકોને સુખી જોયા. ખેડુતોને તાઢ, તડકા અને વરસાદ વેઠી મહા કષ્ટ કરી ધાન્ય પકવતા દિઠા તેથી તેણે તેઓને દુઃખી સમજી તેઓનું દુઃખ નિવારણ કરવા તેઓમાંના એકની સાથે વાર્ત્તાલાપ કરવા માંડયો અને કહ્યુ કેઃ—

"રળવુ ઝાઝુ મોડો આહાર, રાયે દીઠું દુઃખ અપાર,
એવું દુઃખ ન વેઠે કોય, ધન ધન કણબી તુજને હોય."

આ પ્રમાણે રાજાએ પેલા ખેડુતને કહી તેનું દુઃખ દુર કરવા પોતાની ઇચ્છા જણાવી; અને તે માટે કંઈ માંગી લેવા તે ખેડુતને આજ્ઞા કરી. આ ખેડુત તે આપણા ભાભારામ જ હતા. તેણે આવેશથી રાજાને જવાબ આપ્યો કેઃ—

"ભાભો કહે તું કોણ છે? આવ્યો દેવા કાજ;
દુખી કહેતાં તું મને, આણ રૂદેમાં લાજ.
સમર્થ કો સરજ્યો નથી, સૃષ્ટિમાં બહ્માવ;
કણબીને આપી શકે, ફેલ કરો છો ક્યાંય.
રીસ કરી બોલ્યો પછી, સા તે ભાભારામ;
સમ ખાઇ સાચુ કહો, કોણ તમારૂં નામ"

ભાભારામે રાજા વિક્રમને એક સજડ ફટકો મારી પોતાનું સ્વમાન બતાવી દીધું અને પોતાના ધધાની મહત્તા જણાવી. ખેડુતોને દુઃખી કહેવા જતાં ભાભારામે રાજાને શરમીંદો કરી નાંખ્યો અને કહ્યું કે પોતાનો ધધો કરવો તેમાં દુઃખ કેવુ? ખેતી જેવા ઉત્તમ તથા નિર્દોષ ઉદ્યમ કરી જમીન માંથી માલ પકવવો તેમાં દુઃખ શું? પોતાની ફરજ બજાવવામાં જે કોઈ દુઃખ સમજે તેને કાયર, બાયલો, હીણભાગ્યો જાણવો. રાજાએ પોતાની ઓળખ ભાભારામને આપી તે અંજાયો નહીં અને નીડર પણે રાજાને કહ્યું કેઃ—

"ચારણ બ્રાહ્મણ ભાટ તે, મનમાં આણી કોડ;
આશા કરતા અમ તણી, કણબી પાછળ કોડ.
કરોડ જણ કણબી પુઠે, દેવ સરીખા સોય,
રાજા પાછળ કોઈ નહી, આપ વિચારી જોય."

મહાન કવી શીરોમણી કાળીદાસે સંસ્કૃતમાં તથા પ્રેમાનંદે પ્રાકૃત ગુજરાતીમાં ખેડુતોની મહત્તા તથા સ્વમાન વિષે જે ગુણાનુવાદ ગાયા છે તેનો કંઈક ખ્યાલ ઉપર આપ્યો છે. એ ઉપરથી અમારા ખેડુત ભાઈઓને

પોતાની ખરી સ્થીતીનું ભાન થવાનો ઘણો સભવ છે. પોતાના પુર્વજોની પ્રતિષ્ઠા જાળવી રાખવાની જોખમદારી હાલમાં તેઓને શીર છે. અપ્રમાણીક પણું, આળસ, અજ્ઞાનતા, મિથ્યાભિમાન, વિગેરે દુર કરી પોતાના બાપ દાદાની ઉજવળ કિર્તિ કાયમ રાખવાનું કામ તેઓના જ હાથમાં છે. પોતાની ફરજ બજાવવામાં તેઓ શરમ રાખશે કે કાયરપણું બતાવશે તો તેઓ ખેડુત મટી મજુર વર્ગમાં આવી પડશે. એ અટકાવવા માટે પોતાનાં મનની નબળાઈ દુર કરવી જોઇએ. અપ્રમાણીક માણસનું મન નબળુંજ હોવું જોઇએ. અ પ્રમાણીક પણું ખરચું કે બીજા દોષો અનુભવથી, અનુકરણથી કે જીજ્ઞાસાથી દુર થઈ જવનું પ્રથમ પગથીયું સત્યતાજ છે હાલનો જમાનો રેલ્વે ઝડપનો બદલાઈ વિમાનની ઝડપનો આવ્યો છે. ખેડુત ભાઇઓએ જલદીથી જાગવુ જોઇએ. વીવેક, વીચાર, અને ખંતથી કામ અરંભી ધીરજથી પણ બનતી ઝડપથી આગળ વધી, આગળ વધી ગયેલી પ્રજાઓને પકડી પાડવી જોઇએ. તેમ નહીં થશે તો તેઓની મજુરના જેવી સ્થીતી થઇ જશે એવી દહેશત રાખી શકાય છે ખેડુતોને નવું શીખવા જેવું થોડુક જ છે. તેઓએ પોતાની જુની પધ્ધતી પકડી હાલના જમાના પ્રમાણે તેમાં ફેરફાર કરવા જેવો હોય તે માત્ર કરવાનો છે. આ ફેરફારનુ કામ કંઇક નવું છે. જુના જમાના ના ખેડુતો અનેક કષ્ટ વેઠી, વેળ સાચવી, વખતો વખત પોતાના કામ કાળજી અને હીતથી કરતા હતા અને તેથી મબલગ ધાન્ય પકવતા હતા. તેઓ એકત્ર થઇ ગામમાં મોટા જંગી કુવાઓ બધાવતા, તળાવો ખોદાવતા, ઓવા રા કરાવતા, ધર્મશાળાઓ બંધાવતા. ગામમાંની અરસ પરસની તકરારોનો ઇન્સાફ કરી નીવેડો લાવતા હતા. જુના જમાના ખેડુતોની માફક આવાં આ વાં કામો હાલના ખેડુતોએ હળી મળી કરવાના છે. એ ઉપરાંત હાલના જ માનામાં યુરોપ, અમેરીકા, જાપાન આદી દેશોમાં ખેડુતો મંડળીઓ સ્થાપી જે જે કામો કરી રહયા છે તેઓનું અનુકરણ કરી આપણને અનુકુળ પડે તે મુજબ તેઓના જેવાં કામો કરવાના છે. તેઓ શું શું કરી રહયા છે તે આ મંડળના ચોથા વારસીક રીપોર્ટને પાને ૩૧ ઉપર આપેલી ખેડુત પત્રિકા નાં૦ ૩ ઉપરથી તથા એવાં બીજા લેખો આ ત્રીમાસીકમા વખતો વખત આવશે તે ઉપરથી ખેડુત ભાઇઓના જાણવામાં આવશે. આ લખાણો ખંતથી વાંચવા, તેના ઉપર વિચાર કરવા, મનન કરવા તથા ધીરજથી બને તેટલુ તેમાંથી અમલમાં મુકવા અમે ખેડુત ભાઇઓને સુચના કરીયે છીએ. જાત મ હેનત સીવાય સંસારનું કે સ્વરગનુ સુખ મળતુ નથી. વીક્રમ રાજાના ઘણા આગ્રહ છતા ભાભારામે તેની પાસે દુનીયાનાં કોઇ પણ પદાર્થની યાચના નહી કરતાં છેવટે સ્વરગના સુખનો મારગ બતાવવા અને તેથી મોક્ષ મેળવવા રાજ

ચીકમને વીનંતી કરી. રાજાએ તેને ધરમના મારગ બતાવ્યા તે પ્રમાણે વરતન કરવાથી તેણે મોક્ષ મેળવ્યો, અને પોતાની જાત માટે મોક્ષનો મારગ ખુલ્લો કર્યો. આજે સરકારનું ખેતીવાડી ખાતું તથા સહકારી મંડળ સ્થાપનાર ખાતુ પ્રજાની ઉન્નતીનો મારગ દરશાવવા બનતા પ્રયત્નો કરે છે તેને મદદ કરવા આ મંડળ જેવાં મંડળો તત્પર છે. તેનો લાભ લેવા અમે અમારા ખેડુત ભાઈઓને વિનતી કરી પોતાના મોક્ષનો મારગ શોધી લેવા સુચવીયે છીએ.

—ચીમનલાલ હરદેરામ.

ખેડુતની સાંસારિક સ્થીતી સુધારવાનો ઉત્તમ ઉપાય.

ખેતીનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન આપવાની શાળાઓ.

(ખેડુતોના સામાજીક પ્રયોગ ક્ષેત્રોની યોજના (Farmers' Co-operative Demonstration work in its relation to rural improvement નો અનુવાદ)

લે:—વ્રજલાલ કેશવલાલ અગરવાલા, બી. એ.

હેડ માસ્તર, ગવર્નમેંટ મિડલ સ્કુલ—અમદાવાદ.

સામાજીક પ્રયોગ ક્ષેત્રો એટલે શું ? જે ખેતરોમા ખેડુતોનીજ મદદથી અને તેમની સમક્ષ ખેતીની અજમાયસ કરવામાં આવે છે તે ક્ષેત્રો ને સામાજીક ક્ષેત્રો. સૌથી સારી અને નફા કારક રીતે સોળે સોળ આના પાક જમીનમાંથી કેવી રીતે મેળવવો તેનો પદાર્થ પાઠ ખેડુતોની રૂબરૂ રજુ કરવા સારૂ આવા ક્ષેત્રો રાખેલા હોય છે. મતલબ કે, ખેડુત, પ્રયોગ નજરે જોઇને, તે પ્રમાણે કરીને ફાયદો મેળવે જ્યારે ખેડુતના દીલમા પ્રયોગના ખરા પણાની ખાતરી થશે ત્યારે ગ્રામ્ય સ્થિતી સુધરવા માંડશે.

સામાજીક સ્થિતી સુધારવા દરેક સખસની ઇચ્છા હોય છે, પણ તેમાં નાણાંની જરૂર છે. તે મેળવવા લોકોની કમાવાની શક્તીમા વધારો થવો જોઇએ ખાવા નું અને પહેરવાનું સૌથી પહેલું જોઇએ. હવે લોકો તેટલુંજ મહા મુસીબતે પેદા કરતા હોય તેમને સારા ઘરોમાં રહેવાનુ, વીધ્યાભ્યાસ અને મોજ શોખના સાધનો પુરાં પાડ વાનુ અને સમાજ શ્રેણીમા આગળ વધવાનુ કહેવુ તે નકામું છે. લોકોના દુર્બળ સ્થિતી જોતાં વારને એમ નક્કી થતું નથી કે તેમને સેઇવાલા ઘરો, સારાં ખેતીનાં ઓજારો, સારી નીશાળાઓ, સુધરાઇ ખાતું, ટપાળ, તાર, ટેલીફોન વગેરે ઉચ્ચ સ્થિતીના સાધનો જોઇતાં નથી. સુખ કોઇને કડવુ લાગતું નથી; પણ ખરી હકીકતતો એ છે કે તે મેળવવા ને તેમની પાસે પૈસાનુ સાધન હોતું નથી. છતાં કદાચ તેમ હોવાનો લોકને તેમની હલકી સ્થીતીનું ભાન કરાવવું અને ઉંચ પ્રકારનું સુખ મેળવવાને ઉત્સુક કરવા જોઇએ. ઘણા લોકતો "વસુ વિનાનાં પશુ" હોય છે અને તેવા હલકા વર્ગનો માણસ પણ પૈસા મળતાની સાથે ઉચ્ચ સ્થીતીની હોંસ કરતો આપણે દેખાય છીએ. પોતાની આસપાસ જે

જે માર અને ભપકાદાર તેની નજરે પડે છે તેમા તે પૈસા ખરચે છે અજ્ઞાન પણાને લી ધે ખસી ભપકાપર તે પૈસા ખરચતો હશે, પણ તે પરથી એટલું તો ખુલ્લું છે કે તેને પણ સુખ ભોગવવાનું મન તો થાય છેજ.

ખેડુત સ્વભાવે જડ હોય છે છતા અમુક બાબત સારી અને તેના ફાયદાની છે એમ તેની ખાતરી થતા તે વાત સ્વીકારવામા તેના કરતા વધારે તત્પર બીજો મળશે નહીં. ઉત્તમ કણા, કૌશલ્ય વડે જે મળી શકે તે બધુ લેવાને તે આતુર છે પણ સ્વભાવે ભોળો અને તેથી ઘણીવાર છેતરાયલો હોવાથી તેની ખાત્રી થયા વગર તે કદી પણ આગળ પડશે નહી પણ પહેલુ પગથીયુ લેવાયા પછી નીચેના બનાવો બનતા વાર લાગશે નહી.

૧ દેવાદાર સ્થીતીમાથી ખેડુતોનો છુટકારો

૨ પુષ્કળ અને સારા ખેતીના ઓજાર અને ઢોર ઢાંકર.

૩ ખેતરની જમીનમાં સુધારો.

૪ સારી ગ્રામ્ય શાળાઓ અને તેમા નીશાળીઆઓની લાંબી હાજરી

૫ ટપાલ, તાર, વગેરે વ્યવહારના અને સુધરાઇ વગેરે સુખના સાધનોની હયાતી

૬ ખેડુતની સ્થિતી પર સંતોષ

હલ પણ દરેક ગામમા કેટલાક માણસો સુખી હોય છે તેમને શરીર સુખની ઇચ્છા થવાથી ગામડામા સાધનોને અભાવે શહેરમા જવાનુ મન થાય છે, આ વલણ ખેતીને નુકશાન કરતા છે. કારણ "ખેતી ધણી શેતી" છતા તે પરથી એટલુ તો સિધ્ધ થાય છે કે ખેડુત પણ પોતાની સ્થિતી સુધારવા ઇચ્છે છે. તો બીજો સવાલ એ છે કે શરૂઆત ક્યાંથી કરવી ?

તેમના ખેતર અને ઘર સુધારવા, તેમને માટે સારા રસ્તા અને ટુંકામા આપણે જે જે સુખના સાધનો માનીયે છીએ તે તેમને માટે પુરાં પાડવામા આપણે ધનનો વ્યય કરવો કે તેમને સાધન સપન્ન બનાવવા કે જેથી ઉપલા સુધારા તેઓ પોતાનાજ સાધનો વડેજ કરી શકે, એ વધારે સારૂ ? આપણે તેમને હમેશા દુધ પાયા કરવુ કે તેમને પોતાની મેળે પોતાનો ખેરાક લેતા શીખવવુ ? પાછલો માર્ગ ઉત્તમ છે, એ ખુલ્લુ છે વળી દરેક ઠેકાણે એક સરખી રીતે શરૂઆત થઇ શકશે નહી જ્યા ખેડુત વરગનો મોટો ભાગ ઘર બાર કે સારા ઢોર ઢાકર વગરનો, ઝુંપડામા પડી રહેનારો અને ગણોતે રાખેલા નાના જમીનના ટુકડા પર ખેતી કરીને નિર્વાહ કરનારો હોય, ત્યા એક શાળા કે જાહેર પુસ્તકશાળા ઉઘાડીને સુધારાની શરૂઆત કરવા કરતા વધારે ખામી ભરેલુ બીજું કોઇ હોઇ શકે નહીં પ્રથમતો ત્યાંના ખેડુતોને પુરૂ ખાવાનુ અને પહેરવાનુ મળવુ જોઇએ. તેપણ તેમને આપી આપવાથી ફાયદો નથી તે મેળવવાનુ તેમને મારગ બતાવવો જોઇએ સારી ખેતી અને કરકસર કરીને તે મેળવવાનુ તેમને કહેવુ હલકા નૌજ અને ઓછુકામ એ ગેર આબાદીની નીશાની છે, તેમજ સારૂ કામ કરવા છતા જાણી જોઇને મજુરીનો દર ઓછો રાખવામા આવે છે એમ માનવુ પણ ભુલ ભરેલુ છે (આપ્રાતના કેટલા બધા સમજુ લોકો પણ આવો ભુલ ભરેલો વીચાર ધરાવે છે. !) રોજ તો કામના પ્રમાણમા મલેજ છે. એક નાના ઘર ખટલાનુ કામ કરવાને હિંદુસ્તાનમા ૧૪ થી ૨૪ માણસની જરૂર પડેછે. અમેરીકામા બે માંણુસો તેટલુ કામ વધારે સારી રીતે કરેછે. વળી આપણે જોઇયે છીએ કે અને એક માણુ

સ બે શાળા પણ સારી રીતે ચલાવી શકતો નથી, ત્યારે ઇંગલાંડમાં એક વણકર છ શાળો ચલાવી શકે છે, તો પછી આ દેશના મજુરીના દર ઓછા હોય તેમાં શું નવાઈ? ત્યાં સુધરેલા ઓજાર અને એક સારી જાનવરની જોડથી એક માણસ જેટલું કામ કરે તેટલું કામ કરવાને પુર્વના ઘણા દેશોમાં ૫૦ થી ૧૦૦ માણસો જોઈયે છીયે ત્યારે પુર્વના મજુરને તેના કામના પ્રમાણમાં અઢીથી પાંચ આના રોજ મળેતો ઘણો થયો. તેટલી આવકમાં તેવા માણસો ઉત્તમ સુખ ક્યાંથી ભોગવી શકે?

જુઓ! અમેરીકામાં એક માણસ સરેરાસ કેટલું કામ કરી શકે છે? ત્યાં સાધારણ રીતે એક ખેડુતની વાર્ષિક આવક ૩૦૦ ડાલર (= ૯૦૦ રૂપીઆ) જમીનની માલકી ૨૫ એકર, તે પરના મકાનોની કીમત રૂ૦ ૫૦૦૦) ઓજારોની કીમત રૂ૦ ૬૦૦૦ દામ છે તે ઉપરાંત તેને ઘેર બે ઘોડા, પાંચ ૭ દુઝણી ગાય અને રૂ૦ ૬૦) ના મરઘા બતકા હોય છે આતો સાધારણ ખેડુતની સ્થીતી કહી પણ તે દેશના કેટલાક ભાગોમાતો ઘણે ભાગે, ખેડુતોની સ્થીતી એથી પણ ઘણી વધારે સારી હોય છે અને દીન પ્રતીદીન સુધરતી જાય છે અને એટલું છતાં પણ ત્યાંની સ્થીતી છેક સંતોષકારક મનાતી નથી. ઇ. સ. ૧૯૦૫ પહેલાતો ૩/૪ વરગ દેવાદાર હતો ત્યારથી તે સખ્યા ઘટવા લાગી છે અને હજુ પણ કેટલાક નાના ખેડુતો દેવાદાર છે.

ગ્રામ્ય સ્થીતી સુધારવા ઘણી ચીજની જરૂર છે.

૧. હાલની ગ્રામ્યશાળાઓ સુધરવી જોઇએ અથવા ખરૂ કહીયે તો ખરી ગ્રામ્યશાળાઓ સ્થાપવી જોઇએ હાલની ગ્રામ્ય શાળાઓ ઓછાં અને હલકા સાધનવાળી શહેરી શાળાઓ માત્ર છે ઘણા આગેવાન કેળવાયલા માણસોનું કહેવું છે કે ખરી ગ્રામ્યશાળાનીતો હજુ યોજના પણ થઇ નથી

૨. ખરી ગ્રામ્યશાળામાં એક પણ સાગ ખેડુત સારો શહેરી બને તેવું, અને ખેતર પર કામ કરતાં અને મેહેનત કરતા શરમાય નહીં તથા ગામડામાં જીંદગી ગુજારવાને યોગ્ય બને તેવું જ્ઞાન મળવું જોઇએ તેવી કેળવણીની ત્યાં શરૂઆત થઇ ચુકી છે

૩ ત્યાં ચાલતી ચોપડીઓમાં વેપાર, રાજ ખટપટ કે યુધ્ધની બાબતોને બદલે ગ્રામ્ય સંસારના દ્રષ્ટાંતો હોવાં જોઇએ.

૪. વ્યાજબી દરે લેવા સારુ મીલકતોની બગાબર આંકણી થવી જોઇએ

પણ તે બધું પછી પ્હેલાં તો આ પત્રિકાને ગયાળે લખેલા ખેડુતોના સામાજીક પ્રયોગ ક્ષેત્રો દાખલ થવાં જોઇએ. ખેડુતોને મદદ કરવાનો એકવો અને સાથી ઉત્તમ મારગ એ છે તથા ખેડુત અને મજુરની કમાઇ વધે એવો તાત્કાળીક અને અસરકારક ઉપાય એ કરતા બીજો કોઇ વધારે ઉત્તમ હોઇ શકે નહીં. ઓછી મહેનતે બમણુ ઉત્પન્ન થઇ શકે એવો ઇલાજ આપણે તેમને બતાવવો જોઇએ.

(આગળ ચાલુ)

✽ આપણા મતને પણ આ ટીકા આબાદ લાગુ પડે છે.

જમીનની ખેડના હથીઆર (ઓજાર) અને તેનાથી થતાં કામ.

(લેખક.—ગુલાબભાઇ એન. દેસાઇ,
સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ સુરત ફાર્મ.)

" ખેડ ખાતરને પાણી, કરમ (ધન) ને લાવે તાણી " એ કહેવત આપણા દેશમાં અને ખેડુત વર્ગમાં મશહુર છે ઉપલી કહેવતમાં જણાવ્યા પ્રમાણે સારી ખેતી કરવાને મુખ્ય ૩ સાધન જોઇએ જેના કે:- (૧) ખેડ (૨) ખાતર (૩) પાણી. આમાં જમીનની ખેડને પહેલું પદ અપાયું છે. એટલે જમીનની યથા સ્થીત ખેડ કરવી એ અવશ્ય ઉપયોગી વસ્તુ યા જરૂરીયાત છે એમ નક્કી પણે ઠરે છે.

હાલના ચાલુ જમાનામા ખેતી વધતી જાય છે .પડતર જમીનોને સુધારી ખેડાણમાં લીધી છે અને દીનપ્રતીદીન એ વધારો હાલના સયોગમા ચાલુ રહેવાનો, બીજી બાજુએ અાધ ખોરાકી અને મજુરીના દર મોઘા થયા છે.

ઉપર જણાવેલી મોઘવારીની સ્થિતીને પહોચી વળવાને કાતો આપણે આપણું ખેતી નુ ઉત્પન્ન વધારવું કે કાતો આપણી હાજતોને હદમાં રાખવી કે કમી કરવી. આપણા લોકોમા જે મોજ વૈભવ ભોગવવાની વૃતીઓ પ્રેરાઇ છે તે હાલને હાલ રોકાય એમ પણ નથી તેમજ ઓછી કરાય એમ પણ નથી કારણ એ એક વ્યકતીનું કામ નથી માટે જ પ્રથમ જણાવેલા ઉપાય તરફ (સારી ખેતી કરી ઉત્પન્ન વધારવા તરફ) સર્વ કોઇનુ વલણ છે.

જ્યારે આ મજુરની મોઘવારીના સવાલ સામે ટક્કર લેવાની થઇ ત્યારેજ આપણે ત્યાં સાચા ને સુધરેલા ઓજારોથી થોડા ખરચે સારૂ અને ઘણું કામ થઇ શકે એવા સાં ચા યા હથીઆરો વપરાશમા લેવા લાગ્યા. આપણા જીલ્લાઓમાં આપણાં દેશી હથીઆરે આપણી ખેતી કરવાના કામમા સપુર્ણ રીતે લાયકાતવાલાં છે છતાં કેટલાંક કામને માટે આપણી પાસે દેશી સાચા કે ઓજાર નથી જેવા કે:—

ઉંડી ખેડ કરવાના હલો, ઘાસ કાપવાના સાંચા, વાવેતરના સાંચા, પાણી કાઢવાના સાંચા વગેરે પહેલાં મજુરી સોંઘી હોવાથી ઉંડી ખેડને બદલે ખોદાણ કરાવત, તેમજ માણસ-મજુરીથી જોઇતુ કામ જેમકે ઘાસ કાપણી, તલાવોમાંથી પાણી ખેચવાનું, તુલના પર (ધાર) કાઢવાનું વગેરે કરાવતા અને તે પરવડતું હાલ મનુસ્ય-મજુરો પુરતાં મળતાં નથી અને વળી મજુરીના દર વધી ગયા તેથી એવાં કામો મજુરીથી કરાવવામા ખરચ બહુ વધી જાય છે એટલે ખેડુતને નફો ઓછો થાય છે.

ઉપર જણાવેલી સ્થીતીમા સુધારો કરવાના હેતુથી આપણી માનવતી સરકારે ફારમો પર વીલાયતી હળો અને સાંચાઓનો ઉપયોગ કરવો શરૂ કર્યો અને તેમાં જે જે પ્રકારની જમીન અને હવા પાણી ને અનુકુળ પડતા હળો અને બીજા સાંચાઓ ઓછી કીમતે સારી ખેડ કરવાના સાધન રૂપ જણાયા તેનો રૈયતમાં પ્રસાર કરાવ્યો.

ઉપર કહયા પ્રમાણે જે જે હથીઆરો અને સાંચાઓ આપણા જીલ્લાની ખેડ કરવામાં લાયક જણાયા છે તેની સપુર્ણ વીગતનુ પત્રક આ સાથે રજુ કર્યું છે જે ઉપરથી કોઇ પણ ખેડુતને પોતાની સ્થીતીના પ્રમાણમા ક્યાં અને કેવા ઓજારો રાખવા તે નીચે નીરાકરણ કરવું રહેલુ પડે.

[illegible]	ઓજારનું નામ. હળો.	ઓજ ઉપયોગીતા તથા કામ આપવાની શકતીની તપસીલ.	સ્થાનીક ઉપયોગીતા	કીમત.	રીમાર્ક. (ટીકા)
૧	બાલાકપ્લાઉ	આ એક ફ્રેન્ચ હળ છે કે જે ખેતરની બન્ને છેડા ઉપર રાખવામા આ આવેલા ગીયર (ગોલુ) થી ફેરવવામા આવે છે આ ગીયરોને લોઢાના પાટા ઉપર જેમ જોઇએ તેમ રાખી તથા ફેરવી શકાય છે, એક લોઢાનું દોરડુ હળને બાંધેલું હોય છે અને તેનો બીજો છેડો ગીયરના મોટા ચક્ર ની વચમા વીટાળેલો હોય છે જેમ ગીયર ફરે તેમ હળ દોરડાથી ખેંચાય છે આ છેલામાં ગીયર ફેરવવાને માટે બળદો વપરાય છે. આ હળ ૧૪ થી ૧૬ ઇંચ ઉંડી જમીન ખેડે છે અને ખેડુતને હરીશને માટે ઉંડા મુળવાળા ડાભડા ખાવા હરીઇ વગેરે નો નાશ કરવાને માટે મદદ કરે છે આ હળ ત્રણ દિવસની અંદર એક એકર જમીન ખેડે છે.	આ હળ ઘણું ઉપયોગી કામ આપે છે પરંતુ ઘણાં મજબુત અને સારા ખાધેલા પીધેલા ચાર જોડ બળદની જરૂર પડે છે કારણ કે આ દેશની ઉંડી કાળી જમીન ખેડવી તે બહુ મુશ્કેલ છે.	૧.૩૫૦૦.૦.૦	સાધારણ ખેડુતને માટે આ કીમત ઘણી છે પરંતુ દેશી રાજ્યો તથા મોટા જમીનદારો સહરહુ હળ ખરીદી શકે
૨	એસ એ. ઇ. ગેલોઝ હળ	આ હળ ઇગ્લાંડમા મેસરસ રેન્સમ્સ સીમ્સ અને જેફરીઝની કંપની બનાવે છે, આ હળને ત્રણ જોડ બળદથી આ જીલ્લામાં દેશી હળની માફક સીધું ખેંચવામાં આવે છે. આ હળ ૧૦ થી ૧૨ ઇંચ ઉંડુ ચાસે છે અને ઉંડા મુળવાળા જંગલી છોડવા તથા ઘાસોનો નાશ કરવાને ખેડુતને મદદ	ફક્ત આજ હળ માર્ચ અને એપ્રીલ મોસમાં બળદથી આ જીલ્લાની ઉંડી કાળી જમીન ખેડી શકે છે. વળી જમીન કાઢવામાં પણ આ હળ ઉપયોગી છે.	૭૬-૦-૦ અને રૂ. ૩૦ ચોકીયાં સાંકળ વીગેરેના	સરી સ્થીતીના ખેડુતો ફક્ત આ હળ ખરીદી શકે એમ છે અને હાલ કેટલાક પાસે આ હળો છે આ હળ ચલાવવા માટે ઘણી મજબુત ત્રણ જોડી બળદની જરૂર પડે છે.

		કરે છે. આ હળ ત્રણ દીવસમાં સરેરાસ એક એકર જમીન ચાસે છે અને તેના ખરચ આશરે એક એકર જમીન ઉપર રૂા. ૧૫ પડે છે.			
૩	રી. ટી હળ.	આ હળ પણ ઈગ્લાંડમાં મેસરેસ રેન્સમ્સ સીમ્સ, જેફ્રીઝના કંપની બનાવે છે; આ હળ ઉપલા નંબર ૨ ના કરતા સાધારણ ગોણુ ઉંડુ ચાસે છે એટલે આઠથી દસ ઈંચ ઉંડી ખેડ કરે છે અને દર રોજ સરેરાસ ૧૫ થી ૨૦ ગુંઠા જમીન ચાશે છે અને એક એકરની ખેડ કરતા રૂા. ૮ થી ૧૦ આશરે પડે છે આ હળને ચલાવા માટે બે જોડ બળદની જરૂર પડે છે	આ હળ પણ ઉપયોગી છે. કારણ કે તેનાથી સીયાળા સુધી (ડીસેમ્બરની આખર સુધી) એટલે કે જ્યાં સુધી જમીન વધારે સુકાઇ બેસાઇ જતી નથી ત્યાં સુધી ખેડી શકાય છે.	રૂા. ૪૦-૦-૦ અને રૂા૦ ૧૮ ચોકીયા તથા સાંકળના	આ હળ સાધારણ ખેડુતો ખરીદી શકે તેમ છે અને હાલમાં ઘણાઓએ તે ખરીદ્યું છે.
૪	બી, ટી હળ	આ હળને ઈગ્લાંડમાં ઉપલીજ કંપની બનાવે છે ઉપલા નંબર ત્રણના નમુના પ્રમાણે છે પણ તેનાથી નાનું છે. પાંચથી છ ઈંચ ઉંડી ખેડ કરે છે. એને ઘણે ભાગ્યે એક સારી મજબુત બળદની જોડથી ચલાવાય છે દર રોજની સરેરાસ ૧૫–થી ૨૦ ગુંઠા ખેડ કરે છે અને તે અકટોબર નવેમ્બરની સુકી મોસમમાં એક એકર ખેડવાને માટે રૂા૦ ૫ થી ૬ ખરચ આવે છે.	આ ઘણું હલકું હળ છે અને ફક્ત બાગાયત જમીનમાંજ ઉપયોગી છે. ભાત કપાયા પછી કપારી જમીનમાં ખેડ કરવા માટે પણ વપરાય છે.	રૂા. ૩૩-૦-૦ રૂા. ૮–૦–૦ ચોકીયા તથા સાંકળ.	દક્ષીણ વીભાગના તાલુકામાં બાગાયત ઘુરી ઘણે ભાગે લેવાય છે અને જમીન બેરડ અથવા તો ગોરાટ હોય છે. આવી જમીનના માલીકો આ હળનો ફાયદા કારક ઉપયોગ કરી શકે છે.
૫	હીંદુસ્તાન હળ.	આ હળ ઈગ્લાંડના મેસરસ રેન્સમ્સ, મીમસ જેફ્રીઝની કંપની આઇ. એન સી. અગર આઇ. એન્ડ ડી. હીંદુસ્તાન હળના	આ ચોમાસામા થતા બધા ઘુસોને માટે વપરાતાં દેશી લાકડાના હળ કે જે ફક્ત જ	રૂા. ૧૬–૦–૦	આ હળની માંગણી હાલ ઘણી છે કારણ કે ખેડુતોને તે દેશી હળની માફક વાપરતાં ઘણુ

નમૂના પ્રમાણે બનાવવામાં આવ્યું છે. આ હળ હલકું અને સમતલ પડતું છે અને વરસાદ ઋતુમાં દેશી હળને બદલે વા પરવામાં આવે છે, પાણીથી ૭ ઇંચ ઉંડું જાય છે અને જમીનને ઉપર નીચે કરે છે, એક દીવસમાં ૩૦ થી ૬૫ ગુંઠા જમીન ખેડે છે,

આ ચોમાસામાં થતા બધા પાકોને માટે વપરાતા દેશી લાકડાનાં હળ કે જે ફકત જમીન ખેડે છે તેને બદલે વાપરવાને માટે લાયક છે.

રૂ. ૧૬-૦-૦ આ હળની માગણી હાલ ઘણી છે કારણ કે ખેડુતોને તે દેશી હળની માફક વાપરતાં ઘણુ સગવડતા ભરેલું માલુમ પડયુ છે કામ વધારે આપે છે ને જે કામ કરે છે તે દેશી હળ કરતાં ઉત્તમ પ્રકારનું કરે છે.

આગ્લીમેટન હળ અમેરીકાનું: આ હળ ઉપરના નબર ૩ ત્રણના રીડી હળના જેવુંજ છે. અને કામ પણ તેના જેવુંજ કરે છે.

રૂ ૪૦-૦-૦ અને ચોકીયા જુસરી તથા સાકળના રૂ. ૧૮-૦-૦

તા. ક. હીંદુસ્તાન હળ સીવાય આ ઉપર બતાવેલા બધા હળો ચોમાસામાં ખેડ કરવામાં વપરાતાં નથી આ દરેક હળ કેવુ અને કેટલું કામ આપી શકે તે જમીનના બધારણ ઉપર આધાર રાખે છે. દાખલા તરીકે ઉપલા બધાં હળો સાધારણ કાળી અગર કાળી જમીન કે જે ઉંડી વધારે કાળી અને ચીકણી જમીન કરતા ઓછી ચીકાશવાળી છે તેમા આ ઉંડી વધારે કાળી ચીકણી જમીન કરતાં વધારે સારૂ કામ આપે છે રેતાળ ગોરાડુવાળી અગર ગોરાટ જમીનની અંદર આ હળો સંતોષકારક કામ આપે છે પણ જ્યારે આ જમીનનું ઉપલું પડ બહુ કઠણ બંધાય ગએલું હોય છે. ત્યારે આ હળો કેટલીક વખત નીષ્ફળ નીવડે છે. આવે વખતે જો દેશી હળથી ઉપરનું કઠણ પડ ખેડી નાખી અગર એક (ડેબરો) કરી અગર જમીનની ઉપલી પોપડી ભાંગી નાખી જો આ હળોથી કામ કરવામાં આવે તો ઘણું સંતોષકારક પરીણામ આવે છે.

પાણીગાળવાના સાધનો ચામડાનો મોટ કોસ: આ એક દેશી કોસ છે, અને ઉંડાણથી પાણી કાઢવામાં વપરાય છે, ૫૦ ગેલન પાણી તેના અંદર માય શકે છે. અને તેનું વજન ૪૨ રતલ છે આ કોસ ૩૦ ફીટની ઉંડાઈથી સરેરાસ ૩૦૦૦ ગેલન પાણી એક કલાકમાં કાઢે છે એક હજાર ગેલન પાણી કાઢ

કી. રૂ. ૨૦-૦-૦ અને વરત દોરડાની તથા દીવાં આ કોસ લગભગ ૧૮ થી ૨૦ મહીના ચાલે છે પણ જો તેલ વીગેરે ચોપડવાની કાળજી રાખવામાં આવે તો વધારે પણ ચા

			વાનો ખરચ રૂ. ૦-૧-૦ પડે છે.	જેવાં લાકડા ને તથા દોરડા ના પ્રમાણમાં રૂ. ૧૫થી ૩૦		
૨	ચામડાનો સું દીવાનો કોસ	આ પણ એક દેશી કોસ છે. અને ઉંડાણુથી કુવામાંથી પાણી કાઢવામાં વપરાય છે ૪૦ ગ્યાલન પાણી તેમાં રહી શકે છે અને કોસનું વજન ૩૭ શેર છે.	આ કોસ ૩૦' ફીટની ઉંડાઇથી સરેરાસ ૨૨૦૦ ગ્યાલન પાણી એક કલાકમાં કાઢી શકે છે અને એક હજાર ગ્યાલન પાણી કાઢવાનો ખર્ચ રૂ. ૦-૧-૧ પડે છે.	ફી રૂ ૨૫-૦ -૦ કોસના તથા કુંભીયા દોરડ રતની કીમત રામણાની પ્રમાણે	ફી-તો.	ફી તો
૩	લોઢાનો સું દીવોકોસ (સાંઢીમાં બને લો)	આ કોસ સાંગલી સ્ટેટમાં મેસર્સ કીર્લોસ્કર અને કંપની બનાવે છે તે ત્રણ માપના હોય છે. સૌથી મોટા માપના કોસમાં પર ગ્યાલન પાણી રહી શકે છે. કોસનુ ખાલી વજન શેર ૭૨ છે.	આ કોસ આ જીલ્લામાં હાલ થોડા વખતથીજ દાખલ કરવામાં આવ્યો છે મોટા માપનો કોસ ત્રીસ ફીટની ઉંડાણેથી એક કલાકના ૨૫૦૦ ગ્યાલન પાણી કાઢી શકે છે. અને એક હજાર ગ્યાલન પાણી કાઢવાનું ખર્ચ રૂ. ૦-૧-૦ પડે છે.	કોસની કીમત રૂ. ૧૫-૦-૦ અને મંડાણુ તથા વરત તથા દોરડાની કીમત ઉપરના બને કોસની બરાબર.	હાલમાં દીવસે દીવસે ચામડાની કીમત ઘણી વધતી ચાલે છે તેથી આ લોખંડી કોસ ચામડાના કોસની જગ્યા સારથી પણ હજી ખેડુતોને તેના કામની માહીતી તથા તેનાથી ટેવાતાં થોડા વખત જોઇશે.	
૪	ચેઇન પંપ.	આ પંપો પાંચથી દશ ફીટ ઉંચાઇથી પાણી ખેંચી શકે તેવાં માપના જુદા જુદા આ જીલ્લામાં ઉપયોગમાં લેવાય છે. પાંચ ફીટથી પાણી ખેંચી શકે તેવો પંપ એક કલાકમાં ૨૭૦૦ ગ્યાલન પાણી કાઢે છે તથા ૧૦ ફીટની ઉંડાઇથી પાણી ખેંચી શકે તેવો પંપ કલાકના ૧૮૦૦ ગ્યાલન પાણી કાઢે છે પંપથી કામ કરવાને માટે મારે ચાર માણસ જોઇએ છીએ એ	આ પંપો ખાતની ક્યારીમાં તલાવમાથી પાણી પાવાને માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. અને જે કામને માટે તેમને બનાવામાં આવ્યા છે તેને માટે તે લાયક છે (કારણ કે આપણા ચંપારા ટોપલી કે સુપડાથી ત્રણ કે ચાર ફુટથી ઉંચુ પાણી ચડાવી	ફી રૂ. ૪૫ થી ૬૦ થોડી વધતી ઉંડાઇથીપાણી કાઢી શકે તે પ્રમાણમા		

ક જોડ કામ કરે છે ત્યારે બીજી જોડ વા શકાતું નથી)
રા પુરતી થાક ખાવાને એક બીજાને બદ
લી કરવાને માટે રાખવામાં આવે છે.

વા દેવાના સંચાઓ આ સંચાઓનો અજમાયશ તૈયાર થયેલા પાર ને વા દેવામાં લેવામાં આ વ્યો છે પણ સંતોષકારક પરીણામ આવ્યું નથી, તેના કારણ મોજુદ છે. પહેલુ વહેલુ, આ સંચાઓમાં ચારણા જસત અગર એવી બીજી ધાતુના

૧ ચેપામ નામનો બનાવેલા હોય છે. અને આ ચારણા નાના મોટા કાણાં પ્રમાણે ચાર પાચ જાતના હોય છે. આ ચારણાંમાંથી ચોખ્ખા લીસા દાણા જલદીથી પસાર

૨ પંજાબ „ થઇ જાય છે. અને ઘઉં, જવનુ બારીક નરમ ભુસું આખું ઉડી જાય છે. આ જીલ્લામાં, જુવાર, તુવર, તલ અને બાતને વા દેવું પડે છે જુવારની

૩ જગીનદાર „ ભોરી તેમજ ભુસું ખડબચડા તેમજ નાના મોટાં હોય છે એટલે કે બારીક અગર નરમ હોતા નથી એમ હોવાથી તેઓ ચારણાના કાણામાં ભરાઇ કાણા બંધ કરી દે છે તુવર અને બાતમાં પણ એમજ બને છે

ખેડુતને પારથી તૈયાર થયેલો દાણો સુપડા અગર ટોપલામા ભરી એ ક લાકડાના સ્ટુલ જેવા ઉંચા પાટીયાપર ઉભા રહી કુદરતના પવનની મદદ વડે સાફ કરવાનું વધારે સુગમ કારક પડે છે. પવનની ગેર હાજરીમાં એક ચાદર અગર પીછોડીને બે થાંભલા એ બે છેડે બાંધી વચ્ચે લાકડી રાખી બે માણસ નીચે ઉંચે હલાવી વા દેવાથી ઉત્પન્ન થયલા પવનથી દાણો સાફ થઇ શકે છે.

દાણાના પાર કાઢવાના સંચાઓ. આ જીલ્લામાં દાણા કાઢવા માટે બહારના સંચાઓનો ઉપયોગ થતો નથી. બળદની જોડ ફેરવી, ગાડાં ફેરવી અગર અણીવાથી ઝપટી દાણા કાઢવાનો રીવાજ પ્રચલીત છે ઓરપાડ તાલુકામાં ઘઉને પાર દઇ કાઢવાને માટે એક જાતનું ચકકર ઉપયોગમા લેવાય છે સાખંડના ગોળ નાના નાનાં ચકકર એક લાકડાનાં ફ્રેમમાં ગોઠવેલાં હોય છે અને આને બળદ જોડી ફેરવાથી ઘણું સારું કામ થાય છે. આ એક સ્થાનીક દેશી બનાવટનુ યંત્ર છે.
(આનું ચિત્ર આ અંકમાં ખાસ આર્ટીકલ સાથે આપ્યુ છે)

કરબડીઓ સ્થાનીક કરબડીઓ ઘણું સારું કામ આપે છે, પણ બાગમાં અગર જમી નના નાના ટુકડા અગર ખેતરમાં, પ્લેનેડ જુનીયર હેંડ હો અને ગુકેક ક

ટ્રીવેટર નામના સંચા દાખલ કરવા જેવા છે, અને તેઓ ઘણું ઉપયોગી કામ આપે છે.

	કડબ કાપવાના સંચાઓ.				
૧	રીચર્ડ અને ચેડલીયર નામનો હાથથી કડબ કાપવાનો સંચો	આ સંચાને કામ કરવાને માણસની જરૂર પડે છે. ½ ઇંચથી ¾ ઇંચના કડબના કડકા કરે છે અને દર કલાકે સરેરાસ ૧૦૦ રતલ કડબ કાપે છે ૧૦૦૦ રતલ કાપવાનો ખર્ચ આશરે ૦-૧૨-૦ થાય છે.	સાધારણ ખેડુત માટે ઉપયોગનો છે અને આ લોક તેનો ઉપયોગ કરે છે	રૂ. ૫૫	છરીઓને ઘસાવી પડે છે અને ખવાઇ જાય ત્યારે બીજી બદલવી પડે છે. જે લોકની પાસે થોડાં ઢોર હોય અને તેને માટે થોડો ખોરાક જોઇતો હોય તો તેને આનો ઉપયોગ કરવાને ઘણું સારું પડશે
૨	રમોસીના કડબ કાપવાનો સંચો.	આ સંચો ઘણો મોટો છે. અને એમાં ગીયર (કાલુ) ને બળદ જોડી ચલાવવા પડે છે, ¼ થી ¾ ઇંચના દર કલાકે સરેરાસ ૧૫૦ રતલ કડબના કટકા કરે છે. અને ૧૦૦૦ રતલ કડબ કાપવાનો ખર્ચ આશરે ૧-૪-૦ થાય છે.	મોટા જમીનદાર ખેડુતને ઘણું ઉપયોગી છે તેમજ જેમની પાસે ઘણું ઢોર હોય છે તેને કામનું છે.	રૂ ૧૮૦ ત્યાં ગીયર રૂ. ૧૫૦	છરીઓને ઘસારી પડે છે અને છરીઓ ખવાઇ જાય ત્યારે બદલવી પડે છે. એક મજબુત બળદની જોડની જરૂર પડે છે.
૩	પાવર થા કુકટર.	ઓઇલ એન્જીન અગર સ્ટીમ એંજીનથી ચલાવી શકાય છે. સારું કામ આપે છે ¼ ઇંચના દર કલાકે સરેરાસ ૩૭૦ રતલ કડબ કાપે છે અને ૧૦૦૦ રતલ કડબ કાપવાનો ખર્ચ રૂા. ૧-૨-૮ આવે છે.	મોટા પ્રમાણમાં કામ લેવાને માટેજ ઉપયોગી છે.		

૧	ઘાસ કાપવાના સંચા	ઘાસ કાપવાના સંચાઓ વોલેઇસ એન્ડ કો ના બનાવેલા હોય છે. એમનો અજમાયસ કરવામાં આવ્યો છે અને સારું કામ આપે છે દર રોજ આશરે ચાર એકર ઘાસ કાપે છે અને તેનો ખર્ચ રૂા. ૧–૮–૦ થી ૧–૧૨–૦ થાય છે.	ઘાસ કાપવાનું ઘણું કામ લાગે છે મજુરીના દર વધી ગયા છે અને મજુરીરની તંગાસ પડવા માંડી છે તેથી આ સંચાઓ ઘણી જરૂરના લાગે છે.	રૂા. ૨૫૦	આ સંચાથી કામ લેવાય તે માટે, બીડ અગર ઘાસીઆની જમીન એક સરખી હોવી જોઇએ તેમજ ખામટા, ઝુંપડાં, તેમજ પથરા વગરની હોવી જોઇએ.
૨	ઘઉં વીગેરે લણવા અગર કાપવાના સંચાઓ.	"રાજા" નામનો લણવાનો સંચો કામ કરી જોયો છે સાધારણ રીતે સારું કામ આપે છે પણ આ જીલ્લામાં બોરપાડ તાલુકા શીવાય બીજી જગોએ આવા સંચાની જરૂર પડે એમ લાગતું નથી.	જુવાર અને તુવરને આવા સંચાથી લણવાનું જોખમકારક છે. ઘઉં વણવાને ઘણું કામ લાગે છે.		કાળી જમીન વાળા પ્રદેશમાં આવા સંચાઓ ભાગેજ સંતોષકારક પરીણામ આપશે માર્ચ એપ્રીલ મહીનામાં જમીનમાં ભરોડા પડી જાય છે અને તેથી પૈડાં સહેલાઇથી ખસી શકતા નથી સુકી મોસમમાં શીયાળુ તુલના દાડા બરડ થાય છે. જે આવા સંચાથી ભાંગી જાય છે અને પાકમાં નુકશાન થાય છે.
૩	દળવાની અગર ભરડવાની ઘટી	આર. એચ. હન્ટની બનાવટની ઘંટીની ઘટી છે એની કીમત રૂા. ૭૬–૪–૦ છે. ઓઇલ એન્જીનથી ચાલે છે.	ગુવાર, તુવરની ચુની, ભરડી ઢોરને ખવાડવા ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.	રૂા. આ ૭૬–૪	જયા આગળ એન્જીન હોય તેની જગેએ આવી ઘટી ચલાવવાથી એન્જીનની શકતીનો બરોબર ઉપયોગ થાય છે.
૪	પાવરથી ચાલતો કપાસ પીલવાનો ચરખો	આ પણ ઓઇલ એન્જીનથી ચલાવવામાં આવે છે મેસર્સ ગ્રીવ્ઝ કોટન એન્ડ કો. તરફથી રૂા. ૨૪૦ ખરીદવામાં આવ્યો હતો. દર કલાકે સરેરાસ ૧૪૨ રતલ કપાસ પીલે છે. અને ૯૨૪ રતલ પીલવાનો ખર્ચ આસરે રૂા. ૩–૪–૯ આવે છે.	કપાસ પીલવાના ઉપયોગમાં આવે છે.	રૂા. ૨૪૦	જ્યાં પાણી કાડવા માટે ઓઇલ એન્જીન ગોઠવેલું હોય ત્યાં ઓઇલ એન્જીનની વધારાની શકતીનો બરાબર ઉપયોગ કરવા આવા વધારાના સંચાઓની જરૂર છે.

નોરાગ (ચક્કર) અથવા પાર કાઢવાનું યંત્ર.

૧ જ્યાં મોટા પ્રમાણમાં ઘઉં થતા હોય છે ત્યાં આ યંત્ર ઘણું ઉપયોગી છે. મુખ્ય ભાગે ઘઉં માટે વપરાતુ હોવા છતા એનાથી ચણા, ડાંગર, જુવાર અને બાજરી પણ સારીરીતે કાઢી શકાય છે. વળી એનાથી પરાળ અથવા કડબ પણ ઢોર ખાય તેવું નાનું કપાય છે. જ્યાઆંમ ઢોર સાથે બાધી તેમને ગોળ ફેરવી પાર કાઢવાની હાલની રીત ઘણીજ ધીમી અને સુધારો કરવા જેવી છે

આ યંત્રને ઇજીપ્તમા નોરાગ કહે છે અને તે ૭ થી સાત લોઢાના ચક્કરવાળી ધરીનું બનેલું છે. ધરી લોઢાના ઘરમા ફરે છે અને આ બધુ એંગલ આયર્નના (એક જાતના રુપત લોઢાના) ઘરમા બેસાડેલું હોય છે. બળદની એક જોડથી આ યંત્ર ચાલે છે અને એનાથી પાંચ ૭ જોડ બળદ જેટલું કામ કરે તેટલું કામ થાય છે.

દરેક ચક્કર કાનસથી તીક્ષ્ણ રાખવામા આવે છે. આખુ યંત્ર મજબુત હોવાથી આ ઉપરાંત કંઇ ખાસ કાળજી રાખવી પડતી નથી.

લોઢાના ચક્કરનો વ્યાસ દોઢ ફુટ હોય છે અને મીસરપુરખાસમા (સીધમા) તેની કિમ્મત ૩૫ થી ૪૦ રૂ. છે.

જે પાકનો પાર કાઢવો હોય તેનો ખળીમા એક ઢગલો કરી તેની આજુ બાજુ ગોળાકારમા પાતળો થર કરી આ યંત્ર તેના પર કુંડાળામા ફેરવવામા આવે છ. અને થરને વારવાર ફેરવવામા આવે છે જેમ જેમ જુનો થર મસળાઇ (પાર કાઢવા) જાય છે તેમ તેમ યંત્ર નીચે નવો થર નાખી ઢગલો પુરો કરવામા આવે છ. જેમ જેમ ઢગલો નાનો થાય છે તેમ તેમ કુંડળુ સાંકડુ થતું જાય છે.

૨ ઉપર કહેલો યંત્ર ઘણે ભાગે લોઢાનો બનેલો હોય છે. જયારે એનેજ મળતું થોડા ફેરફારવાળુ બીજુ યંત્ર સુરત જીલ્લાના ઓરપાડ તાલુકામાં ઘણાજ લાંબા વખતથી ચાલુ છ ત ઘણે ભાગે ઉપરના યંત્રને મળતુ છે ફક્ત ફેર એટલોજ છે કે જે ચોકઠાના અંદર ચક્કર વાળી ધરીઓ બેસાડેલી હોય છે તેને બદલે લાકડાની હોય છે અને બેઠક પણ લાકડાની હોય છે શીવાય એના ચક્કરોની અંદર જે ફેર હોય છે તે એ છે કે ઇજીપ્તના નોરાગના ચક્કરો એક ધરી ઉપર વધુ પ્રમાણમા નજીક નજીક બેસાડવામા આવે છે જયારે ઓલપાડના યંત્રનાં તે છુટે છુટે બેસાડેલા હોય છે અને અંદર લગભગ નીચે ચક્કરનો ફેર પડે છે પરંતુ તે ચક્કરના ખોટ બીજી રીતે પુરી પડેલી જોવામા આવે છે ઇજીપ્તના યંત્રના ચક્કરો સાદી ધારવાળાં હોય છે જયારે ઓરપાડના યંત્રના ચક્કરોને મોટી કરવતના જેવા દાતા હોય છે જે દાતાઓ યંત્ર ફરે તે વખતે ઘઉ અથવા જે વસ્તુ કાઢવામા આવતી હોય તેના ઉપરથી સરી નહી જતા પકડ સારી પકડ છ અને જલદી કાપવામા મદદ કરે છે આવી રીતે થોડા ચક્કરથી ઘણા ચક્કરનુ કામ થાય છે એટલુંજ નહીં પરંતુ બીજી રીતે પણ તેમાં બીજી વધારે સુતરાસ માલમ પડે છે તે એ છે કે એ

૧ ખેતીવાડી ખાતુ, મુંબઇ. હસ્ત પત્રક નાં૦ ૭ ૧૯૦૯.

૨ આ બાબત મી૦ ભીમભાઇ દેસાઇ વીભાગના ખેતીવાડીના ઇન્સ તરફથી મળેલી છે

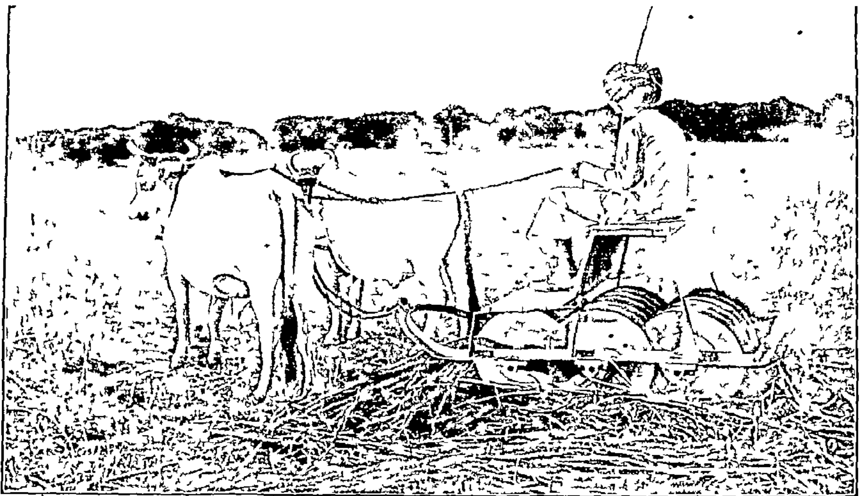
કેતો આખા યંત્રનું વજન ઇજીપ્ટના યંત્ર કરતાં ઘણું ઓછું થાય છે. અને તેથી સાધાર ણ કદના બળદને ખેચવાને પણ આ યંત્ર સહેલુ પડે છે બીજી બાબત એ છે કે ચકરે આંપે તેમજ દાંતા વાળા હોવાને લીધે પારમાં ઘણે ઉડે સુધીના પરાળને કાપે છે અને દા ણા છુટા પડે છે. જયારે ઇજીપ્ટ વાળા યંત્રના ચકરો ,ધુરે નજીક હોવાને લીધે તે ફકત ઉપરથીજ કામ કરે છે. અને તેથી એકકી વખતે જેટલા પારની ઉંડાઇ આરપાડ યંતથી લેઇ શકાય છે, તેટલી તેમાં (ઇજીપ્ટમા) લેવાતી નથી. છેલ્લી અને ઘણી અગત્યની બાબ ત એ છે કે આનો ઘણો ભાગ લાકડાનો બનેલો હોવાથી એનું સમાર કામ કોઇ પણ ગામ ડાનો સુથાર ઘણી રહેલાઇથી કરી શકે છે. કીમત આશરે રૂ ૨૫થી ૪૫ સુધીની તેમાં જેવી જાતનું લાકડું વાપર્યું હોય તે ઉપર આધાર રાખે છે બીજી રીતે કામકાજમાં બન્ને સરખા છે.

ખેતીવાડીની ખીલવણી.

ખેતીવાડી ખાતાના ડાયરેકટર મી૦ કીટીંગને સરકારે અમેરીકા, ફોરમોસા, જાપાન વી ગેરે ગરમ પ્રદેશોની ખેતીવાડીમા થયેલા સુધારાનો અનુભવ લેવા મોકલ્યા હતા ત્યાંથી આ વ્યા બાદ તેઓએ દખણની ખેતીવાડી મંડળની ત્રીમાસીક સભા સનમુખ પોતાના અનુભવ નુ એક વીદ્વતા ભરેલું અને બોધદાયક ભાષણ ગયા અપ્રેલ માસમાં આપ્યું હતું. તેની મ તલબ નીચે મુજબ —

જમીન અને ખેડ. દખણમાંની હલકી મરડીઆવાલી બરડ જમીન જેવી જમીનમાં તે ભાગો ના લોકો ખેતી કરતા નથી. જાપાન જેવા દેશમા સુધાં એડુતો જમીનનો જે ભાગ નકામો પડતળ જેવો હોય છે તેને ખેડવાની દરકાર કરતા નથી અને તેથી કરીને મોટી સખ્યામા જમીનનો ભાગ પડતલ રહેલો જોવામા આવે છે. જાવામા પણ ઉપર પ્રમાણેનોજ દેખાવ જોવામાં આવે છે. જો કે જાપાનની વ સ્તી ગુજરાત તથા આ દેશના બીજા ભાગો કરતા ઘણી વધારે છે. આવી નકામી જમીનને ઉપયોગમા લેવા કરતાં સારી કાળી જમીન કે જે દખણ અને આ ઇલાકાના બીજા ભાગો મા માલુમ પડે છે તેને ઉપયોગમા લેવી વધારે સારૂ છે.

ખેડાણની બાબત ઉપર જતા તેઓએ કહયુ કે, દખણના પુરવ અને પશ્ચીમના ભા ગોમાં ઘણા સારા ખેડુતો છે પણ તેઓને ઘણી મોટી સંખ્યામાં માલમ પડયું છે કે ખેડુ તોને સારી ખેડ કરવાની બાબતમાં જે જે જ્ઞાનની જરૂર છે તેમા તેઓ પછાત છે. દખ ણના પૂર્વ ભાગમાં કાળી જમીન સખત હોવાને લીધે માત્ર ચોમાસામાંજ તેના ઉપર કામ થઇ શકેછે. તેઓની મુસાફરી દરમ્યાન દખણના જેવી કાળી જમીન જોવામાં આવી તે શહેર કેલીફોરનીયા છે, પરંતુ ત્યાના લોકો પાસે ખેતીના સૌથી સરસ ઓજારો છે અને તેઓ મહેનત પણ સારી કરે છે. સખત કાળી જમીનમા ત્યાના લોકો હળે ખચ્ચર જોડી જમી ન ખેડે છે.

NORAG OR THRESHER (ઘઉ મશળવાનો સાંચો.)

તેઓએ ઓજારોની બાબત ઉપર એવો અભીપ્રાય બતાવ્યો કે દખણની સખત કાળી જમીનને સુધારવા માટે ખાસ કરીને બળદોની ઓળાકમાં સુધારો કરવાની ઓજારો જરૂર છે તેમજ ખેતીવાડીને લગતાં ઓજારોમાં પણ સુધારો કરવાની જરૂર છે, જાવામાં પણ તેઓએ આવજ પ્રકારની જમીન જોઇ પણ તેઓ (જાવાના લોકો) હલમાં વગળથી ચાલતા હળો દાખલ કરી શકે એમ નથી, તે છતાં પણ તે લોકોએ આવી જમીન તોડવા માટે એક જાતની કોદાળી દખલ કરી છે (કે જેને મળતી હીંદુસ્તાનમાં સપલકર્તાના જોવામાં આવી નથી) જેનાથી અજાયબી કરે એવા પરીણામો નીપજયાં છે જાવાના લોકો આ કે દળાથી ઘણુજ સંતોષ કારક કામ કરે છે અને જેનાથી જમીનમા ૯ થી ૧૦ ઇચ જેટલુ ઉંડુ ખોદાણ થઇ શકે છે.

ભાષણ કર્તાએ તે પછી સુકી ઓછા વરસાદવાળી જમીનમા વાવેતર Dre Farming કરવા ઉપર વીવેચન કર્યું કે આ રીત દાખલ થવાનું કારણ એજ છે કે જે દેશોમાં વરસાદ ઓછો હોય છે અને જેને લધે ખેડુતોથી કામ થઇ શકતું નથી ત્યાંજ આ રીત દાખલ થઇ છે. આવી ખેતી ફતેહમદ શી રીત થાય તેને માટે કેવાં પગલા લેવા જોઇએ, તે બાબત બતાવ્યા પછી મી૦ કીટીગે કહયુ કે, અમેરીકાના મધ્યમ પશ્ચીમ ભાગોમા ખારા સરોવરના આસપાસના પ્રદેશોમાં આવી સુકી ખેતી ઘણે ઉચે દરજજે પહોંચી છે. ઉથ અને તેની આજુબાજુના જીલ્લાઓમા કે જયાં આખા વરષમાં માત્ર ૧૪ ઇંચ વરસાદ થાય છે. તે છતા ત્યાના રહીસો ઘણોજ સારો પાક નીપજાવી શકે છે આવો સારો પાક ઉત્પન્ન કરવાને માટે એકદમ ઉંડુ ખેડાણ કરવાની જરૂર છે; અને એક વખત પાણી અંદર દાખલ થયા પછી તે તાપથી સુકાઇ ગયુ તો નથી તેજ માત્ર ખેડુતોને જોવુ પડે છે. આવી જમીનોમા ખેડુતો આશરે પાંચ ઇંચથી પણ વધારે ઉંડાઇએ બી વાવે છે અને જયારે તેના મુળો ફુટી નાકળે છે ત્યારે અંદર ઉતરી ભીનાશ સાથે પસરતા જાય છે દખણમાં આવી રીત દાખલ થઇ શકે એમ નથી. હાલમાં તેમ થવુ મુશ્કેલ છે. આપણી જમીનની જાતનો પુરેપુરો અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે, એટલે કે આ જીલ્લાની ભોંયની સ્વભાવિક સ્થીતીના પુરેપુરી પાહાણી કરવી જોઇએ. એ, પ્રમાણે થાય નહીં ત્યાં સુધી સુકી જમીનમાં પાક લેવાનુ બને તેમ નથી. કારણ, તેમ કરવાથી ખરચ ઘણો થઇ પડે તેમ છે. તેઓએ એક સાંટાકલેરા નામની ખીણનું દ્રષ્ટાંત આપ્યુ કે, જયા સરાસરી ૬ ઇંચ અને ખારા વખતમા વધારેમાં વધારે ૧૦ ઇંચ વરસાદ પડે છે. આ નાનો પ્રદેશ થોડાં વરસ ઉપર ઉજ્જડ હતો પણ હાલમાં ત્યાં દરેક જાતના શાક ભાજી અને સવાદદાર ફળો પણ થાય છે. આ કેવી રીતે બન્યુ તે તેઓએ બતાવવ માંડયુ. સોધ કરતા ૨૦૦ થી ૩૦૦ ફુટને અંતરે પાણી છે એમ ત્યાના લોકોને માલમ પડયુ, તેઓને ઘણી વેળા નિષ્ફળતા મલી, પણ છેવટે શારડાથી પાણી ખોદી કહાડવાની રીત તેઓએ દાખલ કરી અમદાવાદ અને દખણના અમુક ભાગોમાં આ રીત દાખલ કરવા જેવી છે મુશ્કેલી નડતી હોય તો માત્ર આજ છે કે અત્રેના ઓજારો સો ફુટની ઉંડાઇએ ખોદી શકે કે કેમ? પણ હાલમા એવા ઓજારો નીકળ્યાં છે કે જેનાથી એવડી ઉંડાઇ સુધી ખોદી શકાય, અને તેનાથી અખતરા કરવાથી ૨૦૦ ફુટની ઉંડાઇએ પાણી નીકલવાની તેઓએ ખાત્રી જણાવી. જમીનની જુદી જુદી જાતોની હકીકત ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. દખણની જમીનની બાબતમા તેઓને કાંઇ આશા જણાતી નથી તેમના સાંભળવામાં આવ્યું છે કે કુબલી જીલ્લામાં ૩૦૦ ફુટની ઉંડાઇએ પાણી માલુમ પડયું છે કે જે સપાટીથી ૯ ફીટ ઉંચાઇએ ચઢી શકે છે.

શેરડી અને ખાંડનો ઉદ્યોગ.

પોતાની મુસાફરી દરમ્યાનની તપાસમા શેરડી અને ખાંડ ઉદ્યોગના કેવા પરીણામ તેઓએ જાણ્યા તે શ્રોતાજનો આગળ રજુ કરતાં જણાવ્યું કે શેરડીના પાકનો વિષય હાથ ઉપર લેતાં પહેલા મુખ્ય બે ચીજો ઉપર ધ્યાન આપવાનુ છે અને તે સારા પાણીનો જથ્થો અને મોંઘી મજુરી અને આ બેમાંથી એકની હમેશા અડચણ આવે છે બીજી મુશ્કેલી જમીનની છે, જ્યા જમીન એકદમ જથ્થામા મળે છે, ત્યા જોઇએ તેટલી વસતિ હોતી નથી, અને જ્યા વસતિ હોય છે ત્યા જથ્થાબંધ જમીન મલતી નથી. હવાઇ કે જેની તેઓએ પહેલી મુલાકાત લીધી ત્યા પાણી લેવાની જે રીત દાખલ કરી છે તે, ઘણી મોંઘી છે અને તેઓએ અડસટો કહાડયો છે કે માત્ર એક કંપનીએ ૫૦ લાખ રૂપીઆ નહેરો ખોદવામા અને તે પાણી શેરડીના ખેતરોમા લઇ જવામાં ખર્ચ્યા છે, જાવામા શેરડીનો ધંધો સારી રીતે ચાલે છે. જાવાના લોકોને એક ટન શેરડી પકવવા પાછળ ૧૬ રૂપીઆ ખરચ થાય છે અને મજુરીયાત વરગને દરરોજ રૂા૦ ૨ ના જેટલી સારી કમાણી થાય છે એક માત્ર જે અડચણ હતી તે ટાઇફોનની હતી (આવા વાદળ વાળું ટાઇફોન દશ વરસે એક વખત થતુ હતું.) જ્યારે તે તોફાન થતુ ત્યારે, ખીણની બાજુઓ ધોવાઇ જતી હતી તે વખતનો શેરડીનો પાક નકામો જતો અને બગડી જતો જાપાનના લોકને શેરડીનો પાક કરતા કેટલી મુશ્કેલીઓ નડી હતી તે ભાષણ કર્તાએ આગળ જતાં બતાવ્યું અને તેઓએ દાખલ કરેલી રીતોનો થોડો ચીતાર દેખાડયો, કે જે રીતોથી ચીનના ખેડુત લોકો આ પાક કરવાને લલચાયા, કેટલીક વખતે આ પાક કરવાને માટે સરકાર તરફથી પણ ફરમાન કરવામાં આવતું અને પોલીસના દંડુકાનો દાબ પણ બતાવવો પડતો હતો, કરકસરની અને ફાયદા ભરેલી રીતથી, જાવા ખાંડના વેપારને માટે એક મોટું મથક થઇ પડ્યુ છે. તેઓએ સાભળ્યુ છે કે ક્યુબામાં ખેડુતો ૨૦ વરસમા એક વાર વાવેતર કરે છે. તે લોકો શેરડીના મુળીઆ જમીનમા રહેવા દે છે જે વરસાદ આવતા ખુટી ફુટી નીકળે છે. દખણમાં આવુ બનવુ અશક્ય છે દખણમા શેરડીના વાવેતરનો ખરચનો વીષય હાથપર લેતા મી૦ કીટીંગે કહ્યું કે અત્રે ૧ ટન શેરડી પકવવા પાછળ રૂા ૧૦ ખરચ થાય છે. જ્યારે જાવામા રૂ. ૭-૮-૦ થાય છે. સારા ઓજારોના ઉપયોગથી અત્રે પણ ખરચ ઓછો થઇ શકે, પણ જ્યારે દખણના લોકો ખાંડની બાબત ઉપર ઉતરે, ત્યારે તેઓએ વીચાર કરવો કે જાવા ઓછે ખરચે દેશને ખાંડથી ભરી દેશે પણ જો ખાંડ બનાવવાને બદલે ગોળ બનાવવાનુ ચાલુ રહેશે તો તેનાથી ઘણો ફાયદો થશે ભાષણને અંતે પોતાની મુસાફરી દરમ્યાન પોતે લીધેલી છબીઓ શ્રોતાઓને બતાવી હતી.

રાવલ ગીરધરલાલ ઈનામદાર

બળદોને કમોડી થવાનું જણાઈ આવેલું નવું કારણ અને કમોડી ન થવા દેવા માટે લેવાના ઉપાય.

લખનારા—માધવરાવ નારાયણ ભામ
વેટરનરી સરજન–મહેસાણા પ્રાંત કડી

આપણા ગુજરાત દેશમાં કમોડીનો રોગ બળદોનેજ થતો ઘણો જોવામાં આવે છે આ રોગ ખાસ કરીને બળદોનેજ થાય છે અને તે રોગથી મોટા સોહીઆળ બળદો દર સાલ મરી જતા જોવામા આવે છે. જેથી કરી ખેડુત લોકોને ઘણું નુકશાનીમા ઉતરવું પડે છે

આ રોગ બળદના શીંગડામાં થાય છે. અને શીગડાની અંદરનો ગરીઓ કે જેના આધારે શીંગડુ ઉભું રહી શકે છે ને ગરીઆને સડો લાગવાથી શીગડું ઉભુ રહેવાનો જે આધાર તે સડવાથી શીગડુ નમતું જાય છે. અને તે આખરે પડી જઇ તેમા મરા વગેરે પડે છે અને બળદ મરણ પામે છે.

ઘણા ખરા કમોડીના કેશોમાં શીંગડાની અંદરનો ગરીઓ મુળમાથીજ સડેલો હોવાનુ જણાય છે જેથી શીગડું ભારે હોવાથી નમી જઇ પડી જાય છે.

આ રોગ થવાનું કારણ અમારી ધ્યાનમા એવું આવે છે કે બળદ રાખનારા તેમજ ઉછેરનારા રબારી લોકો રેહલો ૧–૧॥ વરસ થયે તેના શીંગડા સારા, સીધા, જાડા અને સરખા આવવા માટે તેની શીગડી માથામાંથી આશરે બે ત્રણ ઇંચ બહાર નીકળ્યા બાદ શીગડી કહાડે છે. એટલે રેહલાની શીગડી મુળમાંથી મોઢામા પકડી શીગડી ઉપરનો નીરજીવ ખોભલો મુળમાથી કરડી ખેંચી કહાડે છે જેથી અંદરનો ઉઘાડો પડેલો ગરીઓ સજીવ હોવાથી તેમાથી લોહી વીગેરે નીકળે છે તેને દવા દારૂ વીગેરે કાઇ પણ ન કરતા તે સજીવ ગરીઆ ઉપર રાખ અથવા રેત દાબી દે અને તેમાથી લોહી તો વધુ તુજ હોય છે તે લોહી કુદરતી રીતે થોડી વાર પછી વહેતું બંધ થાય છે. આવી રીતે અંદરના સજીવ ગરીઆ ઉપર લોહી જામી જાય છે અને તે ખાવા માટે કાગડાઓ ચાંચો મારે છે, માખીઓ બેસે છે અને તે ગરીઆ ઉપર ઇંડા મુકે છે. એવી રીતે એ સજીવ ગરીઆપર નવો નીરજીવ ખોભલો આવતા સુધીની મુદત દરમ્યાન સદર સજીવ ગરીઆમા એક જાતના આપણી આંખેથી જોઇ શકીયે નહીં તેવા ઝીણા ઝીણા જંતુઓ માખીઓ બેસીને જે ઇંડા મુકેલા હોય છે તેમાથી પેદા થાય છે. અને તે જંતુઓ જેમ જેમ રેહલો મોટો થતો જાય છે તેમ તેમ તેમની સંખ્યા પણ વધતી જઇ જંતુઓની સંખ્યાના પ્રમાણમાં અંદરનો સજીવ ગરીઓ ખવાય છે. એટલે વધારે સંખ્યામા જંતુઓ હોય તો ત્રીજી ચોથી ઘરમા કમોડી થવા પામે છે અને ઓછી સંખ્યામાં હોય તો બળદ વધારે મોટી ઉમરનો થયે કમોડી થાય છે

એ ઉપરાત એક બીજી વાતનો વીચાર કરીશું કે માણસનુ થુંક સજીવ પ્રાણીના કોઇ પણ ભાગમાં દાખલ કરવામા આવે તો તે પણ ઝેર તરીકે કામ કરે છે અને થુંક એ પણ ઝેર છે. માણસોને ચામડીના રોગ જેવા કે દરાજ, ખસ, વીસ ફોટક, કરોળીયા

શેરડી અને ખાંડનો ઉદ્યોગ.

પોતાની મુસાફરી દરમ્યાનની તપાસમા શેરડી અને ખાંડ ઉદ્યોગના કેવા પરીણામ તેઓએ જાણ્યા તે શ્રોતા જનો આગળ રજુ કરતાં જણાવ્યું કે શેરડીના પાકનો વિષય હાથ ઉપર લેતાં પહેલા મુખ્ય બે ચીજો ઉપર ધ્યાન આપવાનું છે અને તે સારાં પાણીનો જથ્થો અને મોંઘી મજુરી અને આ બેમાંથી એકની હમેશા અડચણ આવે છે. બીજી મુશ્કેલી જમીનની છે, જ્યા જમીન એકદમ જથ્થામા મળે છે, ત્યા જોઇએ તેટલી વસતિ હોતી નથી, અને જ્યા વસતિ હોય છે ત્યા જથ્થાબંધ જમીન મળતી નથી. હવાઇ કે જેની તેઓએ પહેલી મુલાકાત લીધી ત્યા પાણી લેવાની જે રીત દાખલ કરી છે તે, ઘણી મોંઘી છે અને તેઓએ અડસટો કહાડયો છે કે માત્ર એક કંપનીએ ૫૦ લાખ રૂપીઆ નહેરો ખોદવામા અને તે પાણી શેરડીના ખેતરોમા લઇ જવામાં ખર્ચ્યા છે, જાવામાં શેરડીનો ધંધો સારી રીતે ચાલે છે. જાવાના લોકોને એક ટન શેરડી પકવવા પાછળ ૧૬ રૂપીઆ ખરચ થાય છે અને મજુરીખાત વરસને દરરેજ શ૦ ૨ ના જેટલી સારી કમાણી થાય છે એક માત્ર જે અડચણ હતી તે ટાઇફોનની હતી (આવા વાદળ વાળું ટાઇફોન દશ વરસે એક વખત થતુ હતુ.) જ્યારે તે તોફાન થતું ત્યારે, ખીણની બાજુએ ધોવાઇ જતી હતી તે વખતનો શેરડીનો પાક નકામો જતો અને બગડી જતો. જાપાનના લોકને શેરડીનો પાક કરતા કેટલી મુશીબતો નડી હતી તે ભાષણ કર્તાએ આગળ જતાં બતાવ્યું અને તેઓએ દાખલ કરેલી રીતોનો થોડો ચીતાર દેખાડયો. કે જે રીતોથી ચીનના એકુન લોકો આ પાક કરવાને લલચાયા, કેટલીક વખતે આ પાક કરવાને માટે સરકાર તરફથી પણ દબાણ કરવામાં આવતુ અને પોલીસના હુકમનો દાબ પણ બતાવવો પડતો હતો. કરકસરની અને ફાયદા ભરેલી રીતથી, જાવા ખાંડના વેપારને માટે એક મોટુ મથક થઇ પડયુ છે. તેઓએ સાંભળ્યુ છે કે કયુબામાં ફુતો ૨૦ વરસમા એક વાર વાવેતર કરે છે. તે લોકો શેરડીના મુળીઆ જમીનમા રહેવા દે છે જે વરસાદ આવતા પાછા ફુટી નીકળે છે. દખણમા આવુ બનવુ અશક્ય છે દખ

શેરડીના વાવેતરનો ખરચનો વીષય હાથપર લેતા મી૦ કીડીગે કહયુ કે અત્રે ૧ ટન શેરડી પકવવા પાછળ રૂ ૧૦ ખરચ થાય છે જ્યારે જાવામા રૂ. ૭-૮-૦ થાય છે. સારા ઓજારોના ઉપયોગથી અત્રે પણ ખર્ચ ઓછો થઇ શકે, પણ જ્યારે દખણના લોકો ખાંડની બાબત ઉપર ઉતરે, ત્યારે તેઓએ વીચાર કરવો કે જાવા ઓછે ખરચે દેશને ખાંડથી ભારી દેશે પણ જો ખાંડ બનાવવાને બદલે ગોળ બનાવવાનુ ચાલુ રહેશે તો તેનાથી ઘણો ફાયદો થશે ભાષણને અંતે પોતાની મુસાફરી દરમ્યાન પોતે લીધેલી છબીઓ શ્રોતાઓને બતાવી હતી.

—ઇશ્વરલાલ ગીરધરલાલ ઇનામદાર

બળદોને ક્મોડી થવાનું જણાઈ આવેલું નવું કારણ અને ક્મોડી ન થવા દેવા માટે લેવાના ઉપાય.

લખનારા—માધવરાવ નારાયણ ભામ
વેટરનરી સરજત–મહેસાણા પ્રાંત કડી

આપણા ગુજરાત દેશમાં ક્મોડીનો રોગ બળદોનેજ થતો ઘણો જોવામાં આવે છે આ રોગ ખાસ કરીને બળદોનેજ થાય છે અને તે રોગથી મોટા લોહીઆળ બળદો દર સાલ મરી જતા જોવામાં આવે છે. જેથી કરી ખેડુત લોકોને ઘણું નુકશાનીમાં ઉતરવું પડે છે.

આ રોગ બળદના શીંગડામાં થાય છે. અને શીંગડાની અંદરનો ગરીઓ કે જેના આધારે શીંગડું ઉભું રહી શકે છે ને ગરીઆને સડો લાગ્યાથી શીગડું ઉભું રહેવાનો જે આધાર તે સડવાથી શીગડુ નમતું જાય છે, અને તે આખરે પડી જઈ તેમા મરા વગેરે પડે છે અને બળદ મરણ પામે છે.

ઘણા ખરા ક્મોડીના કેશોમાં શીગડાની અંદરનો ગરીઓ મુળમાથીજ સડેલો હોવાનુ જણાય છે જેથી શીગડુ ભારે હોવાથી નમી જઈ પડી જાય છે.

આ રોગ થવાનું કારણ અમારી ધ્યાનમાં એવું આવે છે કે બળદ રાખનારા તેમજ ઉછેરનારા રબારી લોકો રેહલો ૧–૧॥ વરસ થયે તેના શીંગડા સારાં, સીધાં, જાડા અને સરખા આવવા માટે તેની શીગડી માથામાંથી આશરે બે ત્રણ ઈંચ બહાર નીકલ્યા બાદ શીગડી કહાડે છે. એટલે રેહલાની શીગડી મુળોમાંથી મોઢામા પકડી શીગડી ઉપર નો નીરજીવ ખોબલો મુળોમાથી કરડી ખેચી કહાડે છે જેથી અંદરનો ઉઘાડો પડેલો ગરીઓ સજીવ હોવાથી તેમાથી લોહી વીગેરે નીકળે છે. તેને દવા દારૂ વાગેરે કાંઈ પણ ન કરતા તે સજીવ ગરીઆ ઉપર રાખ અથવા રેત દાબી દે અને તેમાથી લોહી તો વહુ ઘુજ હોય છે તે લોહી કુદરતી રીતે થોડી વાર પછી વહેતું બંધ થાય છે. આવી રીતે અંદરના સજીવ ગરીઆ ઉપર લોહી જામી જાય છે અને તે ખાવા માટે કાગડાઓ ચાંચો મારે છે, માખીઓ બેસે છે અને તે ગરીઆ ઉપર ઈંડા મુકે છે. એવી રીતે એ સજીવ ગરીઆપર નવો નીરજીવ ખોબલો આવતા સુધીની મુદત દરમ્યાન સદર સજીવ ગરીઆમા એક જાતના આપણી આંખેથી જોઈ શકાયે નહીં તેવા ઝીણા ઝીણા જતુઓ માખીઓ બેસીને જે ઈંડા મુકેલા હોય છે તેમાથી પેદા થાય છે. અને તે જતુઓ જેમ જેમ રેહલો મોટો થતો જાય છે તેમ તેમ તેમની સંખ્યા પણ વધતી જઈ જતુઓની સંખ્યાના પ્રમાણમાં અંદરનો સજીવ ગરીઓ ખવાય છે. એટલે વધારે સંખ્યામાં જતુઓ હોય તો ત્રીજી ચોથી ઘરમા ક્મોડી થવા પામે છે અને ઓછી સંખ્યામાં હોય તો બળદ વધારે મોટી ઉમરનો થયે ક્મોડી થાય છે

એ ઉપરાત એક બીજી વાતનો વીચાર કરીશું કે માણસનુ થુંક સજીવ પ્રાણીના કોઈ પણ ભાગમાં દાખલ કરવામા આવે તો તે પણ ઝેર તરીકે કામ કરે છે. અને થુંક એ પણ ઝેર છે માણસોને ચામડીના રોગ જેવા કે દરાજ, ખસ, ખીસ ફોટક, કરોળીયા

વિગેરે દરદો થાય છે. તેને માટે કેટલાક વૈદ્યો અને હકીમો એવો ઇલાજ બતાવ્યાનો સાંભ ળ્યાં છે કે "સવારે વહેલા તમે ઉઠો એટલે તમારૂં મોઢું ધોયાં પહેલાં મ્હોંડા અંદરનું રાત આખીનું વાસી રહેલું થુંક તમારી ચામડી ઉપર થયેલા રોગ માટે લગાડો કે જેથી રોગ મટશે." આવો ઇલાજ બતાવવાનું કારણું એટલુંજ છે કે ચામડીના રોગ જે થાય છે તે સુક્ષ્મ જંતુઓથીજ થાય છે અને તે જંતુઓ આવી રીતે વાસી થુંક લગાડવાથી મરણ પામતા હોવાથી રોગ નાબુદ થાય છે. એ ઉપરથી એમ સિધ્ધ થયું કે માણસનું થુંક એ રૂપણુ ઝેર છે હવે જો આ ઝેર બળદના શીંગડાં કાઢવા માટે મુળીને દાત વડે કરડવામા આવે તો તે કરડવા માટે થુંક સજીવ ભાગમા દાખલ થએ તેનો કઇ પણ અસર જનાવરને થયા વગર રહે નહીં.

ઉપરની હકીકતથી ચોખ્ખું જણાઇ આવ્યુ હશે કે કમોડીનો રોગ થવાનું મુખ્ય કારણ બળદોના શીંગડા કાઢવામાં આવે છે એજ છે. કોઇ માણસને એવી શંકા આવશે કે તમામ બળદોના શીંગડા કાઢવામા આવે છે તો તે તમામ બળદોને કમોડી ન થતા થોડાનેજ કેમ થાય છે? તેનો જવાબ એવો છે કે જે જનાવરના શરીરમા આ કમોડીનું દરદ ઉપજા કરનારા જંતુઓનું પોષણ થવા માટે જે જાતનો ખોરાક, સ્થળ વગેરે જોઇએ તેવું જે જનાવર શરીરમાં મળી આવે છે તે જનાવરને તે રોગ લાગુ પડે છે, એટલે જે બળદોને કમોડી થાય છે તેમના શરીરમાં કમોડીના જંતુઓનું પોષણ થવા માટે જે જે પદાર્થોની જરૂર હોય છે તે સઘળાં મળી આવેલાં હોય છે અને જેને કમોડી થતી નથી તેમના શરીરમાં તેમને જોઇતા પદાર્થો હોતા નથી જેથી થતી નથી.

ઉપર જે કમોડી થવાનું કારણ બતાવ્યું છે તે અમારા માનવા તથા ધારવા પ્રમાણે ખરૂં છે એ નીચેની વધારાની હકીકતથી વાચકોના ધ્યાનમાં આવશે. આજે તેર વરસથી ઢોરોના ડાકટરથી કામ કરીયે છીએ તે દરમ્યાન કમોડીના રોગ માટે લગભગ બારસો તેરસો બળદોના શીંગડા કાપ્યાં તેમા ગાયોની સંખ્યા ફક્ત પંદર નીજ હતી આ જે શીંગડાં કાપ્યાનું લખ્યું છે તે તમામ જનાવરના શીંગડા મોટા અને જાડાં દળદાર હતાં. અને છેલ્લાં સાત વરસ પહેલાં જ્યારે અમને કમોડીનો રોગ બળદોના શીંગડા કાઢવાથી થતો નહીં હશે એવી શંકા આવી તેજ દીવસથી જેટલા કમોડીના રોગના બળદો અમારી પાસે દવા કરાવવા આવ્યા તે દરેક જનાવરના ધણીને બળદના શીંગડા દટાવેલાં છે એવું પુછવામાં આવતુ અને તે માટે તમામ ધણીઓના જવાબ શીંગડા દટાવેલા છે એવોજ આવેલો છે.

આ ઉપરથી શીંગડા દટાવાથીજ કરીને કમોડીનો રોગ થાયછે એવી અમારી ખાત્રી થઇછે અને તેને માટે બીજું એવું કારણછે કે જે બળદ અથવા ગાયના કાઢ્યા વગરના કુદરતી હોય એવી ગાય અથવા બળદને કમોડીનો રોગ થઇ અમારી પાસે દવા કરાવવાં આવ્યાનું અમારા જોવામાં આજદીન સુધી આવેલું નથી.

બીજો એક એવો પુરાવો છે કે બીજા શીંગડા વાળા જનાવરો કે જેના શીંગડા દટાવવામા આવતા નથી જેવાં કે ભેંસો, બકરા વીગેરે વીગેરે તેમને કમોડીનો રોગ થતો નથી?

આ એકંદર હકીકત ઉપર બળદોના ધણીઓ તેમજ રબારી લોકો કે જે રેટલા હજારી બળદો તૈયાર કરવાનુ કામ કરે છે તેમજ ખેડુત ભાઇઓ કે જે નાના રેટલા વેચાતા લઇ ઘરે પાળી મોટા કરે છે તેઓ પુર્ણ રીતે વીચાર કરી જોશે તો તેમની પણ ખાત્રી થશે કે આ કમોડીનો રોગ બળદને થાય છે તે કેવળ બળદના શીંગડા જાડા, સીધા, સરખા, ફુલીઆ આવે અને બળદની શોભામાં વધારો થાય એટલા માટેજ તેમના શીંગડા કાઢવાથીજ થાય છે કે જેનું પરીણામ બીચારા મુંગા અને પરસ્વાધીન પ્રાણીને આખરે ભોગવવું પડી બીચારાનુ રંગ-રુપ વીરુપ થઇ તે રોગથી તેનો જીવ બચાવવા માટે શીંગડું કાઢી નાખવુ પડે છે જેથી બળદ એક શીંગડીઓ ખાંડો થઇ જાય છે તે થયુંને પણ બળદ જીવશે કે મરી જશે તે માટે પણ શંકા રહે છે

ઉપર પ્રમાણેના કારણોથીજ બળદોને કમોડી થતી, હોવાથી બળદોના ધણીઓનો પોતાના બળદનું રંગરુપ પોતાનેજ સારૂ અને શોભીતું દેખાય એવુ કરવાને માટે બીચારં મુંગા અને પરસ્વાધીન પ્રાણી બળદના શીંગડા કાઢી તેને કમોડી થવાનુ સાધન પેદા કરી તેનુ મોત લાવવુ એ કોઇ પણ પ્રકારેં સારૂ હોય એમ અમે માનતા નથી, તો જો તમારા બળદોનુ સારૂ ઇચ્છી તેમને કમોડીના રોગથી બચાવી લાંબી જીંદગી ભોગવે એવું ઇચ્છતા હોવ તો બળદોના શીંગડા કઢાડવાનું હાલ જે નીરદયતા ભરેલો પ્રચાર છે તે બંધ કરો કે જેથી તમારું સારૂ થઇ હરસાલ સેંકડો બળદો કમોડીથી મરે છે તે મરતાં બચશે.

જાનવર માંદુ હોય તે પારખવાના ચીન્હો

(" ખેતીવાડી વિજ્ઞાન " ઉપરથી)

" જાનવરોમાં જુદા જુદા ચીન્હો માંદુ પડે છે ત્યારે જોવામાં આવે છે.

૧. હમેશા જાનવરને ખુશ મીજાજમાં આપણે જોતા હઇએ તેમાં ફેરફાર લાગે ત્યારે જાણવુ કે જાનવર માંદુ છે. એક સારો ગોવાળ કે ભરવાડ પોતાના જાનવરને સાજું છે કે માંદુ તે તેને નજરે જોવાથી એકદમ કહી દે છે અને ડાકટરને પુછા કરવા કરે છે.

૨ ગાય, બળદ, કે ભેંસ તંદુરસ્ત હોય છે ત્યારે છુટથી ચરે છે અને વાગોળે છે. તેઓની આંખ ચળકતી ને સ્વચ્છ હોય છે, તેઓના કાન વારવાર હલાવે છે, તેઓનું નાક કુદરતી ભીનાશ વાળું હોય છે તેઓની ચામડી નરમ આવે છે ને સ્વચ્છ હોય છે અને તે ઉપરના વાળ લીસા ને ચળકતા લાગે છે વારવાર પોતાના વાળ કે ચામડી ચાટે છે તેને પોદલો નીયમ સરજ આવે છે અને તે નરમ પેશાબ છુટથી કરે છે. તેના પગો સ્વચ્છ અને જરા પણ લંગડાય નહીં એવી સ્થીતીમા હોય છે ઉપરના બધા ચીન્હો તંદુરસ્તીના છે. દરદી જાનવરના ચીન્હો જયારે જાનવર દરદી હોય છે ત્યારે જાનવર ઝાંખુ લાગે છે અને ભારે જણાય છે અને ટોળામાંથી છુટુ પડીને પાછળ ચાલે છે. તેની ચામડી ખરબચડી થાય છે અને તેના દેખાવ ઉપરથી તે માંદું હોય તેમ જણાય છે. શીંગડા ગરમ હોય છે, નાક સુકુ હોય છે મોઢુ ગરમ હોય છે અને સુકું હોય ત્યારે એમ જાણવું કે જાનવરને તાવ આવ્યો છે. પેશાબ પણ થોડો કરે છે. પોદળો થોડા નાનો સુકો અને કઠણ હોય છે. ભુખ

લાગતી નથી. એટલે ખોરાક ખાતું નથી વારવાર તરસ્યુ થાય છે ઘણા ખરા દરદોમાં જાનવરને તાવ આવ્યો છે કે નહી તે ખાસ જોવુ. કારણ ચેપી રોગોમાં ઘણો સખત તાવ જાનવરને આવે છે. અને જયારે સખત તાવ જાનવરને હોય ત્યારે જાણવુ કે ચેપી રોગ જાનવરને લાગુ પડયો છે સાધારણ તાવમા જાનવરમાં ગરમી હોય તેના કરતા ચાર પાંચ ડીગ્રી વધુ હોય છે પણ સામાન્ય ગરમી કરતા ૭ સાત કે તેથી વધારે આવે તો તાવના હોય ત્યારે જાણવું કે જાનવરને ચેપી રોગ લાગુ પડયો છે. જયારે જાનવરનો કોઇ પણ ભાગ સુજી આવે ત્યારે તે ભાગમા કંઇ દરદ થયુ છે એમ ગણવુ. સુજેલો ભાગ રાતો હોય છે તપે છે અને પોચો હોય છે અગર સુજેલો હોય છે ત્યારે જાનવર કામ કરી શકતુ નથી.

આવા ચીન્હોને સોજો ચઢી આવ્યો એમ કહેવાય છે. ઉપરના ચીન્હો શીવાય દરદી જાનવર ઓળખવાને બીજા વધારે નીચે લખેલા ચીન્હો પણ છે.

(૧) ધીમીચાલ, (૨) ભુખ લાગતી નહી, (૩) વાગોળવુ નહી (૪) ટોળામાંથી પાછળ રહી જવુ, (૫) વાંસો કમાન માફક વળેલો હોય, (૬) ચામડીના વાળ બધા ઉભા થઇ ગયા હોય, (૭) નાક સુકું હોય, (૮) તાવ ચઢેલો હોય, (૯) નાડીનો વેગ વધુ હોય, (૧૦) જોરથી હાંફ જાનવરના દરદ ઉપરના ચીન્હોથી જણાય છે ને કેટલાક દરદો તરતમા એવાં થાય છે ને કેટલાક મરે છે ને પાછા થાય છે શીળાનો રોગ કે માતાનો રોગ એ લોહી વીકારનો રોગ છે. શરીરના અવયવો જેવાકે ફેફસાં, હ્રદય વીગેરે સુજી આવે અગરતો હાડકાં ચામડી વીગેરેમા દરદ થાય તો તે મટી શકે એવા થાય છે. જયારે સખ્યાબંધ જાનવર એક વર્ગના એક સાથે માંદા પડે ત્યારે તે એટલાજ ભાગમા હવા પાણીના ફેરફારોથી એ રોગ ઉત્પન્ન થયો છેએમ માનવુ.

ખરવા, મોવા, શીતળા વગેરે દરદો બધા જાનવરોને સામટા લાગુ પડે છે તેટલા માટે બધી બાબતો જાનવરના ડાકતરોએ જાનવરના દરદ પારખવા પહેલાં તપાસવાની છે.

જુવાર, કપાસ, વીગેરે તુલેપર થતી મહોલા નામની જીવાત.

(મુંબઇ ઇલાકાના ખેતીવાડી ખાતાની સને ૧૯૧૩ ની પત્રિકા નાં. ૧ ઉપરથી લખનાર રા. રા. ત્રંબકલાલ નવનીતલાલ ઝવેરી એલ. એજી. એસી. એન્ટો મોલોજીસ્ટ-ગુજરાત.)

જુવાર, કપાસ, ઘઉં, શેરડી, વેગણ, કોબીચ, વીગેરે તુલેપર ઘણી વખત લીલા, પીળા, તથા કાળા રંગની નહાની જીવાત જેને મહોલા કહેવામા આવે છે તે પડે છે. તેનું કદ ૧/૨૦ ઇંચ કરતા વધુ હોતું નથી. તે છોડપર આમ તેમ ઝડપથી ચાલતા માલમ પડે છે આમાના થોડા પાંખોવાલા પણ હોય છે જેની મદદથી તેઓ એકથી બીજા ઉપર ઉડી જાય છે ને તુલેપર ફેલાય છે.

આ જીવાતના પેટના પાછલા ભાગપર બે નળીઓ આવેલી હોય છે, જેમાથી વે

શ્રી ગુજરાત

ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ

ત્રિમાસિક.

પુસ્તક ૧ લું. ઑક્ટોબર—૧૯૧૪ અંક ૩ જો.

ખેડુતોની અજ્ઞાનતા.

ગયા અંકમા ખેડુતોની મોટાઇ વિષે કંઇક વિચારો બતાવી તેનું ધ્યાન કર્યું હતુ આ અંકમા તેઓના અજ્ઞાનતા વિષે બે બોલ કહી તેને લીધેજ તેઓ પોતાનીરીતે ગુહસ્થીથી ગાડેઆટે ભાગે આભારી છે તે બતાવા પ્રયત્ન કરીશું પણ મળશે કે, ગરીબાઈનું, દારિદ્રતાનું, દુર્બળતાનું, રોગતીનું મુળ કારણ અજ્ઞાનતા જ છે. અજ્ઞાનતાને લીધે ખેડુતો પોતાની હાલતને પહોંચ્યા છે, એમ કહીશું તો અતિશયોક્તી, કરીએ છીએ, એમ ગણાશે નહી. રૂપ, રૂડું ધન, શોભા, યશ, સુખ ગરદૈવત તથા રાજ્ય, દરબાર માન આપનાર વિદ્યા છે બંધુનો બંધુ અને ગુરૂના ગુરૂ વિદ્યા છે ધન વગરનો નર પશુ નથી પણ વિદ્યા વગરનો નર પશુ છે સર્વ દુઃખ ટાળનાર, સર્વ સંકટ હરણ કરનાર અને સર્વ વિઘ્ન દુર કરનાર સર્વથી ઉપયોગી હથીઆર રત્ન છે. આખી અન્નના પોષણના સાધન પુરૂ પાડનાર ખેડુત પોતે હોવા છતા અજ્ઞાનતાને લીધે તે જાતે દુઃખ રૂપી સાગર ડુબી બેઠા છે, અનેક ઉપાધી ઉત્પન્ન કરી રહ્યા છે; અને ખોટી ભ્રમણાઓ માટે જે આ અજ્ઞાનતા દુર થયે તેઓને પોતાની જીંદગાની જીવવા જેવી લાગશે સઘળુ સુખ રૂપ બની જશે સઘળે આનંદ અને આબાદાની પ્રસરશે

ખેડુત ભાઈઓ! તમે તમારી મહત્તા હાલ વર્તમાન પ્રમાણે જાણો. ખોટી મોટાઇમા તણાશો નહી અપચી ઠગનારા ધુર્ત લોકો તમારી અજ્ઞાનતા નો લાભ લઇ તમને ફસાવે છે. હૃદય હીન સાહુકારો તમને સપડાવે છે. સોળે આઢીયે પીસ્તાલીશ કહી, એની છુટ મુકી, કે ધર્માદાના કે દલાલીના કે કોથળી ઉપડામણીના કડાકી એ અગાઉ હીસાબ કરી તમને આંજતા હશે. કાયદાની અજ્ઞાનતામા તમે લાચાર પડયા કે તમે વ્યાકુળ થશો. કાયદાનો

વિસ્તાર બહોળો છે. કોઈ સલાહકાર એક અર્થ કરે છે તો બીજો બીજો અર્થ કરે છે. આશા તૃષ્ણામાં તમે તણાવો છો. એક બે અને ત્રીજે હાઈ કોરટને તબકે જતાં તમારા વીત્તની હાની થાય છે. બ્રાહ્મણો તમને ભ્રમણતામાં નાંખતા હશે બ્રાહ્મણ યોનીમાં જન્મ થવાના કારણને લીધે જ તમે તેના પર અંધ થઈ રાખતા હશો, તેનો તેઓ દુર ઉપયોગ કરતા હશે. અક્ષર શુન્ય બ્રાહ્મણ હોય તે એમ ન કરે તેમાં નવાઈ શી? તેઓ જાતેજ અજ્ઞાન હોય અને ખરૂં ખોટું સમજતા નહીં હોય, અક્ષર બ્રહ્મ સમજતા નહી હોય તો તમને ખરે રસ્તે શી રીતે ચડાવે. તેવા તમોને ખોટાને ખરો રસ્તો કહી આળસુ બનાવે, તમારી ફરજ શું છે, તમારૂં કર્તવ્ય શુ છે, તમારો ખરો ધર્મ શુ છે તે તેઓ તમને કયાંથી સમજાવે? રૂઢીના દાશ તમને રૂઢીના ગુલામ બનાવે. ભાટો તમારી ખોટી મોટાઇ ગાઇ તમોને ફુલણજી બનાવે તેથી તમારે ચેતતાં રહેવાનું છે. તમારા બાપ દાદાની મોટી કીર્તિઓ ગાઈ તમારામાં ખોટી મોટાઇ આણે તે તમારે જાણવી જોઇએ. તમને તમારી ખરી સ્થીતીનું ભાન થવું જોઇએ. તમારા બાપ દાદામાં જે સહમજ શક્તિ હતી, તેઓમાં જે ઉત્તમ નિતી હતી, તેઓમાં જે શારિરીક બળ હતું, [illegible] પણ હતું, તેઓમાં જે પાણી હતું, તેઓમાં જે નિશ્ચય હતો, [illegible] વીવેક અને વિચાર હતાં, તે તેઓ કેવી રીતે ખીલવતા, જાળવી રાખતાં અને પોતાના ખાનગી કે સાર્વજનિક કામમાં એકત્ર થઇ તેનો કેવો સદ ઉપયોગ કરતા તે તમારા ભાટો તમને ભાગ્યેજ સમજાવે છે. અલબત્ત રામો હાથ પગ ચાલી શકે છે છતાં પારકાપર બોજો થઇ પડનારા, જડતાઇનો કે ગરીબાઇનો ખોટો વેશ ધારણ કરી ઢોંગી ધુતારાઓ તમને છેતરે છે. ધર્મને નામે તમારા આપેલ ધનનો ખોટો ઉપયોગ તેઓ કરે છે તમે તેને ઉતેજન આપો છો આ બધાથી સાવધ રહેવા જ્ઞાનની તમારે ખાસ જરૂર છે. તમારા ધધામાં પુર્ણ ફતેહ મેળવવા, તેની બારીક સારીક વિગતો જાણવા, તેનાં સારા માઠાં પરિણામો જાણવાં, શોધી કહાડવા, તેમા સુધારો વધારો કરવા, તમારા ઘરડાં વડવાઓનુ સારૂં હતું તે ફેરી તાજું કરવા, અન્ય સ્થળોના રીત રીવાજ જાણવા, તેમાથી જે અનુકુળ પડે તેનું અનુકરણ કરવા, તમારે જ્ઞાનની ખાસ જરૂર છે તમારી આજુબાજુ વિંટલાઈ વળેલો સઘળી જાતનો અંધકાર દુર કરવા જ્ઞાનની તમારે ખાસ જરૂર છે.

ત્યારે જ્ઞાન શી રીતે પ્રાપ્ત કરવું એ સવાલ સહાજીક ઉદભવે છે. અમારા ખેડુત ભાઇઓમાંથી કેટલા એવા પણ કહેનાર અમને મળે છે કે અમારે જ્ઞાનની શી જરૂર છે? અમારૂં જે છે તે ઠીક છે!! કેટલાક કહે છે

કે અમારા ધંધા રોજગારમાંથી છુટા થઈ જ્ઞાન મેળવવાનો અમને વખત ક્યાં છે ? કેટલાકો કહે છે કે અમને એમાં સમજ પડતી નથી. ખરેખર છેલ્લી કોટીના માણસો આત્વીક ભાવ બતાવે છે. વચલી કોટીવાળાઓ રાજસ ભાવ બતાવે છે અને પ્રથમ કોટીના માણસો તે તામસના અધકારમાં ડુબકાં ખાતાં જણાય છે. છેલ્લી કોટીના માણસો જેઓ એમ કહે છે કે અમને સમજ પડતી નથી, તેઓ વાસ્તવિક કહે છે કે તેઓને અત્યાર સુધી સંસ્કાર પડયા નથી તેથી તેઓને સમજ પડે નહીં એ સ્વાભાવિક છે. નહીં સમજવાની તેઓની મુશ્કેલી દુર થાય તેવી છે દરરોજ કલાક કે અડધો કલાક તેઓ વખત કહાડી પોતાના ધધાને લગતાં પુસ્તકો, ચોપાનીયાં કે પત્રો, વાંચવાને, તેઓ મહાવરો રાખશે તથા એવું જ્ઞાન ધરાવનાર માણસની સોબતમાં આવ્યા કરશે તો તેઓને ધીરે ધીરે સમજ પડતી જશે અને વખત જતાં તેમાં તેઓને આનંદ લાગશે કાળે કરી આ રીતે પ્રાપ્ત કરેલુ જ્ઞાન તેની સ્થીતી સુધારવામાં એક મજબુત સાધન થઈ પડશે. જેઓ કહે છે કે અમને વખત મળતો નથી તેઓ દયાને પાત્ર છે. ભલા માણસ આખા ૨૪ કલાકમાં તું એવો કેવી રીતે ગુથાઈ રહે છે કે તને જ્ઞાન મેળવવા દર રોજ એક કે અડધો કલાક પણ મળતો નથી ? ૨૪ કલાકમાંથી સુવાના ૮ કલાક લઇયે, ધંધા રોજગારના ૮ કલાક લઈએ, તો પણ રખડવા રઝળવા અને કુથળી કે પરનિંદા કરવાના તારી પાસે ૮ કલાક રહે છે. તેમાંથી તું એક કે અડધો કલાક જ્ઞાન મેળવવા સારૂ જો ન કહાડે તો તારે માટે દયા નહીં ખાવી તો શુ કરવુ ? | જે માણસ એમ કહે છે કે જ્ઞાનની શી જરૂર છે તેને માટે દીલગીર થવા જેવુ છે. જે એમ કહે છે કે જ્ઞાનની શી જરૂર છે તે અજ્ઞાનતાની સાક્ષાત પ્રતિમાં છે, મુર્ખની મુર્તિ છે, છતાં પણ એવાને માટે આશા છોડવાનું કારણ નથી જ્ઞાનની શી જરૂર છે એમ કહેનારમાં એટલુ કહેવા જેટલુ પણ જ્ઞાનનું બીન્દુ છે; આશાનું કીરણ છે. દુનિયામાં જ્ઞાન વિનાનો નર પશુ છે; વશુ વિનાનો નર પશુ નથી. ઉપર કહ્યુ છે કે સર્વ દુઃખ, દરિદ્રતા, દુબળતા, દુષ્ટતા વિગેરે અધોગતીનું કારણ અજ્ઞાનતા છે. તે ટાળવા, દુર કરવા, હણવા, ખેડુત ભાઈઓ જ્ઞાન સંપાદન કરો–જ્ઞાન સપાદન કરો. ઉમરે પહોચેલા વાંચવાનો શોખ વધારો. જ્ઞાન મળે એવા મહંતોનો સમાગમ કરો. બાળકોને માટે સરકારે ગામે ગામ શાળાઓની સોઇ કરી છે અને વધુ સોઈ થતી જાય છે તેનો લાભ જરૂર બાળકોને મળે તેવા પ્રયાસ કરો. તમારા બાળકો ચાર પાંચ ચોપડી શીખી તુમાર લખનાર કારકુનો થાય નહીં કે હીસાબના ચોપડા લખનાર ગુમાસ્તા થાય નહીં તેની ખબરદારી રાખો.' તેઓ પોતાના ખેતીવાડીના ધધાનું સારૂં જ્ઞાન મેળવે, તે ધધામાં સારા કરવાઇઆ

થાય, તે તરફ તેઓનુ વલણ વળે એવુ જ્ઞાન તેઓ મેળવે તે બાબતની કાળજી રાખો.

જ્ઞાન અનંત છે. એહિક તથા પરમાર્થિક જ્ઞાન ભંડારનો પાર નથી. સંસારમાં પોત પોતાના ધંધામા ફતેહ મેળવવા માટે તે બાબતોના જ્ઞાન મેળવવાની ખાસ જરૂર છે. તે ઉપરાંત સામાન્ય સમજ શક્તિ ખીલવવા સારુ વ્યવહારીક અન્ય જ્ઞાનોની જરૂર છે તથા જગતના તથા પોતાના આત્માના કલ્યાણ સારૂ પરમાર્થિક કાર્યો કરવાં બ્રહ્મ જ્ઞાનની પણ જરૂર છે. જ્ઞાન સુર્યની રસમી છે. જ્ઞાન ચંદ્રની શીતળતા છે, જ્ઞાન અમૃતમય જળ છે. માટે ફરી કહીશુ કે જ્ઞાન સંપાદન કરો ખેડુત ભાઇઓ જ્ઞાન સંપાદન કરો. આ દુનિયાના વ્યવહારિક તથા પરમાર્થિક કાર્યો સીધ્ધ કરો!

—ચીમનલાલ હરદેરામ.

પાતાળ કુવાની યોજના.

(લે:- વ્રજલાલ કેશવલાલ અગરવાલા બી૦ એ૦
હેડ માસ્તર ગવર્હનમેન્ટ ગીલ્ડર સ્કુલ, અમદાવાદ.)

લોકોની આરોગ્યતા માટે આ ઇલાકાની સરકારે શું કર્યું છે, કયા ઉપાયને અમલમાં મુકે છે અને હજી શુ કરવા ધારે છે તે પ્રસીધ્ધ કરવા હાલમાં સરકારે એક ચોપાનીયુ પ્રસીધ્ધ કર્યું છે તેનું સાતમુ પ્રકરણ ખેડુતોને જાણવા જોગ હોવાથી તેનો અને તેને લગતા બીજા લખાણનો અત્રે અનુવાદ કીધો છે

ઇ સ ૧૯૦૨ના નવેમ્બરમાં મદ્રાસમા મળેલી બીજી ઓલ ઇન્ડીયા સેનેટરી કોન્ફરંસે નક્કી કર્યું છે કે હીંદના ગામડામાં લોકોને અસ્વચ્છ પાણી વાપરવું પડે છે તે પણ મરકી, તાવ અને મરડાના મોટા કારણોમાનુ એક છે કુવા તળાવ વી૦ ના પાણીને બગડવાને બાધ છે માટે જો (Tube-Well) નળી-કુવા અને પંપ દાખલ કરવામા આવે તો કુવાનુ પાણી બગડતું અટકાવવાની માથાકુટ રહે નહી.

પાતાળ કુવા કોરવાના કામના એક્ઝીક્યુટીવ ઇજનેર (Executive Engineer in Charge of Boring Works) સાહેબે આ કામમા વપરાતા ઓજારો વીગે કરેલા રીપોર્ટ સાથે સરકારના આરોગ્ય ખાતાના (Sanitary) ઇજનેર સાહેબે આ ઇલાકામાં આ કુવા ખોદવાનું શુ કામ થયું છે તે બાબત હમણા એક રીપોર્ટ કર્યો છે. તેઓનું માનવુ છે કે ઉંડા પાતાળ કુવા કોરવામાં ઘણુંજ ખરચ થતો હોવાથી રોજ વાપરવાના પાણી

પુરૂં પાડવાને માટે તે સગવડ ભરેલા નથી વળી ગુજરાતની કેટલીક જમીનમાં જમીન ઉપરથી પાણીની ઉંડાઇ સુધી કોઇ કોઇ સ્થળે તો એક હજાર ફુટ કરતા પણ વધારે ઉંડી ભરતની રીઓખંડની નળીઓ નાખીને ઘોધ બધ પાણી આવે એવી ગોઠવણ કરવામાં અડચણ નડે છે; જેમ ઉંડા જઇએ તેમ રેતી અને કાંપનું દબાણ વધે છે, અને કેટલીક નીચે ગયા પ છી તો નળી સહી સલામત વધારે ઉંડી ઉતારી શકાતી નથી; પણ કાનપુરી સાધ્ડા (Boring tools) વડે ખેતીવાડી ખાતુ જે છીછરા કુવા ખોદે છે તે ગુજરાત અને કર્ણાટકના ગામડામાં ચાલી શકશે ખેતીવાડી ખાતાના વાર્ષીક રીપોરટમા અને ખાશ કરીને ૧૯૧૨-૧૩ ના રીપોરટમાં આવા કુવા બાબત કીમતી હકીકત છે નાણાની જોગવાઇ થશે ત્યારે નળી-કુવાની ગુજરાતમાં અજમાયસ લેવાની યોજના પાર પાડવાને ખેતીવાડી ખાતાના અધીકારીએ માથે લીધું છે ત્યાર પછી એવા નળી-કુવા અને પંપને કામ કામા ઉત્તેજન આપવાને ખાસ શું કરવુ તે બાબત સરકાર વીચાર ચલાવશે.

આ બાબતમા એટલું વળી જાણવા જોગ છે કે રસ્તા મરામત, ગામડામા પાણી પુરૂં પાડવાની યોજના વી૦ કેળવણી ખાતા સીવાયના બીજા ખરચ માટે લોકલ બોરડને સાતાલાખ રૂપીઆની જે ઠરાવેલી વર્ષીક ગ્રાન્ટ મળે છે, તે ઉપરાન્ત શહેર સુધરાઇ પાછળ ખરચવાને રૂ. ૯) લાખ શરૂઆતની ગ્રાન્ટ અને રૂ૦ ૧) લાખની વાર્ષિક ગ્રાન્ટ ઇન્ડીયા સરકારે આપી છે અને વળી એવુ ઠરાવ્યું છે કે જો મુંબઇ સરકારને એમ લાગે કે વ્યવહાર યોજના તૈયાર છે તો આમાની કોઇ પણ ગ્રાન્ટમો કેટલેક ઉપયોગ ગામડાની સુધરાઇ પર ખરચવામા પણ વાંધો નથી.

આ ઉપરથી એટલુ તો ખુલ્લુ છે કે વ્યવહાર યોજના મળી આવે તો આ બાબતમાં નાણાની જોગવાઇ કરતા અડચણ આવવાની નથી છતાં, એમ પણ ખુલ્લુ છે કે આ મહાની વસતીની મદદ વગર કામ બહુ ધીમુ ચાલવાનુ.

પાતાળ કુવા ફોડવા બાબત ઇ સ. ૧૯૧૨-૧૩ના ખેતીવાડી ખાતાના અધીકારીના રીપોરટમા નીચેની મતલબની નોંધો માલુમ પડે છે

મરે સાહેબની ખાતામાંથી બદલી થયા પછી તેમણે નવી જાતની પાતાળ કુવા ફોડવાની સાધ્ડી (Boring machine) શોધી કહાડી છે તે હાથે કે બળદની મદદ વડે ચાલે છે ખેતીવાડી ખાતાએ આ યત્રની બરાબર અજમાયસ લીધી છે, અને નાણાની જોગવાઇ થશે કે તુરત પોતાના હાલના ઓજારને બદલે તે મરે સાહેબની સાધ્ડી દાખલ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે.

આ શોધ થવાથી દખણ અને સધર્ન મરાઠા મુલકમા પાતાળ કુવા ફોડવાની માગણી નીકળી આવી છે અને બનશે ત્યાં સુધી આ માગણી પુરી પાડવાને હંગામી ગોઠવણ કરવામા આવશે

આ શોધ થવાથી ખેતરોને પાણી પુરૂં પાડવાના કુવાની સખ્યામાં પણ ઘણો વધારો થશે એમ દેખાય છે.

(૧) રહેવાની જગ્યા—કોઢીયું યા તબેલો—હવાને અજવાળું આપે એવો તેમજ વરસાદ અને પવનથી બચાવે એવો જોઈએ. આ કોઢની પહોળાઈ દશ ફુટ રાખી તેમાં એક ગભાણ બે ફીટ પહોળી કરવી. છ ફીટ, જમીન, ઢોરને ઉઠવા બેસવાની, ને ખાળ ફુટ સવા ફુટ પહોળી, છાછરી, નીક છેવાડે રાખવી. ભોંય નળીયું સપાટ જોઈએ. એટલે ખાડા ખબોચીયા વિનાનું હોવું જોઈએ. એ આગલે ભાગે ઉંચુ અને પાછલે ભાગે એટલે જ્યાં ઢોરનું છાણ મુતર પડે એ ભાગે ઢાળ પડતુ હોય ને છેવટે એક છાછરી નીક હોય તો છાણ મુતર તેમાં રેલાઈ જાય અને ઢોરને ઉભા રહેવાની યા બેસવાની જગ્યા કોરી રહે. એ હમેશાં સાફ અને સુકુ રાખવું જોઈએ. આટલા માટે બની શકે તો પાકી ફરસ બાંધી લેવી. જો જમીન તળાવ હોય અને ખાડા ખબોચીયાં પડે તે માટીથી પુરી સપાટ રાખવી. આ કોઢારામાં ઢોરનો ચારો નીરવાની ગભાણે ઓછામાં ઓછા ચાર ફીટને અંતરે ખુંટા દાટી ઢોર બાંધવાની ગોઠવણ કરવી. ઢોરને આ જગ્યાએ બાંધવાના દોરડા યા સાંકળ જોઈતાં માપનાં રાખવાં. બનતા સુધી આ ખુંટાએ લોઢાના સળીયા જડી તેમાં એક કડુ રાખવું અને આ કડા એ સાંકળ યા દોરડાં વતી ઢોર બાંધવાં. આથી સાંકળ યા દોર—ડોરી—ટુંકા ગાળાની રાખી શકાય અને ઢોરને પણ ઉઠતાં બેસતાં કડુ નીચે ઉંચે ચઢ ઉતર રહે અને તેથી અડચણ પડે નહીં.

(૨) ખોરાક—આપણા દેશમાં ઘાંસ કડબ, ગોતર, પરાળ વીગેરે ચારાની ઉત્પત્તિ થાય છે તે અવર નવર જોઈતા પ્રમાણમાં નીરવું. એક ઢોરને આખા દીવસ માટે કડબ અડધો મણ સુધી યા ઘાસ પચીશ શેર સુધી પુરતું છે. આ ચારો બે ત્રણ વખત મળી ને નીરવો. આ ઉપરાંત દુઝણી ગાય અથવા ભેંસ હોય તો તેના દુધ દેવાના પ્રમાણમાં ખોરાક તરીકે તેને ત્રણ શેરથી તે આઠ શેર સુધીનો ટાપલો નીચેની ચીજનો આપવો (૧) ગુવાર ભરડી અને ચુની (તુવરની) (૨) કપાસીઆ (૩) ખોળ (૪) ગોળ ટાક સુધી ઢોરને પીવાનું પાણી પણ સ્વચ્છ, સાફ, અને મીઠું હોવું જોઈએ. ખાબોચીયાનું ગંદુ પાણી તેમજ બીન સાફ કરેલા હવાડાઓનું પાણી નુકશાન કર્તા છે.

(૩) કસરત—સવાર સાંજ ઘાસીયામાં અગર ગૌચરણમાં ફરવા હરવા જવા મોકલવા જોઈએ. પછી ત્યાં ચરવાનું હોય કીંવા ન હોય તો પણ કારણ કે એને પણ પગ છુટા કરવાની જરૂર છે. ઘાસીયામાં અગર ગૌચરણમાં ચરવાનું હોય તે વખતે જે પ્રમાણમાં ત્યાં ચારો મળે તે પ્રમાણમાં ઘેર ચારો કમી નીરવો.

(૪) ઢોરને નવડાવવા યા ધોવા અગર હાથીઆથી સાફ કરવા ગાયોને નવડાવવાની જરૂર પડતી નથી પણ એને જો અવણી ને પુઠીમાં ખરડાયા હોય તો ધોઈને સાફ કરવાં, અને હાથીઓ ફેરવવો. બળદને પણ ઉપર મુજબની ગાયજતથી ચાલે પણ ઉનાળાના દીવસોમાં એક મહીનાને અંતરે નવડાવી સાફ કરવા લાભ કારક છે. ભેંસને રોજ નવડાવી હોય તો સારૂં અને નિદાન ત્રણ દીવસને આંતરે તો નવડાવવી. ભેંસ એ એક પાણી સેવ પ્રાણી (Water animal) છે.

(૫) ઢોરના આરામ—ગૌશાળા વિગેરે—ઢોરના ગોવાળો તેના અતિ ગરમ સ્વભાવનાં

હોવા જોઈએ. તેમજ તેની બરદાસી કરવાની ચેટક રાખવા વાળા હોવા જોઈએ. તેથી આ મુદ્દતની વાત એ છે જે ઢોરના માલીક તેના ઢોરની માવજતના સબંધની, ઉપર કહેલી સઘળી હકીકતો ઉપર જાતે પુરતું લક્ષ આપી ચોકશી રાખવી જોઈએ.

(૬) ઢોરની માંદગી—જ્યારે આપણને આપણું ઢોર માદુ પડેલું લાગે કે તરત તેને તપાસી તેની બીમારી કેવા પ્રકારની છે તે જોઈ તેને આરામ થાય તેવા ઉપચારો કરવા જોઈએ. આપણા લોકો સાધારણ રીતે સામાન્ય બીમારી ઓળખી શકે છે, ને તેના ઉપચારો પણ કેટલેક અંશે જાણે છે પરંતુ એ માહીતી હોવા છતાં બેદરકારી રાખી ઢોરની લેવંતી સારવાર કરતા નથી એ ઠીક નથી. હવે તો માનવંતી સરકારે ઢોરના ડાક્તરો રાખી એ સગવડ પણ કરી આપી છે; એટલે જરૂર પડે તેમને બતાવી દવા કરવી અને જોઈતી માવજત રાખવી જોઈએ.

(૭) વીઆવાના ઢોરની માવજત—ઉંડી ગયેલાં ઢોરને દાણા રૂપી ખોરાક આપણા લોકો આપતા નથી માટે વીઆવાની ગાય યા ભેંસને વીઆવાની આગમચથી થોડો ખોરાક આપવો શરૂ કરવો તેમજ વીઆવાના બે ત્રણ દીવસ આગમચ તેને બધા ઢોરો સાથે જવા ન દેતાં વાડામાં નાખી રાખવી અને વરસાદમાં પણ બને તો તેને એક બાજુએ થોડી ઘાસની પથારી કરી ઇલાયદી બાંધવી.

(૮) આવા ગાભણા ઢોરની પ્રસુતિ થયા બાદ તે ઢોરને ઓળ પડવામાં સહાય કરતી થઈ પડે એવા પદાર્થો જેવા કે ગોળ અસાળીયાની રાબડી પાવી વીગેરે આપણા લોક જાણે છે અને કરે છે. પરંતુ ઘણી ખરી વખત તરેહવાર ભુલો પણ જોવામાં આવે છે. જેવી કે વાછરડું જનમ્યા પછી ઠંડુ પાણી પાવું આગ લીલો ચારો નાખવો વીગેરે. તેમજ માતા અને બચ્ચાને બન્નેને ધોઈને સાફ કરવાની બેદરકારી—આ પ્રસુતા માતાનું પુઠું ગરમ પાણીથી—મેલી પડી ગયા બાદ—ધોઈ લુછીને તેલ કપુરના મીશ્રણનું પાછળા ભાગપર મર્દન કરવુ લાભકારક છે. તેમજ નાના બચ્ચાંને તેના નાળવાના ભાગો ગરમ પાણીથી ધોઈ લુછીને તે જગ્યાએ ઉપર પ્રમાણેના તેલ કપુરનું મીશ્રણ મર્દન કરવું.

(૯) નાના વાછરડાં પાળવાની માવજત—જ્યાં સુધી બચ્ચું ખાતાં શીખે ત્યાં સુધી તને તેની માના દુધપર જીવનનો આધાર છે. કેટલીક માતાએ એટલું બધું દુધ દે છે કે તે બધું કમ બચ્ચાને પચે એમ નથી માટે તેને પચતું ધાવવા દેવુ. તેમજ જ્યારે પંદરેક દીવસનું થાય અને કંઇક ખાવા શીખે એટલે તેને થોડું ખવડાવવું. અને ટંક ભરીર દુધ મળે એટલું આપણેમા નાખી ખવડાવવું. જરે દુધ દોહી લેવાના લોભને અગાઉ નાનું બચ્ચું ઘણી વખત ભુખમરાનો ભોગ થાય છે દુધ પુરતું પોષણ ન મળવાથી બેવસ કફાળ હાલતનું થાય છે. આથી નુકશાન તે ઢોરના માલીકનેજ થાય છે.

(૧૦) ઢોરની ઉછેર એટલે સારી જાતના, આગ રૂપ રંગના, સારા દેખાવ, જાનવર થવાને માટે પણ કેટલાક નિયમો જાળવવા જોઈએ. જેવા કે (અ) સાંઢીઆ પાડા ઉચ્ચ જાતિના હોવા જોઈએ અને તેનાથીજ ગાય યા ભેંસ ફેરાવવી હોવી જોઈએ (બ) સારી

ગાયોના ટોળામાં ગોધલાં યા આખલા રૂપી સાંઢ ન રાખવા. (૬) ધરડા સાંઢો પણ નકામાંજ ગણવા. સાંઢ ત્રણ વરસની ઉમ્મરથી તે આઠ વરસની ઉંમર સુધીના જ કામે ગણવા. બીજા સામાન્ય ગુણો નીચે પ્રમાણે હોવા જોઇએ. ઉંચાઇમાં મોટો, છાતીએ ભરાઉ, અને પહોળો, પાછળથી લાંબો અને ઘેરાવ વાળો, પગે મજબુત, આંખ તીવ્ર (ચપળ) ગરદન ટુંકી, વીગેરે. નાના વાછરડાંઓ કે જે સાંઢને મરે જોઇતાં લક્ષણો ધરાવે નહીં તેવાને એક વરસની ઉંમરે ખસી કરાવવા.

ઉપર પ્રમાણેની ઢોરની માવજત અને ઉછેરના સામાન્ય નિયમોની નોંધ લઇ હું આપણા દક્ષિણ ગુજરાતના ઢોરની ઓલાદ અને સ્થીતી વીશે વીવેચન કરીશ

આપણે ત્યાંની, ગાય, ભેંસો તળપદી, તરબદી જાતથી ઓળખાય છે, એટલે કે અહીંની પેદાશની ચાલી આવેલી ઓલાદ કાલાન્તરે જેમ જેમ ફેરફાર થતો ગયો તેમ તેમ જરૂર પડે તેમાં ઉત્તર ગુજરાત (નર્મદાની ઉત્તરે ઠેઠ કાઠીયાવડની હદ સુધીનો પ્રદેશ) માંથી ગાયો, ભેંસો અને બળદોનુ મિશ્રણ થતું ગયુ હાલ શુધ્ધ તળપદી ઓલાદ કેટલે અંશે રહી એ કહેવુ મુસ્કેલ થયું છે ઉત્તર ગુજરાત આપણી અડોઅડ આવેલો મુલક છે અને ત્યાંના જાનવરો સારી પ્રતિના હોવાથી પરીણામ કોઇ પણ રીતે નુકશાન કારક નથી આવી રીતે આપણે ત્યાં હાલ નીચેની વીગતના ઢોર છે

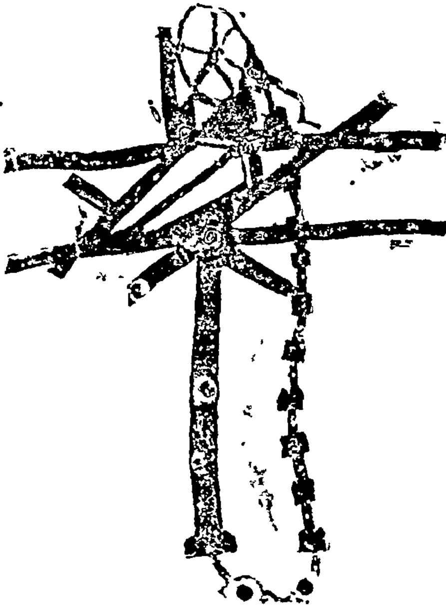
(૧) તળપદી ગાયો (૨) ગુજરાતી કાંકરેજી ગાયો. (૩) સોરઠી (ગીર) ગાયો. આ ઘણીજ જુજ સંખ્યામાં છે.

ભેંસો:-હવે આની ઓલાદો સંબંધે સયોગ એવો થયો કે તળપદી અને ગુજરાતી (Imported from Northern Gujarat) કહોને કહેવી એ સવાલ રૂપ છે. કારણ એમ છે કે આપણા ઉજળી પરજના ખેડુતો ભેંસો વધારે રાખે છે અને તે ખરી પણ અંશે ચરોતરથી લવાય છે હવે આપણે નામ જ આપી ઓળખ રાખવી હોય તો સુરતી-ગુજરાતી (Nomenclature) કહીએ

બળદો:—આમા નીચેની જાતો છે. (૧) તળપદા (તરબદા) (૨) ગુજરાતી કાંકરેજ (ઉત્તર ગુજરાતમાંથી આવેલા) (૩) સીંધીયા. (૪) માળવી (રતલામ તરફથી આવેલ) (૫) સોરઠી-ગીર આમાં છેલ્લા ત્રણ એટલે ત્રીજી ચોથી અને પાંચમી જાતના બળદો ઘણીજ થોડી સંખ્યામાં છે. કોઇ પણ દેશમાં ઢોરની ઓલાદ સારી હોવા ને અને થવાને માટે ત્યાં નીચે દર્શવેલી સવડતા હોવી જોઇએ.

(૧) મધ્યમસર વરસાદ. ૩૫ થી ૪૦ ઇંચ સુધી.
(૨) સપાટ ધરતી (રેતાળ વધુ અનુકુળ હોય છે)
(૩) ઘાસ ચારાની જમીનનું મ્હોટું પ્રમાણ
(૪) જમીન મ્હોટુંપ હોઇ ખાધ ખોરાકના સતા સારા તુનો.
(૫) જીવંત નદી-નાળા યા તળાવ.
(૬) સાધ મેટાં ઢાળો આપે એવાં ઝાડો

સુરત સરકારી ખેતર પરના ચેઈન પમ્પનું ચિત્ર.

ના ૧ લોઢાનું ચક્કર કે જેને ફેરવવાથી સાંકળ ખેંચાવાથી પાણી નળીમાંથી નીકળે છે ના ૨. ચક્કર ફેરવવાના હાથા બે માણસો એક હાથા પકડી ચક્કર ફેરવે છે ના ૩ લોઢાની સાંકળ કહેવાય છે —આ સાંકળ નળીમા થઇ ચક્કર ઉપર જાય છે ના. ૪ પાણી પડવાનીપેટી જે લાકડાની હોય છે ના. ૫ લોઢાની નળી, જે પાંચ છંચ પહોળી હોય છે અને એની નીચેનો ભાગ પાણીમાં રહે છે. ના. ૬. પેટી (લાકડાની) આની ઉપર સમરતથા પાણી પડવાની પેટી રહે છે ના. ૭. લાકડાના બે લાકડા જે પાણીના કામ ઉપરમુકવામા આવે છે અને તેની ઉપર ના ૬ વાળી પેટી મુકવામા આવે છે. ના. ૮ પમ્પ.

આ ઉપરાંત ઢોર પાળી ઉછેરવાવાળી ખાસ જાતો જેવી કે રબારી, આહીર યા ગોવાળની તે દેશમાં વસતિ હોવી જોઇએ, આપણા દેશની સંસારિક, સામાજીક રીતીએ પ્રમાણે આ ઉપર કહેલી કોમો (જાતીઓ) નેજ ઢોરની ઉછેરને માટે પ્રભુએ સરજેલી હોય એમ છે અન્ય કોમોને એક નહીં તો બીજો અને બીજો નહીં તો ત્રીજો એવા ના ના પ્રકારના વાંધાઓ નડે છે આપણા દેશમા ઢોરની ઉછેર ઠરેલા નિયમ અનુસારતો છેજ નહીં, જે રીતીઓ છે તે પ્રિમિત્રિન રૂપમાજ છે

હવે આપણે દક્ષિણ ગુજરાતમા ઉપર બતાવેલા સાધનો ફક્ત આ ખાસ જાતની ગેરહાજરી-સીવાય બધા છે આમ હોવાથી પુર્વના વખતમા ગાયો ઉછેરવાનો ધંધો આ પણા કાળી લોકોમાજ પ્રચલીત હતો અનાવલા અને કણબી ખેડુતો ફક્ત ભેંસો પાળતા આવ્યા છે. આ બાબતમાં ધાર્મિક કારણના ઝર નીચે સબળ આર્થિક સબબ સમાયલો છે. કારણ કે ઉચ જાતના લોકો વાછરડાને ખસી કરાવવા એ કામને પાપ ગણે છે ગુજરાતી તેમજ સુરતી તળપદી ગાય એ થોડું દુધ આપનારું પ્રાણી છે ભેંસ એ ઘણું દુધ આપનાર જાનવર છે ગાય કોમળ અંગી પ્રાણી છે ભેંસ કઠણ છે.

ગાયને ઉમદા ખોરાક જોઇયે છે. ભેંસ જાડા પોચા ખોરાકથી નભે છે બાકી ગાય ઉત્તમ પ્રાણી છે, કામ દુધા છે. (અપુર્ણ)

પાણી ચડાવવાનાં હાથથી કામ કરવાના

ચેઈન પંપો.

આપણા દેશમાં વર્ષાદ જ્યારે ખેંચાયો હોય છે ત્યારે કયારીમાં ભાત વગેરે તુલોને પાણીની જરૂર પડે છે આવે વખતે લોકો ચપાશ અગર ટોપલીથી અગર સુપડેથી તળાવોમાથી અગર વહોળામાથી પાણી ચડાવી પીત કરે છે. કેટલીક વખત એવું બને છે કે પાણી ચાર છ ફીટ ઉંડુ હોય છે ત્યારે ખેડુતને લાચારીથી તુલને કરમાઇ જવા દેવું પડે છે. સબબ એટલાથી પાણી ખેંચવાનું આપણા દેશી ઓજારોમા સાધન નથી. આવે પ્રસગે ખસુસ કરીને અને ચપાશ વગેરેની જગ્યાએ પણ ચેઇન પંપોથી પાણી ખેંચવુ સુલભ અને સ્હેલું છે આ ચેઇન પંપો ૫ ફુટથી ૧૦ ફુટના માપના બની શકે છે અને તેની કીમત નીચે પ્રમાણે છે.

ફુટ	કીમત	ઘતુ કામ	
	રૂ. આ. પા	દર કલાકે	
૫	૪૫-૦-૦	૨૩૦૦ ગાલન	કાળજીવાન માણસો આથી બમણું પાણી કહાડી શકે છે
૧૦	૬૦-૦-૦	૧૮૦૦ "	

છ, સાત, વગેરે ફુટના ચેઇન પંપોની કીમતમાં પોઇપની કીંમતના જેટલોજ વધારો થાય છે અને કામ પ્રમાણસર થાય છે.

આ સાથેના ચીત્રમા આ ચેઇન પંપ બતાવ્યો તેમા તેના ભાગોની સમજ પણ છે અને પાણીની પુરે ગોઠવી કામ કરી શકાય છે.

* ફળઝાડના મુળની બરદાસ.

આ બાબતની વ્યવહારીક ચર્ચા કર્યા સિવાય પ્રથમ આપણે ઝાડના મુળની આંતરીક રચના તપાસીશું. પોચી જમીનમાંથી કાળજીપુર્વક એક કુમળું છોડના મુળની કુમળી શાખાઓમાંથી જો માટી ધોઇ નાખવામાં આવે તો માલુમ પડશે કે બધી મુળની શાખાના એકજ ભાગને માટી સજ્જડ વળગેલી હોય છે. આ ભાગ દરેક કુમળા છેવટના ભાગની નજદીક હોય છે અને લગભગ અર્ધો એક ઇંચ લાંબો હોય છે આ ભાગ તેનાપર ફુટેલા નાના વાળ જેવા મુળવડે જમીનમાંથી પાણી ચુસી શકે છે આ વાળ જેવા મુળને બરાબર તપાસવા માટે બીને ભીના બ્લોટીંગ પેપરના પડમાં ઉગાડવાની જરૂર છે. નાના મુળ જ્યારે બીમાંથી બહાર નીકળે છે ત્યારે સફેદ વાળની રૂવાંટીથી ઢંકાઇ ગયેલાં હોય છે આ રૂવાંટી જ મુળનો ખરો પાણી ચુસક ભાગ છે. જો આપણે એકાદ વાળ સુક્ષ્મદર્શક યંત્ર વડે તપાસીશુ તો માલુમ પડશે કે એ વાળ જીવનતત્વથી (પ્રોટોપ્લેઝમથી) રંગાયેલી અને ગોલક (સેલ) રસ (સૅપ) નામના પ્રવાહી પદાર્થથી ભરેલી ઝીણી નળીનો બનેલો હોય છે જમીનમાંથી પાણી ગોલકત્વચા (વૉલ) અને જીવનતત્વના નાજુક પડમાં થઇ અંદર દાખલ થાય છે. આ પ્રમાણે ગોલક રસનું પ્રમાણ વધે છે અને તે વધુ પ્રવાહી બને છે વાળ મુળ વધુ પ્રમાણમાં પ્રવાહી પદાર્થ, ને શોષણ શક્તિને લીધે પાણી મુળના અંદરના ગોલકોમાં નિરંતર ચાલ્યુ જાય છે. અને જ્યારે આ પાણી મુળના સંગીન ભાગે આગળ પહોંચે છે કે તરત જ તે ઉપર ચડવા માટે કે જાણે કે આ સંગીન ભાગ પાણી ઉપર લઇ જવાને માટેજ બનાવેલી નળીઓનો બનેલો હોય છે એ વાટે પાણી થડમાં થઇ પાનમાં જાય છે. આ પ્રમાણે ચડતા પાણીમાંથી કેટલુંક પાણી છોડ ચુસી લે છે અને ઘણો ભાગ પાંદડાં ઉપરનાં છીદ્રો વાટે બહાર ઉડી જાય છે. મુળ ફક્ત તેનાં વાળ જેવી મુળ શાખાઓ વડેજ પાણી ચુસે છે એ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. મુળના બીજા સંગીન અને મજબુત ભાગો પાણી એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઇ જવાનું કામ કરે છે પણ ચુસી શકતા નથી. જે જે કંઇ વાળ મુળને ઇજા કરે છે તે છોડને પાણી પુરૂં પાડવામાં હરકત કરે છે.

પાણી નિરંતર જમીનમાંથી મુળમાં જવાથી તેની અંદર ઘણુંજ દબાણ થાય છે. અને તેથી પાણી છોડના દરેક અવયવોમાં જાય છે આ મુળમાં ઉત્પન્ન થતું દબાણ છોડમાં પાણી ચડાવવાના સાધનમાં એક સાધન છે, આ એક સાધારણ પ્રયોગ વડે બતાવી શકાય છે એક પનાગવાનો (પગારનો) નાનો છોડ જમીન નજીક કાપી એક કાચની નળી તે કાપેલા છોડ સાથે રબરની નળી વડે જોડી પ્રયોગ શરૂ કર્યો. પછી લગભગ પાંચ દીવસે નળીમાં પાણીની સપાટીથી આપણે જોઇ શકીશું કે એટલા વખતમાં કેટલું પાણી ઉપર ચઢી ગયું છે. સુકા મુલકમાં મુળની પાણી ચડવવાની શક્તિ વધારે પ્રમાણમાં હોય છે દાખલા તરીકે જ્યાં પાણીને ઘણે દુર જવનું હોય છે ત્યાં તેની શક્તિ ૩૮ ફુટ સુધી ઉંચે એટલી હોય છે.

---

* મુંબઇ સરકારના ખેતીવાડી ખાતા તરફથી પત્રીકા નં. ૯ સને ૧૯૧૬

હવે આપણે વાળ મુળ પોતાનું કામ કઇ સ્થિતીમાં ઉત્તમ રીતે કરી શકે તે તપાસીશું: અને આ નિરીક્ષણો ઉપરથી મુળને માટે કયા પ્રકારની ખરડાસ વ્યાજબી છે એ વિષે મન બાંધીશું અને એ જ્ઞાન આપણા પોતાના તથા બીજાના અનુભવ સાથે સરખાવીશું. પ્રથમ એક વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે વાળ મુળ અને મુખ્ય મુળનાં બધાં નાના સેંકડ ચેતન્યવાળા હોય છે અને તેથી જીવનને ઉપયોગી દરેક વસ્તુની તેમને જરૂર છે. આ ગોલકો છોડના બીજે ભાગોનું પોષણ કરી શકવાને તન્દુરસ્ત હોવા જોઇએ ચેતન્યમય રહેવાને પ્રથમ પુષ્કળ સારી હવાની જરૂર છે. મુળને શ્વાસોચ્છાસની ખાસ જરૂર છે. કેટલાક એવા ઝાડ પણ છે કે જેઓ હમેશની ભીનાશવાળી જમીન કે જેના રજકણો ઘણા નજીક ગોઠવાયેલા હોય છે અને જેના રજકણો વચ્ચેની જગ્યા પાણીથી રોકાયેલી હોય છે તેવી જમીનને પણ અનુકુળ થયા છે આ ઝાડમાં મુળોને હવાપુરી પાડવા ખાસ વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલી હોય છે વસઇ બંદરે કાદવના મોટા પ્રદેશમાં તીવર, (એવીસેનીઆ આલ્બા અને એવીસેનીઆ ઓફીશીનેલીસ) નામના ઘણા છોડ માલુમ પડે છે. એ છોડના મુળમાંથી એક અગત્યનો ભાગ જમીન બહાર ફુટી નીકળેલો હોય છે આ શ્વાસોચ્છાસ લેવા માટે મુળ છે. એ મુળ છિદ્રવાળા તત્વોનું બનેલું હોવાથી જેમ ડુબકી મારનાર માણસને બહારની હવાના સબંધમાં નળી વતી રાખી શકાય છે તેમ કાદવમાંના મુળ આ છીદ્રવાળા મુળ વડે બહારની હવાના સંબંધમાં રહે છે અને હવા લઇ શકે છે. આ દષ્ટાંત હવાની અગત્યતા બતાવી આપે છે. મુળને રહેવા લાયક જમીન એવી સ્થિતીમાં જોઇએ કે જેથી જમીનની તથા બહારની હવાની જવર અવર સારીરીતે થઇ શકે જમીનની અંદરની હવા તથા બહારની હવા એક સરખીજ હોતી નથી જમીનમાં (ઓક્સીજન) પ્રાણવાયુ હમેશાં સેન્દ્રિય પદાર્થ કહોવરાવવામાં વપરાય છે અને મુળ હમેશાં પ્રાણવાયુ લે છે અને બીજા વાયુઓ બહાર કાઢે છે, તેથી જમીનની હવામાં બહારની હવા કરતા પ્રાણવાયુ કમી હોય છે અને બીજા વાયુઓ વધારે પ્રમાણમાં હોય છે. હવે જમીનમાં હવાના પ્રાણવાયુની અવર-જવરનો આધાર કઇ બાબતોપર છે એ પ્રશ્ન ઉઠે છે:-હવાની અવર જવરનો આધાર મુખ્ય બે બાબતો પર છે:

1. જમીનના રજકણોનું કદ અને તેમનો એક બીજા સાથેનો સંબંધ
2. જમીનમાં રહેલા પાણીનું પ્રમાણ.

પહેલી બાબતને લીધે જો જમીન સખત હોય અને ભરોડાં (ફાટ) પડે તેવી હોય તો જો કે તેના મોટાં ભરોડામાં હવા દાખલ થાય તો પણ મોટા રોડાની અંદરના ભાગમાં હવા પુરતી દાખલ થઇ શકે નહિ. બારીક રજકણોવાળી જમીન પાણીથી ભીંજાયા પછી ઘટ થાય છે અને તેમાં ઉપર મુજબ ભરોડાં પડે છે. મોટા રજકણવાળી જમીનમાં જલદી ભરોડાં પડતા નથી. જો આપણે ફળઝાડ લાયક જમીનની ઉત્તમ સ્થિતીને પાણીમાં બોળી બરોબર નીચોવી નાખેલી વાદળી સાથે સરખાવીયે તો બીજી બાબત સ્પષ્ટ સમજાશે. વાદળીનો દરેક ભાગ પાણીથી ભીનો હોય છે તેમ છતાં હવાવાળો હોય છે. ફળઝાડપર અતીશય પાણી પાવાથી જે ખરાબ અસર થાય છે.—

૧. રજકણોમાના જે ખાલી ભાગો હવાથી ભરાવા જોઇયે તે પાણીથી ભરાય છે.

૨. જમીન સખ્ત થાય છે ને તેમાં ભરોડાં પડે છે અને જો ચોખ્ખી માટી વધારે પ્રમાણમાં હોય તો ખાસ કરીને જમીન એવી ઘટ થાય છે કે જેથી પાણી અંદર પ્રવેશ કરી શકે નહિ. એક વાત ખાસ ધ્યાનમા રાખવા જેવી છે કે છોડના મુળ જમીનના રજકણોની વચ્ચેના છિદ્રોમાં રહેલું પાણી ચુસતાં નથી પણ વધારેનું પાણી પચી ગયા પછી જે પાણી રજકણોની આજુબાજુ વળગેલું રહે છે તે ચુસે છે આ ઉપરથી ફળ ઝાડના બાગ માટે અંતરભુમી કેવી જોઇએ તેની સુચના આપણને મળે છે. તે એવી જોઇએ કે પાણી એકદમ પચી જવું જોઇએ. આંબાના ઝાડ ગોવા તથા રત્નાગીરીમા સારાં થાય છે તેનું એક કારણ છિદ્રવાળી રાતી ગોરાડુ (લેટરાઇટમાથી બનેલી) જમીનજ છે પત્થરવાળા અથવા લેટરાઇટ અંતરભુમી વધારાનું પાણી એકદમ પચવી દે છે જો અંતરભુમી માટીવાળી હોય તો પાણી ભરાઇ રહે છે. આ ઉપરથી આપણને વ્યવહારીક ઉપયોગી બે બાબતો મળી છે, ફળ ઝાડ માટે જમીન પસંદ કરવામાં સપાટીની જમીન, હવાની જવરઅવર વાળી અને અંતર ભુમી, વધારેનું પાણી પચી જાય એવી પસંદ કરવી જોઇયે. જો જમીનની સપાટીની તથા અંતરભુમીની સ્થીતી ઉપર કહી તેવી ન હોય તો પણ આપણે ખાસ કેળવણીથી, કેટલે અંશે, જોઇએ તેવી સ્થીતીમા જમીનને લાવી શકીએ. સપાટીની જમીન આપણે સારી ખેડ તથા ખાતરથી સુધારી શકીએ. સુકી રેતાળ જમીનને મોટા જથ્થાવાળું ખાતર જેવું કે છાણ કચરાનુ ખાતર વધારે જરૂરનું છે અને જમીનની એક કે જાત એવી નથી કે જેને લીલા ખાતરથી ફાયદો ન થાય આ સેન્દ્રિય ખાતર જમીનના રજકણોને ઓછા વત્તા ઘટ કરે છે અને જમીનની પાણી ચુસી રાખવાની શક્તિ વધારે છે. વળી તે જમીનના છોડ પોષક તત્વોમાં પણ વધારો કરે છે. છોડ રોપતા પહેલાં તેમજ પછી ખેડની પણ જરૂર છે. છોડ રોપતા પહેલા ઉંડીને સારી ખેડ કરવા કરતા બીજા કામમાં વખત, પૈસા ને મજુરીનો વધારે સદઉપયોગ થઇ શકે નહિ પડતર જમીન ઝાડ રોપતાં પહેલાં એક વરસ અગાઉથી ખેડવી જોઇએ. અને તે દરમીયાન બીજો કોઇ ફાયદાકારક પાક કે જેથી નીંદામણ કમી થાય અને જમીન પોચી રહે તેવો લેવો જોઇએ. પણ જે જગ્યાએ ઝાડના ખાડા કરવાના હોય ત્યા ઝાડના રોપ રોપતા પહેલા ચાર મહિના કંઇ પાક લેવો નહિં. ખાડાને તથા નીચેથી કાઢેલી જમીનને હવા ઉજાશમા રાખવાં.

જો અંતરભુમીમા પાણી પચતુ ન હોય તો પાણીને જવાને માટે નીક કાઢવી જો તેમ કરવામાં ન આવે તો અતીશય પાણી આપવાથી જમીનને ઘણું નુકશાન થાય છે. નારંગીના ઝાડનાં મુળ કહોવાય છે અને ઝાડ ધીમે ધીમે સુકાય છે. વળી પાણી ઉપર આવે છે તેથી નીચેના ખાર ઉપર લાવે છે અને જમીનને ખારવાળી બનાવી ફળ ઝાડ, માટે ના લાયક કરે છે. આવી સ્થીતીનો દાખલો અમારી જાણમા થોડા વખતપર આવેલ છે. વાડીના કેટલાંક નારંગીનાં ઝાડનાં પાંદડાં પીળાં થયાં હતાં અને ઝાડનાં ડાળા સુકાતાં હતાં. આવા ઝાડ બાગમાં અહિં તહિં જ્યાં ત્યાં હતાં આ જગ્યાઓમાં ઝાડના થડ આગળની જમીનમાં (ક્યારામાં) ખાર જમીનમા થનારા પાણી પોચા નીંદામણના છોડ ઘણા હતા. બાગના કુવાનું પાણી ખારૂ ન હોતુ તેમજ તેને આપેલું ખાતર પણ એવુ

નહોતું કે જેથી બાગની આવી સ્થીતી થાય. આવા સુકાતા ઝાડ નજીકની જમીનનાં પ્રથંકરણમાં ખરનુ પ્રમાણ ઘણુ માલુમ પડ્યુ જે રોગનુ મુખ્ય કારણ પણી નહિં પણ ખારાશ સપાટીની જમીનમા વધી ગયેલા ખારજ હતા. રોગી બાગમાં થોડે થોડે અંતરે સાંકડી નીકો ખોદી પાણીને બાગની બહાર કાઢવું એજ આવી બાબતમાં ખરો ઉપાય છે.

એક બીજી જગ્યાએ જમીન ઉપર મોટાં સફેદ ધાબા માલુમ પડ્યા હતા તે ધાબાં પાસેના છોડ નીચા અને રોગી દેખાતા હતા કુવાના પાણીમાં ઘણો ખાર હતો તોપણ ખાર એટલો બધો ન હોતો કે જેથી જો પાણી જમીનમાં નીચે ઉતરી જતું હોત તો છોડને નુકશાન થાત. જમીન ઉંડી ખોદી પાછી ભરવાથી બાગની સ્થિતી ઘણી સુધરી હતી. આ બાબતમા અસલ જમીનનો ખાર ન હોતો પણ કુવાનું પાણી નીચે નહિં ઉતરી જવાથી તેનો ખાર એકઠો થયો હતો નીચેના ખાર ઉપર આવતા અટકાવવાને ક્યારાંમાં ઘાસ તથા ઝાડનાં પાન પાથરવા કે જેથી જમીનમાંથી હવામા ઉડી જતું પાણી ઘણું કમી થાય છે, જમીનમાં ચીરા પડતા બંધ થાય છે, નીંદામણ ઓછું થાય છે અને મુળને વધારે ગરમી લાગતી નથી આ રીતે ગણેશખીંડના વનસ્પતિ શાસ્ત્રના બાગમાં (બોટેનિકલ ગાર્ડનમાં) ત્રણ ચાર વરસથી ઘણું સારું પરિણામ આવ્યુ છે આ રીત આંબા, ચીકુ, સીતાફળ, રાયણ, કેળ, કોફી અને કોકો વગેરેના નાના છોડ માટે વપરાય છે

ઝાડના મુળને હવા પુરી પાડવા માટે ઝાડ નજીકની જમીન વારંવાર ખોદવી પાણી આપ્યા પછી ત્રણ ચાર દહાડે ખરપડી કે કોદાળી વતી જમીનમાં ઉખેડ પાડવો, અને ઉપરની જમીન બારીક કરવી કે જેથી તે પોલા ઢાંકણ (પોરસમલ્ચ) તરીકે ઉપયોગી થાય, આ કામ પંજેગીથી સારું થય છે

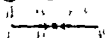
ઝાડ નીચે ઉગતા નકામાં છોડથી ઝાડના મુળને ઘણું નુકસાન થય છે નીંદામણના મુળ જગ્યા રોકી, ઝાડના મુળની આડે આવે છે ઝાડને ઘણું ઉપયોગી જે પાણી તે નીંદામણ ચુસી લે છે જમીનનું ઉપરનું પડ નીંદામણ રોકી લે છે અને એવા વાયુઓ તેના મુળમાંથી કાઢે છે કે જેથી જમીનની હવા ઝાડના મુળ માટે ઝેરી થાય છે જો વારંવાર આ જમીનને ખોદવામાં આવે, તો નીંદામણ થતુ નથી, ગણેશખીંડ ગાર્ડનમાં, આંબા વાડીઆમાં અને નારંગીના બાગમાં ત્રણ જગ્યાએ અને નજીકની એક્સપેરીમેન્ટલ વાડીમાં એક ફુટ ઉંડી જમીન ખોદવાથી ઘણો ફાયદો થયો છે અને ઝાડની ફુટ વધી છે તથા બાગના નારંગીના ઝાડ ઉપર ખોદવાથી તથા બીજી સારવારથી ઘણાં ફળ આવ્યા છે મજુર ખોદતી વખતે મુળ કાપે નહી તે ધ્યાનમા રાખવાનું છે નીંદામણનો સવાલ ફળ ઝાડ વચ્ચે લેવાતા પાક વીશે વીચાર કરાવે છે કે જેને ઉપરના બધા સિદ્ધાંતો લાગુ પડે છે પેટા પાકોએ મુખ્ય પાકના મુળના હવા પાણીના આવરામાં હરકત કરવી જોઈએ નહી સજ્જડ વવાતા પાકો જેવા કે ઘાસ, બાજરી, જુવાર વગેરે પાકો પેટા પાક તરીકે લઈ શકાયજ નહી તેમ છતા આંબાના ઝાડ વચ્ચે કઇ પણ દેખીતા નુકસાન વગર જુવાર વવાય છે પણ આ ઝાડ મોટાં જુનાં અને છુટાં છુટાં હતા જો કે તેમના મુળ જમીનમાં ઉંડા હોવાથી આ પેટા પાકથી કઇ ખાસ

નુકશાન થઇ શકે તેમ ન હોઇ, તેમ છતા ઉપરનો સીધ્ધાંત બદલાતો નથી. કોંકણમાં કેટલા ક ભાગમા આબાવાડીયમા ડાંગરનુ વાવેતર થાય છે પણ તે આંબાના મુળની તન્દુરસ્તીને નુકશાન કારક છે કારણ આંબો પાણીમા થઇ શકતો નથી, જ્યારે ઝાડ નાનાં હોય ત્યારે રીંગણાં, કાંદા, મરચી વગેરે પાક કે જે સજ્જડ રોપાતા નથી તેવા પેટા પાકો લઇ શકા ય પણ તે પાકો ઝાડ નજીક રોપવા જોઇએ નહી ઝાડની ડાળીઓના ફેલાવા જેટલી જમીન દરેક ઝાડના થડની દરેક બાજુએ ચોખ્ખી રાખવી જોઇએ.

ધારો કે આપણે ૫૦ ૫૦ ફુટને અંતરે ઝાડ રોપ્યાં અને ઝાડનો ઘેરાવો ધારોકે બે ફુટ છે, તો આપણે ત્રણ ફુટ વ્યાસના ઘેરાવા જેટલી જમીન દરેક ઝાડની બાજુબાજુએ ચો ખ્ખી રાખવી અને કઇ પેટા પાક લેવો નહી. નાના ઝાડનો ઘેરાવો લગભગ તેના મુળના ફેલાવા જેટલો હોય છે. જેમ જેમ ઝાડ મોટા થતા જાય છે તેમ તેમ ઝાડનો ઘેરાવો વધે છે અને તેથી પેટા પાક લેવાને માટે જમીન થોડી થતી જાય છે કે છેવટે જ્યારે ઝાડ એક બીજાને અડે છે ત્યારે બીલકુલ રહેતી નથી. પેટા પાક ઝાડ કરતા નીચા જોઇએ કારણ જો ઝાડને પેટા પાકની છાયા લાગે તો તે લાંબા ટાંટેલ વધી જાય છે. જ્યારે પેટા પાક કાઢી લેવામાં આવે છે ત્યારે આ ઝાડનાં થડ એકલાંજ રહેવાથી નબળાં અને નકામા પડે છે. (અપુર્ણ.)

આયર્લાંડની ખેતીવાડીમાં થયેલો સુધારો.

મુંબઇ ઇલાકાને તેવો પ્રગતીમાન બનાવવાની શુભ હીલચાલ.

મુંબઇ ઇલાકામાં આયર્લાંડના જેવી રચના કરવા આપણા ઇલાકાના કામ ચલાઉ ડાયરેક્ટર ઓફ એગ્રીકલચર મી૦ સ્માર્ટે સને ૧૯૧૩ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં નામદાર ગવર્નર લોર્ડ વીલીંગ્ડનના પ્રમુખપણા હેઠળ ખેતીવાડી સંબંધીનું કોન્ફરન્સ પુનામાં મળ્યું હતું તે વેળાએ આયર્લાંડના ખેતીવાડી ખાતા તરફથી ત્યાંની ખેતીવાડીમાં સુધારો વધારો કરવા જે બંધારણ કરવામાં આવેલું છે તે મુંબઇ ઇલાકાની સ્થીતીને લાગુ કરવાની યોજનાનો નીબંધ વાંચ્યો હતો, તેનો સાર અત્રે રજુ કરીશું.

મી૦ સ્માર્ટ પોતાનો નીબંધ શરૂ કરતાંજ કહે છે કે લોકો કહેશે કે આયર્લાંડને મુંબઇ ઇલાકા સાથે શું લાગતું વળગતું છે? ત્યાંની સ્થીતી અને કેમ લાગુ પાડી શકા શે? પરંતુ એ સવાલ ધ્યાનમાં રાખીનેજ તેઓ કહે છે કે મેં આ વીષય હાથ ધર્યો છે. આયર્લાંડના મશહુર હુન્નરના શાળા ખાતાએ સને ૧૯૦૦ માં ડાંબિન્દી ઇક્ઝિબીશન (અત્રે,

નો ડીસ્ટ્રીક્ટ લોકલ બોર્ડ) ના સબંધમાં જ વી ગગડાની બ્યાજીક સ્થાતો તથા ત્યાંના ખેતીવાડી સબંધીની માહીતી મેળવી ખેતીવાડીની શાખા જેવી હતી માહીતી મેળવતા એવુ અનુમાન થયુ હતુ કે (૧) ખેડુતો ની પાછડી પડતી હાલત ગ રે તથા પોતાની જમીનના નહાનો ટુકડો પણ છોડી નહી જનાર ખારીગતને માટે ખેતીના વીસ્તારમા ખેતીવડીનુ જ્ઞાન આપવાની કમગની મોટી યોજનાની જરૂર છે (૨) ખેતીવાડીમા સોંગરો નથારે કરવા સ્થાનીક સત્તાવાળાઓને નાણાની મદદ આપવી અને (૩) આ સુધારા કરવાના મધ્યસ્થ સત્તાવાળાઓએ ઠરાવેલા નીયમ મુજબ એક સરખી રીતે થાય છે તે ઉપર દેખરેખ રાખવા પુરતો અધીકાર હુન્નર ઉદ્યોગના શીક્ષણ આપનાર ખાતાના હાથમાં શાખવો. આ ઉદ્દેશ અમલમા મુકવા કેવી રચના તથા કરવામાં આવી હતી અને આપણે અને કેમ કરવુ તે હુ થોડાકમાં બતાવીશ. આ મારા ખાનગી વીચારો છે સરકારી અધીકારી તરીકેના નથી

આયર્લેન્ડની કાઉન્ટી (આપણી ડી૦ લોકલ બોર્ડ સમજો) જમીનની એક પાઉન્ડની સરકારી આવક ઉપર બહુ તો કે એક પેન્સ લે છે આ બાબત કાયદો કરવામાં આવેલો છે પરંતુ બહુ તો કે એક પેન્સ લેવો કે કેમ તે જે તે કાઉન્સીલનીમરજીની વાત કાયદામાં રાખેલી છે. કાયદો પસાર થયા પછી બે વરસમાં દરેક કાઉન્ટી આ પ્રમાણે રકમ એકઠી કરવા માંડી પડયુ છે અને તે રકમ ખેતીવાડીના ઉદ્યોગના જ્ઞાન અરથે, હીત અરથે અને ઉદેશ અરથે, ખેતીવાડીની ડીસ્ટ્રીક્ટ કમીટીઓ સ્થાપી સરકારી ખાતાની દેખરેખ તથા સલાહ મસલતથી ખરચે છે ડીસ્ટ્રીક્ટ કમીટી તથા સરકારી ખાતાઓ એકબીજાને મળી સારો છે આખા મુલકને માટે ખેતીવાડીની કાઉન્સીલ સ્થાપવામા આવી છે. કમીટી અને સરકાર વચ્ચે કાંઇ વાંધો પડે છે તો ઉપલી કાઉન્સીલ સરકારના તે ખાતાના વડાના આધાર ઉપર ફેંસલ લાવે છે

ઉપર બતાવેલા દર મુજબ ૧૯૦૭ માં રૂ૦ ૪ લાખ ૮૦ હજાર એકઠા કરવામા આવ્યા હતા સરકાર તરફથી રૂ૦ ૭ લાખ ૨૦ હજાર મળ્યા હતા એકંદર રૂ૦ બાર લાખ જમા થયા હતા ૩૩ કાઉન્ટીને સરેરાસ ખરચ માટે રૂ૦ ૩૬ હજાર મળ્યા હતા

કમીટીઓમા કેવી રીતે કામ કરવુ તે બાબત ખાતા તરફથી યોજનાઓ ઘડવામાં આવી છે યોજનાઓ પૈકી એક કે અનેક કમીટી સ્વીકારે છે નાણા વીના એકે પણ કામમા વપરાતા નથી ખેતીના ધંધાદારોની રોજગાર સુધારવા, ખેતીવાડી સાથે શીક્ષણ આપનાર ફરતા શીક્ષક રાખવા, સારા ઓલાદ તથા તેને લગતા સારા જાનવરવાળાઓને ઇનામ આપવા, ખેડુતોના ખેતરોને ભરવામાં મદદ આપવા, અજમાયસ તરીકે તથા શીક્ષણ મળી શકે એવા હેતુ માટે સારા ખાતર વાપરી ને બીયા વાપરી ખેતીના ખેતરોને ઇનામ આપવા તથા ગામમાં ખેતીનુ શીક્ષણ આપવા નીંદામણ ઉપાડવા, મધમાખ પાળવાની ઉછેર, માખણ તથા તેના વેચાણની માહીતી આપનાર શીક્ષણ આપવુ બાગીચા સબંધી, મધમાખી ઉછેર તથા મરઘા બતકાં સબંધી શીક્ષણ આપવા એવા વીગેરે યોજનાઓ સામેલ કરવામાં આવે છે

ખાતાના અમલદારો સાથે મસલત કરી ડીસ્ટ્રીક્ટ કમીટી દરસ વરસ કામ કરવાનુ

ઓની યાદી તૈયાર કરે છે પેટા કમીટીઓ તેમાંથી પોતાને રૂચતા કામો પસંદ કરે છે. યોજનાનો ખરડો ખેતીવાડી ખાતાની બોર્ડ આગળ ઓગસ્ટ માસમા રજુ કરવામા આવે છે તથા સરકારમાંથી નાણાની કેટલી મદદ જોઇશે તે બતાવવામા આવે છે કાઉન્ટી કાઉન્સીલનો અનુભવ લેવા મી૦ સ્માર્ટ ટીપરેરીની કમીટીમા ગયા હતા. તેના ૨૯ મેમ્બરો છે. કમીટીએ એક કાયમનો સેક્રેટરી રાખેલો છે તેના હાથ નીચે એક એસીસ્ટંટ છે બાગાયત, મરઘા બતકા વગેરેનું શીક્ષણ આપવા એક એક ફરતા શીક્ષક રાખેલા છે

ખેતીવાડીના ઉચા જ્ઞાનનું શીક્ષણ આપવામાં મુંબઇ ઇલાકો આયર્લાંડથી પછાત નથી, ખેતીવાડી સબંધીનુ શીક્ષણ દેશી ભાષામાં આપવાની નીશાળો ઉઘડતી જાય છે, એટલે આપણે તે બાબતમાં આયર્લાંડની બરોબરી થોડા વખતમા કરી શકીશુ આપણે સરકારી ખેતરો તથા તેના કામદારોની બાબતમા સારી સ્થીતી ધરાવીયે છીએ પરંતુ જીલ્લાઓની અંદર ખેડુતોની સાથે મળી મીસલીને કામ કરવાની બાબતમા આપણે આયર્લાંડથી ઘણું પછાત છીએ આયરલાંડમા સરકારને જે જે મુશ્કેલીઓ નડી હતી તે આપણુથી કાંઇ ઓછી હતી નહીં ત્યાંના રીપોર્ટમાથી એક ફકરો મી૦ સ્માર્ટ ટાંકી બતાવે છે કે —

" ખેડુતના છોકરાઓની પોતાના ધંધામાથી દુર ખસી જવાની વૃત્તી ખેતીવાડીનુ શીક્ષણ આપવાની યોજના ઘડતી વખતે ધ્યાનપર લેવા જેવી છે હાલનુ તેઓનુ શીક્ષણ તેઓને બીજા ધંધા માટે લાયક બનાવે છે ખેડુતોને નીશાળે બેસાડી શીક્ષણ આપવાનુ બની શકે તેમ નથી એ માટે ફરતા શીક્ષકો રાખવાની જરૂર છે તેઓ ગામના ખેડુતોને એકઠા કરી ખેતીવાડી સબંધી ઉત્તમ જ્ઞાન વાતો કરીને તેઓની શંકાઓ ટાળીને આપે. આ રલાંડના ખેડુતોની સ્થીતી સારી નથી ઘણીવાર છોકરા ખેતી છોડી દે છે એક બે ખેડુત પાસે ખેતીની જમીન થોડી હોય છે ખેડુતોની નાણા સબંધી સ્થીતી સારી હોતી નથી ખે તી શાખ તો ત્યા છેજ નહી. ખેડુતો એવું સમજી બેઠા છે કે ખેતીમા કાંઇ સુધારો થશે તો સરકાર ધારો વધારશે, આ હકીકતથી માલમ પડશે કે ખેતીવાડી ખાતાનુ કામ કેટલુ મુશ્કેલ છે."

શુ આ શબ્દો આપણે માટેજ લખ્યા નહી હોય ! શું આપણને તે પૂરેપુરા અત્રે લાગુ પડતા નથી ! જો આમ હોય તો આયર્લાંડ જે રીતે સુધારો વધારો કરી શક્યુ છે તે રીત આપણે પકડીએ તો શુ આપણે અગાડી નહિ જઇ શકીશુ ?

મી૦ સ્માર્ટ કહે છે કે મારી સુચના એવી છે કે ડીસ્ટ્રીક્ટ લોકલ બોર્ડને રૂપીઆ એક આનાને એક પાઇ વસુલ કરવાની સત્તા આપવી કમીટીમા કેટલાક ડીસ્ટ્રીક્ટ બોર્ડના મેમ્બરો હોય કેટલાક તાલુકા બોર્ડના હોય અને થોડાક કલેક્ટરના નીમેલા હોય ડીસ્ટ્રીક્ટ બોર્ડ એક પાઇ પ્રમાણે જેટલા રૂપીઆ એકઠા કરે તેનો અરધો ભાગ કે બે ત્રીયાંસ ભાગ સરકારે આપવો. જીલ્લાના ડીસ્ટ્રીક્ટ એગ્રીકલ્ચરલ ઓવરસીયરનો પગાર સરકારે જુદો આપવો. સરકારે આપેલી મદદ અને ડીસ્ટ્રીક્ટ બોર્ડે એકઠા કરેલા નાણાં જીલ્લાના ખેતીવાડીના સુધારા વધારામાજ ખરચવા. મુંબઇ ઇલાકામા ૧૫ જીલ્લા છે તે પૈકી ૧૦ જીલ્લા આ કામ ઉપાડી લેવા તૈયાર થાય તો પછી ઇલાકા માટે ખેતીવાડીની

ફાર્મીંગ સ્થાપવી તે એક મોટું સતત્કાર મડળ થશે કેટલાક તરફથી કહેવામાં આવશે કે ડીસ્ટ્રીક્ટ બોર્ડ આવો સ્થાનીક કર લેવું કબુલ કરશે નહી લોકોને તે કબૂલ થશે નહી. તથા જે કામો સુચવવામા આવ્યા છે તે ખેતીવાડીની મંડળીઓ તરફથી કરાવવાં કોઇ પણ એવુ ધારતુ નહી હતુ કે ગરીબ આયર્લાન્ડના લોકો એ વગર પી અંદર ખુશીથી કાયદસર નાણા વસુલ કરી કામ ઉપાડી લેશે જો સારી રીતે સારી યોજના લોકોને સમજાવવામા આવે તેના ફાયદા તેઓને દેખાડવામા આવે તો આ પ્રાંતોમા કેટલાક જીલ્લા અંદર આ રીતે નાણા વસુલ કરવામા કઇ પણ મુશ્કેલી પડશે નહી તથા દેખા દેખી બધા જીલ્લાઓ એક બીજાનુ અનુકરણ કરશે પૂર્વ ખાનદેશ જીલ્લાના એક ચોપડા તાલુકામા ખેતીવાડીના શીક્ષણ સારૂ નીશાળ સ્થાપવા તથા ખેતીવાડીમાં સુધારા વધારા કરવા ઉપયોગનું કરી રૂ૦ ૫૦ હજાર એકઠા કર્યા છે. આ મંડળીઓએ પણ આવા કામ માટે સારા નાણા એકઠા કર્યા છે આ મંડળીઓએ શરૂઆતનુ સારૂ કામ કર્યુ છે તેઓને સરકારના ખેતીવાડી ખાતા તરફથી જોઈતી મદદ આપવામાં આવી છે આવી મંડળીઓને મેમ્બરોએ નાણા જમા કરવામા, ડેમનસ્ટ્રેશન કરવામા તથા જ્ઞાનનો પ્રસાર કરવામા મદદ અને મહેનત કરી છે, તેઓનો હુ ઉપકાર માનુ છુ ઢમણ, ભરૂચ, ધારવાડ તથા કોલાબાની ખેતીવાડી મંડળીઓએ જે સારૂ કામ બજાવ્યુ છે તે કહી બતાવવાની જરૂર નથી. આ મંડળીઓને હજી સ્થાયી નાણાની મદદ તથા કામ કરવાના વીશે વસનથી છે અને આ બન્ને હોય નહી ત્યા સુધી મજબુત કામ થાય નહી જીલ્લા કમીટીઓ થવાથી મંડળીઓને કામ કરવાનુ નહિ રહે એમ સમજવામા ભુલ છે આયર્લાન્ડનો અનુભવ એથી ઉલટો છે મંડળીઓને ત્યા કમીટીથી નવુ જીવન મળ્યુ છે ખેતીવાડીના મેળા ભરવાનુ, પ્રદર્શનો ભરવાનુ, પત્રીકાઓ અને ચોપાનીયા દ્વારા જ્ઞાન પ્રસારવાનુ, સભાઓ બોલાવી ઉપયોગી વીષયોની ચર્ચા કરવા વીગેરે ઘણા કામો મંડળીઓને કરવા જેવા રહેશે હજુ ઢોરોની ઓલાદ સુધારવાની મંડળીઓ, મરઘાં ઉછેરવાની તથા ઇંડાં વીગેરે વેચવાની મંડળીઓ, હુન્નર ઉદ્યોગ વધારવાની મંડળીઓ થવાની જરૂર છે.

મી૦ રમાગે પોતાના નીબંધ સાથે એક પત્રક જોડ્યુ છે તેમા રૂપીઆ એક એક પાઇ લેતાં શીંધ ગીરાય મુબઇ ઇલાકાના ૧૯ જીલ્લામાથી કેટલી ઉપજ થાય તે બતાવ્યુ છે ભરૂચ જીલ્લામા આ મુજબ રૂા ૧૪,૬૬૪ ની ઉપજ થવા જાય છે તેમા સરકારની ફાળાની અડધી રકમ રૂ૦ ૭૪૮૨ ઉમેરતા કુલ્લે આવક રૂ૦ ૨૨૪૪૬ થાય. આ રકમ માંથી એક ડીમોન્સ્ટ્રેશન (શીક્ષણ પદ્ધતી) સારૂ ખેતર જીલ્લાના મુખ્ય શહેર આગળ રાખી શકાય. ત્યા આગળ સુધરેલી રીતથી ખેડાણ કરવાનુ, પસંદ કરેલા બીથી વાવેતર કરવાનુ જુદા જુદા ખાતર સુધરેલી રીત પ્રમાણે સઘળી રાખવાનુ, મોટયુટના પાણી મા બીને એગી વવગાનુ તથા વાવે કરતી વવવાન તુર્ત શીક્ષણ આપી શકાય, તાલુકાઓમા નાણાની મદદ કરીને આવાં ખેતરો રખાવી શકાય જીલ્લાના ડીમોન્સ્ટ્રેશન ખેતર સાથે સારા શુદ્ધ બીયા તથા ઓજારો વેચવાની વખાર રાખી શકાય ઓજારો ભાગે તુટે તેને દુરસ્ત કરવા સારૂ એક કારખાનુ રાખી શકાય દરેક તાલુકામા આવી પેટા વખારો પણ રાખી શકાય. હલમા જીલ્લાની અંદર ખેતી વાડીના એક્સપરિમેન્ટ રાખવામા આવેલાં છે તે ઉપરાંત એ ખેતીવાડીના જ્ઞાન અને અનુભવવાળા ટીર ડીરેક્ટરો માલુમ રાખવામાં

આવે તે ઉપલાં ખેતરની ચોમાસામાં દેખરેખ રાખે ચોમાસા પછી ડીસેમ્બરથી મેહ્‌માં સમા કેટલેક અધ્ય સ્થળે ખેતીવાડી તથા હીશબ કીતાબ શીખવા સારૂ ચઉદ ચઉદ દીવસના કલાસ તેના તાબામે સોંપવામાં આવે હાલમા ગામડાની નીશાળોમાં વાચન અને લેખાથી વીશેષ થોડુંકજ શીખવવામા આવે છે. તેવે વખતે ખેડુતોના છોકરાઓને આ કલાસો ઘણા ઉપયોગી થઇ પડશે ગામડાની નીશાળના જે શીક્ષકોને ખેતીવાડીનુ જ્ઞાન હશે તેઓને કાંઇક મુસારામા વધારો આપી રાતના ખેડુતોને સારો ખેતીના નીયમો શીખવવા સારૂ પણ રાખી શકાય ઉપર બતાવેલા ડીગ્રી મેળવેલા માણસોના તાબામા પ્રત વાર એક કે આસીસટન્ટ રાખવામાં પણ આવે આ માણસોને એવી રીતે આસા બનાવી અપાય કે તે ખેતીવાડીને લગતી ઘણી ખરી ચીજો લઇને ગામડામા ફરી દેખાડી તેની પ્રત્યક્ષ માહીતી આપી શકે. મી૦ સ્માર્ટે ઉવટે. એક સારા જીલ્લામાં આ બધા કામો માટે લગભગ રૂ૦ ૨૩ હજાર ખરચ થાય તેવો અન્દાજ આપેલો છે આયર્લાન્ડમાં આવી યોજનાથી પુરકલ લાભ થયા છે. તેવા લાભ મેળવવા મી૦ સ્માર્ટ કહે છે કે મારા વીચારને પુષ્ટી મળશે, તો તેનું ઘણું વજન પડશે. મી૦ સ્મોરટના આ વીચારો પુનાની કોન્ફરન્સે મંજુર કર્યા હતા તે ઉપરથી ના૦ સરકારે જે પ્રેસનોટ કહાડી છે તે આ નીચે આપીએ છીએ.

ઉપલી યોજના સંબંધી મુંબઈ સરકારની યાદી.

સને ૧૯૧૩ ના સપ્ટેમ્બર મહિનામાં પુનામા ભરાએલી એગ્રિકલચરલ કોન્ફરન્સ (ખેતીવાડી સબંધી પરિષદ) મા તે વખતના ડીરેકટર ઓફ એગ્રીકલ્ચર મી૦ ડબલ્યુ. ડબલ્યુ સ્માર્ટ, આઇ. સી. એસ. એમણે, "આયર્લાંડમાં ખેતીવાડીના ખાતાએ કરેલી ખેતીની વ્યવસ્થા અને મુંબઇ ઇલાકાની,સ્થીતીને તે કેમ લાગુ પાડવી" એ વીષય ઉપર એક નિબંધ વાંચ્યો હતો તેણે કહ્યું, કે પહેલા (સામાન્ય) સ્થીતીની તપાસ કરીને સને ૧૯૦૦ મા કામ શરૂ કરવામા આવ્યુ હતું આ તપાસ કર્યા પછી એવા અનુમાનો કાઢવામાં આવ્યા હતા કે (૧) લોકોની પછાત સ્થીતીને લીધે અને પોતાની જમીન છોડવા માટે નાના જમીનદારની નાખુશીને લીધે, ખેતીવાડી સંબધી કેળવણીના અતિ વીસ્તૃત અથ પ્રમાણેના કેળવણીની એક કાયમની અને બહોળા સ્વરૂપની યોજના ઘડવાની જરૂર છે, (૨) ખેતીવાડીની ખીલવણી કરવામાં સ્થાનિક અધીકારીઓને મદદ કરવા સદરહુ ખાતાએ બની શકે તેટલે સુધી પોતાના ફંડનો મોટો ભાગ બક્ષિસ તરીકે આપવો અને (૩) સમતોલપણું જાળવી રાખવા માટે સદરહુ ખાતાએ એકસરખા ધોરણની પ કૃતિ રાખીને સ્થાનિક અધિકારીઓને માર્ગ દર્શાવવો. તે ઉપરથી એક આકટ પસાર કરીને ૩૬ કાઉન્ટી કૌંસિલોને ખેતીવાડીની જમીન ઉપર પોતાની મરજી પડે તો કર નાંખવા

નો અધિકાર આપવામાં આવ્યો એટલું તો નોંધ લેવા લાયક છે કે જેથી સદરહુ કર નાખવાનું ફરજીઆત નહોતું તો પણ આપણા દેશની દરેક કૌંસિલે સદરહુ આકટ પસાર થયાના બીજા વરસ પછી સદરહુ કર નાંખ્યો છે આવી રીતે એકઠી કરેલી રકમમાં ખેતીવાડીનું ખાતું તેના જેટલી અથવા કોઇ કોઇ પ્રસંગે તેનાથી વધારે રકમ ઉમેરે છે એવી રીતે ભેગા થએલા ફંડનો વહીવટ દરેક કૌંસિલે નીમેલી તેના પોતાના મેમ્બરોની તથા બીજા શખ્સોની (બહોળી) કમીટી ચલાવે છે આ કમીટીઓ ખેતીવાડીના ખાતા સાથે છુટથી મસલત ચલાવે છે, અને દરેક ના કાર્યક્રમના સંબંધમાં કાંઇપણું તકરાર થાય તો સદરહુ કમીટીઓ કૌંસીલ ઓફ એગ્રિકલ્ચર (ખેતીવાડીની કૌંસીલ) જે આ કામ માટે ખાસ નીમવામાં આવેલી હોય છે અને સદરહુ ખાતું જો લોકમત તરફ બેદરકારી બતાવે તો જેને જવાબ આપવાને બંધાયલું છે તેના ઉપર લખાણ કરવાનો હક્ક ધરાવે છે.

કાઉન્ટી કૌંસીલોના અનુવર્તન માટે સદરહુ ખાતાએ ઘડી કાઢેલી ચોક્કસ યોજનાઓ પ્રમાણે તે કૌંસીલોએ કામ કરવાનું હોય છે. તેમને સદરહુ યોજનામાંથી ગમે તે એક કે વધારે યોજના પસંદ કરવાનો અધીકાર છે, પરંતુ તે યોજનાઓની બહાર તેઓ પૈસા ખરચી શકતી નથી આ યોજનાઓ બહોળા પ્રકારની હોય છે અને તેમાં, ઢોરો અને બીજા જાનાવરોને ઉછેરવામાં, સુધારા કરવા, ખેતીવાડી સંબંધી વિષયોમાં ફરતા માણસો મારફત ઉપદેશ આપવો, ઝુંપડાં અને વાડીઓ માટે ઇનામો આપવા, જીવતા પ્રાણીઓના પ્રદર્શન માટે શાળો આપવો, ખાતર અને બીઆ વડે ખેતરમાં પ્રયોગો કરવા અને દ્રષ્ટાંત સાધનો આપણો આપવા, મરઘાં બતકાં પાળવા અને વેચવા બાબત શીક્ષણ આપવું, તથા મધપુડા જમાવવાનું અને ઘેર માખણ બનાવવાનું શિક્ષણ આપવું, વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

૨. સદરહુ યોજના આયર્લાન્ડમાં બહુજ ઉત્તમ રીતે ચાલી છે, અને તે દેશની સ્થિતી ઘણી બાબતોમાં મુંબઇ ઇલાકાની સ્થિતીના જેવી છે એમ બતાવી આપ્યા પછી મી. રમાણે સૂચના કરી કે તેવી જાતની યોજના આ ઇલાકામાં દાખલ કરવી જોઇએ. તેની સુચનાએ એક વજનદાર સબ-કમીટીને હવાલે કરવામાં આવી અને આ સબ-કમીટીએ કરેલી ભલામણો ઉપર સંપુર્ણ રીતે વાદવિવાદ ચલાવ્યા પછી કોન્ફરન્સે તે એક મતે સ્વીકારી સદરહુ ભલામણો ટુંકમાં નીચે પ્રમાણે છે. એક કાયદો પસાર કરીને જીલ્લા લોકલ બોર્ડોને તેમની મરજી પ્રમાણે જમીન મહેસુલ ઉપર દર રૂપિયે એક પાઇનો અથવા તેમ નહી તો બાર વરસમાં એકજ વખત રૂપીએ એક આનાનો ખેતીવાડીનો દર ઊઘરાવવાનો અધીકાર આપવો. તેજ કાયદાની રૂએ, સદરહુ દરથી ઉપજેલી રકમ જેટલી રકમ આપવા સરકારે બંધાવું જોઇએ. આવી રીતે એકઠું થએલું ફંડ એક એગ્રિકલ્ચરલ કમીટીને સોંપવું અને તે કમીટીનું બંધારણ નીચે પ્રમાણેનું રાખવું:—

દરેક તાલુકા લોકલ બોર્ડ પોતાના મેમ્બરોમાંથી એક મેમ્બર ચુંટી કહાડશે આવી રીતે તાલુકા લોકલ બોર્ડોએ ચુંટી કાઢેલા મેમ્બરો જેટલા મેમ્બરો જીલ્લા લોકલ બોર્ડે પોતાના મેમ્બરોમાંથી ચુંટી કહાડવા, અને ખેતીવાડીની બાબતમાં ખાસ ઉલટ ધરાવનારા ઓમાંથી તેટલાજ માણસોને કલેક્ટરે નીમવા.

એવી રીતે થએલી એગ્રિકલ્ચરલ કમીટીએ સદરહુ એકઠું થએલું ફંડ ખેતીવાડીના ખાતાએ પસંદ કરેલી યોજનાઓના વાપરવુ જોઈએ, પરન્તુ તે સીવાયની બાબતમાં તે ફંડ ઉપર તેનો સંપુર્ણ કાબુ હોવો જોઈએ છેવટે તળ ઇલાકાના ૧૯ જીલ્લાઓમાંથી ૧૦ જીલ્લાઓ જ્યારે કમીટીઓ કરે ત્યારે, આખરીશ ધોરણ ઉપર એક કોંસિલ ઓફ એગ્રિકલ્ચર સ્થાપવી.

૩. ગવર્નર ઇન કોંસિલ કબુલ કરે છે કે સદરહુ યોજના દાખલ કરવામાં આવે તો તે ખેતીવાડીને લગતી કેળવણી તથા સુધારાઓનો ફેલાવો કરવા માટેની એક અપુર્ણ સંયોજના પુરી પાડશે એનો મુખ્ય ફાયદો એ છે કે તેમા લોકોનું સહકારીપણુ મેળવવાનો પ્રયત્ન થાય છે ખેતીવાડીના અમલદાર મંડળમાં ગમે તેટલો વધારો કરવામાં આવે તોપણ તેવાં પરીણામ આવી શકશે નહી, કારણ કે તે પ્રયત્ન તો આર્થીક સ્થિતી સુધારીને સદરહુ સવાલનું નીરાકરણ કરવાના પ્રયત્નને બદલે તેનાથી ઉંધી રીતનો થશે તેવીજ રીતે ખેતીવાડીની એસોસીએશનો નોકર મંડળ અને ફંડની ખામીને લીધે કાંઇપણ પદ્ધતીસર કામ કરવા અશક્તિમાન નીવડી છે પરંતુ તેજ વખતે આગલુ તો બરાબર સમજવુ જોઇએ કે સદરહુ યોજનાથી કરમાં વધારો કરવો પડશે આ વધારો કાંઇ મોટો નથી, કારણ કે હાલના લોકલ ફંડ સેસનો ૧/૧૨ છે, અને લોકલ ફંડ સેસ જમીન મહેસુલના ધારા ૧/૧૬ છે. જ્યારે અત્યંત સ્થાનીક હીતની બાબતો માટે નાણા માગવામાં આવે છે ત્યારે તે ખુશીથી મળી છે એ હવે અજાણ્યું નથી સદરહુ કોન્ફરન્સમાં એક વકતાએ, સ્થાનીક કેળવણીના અર્થે સારૂ પુર્વ ખાનદેશમાં જમીન મહેસુલના દર રૂપીઆ દીઠ ૩, ૪, અને ૮ આનાનો ફાળો આપવા આગળ આવેલા માણસોના દાખલા આપ્યા હતા, અને માત્ર ચોપડા તાલુકામાંથી ૪૦,૦૦૦ ખરેખર ભરાયા હતા વળી જે મી રમારટની યોજના અમલમાં મુકાય તો લોકલ ફંડ સેસ તરીકે જમીન મહેસુલના દર રૂપીઆ દીઠ ૧૨ પાઇને બદલે ૧૩ આપવા અમે ખુશી છીએ એવી મતલબની અરજીઓ થાણા અને કોલાબા જીલ્લાના ખેડુતો તરફથી મળી ચુકી છે. તેમ છતાં પણ લાગતાવળગતા સઘળા માણસો તરફથીના અભીપ્રાયો, અને તેટલા બહોળા પ્રમાણમા મેળવવા માટે પહેલા પ્રયત્ન કર્યા સીવાય ખેતીવાડીનો કર નાખીને કર વધારવાનો અધીકાર લોકલ બોર્ડને આપવા નામદાર ગવર્નર ઇન કોંસીલ ખુશી નથી, સબબ સદરહુ બાબત ચર્ચા અને વીવેચન કરવાનું સઘળા લોકોને કહેવામા આવે છે

* * * *

ઉપલી યાદીમાં નરકારે જે અભીપ્રાયો માગ્યા છે તે ગામના પટેલો, તાલુકા લોકલ બોર્ડના મેમ્બરો, તાલુકા ખેતીવાડી મંડળના મેમ્બરો વગેરે લાગતા વળગતાઓ સાથે વીચાર કરી સરકારી મદદનો લાભ લઇ પોતની ખેતી વાડીમાં સુધારો વધારો કરવા પોતાના યોગ્ય અભીપ્રાયો જણાવશે રૈયત-પ્રજાના મંદભાગ્યે મી. રમાર્ટ સાહેબની યોજના જલદી અમલમાં મુકાય તો આયર્લાન્ડની માફક મુંબઇ ઇલાકાના ખેડુતોના સ્થિતી જલદી સુધરવાનો ઘણો સંભવ દેખાય છે. દેશની મુખ્ય આવક તથા ઉદ્યમની બાબત ખેતી તે તરફ જલદી વધુ લક્ષ અપાય અન્ય પ્રદેશોના જેવા સુધારા વધારા જલદી થાય તો દેશની આબાદીમા ખાસ વધારો થશે, એ ઉપર લક્ષ રાખી રૈયત-પ્રજા સત્વર પુરો વીચાર કરી મીત રમાર્ટના જેવી કે તેનાથી પણ સારી યોજના જલદી અમલમા મુકાય એવી પ્રથમ તક હાથ ધરશે

ચી. ડ.

સાદી સરળ સુચના.

કપાસીયાંમાંથી નીકળતા પદાર્થોનો ઢોરના ખોરાક તરીકે ઉપયોગ— જેમ તલ ઘાણીમાંથી પીલીને તેલ અને ખોળ બે પદાર્થ મળે છે તેમ કપાસીઆમાંથી ત્રણ મળે છે (૧) કપાસીઆમાના છાલા (બીજ કહાડી લીધા બાદ રહેલા) (૨) તેલ-(બીજને પીલી કહાડેલુ.) [૩] ખોળ- બે રૂપમાં, સુકા રૂપમા અને વડી રૂપમા આમા છાલા અને ખોળ એ બે ખેડુત વરગના લોકને ખાસ ઉપયોગમા આવવાની ચીજ હોવાથી એ કેટલા અને કેવા પ્રમાણમા ઢોરને ખવાડવી, એને ખવાડવાથી શુ અસરો થાય છે તેમ જ એ ખોરાક કેવો નીભાવ આપે છે વગેરે મુદ્દાઓ પર અવલોકન રાખી યથાસ્થિત નોંધ લેવાનુ ઉચીત પગલું આ વખતે ખેતીવાડી ખાતા તરફથી બે પશુઓ ઢોર (બળદ અને દુજણી ગાયો) ને ખવાડી લેવાયુ છે. (૪)

સને ૧૯૧૧ના સાલની શરૂઆતમા એ ખોરાક ઢોરને ખવાડી એક ટેસ્ટ અજમાયસ કરી જોઇ એ સાલના નવેમ્બર માસમા ત્રણ અઠવાડીયાં સુધી ચાર બળદ અને બે દુજણી ગાયોને ફક્ત કપાસીઆના છાલા અને બીજ (ખોળનો ભુકો)ના ખોરાક પર મુક્યા.

છાલા શેર-૨૦, સુકો ખોળ શેર-૩, કુલ્લે શેર ૨૩.

બીજા પ્રકારના પરીક્ષાથી નીચેની વિગતે ખુલાસા થયા છે:—

(અ) ૨૦ વીશ શેર છાલાં યા ૧૭ શેર કાપેલી કડબ એક બળદને આખા દીવસ માટે પુરતી છે.

(બ) ઉપર પ્રમાણેના ખોરાકથી રાખેલાં જાનવરના વજનમાં યા બીજી બાબતમાં સરખાપણું માલુમ પડે છે, જેથી છાલાં ઘાસ-કડબની જગ્યાએ પુરી રીતે ચાલે એમ છે.

હવે સામાન્ય નોંધ નીચે પ્રમાણે છે:—

(અ) આ કપાસીયાના છાલા અને ખોળ ઢોરને માટે પુરી રીતે લાયક ખોરાક છે. એક જાનવરને છાલા અને ખોળ મળી શેર ૨૩) તેવીશ જોઈએ છે, વજનમાં યા શરીરે કાંઈ પણ ઉતરતા નથી.

(બ) ખરચની બાબતમાં તપાસતાં નીચેની નોંધો મનન કરવા લાયક જણાશે.

(૧) ઘાસ કડબ સોંઘા હોય ત્યારે છાલા અને ખોળના હાલના ભાવ પ્રમાણે એતા કીફાયત નથી; પરંતુ કચરું મોંઘું હોય તેવે પ્રસંગે તે સદા કારક છે.

(૨) થોડી જગ્યામાં આ ગાંસડી રૂપી ખોરાક ઘણા દીવસ સુધી ચાલે એટલો ભરી રાખી શકાય. બીજું દુકાળમાં ઘણો ઉપયોગી અને લાવે જાવ કરવામાં પણ સહેલાઈથી થઈ શકે. રખડ સડવા-આગના ભય વગેરે ઘાસ-ઘાસ કચરાના સબંધમાં વીશેષ છે, જે આનો ઉપયોગ કરવાથી ઘણો કમી થાય. દરેક ખેડુત યા ઢોર પાળનાર થોડે આ ખોરાક અને થોડો ઘાસ કચરાનો એ પ્રમાણે ખવાડવાની પ્રથા શરૂ કરે તો ઘાસ કચરાના ભાવો તેના વેપારીઓ મરજી મુજબ ચડાવે છે તે પણ કમી થાય.

(૩) આ ખોરાક ખવાડવાથી ઢોરને રતાંધળો આવે છે, એક વખત તાજા થયા પછીથી બમણી જાય છે વગેરે તકરાર કેટલાક લોક ઉઠાવતા હશે, પરંતુ એ ખોળ અને છાલા અમો વખતો વખત વાપરીએ છીએ અને અમારા અનુભવથી અને અવલોકન રૂપી નોંધોને આધારે અમો ખાત્રી કરીએ છીએ કે અમારા સરકારી ફાર્મ પર અમને કોઈ પણ જાતની ઢોરને માઠી અસર થયેલી અથવા થતી જણાઈ નથી.

ખાતર:—આપણા દેશમાં છાણીયું ખાતર એટલે કે ઢોર બળદનાં મળ મૂત્રથી થતું જેને કુદરતી ખાતર યા સેન્દ્રિયનું ખાતર કહે છે તેની ઉપયોગીતા હાલના વખતમાં આપણા ખેડુત ભાઈઓમાં પહેલાના કરતાં બહુ જ ઘટી ગઈ છે; તેના કારણો નીચે મુજબ છે.—

(૧) છાણના છાણા બનાવી વેચવાથી તથા બળતણની જગાએ વપરાય થવાથી અલબત, છાણાં બનાવી વેચવાથી જે આવક થાય તે ખાતર તરીકે જ ખપતું વેચાય કે

રવાથી તત્પણ થથી આવક કરતાં ઘણી વધુ આસમાન પડશે પરંતુ આપણે એકદમ થતા ફાયદા તરફ જોવાનું નથી પણ એથી થતી સામટી અસર (Accumulative Effect) તરફ જોવાનું છે, જ્યારે ખાતરની તાણ હોય છે ત્યારે જ ખાતરની ખરી કીમત સમજાય છે.

(૨) ઘર કચરો, વાસીદું, કોઠમાં પડેલા કચરાનો યથાસ્થીત સંગ્રહ કરી, ઉકરડે ખાસ્સી ખાતર સાચવવા તરફ રાખેલી બેદરકારી

(૩) ખેડુતો પહેલાનો જેટલા ઢોર પાળતા નથી તે.

(૪) બાગાયત—ઢોર ગામ નીમ પાસે વાડાઓમા ચરવા જાય તે વખતનું છાણ સુકુ થઇ ગયેલું, જો અડાયા રહે છે તે કાળીપ જના લોક વીણી લઇ જાય છે. ઢોર ચરીને આવ્યા બાદ ગામ પાદર (ગોવાદરે) કલાકો સુધી બેસાડવામા આવે છે આ વખતે થતુ છાણ ગામના લોકો એકઠું કરી છાણા બનાવી નાખે છે. ઉપર કહ્યા પ્રમાણેની રીતે ચાલુ હોવાથી રોજ બરોજ નુકશાન પહોંચ્યુ છે ઢોરના ખાતર સબધી નીચેના થોડાક આંકડા ઉપયોગી જણાશે

(અ) એક ઢોરથી નીવડતું છાણ અને મુતર.

એક વર્ષે ૮૦૩૦ રતલ છાણ, એક વર્ષમા ૧૪૬૦ રતલ મુતર

(બ) ઉપર બતાવેલા છાણ અને મુતર સાથે જો ઘાસ કચરાનું વાસીદું ભેગુ કરવામા આવે તો એક ઢોરે એક વરસે ૧½ થી તે ૨) ટન એટલે ચાર ગાડા સુધી ખાતર મળી શકશે

[ક] એક ઢોરે એક વરસે ૨૦૩૧) રતલ સુધી એટલે કે એક ટન સુધી સરસ ખાતર મળી શકે છે આ ખાતર છાયા ખાડામાં રાખવામા આવ્યુ હતું અને એમા ૧.૮૨ ટકા જેટલું નાઇટ્રોજનના જેવા ઉત્તમ ખાતરની તત્વનુ પ્રમાણ આવ્યું હતુ જ્યારે સાધારણ ઉકરડાના ખાતરમાં નાઇટ્રોજનનું પ્રમાણ ॥॥ ટકા હોય છે.

(ડ) એક ઢોરના છાણનો ફક્ત છાણામાં જ ઉપયોગ કરવો હોય તો તે ૧૪૮૯ રતલ સુધી આવશે

[૩]– જુવારમાં થતા નારકોટ અને તેનો સરળ ઉપાય—જુવારમા થતા નારકોટના રોગને ખેડુત વર્ગ જાણે છે એ રોગ કોઇ કોઇ વર્ષે જુવારમા બહુ નુકશાન કરે છે જ્યારે વર્ષાદ હેલી થોડા દીવસ ચાલુ રહે અને ખેતરમા ખેડ, નીંદામણ વગેરે થઇ શકે નહી ત્યારે આ રોગ બહુ નુકશાન કારક નીવડે છે આને માટે અમમ ચેતીના ઉપાય તરીકે જુવારના ખેતરમા કરમ ફેરવ્યા પછીથી જુવારના ખુપરા (મુણીઆ) વીણી લેવાથી, એક જગ્યાએ ભોંયમાં દાટી નાખી મુકવા જ્યારે જુવારના છોડપર નારકોટ લાગે ત્યારે પગાવતી વખતે [At The Time of Thinning] નારકોટ લાગેલા છોડવા

જેટલા અને તેટલા કાઢી નંખાવવા આ કર્યા, પછી જો નારસાટ ચાલુ રહે તો એક થોડાં માણસની ટુકડીને આવા રોગવાળા છોડને જમીન ઊ છેક નજીકથી દાતરડા વડે કાપી નાખ વાને મુકવી. અને તે કાપી નાંખેલાં છોડને ખેતરની બાજુમાંજ ખાડો ખોદી દાટાવી દેવા કે જેથી નારસાટ વધુ ફેલાતો અટકે આ કામનો ખર્ચ તેનથી મળતો ફાયદો ધ્યાનમાં લેતા બુજ જેવો આવશે. આ પછીથી નારસાટ તદ્દન નાબુદ નથાય તોપણ નુકશાન કારક નીવડ શે નહીં. છોડ કાપતી વખતે આખો છોડ કાપી નાખવો નહી પણ ફકત વચ્ચેના જુવાર નો સાંઠો કે જે ચીમલાઇ જતો માલુમ પડે તેનેજ કાપી નાખવો, આથી કાપેલા છોડના મુળ આગળથી બીજા સાંઠા નીકળશે અને જુવારની આવકમા નુકશાન થશે નહી.

૪) ખેતરોમાંથી વધુ પાણી નીકળી જવાના કાઢા (માર્ગ) (Field Drainage) કાળી જમીનની કુદરત—કાળી જમીનમા ઓરાણ થવા માટે પ્રથમનો છ સાત ઈંચ એક સામટા વરસાદની જરૂર છે આની પછી ઉઘાડ હોય તો પાચ છ દીવ સ પછીથી ઓરાણ થઇ શકે. જો ચાર પાચ ઇચ વર્ષાદ પડે તો તે નકામા જેવો છે. અ ટલુંજ નહી પણ નુકશાન કારક છે. આ પ્રમાણે જો વધુ વરસાદ થાય તો પાણી ભરાઇ રહે છે અને તે જેને આપણે કાવાણી યાતો રેયાણ કહીયે છીએ તે થાય છે આથી ખેડ વગેરે થઇ શકતી નથી અને ઓરાણને માટે રાહ જોવા બેસી રહેવુ પડે છે આને માટે ભરાઇ રહેતાં પાણીને બહાર નીકળી જવાને યોગ્ય માર્ગો કરી આપવા જોઇએ. આવા માર્ગોથી પાણી, નદી નાળા યા ગામઇ તળાવમા જઇ પડે એવી સવડ થવી જોઇએ

આવા કાઢા કઇ દરેક ખેતરને હોવા જોઇએ એમ નથી, પરંતુ સીમના ઢાલ અ ને નીકાશ સ્થાનની જોગવાઇ પ્રમાણે અમુક ભાગના ખેતરોનેજ કાઢાની આવશ્યકતા હોય છે. સુરત જીલ્લામાં ઉનડ ભાગના તાલુકામ આ પ્રથા જોવામાં આવે છે પણ તે જયે ાપી. ભરૂચ જીલ્લામાંતો જવલેજ છે જે બાબતમા ખેડુત કંઇક કરી શકે એમ છે. આથી કેટલોક ફાયદા થવાનો સભવ છે;

(૧) ખેતર જલદી વરાપી જઇ ચોમાસુ વાવેતર કરવા રોકાણ થાય નહીં.

(૨) જમીનની તાકાતમા વૃધ્ધી થાય.

(૩) જતુના ઉપદ્રવ તથા બીજાં નુકશાન થતાં રોપીથી સારું ઓછું થવાથી ક મી થાય

ખેતી વગેરે ધંધામાં ફતેહની કુંચી.

(એક અંગ્રેજી લેખકના લેખ ઉપરથી અનુવાદ કરનાર

મી૦ ઈશ્વરલાલ ગીરધરલાલ.)

કોઈ પણ ધંધામાં જેમ કુનેહની જરૂર છે, તેમજ ખેતી અને તેને લગતા ધંધામા કુનેહની જરૂર છે. દરેક માણસે પોતાના ધંધામા ખંત અને દ્રઢતા રાખવી જોઈએ. પણ ઘણી વેળા માલમ પડે છે કે, ખેડુત ધંધાની કુનેહમાં ઘણોજ પછાત પડે છે, અને મુખ્યત્વે કરીને આ દેશમા તેવુ ઘણી વેળા જોવામાં આવે છે તેથી-આ નીચે આપેલી ટુંકમાં આઈ. ચીનેટની સલાહ અયોગ્ય સ્થળે આપી છે એમ લેખાશે નહી.

જે માણસને ચોક્કસ કામ કરવાનું છે અને તેમાં ફતેહ મેળવવાનો નિશ્ચય હોય છે, તે પહેલાં તો તે, કેવી રીતે મેળવવી તેનો અભ્યાસ કરે છે તે અંધારામાં ફાંફા મારશે નહી. તેને જે રમત રમવાની હશે તેના નીયમો પહેલાં તેણે જાણવા જોઈએ. જો કે તેને કુદરત તરફથી શક્તિની બક્ષીસ મળી હશે તો પણ તેણે બીજાના અનુભવોનો લાભ લેવો જોઈએ. અને જ્યારે એમ લાગે કે બધા નીયમોથી પોતે માહીતગાર થયો છે, અને તારી પાણીની સામુ થવાને તૈયાર છે ત્યારે એકદમ દ્રઢતાથી બહાર પડવું, ખુશીથી પ્રયાસ કરવો અને તે વખતે આનંદ ઉત્પન્ન થશે

હોંસીલા થાવ.

ઈંગ્રેજ લેખક જોન રસકીન કહી ગયો છે કે—"આપણે જે કામ મન પોરવી કરતા નથી, તે કરવા આપણને આ દુનિયામા મોકલ્યા નથી. આપણને, આપણી ગુજરાન પેદા કરવા સારૂ અમુક કામ કરવુંજ પડે છે અને તે ખંતથી કરવાની જરૂર છે. બીજાં કામો આપણા શોખને અંગે કરવાના છે અને તે પણ અંતઃકરણ પુર્વક કરવા જોઈએ આ એમાથી એકે પણ અધુરે કે મન વગરનું કરવાનું નથી, પણ ખરાં મનથી કરવાનું છે, અને જે કામ નકામુ છે, તેમાં આવી મહેનત કરવાની જરૂર નથી." આ સલાહ દરેક ધંધા ધારી માણસે યાદ રાખવા જેવી છે આપણે આપણો રોટલો પેદા કરવા સારૂ ખંતથી કામ કરવું જોઈએ. કેટલાં માણસો એમ ધારતા હશે કે જો તેઓ આ પ્રમાણે દરરોજ ચાલુ કામ કર્યા કરે તો તેઓને ફતેહ નક્કીજ મળશે. મહેનત તથા સારી ચાલ ચલણથી મેળવેલી માણસની ફતેહને ખરાબ નસીબ, હરીફાઈ કે લાગણી વગરનો તેનો શેઠ લુટી શકતો નથી દરેક મુશ્કેલીને માટે રસ્તો છે કોઈ પણ આશાવાળો માર્ગ એવો શીધો નથી કે જેને માટે ઢોળાવ નથી. આપણને નડતી મુશ્કેલીથી આપણે મંજબુત થઈએ છીએ માટે જો કે હાલના તમારા નસીબ તમને લાતો મારતું હોય તો પણ નીરાશ થશો નહીં; અને ઢીલા થશો નહી. તમારાં પાડોશી કરતાં કંઈક કામ ચોક્ક

આરં કરવું, તે ઘણું સ્હેલું છે, અને જ્યારે તમે તે કરશો ત્યારે તેનાથી અમર કામ પણ તમે સ્હેલાઈથી કરી શકશો, જેમાં વધુ મહેનત કરો અને તમને તમારી મદદનો જોગ મળશે.

શેઠ કોણ ? તમે તમારા ધંધાના શેઠ છો ? તે શું તમારાં તાબાનું કોઈ એવું દબાણ છે, કે જે તમારી મરજી મુજબ કામ કરે ? તમે સારા ગોઠવેલા યંત્રો ચલાવશો કે ખરાબ રચનાના ગુલામ થશો ? ખરાબ રચનાથી ઉભા થયેલા કોઈ પણ ધંધાની માગણીને પુંઠ પડવું પડશે.

તમે કે તમારો ધંધો ? તમે જેની સાથે ધંધો કરો તેના તાબામાં તમારે રહેવું પડશે. તમારા હથીઆરો તમારી સામે ઉપયોગ થતા તમે જોશો. આવી જાતની અડચણોના ઘણી વેળા તમારે ભોગ થવું પડશે. દરેક બાજુથી ફરીયાદો આવશે, વેપારી અને આડતીઆઓ વાંધા ઉઠાવશે, ટપાલ, તાર અને ટેલીફોનના જવાબો બાબત રોકાણ થશે. કોઈ કહેશે કે "મારો માગણ તમને મળ્યો ? મારો સામાન ઓર્ડર કરતાં વધુ થઈ ગયો છે." "જ્યાં સુધી મને ખરો ખરડો મળશે નહીં ત્યાં સુધી હું મારું બીલ આપીશ નહી." "ગોઠવણ કર્યા પ્રમાણે ગાડીનું નુર નહીં ભરવાથી પરસલ પેઈડ મોકલ્યું છે." વળી ત્રીજો લખશે કે "મારો માલ વેચેલ્યો માલ ક્યારે મોકલશો આપશો "

ખરાબ યોજનાથી રચાએલા કામને લીધે, તેને એક ખાતામાંથી બીજા ખાતામાં કરેલાં કામ તથા રચાયલાં નબળાં પાયાને નુકસાન માટે ધક્કા ખાવાં પડે છે. આવી સ્થીતીમાં આબાદાનીની આશાવાળા વધતા જતા ધંધામાં મુશ્કેલીઓ આવી પડે છે.

"અમે તેને કબુમાં રાખીશું" એવો આપણો મુદ્રા લેખ હોવો જોઈએ. અમે અમારા નસીબના ધણી થઈશું, અને સારી યોજનાથી રચાયલા ધંધામાંજ આ અમલે થઈ શકે ઉતમ યોજના કરવી જોઈએ. બીજાના અનુભવ તથા જાતનો લાભ લેવો જોઈએ.

શીખામણોની આશા. ઘણા માણસો પોતાની જાતને, મોટા ધંધાદારી સમજીને એમ, ધારે છે કે તેઓ સંગ્રહ રાખેલી આ કાંઇ પણ ખામી નથી, તેમા તેઓ ભુલ કરે છે. વરાળ યંત્રમાંથી વરાળ અપાતી બંધ કરો એટલે યંત્ર બંધ થવાનું. તે થોડુંક ચાલશે પણ આખરે અટકશે

વ્યવસ્થા. જે ઘણું ઉપયોગનું છે તેને માટે ચોક્કસ નીર્ણય ઉપર આવો, તમારા ઉદેશનો ખરો મારગ શોધી કહાડો, અને સીધા ચાલો. તમારો કામ ધંધો ગમે તેવો નાનો હોય, તોપણ તેમાં પુરેપુરી ફતેહ મેળવવાનું બની શકે તેમ છે. આવા નાનાથી ગમે તેવા મંદ ધંધામાં પણ ધ્યાન લાગશે અને કીર્તી મળશે. સંસારમાં કામ કરવાને સારી યોજના અને રસ્તાઓ ખોળી કહાડો. આજ પ્રમાણે ફતેહ મેળવાય છે. દરેક નવું કામ જુદા રૂપમાં હતું દાખલ છે. (ચાલુ)

ખેતીવાડી સંબંધી હિલચાલ.

મુંબઇ સરકાર તરફથી વખતસરની સુચના—હાલમાં યુરોપમાં જબરી લડાઇ ચાલે છે, તે વખતે હીંદુસ્તાનમાંથી યુરોપ અને ત્યાંથી અત્રે માલ લઇ જવા લાવવાના કામમાં ખલેલ પહોંચવા જેવું છે તેથી દર વરસની માફક કપાસ કે તેલી બીઆંનો ઉપાક યુરોપ માટે મોટા જથામાં જવાનો સંભવ થોડો છે માટે સરકાર સુચના કરે છે કે ખેડુતોએ જને તેટલા ઓછા પ્રમાણમાં કપાસ તથા તેલી બીઆંનું વાવેતર કરવું. ઘઉં, જુવાર વગેરે ધાન્યો તથા તુવેર ચણા વગેરે કઠોળનું વધારે વાવેતર કરવું. ખેડુતો આ સુચનાપર પુરતું ધ્યાન આપશે.

લડાઇમાં મદદ—આસ્ટ્રેલીઆ જેવું મુલક છે ત્યાંના ખેડુતોએ આ લડાઇને ટાંકણે અંગ્રેજ સરકારને દશ લાખ ઘેટાની મદદ આપવા પોતાની ખુશી બતાવી છે ધન્ય છે.

માઇસોરની સરકારે ખેતીને માટે જમીનમાં સુધારો કરવા બે લાખ રૂપીઆની રકમ મંજુર કરી છે.

ગાયકવાડ સરકારે આયર્લાન્ડની પધ્ધતી ઉપર પોતાનાં રાજ્યમાં ખેતીવાડી તથા વેપાર ઉદ્યોગ ખીલવનારી કૌંસીલ સ્થાપી છે.

ખેડા જીલ્લામાં ઠાસરા તથા કપડવંજ તાલુકામાં નવી જમીન ઉખેડવાના કામ સારૂ મુંબઇ સરકારે પચાસ હજાર રૂપીઆના ખર્ચે વરાળના બળથી ચાલતું હળ ખરીદવા મંજુરી આપી છે. ભવિષ્યમાં આખા ગુજરાતમાં આ હળ જરૂરવાળી જગ્યાએ ઉપયોગ થઇ પડશે.

સને ૧૯૧૨ મા મોરીસની ખાંડ હીંદુસ્તાનમાં ૧,૪૩,૩૬૧ ટન આવી હતી વેપાર માટે એકંદર ખાંડ ૨,૦૬,૬૭૭ ટન થઇ હતી. આ ખાંડનો સૌથી વધારે ખપ હીંદુસ્તાનમાં થાય છે

સતારા જીલ્લામાં સારા વરસાદને લીધે દુકાળનું જોર નરમ પડ્યું છે. મુંબઇ સરકારે કુવા ખોદવા રૂપીઆ છ્વાસ હજાર તગાવી તરીકે આપ્યા છે.

હીંદુસ્તાનમા દર એકરે ઘઉંની સરેરાસ પેદાશ ૭૦૦ પૌંડ થાય છે. ઇંગ્લાંડમાં ૧૭૦૦ પૌંડ થાય છે. હીંદુસ્તાનમા દર એકરે, કપાસીઆ વગરનું ૨,૪૦ થી ૫૦ પૌંડ થાય છે. અમેરીકામાં દર એકરે ૩૦૦ પૌંડ ઉતરે છે. હીંદુસ્તાનમાં ચોખાનો પાક, દર એકરે સરેરાસ ૮૦૦ પૌંડ ઉતરે છે. જાપાનમા આવેલા બેલેરીઆ પ્રાંતમાં ૨૫૦૦ પૌંડ થાય છે.

તાંજોરની જેલમાંના કેદીઓને ખેતીવાડીનું શીક્ષણ આપવા મદ્રાસની સરકારે એક કેળવાયલો અને અનુભવી અમલદાર ખેતીવાડીના ઇન્સપેક્ટર તરીકે નીમવા મંજુર કર્યું છે. દરેક ઇલાકાની જેલોમાં આ પ્રમાણે થવું ઇચ્છવા જોગ છે

હીંદુસ્તાનના નહેરો ખાતાના સને ૧૯૧૨-૧૩ ના રીપોર્ટ ઉપરથી જણાય છે કે એ વરસમાં નહેરોથી પાણી પાયલી જમીનમાંથી ૬૭ કરોડ રૂપીઆનો પાક ઉતર્યો હતો. એ ખાતા પછાડી ૪૭) કરોડ રૂપીઆ ખરચ થયો હતો ચોખો નફો ૫૯૩ ટકા પડતો ગયો હતો રેલ્વેનો નફો ૧.૪ ટકા આવ્યો હતો પ્રજાની આબાદાનીની અને સરકાર ની આવક વધારનારૂં આ ખાતું મોટા પાયા પર મેલવાની જરૂર જણાશે.

અમેરીકામાં દર વરસે ૨૨ કરોડ રૂપીઆના કેળાં ખપે છે ઈંગ્લાંડમાં દર વરસે સાડા ચાર કરોડ રૂપીઆના કેળાં વપરાય છે. કહે છે કે એક વિઘામાં કેળ વાવનાર પોતાના કુટુંબનું ગુજરાન કરી શકે છે

ખેડુતોને માટે રેલ્વે નુરમાં ઘટાડો:— જે ખેડુતોને સુરત વગેરે સરકારી ખેતરોપર જોવા જવું હશે તેઓને મામલતદારનો દાખલો રજુ કર્યેથી રેલ્વે સ્ટેશનવાળા તરફથી જતાં આવતાંની ટીકીટ દોઢા નુરે મળવાની ગોઠવણ થયેલી છે.

કપાસના તુલનો અંદાજ:— તા૦ ૧ ઓગસ્ટ ૧૯૧૪ સુધીમાં બ્રીટીશ જીલ્લાઓમાં ૨ લાખ ૪૮ હજાર એકરમાં વાવેતર થયું છે દેશી રાજ્યોમાં ૨ લાખ ૨૫ હજાર એકરમાં વાવેતર થયું છે. ચાલુ સખત વરસાદને લીધે ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડમાં પંદર દીવસથી મહીના સુધી વાવેતર મોડું થયું છે વધારે વરસાદથી કોઈ કોઈ સ્થળે તુલ પીળું પડી ગયું છે બાકીને ઠેકાણે સારૂં છે.

ભોંયસીંગના તુલનું અંદાજ:— તા૦ ૧ ઓગસ્ટ ૧૯૧૪ સુધી બ્રીટીશ જીલ્લાઓમાં ૯૮ હજાર એકરમાં વાવેતર થયું છે દેશી રાજ્યોમાં ૪૧ હજાર એકરમાં વાવેતર થયું છે તુલ હાલમાં સઘળે સારૂં છે.

સહકારી મંડળીના નાણાં ઉચાપત કરનારને સજા— ભરૂચ જીલ્લાના આમોદ તાલુકાના વસ્તી ખડાલી ગામના સહકારી મંડળીનો હીસાબ તપાસતા એ જીલ્લાના ઓનરરી ઓર્ગેનાઇઝર રા૦ સા૦ અંબાશંકર ઉત્તમરામ મલજીને હીસાબમાં ઘોટાળો જણાવાથી ઉત્તર વિભાગના ઓડીટર મી૦ દેસાઇની ખાત્રી થતાં કામ ચાલી ઉપલી મંડળી ના ચેરમેન તથા સેક્રેટરી ઉપર બે રકમો થઇ રૂ૦ ૧૦૫૯-૮-૧ ઉચાપત કરવાના ગુન્હા બદલ ભરૂચના સેશન્સ જડજ સાહેબે બન્ને ગુન્હેગારોને અઢાર માસની સખત મજુરી સાથની કેદ ફરમાવી છે. પરસ્પરશની મદદની સંસ્થામાં પણ આવા ઠગો પેઠાં જણાય છે!!!

સને ૧૯૧૪ નો વરસાદ.

જગાનું નામ	જાનેવારીથી મેઈ સુધી.		જુન		જુલાઇ		ઓગસ્ટ	
	ઇંચ.	દો.	ઇંચ	દો.	ઇંચ.	દો.	ઇંચ	દો.
સુરત. ચોરાસી	૦	૪	૨૨	૪૫	૧૬	૪૩	૩	૩૦
ઓલપાડ	૦	૦	૧૮	૬	૧૩	૮	૩	૪૪
માંડવી.	૦	૩	૧૪	૪૮	૨૭	૬૧	૫	૯૫
બારડોલી	૦	૦	૧૪	૭૮	૨૫	૯૪	૬	૪૨
વાલોડ	૦	૬	૧૧	૫૬	૩૨	૪૧	૮	૩૯
જલાલપોર	૦	૮	૧૫	૪૮	૨૩	૨૪	૩	૫૦
ચીખલી	૦	૨૩	૧૭	૮૫	૩૭	૧૬	૯	૫૫
વલસાડ	૦	૩૭	૨૩	૩૩	૨૮	૧૭	૧૦	૩૫
પારડી	૧	૧૩	૨૩	૬૭	૩૯	૫	૧૦	૩૪
ભરૂચ								
ભરૂચ	૨	૧૪	૧૨	૮૮	૧૨	૭૬	૪	૬૫
અંકલેશ્વર	૦	૧૯	૧૦	૯૧	૧૦	૬૩	૪	૫૩
હાંસોટ	૦	૦	૧૬	૭૩	૮	૯૩	૨	૭૫
પ્રનામ	૦	૬	૧૪	૫૮	૧૧	૧૨	૨	૫૩
વાગરા	૦	૦	૯	૫૦	૧૬	૭૪	૪	૩૫
દહેજ	૦	૬	૧૦	૬	૧૩	૭૬	૧	૨૬
આમોદ	૦	૧૯	૯	૫૫	૧૪	૩૧	૨	૮૦
જંબુસર	૦	૦	૭	૨૯	૧૩	૧૩	૩	૧૦
ખેડા.								
ખેડા	૧	૩૫	૧૧	૧૮	૨૨	૭૪	૩	૯૦
મહેમદાવાદ	૦	૭૪	૬	૧૫	૧૪	૯૭	૩	૬૬
માતર	૦	૭૭	૬	૯૧	૧૩	૯૧	૩	૧૯
નડીયાદ	૦	૦	૧૦	૩૪	૨૨	૪૫	૪	૧૬
મહુધા	૦	૫૨	૮	૬	૧૬	૫૯	૨	૫૯
કપડવંજ	૧	૩૫	૭	૯૯	૧૬	૭૧	૭	૭૨
ઠાસરા	૦	૦	૯	૬૧	૧૨	૩૦	૨	૭૨
ડાકોર	૦	૭	૧૦	૪૯	૧૬	૬૭	૨	૬૭
આણંદ	૦	૧૫	૮	૧૪	૨૦	૬૭	૪	૧૭
બોરસદ	૦	[illegible]	૫	૧	૨૧	૨૧	૩	૭૧
પંચમહાલ								
ગોધરા	૦	૭૯	૯	૯૧	૨૦	૪૦	૪	૭૦
કાલોલ	૦	૩૭	૧૦	૫	૧૯	૬૨	૭	૭૮
દાહોદ	૦	૩૦	૩૧	૯૨	૩૬	૬૩	૬	૨૪

દાહોદ	૦	૨૨	૫	૧૫	૯	૫૦	૨	૧૫
ઝાલોદ	૦	૨૮	૩	૩૩	૬	૭૩	૩	૫૯
ઝાંબુ ઘોડા	૦	૧૯	૧૦	૬૫	૨૮	૬૧	૭	૭૧
અમદાવાદ.								
દસક્રોઈ	૦	૯૭	૪	૭૧	૧૫	૭૬	૮	૮૪
પ્રાન્તીજ	૦	૧૧	૫	૬૬	૨૦	૧૫	૭	૭૦
મોડાસા	૦	૮૫	૫	૬૩	૨૯	૧૯	૬	૬૬
સાણંદ	૧	૬૫	૫	૨૧	૧૭	૪	૮	૩
વીરમગામ	૧	૧૨	૩	૧૭	૧૨	૬૬	૪	૧૨
ખારાઘોડા	૦	૨૮	૭	૮૮	૭	૦	૨	૭૩
માંડલ	૧	૫૮	૫	૬૦	૬	૭૧	૫	૮
ધોળકા	૧	૯૬	૬	૨૨	૧૦	૮૭	૭	૦
ધંધુકા	૦	૧૭	૯	૭૦	૧૦	૫૭	૬	૬૧
રાણપુર	૦	૮	૧૨	૯૯	૬	૨૬	૧	૬૬
ધોલેરા	૦	૧૦	૭	૭૬	૧૩	૯૯	૪	૯૩
ઘોઘો	૦	૧૫	૮	૩૮	૧૨	૮૨	૩	૯

દેશી રાજ્યો.

જગાનું નામ.	જાનેવારીથી મેહ સુધી		જુન.		જુલાઈ.		ઓગસ્ટ	
વડોદરા.	ઈંચ.	દો.	ઈંચ.	દો.	ઈંચ	દો.	ઈંચ.	દો.
૧ વડોદરા	૦	૯	૮	૮૦	૧૮	૮૪	૪	૨૬
સુરત એજન્સી,								
૧ ધરમપોર	૦	૩૬	૨૬	૪	૫૮	૭૯	૧૩	૭૧
૨ સચીણ	૦	૨	૧૫	૮૧	૧૮	૫૮	૩	૧૦
૩ વાસદા	૧	૯૪	૩૧	૭	૬૩	૩૮	૯	૩૧
૪ ખંભાત.	૦	૬૦	૭	૮૨	૧૫	૩૩	૫	૬
રેવાકાંઠા.								
રાજપીપલા								
૧ (નાંદોદ)	૦	૬૦	૮	૫૬	૨૪	૨૮	૪	૩૭
૨ લુણાવાડા	૦	૮	૫	૯૩	૭	૨૧	૨	૯૪
૩ છોટા ઉદેપુર	૦	૩૦	૯	૯૯	૨૧	૨૩	૭	૬૧
૪ બારીઆ	૦	૪	૬	૬૨	૧૫	૭૨	૫	૪૩
૫ વાડાસીનોર	૦	૮	૧૦	૦	૧૨	૬૨	૩	૨૨
મહીકાંઠા								
૧ ઇડર	૦	૨૦	૪	૧૯	૧૮	૨૧	૫	૮૧

૨ ઈડર	૦	૩૧	૫	૩૪	૧૪	૧૦	૫	૨૮
૩ અહમદનગર.	૦	૫૬	૫	૯૭	૧૮	૨૭	૬	૬
૪ બાયડ	૦	૧૩	૭	૪૯	૧૭	૫૬	૫	૬૩
૫ મોહનપુર	૦	૪	૬	૫૬	૨૩	૮૦	૭	૧૯
પાલણપુર								
૧ પાલણપુર	૦	૩૨	૨	૪૩	૧૪	૪૫	૮	૨૫
૨ રાધનપુર	૦	૨૭	૨	૧૬	૧૨	૮૯	૧	૨૧
૩ થરાડ	૦	૨૯	૨	૬	૯	૦	૩	૬૪
કાઠીઆવાડ								
૧ રાજકોટ	૦	૨૨	૭	૬૧	૯	૩૩	૬	૮
૨ મોરબી	૦	૬૫	૭	૮૬	૮	૯૦	૦	૨૦
૩ નવા નગર	૦	૩૨	૪	૪૧	૩	૬૧	૬	૩૪
૪ ગોંડલ	૦	૨૧	૮	૩૦	૬	૯૪	૧	૭૨
૫ ધોરાજી	૧	૩૦	૬	૮૮	૬	૬૬	૧	૮૮
૬ જેતલસર								
(માણેકવાડ)	૧	૨૮	૪	૩૯	૫	૮૦	૧	૫૭
૭ જુનાગઢ	૨	૩૪	૫	૬૮	૮	૪૬	૨	૪૭
૮ પોરબંદર	૦	૧૧	૧૦	૭૧	૨	૫૪	૧	૨૪
૯ વેરાવળ	૦	૧૧	૪	૮૫	૬	૯૨	૧	૪૬
૧૦ જાફરાબાદ	૦	૦	૭	૪૮	૬	૬૬	૨	૨૩
૧૧ સોનગઢ	૦	૪	૮	૮૫	૪	૫૨	૨	૧૨
૧૨ ભાવનગર	૦	૪	૮	૯૨	૧૩	૯૬	૪	૯૨
૧૩ મહુવા	૦	૪૦	૯	૬૯	૬	૬૧	૧	૧૭
૧૪ પાલીતાણા	૦	૮	૧૦	૮૬	૫	૧૧	૨	૨૬
૧૫ જસદણ	૦	૦	૯	૧૬	૭	૭૧	૨	૩૭
૧૬ વઢવાણ	૦	૦	૧૨	૯૬	૩	૫	૦	૬૬
૧૭ ધ્રાંગધ્રા	૦	૧૮	૭	૮૫	૧૨	૬૫	૦	૭૩
૧૮ બગસરા	૦	૯૫	૪	૨૩	૯	૩૯	૧	૧૪
૧૯ વાંકાનેર	૦	૭૭	૯	૮૨	૭	૮૪	૦	૫૮
૨૦ ચુડા	૦	૦	૭	૬૩	૩	૭૮	૧	૭૫
કચ્છ								
૧ ભુજ	૦	૮૩	૩	૨૩	૧	૯૯	૦	૯૧
૨ માંડવી	૦	૪૨	૭	૮૭	૧	૩૬	૧	૯૮
૩ અંજાર	૦	૭૭	૩	૮૯	૨	૮૨	૧	૩૮
૪ રાપર	૧	૩૮	૩	૨૦	૩	૭૫	૧	૩૪
૫ નળીઆ	૦	૭૬	૪	૫૭	૧	૩૦	૦	૧૦

સ્થળ	વરસાદ. ૧૯૧૪ ઓગસ્ટ આખર સુધી ઈંચ દો	૧૯૧૪ સપ્ટેમ્બરમાં ઈંચ દો	૧૯૧૩ ના સપ્ટેમ્બરમાં ઈંચ દો	૧૯૧૪ ના સપ્ટેમ્બરમાં ભારે વરસાદની તારીખો	તાપનુ માપ-પારાની શીસીમાં ડીગ્રી. જુલાઇ તારીખ	જુલાઇ ઓછો	જુલાઇ વધારે	આગસ્ટ તારીખ	આગસ્ટ ઓછો	આગસ્ટ વધારે	સપ્ટેમ્બર તારીખ	સપ્ટેમ્બર ઓછો	સપ્ટેમ્બર વધારે
સુરત	૪૬-૨૨	૧૫-૪૭	૩-૮૨	૧૧ મી ૧-૨૯	૧૯	૭૬-૨	...	૨	૭૬-૨	...	૨૯	૭૩-૬	...
				૧૭ મી ૩-૭૦	૯	..	૮૯-૪	૧૬	..	૯૦-૬	૨૯	...	૯૩-૬
				૧૮ મી ૫-૭૩									
ભરૂચ	૩૦-૪૩	૧૦-૧૯	૭-૯૦	૯ મી ૧-૩૭	૩૧	૮૧		૩૧	૮૦		૨૮	૭૮	..
				૧૧ મી ૧-૨૫	૮	...	૯૨	૭	.	૮૨	૨૯		૯૬
				૧૫ મી ૩-૮૦									
ગોધરા	૩૫-૮૪	૯-૦૧	૬-૮૫	૮ મી ૧-૭૪	૧૧	૭૭		૨૩	૭૬	...	૧૮	૭૨	..
				૧૭ મી ૩-૨૨	૬	.	૯૮	૧૬	...	૮૪	૭	...	૯૪
				૧૮ મી ૧-૬૭									
ખેડા	૨૬-૪૧	૬-૬૨	૬-૭૮	૮ મી ૧-૫૫	૨૬	૭૮		૨૯	૭૭		૧૮	૭૭	...
				૧૧ મી ૧-૦૧	૬	...	૯૭	૧૬	...	૯૭	૨૮	...	૧૦૦
				૧૭ મી ૨-૦૬									
અમદાવાદ	૨૯-૭૮	૯-૨૪	૭-૨૮	૮ મી ૧-૬૯	૨૬	૭૪		૨૯	૭૩	...	૮	૭૨	...
				૧૧ મી ૩-૯૧	૭	..	૯૮-૫	૧૬	...	૯૫-૮	૧૬	...	૯૭-૭

મુંબઈ ઇલાકાના સહકારી મંડળીઓમાં ભાગ લેનાર અગ્રેસર ગ્રહસ્થોનો પુણામાં મેળાવડો.

નેક નામદાર ગવરનર સાહેબની ફરજીઆત ગેરહાજરીને લીધે મુંબઈ ઇલાકાની કારોબારી કાઉન્સીલના વરિષ્ટ સભાસદ સર રીચર્ડ લેમ પ્રમુખસ્થાને.

પુણા મુકામે સરકારના સહકારી દીવાન ખાતામાં મુંબઈ ઇલાકાના સહકારી કામમાં આગળ પડતો ભાગ લેનાર અગ્રેસર ગ્રહસ્થોનો એક ભવ્ય મેળાવડો તા૦ ૨૭ ૨૮, ઓગષ્ટ ૧૯૧૪ને રોજ નેક નામદાર ગવરનર સાહેબની ગેરહાજરીને લીધે કાઉન્સીલર સર રીચર્ડ લેમના પ્રમુખપણા હેઠળ મળ્યો હતો. ઇલાકાના સહકારી મંડળી પોતાની હીલચાલમાં ધીમેધીમે પરંતુ મક્કમ પગલું આગળ વધતા જાય છે. સહકારી પદ્ધતિનો ખ્યાલ આ જમાના મુજબ આપણે ત્યાં નવો દેખાય છે બાળક નાનું છે, તનદુરસ્ત ને મજબુત બાંધાનું થવાના સર્વ ચીન્હો દેખાય છે. આ દેશના ગરીબોની તે બક્ષીસ મશાલ સમાન થશે, તેઓમાંનો અંધકાર નાશ કરશે. રોશની આપી દેશની સ્થીતી સુધારવામાં અજવાળું નાખશે એવી સંપુર્ણ આશા છે. સહકારીતામાં સારો વધારો જોઈ કોઈ પણ માણસ ખુશી થયા વગર રહેશે નહી. એનું અસ્તીત્વ કાયમ રહેવામાં ઘણા લાભો સમાયેલા છે, એની હીલચાલમાં ઘણું બળ છે અને એના ફેલાવામાં પ્રજાની આબાદીની, સંપ અને નીતીની વૃધ્ધી છે, એવા કામમાં પુરતી મદદ આપવા, તેનો વધારો કરવા તથા તેને કાયમ કરવા દરેક શુભેચ્છકની પવીત્ર ફરજ અમે સમજીએ છીએ. નામદાર ગવરનરની અનીવાર્ય ગેરહાજરીને લીધે કારોબારી કાઉન્સીલના મોટા મેમ્બર સર રીચર્ડ લેમ્બે આ હીલચાલને આગાઉ ઇનડી કોનફરેન્સનું કામ શરૂ કર્યું, તે કરતા તેઓ સાહેબે નીચે આપેલું ભાષણનું ઉત્તમ બોધક ભાષણ આપ્યું હતું. તે વાચવા, વિચારવા તથા મનન કરવા અમે વાંચકોને ભલામણ કરીએ છીએ. ભાષણની શરૂઆતમાં તેઓ સાહેબે લડાઈ વીશે અર્થ સુચક ઉદ્‌ગારો કર્યા હતા કે હિંદુસ્તાનની અંદર આ લડાઈથી ઘણી થોડીજ અસર થઈ છે. આપણે આટલા બધા આ ઠેકાણે એકત્ર મળ્યા છીએ તેથી જણાય છે કે આપણું સામાન્ય કામ કાજને એથી કાંઈ અસર થઈ નથી. આપણું કામકાજ હમેશાની રીતસર ચાલ્યું જાય છે. આપણે આપણો રાજ્ય વહિવટ કંઈ પણ ખામી, ખલેલ કે ગરબડ વગર નીરાંતે પહેલાંની જેમ ચલાવ્યા જઈએ છીએ. આપણા નાણાં સબંધી બાબતો ઉપર બીલકુલ અસર થઈ નથી. સાધારણ વખતની માફક જ આપણો ખરચ થયું છે. આ કહેવાની જરૂર એ છે કે આપણને કાંઈપણ ભય કે દહેશત નથી. મેળાવડામાં મદદગારો આ વાતની કદર જાણી દરેક સ્થળે અને પ્રસંગે ખોટી અફવાઓ ઉડતી તેઓ અટકાવવા તજવીજ કરશે તો દેશની સેવા બજાવી લેખાશે. "રજીસ્ટ્રારનો વાર્ષીક રીપોર્ટ વાંચતા જણાય છે કે, ગયાવર્ષ કરતાં કામ કાજમાં ઘણો સારો વધારો માલમ પડે છે. સને ૧૯૧૨–૧૩માં દરેક જાતની સોસાયટીઓ ૫૭૫ હતી તે વધીને આ વરસમાં એટલે ૧૯૧૩–૧૪માં ૬૯૮ થઈ છે, સભાસદોની સંખ્યા ૪૬,૧૨૧ ઉપરથી વધીને ૬૬,૭૧૪ થઈ છે તથા થાપણ રૂ૦ ૪૮

૪૭,૭૬૩થી વધીને રૂા ૬૬,૧૩,૧૩૫ થઇ છે સરકારની રાજ્યનીતી એવી છે કે સોસાયટીને પોતા તરફના કઇ દખલ સીવાય સ્વતંત્રતાના નીયમ મુજબ ચાલવા દેવી જો કે, સઘળી નવી નવી ધીરનારી મંડળીઓ આ ત્રીજી એરગેનાઇઝરો સારી સમજથી સ્વેચ્છાથી સ્થપાયેલી જણાય છે એ તેના દેખાવથી આટલે જે થોડા ઘણાં ફકરા પહોંચ્યા છે તે તરફ ધ્યાન રાખી સોસાયટીઓની આટ સચવાય તેવી રીતે નવી સોસાયટીઓ રજીસ્ટર કરતા પહેલા તે તરફ સંપુર્ણ કાળજી રખાવી જોઇએ મધ્યસ્થ સોસાયટીઓ ગયે વરસે ૪ હતી તે આ વરસે ૬ થઇ છે તેની થાપણ રૂા. ૧૩૬૪,૫૬૫ ઉપરથી રૂા. ૧૭,૯૪,૫૩૧ થઇ છે. ગામડાની સોસાયટીઓને મધ્યસ્થ સોસાયટીઓ સાથે જોડવાનો નવો નીયમ આ વરસમા દાખલ કરવામાં આવ્યો છે ચાર મધ્યસ્થ સોસાયટીઓને ૭૦ ગામડાની સોસાયટીઓ જોડાઇ છે ખેતીવાડીના ખાતાની માફક આ ખાતું પણ લોકોના કલ્યાણનું ખાતું છે. દીલસોજ અને મહેનતુ અમલદારોની દેખરેખ નીચે આ ખાતું ઘણું ઉપયોગી કામ કરે છે. તેને રાજા પ્રજા તરફથી સચ્ચી મદદ અને ઉત્તેજન મળ્યાં જશે એવી સંપુર્ણ આશા રાખી કોઓપરેટીવ સોસાયટીના રજીસ્ટ્રારના રીપોર્ટની નાની મોટી બાબત તથા કોનફરન્સમાં રજુ થયેલા અગત્યના નીબંધો ઉપર પ્રસંગાવસાત લખવાનું મુલતવી રાખી આ લેખ બંધ કરી સર રીચર્ડલેમ્બના ભાષણ તરફ અમારા વાચનારાઓનું ધ્યાન ખેંચીશું.

ત્રી૦ ગો૦ આશીસ.

સર રીચર્ડલેમ્બનું ભાષણ.

ઓન. મી૦ પટની, મી. ડીરીંગ અને ગ્રહસ્થો,

હુ દીલગીર છું કે મે૦ ગવરનર સાહેબ આ પ્રસંગે હાજર થઇ શક્યા નથી, ના કરીને આ પ્રસંગે તેઓના ઉત્તેજન અને સલાહની ખોટ છે, કે જે આપણે સં કોનફરન્સમા મેળવવા ભાગ્યશાળી થઇએ છીએ. તેઓની ગેરહાજરીમાં હુ ઘણી ખુશીથી સ્વીકારું છું.

હીંદુસ્તાન અને લડાઇ.

કોનફરન્સનું કાર્ય ક્રમ શરૂ કરતાં પહેલાં, યુરોપમાં જે લડાઇ ચાલે છે તેનો વીચાર હાજર રહેલા દરેક ગ્રહસ્થોના મગજમા રમી રહેલો છે તેના સંબંધમાં બે શબ્દો કહેવા આ જગ્યાએ અયોગ્ય લેખાશે નહીં. હુ ધારું છું કે, તમારા મગજમાં ચોક્કસજ હશે કે આ લડાઇથી .. રહેનારાઓને, દરરોજના કાર્ય ક્રમમાં થોડીકજ ખલેલ પડી છે, અને ...રીતે આપણે આજે આ જગ્યાએ ઘણી મોટી સંખ્યામાં ભેગા મળ્યા છી ...ની માફક આપણું સાધારણ કામ કરીએ છીએ. આ દેશના રાજ ... જરાપણ ખામી આવી નથી. શાન્તીના વખતમાં જે પ્રમાણે

કાર્ય ક્રમ ચલતો હતો તેજ પ્રમાણે હાલમા પણ ચાલુજ છે. આપણુ હમેશનુ કામ તે મજબુત કારોબાર શાંતાના વખતની માફક જરાપણ અડચણ કે અનીયમીત પણા વગર બરોબર ચાલુ હતો ત્યાં જ આપણી આમદાનીને કાંઇ પણ જાતની ઇજા થઇ નથી, અને તેથી આપણો ખરચનો કાર્ય ક્રમ પણ હમેશની માફક કાંઈ પણ ઇજા વગર ચાલુજ છે. હું આ કહું છું, એનુ કારણ એટલુજ છે કે, આપણને કોઇ પણ જાતની ધાસ્તી રાખવા નુ કારણ નથી. હુ ધારૂ છુ કે, અત્રે બેઠા થએલા દરેક ગૃહસ્થોને એ બાબતનો અનુભવ હશેજ અને હુ માગી શકતો નથી કે તેઓ પોતાના દેશને ખોટી અફવાઓથી ઉત્તેજન આપતા હશે ધ્યાન રાખવાની કાંઇ પણ જરૂર નથી આપણે એટલુજ કરવાનુ છે કે, જે કે બાબત ફેલાયલી ખોટી અફવાઓને નાબુદ કરી અને જેઓ આવી અફવાઓ ઉડાવતા હોય તેઓને આ પ્રમાણે કહેવુ કે અમે જે પ્રમાણે શાંતીના વખતમા કામ કરતા હતા તેજ પ્રમાણે હાલમા પણ કરીએ છીએ આપણે તેમને ખાત્રી કરી આપવી કે, આપણા કામની અંદર કોઇ પણ જાતની દખલ ઉતરવાનો જરાપણ સંભવ નથી. આજના દીવસનુ કામ કરતાં પહેલા આ શબ્દો બોલવાનુ કારણ એજ કે આ શબ્દોથી પુર્ણ વીશ્વાસની લાગણી ફેલાય કે જે વીશ્વાસની લાગણી આવા સંજોગોમા અગત્યની છે

હવે અત્રેથી આપણું કામ ઉપર આવતાં આ કોઓપરેટીવ મંડળીના કામ ક્રમ નો ફરીથી ચીતાર આપવાની, કે તેના કાયદા સમજાવવાની, કે તેનાથી થતા ફાયદાઓ કહી બતાવવાની અત્રે કંઇ પણ હવે જરૂર નથી, કારણ તેના ફાયદાઓની અને કામ ક્રમની દરેક માણસને ખબર છે, અને ખાસ કરીને તેને માટે વીચાર અને માન્યતા ઘણી સારી રીતે આ દેશમા ફેલાયા છે

હું નથી ધારતો કે કોઇ પણ સ્વદેશ ભક્ત કે જે પોતાના દેશની સેવા કરવા ચહાતો હોય તે આ સીવાય બીજી કોઇ પણ ઉત્તમ રીતે પોતાના દેશને ફાયદો કરી શકે. હું તમને વધારે વખત ખોટી કરવા માગતો નથી, કારણ કામ ઘણુ વધારે છે, અને મારે જે કહેવાનું છે તે ગયા વરસના કાર્યવાહી રીપોર્ટ જેની નકલો અત્રે હાજર રહેલા દરેક ગૃહસ્થોને વહેંચવામા આવી છે, તેના સંબંધમા થોડા શબ્દોમા કહી જઇશ.

ધીમે પણ મક્કમ. થોડા અગત્યના મુદ્દાઓપર મારે જે કહેવાનું છે તેને માટે હુ તમારી રજા લઉ છુ. હુ ધારુ છુ કે પહેલી બાબત, એ છે કે, પ્રથમ પગથીયું પકડી લીધા વગર આગળ વધવાની જરૂર નથી. કોઇ વખતમા કામ પણ આગળ ચલાવતા પહેલા, તેનો પાયો મજબુત કરવો જોઇએ. બીજા જીલ્લાઓ કે જ્યાં સોસાયટીઓની સંખ્યા વધારે છે તેની સાથ સરખામણીમા ઉતરવુ એ જરાપણ ઠીક નથી. આપણે જે અત્રે કરવાનુ છે તે એ કે જે સોસાયટીઓને સારા પાયા પર ચાલતી કરી મજબુત બનાવવાની છે સોસાયટીઓને સારી સલાહ અને સારા પાયા પર ચલાવવા વગર તેની સંખ્યામા વધારો કરતા જવાથી આપણે આગળ વધવુ નહીં. આપણે ઉતાવળથી આગળ વધવુ નહી. અથવા ઉતાવળથી આગળ વધવુ એ મને પસંદ નથી. આ રીતે "ધીમા પણ મક્કમ" થવાની રીત અખત્યાર કરવી જોઇએ. આપણે કયા કયા ફાયદા મેળવવાના

છે તેની પ્રથમ ખાત્રી કરો, અને આપણી પાસે તે પ્રમાણે વર્તવાને શું સાધનો છે, અને તેના ઉપર વીચાર કરવા જેટલી આપણી તાકાત છે કે નહીં. પહેલી બાબત જેનું હું કહે વા માગુ છું તે એગ્રીકલ્ચરલ રીપોર્ટના ૬૧ મા પેરેગ્રાફમા આપેલી છે તે સેન્ટ્રલ બેંક અને કોઓપરેટીવ સોસાયટીઓનું જોડાણ કરવા બાબતની છે. કમીશનરે પોતાના રીપોર્ટમા એ વીશે થોડીક અડચણો બતાવેલી, અને એ જોડાણની શકિત માલમ પડતા પ હેલાં આ એક સવાલ છે કે જેને લીધે ઘણા સવાલો અને વીચારવંત બાબતો ઉત્પન્ન થ શે. આપણી સોસાયટીઓ વધે એ ઘણુંજ જરૂરનું છે, અને તેઓને એક એકના સંબંધમાં આવવાની પણ જરૂર છે. આ બધી જુદી જુદી સોસાયટીઓ કેવી રીતે એકત્ર થાય અને અરસ પરસ મદદની લાગણી પ્રસારનારો એક મેળ કવી રીતે બને કે જેથી મોટી જથામાં નાણાંના સાધનો મેળવી શકે એ આપણે જોવાનું છે. આ કેવી રીતે થશે તેની તપાસ ક રવાનો હાલમા વારો પ્રગટ નથી, તે એવી બાબત છે કે તમારે જાતે શોધી કાઢવી.

પ્રત્યેક સોસાયટીઓ

પ્રત્યેક સોસાયટી સધર છે કે કેમ તે તેની સારી શાખ અને વખતસર નાણાં ભરપાઈ કરવાની શકતી ઉપર આધાર રાખે છે. વીસ્વાસને પાત્ર મેમ્બરો નહિ હોય તેવા મેમ્બરો એકઠાં કરી સોસાયટીની સંખ્યા વધારવી એ ઇચ્છવા જોગ નથી. અરસ પરસ સહકારી મંડળીનો ઉદ્દેશ દરેક દરેક મેમ્બરોને અરસ પરસ વીસ્વાસ હોવો જોઈએ, વીસ્વાસ પાત્ર મેમ્બરો નહિ હોય તો તે સોસાયટી કામની નથી. સોસાયટીઓનો મુદ્રા લેખ ભરૂસો અને વીસ્વાસ છે બરોબર મુદતસર નાણાં ભરપાઈ કરનારા મેમ્બરો હોય તો તેઓ વીસ્વાસને પાત્ર છે એમ જાણવામાં હરકત નથી.

આવું હોય તોજ તમે સોસાયટીઓની ફતેહમંદી પર ભરૂસો રાખજો, એમ નહી હો તો સોસાયટીઓના ફતેહને માટે મોટો સવાલ રહેશે વળી એક બીજી બાબત ધ્યાન આ ગળ આવે છે, તે ખેતીવાડીની પેદાશ અને તેની વ્યવસ્થાને લગતી સોસાયટીઓની છે. આ બાબત ઉપર સરકારે રીપોર્ટના ૩૨,૩૭, ને ૬૦ મા પેરામા સવીસ્તરથી વીવેચન કરેલું છે. આવી સોસાયટીઓનો શું ઉપયોગ, અને તેને ક્યાં સ્થાપવી તેને લગતી હકીકત બીજા રીપોર્ટના પેરેગ્રાફ ૩૨,૩૩,૩૪ મા આપેલી છે.

આ કિફાયતની ફતેહ

આવી બાબતોમાં હમેશાં એક સરખી રીતે ખંત પુર્વક ધ્યાન આ પવાથી ફતેહની આશા રાખી શકાય. અનાજની વખારની સોસાયટી ઓ અને દસ્તકારી ધંધાદારીઓની સોસાયટી ઘણીજ જરૂરની છે. એ વું ધારવામા આવે છે કે, આ સહકારીતાના હીલચાલની ફતેહમંદીમાં તે ઘણો સારો ફાળો આપશે મને આશા છે, ને હું ખાત્રી રાખુ છુ કે આવી બાબતમાં આવા લોકો મદદ કરશે બીજી બાબત મજુરીઆત વરગમાં આવી મદદની જરૂર છે. એ બાબતમાં પણ થોડું ધાર્યું કરવામાં આવ્યું છે કે જે રીપોર્ટના ૪૮,૪૯ પેરેગ્રાફ વાંચીને માલુમ પડશે. મી० મુ० ખેડે અમેરીકન મોરીસ રીવાજનું અનુકરણ કરીને એક પત્રીકા બહાર પાડી છે; કે જે અમોના સભાસદોને વહેંચવામા આવશે.

વળી વણકરોને લગતો સવાલ બાકી છે. કે જે રીપોર્ટના ૫૦ ને ૫૩ પેરેગ્રાફમાં આ

લાગેલ છે. વણકરોની બાબતમાં ખાસ મુશ્કેલીઓ છે, જો કે તેઓના સંબંધમાં થોડું ઘણું થયું છે, પણ હજુ ઘણું કરવાનું બાકી છે. આ તેમજ બીજી શાખાઓમાં, ઓનરરી ઓરગેનાઇઝરનું કામ ઘણું જરૂરનું છે કારણ સરકારથી આ ખાતાંઓ ચલાવી શકાય તેમ નથી, તેમજ આમાં ભાગ લેવાનું અમે ઇચ્છતા પણ નથી. ઓનરરી ઓરગેનાઇઝરો બીજી બાબતમાં મદદ આપે છે તેજ માફક વણકરોની બાબતમાં પણ આપશે, કે જે વણકરોને ધંધો ચાલુ રાખવામાં, વધારવામાં, તથા આબાદ કરવામાં ઓનરરી ઓરગેનાઇઝરો તરફથી કામ કરવા રસ્તો સોધી કાઢશે એવી હું આશા રાખું છું. તેઓએ જે કામ બજાવ્યું છે તે બદલ હું બધા તરફથી અને મારા તરફથી મુબારકબાદી આપું છું તેઓની મદદ વગર આ હીલચાલ આગાડી ઉગવું બારનું નહિ હોત, અને હવે પછી પણ સહકારીતાનું કામ આગાડી ચાલશે નહીં. રજીસ્ટ્રારે તેઓના નામ રીપોર્ટમાં આપ્યા છે. હું ફરીથી તેઓને ધન્યવાદ આપું છું ને કોનફરન્સનું કામ ચાલુ કરૂં છું.

રજીસ્ટ્રાર મી૦ યુએન્કનું ભાષણ.

મી૦ આર બી. યુએન્ક આઇ સી એસ. કોઓપરેટીવ ક્રેડીટ સોસાઇટીના રજીસ્ટ્રારનું ગયા વરસમાં થયેલા કામકાજ ઉપર વીવેચન.

સર રીચર્ડ લેમ અને ગ્રહસ્થો ! મને ખાત્રી છે અને તમને સર્વને ખાત્રી હશેજ કે મે૦ ગવરનર સાહેબે હાજરી આપી નથી તેનું કારણ તેમની લાગણી આ કોનફરન્સ પ્રતિ ઓછી થઇ છે એમ નથી. આપણો દરેક જણ તેમની ગેર હાજરીથી દીલગીર છીએ અને તેનું કારણ આપણે સઘળા જાણીએ છીએ તેઓની હાજરીની બીજી જગ્યાએ અત્રે ના કરતાં વધારે જરૂર છે. આપણે સર રીચર્ડ લેમને, આજની સભાનું પ્રમુખ સ્થાન સ્વીકાર્યા બદલ આભાર માનવો જોઇએ, કારણ એઓ સાહેબને રાજ્ય કારોબારને લગતું ઘણું કામ હોવા છતાં પણ અત્રે પોતાની હાજરીથી કોનફરન્સને માન આપ્યું છે.

ઉપલા બારેજ વરસે થયાં રજીસ્ટ્રાર રીપોર્ટમાં વરસ દરમ્યાન થયેલા કામકાજનો હેવાલ અને આગલી કોનફરન્સમાં થયેલા ઠરાવો નાખી જાય છે, આ ખાતાનું પોષણ, અરસપરસ મદદથી કામ કરનારાઓમાં વધારો કરવાનો છે. ગયે વરસે એક ખાસ કનસેશનની સરકાર પાસે માગણી થઇ હતી. સરકારે કોઓપરેટીવ ક્રેડીટ સોસાઇટીના કાયદાની ૪૬ મી કલમની રૂએ, ઇન્ડસ્ટ્રીયલ યુનીઅનના મેમ્બરને રૂ૦ ૧૦૦૦) ને બદલે વધારેમાં વધારે રૂ૦ ૩૦૦૦) સુધીના શેર રાખવા દેવાની માગણી એવી શરતે કબુલ રાખી છે કે કાયદાની કલમ ૨૧ મુજબનો લાભ મેમ્બરો લઇ શકશે નહી. ખેતીવાડીને લગતી સોસાઇટીના મેમ્બરોએ પોતાના ઉતારાઓને વીમાને મુકવા એવો ઠરાવ ગયે વરસે થયો હતો. તેનો કમનસીબે હજી અમલ થયેલો જણાતો નથી, આ ખાતાના તરફથી એ બાબતમાં હાથ ધાલી

શકાય તેમ હું ધારતો નથી. સેંટ્રલ બેંક, કે યુનીઅનો આ બાબતમાં કઈ વધારે કામ કરી શકે તે વીગે ધાર્યા કરતા વધારે મુશ્કેલીઓ ઠરાવ પાસ થયા પછી જણાયું છે. દક્ષીણ વીભાગમા અને નીલગીરીમાં આ બાબત કાંઇ કામ થયું છે, અને વખત જતા વધુ થશે. ઘર તથા ચાલીઓ બાંધવાની અગત્યની સહકારી મંડળી વીગે ગયે વરસે વીચાર કરવામા આવ્યો હતો અને તેને લગતી એસોસીએશન સ્થપાયું છે. આ મંડળે પત્રીકાઓ કાઢી છે અને મુંબઇની પ્રજાનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે પરંતુ દીલગીરીની વાત એ છે કે તેને જોઈએ તેવું ઉત્તેજન મળ્યું નથી. મુંબઇની પ્રજા ત્યાંની મ્યુનીસીપાલીટી તથા શહેર સુધારાના ટ્રસ્ટ ઉપર આ વીગે ભરોસો રાખતી જણાય છે. મીલ મજુરોની સોસાયટી સ્થાપવા વીશેની ગયા વરસની દરખાસ્ત મુજબ સરવટ ઓફ ઇંડીઆ સોસાયટી તરફથી ૩ મંડળીઓ સ્થપાઈ અને વધુ પણ સ્થપાશે.

આ વરસે ખેડુતોની કરજદારી અને એવા બીજા વીષયો ઉપર વીચાર કરવાનો છે મને આશા છે કે આ બાબતમા જે કાંઇ થયું છે તેને વધુ ઉત્તેજન મળશે. ગયે વરસે એલગામમા આ ખાતાને લગતુ કોનફરન્સ મળ્યું હતું જોવાનું એ છે કે, આ કોનફરન્સ લોકો તરફથીજ બોલાવવામાં આવ્યું હતું ત્યાં ઠરાવો થયા નથી, વાદવીવાદ ને ચર્ચાઓ થઇ હતી, "કોમરસ ને કો ઓપરેશન" આ ઇલાકાનું એક ખાનગી પત્ર છે, તેની ૧૦૦ નકલ સરકારે લેવાનું ઠરાવ્યું છે આ ઉપરાંત ૪૦ કે ૫૦ કોપીઓ કોઓપરેટીવ ક્રેડીટ સોસાયટીઓ ખરીદે છે તેને વધારવું ને ચાલુ રાખવું એ તમારા હાથની બાબત છે.

ઇ. ગી.

સહકારીતા સબંધી છેલ્લા પ્રસીધ્ધ થયેલા સરકારી ઠરાવનો સાર.

(લે૦ કાળીદાસ દામોદરદાસ, ખાંધીઆ, બી. એ. એલ. એલ. બી. ભરૂચ)

"જો સહકારીતાની પધ્ધતી પુર્ણ પણે દાખલ થાય અને ઉપયોગમાં લેવાય તો આ દેશની ખેતીવાડીને લગતા લાભો માટે એક મોટુ કિર્તીવંત ભવિષ્ય હું અગાઉથી જોઉં છું."

—નામદાર શહેનશાહ. ૨૩ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૧.

પ્રથમ દશ વરસમાં આ બાબતને લગતી જે અસાધારણ પ્રગતિ થઇ છે તે સહકારીતામા આશાજનકમાં આશાજનક માનનારે અગાઉથી જોઇ નહી હોય. આ ચીવટાલ, નાની શરૂઆતથી, રજીસ્ટ્રારોની સાવચેતવાળી દેખરેખથી અને બીન-અમલદાર કામ કરનારા

એની રોગીની મદદથી પોતાના ઝડપથી વધી છે; અને હાલ તે પ્રાંતોના મોટા ભાગ ઉપર અગત્યની અસર કરે છે જે વિકાસ થયો છે તે વધારે આશ્ચર્ય કારક છે. જો એમ યાદ કરવામાં આવે કે કે હદ બહારની રાજ્ય મદદ તજવામાં આવી છે અને દ્રઢતાથી જે જે દ્રષ્ટિ સમીપ રાખવામાં આવી છે તે ઝડપથી સોસાયટીઓનો વધારો કરવાની નથી પણ સહી સલામત હદમાં ઉત્કર્ષને સંકુચિત રાખવાની છે સંકુચિત હદમાં રાજ્ય મદદને આટલા ત્યાગની ગોઠવણ પૂર્ણ પણે સ્વ જણી કરી છે અને સ્વાશ્રય અને સ્વતંત્રતામાં વધારો થયો છે તથા ગ્રામ્યજનના વિકાસને જે કાળજીથી સરકારે ઉત્તેજન આપ્યું છે તેથી તે સ્વભાવિક અને તંદુરસ્ત વૃધ્ધી થઇ છે ભવિષ્ય આશાપુર્ણ છે અને જો કે ઓફીસ પીની અસર તજી તથા વધારે ગીન અમલદારની મદદ અને દેખરેખથી વધારે ઝડપી પ્રગતિની આશા રાખી શકાય તો પણ પુર્વે બતાવેલા કાળજી અને પ્રતિબંધ ચાલુ રહેવા જોઇએ.

સહકારીતા પોતાની સાથે નૈતીક અને ભૌતીક બન્ને લાભોનું એક વીશાળ વર્તુળ લાવે છે અને આ લાભો પ્રધાન અને મુખ્યત્વે કોઇ પણ રીતે માત્ર તેમના એકલાને માટે નહીં એ પ્રમાણે વધારે ગરીબ ખેડુત વર્ગ માટે છે માટે ગમે તેવો ખાસ જાતની સોસાયટીઓમાં સમાઇ રહેતા નથી અને હીંદુસ્થાનની પધ્ધતીનું ખાસ લક્ષણ તેની સ્થીતી સ્થાપકતા છે. જયાં સુધી આપણે સોસાયટીઓના સભાસદો એક બેકના મ ... મા આવે છે અને હીતમા એકતા છે, મુખ્ય લક્ષણ તરીકે અનીયમીત જવાબદારીનો નીયમ જ્યાં સુધી જળવાઇ રહેશે છે અને જ્યાં સુધી સભાસદોના લાભોને અયોગ્ય અગત્યતા વગાડની અટકાવવાને કાળજી લેવાય છે ત્યાં સુધી કોઇ ખાસ જાતની સોસાઇટીને નક્ષગગીરીથી વળગી રહેવાની જરૂર નથી. ક્રેડીટ સોસાયટીઓના વીગતવાર વહીવટના કેટલાક અમુક સુત્રો છે જે, ઠરાવમાં જણાવેલો અપવાદો શીવાય આપણો અનુભવ શીખવું જ્ઞાન છે અને આ સુત્રોમાંના કેટલાક નીચે આપ્યાં છે

(૧) દેવાની જવાબદારી તરીકે ગીરો ..., કે ગમે તે રીતે ઉત્તેજનને પાત્ર નથી પણ કેટલાક દાખલાઓમાં તેઓ તેઓના ઉપયોગ વગરના નથી

(૨) સોસાયટીઓમાં દાખલ થયા પછી સભાસદનો તેના ભાગ દેવામાંથી વહેલો છુટકારો ઇચ્છવા જોગ છે

(૩) નફો ઉછીના આપવાનું, ફાયદાકારક રીતે ખરું જ રાખવાનું બીન જરૂરી છે.

(૪) સહકારીતાના માર્ગમાંથી કેટલીક ચળવળની અડચણો સરકારે દુર કરવી જોઇએ એ ઇચ્છવા જોગ છે તોપણ અપવાદ રૂપ રહેતો, જે સોસાયટીઓ પાસેથી સ્વાશ્રયને ઉત્તેજન લઇ લે તેવી મદદ આપવી એ ગેર ડહાપણ ભરેલું છે

(૫) જે જુદા જુદા સાધનોમાંથી સોસાયટીઓના ફંડો પ્રાપ્ત થાય છે તેમની ગુણવત્તાના અમલતાના સંબંધમાં કોઇ સામાન્ય નીયમ કરવો અશક્ય છે તોપણ આર

રૂપક છે કે આ ફંડોનો ભારો જયો એવા રૂપમાં રોકો જોઈએ કે જેમાંથી રોકાણમાં પૈસા મેળવી શકાય

(૬) ઉછીના લીધેલા નાણા પાછા નીયમસર ભાગે તેને ભાગમાં મોટી અગત્ય આપવી જોઈએ

(૭) પ્રથમના તબક્કામાં રીઝર્વ ફંડને મંડળીની ઉપયોગમાં લેવામાં આવતી મુડીના ભાગ તરીકે ઉપયોગમાં લેવામાં લાભ હોય તો પણ ધીમે ધીમે જેમ જેમ તે મંડળી વધારે અગત્યતા ધરાવતી થાય તેમ તેમ તે રીઝર્વ ફંડને જુદી જગ્યાએ રોકવું, જુદું રાખવું જોઈએ.

હીંદુસ્થાનમાં સહકારીત્વ આર્થિક, સંસારિક અને કેળવણી વિષયક લાભો.

સરકારી રાજનીતિ

નામદાર હીંદુસ્થાનની સરકારે પોતાના મહેસુલી અને ખેતીવાડી ખાતા તરફથી હીંદુસ્થાનમાં સહકારીતાની ચળવળ કર્યાનો, અને જે આર્ટીકલ પ્રકાશ[illegible] તો તેમાંથી ઉત્પન્ન થવાની આશા રખાય એવા લાભો (આર્થિક, સાંસારિક અને કેળવણી વીષયક,) તેમજ દુર રાખવાના ભયો, અનાવનો એક ધરોરણ એ ખ્યાલ અને ગુજરાત પ્રાંત જેવો ઠરાવ, બહાર પાડ્યો છે. તે વળી જુદી જુદી જાતની સોસાયટીના મુખ્ય મુદ્દાનું વર્ણન કરે છે, વહીવટને લગતી નીતીના સ[illegible] સવાલોપર ચર્ચા કરે છે, કેટલી હદે રાજ્ય મદદ આપી છે અને આપવી જોઈએ તે તપાસે છે અને છેવટે વીચારે છે કે વહીવટના દરરોજના કાર્યમાં, ડીસ્ટ્રીક્ટ અમલદારે ક્યાં સુધી આ હીલચાલમાં સામેલ થવું અને પ્રજાકીય જીવનમાં આ નીતી [illegible] ઉદ્યોગમાં લેવું

આ હીલચાલની વૃધ્ધી.

[illegible] ઠરાવમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે દશ વરસ ઉપર હીંદુસ્તાનમાં સહકારી હીલચાલની હાજરી બતાવવાને થોડા છુટા છવાયા પ્રયોગો ઉપરાંત કશું હતું નહીં, આજે અને બાર હજાર ઉપર, લગભગ ૬ લાખ સભાસદો અને સોસાયટીનું કામકાજ ચલાવવા માટે પ્રાય[illegible] રૂપીઆ ભાગની થાપણ ધરાવતી, સોસાયટીઓ છે અને સહકારીપણા[illegible] લોકોની નૈતીક અને આર્થીક આબાદીમાં એક અગત્યનું કામ તરીકે પોતાનો[illegible]

અપાય ગયા છે અને જુના ગીરો છોડાવ્યાં છે અને એવા પણ દાખલાઓ છે કે આખા ગામોના દેવા અને ગીરો ચોખ્ખા થઇ ગયા છે. લોકોની આર્થીક સ્થીતીમાં સુધારો, તેમની ખરીદવાની શક્તીની વૃધ્ધીમાં અને દેશની અંદરના તથા બહારના પારના વીસ્તારમાં પરીણમવો જોઇએ.

વળી સહકારીતાએ, ખેતીવાડી ખાતાને, કૃષિવિદ્યા સંબંધી પુરા પાડી કે સાધ્ય દરેક ખેડુતને આપે છે તે તેમને બરોબર સમજાવવામાં, મદદ કરવા પગલું ભર્યું છે કે થી જેમ જેમ બીની દરેક સુધરેલી જાત પુર્ણ બને છે અને ઉપયોગને વાસ્તે તૈયાર થય છે તેમ તેમ સરકારી ખેતર ઉપરથી તેને દરેક ગામે મોટા ક્ષેત્રફળો ઉપર લઇ જઇ શકાય અને તેને સહજ ગુણીત કરી શકાય બીની શુદ્ધતા જાળવી રાખવાનું અને પેદાશની શ્રેષ્ઠ કીમત મેળવવાનું તેને લીધે બન્યુ છે ખેતીવાડીના ખાતાએ પુરવાર કસોટી કરેલા અને પસંદ કરેલા સસ્તા ઓજાર અને ખાતર તેણે ખેડુતોની સમીપમાં મુકયા છે ઢોર ઉછેરનારાઓને તેણે ગામના ઢોરોના સુધારા માટે ઉંચી ઓલાદના આખલાઓ પુરા પાડયા છે અને તેણે સાધનો તૈયાર રાખ્યા છે જેથી ઉપયોગી પદ્ધતી ફેલાવી શકાય જયાં જયાં ખેતી અને સહકારીતા સાથે સાથે ગયા છે ત્યાં ત્યાં તેઓ ઝડપથી એક સાચો સજ્જડ સંબંધ બાંધી શકે છે.

ખરેખર બન્નેના અવલોકન કરીએ તો જણાય છે કે આ બે ખાતાના પ્રયત્નોએ, સરકાર જે બીજા ઉપાયો આગળ વધારવામાં રોકાઇ છે તેમનું ઉપજાવેલા અસર કરતાં, લોકોના જીવન ઉપર વધારે ઉંડી અસર પાડી છે. (સંપુર્ણ.)

ધારવારના વણકરોની સહકારી મંડળી.

મુંબાઇ સહકારી મંડળીઓના ઓડીટર મી. કૃષ્ણ રેડી બી. એ., એમ. એ નીચે પ્રમાણે તેનો અહેવાલ આપે છે.

ધારવાડ હાથની સાળના વણકરોને માટે કોઇ પણ રીતે અજાણ્યું સ્થળ નથી. ત્યાં વણકરોના કુટુંબોની સંતોષકારક સંખ્યા વસે છે કે જેમના તરફથી સ્થાનીક બજારને સાડીઓ અને કાપડ ઘણું સાધારણ જાતનું કાપડ પુરું પાડવામાં આવે છે. ત્યાં વણકરો વધુ સંખ્યામાં અને તેમનો મોટો ભાગ લીંગાયત જાતના છે કે જેઓ વણકરના ધંધાથી પોતાનો નીર્વાહ કરે છે, અને ૧૯૦૮ની સાલમાં તેમની આર્થીક સ્થીતી સુધારવાને વણકરોની સહકારી યુનીયન સ્થાપવામાં આવ્યું હતું.

ઉત્પત્તી—કેટલાક વણકરો એક ગોણી રેશમના જથ્થા સાથે હુબળીની મરાઠા કોઓપરેટીવ (સહકારી) સોસાયેટીમાં ગયા હતા અને ત્યાં સહકારીના એક આગેવાન મી. રબીકરે તેમને પુછ્યું કે તેમણે રેશમ કયાંથી ખરીદ કર્યું? ધારવા પ્રમાણે જવાબ

હયો કે " મારવાડીને ત્યાંથી " અને સાથે સાથે એમ પણ જણાવવામાં આવ્યું કે મુંબઈથી જો જથ્થાબંધ લેવામાં આવે તો ઘણું સસ્તું પડે મી૦ હારસેકરે તેમને જણાવ્યું કે જો તેઓ મંડળી કરે તો મુંબઈથી યાર્ન અને રેશમ બહારો બહાર ખરીદવામાં કંઈ પણ ખાસ મુશ્કેલી છે નહી અને તેમને વણકરોનું સહકારી યુનીયન સ્થાપવાને સમજાવ્યા તેઓએ પ્રયોગને માટે કબુલાત આપતાં ટુંક વખતમાં યુનીયન-મંડળી હસ્તીમાં આવી

મંડળીના સભાસદોની સંખ્યા હાલમાં ૧૦૦ કરતાં કંઈક વધારે છે અને તેની થાપણ નીચે પ્રમાણે રૂ૦ ૧૬,૫૬૩ છે.

અનામતો રૂ૦ ૧૬૮૭, શેરોની થાપણ રૂ૦ ૭૧૬૨, લોન (સરકાર) રૂ૦ ૧૪૭૧, લોન ખાનગી રૂ૦ ૨૦૦૦, લોન એજન્ટો પાસે રૂ૦ ૩૧૬૦, રીઝર્વ ફંડ રૂ૦ ૫૭૮-૨-૮. કુલ્લે રૂ૦ ૧૬૫૬૩-૨-૮.

કમ્પનીના શેર દરેક રૂ૦ ૧ નો છે સરકારે ઉત્તેજન રૂપે વગર વ્યાજે રૂ૦ ૨૦૦૦ ત્રણ વરસને માટે ધીર્યા હતા જે હવે હપ્તે હપ્તે દર વરસે પાછા વાળવામાં આવે છે વરસ દહાડે રૂ૦ ૩૦ હજારની ઉથલ પાથલ કરે છે. મંડળ કાચી પેદાશો જેવી કે રેશમ ગળીનો રંગ અને વણવાને માટે જોઈતી ચીજો જથ્થાબંધ ખરીદ કરી સભાસદોને રૂપીયે પૈસો નફો લઈ રોકડેથી કે ઉધાર છુટક વેચે છે. રોકડ ધીરધાર કે ઉધાર વેચેલા યાર્ન ઉપર ૯ થી ૧૨ ટકા જેટલું વ્યાજ લેવામાં આવે છે. રોકડ લેનો-ધીરધાર ઘણી ટુંકી મુદતની હોય છે મંડળી મુંબઈ, હુબલી, સોલાપુર, ગાડગ, અને ગોકાકના દલાલો પાસેથી યાર્ન ખરીદ કરે છે. જો મંડળ બહારો બહાર યાર્ન મીલમાંથી લેતો તે સરખામણીમા વધારે સસ્તું મળે પણ તે તેમને માટે શક્ય નથી કેમકે તેમનો વાર્ષીક ઉપાડ ઘણો થોડો હોય છે જો ભવીષ્યમા એમની સંખ્યા વધે તો વણકરોના મંડળોનું યુનીયન મધ્યસ્થ થઈને મીલોમાંથી જુદી જુદી મોસાપટીને જોઈતો માલ પુરો પાડી શકે.

શાખાઓ—મંડળે ધારવાડ નજીકના ગડગ અને માલાપુર ગામોમાં વણકરો માટે પોતાની શાખાઓ ખોલી છે. ઉત્પાદક મંડળના તાગાની પેટા કમીટીને શાખાઓનો વહીવટ સોંપ્યો છે. માલપુરની શાખા રોકડેથીજ કામ કરે છે. પોતાની શેરની મુડીથી દસ ગણી રકમ સુધીનો ઉત્પાદક મંડળ સાથે ગડગની શાખા ધંધો કરી શકે છે. મુળ મંડળના સભાસદો તેનો હીસાબ જોઈ શકે છે બીજી ઘણી રીતે શાખાઓ ઉપર કાબુ દેખરેખ અને લાગવગ અંકુશ રાખવામા આવે છે

બીજી બાબતો—તૈયાર થયેલો માલ ગીરો રાખીને કમીટી તેની કીંમત આંકે તેના ૩/૪ ભાગની રકમ ધીરે છે દર અઠવાડીએ પોતાનો માલ વેચાય ત્યાં સુધી બજારમા માલીક પોતાની ચીજ વેચાણ કરવાને લઈ જાય છે આ પધ્ધતીથી વણકર પોતાનો તૈયાર માલ બરાબર ભાવ ઉપજાવીને કે મંદી સામે ટકીને વેચી શકે છે. મંડળ પોતાને માટે ગળી કાપા જથ્થાના પ્રમાણમાં ખરીદ કરે છે. અને ધારવાડથી ૩૦ માઈલ આવેલા મુનવાલીના રમગેજી ટામના પ્રખ્યાત ગામમાં યાર્ન રંગાવી મંગાવે છે મંડળ રેશમ, યાર્ન અને ગળી ઉપરાંત વણકર કામને ઉપયોગી સઘળી ચીજો જથ્થાબંધ ખરીદે છે. મંડળી સ્થાપ્યા પહેલા આ બધી ચીજો સાહુકારો અને મારવાડીઓ રૂપીઆ રોકીને આપતા નફો અને ૧૮થી ૨૪ ટકા વ્યાજ લઈ વણકરોને પુરી પાડતા એટલુંજ નહીં પણ વણકરો જે સાહુકારો પાસથી તેઓ માગે તે વ્યાજને દરે યાર્ન લેતા તેઓનેજ પોતાનુ વણેલુ કાપડ વેચતા અને તેમની ગુલામીમા રહેતા. આ બધો સાહુકાર મારવાડીનો જુલમ અટકાવી શકાયો છે. અને વણકરો હવે સ્વતંત્રતાની હવા લે છે.

જમા રકમો—મંડળ સવા ૭ ટકે જમા માડે છે અને વધારાની ખાસ રકમો ૭ ટકે જમે માંડે છે. સભાસદો પાસે ૯થી ૧૨ ટકા વ્યાજ લેવામાં આવે છે. પ્રમાણે સા

જે નફો થાય છે નફાની ચોથાઈ રીઝરવ (કાયમ ફંડ) મા જાય છે તેમાના એક ભાગમાંથી શેરોનું વ્યાજ વહેંચાય છે બાકીની રકમ સભાસદોનેખરીદેલા યાર્નના પ્રમાણમા બોનસ આપવામાં વહેંચાય છે ૪૩ ટકા બોનસ અને ૯ ટકા ડીવીડંડ સને ૧૯૧૨–૧૩માં વહેંચાયા હતા અને યાર્ન અને રેશમના કુલ્લ સાટા ૩૬૮૦ અને ૧૭૮૭ રતલ અનુક્રમે ચર્યા હતાં.

નઈતીક લાભો–મંડળીથી નીતીની સારી અસરો વણકરો ને થાયછે. તે પૈસાના લાભો કરતાં વધુ અને વીશેષ કીમતી છે સભાસદોમા ભાતૃ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને મંડળીની એ સ્કીમ ધંધાના સ્થાનક ઉપરાંત સામાજીક ઠરાવનો ગરજ સારે છે મંડળની સરકાર પાડનારે અસરો આગળ વધવાના જુસ્સામાં જણાય છે કે જે હમણા વણકર વરગમાં જણાય છે. તેઓ છોકરાઓને સરકારી વણકર સ્કુલમા જવાને ઉત્તેજીત કરે છે અને તેઓ ત્યાં ફલાય શટલ શાળો ચલાવતા શીખે છે એટલુંજ નહીં પણ તેમાના કેટલાક જાતે સુધરેલા શાળો ઉપર કામ કરે છે અને જમાનાથી પ્રતીષ્ઠિત તેમનો ધંધો સુધારવાને સહકારીતાના નવા માર્ગો પડવાને ચાલુ પ્રયાસ કરે છે.

નરહરી કુબેરરામ દેસાઈ બી, એ.

સેજા કારેલી તાલુકે જંબુસર જીલ્લે ભરૂચની સહકારી મંડળીની મેનેજીંગ કમીટી તથા સાધારણ સભાનો હેવાલ,

સેજા કરેલી પરસ્પર સહાયકારી શાખ વાળી મંડળીની મેનેજીંગ કમીટીની સભા તા૦ ૨૫–૭–૧૯૧૪ને રોજ મળીહતી. તે વખતે નીચે મુજબ કામ થયું હતું.

કમીટીના મેમ્બરો શીવશંકર જેશંકર, દાભાઈ કાભાઈ, ભગવાન હમીર, મોરાર શીવલાલ, અને ફુલા અભેસંગ હાજર હતા.

૧. આ સભાના પ્રમુખ શીવશંકર જેશંકરને ઠરાવ્યા અને નીચે મુજબ સર્વાનુમતે ઠરાવ પસાર કરવામા આવ્યા

૨. તા૦ ૨૨–૭–૧૪ દીને શીલક રૂ ૩૩૭–૬–૪ રહેલા તેમાથી રૂ ૬૩૦ તા૦ ૨૪ મીએ પોસ્ટલ સેવીંગ બેન્કમાં મુકેલા છે અને શીવશંકર જેશંકર રૂ. ૩૦૦ ચાલુ ખાતે થાપણ મુકવાનું જણાવ્યાથી તે રૂ આજરોજ લઈ સેવીંગ બેન્કમા મુકવામાં આવ્યાં એમ કરી કુલ (રૂ. ૬૩૦) સેવીંગ બેન્કમા મુક્યા તે સેવીંગ બેંક ખાતે ઉધારતા નીચે મુજબ શીલકમા ગણી લેવા ઠરાવ્યું

૩. આજરોજ નં. ૫૩, ૫૪, ૫૫, ૫૬, ૫૭, ૫૮, ૫૯, અને ૬૦ નંબરની અરજી કરજ માગણીની આવી તેમાંની દવા તથા દાણ લેવાની જરૂર માટે રૂ ૭૮–૦–૦ની માંગણી છે તે નાણાં હાલ તુરત શીલકમાં નહીં હોવાથી શીવશંકર જેશંકરે રૂ. ૭૫ ચાલુ ખાતે થાપણમાં મુકવાનું જણાવ્યાથી તે જમા લઈ આઠ આસામીઓને ૧૯૧૪ના ડીસેમ્બરના છેલ્લા અઠવાડીઆમા પાછા કરવાની શરતે આપ્યા છે

મંડળીનો જન્મ ઉઘડ્યો ત્યારથી જેના જમા બાજુ રૂ. ૭૭૦ મેમ્બર ફીના, તથા રૂ ૪૧૭૫ થાપણો લઈ કુલ રૂ. ૪૪૪૫ થયેલા છે. થાપણોના જમા રૂપીઆમાં સભાસદોએ રૂ ૧૩૭૫ થાપણ મુકેલા છે અને બાકીના રૂ ૨૮૦૦ બીન સભાસદોએ આપેલા છે ઉધાર બાજુમા રૂ ૫૮૬–૮–૦ જાત જામીન ઉપર ધીરવામાં આવ્યા છે. અને રૂ.

૩૨૦૦) ગીરો મીલકત ઉપર ધીરવામા આવ્યા છે રૂ. ૨૪-૧-૮ ખર્ચ ખાતે ગએ સા ગણતાં હાથ ઉપર રૂ. ૬૩૪-૬-૪ની શીલક રહેલી છે તે પૈકી રૂ. ૬૩૦ સેવીંગ બેન્કમા જમા મુકવામા આવ્યા છે એ એનાં ચાલુ થાપણના દેવા રૂ. ૬૭૫ હોવાથી મંડળીને કોઇ જાતનું નુકશાન ગેરવ્યાજથી થવુ જણાતુ નથી સને ૧૯૧૪-૧૫માં ધીરેલી રકમના હપતા રૂ.૧૦૪૧ ના પકે છે.

૫. આવતી મોસમ માટે ધીરવાની જરૂર સગવડ ભરણાં માટે તથા ઇતર ખરચ સારૂ નાણા જોઇશે તે નાણા મેળવવા માટે સભાસદો થાપણો રોકે તેમ કરવા બનતી સમજુત કરવા ઠરાવ્યુ

૬ મંડળીમાંની ૫૪ સભાસદો પૈકી ૩૧ સભાસદોએ નાણાં લીધેલાં જણાય છે. બાકીના સભાસદો આવતી મોસમે ગીરો જમીન છોડાવવા સારૂં નાણા લેવા ઇન્તેજારી રાખે છે માટે પરમવંશી રકમ ૭ હજારની છે તે વધારી ૧૨ હજારની કરાવવા તજવીજ કરવી તેમ ન થાય ત્યાં સુધી સભાસદોને હાલ દાખલ ન કરવા ઠરાવ્યું.

તારીખ ૨૩-૮-૧૪ ને રોજ સેળ કારેની પરસ્પર સાહાયકારી શાખવણી મંડળીની બીજી સાધારણ સભા મળી તેમા ૫૪ સભાસદો દાખલ થએલા પૈકી નીચે લખેલા સભાસદો હાજર હતા.

૧. શીવશંકર જેશંકર પ્રમુખ, ૨. દાદાભાઇ દાભાઇ, ૩. હીમત જીવા, ૪. પરસોતમ બાદર, ૫ ગીરધર દાદા, ૬ વાલજી જીવાભાઇ, ૭. નાગજી ડાયા, ૮. જેઠા નાથા, ૯ ગીરધર રતના, ૧૦ મોમા ખોડા, ૧૧ લખા ડાયા, ૧૨. રેવા ડાયા, ૧૩. દુલા અભેસંગ, ૧૪ નીભોવન જેઠા, ૧૫ સરદાર જેસંગ, ૧૬. ભગવાન હમીર, ૧૭. રણછોડ એભોન, ૧૮. આસા હીમત, ૧૯. કાભાઇ બાવર, ૨૦ ગોરધન જીવાભાઇ ૨૧. પરસોતમ ગીરધર, ૨૨ લખા રણછોડ, ૨૩ હીમત અભેસંગ, ૨૪. ગીરધર જીભાઇ, ૨૫. લાલા ગરબડ, ૨૬. પુંજા પાલસંગ, ૨૭. રૂપા, ૨૮. ખોડા કાશાઇ ૨૯. ગોગર શીવલાલ, ૩૦. પુંજા બેહચર, ૩૧. પરસોત હમીર, ૩૨, ફુલા બાધર, ૩૩ ગોરધન ભાઇયા, ૩૪, સાર મલ સદા, ૩૫ જેઠા જગમલ

૧. દાભાઇ દાભાઇની દરખાસ્તથી અને હીમત જીવાના અનુમોદનથી શીવસંકર જેસંકરને પ્રમુખ કોરમ થવાથી સર્વાનુમતે આપવા ઠરાવ્યુ.

૨ આ૦ મે૦ નીભોવન જેઠાભાઇએ જણાવ્યું કે અત્યાર સુધીના અનુભવ ઉપરથી સેંકડે સાત ટકા સુધીની થાપણો જરૂર પડે લેવી પડી છે તે મંજુર કરી થાપણો ઉપર એક પાઇના દરથી તે વધુમા વધુ સેંકડે સાત ટકા સુધીનો દર હમેસ માટે મંજુર કરવો તે ઉપરથી સર્વાનુમતે સાત ટકાના વ્યાજથી લીધેલી થાપણોનુ વ્યાજ મંજુર કરવા ઠરાવ્યું અને એક પાઇના દરથી જે વધુમા વધુ સાત ટકા સુધીનું વ્યાજ થાપણો ઉપર વરસ એકથી વધુ મુદત બાધી આપવા ઠરાવ્યુ

૩ આ૦ મે૦ નીભોવન જેઠાભાઇએ જણાવ્યું કે પરમાવધી રકમ રૂ૦ (૭૦૦૦) ની મંજુર થએલી છે અને સભાસદોની સંખ્યા દીનપર દીન વધતી સરજન છે તેમજ ઘણાજ સભાસદોની જમીન ગીરો હકથી ગોઠવના દસ્તાવેજમા ગએલી છે તે છોડાવવા દરેક સભાસદ નાણાની માગણી કરવા ઇન્તેજારી રાખે છે તેને પોહોચી વળવા માટે રૂ૦ ૧૫૦૦ ની પરમાવધી રકમ ઠરાવ મે૦ ને ઉપરથી ગોગર શીવલાલે જણાવ્યું કે સરકારના કેડીટ બેંન્કના રૂપીઆ લઇ મંડળીમા ધીરધાર કરવાની હુ ખીલાફ છુ આપણી શાખ ઉપર આપણા નામેની બીન સભાસદો પાસેથી નાણાં લાંબી મુદતથી મળી શકે તેમ હોય તો પરમાવધી રકમ રૂ ૧૫૦૦૦) હજાર સુધીની કરવા કાંઇ હરકત જોતો નથી, એ ઉપર

તે નફો થાય છે. નફાની ચોથાઇ રીઝરવ (કાયમ ફંડ) મા જાય છે તેમાના એક ભાગમાં થી શેરોનું વ્યાજ વહેંચાય છે બાકીની રકમ સભાસદોનેખરીદેલા યાર્નના પ્રમાણમાં બોનસ આપવામાં વહેંચાય છે ૪૬ ટકા બોનસ અને ૯ ટકા ડીવીડંટ સને ૧૯૧૨-૧૩માં વહેંચાયા હતા અને યાર્ન અને રેશમના કુલ્લ સાટા ૩૬૯૦ અને ૧૭૯૭ રતલ અનુક્રમે થયાં હતાં.

નઇતીક લાભો–મંડળીથી નીતીની સારી અસરો વધુકરીને થાયછે. તે પૈસાના લાભો કરતાં વધુ અને વીશેષ કીમતી છે સભાસદોમાં ભાતૃ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને મંડળીની ઓફીસ ધંધાના સ્થાનક ઉપરાંત સામાજીક ક્લબની ગરજ સારે છે મંડળીની સરકાર પાડનારે અસરો આગળ વધવાના જુસ્સામાં જણાય છે કે જે હમણા પશુકર વરગમાં જણાય છે. તેઓ છોકરાઓને સરકારી વણકર સ્કુલમા જવાને ઉત્તેજીત કરે છે અને તેઓ ગા ફ્લાય શટલ શાળો ચલાવતા શીખે છે એટલુજ નહીં પણ તેમાના કેટલાક જાતે સુધરેલા શાળાઓ ઉપર કામ કરે છે અને જમાનાથી પ્રતીરિકત તેમનો ધંધો સુધારવાને સહકારીતાના નવા માર્ગો ઘડવાને ચાલુ પ્રયાસ કરે છે

નરહરી કુબેરરામ દેશાઇ બી, એ.

એજા કારેલી તાલુકે જબુસર જીલ્લે ભરૂચની સહકારી મંડળીની મેનેજીંગ કમીટી તથા સાધારણ સભાનો હેવાલ,

---

મૌજે કારેલી પરસ્પર સહાયકારી શાખ વાળી મંડળીની મેનેજીગ કમીટીની સભા તા૦ ૨૫-૭-૧૯૧૪ને રોજ મલીહતી. તે વખતે નીચે મુજબ કામ થયું હતુ

કમીટીના મેમ્બરો શીવશંકર જેશંકર, દાભાઈ કાભાઇ, ભગવાન હમીર, મોચર શીવલાલ, અને ફુલા અભેસંગ હાજર હતા

૧. આ સભાના પ્રમુખ શીવશંકર જેશંકરને ઠગવ્યા અને નીચે મુજબ સર્વાનુમતે ઠરાવ પસાર કરવામા આવ્યા

૨. તા૦ ૨૨-૭-૧૪ દીને શીલક રૂ ૩૩૭-૬-૪ રહેલા તેમાંથી રૂા. ૪૩૦ તા૦ ૨૪ મીએ પોસ્ટલ સેવીંગ બેન્કમા મુકેલા છે અને શીવશંકર જેશંકર રૂા. ૩૦૦ ચાલુ ખાતે થાપણ મુકવાનું જણાવ્યાથી તે રૂા આજરોજ લઇ સેવીંગ બેન્કમા મુકવામાં આવ્યા એમ કરી કુલ રૂા. ૬૩૦) સેવીંગ બેન્કમા મુકયા તે સેવીંગ બેંક ખાતે ઉધારતાં નીચે મુજબ શીલકમા ગણી લેવા ઠરાવ્યુ.

૩. આજરોજ ના. ૫૩, ૫૪, ૫૫, ૫૬, ૫૭, ૫૮, ૫૯, અને ૬૦ નંબરની અરજી કરજ મંગણીની આવી તેમાંની ઢગા તથા દાણ લેવાની જરૂર માટે રૂા ૧૭૮-૦-૦ની માગણી છે તે નાણાં હાલ તુરત શીલકમાં નહી હોવાથી શીવશંકર જેશંકરે રૂા. ૭૫ ચાલુ ખાતે થાપણમાં મુકવાનું જણાવ્યાથી તે જમા લઇ આઠ આસામીયોને ૧૯૧૪ના ડીસેમ્બરના છેલ્લા અઠવાડીયામાં પાછા ભરવાની શરતે આપ્યા છે.

મંડળીનો જમા ઉધારનો દીસાબ જોતા જમા બાજુ રૂા ૨૭૦ મેમ્બર ફીના, તથા રૂા ૪૧૭૫ થાપણો લઇ કુલ્લ રૂા. ૪૪૪૫ થયેલા છે થાપણોના જમા રૂપીઆમા સભાસદોએ રૂા ૧૩૭૫ થાપણ મુકેલા છે અને બાકીના રૂા ૨૮૦૦ બીન સભાસદોએ આપેલા છે. ઉધાર બાજુમા રૂા ૫૨૬-૮-૦ જાત જામીન ઉપર ધીરવામા આવ્યા છે. અને રૂા.

મ ૧ ૯ ૦

(રજીસ્ટર્ડ) **અમૃતાંજન** (રજીસ્ટર્ડ)

નિરાશ થયેલાઓને એક આશિર્વાદ સમાન છે.

આ વીજળીક અસર કરનારો વખણાતો મલમ દરેક દરદોને જડમુળથી નાશ કરે છે માથાનું દુખવું, કમ્મરનો દુખાવો, મચકોડ, નાસુર, ખરૂજ, સોજો વિગેરે એવા બીજા ચામડીના દરદો ઉપર એક અકસીર સારવાર થનાર છે.

અજમાયસ તરીકે એક ડબી જરૂર વાપરી જોશોજી

એક ડબીની કીંમત ફક્ત આઠ આના.

અમૃતાંજન ડીપો.

નમ્બર ૧૦૮ રીચર્ડ રોડ, નવી જનરલ પોસ્ટ ઓફીસ સામે—મુંબઈ.

તેમજ બીજા ના વેચનારાઓને ત્યાથી મળશે

ભરૂચ અનાથાશ્રમ.

ધ્યાનમાં લો. એક અમુલ્ય તક ગુમાવશો નહીં.

ઉત્તમદાન કરવાનું સ્થાન.

આ આશ્રમમાં અગાઉ પ્રાન્તની અંદરના દરેક અસ્પર્શ્ય જાતી સિવાયના હીંદુના અનાથ બાળકોને રાખવામાં, પોષવામાં ભણાવવામાં તથા હુન્નર શીખવવામાં આવે છે, દરેક સખાવતીલા ગૃહસ્થો તેમજ ઉદાર દીલના સ્ત્રી પુરૂષો આમાં દાન કરવાથી નધાજ દાનનું ફળ પ્રાપ્ત કરે છે કારણ કે વિદ્યાદાનના ફળ તરીકે ઇશ્વરને પાછો મનુષ્ય અવતાર આપ્યા વગર છુટકો નથી. વાસ્તે આપનું દાન આ અનાથાશ્રમમાં આપવાથી સહસ્ત્રગણું ફળ મળે છે, કારણ ભરૂચ ઘણો ઉત્તમ તીર્થનો જગા ઘણા કાળથી જાણીતી આવી છે ભરૂચના મહેરબાન કલેકટર સાહેબ તથા મુંબાઈના નેક નામદાર ગવરનર સાહેબે પણ આ સંસ્થાને દાન આપ્યાં છે

અનાથાશ્રમ ભરૂચ
ઠે. ઓદરશેરી દરવાજો. } મણીલાલ મોતીલાલ, વકીલ.
ચુનીલાલ માણેકલાલ માસ્તર.
ઓનરરી સેક્રેટરીઓ.

આ મહેરબાન ભરૂચ ડીસ્ટ્રીક્ટના કલેક્ટર સાહેબની પરવાનગીથી શ્રીકૃષ્ણદાસ દર્ગાનાથ ઠાકોરે પોતાના ભરૂચ મધે સરકારી કચેરીઓ પાસે આવેલા ધી વિક્ટોરીયા પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં ભરૂચના ખેતીવાડી તથા હુન્નર ઉદ્યોગ ખીલવનાર મંડળના ઓનરરી સેક્રેટરી રા. ચીમનલાલ હરેરામને માટે છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

THE GUJARAT AGRICULTURAL & INDUSTRIAL QUARTERLY.

श्री गुजरात

खेतीवाडी अने हुन्नर उद्योग

त्रि मा सि क.

પુસ્તક ૬ ઠું. જાનેવારી—૧૯૧૫. અંક ૪ થો.

फलत्य धिक्षिता स्वर्ण दैन्यं सेवान् वेक्षिता
कृषि. कृषि पुराणज्ञ इत्युवाच पराशरः ॥

ભાવાર્થ.—ખેતી ઉપર ખેડુત પોતે જાતે દેખરેખ રાખે તો તે સુવર્ણ આપે એવી છે પરંતુ જો પોતે તેના ઉપર નજર નહી રાખે તો તે ગરીબાઈ આણે એવું કૃષિ પુરાણ જ્ઞાનિ પારાશર ઋષિ કહે છે.

પ્રસિધ્ધ કર્ત્તા.

ભરૂચ ખેતીવાડી તથા હુન્નર ઉદ્યોગ ખીલવનાર મંડળની
પબ્લીશીંગ કમીટી

૧. સરદાર રાવબહાદુર મોતીલાલ ચુનીલાલ—ભરૂચ
૨. મી૦ ભીમભાઇ મોગરજી દેસાઇ
ડીવીઝનલ ઇન્સપેક્ટર ઓફ એગ્રીકલ્ચર ઉત્તર વિભાગ—સુરત
૩. મી૦ રામભાઇ ડી૦ પટેલ બી૦ એજી૦
ખેતીવાડી ખાતાના ઓવરશીયર—ભરૂચ
૪. મી૦ નગીનદાસ કુબેરારામ દેસાઇ બી૦ એ૦—ભરૂચ
૫ મી૦ કાલીદાસ દામોદરરામ ખાંખીઆ બી૦ એ૦ એન૦ એસ૦ બી૦—ભરૂચ.

ચીમનલાલ હરદેરામ
કાર્યવાહી, સેક્રેટરી અને ટ્રેઝરર—ભરૂચ.

લવાજમ—મંડળના લાઇફ મેમ્બરોને મફત—મંડળના ભરૂચ જીલ્લાના સભાસદોને મફત.
અન્ય ગ્રહસ્થો માટે વાર્ષિક રૂ૦ ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ રૂ૦ ૦-૩-૦

ને આગળાની રચના, તેનુ રાચ રચીનુ, રસ્તા, નીશાળ, ગ્રામ્ય મંડળ, વગેરે દરેક સાધુ રણ ખેડુત તે એમજ માને છે કે ખેતીવાડી ખાતાનો માણસ દરેક જાતની ખેતીની બાબ તમા એક પ્રમાણભુત છે અને તેને દુકાળ, વર્ષાણું, ઢોરની સભાળ, પાકની વ્યવસ્થા, સુકા પાકનો સંગ્રહ, બાગાયત, કીડા જીવાત વગેરે બાબતો ઉપર અનેક સવાલો પુછે છે, વળી આવુ સઘળુ જ્ઞાન પ્રયોગ કર્યા વગર જણાય છે કારણ સવાલ પુછનારને એવોજ જ વાબ મળે છે કે ફલાણી પત્રિકા કે ફલાણી નોંધ યાતો ફલાણુ ચોપાનીયુ જુવો આ ઉપરાંત આવા મંડળનો એક બીજો પણ લાભ છે વનસ્પતી ઉદ્યોગ (Plant-Industry) ખાતાના શાસ્ત્રીય વીભાગો દર વરસે ઘણી કીમતી શોધો કરે છે અને તગનો સચોટ ઉપયોગ થાય તેવી રીત તેમને દેખાડે છે

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના ખેતીવાડી ખાતાએ સ્થાપેલા બાળ ખેડુત મંડળનો મતલબ.—

૧ ખેતરના કામમા ખરેખર કામ પણ કામની ઉપયોગનુ થઇ પડે એવું ખેતીવાડીનું વ્યવહાર જ્ઞાન ગ્રામ્ય શીક્ષક દઇ શકેલી રીતે આપી શક

૨ જમીનમાંથી ખેડુતે કદી પણ કલ્પેલ હોય તે કરતાં વધારે કસ તેમાં રહેલો છે તે સાબીત કરવુ. સુધરેલી રીતે ખેતી કરનાર ખેડુત પણ ધનવાન થઇ શકે છે એવુ નીશાળીઆને બતાવીને ખુબી તરફ તેની પ્રિતી ઉત્પન્ન કરવી અને એવી રીતે તેમને કુટુંબ અને પડોશને ઉપયોગી બનાવવો

૩ છોકરાઓને અમુક કાર્ય સોંપી આપવું અને તેમનામા મીત્રાચારી ભરી હરીફાઇ પેદા કરવી

આ કામમા ઉપર કહ્યાં પ્રમાણે કેળવણી ખાતું, ગામના ખેડુતો, અને છોકરાઓ મદદ કરે છે એટલુ જ નહી પણ શહેરના વેપારી ને શરાફો સુધ્ધા ઉત્તેજન આપે છે, અને તે કામ, છોકરાઓની સભાઓ ભરીને તેમનામા પત્રિકા અને ચોપાનીઆ વહેંચીને છોકરાઓ પાસેજ પોતાના અનુભવનુ ભાષણ અપાવીને તેમને ઇનામો આપીને તથા તેમના ઇનામ મેળવનાર અને પાકના નમુનાના ફોટોગ્રાફ દેખાડીને કરવામા આવે છે,

બાળ ખેડુત મંડળની યોજના અમલમા લાવનાર કારભારીઓની શ્રેણી અને તેમનું પૃથક પૃથક કામ,

The Boys' demonstration work, The Corn Clubs (revised Edn 1912, અને Farmers co-operative demonstration work by S A Knoff, Special Agent, in charge of Farmers' co-operative demonstration work, Bureau of Plant Industry, Year-book of departmental agriculture for 1909 Govt. Printing Office Washington U. S A

આ સવિસ્તર આપેલું છે તેમાં ખેડુત, સરકાર, લોક અને નીશાળીઆ, સરવેની એકત્ર મદદની જરૂર છે તેઓ પોત પોતાનો ભાગ ઉમંગથી બજાવવાને તત્પર હોય ત્યારે જ બની શકે અને વળી એક દેશની આમ યોજના બીજા દેશને સર્વાંસે લાગુ પડતી નથી માટે એ યોજનાનો માત્ર રસ્તો માત્ર દર્શાવીને બસ કરવામાં આવે છે

વધારો. Supplement

શ્રી ગુજરાત, ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ ત્રિમાસીક

અંક ૪ થો

છોકરાઓની અનાજની ક્લબ—ખેતીવાડીની ખરેખરી નીશાળ-અમેરીકા

Members of a Boys' Corn Club at Tyler, Tax

Areal school of Agriculture, America.

"ખડ, નીંદામણ."

લે.—મી૦ પી. આર. દેશાઇ, એલ. એજી. સુરત ફારમ.

વ્યાખ્યા. ખેડુત, જુવાર, બાજરી, કપાસ, ડાંગર, વલ તુવર, વેંગણ, મરચી, શેરડી વીગેરે અનેક જાતના તુલ વાવે છે, અગર રોપે છે ત્યારે તેમાં ઉપરના રોપા સીવાય બીજા રોપા, છોડ કે ઘાસ ઉગી નીકળે છે તેને ખડ, ખડસલું કે નીંદામણ કહે છે.

હયાતિ. જ્યારથી મનુષ્યની ઉત્પતિ આ પૃથ્વીપર થઇ તે અગાઉથી અગર ત્યારથી ખડની હયાતિ થઇ છે એમ લાગે છે માણસ પોતાને રહેવાને તણુ ઝોકે છે અગરતો એક કાયમનું ઘર બાંધે છે ત્યારે થોડા દીવસ પછી તેની નજીકમા પાણી વીગેરેની અનુકુળતા મળતાં ખડ માલમ પડે છે. ખેતરમા તે ગમે તે પાકની વાવણી કરે છે તો તેમાં પણ થોડા વખત બાદ ખડ માલમ પડે છે, અને કેટલીક વખત આ ખડ ખુબ ઝપાટા બંધ વધી કાયમ થવા પ્રયત્ન કરે છે, તે વખતે ખેડુતને ઘણીજ મહેનત તથા ખર્ચ તે ખડનો નાશ કરવાને લાગે છે.

વળી લાંબા કાળથી બીન ખેડાણ રહેલી જમીનમાં આપણને થોડાંજ સ્થાનીક ખડ જણાય છે અને આ ખડની વૃદ્ધી તેની તેજ જમીનમાં બહુજ થતી નથી. ત્યારે બીજી બાજુએ જે જમીન લાંબી મુદતથી ખેડાણ થતી આવી હોય જે તેમા સ્થાનિક ખડ કરતા બીજાં ખડ ઘણી ખરી વાર ઘણી સખ્યામાં માલમ પડે છે જે પ્રદેશમાં જુદા જુદા ભાગમાંથી લોક આવી વસે છે તેવા પ્રદેશમા ભીન્ન ભીન્ન દેશના ખડ થવાનો સંભવ હોય છે કારણ કે અનાજ, પાણી તેમજ બી વીગેરે સાથે જુદા જુદા ખડના બી પણ સાથે જવાનો સંભવ હોય છે આવી રીતે દાખલ થયલી ખડની કેટલીક જાત નવા સંજોગોમાં બરોબર થતી નથી ત્યારે બાકીની ઝપાટા બંધ વધી કાયમની થાય છે

ખડની હયાતિ સંબંધ નીચેની બે બાબત વીચારવા જેવી છે (૧) અમુક સ્થાનમાં ખડની જાતની સંખ્યા અને (૨) આ જુદી જુદી જાતની વૃદ્ધિ થવાનો વખત અને વીસ્તાર.

પહેલી બાબતનો વીચાર કરતાં આપણને જણાશે કે ખડ અનેક જાતના થાય છે અને જુદી જુદી જમીનમાં જુદી જુદી મોસમમાં થાય છે, વળી પાકની સાથે પણ સંબંધ હોય એમ લાગે છે કારણ કે એક જાતની મોલાતમા એક પ્રકારનુ ખડ ઘણુ સારૂં થાય છે ત્યારે એજ ખડ બીજા પાકમાં દબાઇ જાય છે ખડ પણ અનેક તરહના થાય છે કોઇ ઘાસ જેવાં, તો કોઇ કઠોળ જેવા, કોઇ ભાજી જેવાં, તો કોઇ કંદ કે મુળ જેવાં થાય છે.

જો કે ખડની હયાતિ કંઇ કામની નથી તો પણ એટલુ અત્રે જણાવવુ પડે કે કેટલીક જાત ઘણી નુકશાન કારક નથી ત્યારે બાકીની જો તેને અનુકુળતા મળી આવે

તો તેઓ બહોળા વિસ્તારમાં વૃદ્ધિ પામી કેટલીક જાતનાં મોસમી પાક નફાકારક ન લેગાય એવી સ્થીતિમાં જમીનને મુકી દે છે આપણી માલુમ જે ખડ મળી આવે છે તેમાંનાં ઘણા ખરા તો સારી ખેડ કરવાથી વૃધિ થતાં અટકે છે, તેમજ નાબુદ પણ થાય છે ત્યારે બાકી રહેલી ખડની જાતને નાબુદ કરવા માટે કઇ ચોકસ ઉપાય યોજવાની જરૂર છે

આપણે નસીબદાર છીયે કે એવી ખડની જાત ઘણીજ જુજ સંખ્યામાં આપણને મળે છે

જો આપણે બાજી બાબતનો વીચાર કરીએ તો જણાશે કે તેઓ ઘણી ઝડપથી વધે છે અને તેથી ખેડુતને ત્રાસ ઉત્પન્ન થાય છે આમાના કેટલાક તો મોસમ સામો અંગ રતો પાણી વીગેરેની અનુકુળતા મળે છે ત્યારે ઝપાટા બંધ વધી જમીનનો કબજો કરી લે છે તેઓ દરેક જાતની જમીનમાં તેમજ ગમે તે તુહમાં જણાય છે સુરત જીલ્લાના ઓરપાડ તાલુકાના ઘણા ગામોમા ગોરી જમીનમાં દાભડો, દરોઇ તથા ગુંદરડો ઘણી જ જગ્યાએ મળી આવે છે અને કુદસડ જેવા ગામમાં આવા ખડને લીધે જમીન પડતર રહેવા દેવી પડે છે.

તેવી રીતે બાગાયતી તુહમાં અગર બાગમાં—કે જે ખરી રીતે ચોખ્ખાં રહેવા જોઇએ એ તેમા આપણને ઘણા પ્રકારનાં ખડ માલમ પડે છે.

ખડથી જુદી જુદી જાતના તુહને નીચે પ્રમાણે નુકશાન થાય છે.

ખડથી થતુ નુકશાન. (૧) ખડ ખેતરમાથી કસ ચુસી લે છે કારણ કે ખડ પોતાને જોઇતો ખોરાક એજ જમીનમાંથી લે છે તુહ અને ખડના પુષ્ટિકારક દ્રવ્યો ઘણે ખરે ભાગે એકજ હોય છે અને તુહ કરતાં ખડમાં તેજ જમીનમાંથી પોતાનો ખોરાક વધારે ઝડપથી તૈયાર કરી ચુસી લેવાની શક્તી હોય છે, તેથી કરીને જયારે તેઓ કોઇ પણ પ્રકારના પાકની સાથે ઉગતાં જણાય ત્યારે તેઓ તે પાકના અગરતો સાર પડીના બીજા પાકના પુષ્ટિકારક દ્રવ્યનો પોતાને જોઇએ તેટલા પ્રમાણમા નાશ કરે છે તેથી કરી તે જેટલા પ્રમાણમા તે જમીનમાં ઉગ્યા હોય તે પ્રમાણમાં તે પાકને પુષ્ટિ માટે તાણ પડે છે

વરઠન, સમડી, ચીણી ખોરડી, ખાવો, દાભડો, રોઢીલી; જેવા થોડાંક ખડસલાના મુળ ઉંડા હોય છે બાકી બીજાના તો ઉપર ઉપર જમીનમા હોય છે આ ઉપરની જમીનમાં ઘણો કસ હોય છે તે ખડના ચુસાટને લીધે ઓછો થઇ જાય છે વળી છોડના પાદડામાંથી વરાળ રૂપે પાણી હવામા ઉડી જાય છે તેથી આ ખડથી પણ પાણી ઉડી જાય છે આમ થતુ હોવાથી તે જમીનમાંથી પાણીનો જથ્થો કમી થાય છે અને મુખ્ય તુહને પાણીની તાણ પડે છે

સામો, ગુંદરડો, જેવા ખડ, પાણી અને પૌષ્ટિકારક દ્રવ્યો જમીનમાંથી ચુસી લઇ જમીનને કઠણ અને સખત બનાવે છે

(૨) ખડ હવા પ્રકાશને રોકે છે.

આપણે જે તુલ વાવીએ છીએ તેને પાણી, હવા, અજવાળાની અને તડકાની જરૂર છે તેથી જ્યારે તુલમા ખડ ઉગે છે ત્યારે તે શકાયામણ કરે છે. અને મુખ્ય તુલને જોઈતાં હવા પ્રકાશ તથા તડકો પ્રમાણસર નહીં મળતા હોવાથી તે તુલ પકવેલી ફાલી શકતુ નથી, એક સોટી માફક ઉંચું વધી જાય છે, પીળું અને નબળું પડી જાય છે અને તેથી પાકની નીપજ ઘણી કમતી આવે છે.

(૩) ગમે તે તુલમાં ખડ હોય છે તે તુલનો પાક જ્યારે તૈયાર થાય ત્યારે તેને વેચાણ માટે તેમજ બી તરીકે સંઘરી રાખવા માટે ખડ બીજેરના બીથી સ્વચ્છ કરવો જોઇએ.

ચોખ્ખાં તો દૂખીતી બાબત છે કે ગમે તે દાણા જેની સાથે કોઇ પણ ખડના બી હોતા નથી તેવાં દાણાની કીંમત બીજા મેલા દાણા કરતા વધારે આવે છે જુવાર, બાજરી બાત જેવાં ધાન્યોમાંથી ખડના બી વીણી કાઢવાની અગર ચારી નાખવાની મજુરી પડે છે; પણ જે ખડના બી નાના હોય છે અને એ જ રીતે જે તુલના દાણા પણ નાના હોય છે તે બેઉ જે ભેળસેળ થયના હોય તો તેને જુદા પાડતા ઘણીજ મજુરી તથા ખરચ લાગે છે. અને કેટલીક વખત તો ગમે તે પ્રકારે પણ તે સાફ થઇ શકતાં નથી.

(૪) ખડ ખોરાક તરીકે ઉપયોગી નથી.

જો ખડ મનુષ્ય જાતી અગર પ્રાણી વર્ગના ખોરાક તરીકે ઉપયોગમાં આવતાં હોત તો તેમનો નાશ કરવા માટે કંઇ પણ ઉપાય શોધી કામે લગાડવાની જરૂર હોત નહીં. પણ ખડ ઘણે ખરે ભાગે કઇ પણ ઉપયોગમા આવતાં નથી. ખડમાના ઘણા ખરા સ્વાદમાં કડવા હોય છે તેથી ઢોર ઢાકને રૂચી કર નથી. એ ખરૂ છે કે દરોઇનો ઢોરના ઉત્તમ ખોરાક તરીકે ઉપયોગ થાય છે તો પણ એકંદર એ ઘણું નુકશાનકારક ખડ છે. તેનીજ રીતે નરઘનનું પણ સમજવું કારણ કે એના મુળ ઉંડા હોવાથી એનો સહેલાઇથી નાશ થતો નથી.

(૫) ખડ અગર નવ પાક લેવાની પદ્ધતીને આડે આવે છે એનો પ્રસીધ્ધ વાત છે કે એક સારી અદલ બદલ પાક લેવાની પદ્ધતી રીવાય ખેતી નફાકારક અને સંતોષકારક થઇ શકે નહીં દેશની જમીન, હવા પાણી, પાણી પાવાની સુગમતા, માલનું બજાર, ખેતીમાં જોઇતા સાધનો વીગેરે બાબતોનો વીચાર કરી અગર તવર વાવેતર કર્યું હોય તો ફાયદો થાય છે. અને આ પદ્ધતિથી જમીનની ફળદ્રુપતા જળવાઇ રહે છે પણ જે જમીનમાં ખડ વધું ઘણું હોય ત્યાં એ પધ્ધતીમાં વખતે ફેરફાર કરવાની જરૂર પડે છે. કારણ કે કેટલાંક તુલને વાવ્યા પછી ઉગતાં વાર લાગે છે અને ઉગ્યા પછી શરૂઆતમા કેટલાંકને વધતાં વાર લાગે છે દાખલા તરીકે ગતાણ, આદુ, અગાથ વીગેરે પહેલા પ્રકારના છે ત્યારે વાલ, તુવર, ચણા, મગ, કપાસ વીગેરે બીજા પ્રકારના છે—જ્યારે આવા તુલો વાવવામા આવ્યા હોય છે ત્યારે ખડ એકદમ જોર કરી જાય છે અને તુલને દબાવી દે છે.

પણ કેટલાક વૃક્ષ એકદમ ઉગી નીકળી ઝડપ બંધ વધે છે, તેમા ખડ બહુ થવા પામત નથી. તલ, રાઇ, સણ, કળથી વીગેરે આવી જાતના હોય છે.

(૬) જે જગાએ ખડ વધુ હોય છે તે જગાએ જીવાત પણ વધારે થાય છે એ દેખીતું છે કારણ કે જીવાતની ઇંડાળ વીગેરે રહેવાનું સ્થાન તેજ પોતે થઇ પડે છે અને આ જીવાત, તે ખડ સાથે ઉગતા વૃક્ષને નુકશાન કારક થઇ પડે છે.

જુવાર, બાજરીના અંજીઆનો રોગ માલમ પડે છે તે સાસો નામના ખડ ઉપર પહેલો થયલો માલમ પડે છે. આ સામાને જુલાઇ આગસ્ટ માસમાં ફુલ આવી બી થઇ જાય છે તેથી આ જીવાત મનસ્પતીને જીવવાને માટે ખોરાક રૂપે સાધન પુરૂં પાડે છે

(૭) જો ખડને અમુક જગામાં એમને એમ વધવા દીધું હોય અને તેનો નાશ કરવાને કંઇ પણ પ્રયત્ન કરવામા ન આવ્યો હોય તો તે ખડને દાબી દેવા માટે પહેલ વ હેલાં જે થોડો ખર્ચ તેમજ વખત થાત તેમાં ઘણોજ વધારો થાય છે.

(૮) ઉંડા મજબુત મુળ વાળા અગર ખુંટડા અગર ગાંઠ વાળા ખડથી ગોડ કરવા ના ઓજાર ઘણી ખરી વખત ભાંગી જાય છે

આ ઉપર જણાવેલી કેટલીક બાબત સમજુ ખેડુત જાણે છે. અને તેથી તે ખત તથા મહેનતથી પોતાનુ ખેતર ચોખ્ખું રાખવા પ્રયત્ન કરે છે ખડ ઉપર જણાવ્યા પ્રમા ણે ઘણે ખરે ભાગે નુકશાન કરે છે મત્ર તેને ફાયદા કારક રીતે ઉપયોગમા લેવાને ખડને ફુલ આવી બી થાય તે અગાઉ જમીનમાં હળ વતી ચાસી નાખવા એ સારૂ છે. પણ આ વી રીતે જમીનને ફળદ્રુપ બનાવવા કરતા કોઇ અમુક જાતનો કઠોળનો ઘટ પાક ઉગાડી હળથી ચાસી નાંખવો એ વધારે ફાયદા કાયદા કારક છે (અપુર્ણ)

ઢોર તેની ઉછેર અને માવજત.

લેઃ—ગુલાબભાઇ એમ. દેશાઇ—સુરત ફારમ.

('ગયા અંકને પાને ૧૨ થી ચાલુ)'

કોળી લોક જે ખેતીકાર તરીકે અને ખેતીના મજુર તરીકે ઘણો ઉપયોગી અંશ હતો, તે કાળાંતરે અને જમાનાના પ્રભાવે અન્ય ધંધાઓ ઉપર પ્રેરાયો છે જેવાં કે મીલોના અગરમાં કામે જવાનો, રેલ્વે સડકો યા પુલના બાંધકામો પર જવાનો, કડીઆ, સુથાર અને રંગારા ના કામે જવાના વીગેરે. આથી કેટલેક અંશે ખેતીના કામમાં તેમની ગેરહાજરીની તાણ પડે છે, એટલુંજ નહીં પણ, આ મુખ્ય ધંધો જે ઘણોજ અગત્યનો અને જરૂરી—. આખો ગુજરાત તળપદી પ્રજાની ઓલાદ જાળવી રાખતા બાગ દેશને પુરાં પાડતા હતા તે નાબુદ

થઇ ગયો અને હવે આપણા ખેડુતોને ઉત્તર ગુજરાતમાંથી મોંઘા મુલે બળદો ખરીદવા પડે છે પહેલાં આપણા જીલ્લામાં આપણી જરૂરીયાત પુરતા બળદો પેદા થતા હતા એમ માનવાને વાંધો નથી. કારણ કે પહેલાં આપણા ગામમાં યા પચ્ચીસીમાંનો કોઇ પણ ખેડુત ચરોતર તરફથી બળદ ખરીદી લઇ આવતો તો તે એક નવાઇ તરીકે લોકો જોવા જતા- આજે તેમ નથી. મતલબ કે હવે નવાઇ રહી નથી પહેલાં આપણે ત્યાં નીચે જણાવેલા પરગણા યા લત્તાઓના બળદો વખણાતાં હતાં.

(૧) મોરે કાંઠો • (ઓલપાડની પશ્ચિમ)
(૨) ખારેપાટ (ચોર્યાસીની પશ્ચિમ)
(૩) બલેસરી (જલાલપોરની ઉત્તર પશ્ચિમ.)
(૪) કોમરેણું (ઓલપાડ અને ચોર્યાસીની પુર્વ.)
(૫) કઠોદું (બારડોલીની ઉત્તર પશ્ચિમ)

માંડવી, પાડચોલ પરગણું અને ચીખલી વલસાડ પારડી પરગણાં તથા મહુવા, વ્યારા અને સોનગઢ પરગણાંના ઢોર ઉતરતી પંક્તીના મનાતા આ છેલ્લાં પરગણાંઓ ઘણે ભાગે કુહરીઆળો મુલક છે ત્યાં ઘાસ ચારો પુરતો અને ચારી જાતનો થતો નથી, તેમજ વર્ષાદ વધુ છે જે સઘળી વિગતો ઢોરને પ્રતીકુળ છે હવે દીન પ્રતીદીન બળદની તંગાસ આપણા દેશમાં જાહેર જણાવવા લાગી છે અને એ ખોટ જેમ જેમ ખેડ વધુ અને વધુ વીસ્તારમાં થતી થશે તેમ તેમ વિશેષ માલમ પડવાની વળી તદપદી ઓલાદની નાબુદી પણ દીનપ્રતીદીન વધવાની કારણ હાલ સંજોગ એવો છે કે ગાયોને પુરતો ખોરાક આપી સારી રીતે રાખી જ્યારે વેતર આવે ત્યારે સારા સાંઢ પાસે દોરાવવી અને તેની બીજી માવજત કરવી એ કામ લોકોને કઠણ થઇ પડયુ છે -

વળી બીજી બાજુએ તપાસીશું તો જણાશે કે ગાય-ભેંસમાંથી ઉત્પન્ન થતાં દુધ અને તેમાંથી બનતી મલાઇ, માખણ, ઘી, છાશ, વગેરે મનુષ્ય પ્રાણીને પોષણ આપનાર જાતો ઉત્તમ ખાદ્ય પદાર્થોની ઘણી અછત થઇ ગઇ છે અને બહુ મોંઘે ભાવે મળે છે, આના મુખ્ય ત્રણ કારણો જણાય છે —

(૧) ગાય ભેંસની સંખ્યાનું ઓછું થવું.
(૨) ઢોર ઉછેરવામાં જોઇતી માવજત ને કાળજીની બેદરકારી.
(૩) દુધ, દહીં માખણ, ઘી વગેરેના વધતો જતો ખપ

હવે વસ્તુ સ્થીતી ઉપર વર્ણવ્યા મુજબ છે એટલે કે

(અ) દેશમાં ઢોરની ઉછેરને માટે જોઇતાં સાધનો થોડે યા ઘણે અંશે મોજુદ છે (બ) બળદની નીપજ દેશમાંજ વધારે થવાની જરૂર જણાય છે અને (ક) દુધ, ઘી વીગેરે ખાદ્ય ખોરાકની પેદાશ, વપરાસની જરૂરત પુરી પાડે એટલી થવી જોઇએ ત્યારે એ સંબંધે શું ઉપાયો યોજવા જોઇએ એ વીશે મારા અનુભવ પ્રમાણે હું નીચે મુજબ અભીપ્રાયો રજુ કરૂં છું —

કેટલાક એવી માગણી કરે છે કે સરકારે મોટાં કેટલ ફાર્મ (Cattle Farm) ખોલી આ ફોર્મમાં મહોંથી વધવા તો કેટલાક એમ સુચવે છે કે સરકારે મ્યુનીસીપાલી

ટીઓ પાસે યા લોકલ બોર્ડો પાસે મોટાં ડેહરી ફાર્મો ખોલાવી દુધ, ઘી વીગેરે ખાદ્ય પદાર્થો ઉત્પન્ન કરી અમુક ભાવે આ પદાર્થો ચોખ્ખા અને તાજા રૂપમાં શેહર વાસીઓને પુરા પાડવા યોજનાઓ કરવી આથી થતી બાગાતોની નીપજ પણ ખેડુત લોકોના લાભાર્થે મળે, અને વળી કેટલાક કોઓપરેટીવ ડેરી ફારમીંગ કંપનીઓ ખોલાવવાની હીમાયત કરે છે. આ ઉપયોગી નવી યોજનાના સંબંધમાં હું નીચે પ્રમાણે ખુલાશો કરવા ધારૂં છું.

૧. કેટલ ફાર્મો મોટા રૂપમાં દરેક જીલ્લે કરી શકાય નહીં. કારણ બધે એ પ્રમાણે ઢોરની ઉછેરને માટે ઉપર બતાવેલાં સાધનો મળી આવે નહી. તેમજ જે જીલ્લાઓમાં હલકી જાતીના ઢોર છે ત્યાં તેવી નીપજ વધારવા મહેનત કરવી, એ કોઇ પણ રીતે લાભકારક નથી તેમજ ત્યાં બીજી સારી જાતીના ઢોરની ઉછેર કરવાના પ્રયાસ કરવા એ કુદરતની સાથે હરીફાઇ કરવા બરાબર છે આ પ્રમાણે કરવાથી આખા જીલ્લાની હાજતો પુરી પાડી શકાય એવુ કાર્ય એક સ્થળે કરવાને જોઇતી જમીન અને સવડ કરવી એ દૈવતના હીતને આડે આવવા જેવું છે સરકાર માત્ર સારા સાંઢ ઉત્પન્ન કરી જોઇતી જગાએ આપે આ કામ માટે માનવતી સરકારે છારોડી અને સુરતમાં ઢોરની ઉછેર રાખી છે. જયાથી સાંઢ મળી શકે.

૨ આ માગણી પણ કાર્ય સાધક જણાતી નથી તેના કારણો પૈકી મુખ્ય નીચે પ્રમાણે છે.

(અ) એક તો મ્યુનીસીપાલીટીઓ પાસે તેમના ચાલુ ખર્ચ સાથે આ ખર્ચ ઉઠાવવા પુરતુ નાણું છે કે કેમ?

(બ) કેટલ ફાર્મ—ઢોરની ઉછેરના વાડાઓ શેહેરથી દુર રાખવા પડે એટલે ત્યાંથી દુધ અને તેમાંથી થતા ખાદ્ય પદાર્થો શેહેરમાં લઇ આવવાના જોઇતા સારા રસ્તાઓ, અને મોટારકારના સાધનો જોઇએ.

૩—દરખાસ્ત એવી છે કે કોઓપરેટીવ ડેહરી ફાર્મીંગ ખોલાવવાં એટલે કે ઉત્પાદી પુરૂષોએ એકઠા થઇ સરકારની મદદ મેળવી યા પોતાની, સોસાઇટીના એકત્ર ફંડના નાણાંથી આ ઉદ્યમ ઉપાડવો આ છેલ્લી યોજના ઠીક છે, પરંતુ હાલના સંજોગોમાં આપણા દેશની, સ્થીતી અને આજે જેટલું જ્ઞાન આપણા દેશી, બાંધવોને આ વિષય પરત્વે છે તે જોતા નીચલી બાતો ધ્યાનમાં લેવા જોગ છે.

(અ) Dairy Farming (દુધને માટે ગાય, ભેંસો ઉછેરવાના વાડા), ના જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલા માણસો આવી સસ્થામાં નોકર તરીકે જોઇએ.

(બ) આવી કંપનીઓના કાર્યો માટે ચોક્કસ નીયમો ઘડવાની જરૂર પડશે. હાલને તબકે આવા કોઈ પણ પગલા લેવા એ સાહસ રૂપ ભાસે છે.

એક ખેડુત યા એક રબારી—ગોવાળ ગવલી–જેટલી વકાળજીથી પોતાનાં ઢોરની પરવરીશ કરે—જે કીફાયત કીમતે પોતાની જાત મહેનત રૂપી અવેજથી અને ચેના નૈસર્ગિક

પક્ષજુથી જે પ્રમાણે ઢોરની ઉછેર કરે અને તેનાથી થતી પેદાશ કરે તે બીજાથી તેટલાજ ખર્ચે થવી સંભવિત લાગતી નથી. માનવતી સરકારે યા મોસાયટીઓએ ચુનંદા ખેડુતો ને યા ગ્વારીને યા ઢોર ઉછેરનાર કોમીને ઉત્તેજન અર્થે સરને વ્યાજે તેની લાયકાત મુજબ ઢોર ખરીદ કરી-તેની ઉછેર કરવા-રૂપિયા ધીરી પ્રેરવા. જે રકમ તેને ઢોર ઉછેરવા અર્થે આપી હોય તે રકમ ચોકકસ હપ્તે વસુલ કરવી. આ પ્રમાણે યોગ્ય લાયક માણસને માફકસર કામે લગાડેલા થશે. ને જે સુધારો ઇચ્છીયે તે જલદી થવા સંભવ છે.

મારો વિષય સમાપ્ત કરવા પહેલાં બે બાબતો આપને કહેવા ઇચ્છું છું. અને તે એ છે કે (૧) ઢોરની ઉછેરમાં ત્રણ પેદાશ છે (અ) દુધ. (બ) વાછરડું યા પાડું અને (ક) છાણ અમર ખાતર.

આથી ઢોર રાખવામાં ખેડુતને ઘણોજ નફો હશે પરંતુ તેમ નથી. ઢોરના ઉછેરના સબંધે જે ખર્ચ થાય તે હીસાબસર તપાસીયે તો જણાશે કે નફામાં છાણ એટલે ખાતર મળે છે. ખેડુત યા ગવલી, જાત મહેનત રૂપી અવેજથી બીજો કાંઇક બચાવ કરી શકે તે વધારાના નફા તરીકે મળે.

ફળઝાડના મૂળની બરદાસ.

(ગયા અંકને પાને ૧૬ થી ચાલુ.)

હવે આપણે ફળઝાડના મુળની બરદાસનો તેના નાના રોપથી તે પુર્ણ વૃક્ષ થાય ત્યાં સુધી વિચાર કરીશું.

બી સાધારણ રીતે કુંડાં, ક્યારામાં કે ખેતરમાં જમીન નીચે વાવવામાં આવે છે, નર્મ મૂળ જેવા કેટલાક ફળઝાડ બારેમાસ એનરમાજ બી વાવી ઉછેરવામાં આવે છે અને બીજાં ફળ ઝાડ કે જે કલમે તથા આંખથી થાય છે તેમના થડ ઝાડ બીમાંથીજ તૈયાર થાય છે. તેથી બધા ફળ ઝાડના નાના છોડ કે જેના પર આગળ ઉપર આંખ કે કલમ કરવામાં આવે કે નહી તો પણ એકજ જાતના ગણી શકાય. આવા જે વા છોડ કે જેનાં રોપા કુંડાનાં થાય છે તેના મુળની ખાસ કાળજી લેવી જોઇયે. કુંડાની નીચે વધારાનું પાણી જતું રહેવા કાણું જોઇએ. આ કાણું એક નાના સહેજ ગોળ ઉપર ઠીબડાના કે નળીઆના કકડાથી અંદરથી એવી રીતે ઢાંકવું જોઇએ કે ઉપરનો ભાગ નીચે રહે તે કાણું ઉઘાડું રાખે. કકડાપર સુકાં પાંદડાનો એક થર કરવો કે જેથી જમીનના ઝીણા રજકણ નીચે ઊતરી જઇને કાણું બંધ કરે નહી. આ ઉપર સાધારણ માટી રેતી અને કોહેલાં પાંદડાનું મિશ્રણ ભરવું અને તેમાં બી વાવવું અને હમેશ પાણી પાવું.

કુંડાનો બહારનો ભાગ કોઇ કોઇ વાર, ધોવો અને ઘસવો કે જેથી હવા માટીના વાસણમાં થઇને અંદર જઇ શકે ઓછામાં ઓછી દરેક ત્રણ દીવસે જમીન ઉપર ઉપરથી ઓતરવી. આ કામ એક નાની પંજેટી જેવા પાંખાવાળા હથીઆરથી ઠીક થાય છે કુંડામાં છોડના મુળ તદન કૃત્રીમ સ્થિતીમા છે અને તેથી ખેતરમાં જે હોય છે તેના કરતા જલદી નુકશાનમા આવે એવા હોય છે

આ કારણને લીધે કુંડામાંના છોડ જમીનમાં વહેલા રોપવા જોઇએ. એક બગીચાના કામમા હુશીઆર અનુભવી માણસ નીચે પ્રમાણે રોપ તૈયાર કરવાની સલાહ આપે છે એક ૯ ઇંચ ઉંડો ખાડો કરી તેમા તળીએ એક પતરું મુકવું ને પતરાપર માટીના ભાંગેલા વાસણના કકડા એવી રીતે ગોઠવવા કે જેથી ઉંડાણનો ભાગ નીચે રહે તેનાપર દોરડીનું ગુંચળું અથવા કાથીની સાદડીના ટુકડા પાથરવા અને તેનાપર રેતી નાખી પાદડાનો કાત્રો હાંકવો અને તેમા બી વાવવા. ઉગ્યા પછી મુળ પતરાની નીચે જતા નથી ને તેથી રોપ કુંડાને વધારે હરકત વગર ક્ષેમ કરવા અગર ખેતરમા રોપવા સહેલાઇથી ઉપાડી શકાય. જો કુંડામા રોપની કાળજી લેવાઇ ન હોય અને તેને સારા કરવા હોય તો મુળને વળગેલી માટીના ઢફા સહીત છોડને બહાર કાઢવો આ માટી ધીમેથી ખંખેરવી, સુકા રોગી ને અને નબળા મુળ છરીવતી કાપી નાખવા,-ગુંચવાયેલા મુળ છુટા પાડવા અને જો જાતના છોડમા નુકશાન ન થતુ હોય તેનુ મુખ્ય મુળ ટુંકું કરવું કારણ ઘણાને મુખ્ય મુળ ટુંકુ કરવાથી ફાયદો થાય છે પણ નારંગીને થતો નથી પછી છોડને પધરાવાળીને છીદ્રવાળી જમીનમા નાના કુંડામા રોપવા અને ગરમ ભીની છાયા વાળી જગ્યામાં જ્યાં સુધી સારા થાય ત્યા સુધી રાખવા છોડની ડાળીઓ કાપી પાદડા કમી કરવા જ્યારે છોડ સારા થવા માંડે ત્યારે પાણી બહુજ થોડું આપવું કારણ હજુ પાણી ચુસનાર નવા વાળ મુળ ફુટયા હોતા નથી. આ વાળ મુળ કુંડાની બાજુએ અને માટીને ઘટ વળગેલા હોય છે. તેથી રોપતી વખતે તે તુટી જાય છે. નવાં વાળ મુળ ફુટવાને નવા મુળની પહેલી જરૂર છે જો નવા વાળ મુળ થયા પહેલા વધારે પાણી પાવામા આવે તો મુળ કહોવાશે અને મહેનત નકામી જશે જ્યારે આ છોડ શક્તિવાન થતો દેખાય ત્યારે તેને જરા વધારે ખુલ્લી જગ્યાએ મુકવો અને થોડે થોડે તદન ખુલ્લી જગ્યામા કુદરતમા રહેવા લાયક બનાવવો.

આવા સંયોગોમા ફળ ઝાડોને કુંડામાં ઉગાડી, ત્યાંને ત્યાંજ મોટાં થયે ફળ તે ઉપરથી ફળ પણ ઉતારી શકાય છે પરન્તુ એ વીષય ચાલુ વીષયની એક જુદીજ શાખા હોવાથી, એ ઉપર વીશેષ વીવેચન કરવું અત્રે અશક્ય થઇ પડે છે તોપણ એટલું તો કહેવુંજ જોઇએ કે બાગાયતી શિક્ષણની આ શાખાની ફતેહ મુખ્યત્વે કરીને મુળોને તદુરસ્ત રાખવાને મેં હમણાં વર્ણવ્યા એવા અને એના જેવાજ ભરવામા આવતાં પગલાઓના ઉપર આધાર રાખે છે.

આપણો બીજો પ્રશ્ન એ છે કે રોપતી વેળાએ મુળોની સંભાળ કેવી રીતે લેવી જોઇએ ? ખેતરમા ખોદવામા આવતો ખાડો સાધારણ મોટો પ્રત્યેક બાજુએથી આશરે ત્રણ ફુટ હોવો જોઇએ. ખાડા ખોદવા બાદ પાંચ સાત અઠવાડીઆં સુધી તેમાં રોપણ ન કરતા ખાડાની અંતર ભુમીને હવા ઉજાશના સબંધમા આવવા દેવી જોઇએ. બહારની જમીન ખાતર સાથે મેળવી ખાડાના નીચલા ભાગમાં પાથરવી જોઇએ, પરન્તુ કોઇપણ રીતે

ખાતર મુળીઓના નીકટ સબંધમાં આવવું જોઇએ નહી. ઝાડ રોપતા પહેલાં ખાડામાં એક લાકડી ઉભી કરવી જોઇએ કે જેની સાથે ઝાડને બાંધી શકાય. ઝાડ રોપ્યા પછી લાકડી ઉભી કરવાથી કેટલાંક મુળીઓને ઇજા થવાનો સંભવ રહે છે. છેવટને માટે નીયત થયેલી જગ્યાએ ફળઝાડો રોપવા પહેલાં તેમને નવીન સંયોગોને અનુકુળ બનાવવા જોઇએ જો એ પ્રમાણે ન કરવામાં આવે તો ફેરના ફેરફાર એટલુ બધુ ગંભીર રૂપ ધારણ કરે છે કે ઝાડો સમુળગાં નાશ થાય છે આ વાત, રોપ ઉછેરવાની વાડીમાં લાંબા વખત સુધી રહેલા ઝાડોને રોપવાના વેળાએ મે મ્હારી જાતે અનુભવી છે એટલું તો યાદ રાખવું જોઇએ કે રોપ ઉછેરવાની વાડીઓમા રોપ આ સુર્યના પ્રખર કીરણોથી, પવનથી, અને શીતોષ્ણતાની અંતીમ અંતરથાથી થોડે ઘણે ભાગે રક્ષાયલી છાંયાવાળી જગ્યાઓમાં રાખવામાં આવે છે. ખેતરમા છોડને, ખુલ્લી જગ્યામા હોવાથી પ્રખર તાપ અને હવામાનમાં થતા ફેરફારો સહન કરવા પડે છે વળી રોપતી વેળાએ મુળીઓને થોડે ઘણે અંશે ઇજા થયા વીના રહેતી નથી. આ સરવ સંયોગો એકઠા થવાથી પરીણામ એ આવે છે કે ઉપર ચઢતું પાણી કમી થાય છે અને ઉડી જતા પાણીનું પ્રમાણ વધી જાય છે. આથી બીજેજ દીવસે છોડના પાંદડા કરમાવા માંડે છે અને ધીમે ધીમે છોડ પણ સુકાય અને મરી જાય છે. છોડને નવીન સંયોગોને અનુકુળ કરવાની એક સારી રીત એ છે કે કુંડામાને કુંડામા છોડને લઇ જઇ રોપવાને માટે નીમાણ કરેલી જગ્યાની બાજુમાંજ કુંડું જમીનમા દાટવુ. થોડા દીવસ સુધી છોડ પર છાપરો કરવાની જરૂર છે પછી છાંડો દુર કરી છોડને થોડા દીવસ સુધી એમને એમ કુંડામા રહેવા દેવો. છેવટે છોડને કુંડામાંથી કાઢી લઇ તૈયાર કરેલ ખાડામા રોપી દેવો

એટલું તો સીધ થયું છે કે નારંગી અને લીંબુના રોપને આંખ બેસાડ્યા પછી જો આંખવાળો ભાગ પવનની સામી બાજુએ આવે એમ ગોઠવવામાં આવે તો આંખમાંથી ફુટતી શાખાઓ સરવ બાજુએ બરાબર વધે છે પરંતુ આંખવાળો ભાગ જો પવનનીજ દીશામાં રાખવામાં આવે તો છોડ એક બાજુએ નમી જાય છે છોડને ખાડામાં મુકવા પેહેલા, મુળને ધીમેથી છુટા કરી પ્રસરવા જોઇએ તેમજ રોગવાળા મુળો દુર કરવા જોઇએ પછી ખાડાના મધ્ય ભાગે એક નાનો ઢગ કરી તે ઉપર છોડને મુકી ઢગની ઢળતી બાજુઓ ઉપર મુળને પાથરવા. થડને નીચે બેસાડી દઇ મુળને ઉપર આવવા દેવાની ભુલ પ્રાયઃ ઘાતક થઇ પડે છે. હવે માટી ધીમે ધીમે નાખીને મુળ ઉપર ટીપણીથી સખ્ત બેસાડવી. રોપતી વેળાએ મુળ અને માટીનો સબંધ મજબુત કરવાની મુખ્ય જરૂર છે તેથી માટીના ઉમેરવા સાથે તેને છુંદી બેસાડવી અને એ ક્રીયાને પુનઃ પુનઃ કરી કુંડામાં દબાયલો હતો તેટલોજ થડનો ભાગ માટીમા દાબી દેવો પછી પુષ્કળ પાણી સીંચવુ અને ઉપયોગી ડાળીઓને સારી પેઠે દેખાય એટલા પ્રમાણમા રહેવા દઇ બાકીનો ભાગ કાપી નાંખવો હવે છોડને લાકડી જોડે બાંધી દેવો દોરી ઝાડની છાલ સાથે ન અડે એટલા માટે કપડાનો કટકો થડ સાથે લપેટીને ઉપર દોરી આવે એમ બાંધવું. બાંધતી વેળાએ પણ એ દોરી સારી રીતે અને મજબુત રીતે બંધાય અને છોડ લાકડી સાથે ન ઘસાય એટલા માટે થડ અને લાકડીની વચ્ચે ગાંઠ દોરીને બે તસુ, વેળા પસાર કરવાની જરૂર છે લાકડી અને છોડ સાથો સાથ બાંધવાથી પરીણામ એ આવે છે કે છોડ લાકડીના આકારનો થઇ જાય છે અને જો લાકડી લાંબી અને વાંકી ચુંકી હોય તો થડનો આકાર નજરને ન ગમે એવો નકામો થઇ જાય છે.

ટેકો જેમ બને તેમ જલદી લઈ લેવો જોઈએ કારણ કે જો ઝાડ ટેકા પર અવલંબી ને રહે તો થડ નબળું પડે છે અને વાંકા જતા ઝાડ ટેકા જોડે બાંધ્યું હોય ત્યાં ખાંચ પડે છે. રોપ ઉછેરનારના ઝાડ કે જેને ફરીથી રોપવાના હોય છે તેને વારંવાર ઉખેડી રોપવાની જરૂર છે. દરેક વખત લાંબા મુળ કાપવાં જોઈએ કે જેથી ઘણી ટુંકી મુળની શાખાઓ તથા ઉપ શાખાઓ ફુટે. આથી પાણી ચુસનારી શાખાનો જથો એક થોડી જગામાં સમેલાઈ શકે છે અને તરતજ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઈ જવાય છે રોપ રોપવા પહેલાં ઘણો દુર લઈ જવો હોય તો મુળ અને માટીનો દડો કંતાનમા સખ્ત બાંધવો અને કોઈ પણ રીતે મુસાફરીમા સ્થિર રાખવો. મુળ કાપવામાં તીક્ષ્ણ ચાકુ વાપરવું અને કાપ મુળની નીચેની બાજુએ ત્રાંસો મુકવો.

જે ઝાડને એક વરસમાં એક કરતા વધારે વખત મોર આવે છે, તેવાં ઝાડના સંબંધમાં કરવાની એક ખાસ ક્રીયાનું વર્ણન હવે બાકી રહેલું છે. જામફળ, દાડમ અને નારંગીનાં ઝાડ આવા હોય છે આમાંને મોર આવે છે તે ઋતુમાં એટલે જાન્યુઆરીમાં આ ઝાડને પણ મોર આવે છે અને આ ફળ ઋતુને આંબા બહાર કહે છે. અથવા તો આ ઝાડને વરસાદની શરૂઆતમા એટલે જુનમા મોર આવે છે અને આ ઋતુને મૃગબહાર કહે છે. અથવા તો જ્યારે સપ્ટેમ્બરમાં મોર આવે છે ત્યારે એ ફળ ઋતુને હસ્ત બહાર કહે છે. હસ્ત બહાર ઘણુ કરીને લેવાતો નથી કારણ એ ઋતુ પહેલાના ભીના દીવસોમા ઝાડને આરામ (ફુટ બંધ થવી તથા પાનનું ખરી જવુ) આપવો અશક્ય છે. પણ આંબા બહાર અને મૃગબહાર ઝાડને પાણી આપવાનું બંધ કરીને મરજી પ્રમાણે લઈ શકાય છે પાણી બંધ કરવાની સાથે મુળને પણ થોડા કાપવામાં અને ખુલ્લા મુકવામાં આવે છે મૃગબહાર માટે એપ્રિલમા અને મેના પહેલા પખવાડીઆમાં પાણી બંધ કરવામા આવે છે અને તે વખતમા જમીનના પોત પ્રમાણે એટલે પાણી વધારે ચુસી રાખનારમાં વધારે અને પાણી જલદી પચાવી દેનારમા ઓછો વખત એમ ત્રણ ચાર અઠવાડીઆ મુળને ખુલ્લાં રાખે છે. નારંગીના આંબા બહાર માટે ડીસેમ્બરના પાછલા પખવાડીઆમા ને આખો જાન્યુઆરી પાણી બંધ કરવામાં આવે છે અને મુળ પહેલાંની માફક ખુલ્લા કરવામાં આવે છે. આ ક્રીયાનો હેતુ ઝાડની ફુટ અટકાવવાનો છે આ ફુટવા, અટકાવવાથી અણુ ઉખડેલી આંખો ધીમે ધીમે ફુલવા માંડે છે અને જ્યારે પાણી આપવામાં આવે છે અને ઝાડ ફુટવા માંડે છે ત્યારે આંખોમાંની ફુલવાળી ડાળીઓ તથા ફુલો ખીલી નીકળે છે હવે એ પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે ક્યા મુળ ખુલ્લાં મુકી વખતે કાપવાં જોઈએ? કેટલે અંશે અને કેટલા વખત મુળને ખુલ્લા મુકવા? આ પ્રશ્નોના જવાબો, દશ વરસના નારંગીના ઝાડનો વીચાર કરવાથી મળશે.

મુળના આગલના મુખ્ય ભાગ તેની શાખાઓના નાજુક છેડા હોય છે. માટે તેમને ઇજા કરવી નહીં. ને મજબુત મુળ કે જે પાણી મુખ્ય મુળમાંથી ઉપર થડમાં લઈ જાય છે તેને કાપવા નહી પણ આપણે સહી સલામત રીતે ઝાડના થડ નજીક મુખ્ય મુળ શાખાઓ પર ફુટેલા નવીન મુળને કાપી શકીએ. આમ કરવુ સલાહ ભર્યું છે કારણ કંઈ પણ દરદ ઇજા સીવાય ઝાડની ફુટ આપણે અટકાવી શકીએ છીએ. એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે જુના મુળ સહેલાઈથી રૂઝાતાં નથી. નાના મુળ જલદી રૂઝાય છે.

કેટલેક અંશે મુળને ખુલ્લા રાખવા એ પણ ઉપરનાજ સિદ્ધાંતપર આધાર રાખે છે. નાજુક મુખ્ય મુળને ચિમળાવવાની આપણી ઇચ્છા નથી તેથી આપણે તેમને ખુલ્લાં કરતા નથી. દસ વરસના ઝાડોના મોટા મુળ વધુમાં બે ફુટ સુધી સહીસલામત રીતે ખુલ્લાં કરી શકાય. આ ક્રીયા તરત તો મુળનું થોડુંક સુકાવું એ જાતને પાણી ઉપર ખુબ જીવવાનું કામ અટકાવે છે.

ખુલ્લા મુકવાનો વખત વીત્યા પછી ખોદેલા ખાડા ફરીથી ભરતી વખતે ખાડામાં માટીની સાથે ખાતર પણ મુકવાનો રીવાજ છે. ખાતર તથા માટી બન્ને પાછા ભરતા પહેલા બરોબર મિશ્ર કરવા જોઈએ. જો ફક્ત અહીંયાં પાંદડાં ને ફુટ વધારે થતી હોય તો નારંગી અને બીજા ઝાડમાં ફળ દેતાં નહી પણ જો સાધારણ રીતે મુળ ખુલ્લાં મુકવાની ક્રીયાની જોઈતી અસર (ફળ ખરવાની ને ફુટ અટકાવવાની) ઝાડપર થાય નહી તો મુળની શાખાઓ કાપવી. જો મુળને મોટા પ્રમાણમાં કાપવા હોય તો કેટલાંક મજબુત મુળો અને તેની બાજુની શાખાઓ પણ કાપવા પડે છે. કાપ હમેશાં મુળની નીચેની બાજુએ જોઈએ. મોટા ઝાડના મુખ્ય મુળ (ટેપ રૂટ) ને કાપવું એ સહીસલામત નથી. એક વાત ખાસ લખવી જોઈએ કે ગમે તેટલા પ્રમાણમાં મુળ કાપવામાં આવે તો પણ જો બીજી સાધારણ સાવચેતીઓ લેવામાં નહી આવે તો તેનો કંઈ અર્થ નથી. ઘણા બાગો કે જે મેં જોયા છે તેમાં ઘણી બીજી ઝાડની વચ્ચે વચ્ચે રોપેલા, તેમના છાયા નીચે આવેલા, અને બીનજરૂરી રહેલા ઝાડમાંથી ફળો ખરી પડે છે. મુળ ગમે તેટલાં ઓછાં કરવામાં આવે તો પણ ઝાડની રોપણીને ગોઠવણી વગેરેની કાળજી પુરેપુરી કરી શકે નહીં. બીજી એવી માન્યતા છે કે સેન્દ્રિય ખાતર નાખવાથી ઝાડને ફળ આવે છે. જ્યાં સુધી વાડી સ્વચ્છ અને હવા અજવાળાવાળી હોય નહી ત્યાં સુધી કોઈ પણ ખાતર નકામું છે. આ માન્યતા પાન ચોખ્ખાં નહી રાખવાથી થતા રોગને માટે દવા માંગે, એના જેવી વાત છે.

ખેતીના પાકને હરણ, ભુંડ વગેરે ચોપગાં જનાવરો નુકશાન કરે છે તેઓને હાંકી કહાડવા સારૂ.

ક્લોરેટ સ્યુગર "ઉખડીઆર" દારૂ તઈયાર કરવાની સુચના.

---

(૧) સામાન્ય રીતે સરસ બારીક વાટેલા ક્લોરેટ ઓફ પોટાશ અને ખાંડને જુદા જુદા વાટીને ખુબ ઝીણા કરવા અને ત્યારપછી જોઈતા પ્રમાણમાં એટલે કે ૬૦ ભાગ ખાંડ અને ૪૦ ભાગ ક્લોરેટ ઓફ પોટાશ જાળવીને ખુબ મેળવવા એટલું જરૂરનું છે કે—

(અ) જો બન્ને વસ્તુઓની ભુકી બારીક હોય તો ફેંકાતી વખતે તેના રજકણો એક બીજા સાથે જોડાઈ જવા માટે જોઈએ તેટલા પાસે પાસે આવી શકશે નહીં;

સુંજ કે નમુના સારૂ થોડાંક પડીકા તઇયાર કરી રાખવાનું ઠીક થશે. પછી મુંબાઇમાં શીંગડીનાં એવાં નાના ચમચા વેચાતા મળે છે કે જેમાં સેજ દાબીને ભરેલા, તથા કાંટા સરખી સપાટ કાપેલી ભુકી લગભગ પાંચ ગ્રેન સમાય છે.

(૫) પ્રમાણ લેવાની રીત—દશ તોલા ખાંડ અને ઓગણત્રીસ તોલા ક્લોરેટ ઓફ પોટાશ લઇયે તો આશરે એક રતલ ભુકી તઇયાર થશે અને તેના આસરે ૧૪૦૦ પડીકા થશે. આ ભુકી એકી વખતે તઇયાર કરવાના માપનું જેટલી લગભગ થશે.

(૬) સાચવી રાખવાની રિત—ઉપર લખ્યા પ્રમાણે તઇયાર કરેલી ભુકી સુકી જ જગામાં રાખવી જોઇએ, કારણ જે તે ભીની થાય તો તેને, દેવતા આગળ સુકાવવી જોખમ ભરેલું છે. મારો અનુભવ એવો છે કે ચોમાસામાં પણ ડાગે ઉઘાડી રાખવાથી તે ભીંજાતી નથી તો પણ બીજાશ ન જાય એટલી કાળજી રાખવાની જરૂર છે.

(૭) ચેતવણી—આ વાત ખુબ ધ્યાનમાં રાખવી કે આ ભુકી પડીકાં બાંધ્યા વગર છુટી રાખી હોય તો, તે ખરેખર જોખમ ભરેલી છે. તેનો ડાબ્બામાંથી બાર થાય છે તેથી જો તે જમીન ઉપર વેરાઇ ગઇ હોય તો તેના ઉપર બુટવાળો પગ પડવાથી તે સળગી ઉઠે છે, અને ચણખારી લાગવાથી તે સળગી ઉઠવાનો સંભવ છે માટે જે ઠેકાણે તે ગમે તેટલા પ્રમાણમાં રાખી હોય તે ઠેકાણે અને ખાસ કરીને તે તઇયાર કરતી વખતે બીડી પીવાની મના કરવી.

અમેરીકા આપણને શું શીખવે છે?

ભાવનગર ખાતે મી. હીરાલાલ હરગોવીંદદાસ પંડયા એલ. એજી (ઇન્ડીયા), એમ. એસ સી (યુનાઇટેડ સ્ટેટસ) જેઓ અમેરીકા દેશ જઇ આવી ખેતીવાડીનું સંગીન જ્ઞાન મેળવી સુખરૂપ આવ્યા છે, તેઓએ શ્રી ભાવનગર ખેતીવાડી તથા દેશી હુન્નર ઉદ્યોગ ઉત્તેજક મંડળ સનમુખ પોતાના જ્ઞાનનો લાભ નીચે મુજબ આપ્યો હતો—

ભાવનગર શહેરમાંજ મ્હારો જન્મ થયો છે, અને મે કેળવણી પણ ભાવનગરમાંજ લીધી છે. વીશેષ કેળવણી માટે હું અમેરીકા જઇ આવ્યો છું આજે મારી આસપાસ ફરી વળી રહેલા મહારા મુરબ્બીઓને, સહાધ્યાયીઓને તથા બીજા અન્ય બંધુઓને જોતાં મને ઘણોજ આનંદ થયો છે.

અમેરીકા જેવા આગળ વધેલા દેશમાં કેળવણી લઇ, તેજ કેળવણીનો લાભ મહારા દેશના બંધુઓને આપવો એજ મહારો આંતર હતુ છે, એમાંજ હું મોટું સુખ સમજું છું અમેરીકાના રીત રીવાજો, ત્યાંની આર્થીક સ્થીતી સબંધે ઘણુ કહી શકાય તેમ છે, પરંતુ હાલ તુરત કેળવણી–હુન્નર સબંધે મેં જે જોયું છે તેજ માત્ર હું આપની સમક્ષ યથાશક્તી રજુ કરીશ.

આપી શકે પરંતુ સાધારણ ગાયો દરરોજ ૪ થી ૧૦ શેર દુધ આપે છે. કાંકરેજી ગાયો ૬ થી ૮ મહીના દુઝણી રહે છે અને બે વરશે એક વખત ફળે છે કેટલીક ગાયો દોઢ વરશે એક વખત ફળે છે. ગાયો જે દુધ આપતી હોય, વાછરડું જીવતું હોય તો ત્યારથી બાર મહીના સુધી સાંઢ આવતી નથી ઘણું કરીને ચોમાસાની મોસમમા સાંઢ આવે છે. અને શીયાળાની આખરે અગર ઉન્હાળાની શરૂઆતમા ગાય વીયાય છે આ જાતના જાનવર ૧૫ વર્ષ સુધી ફળે છે વાછરડીઓ ત્રણ થી ૪ વરસની થાય ત્યારે સાંઢ આવે છે, અને ચારથી પાંચ વરસની અંદર વીઆય છે. હમેશાં પહેલી વખત ચોમાસાની મોસમમા વછરડી ફેરવાય છે. વાછરડાં ૬ થી ૮ મહીનાના થાય ત્યારે ધાવણ છોડાવે છે. પરંતુ વાછરડી કરતાં વાછરડાને પહેલા ધાવણ છોડાવે છે વાછરડાઓને બાર મહીનાના થયા અગાઉ ખસી કરવામા આવે છે, રબારીની ગાયોને અરણ્ય શીવાય બીજો ખોરાક મળતો નથી. બીજા ખાનગી ગૃહસ્થોને ત્યાં પણ જોઈએ તેવું ધ્યાન તેમના ઉપર દેવામા આવતું નથી. ડેરી વાસ્તે ગમેલી ગાયોને કડબી, કપાસીયા, બાજરી, જુવાર, ખોળ, મીઠું વીગેરે આપવાની જરૂર છે. સારા સાંઢની કીમત રૂ૦ ૨૦૦ થી રૂ૦ ૩૦૦ સુધી પડે છે અને સારી ગાયના રૂ૦ ૫૦ થી ૮૦ સુધી કીમત થાય છે.

ગુજરાતમા ભેંસો બે જાતની જોવામાં આવે છે (અ) જાફરાબાદી (બ) નડીઆદી અગર સુરતી. જાફરાબાદી ભેંસો કાઠીઆવાડમાં ગીરની ઝાડી અને જાફરાબાદ નજદીક મોટા પ્રમાણમાં ઉછરે છે, માટે જાફરાબાદીના નામે ઓળખાય છે આખા કાઠીઆવાડમાં આ જાતના જાનવર જોવામાં આવે છે અને કેટલીક વખત તેમને ભાવનગરી કહે છે હીંદુસ્તાનમાં મોટામા મોટી ભેંસો જાફરાબાદી છે રંગે કાળી અને કપાળે પગે કેટલીક વખત ધોળા રંગની પણ હોય છે. પુષ્કળ આગળ પડતુ કપાળ અને મોટાં શીંગડા આ જાતની ભેંસને ઓળખવાનું મુખ્ય સાધન છે. કેટલીક વખત કપાળના આગળ ઉપસેલા ભાગથી આંખો ઢંકાઈ જાય છે, અને જોવામા પણ હરકત પડે છે. શીંગડા પહોળાં અને ચપટાં, ગળું લાંબુ, અને સાંકડું, છાતી પહોળી અને ઉંડી, ચામડું બહુ મોટું અને કદરૂપુ હોય છે. આંચળ મોટા અને બાવલા નજદીક સંકોચાયલા હોય છે. આખા શરીરનો દેખાવ ઘણો બેડોળ અને બેડોળ હોય છે એમ કહેવાય છે કે આગળના વખતમાં આ જાતના જાનવરનો લડાઈ કરાવવામાં ઉપયોગ લેતા અને તેથી જેમ ભારે અને ઉપસેલું કપાળ તેમ સારૂં ગણાતુ. આ જાત દુધ દેનાર તરીકે સારી વખણાય છે. પરંતુ જગા ફેર થવાથી દુધમાં ઘટાડો થાય છે દરરોજ એક ભેંસ ૩૦ થી ૪૦ શેર દુધ આપે છે. અને કેટલીક ૫૦ શેર સુધી પણ આપે છે. આ જાતની કીમત દુધના પ્રમાણ ઉપર આધાર રાખે છે. રૂ૦ ૧૫૦ થી ૨૦૦ સુધી ૩૦ થી ૪૦ શેર દુધ આપનારીના કાઠીઆવાડમા પેસે છે.

(બ) સુરતી અગર નડીઆદી—આખા ગુજરાતમાં અને મુખ્યત્વે કરીને ખેડા તથા સુરત જીલ્લામાં આ ઓલાદ જોવામાં આવે છે કેટલાક લોક આને તળપદી ભેંસ પણ કહે છે આ જાતની ભેંસ કદે નહાની, ટુંકા પગની અને દેખાવે રૂપવાન હોય છે. જેવી રીતે ભરવાડ અને રબારી લોક ત્રણ ચાર વરસે એક બીજાના સાંઢ અદલ બદલ

કરે છે તેવી રીતે ગુજરાતમા પાડા બદળાતા નથી અને તેથી સબંધ અંદર અંદર થાય છે આના પરીણામે જાત ઘણી નાની થઇ ગઇ છે.

કેટલીક વખત પાડાઓ પોતાનાં બચ્ચાં અગર તેના બચ્ચાનો પણ ઉપભોગ કરે છે આ જાતની ભેંસના શીંગડા ટુંકા અને નીચે પાછલ ઢળતાં અને પછી ઉપર અને કેટલીક વખત અંદર વળતાં સુધી બકના માલમ પડે છે. કપાળ ગોળ, મોઢું અને માથું લાંબુ અને ધાટવાન હોય છે. માથની ચામડી ઉપર અને ગળે કાળા લાંબા વાળ હોય છે ઘુંટણે વાળનો ગુચ્છો રહે છે શરીર ભરાવદાર, પગ ટુંકા અને રૂપાળાં દેખાય છે. બાવળું એક સરખું અને મોટું ભેસો રંગે કાળી અને કેટલીક વખત ચાંદરી જોવામાં આવે છે. વા ઘરી લોક પાડા રાખે છે અને દરેક ભેંસ દીઠ રૂા૦ ૦-૪-૦ થી રૂા૦ ૦-૮-૦ અગર ૧૦ શેર દાણા લે છે. આમ હોવાથી જેટલી ભેંસ હવાય તેટલી વખત પાડો મુકે છે આ મે આખા વરસમા એક પાડાથી સો ભેંસ હવાય છે. આગસ્ટ અગર સપ્ટેમ્બર માસમાં ભેંસને પાડો દેખાડે છે અને જુલાઇ માસમાં ભેંસ વીઆય છે એક ભેંસ એક દીવસમાં ૨૦ થી ૩૦ શેર દુધ આપે છે. ચારથી પાંચ મહીના સુધી લાગટ પુરુ દુધ આપે છે. અને ગાભણી થઇ હોય તો ૬ મહીના પછી દુધ કમી થાય છે. એક જોડલીમાં રૂા૦ ૮૦ થી રૂા૦ ૧૦૦ સુધી કીમત થાય છે. (અપુર્ણ)

સને ૧૯૧૪ નો વરસાદ.

જગાનુ નામ	સપટેમ્બર	અકટોમ્બર	નવેમ્બર	તા૦ ૧ જાનેવારી થી તા ૩૦ નવેમ્બર ૧૯૧૪ સુધીનું કુલ
	ઈ. દો.	ઈ. દો.	ઈ. દો	ઈ દો.
સુરત. ચોરાશી	૧૫-૪૭	... ..	૦-૭૦	૫૮-૭૯
ઓલપડ	૧૪-૮૬	... .	૦-૯૧	૫૦-૩૫
માંડવી	૨૧-૭૪	૧-૭	...	૬૯-૪૮
બારડોલી	૧૯-૨૨	૦-૬૬	... ...	૬૭-૨
વાલોડ	૧૬-૬૫	૦-૯૫	૦-૪	૬૯-૯૬
જલાલપોર	૧૮ ૪૨	..	૦-૧૫	૬૦-૮૯
ચીખલી	૧૪-૧૨	... .	૦-૩૮	૭૯-૨૯
વલસાડ	૧૪-૯૫	૦-૫૫	૦-૬	૧૦૭-૭૮
પારડી	૧૭-૨૪	.. ...	... ...	૯૧-૯૧
ભરૂચ.				
ભરૂચ	૧૦-૧૯	૦-૩૩	૧-૮૨	૪૨-૭૭
અંકલેશ્વર	૮-૬૪	૦-૫	૦-૨૬	૩૫-૨૧
હાંસોટ	૮-૬૫	૧-૩૫	૦-૫૦	૩૮-૯૧

	ઇં. દો.	ઇં. દો.	ઇં. દો.	ઇં. દો.
ઇલાવ	૧૧–૭૨	૦–૧૪	૦–૯	૪૦–૨૪
વગરા	૮–૫૬	૧–૩૧	૦–૮૮	૪૧–૪૦
દહેજ	૮–૨૪	...	... ...	૩૩–૩૮
આમોદ	૧૦–૩૧	૦–૬૪	૦–૧૩	૩૭–૯૩
જંબુસર	૧૨–૧૫	૦–૪૫	૦–૧૭	૩૬–૨૯
ખેડા				
ખેડા	૬–૯૨	૧–૪૦	... ...	૩૭–૭૭
મેહમદાવાદ	૪–૦	૦–૬૨	૦–૨૫	૩૦–૩૯
માતર	૪–૫૧	૦–૩૬	...	૨૯–૬૫
નડીઆદ	૬–૧૪	૦–૫	... ...	૪૩–૧૪
મહુધા	૪–૮૦	૦–૯	... ...	૩૨–૬૫
કપડવંજ	૫–૮૭	૦–૨૨	...	૩૯–૮૬
ઠાસરા	૫–૩૨	૦–૬૦	...	૩૦–૫૫
ડાકોર	૬–૨૩	૦–૭૪	... ...	૩૬–૮૭
આણંદ	૯–૩	૦–૩૭	... ...	૪૨–૫૩
બોરસદ	૧૪–૨૫	૦–૨૦	૦–૩૩	૪૪–૭૪
પંચમહાલ				
ગોધરા	૯–૧	૦–૧૪	૦–૨	૪૫–૧
કાલોલ	૭–૯૯	૦–૮૦	૦–૩	૪૬–૬૪
હાલોલ	૧૨–૨	૦–૬૧	...	૫૭–૭૩
દાહોદ	૭–૧૨	૦–૧૬	૦–૮૨	૨૪ ૭૨
ઝાલોદ	૧૩–૮૫	૦–૪૯	૦–૨૧	૨૮–૪૮
જંબુ ઘોડા	૧૪–૧૨	૧–૬૦	૦–૪૦	૬૩–૧૯
અમદાવાદ.				
દસક્રોઇ	૯–૨૪	૦–૪૩	... ...	૩૯–૪૫
પ્રાન્તીજ	૬–૯૮	૦–૬૧	૦–૩૦	૪૧–૪૯
મોડાસા	૫–૩૬	૦–૭૭	૦–૧૮	૪૮–૬૪
સાણંદ	૧૦–૪૪	૦–૧૫	... ...	૪૨–૫૨
વીરમગામ	૩–૮૩	૧–૩૭	... ...	૨૬–૨૭
બારા ઘોડા	૩–૮૩	૦–૧૧	...	૨૧–૮૩
માંડળ	૨–૯	...	૦–૫૨	૨૨–૩૯
ધોળકા	૬–૫૪	... ...	...	૨૭–૫૬
ધંધુકા	૮–૩૬	૧–૪૫	... ...	૩૬–૭૬
ગણુપોર	૬–૫	૦–૪૦	૦–૭૬	૨૮–૨૦
ઘોઘા	૭–૫૭	૦–૨૭	... ...	૩૪–૭૦
મોધા	૬–૬૮	૦–૨	... ...	૩૧–૧૪

દેશી રાજ્યો.

વડોદરા.	ઇ દો	ઈં. દો	ઇ દો	ઈં દો.
વડોદરા	૧૨-૬	૦-૮૫	...	૪૪-૯૦
સુરત એજન્સી.				
૧ ધરમપુર	૧૩-૬૧	.	૦-૬૦	૧૦૮-૩
૨ સચીન	૧૭-૨૪	... ..	૦-૪૬	૫૬-૨૧
૩ વાંસદા	૧૬-૬૧	... ...	૦-૬૫	૧૧૯-૬૮
ખંભાતનું રાજ્ય.				
૧ ખંભાત	૧૦-૫૭	૦-૩૧	...	૪૦-૧૫
રેવાકાંઠા. (રાજપીપળા)	૧૫-૩૯	૦-૪૫	.. ..	૫૩-૬૫
૧ નાંદોદ				
૨ લુણાવાડા	૭-૩૮	૧-૩૩	૦-૨૩	૨૧-૧૦
૩ છોટા ઉદેપુર	૧૧-૮૬	૦-૩૧	... ...	૫૧-૩૦
૪ બારીઆ	૯-૫૨	૦-૩૨	... ...	૩૭-૬૫
૫ વાડાશીનોર	૫-૧૩	૦-૪૩	૦-૧૦	૩૧-૬૮
મહીકાંઠા.				
૧ સાદરા	૫-૧૫	૦-૨૫	૦-૪૫	૩૪-૨૬
૨ ઇડર	૪-૪૩	૦-૧૮	.. .	૨૯-૬૪
૩ અહમદનગર	૧૦-૫૦	... ..	... ...	૪૧-૩૬
૪ બાયડ	૫-૨૩	૦-૨૫	... ...	૩૬-૨૯
૫ મોહનપુર	૮-૬૪	... .	.. ..	૪૬-૨૩
પાલણપુર.				
૧ પાલણપુર	૩-૮	... ...	૧-૧૦	૨૯-૬૩
૨ રાધનપુર	૨-૯	... ...	૦-૮	૧૯-૨૦
૩ થરાદ	૩-૫૯	૦-૮	૦-૪૫	૨૦-૭૫
કાઠીઆવાડ.				
૧ રાજકોટ	૧૫-૯૭	૦-૧૪	૦-૩૨	૩૯-૬૭
૨ મોરબી	૪-૮૩		૦-૧૩	૨૨-૫૭
૩ નવાનગર	૫-૯૩	૦-૪૦	...	૧૫-૨૨
૪ ગોંડળ	૧૦-૯૩	૧-૫૭	૦-૪	૨૯-૩૧
૫ ધોરાજી	૩૦-૪૬	૦-૪૫	૦-૩૦	૪૭-૯૩
૬ જેતલસર (માણેકવાડ)	૨૭-૩૨	૦-૧૧	... ..	૪૦-૪૭
૭ જુનાગઢ	૩૭-૨૨	૦-૮૦	૦-૧૧	૫૭-૮
૮ પોરબંદર	૨૦-૩૧	. ...	... .	૩૪-૯૧
૯ વેરાવળ	૧૯-૩૯	. ...	... ..	૩૨-૭૩

	ઈં. દો.	ઈં. દો.	ઈં. દો.	ઈં. દો.
૧૦ જાફરાબાદ	૧૭-૭૬	... ..	૦-૧૦	૩૪-૨૩
૧૧ સોનગઢ	૧૮-૩	... ..	.. ...	૩૩-૫૯
૧૨ ભાવનગર	૧૦-૧૮	.. ..	૦-૬	૩૮-૬૦
૧૩ મહુવા	૧૬-૧૦	...	... ...	૨૭-૨૭
૧૪ પાલીતાણા	૧૧-૧૧	... ...	..	૬૧-૭
૧૫ જસદણ	૧૨-૨	... ...	૦-૮૫	૩૨-૨૭
૧૬ વઢવાણ	૬-૭૫	.. ...	૦-૮	૨૨-૮૫
૧૭ ધાંગધ્રા	૬-૧૮	૦-૩૦	૦-૪૫	૨૮-૨૦
૧૮ જાળાળા	૪-૮૯	૦-૬૬	૦-૮૧	૨૧-૪૩
૧૯ વાંકાનેર	૭-૬૩	૦-૭	૧-૬૦	૨૮-૪૬
૨૦ ચુડા	૭-૬૧	૦-૧૦	૧-૯	૨૨-૯૯
કચ્છ.				
૧ ભુજ	૩-૩૫	...	૦-૮	૧૦-૫૯
૨ માંડવી	૪-૯૫	.. ...	... ...	૧૬-૫૮
૩ અંજાર	૪-૮	... ...	... ..	૧૨-૯૪
૪ રોહાપર	૭-૧૧	..	.. ...	૧૬-૭૮
૫ નળીઆ	૮-૬૧	... ...	... ...	૧૫-૩૪

તાપનું માપ-પારાની શીશીમાં ડીગ્રી.

જીલ્લાનું નામ	અકટોબર			નવેંબર			ડીસેમ્બર		
	તારીખ	ઓછી	વધારે	તારીખ	ઓછી	વધારે	તારીખ	ઓછી	વધારે
સુરત	૨૩	...	૯૭.૮	૮	...	૯૭.૮	૩	...	૯૨.૦
	૨૪	૬૭.૨	..	૨૪	૬૦.૪	...	૧૧	૫૨.૪	..
ભરૂચ ...	૧૬	...	૯૮.૦	૧૧	...	૯૮.૦	૬	...	૯૯.૦
	૨૦	૭૪.૦	...	૨૯	૬૪.૦	...	૧૩	૫૪.૦	...
ગોધરા (પંચમહાલ)	૧૮	૭૨.૦	...	૧૪	...	૯૮.૦	૮	...	૮૮.૦
	૨૭	..	૯૨.૦	૨૫	૫૬.૦	.	૨૨	૪૬.૦	..
ખેડા	૨૩	૭૧.૦	...	૨	.	૧૦૩.૦	૪	..	૯૩.૦
	૨૮	...	૧૦૪.૦	૩૦	૬૮.૦	...	૨૨	૫૬.૦	.
અમદાવાદ... ...	૨૨	૬૭.૨	...	૩	...	૯૮.૯	૪	...	૯૧.૯
	૨૭	...	૯૮.૮	૨૭	૬૧.૦	...	૧૩	૫૨.૦	..

૧૯૧૪ ના ડીસેમ્બર સુધી કપાસના વાવેતરનું ત્રીજું અંદાજ.

જીલ્લાના નામ	૧૯૧૪-૧૫ એકર.	૧૯૧૩-૧૪ એકર	પાંચ વરસનું એકંદર એકર	૧૯૧૪-૧૫ ગાંસડી.	૧૯૧૩-૧૪ ગાંસડી	પાંચ વરસનું એકંદર ગાંસડી
સુરત ...	૧૧૭,૨૩૨	૧૩૪,૩૬૧	૧૪૨,૮૫૯	૩૧,૯૪૬	૩૧,૫૭૬	૩૯,૭૬૪
ભરૂચ ..	૨૩૮,૬૦૮	૨૬૧,૧૧	૨૭૫,૧૮૫	૫૭,૮૬૨	૬૬,૫૮૩	૬૬,૫૮૨
ગોધરા .. (પંચ મહાલ)	૩૪,૪૧૭	૩૩,૪૦૪	૧૭,૨૭૯	૭,૧૪૧	૭,૧૪૨	૩,૦૮૬
ખેડા ..	૪૧,૭૨૩	૩૨,૫૨૩	૧૩,૮૧૧	૧૦,૦૨૪	૮,૩૭૪	૨,૭૬૫
અમદાવાદ	૨૬૯,૮૭૫	૩૪૪,૩૬૯	૨૨૯,૮૪૭	૭૩,૯૬૨	૧૦૦,૫૨૭	૬૩,૬૫૧
કુલ	૭૦૧,૯૫૫	૮૪૫,૭૭૮	૬૭૮,૯૮૦	૧૮૦,૦૨૬	૨૧૪,૪૪૦	૧૯૫,૬૪૮
મુંબઇ ઇલાકાના જીલ્લાઓનું કુલ .	૩૯,૭૭,૨૬૯	૩૬,૩૨,૯૯૨	૪૧,૧૬,૧૮૫	૯,૦૨,૫૫૩	૮,૪૬,૯૭૩	૭,૦૪,૦૦૫
એજન, દેશી રાજ્યોનું કુલ ..	૩૫,૦૫૪૪૪	૩૩,૩૪,૬૯૧	૨૬,૪૫,૩૦૬	૭,૪૭,૬૫૮	૮,૩૮,૨૪૧	૬,૯૭,૩૩૬
કુલ એકંદર..	૭૪,૮૨,૭૧૩	૭૦,૬૭,૬૮૩	૬૦,૬૧,૮૮૧	૧૬,૫૦,૨૧૧	૧૬,૮૫,૨૧૫	૧૩,૯૭,૩૪૫

હિંદુસ્તાનમાં સહકારીતા.

આર્થિક, સંસારીક અને કેળવણી વીષયક લાભો.

(ગયા અંકના પાને ૪૪થી ચાલુ)

પ્રગતીમાન અસર.

પણ આ સીના આરથીક સુધારાઓ માત્ર એકલા લાભો નથી કે જે સહકારીતા આ દેશમાં લાભ રૂપે આપતી રહી છે. સહકારીતા તેને વીશાળમા વીશાળ અરથમાં નઇતીક અને બુધ્ધિમુલક બન્ને પ્રકારનું શીક્ષણ લે છે. જ્યારે માણસો ધંધાના કામ માટે જોડાય છે ત્યારે તેઓને કેળવણીની જરૂરીયાત માલમ પડે છે. સામ સામી સહી કરેલી પ્રોમીસરી નોટો રાખવાનુ, પાસબુક અને રસીદો વાચવાનું શીખવા માટે પ્રત્યક્ષ કારણો છે, અને આ જાતના જ્ઞાનથી દગો થવાનો સંભવ ઓછો થવો જોઇએ. જે સભાસદો સાદુ સહકારી સાહીત્ય વાચવા શકતીવાન છે, તેઓ પોતાની સોસાયટીમાં અને આ હીલચાલની પ્રગતીમાં વધારે બુધ્ધીશાલી રસ લેશે. નીરક્ષરતા આ હીલચાલને એક અડચણ છે અને જેમ સહકારીતા જ્ઞાનની માગણી કરે છે તેમ તે સહકારીતાની માગણીને ઉત્તેજન આપે છે. ગમે તેમ સહકારીતાની અસર આના કરતા આગળ પ્રસરે છે. માત્ર સસ્તી આંટ પુરી પાડવા કરતાં તે વીશેષ કારય કરે છે તે ઠરકસરને ઉત્તેજન આપે છે સોસાયટીમાં દાખલ થવાની કસોટી માણસનું ચરીત્ર અને નહીં કે તેની દોલત છે અને જ્યારે માણસો પોતાના સામાન્ય સુખ માટે એક બીજા સાથે લવાય છે અને જ્યારે પોતાની સામાન્ય આંટ અવેજે સુધી એક બીજાની વરતણુક પર અસર કરે છે ત્યારે આ દેશમાં પુરવે સ્વપનામાં પણ નહીં આવેલા એવા મારગોએ તેમના લાભો આગળ વધે છે. આખરે સભાસદો, દરેક સભાસદનું દેવું પુરુ કરવાને જવાબદાર તે હકીકત, જાહેર મતથી ખરેખર જારી છે તેના કરતાં વધારે મોટા બીન લાભ દાયક કાર્યોમાં વધારે ખરચ કરવામા એક મજબુત અંકુશ તરીકે કામ કરે છે અને લગનના ખરચો એથી ઘણા ટુંકા થઇ ગયા છે દારૂડીયાઓ અને જુગારીઓ સુધર્યા છે અથવા તો સોસાયટીમાંથી દુર કરાયા છે જાતી અંકુશ, નીયમીત પણું, પ્રમાણીક સરળ માર્ગીપણું, સ્વમાન, નીમક, સંતોષ અને કરકસરને ઉત્તેજન મળ્યું છે. કેટલાક ભાગોમાં કચેરીમાં લડવાનું સાફ્ની રીતે ફેર માલમ પડે એવી રીતે ઘટી ગયુ છે બીજા ભાગોમાં સામાન્ય ફંડો નીશાળો ખોલવા, રેલરસ્તાઓ પુરા પાડવા, કવીનાઇન વહેચવા, પાણી પીવાના કુવા પુરા પાડવા અને મોહલ્લાઓ સાફ સુફ રાખવામા વપરાયા છે. સહકારી આંટના ઉત્તેજને સેવીંગ બેંકો, લાભ ફંડો અને ગરીબો માટેની જોગવાઈ યોજ્યા છે. જેઓને સહકારી સોસાયટીઓનુ અંગત જ્ઞાન છે તેઓ સહકારીતાની અસર તળે આવેલા લોકોના ચારીત્રમાં આ હીલચાલ જે ફેરફાર કરે છે તેની કદર ભાર દઇ કરે છે અને જાનમાં રાખેલું અર્થવાનું છે કે સહકારીતા માત્ર સસ્તુ નાણુ મેળવવાની અથવા તો સભાસદોના આર્થીક સાધનો

વધારવા માટેનો એક યુક્તી નથી પણ તે એક બળવાન કેળવણી વીષયક અસર છે અને તેની અસર તરીકે જેઓને લોકોમું સુખ પોતાને હૃદયે છે તેઓના દીલોજાનમાં દીલોજાન ટકાવે તે લાયક છે વારંવાર સોસાયટીઓની કારભારી મંડળીને તકરારો લવાદી આપે બાકી ફરજો જે દતકથા વળી આરંભ પચાવતો બજાવતી તે સોપાય છે અને ધરવાને કંઇક કારણ છે કે આ હીલચાલમા રહેલી સ્વભાવીક લાગણીની સંગીનતા તથા તેમની નીરતરતા આધુનીક સમજની છીન્ન ભીન્ન કરી નાખની અસરથી જે ઉપસ્થીત આરંભ જીવન આટલુ બધું નબળુ પડી ગયું છે તેને પુનર્જીવન આપે.

સરકાર અને આ હીલચાલ.

આ હીલચાલ જોડેના સરકારી સબંધ ઉપર બે ,સંામસ.માં વીચાર બીન્દુથી ટીકા થઇ છે. કેટલાકની તકરાર એવી છે કે આ હીલચાલ વાસ્તવીક રીતે લોક માટેની છે અને તેમની પદ્ધતીએ તેમનુ કાર્ય કરવાનું છે અને કોઇ પણ તબક્કે સરકારનુ વચ્ચે પડવુ બીન જરૂરી છે. પણ કોઇ દેશમા આ હીલચાલ તદન સરકારી મદદથી સ્વતંત્ર નથી અને નક્કી છે કે હીંદુસ્તાનમાં સરકારી મદદ અને શીરઆત શીવાય સહકારીતા હજુ પણ અજાણી હોત. એકલી સરભર; કાર્ય શરૂ કરવાને આવશ્યક જ્ઞાન અને વ્યવસ્થા પુરી પાડવાની સ્થીતીમા હતી અને એકલી સરકાર, પોતાના હીલચાલ સાથેના સબંધથી તેને ,સ્થીરતા આપવાને આવશ્યક બહારનો વીશ્વાસ ઉત્પન્ન કરવાને શક્તીવાન છે સોસાયટીઓ જે આ પ્રથમ પોત પોતામા સમાયલી હતી અને પોતાની મેળે પોતાનુ તલ ચલાવતી હતી તેઓ સરકારી અમલદારોની દેખરેખ નીચે છે તે હકીકત; લોકાનો વીશ્વાસ મેળવવામાં અગત્યની અસર ઉપજાવે છે અને અમલદારી દેખરેખ ઉપર નાણામાંથી થયેલા ખરચને, સમગ્ર દેશને આ પ્રમાણે મળતા લાભો પુરેપુરી રીતે વ્યાજબી ઠરાવે છે.

ઉપરાંત સહકારી હીલચાલ સરકારી અમલદારોને આર્થિક બાબતોમા લોકો સાથે ગાઢા સંબંધમા આણીને એવી તકો પુરી પાડે છે કે જેથી જે વધારે ગાઢા સંબંધો પોષવા મું ઘણુ ઇચ્છવા જોગ છે તેવા ગાઢ સબંધોને બીજી બાબતમા વીકસાવવાનુ બને છે.

પણ જેવી રીતે કેટલાક ટીકાકારો છે જેઓ સરકારી મદદ નીવારણ કરવા માગે છે તેવી રીતે એવા પણ અમલદાર અને બીન અમલદાર ટીકાકારો છે જેઓ અત્યાર સુધી સરકારને જેટલી હદ સુધી વચ્ચમા પડવાની રજા આપવામા આવી છે તેના કરતા ઘણી વધારે હદ સુધી સરકારને વચ્ચે પડવા માટે, દલીલ કરે છે તેઓ દલીલ કરે છે કે વસ્તીમી કાર કરતા વધારેને અડકવા માટે ઘણો વધારે ઝડપી પ્રગતીનો દર જરૂરનો છે. અને જ્યા સુધી સરકારી નોકર સમુહ ઘણો વધારે વધારાશે નહી અને આ હીલચાલ ફેલાવવમે સરકાર ચંચળ ઉપાયો લેશે નહીં ત્યાં સુધી તેની અસર થોડી હોવી જોઇએ અને તેની પ્રગતી ધીમી હોવી જોઇએ આ વળી એક નીયમ છે જે સરકાર અખત્યાર કરવાને પોતાની જાતને સ્વતંત્ર માને છે. એક મોટા મધ્યસ્થ બનાવેલા ખાતાથી થતુ કાર્ય યાંત્રીક અને ધ્યાન રહીત થતું જાય છે એટલુજ નહી પણ આ હીલચાલ તેના સત્વમા લોક

પ્રિય હોવી જોઇએ અને સ્વાશ્રય તથા સ્વતંત્રતા ઉપર આ હીલચાલ રચાએલી છે એવી મેમ્બરોની લાગણી નબળી કરવાને કશું કરવું જોઇએ નહીં. સરકારે તેથી આ હીલચાલના ઉત્તમ લાભો અર્થે આ દેશમાં સહકારીતાને સરકારી ખાતાઓથી કાર્યભાર ચલાવાતું એક અમલદારી ખાતું ન બનવા દેવું જોઇએ. પરીણામ એ આવ્યું છે કે સરકારને વચમાં જે કામ લેવું પડ્યું છે અને દેખરેખ તથા નાણાં સબંધી મદદ, બન્ને માટે આ નીતી મહત્વ થઇ છે.

વસુલ સબંધી સ્વતંત્રતા.

વસુલ સંબંધની મદદને જેટલું લાગે વળગે છે તેટલું સરકારનું વચમાં પડવાનું થયું છે પણ તે ઓછામાં ઓછી શકય જાતનું છે જ્યારે દશ વર્ષ ઉપર સહકારીતા શરૂ થઇ ત્યારે સરકારને આગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો કે નવી સોસાયટીઓને તેણે ઉદારતાથી મદદ કરવી અને તેની દેખીતી કરકસર ઉપર ટીકા થતી હતી. પણ સુભાગ્યે હદ બહારની ઉદારતાના માઠા પરીણામો અગાઉથી જોવાયાં અને સરકારી મદદ ઉપર અંકુશ કરકસરને લીધે મુકવામાં આવ્યો ન હતો પણ આ હકીકતને લીધે હતો કે બીજા દેશોમાં અનુભવે એમ બતાવ્યું હતું કે અપ્રતીબંધ મદદ એક નુકશાન કારક બક્ષીસ હતી અને એક નાશ કારક બક્ષીસ નીવડે. અમે તેમ એમ ઠરાવવામાં આવ્યું કે શરૂઆતના તબક્કામાં સોસાયટીઓને સામાન્ય નાણાં- બજાર સાથે સબંધમાં આવવાનો નજદીકનો સંજોગ ન હતો તેથી સભાસદો તરફની સરખી મદદની શરતે અમુક હદમાં નાણાં ઉછીનાં આપી શકાય. પણ એ કે બે પ્રાંત સીવાય કે જ્યાં મદદ માટે ખાસ કારણો હતાં તે સીવાય રજીસ્ટ્રારોએ ભારે જબરી રીતે આવી મદદ ઉપર અયોગ્ય આધાર રાખવાને ઉત્તેજન આપ્યું નથી અને સોસાયટીઓની કુલ થાપણમાં સરકારી લોનનું પ્રમાણ હાલે ભાગ્યેજ ૩ ટકા કરતાં વધે છે. આ લોનો સીવાય, ઘણી સોસાયટીઓ હયાતીમાં આવી શકી ન હોત અને બાળ સોસાયટીઓને પોષવામાં તેમણે એક ઘણું ઉપયોગી કાર્ય બજાવ્યું છે પણ બનાવો એ પુરી રીતે સાબીત કરી આપ્યું છે કે હદ બહારની રાજ્ય મદદ દુર કરવાની નીતી ડહાપણ ભરેલી છે અને તે નીતી અંગીકાર કરવાને લીધેજ આ હીલચાલનું સ્વાભાવીક બળ મોટે ભાગે આભારી છે.

અંકુશ અને હીશાબની તપાસ.

અંકુશ અને હીશાબની તપાસના મુશ્કેલ સવાલના સંબંધમાં એમ સ્વિકારવામાં આવ્યું છે કે આ કરજને યુનીયનો અને સેન્ટ્રલ બેંકોના ખાનગી પ્રતીનીધીત્વ ઉપર તદન છોડી દેવાય નહીં. ઇચ્છવા જોગ છે કે આ બીન અમલદારી પ્રતીનીધીત્વ જેટલું ઉપયોગમાં લઇ શકાય તેટલું લેવાવું જોઇએ, અને હીસાબની તપાસ અને અંકુશના કામમાં ચોકખી ખાતાની કાર્ય પદ્ધતી દુર કરવી જોઇએ પણ જો આ નીયમનો હદ બહાર અમલ થાય તો આ હીલચાલની ફતેહ જોખમાય કેટલાક અંશની સરકારી દેખરેખ શીવાય રજીસ્ટર્ડ સોસાયટીઓ સાથેનો સંબંધ ગુમાવશે અને બાહેરની જાહેર પ્રજા જે મોટે ભાગે ર

જાણકારોની માહીતી ઉપર આધાર રાખે છે અને જેઓ તેમના પર તેઓ ભરોસો રાખે છે તેમણે ચલાવેલી તપાસ કીમતી ગણે છે. તેઓ સોસાયટીઓની નાણાં સંબંધી સ્થીતી જે જાણવા ગણવી ઘણી અગત્યની છે તેમાંથી વીસ્વાસ ખોઈ બેસશે. પણ જ્યારે આ હીલચાલ તેના અસલમાં લોકપ્રીય હોવી જોઈએ ત્યારે એમ કોઈ પણ રીતે ઠરતુ નથી કે સહકારી ખાતાના સીધા સબંધમાં આવતા અમલદારોને વરતુળની બહારના સરકારી અમલદારોએ તટસ્થ ઉભાં રહેવુ, ખરું છે કે શરૂઆતના કારયની અને તપાસની કીંમતો એ કામને વાસ્તે ચુન પાડવામા આવેલા કુશળ પ્રતીતીવાન ઉપર છોડવું જોઈએ અને સોસાયટીઓના અંદરના વહીવટમા ડીસ્ત્રીકટ અમલદારની વચ્ચમા પડવાની ફરજ નથી.

ડીસ્ત્રીકટ અમલદારો શુ કરી શકે ?

પણ સહકારી સોસાયટીઓ ડીસ્ત્રીકટના કાર્ય પ્રદેશની બહારના હવે છુટા છુટા પ્રયોગો નથી, તેથી અને તેઓ જે લૌતિક લાભો આપે છે તે ઉપરાંત તેઓ લોકોની આબાદી સાથે ઘાડો સંબંધ ધરાવતો લાગવગ ધરાવે છે અને હાલ તેઓ બળવાન છે તેથી ભવિષ્યમા સારા અથવા નરસાને માટે ડીસ્ત્રીકટ અમલદાર આ હીલચાલથી પોતાની જાતને જુદી રાખી શકે નહીં એથી ઉલટું "સહકારી નીયમોનું જ્ઞાન હવે મહેસુલી કાયદાના જ્ઞાન જેટલુ અગત્યનું થઈ પડયું છે અને સોસાયટીઓ સાથે ઘાડામાં ઘાડો સબંધ જાળવી રાખવાની તેની ફરજ છે, અને સાવચેતીના અભાવે તેણે તેમને નબળા નહી બનવા દેવી અથવા નકી ઇચ્છવા જોગ રસ્તે તેનો વીકાશ થવા દેવો ન જોઇએ, કોઇ પણ રીતે એક ચાલાક હીલચાલ પ્રવર્તક ન બનતા, તેણે જાતે અને નહીં કે પોતાના હાથ નીચેના અમલદારો મારફત, પોતાના ડીસ્ત્રીકટમાં હીલચાલની થયેલી પ્રગતીથી વાકેફ થવું જોઇએ, જેઓએ સોસાયટીઓ ઉભી કરી છે તેમને ઉત્તેજન અને મદદ આપવા જોઇએ, પૈસાદાર અને લાગવગવાળા માણસોનું હીત તથા સહાનુભુતી સંપાદન કરવાં જોઇએ અને જેઓ સહકારીતાના લાભો મેળવવા માંગતા હોય તેમને પોતાની સલાહ આપી મદદ કરવી જોઇએ" આ કોઇ પણ રીતે સહકારીતાને અમલદારી ખાતુ બનાવવુ નથી તેમ તેનો અગત્યનો નીયમ કે આ હીલચાલને જો ફતેહમંદ થવું હોય તેણે લોકપ્રિય થવુ જોઇએ તેના પર કાપકુપ કરવુ નથી એથી ઉલટું આવા ઉત્તેજન અને રાહદારીથી તે મજબુત થશે અને ડીસ્ત્રીકટ અમલદાર જેમ જેમ સોસાયટીઓ સાથે વધારે ઘાડા સબંધમા આવશે તેમ તેમ પોતાના દર રોજના કાર્યમાં તેને નવા અને કીમતી સાધનો પોતાના હાથપર વધારે ખાત્રીથી આવી લાગશે.

ડીસ્ત્રીકટનો વહીવટ.

'સ્થાનીક સરકારને વિચારવાનુ છે કે કેટલી હદે અને કેવી રીતે ડીસ્ત્રીકટ વહીવટમાં દરેક પ્રાંતમા સોસાયટીઓનો ઉપયોગ થવો જોઇએ, કેટલી હદ સુધી ડીસ્ત્રીકટની ખરી જાહેર લાગણી નક્કી કરવાનુ તેઓ સાધન પુરું પાડી શકે, કેટલી હદ સુધી તેઓ આર્થીક મદદ આપી પ્રાયમીક કેળવણી, ગ્રામ્ય આરોગ્ય અને દવાની રાહત આગળ

વધવામાં મદદ કરી શકે, કેવી રીતે તેઓ અછત અને દુકાળના વખતમાં આફતો નહિ ગણે કે હાલ તે વખતે ઉપયોગમાં લેવાય, અને તેઓએ આપેલું શિક્ષણ ગામડામાં ફેલાય કેમ થવાનું તેની ખરી પધ્ધતીનો વીચાર કરે કે કેમ; આ અને બીજી રીતે સહકારી વધારાનો ઉપયોગ કરવાનું સંભવીત બને અને જો કદાપિ ખરી રીતે આ હીલચાલ ચલાવાય તો લોકોની આબાદી આગળ વધવામાં તે આગળની અસર ઉપજાવે. પણ જો કે હજુ અચોક્કસ છે કે કેટલી હદે અને કેવી રીતે સોસાયટીઓ ડીસ્ટ્રીક્ટના કામમાં મદદ કરી શકે તો પણ શક નથી કે વહીવટમાં એક નવું તત્વ જેની અગત્યતા કદી ગણાશે નહીં તે હયાતીમાં આવ્યુ છે અને હવે ડીસ્ટ્રીક્ટ અમલદાર ઉપર ફરજો અને જોખમદારીઓ નંખાય છે.

સર્વ જાતની મદદો જે દરેક સ્થળમાંથી આવી છે તે માટે સરકાર આભારી છે. જેવાં કે વેપારી પેઢીઓ, મોટા શહેરો, ઝાડ ની રોપણીઓ, કમીશનરો, ખેડુતો, નોકરી માંથી ફારેગ થએલા સરકારી યુરોપીયન અને દેશી નોકરો, સર્વ જાતના મંડળી સંઘો, મુક્તી ફોજ અને બીજા સંખ્યાબંધ વર્ગો અને એસોસીએશનો.

સેન્ટ્રલ બેંકો.

જેમ જેમ સોસાયટીઓ વધે છે તેમ તેમ તેમને સેન્ટ્રલ બેંકો અથવા તેમની મિશ્રી સંસ્થાઓ નીચે એકત્ર કરવાનું આવશ્યક જણાયુ છે. કેટલાક પ્રાંતોમાં આ એક પ્રોવીન્શીયલ બેંક નક્કી કરાયેલી મુંબઈમાં છે અને બધા મોટા પ્રાંતોમાં આવી બેંકોની સ્થાપના એ ખરૂં માત્ર કેટલાક વખતનીજ વાત છે. આ મધ્યસ્થ સંસ્થા જુદી જુદી સોસાયટીઓને સામાન્ય નાણાં બજાર સાથે સબંધમાં લાવે છે અને તેમની પુરાંત વહેંચવાના રસ્તા તરીકે કામ કરે છે. તેમનો કેટલોક ખાસ મુશ્કેલીઓ દર્શાવે છે અને અધિકારીઓને આરંભમાંથી સખ્ત સાવધ જાગતા હોય તો જોખમનો ભય ખાસ ધ્યાન રાખશે. એવાજ કારણથી આવશ્યક છે કે જુદી જુદી સોસાયટીઓની પુરતી તપાસ અને હીસાબ લેવા ચોક્કસ કરવો જોઈએ અને સરકાર જો કે આ હીલચાલને નાણાં સંબંધી ટેકો આપવા તૈયાર છે છતાં નાણાં સંબંધી અને સાધારણ રીતે દેખરેખનું કાર્ય કાયદા પ્રમાણે બધી વખતે સરકારી ખાતાના હાથમાંથી પોતાની જાતને છુટ કરી શકશે નહીં. છેવટે જો કે ડીસ્ટ્રીક્ટ અમલદારોએ સંસ્થા શરૂ કરવાના અને ચલાવવાના કામની ચીંતા કરવાની નથી છતાં તેમણે સ્વીકારવું જોઈએ કે ડીસ્ટ્રીક્ટ વહીવટમાં એક નવું તત્વ હયાતીમાં આવ્યું છે, નવી ફરજો અને નવી જવાબદારીઓ તેમના પર નંખાય છે અને જો આ હીલચાલને ઉત્સાહથી ચલાવાય તો તે હજુ એક બીજી ગાંઠ ને જે લોકોને અને સરકારને સાથે એકત્ર કરે.

—કાશીદાસ દામોદરદાસ ખાધીઆ.

Supplement.

THE

Fifth Annual Report

OF THE

Broach District Agricultural & Industrial Association.

For the Year 1913-14.

President.

W O Alcock B. A; I C S
Collector of BROACH

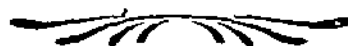
Vice President.

Sardar Rao Bahadur Motilal Chunilal

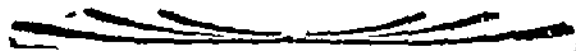
Honorary Secretary.

Mr Chimanlal Harderam

" The best way of worshipping God consists in allaying the distress of the times, and in improving the condition of man. This depends however, on the advancement of Agriculture. . . . . "

Ain-i-Akbari.

As desired by the Managing Committee the Honorary Secretary feels pleasure in submitting before the members of the Association the fifth annual report for the year ending the 30th September 1914

PERSONNEL,

2 The office of the president was held by Mr. W O Alcock for the whole year round except during his short absence on leave from the 8th June to the 14th September 1914 when Mr C G Henderson held it with the same interest, zeal and sympathy as is always shown by Mr. Alcock. Sardar Rao Bahadur Motilal Chunilal and Mr Chimanlal Harderam respectively continued to hold the office of the Vice-President and the Honorary Secretary, who received valuable help from Mr Ranbhai D Patel, B AG, Agricultural Overseer, Broach. It is gratifying to note that the agriculturists are gradually appreciating the services of the Association, which will be a boon to them if a few energetic workers come forward from each Taluka to impress upon the agriculturists the necessity, utility and advantages of the Association by taking active part in the Taluka Associations Self-sacrifice, and devotion to duty for allaying the distress of the times and improving the condition of man must be their moto–the best way of worshipping God.

3 The Managing Committee of the District Association consisted of the following gentlemen —

1 Sardar R B Motilal Chunilal.
2 Sardar Trambaklal Bhawanishankar.
3 Sardar Pirsaheb Amiresaheb
4 Khan Bahadur Adarji Mancherji Dalal.
5 Rao Saheb Ambashankar Uttamram Malji.
6 Mr Liladhar Ramchandra.
7 Mr Chimanlal Harderam
8 Sayed Kamrudin Nasarudin
9 Mr. Ardeshir Edalji Contractor.
10 Mr. Krishnalal Chunilal Majmundar
11 Mr. Krishnalal Narbheram Nadiad Taluka Jambusar.

12 Mr. Revashankar Jeshankar Kareli
13 „ Bajibhai Mahmad Sarod
14 „ Ashabhai Motibhai Jambusar
15 „ Ishwarlal Manilal Desai Amod
16 „ Shankerlal Tapidas „
17 „ Adam Akuji Achhod „
18 „ Harjiwan Raychand, „
19 „ Partap Guman, Shukaltirth Taluka Broach.
20 „ Bharmal Haribhai Derol Taluka „
21 „ Sombhai Adesang Manad, Taluka „
22 „ Bagas Vali Mitha Manubar, „
23 „ Valibhai Umarji Chamargam „
24 „ Isabhai Umarji Dayadra. „
25 „ Kasamji Hasanji Diva Taluka Ankleshwar.
26 „ Mahmad Ahmad Umarwada „
27 Thakore Chhatarsangji Bharatsangji Pahaj Taluka Wagra.
28 Madhav Manor, Vehit „
29 Sakerlal Duwarkadas Desai Hansot
30 Patel Abdala Amibhai „
31 Patel Mohmad Isapji Jitali Taluka Ankleshwar
32 Patel Jamietram Harjiwan Kalam, Hansot

MEMBERS.

4 There were 1397 members including 28 life members during the year under report against 1365 members including 10 life members last year. A class of life members was opened last year. It is hoped the Taluka Associations will secure at least 2 to 4 life members from each village. In Appendix A will be found the number of villages contributing members and the number of members from each Taluka. The Amod and Vagra Talukas have not been fairly represented. As usual the Jambusar Taluka contributed the largest number, though showing decline over last year. Mamlatdar, Mr. Kerve and the members of the managing committee of the Jambusar Taluka Association deserve credit for taking active interest in the cause of improving agriculture of their taluka. Broach, Ankleshwar & Hansot show improvement over last year. Thanks are due to the Taluka officers and members of the managing committee of the Taluka Associations,

Still there is a wider field of work in these talukas Good many villages remain unrepresented The city of Broach does not show improvement though there are good Inamdars, land holders and well-to-do agriculturists It is hoped the spirit of co-operation will be well exhibited next year It must, also, be remembered that good fruits are not reaped without spending sufficient money, time and energy

FINANCIAL POSITION.

5 The permanency and stability of the Association and the full developement of agriculture of the District would depend on adequate and timely financial help Though the number of members on the list of the Association is fairly good and the financial position satisfactory at present, one cannot venture to say that the Association has yet acquired a permanent footing, which can only be secured if at least one thousand men would join as life members This is not too much to expect from a district like Broach with a population of 306,717 persons Especially because the fee of a life member is only Rs 25 once for all

6 From Appendix B it will be seen that the total amount of receipts during the year was Rs 4759-13-11 including the balance (Rs 2255-8-0) of the past year It is made up mostly of members' fees (Rs 2069) including 28 life members' fees (Rs 700) The other items of receipts include grant of Rs 175 *from the District Local Board of Broach, sale proceeds of seeds* (Rs 129-9-0), interest on deposits (Rs 56-5-11), sub-scribtion of the Quarterly Journal issued by the Association (Rs. 64), and miscellaneous items (Rs 11-7-0) The total amount of expenditure during the year was Rs 1814-7-4 The important items of expenditure were printing charges (Rs 613-13-4), distribution of seeds (Rs 275-15-3), establishment charges (Rs 202), expenses on account of demonstrations & shows (Rs 241-12-3), postal charges (Rs 223-12-6) The amount of balance at the end of the year was Rs 2945-6-7 The accounts were audited by Mr Girdharlal Keshavlal Ag. Head Accountant, Broach.

AIMS & OBJECTS.

7 Rules containing the aims and objects of the Association were published in the third annual report of the Association for the year 1912-13) This Association has succeeded to some extent in rousing interest in the agriculturists in regard to his occupation Enquiries about different matters relating to agriculture were numerous during the year under report and a taste for agricultural literature is slowly developing People also sympathetically listen to the advice tendered by Mr Rambhai, Agricultural Overseer, who, it is due to him to state has rendered excellent help to the Association in technical matters.

WORKS DONE BY THE ASSOCIATION.

8 Four meetings of the managing committee and one of the general body were held during the year Business was conducted on the lines suggested by the Director of Agriculture. The dates of holding demonstrations & shows were fixed The distribution of seed was arranged Members were selected to perform experiments on their own plots under the supervision and guidence of the District Agricultureal Overseer A committee was appointed for taking steps to open a cotton market in Broach The weather was cloudy and yet the general meeting was well attended There were about 300 members present including the officers of the Agricultural Department and the leading gentlemen of Gujarat Demonstration of agricultural products implements &c and magic lantern shows were arranged The Association is thankful to the Baroda State for lending a magic lantern

Papers on 11 subjects relating to agriculture, co-operation, education sanitation and other allied matters were printed and distributed among the members present The Association is much obliged to the gentlemen named in the margin for kindly contributing the papers. Proceedings of the meeting including the text of the Presidents' speech were

1 Mr Bhupatlal M D[illegible] [illegible] Asst N D Surat
2 „ Manilal Haralal Majmudar, Broach
3 „ Natharam K. Desai B A Asst. Teacher Lalal High School Broach

4 „ Dabhai Dhoribhai Patel
Ghamnad, Amod
5 „ Gunvantrai H Desai B A
Auditor Co-Operative Societies
N „ Broach
6 „ K B Nayak B Ag Agri.
Overseer Surat
7. „ I N Zaveri L Ag Asst, Entomologist, Nadiad
8 „ M A Bam, Veterinary Surgeon,
Mesana
9 „ Krishnalal N Desai
M A L L B Ahmedabad
10 „ Durlabhji N Desai L Ag
Surat
11 „ T V Nagarsheth L Ag, Dhulia
12 , G N Desai, Supdt Govt.
Farm, Surat.

printed at pages 1 to 13 in a supplement to the first issue of the "Gujrat Agricultural & Industrial Quarterly" issued by the publishing committee of the Association The question of opening a cotton market in the Broach city was well discussed in the meeting It has however, been postponed till the next year owing to the present war crisis which it is feared will affect the cotton prices

Mr Keating, Director of Agriculture, who had kindly attended the meeting, remarked that he had seen most of the lands of the Ankleshwar and Broach Talukas infected with weeds and badly tilled He suggested that if the Association or a company would purchase a bajac plough worth about Rs 5000, he would obtain Government grant of Rs 1000 Mr Alcock Collector of Broach there upon made inquiries The result is summed up as below —

(1) The principal weeds of the District are —

(a) Khavo, (b) Dabhalo, (c) Lordi, (d) Daro, (e) Chido and (f) Javasa

(2) They are 5 to 10 feet deep.

(3) There are not considerable weed infected fields

(4) That the cultivators of high classes viz Kunbis, Bohoras Rajputs and Brahmans mostly keep their fields clean These of the backward classes viz - Kolis, Bhils & Talavias have got weed infected fields, but they can hardly afford to pay the cost of work by such an implement.

The inquiry was made by the Revenue Officers It is suggested that it may be conducted by agricultural experts Want of occasional deep tillage may be ascribed as one of the causes of deterioration in the yield of the soil

9 The Association has ventured publishing its own organ "*The Gujarat Agricultural and Industrial Quarterly*" since April last instead of issuing leaf-lets It is distributed gratis among the members There are about one thousand subscribers, over and above the members, inclusive of 500 copies subscribed by Government on the recommendation of the Director of Agriculture For the difussion of knowledge among the agriculturists vide circulation of the Journal is needed Each village in the Province of Gujarat should have atleast one copy of it, which should be read to the villagers by the school master or the talati of the village as *Katha Purans* The District Officers can do much in this direction There are 3,446 villages in the 5 Districts of Gujarat exclusive of Native States It is not too much to expect 5,000 subscribers to the Journal which if constantly read would remove to a considerable extent illeteracy, indolence and prejudice of the agriculturists, Thanks of Publishing Committee are do to the learned contributers Co-operation of intelligent and educated class is greatly needed It is hoped that it would come in time

QUARTERLY JOURNAL

10 The Association had obtained 840 lbs of gronnd nut seeds of the Spanish-peanut variety and distributed among the cultivators of the Talukas noted in the margin. In addition to these the cultivators are using their own seeds as the cultivation is extending There is a field for ground nut cultivation in the Besar and Gorat soils of the Amod and Jambusar Talukas About 880 lbs of San Seeds were obtained and supplied to the cultivators of the marginally noted Talukas for green manures.

THE DISTRIBUTION OF SEEDS

Broach 320 lbs.
Amod 160 "
Jambusar 120 "
Wagra 120 "
Ankleshvar 80 "
Hansot 40 "

Wagra 320 lbs.
Broach 240 "
Hansot 160 "
Jambusar 80 "
Amod 80 "

There was a large demand for pure Deshi Seed of Cotton grown at the Government Farm, Broach, but all the demands could not be met with as there was limited supply Rubber seeds were obtained from the Government Botanical Gardens, Bassin and given to Mr Kamarudin Nasrudin of Broach for trial on his lands in Ankleshvar Ten pounds of Delhi rice were obtained from the Punjab and given to Mahomad Isap Patel of Jitali in the Ankleshvar Taluka for trial.

Seeds of Combodia Cotton were distributed among the cultivators of the following villages

Kelod 20 lbs, Umraj 50 lbs, Tham, 15 lbs, of the Broach Taluka and samni 12 lbs of the Amod Taluka

IMPLEMENTS

11. Last year 7 junior Planet hand hoes were purchased and placed at each Taluka Head Quarters for trial which resulted in inducing the cultivators to purchase 8 hand hoes during the year A new S P, 7 plough which was demonstrated for the first time at Chamagam was purchased by one of the members of Kareli, Taluka Jambusar In the same way one self-feeding Chaff-Cutter was purchased by one of the members at the time of the Annual Meeting of the Association

STEEPING.

12 During the year under report about 4704 acres of land were sown with Juwar steeped in copper sulphate The percentage of smut in fields sown with unsteeped Jowar was from 6 to 25 while in those sown with steeped Jowar was practically nil In Broach District the attack of smut is one of the great calamities to one of the staple crops and hence we strongly recommend to the cultivators the free use of copper-sulphate to prevent the attack. For the ensuing year about 500 packets of copper-sulphate, each to suffice for one acre Jowar Seed, have been sold to the cultivators at one anna per packet so about 500 acres of land will be sown with steeped jowar.

Demonstration Plots

13. As reported in para 13 of the last year's report there were 8, plots, 3, in the Broach Taluka, 2, in the Wagra Taluka, 2, in the Jambusar Taluka, and 1, in the Amod Taluka belonging to the Member of this Association.

The mixed cultivation of Cotton and Ground-nuts was undertaken in the villages of Tham of the Broach taluka & Buva of the Amod taluka. At Tham there were two plots one belonging to Mr. Chimanlal Hon Secretary and the other belonging to one of the cultivators. The cultivators' plot had given encouraging reasults. At Bhersam and Sayakha of the Wagra taluka the cultivation of ground-nut alone was undertaken. The results are not encouraging as it had heavily rained just after sowing. Moreover, owing to continuous rain the after tillage could not be properly attended. At Kareli and Nodhana (Vedachha bhatta) of the Jambusar Taluka the ground-nut was tried on small plots on reclaimed land, which has given very satisfactory results. Two plots of green manuring of San were taken on land, but unfortunately the crop when one foot high was destroyed by rain and flood. The results are given below,-

Village	Lbs per acre		
	Cotton	Ground nuts.	creepers.
Tham			
Cultivators' plot	220	1047	2760
Inamdar's plot	240	610	1620
Buwa	257	980	Not available
Bhersam	......	500	"
Sayakha	......	620	"
Kareli	......	1489	2760
Nodhana	......	1240	Not available

During the year under report the plot, as shown in Appendix C have been placed in charge of the District Agricultural Overseer, where mixed cultivation of Cotton and groundnut, cultivation of ground-nut alone and growing of San for green manure will be under taken by the owners according to his instructions.

14 As the result of the free use of the artificial manures on garden crops, given by the Agricultural Department to the members of the Association, last year they have purchased this year artificial manures from the District Agricultural Overseer for application on rice, onions and other garden crops Thanks are due to Messrs Allen Brothers of Calcutta for supplying the Association with 500 lbs of Nitrate of Soda and 50 lbs of superphosphate gratis, which have been distributed among the members of the Association for trying on garden crops under the supervision of Mr Rambhai

ARTIFICIAL MANURES

15 A meeting was arranged at Wagra by the Taluka Association when the Collector's Camp was there in October 1913, when lectures on different Agricultural subjects were given by means of magic lantern by Messrs Rambhai and Zaveri Thanks are due to Mr. Krishnalal Balvantrai Vakil for nicely arranging the show A few cultivators and Circle Inspectors were given practical instructions as regards the distruction of grass hoppers

DEMONSTRATION OF IMPLEMENTS AND AGRICULTURAL SHOWS

In the month of November a demonstration was held in the village of Bojadra Taluka Jambusar in the field of Mr Dharamchand under the Presidentship of Meherban Sardar Thakor Saheb of Amod when the District Deputy Collector's Camp was there. Mr *Dharamchand was good enough to entertain about* 200 assembled cultivators with dinner.

In the same month at the time of the annual fair at Shukaltirth a demonstration of agricultural implements, seeds and

magic lantern was arranged. At Vedachha, Taluka Jambusar, a demonstration of implements, seeds and magic lantern was held under the Presidentship of the District Deputy Collector Patel Jibava deserves credit for entertaining about 200 assembled cultivators with dinner.

At Amod a demonstration was held at the time of Taluka Darbar.

In the month of February a demonstration and magic lantern shows were arranged by the Taluka Association at Jambusar at the time of the Taluka Darbar held by Mr Joshi, District Deputy Collector Medals were distributed to the agriculturists who had exhibited best seeds.

In the month of March this was repeated at Chamargam in the Broach Taluka at the time of the Taluka Darbar when Mr. Ziman gave very sound advise to the assembled agriculturists and strongly suggested that they should not devote much of their land under cotton but should give a fair place to cereals No one then ever dreamt that Mr. Ziman was making prognostication.

TALUKA ASSOCIATIONS.

16. Accounts of the part taken by the Taluka Associations in different directions of activities of the district association are given in the preceding paragraphs It will be seen that the taluka association of Jambusar, Wagra and Broach have worked with interest All the taluka associations are working under the guidance, supervision and advice of the taluka officers It is hoped that the Vice-Presidents, the Honorary Secretaries and the Members of the managing committee may be able to work independently. The Taluka Officers have multifarious duties to perform. With this end riview the members of the taluka associations should meet frequently to discuss questions pertaining to agriculture, sanitation, education and enrollment of members and persuade the agriculturists of the Taluka to join in large numbers Advancements will be helped by Co-operation.

17. It is gratifying to note that the Broach Municipality has consented to supply the manure to the cultivators at the rate of Rs 1-8-0 per Cart load of 30 maunds Cultivators have been advised to take advantage of the offer. The Jambusar Municipality is also sympathetically disposed in this matter It is hoped, other Municipalities and Sanitary Boards, would follow suit.

NIGHT-SOIL.

CONCLUSION

18 Illiteracy among agriculturists and want of funds are the greatest drawbacks in carrying out in full the aims and objects of the association. We repeat our appeal for opening an agricultural school, in the District and appointing an itinerant agricultural expert in addition to the Agricultural overseer whose attention is much engrossed in the Government Farm to which he is attached He is always willing to help the Association, but he cannot spare much time owing to the duty of travelling over the whole district Our sincere thanks are due to Mr. Keatinge, Director of Agriculture, Mr. Kelkar, then acting Deputy Director of Agriculture, Mr. Bhimbhai Divisional Inspector of Agriculture N D, and his staff incluing Mr G N Desai Superintendent Surat Farm, and Mr, T N Javeri, Assistant Entomologist. As money makes the mare go the scheme of levying voluntary Cess prepared by Mr Smart Acting Director of Agriculture deserves early introduction. The association would then be able to show rapid substantial progress Yet what it has been able to do with its resources may, it is hoped, be considered a good year's work.

BROACH,
25-11-14

Chimanlal Harderam.
Honorary Secretary

Remarks of the Vice President.

The foregoing annual report of the Association has been carefully written by the Hon. Secretary Mr Chimanlal Harderam The Association is fully in touch with the Government Agricultural Department and its officers and it received considerable help from them for which the Association is deeply indebted to Mr Keatinge and the officers under him The financial condition, though not unsatisfactory, cannot be said to be flourishing. The existence of the Association is now fully known throughout this district and it may be said, throughout Gujarat and Kathiawar. The functions undertaken by it are of the utmost vital importance of the principal industry of Gujarat & Kathiawar and the fact that the work of the Association is now being recognised and appreciated as is evidenced by the number of copies of its Quarterly Journal subscribed and read is a great incentive to the officers of the Association to proceed with the work carefully. Mr. Chimanlal Harderam has held the office of the Hon Secretary with his usual zeal & abilities and it has been to him work of love My thanks are due to him for his excellent services. Mr Alcock has presided over the Association throughout the year except for a short time when he was on leave. He has taken considerable interest in various important questions and helped the Association by his advice and influence for which my thanks are due to him on behalf of the Association.

30—11—14.

Motilal Chunilal
Vice President

Remarks of the President

The financial condition of the Association continues to be sound The change in the form of the Association's publications substituting a Quarterly Journal in permanent form for the leaflets which were so easily lost or destroyed is a matter for satisfaction.

The visit of Mr. Keatinge in February was extremely gratifying to the Association, and his presence and remarks aroused a stronger interest among all members Mr. Kelker paid a useful visit to the district lateron.

The Association has worked in with the local representatives of the Agricultural Department during the year in a most useful spirit. The activities of the Depratment in experimenting with suitable modifications in the Broach Cotton Seeds varities have been the most marked feature of the year and the Asso-

ciation has been of notable help in keeping before the agricultural public the progress which has been made from time to time The assistance given to official agricultural demonstrations organised by the association in different parts of the District the experimental growing of new crops or mixtures in the villages, the distribution of copper sulphate for seed steeping and the organisation of experiments by enterprising cultivators in new crops on imported varieties, all represent most sound and practical speedy work of a valuable and effective kind

Mr Chimanlal Harderam's energy and his modest and unremitting toil throughout the year are beyond all praise.

2—12—14. W. O. ALCOCK,
President.

APPENDIX A.

List of Members of the Broach District Agricultural & Industrial Association during the year ending 30th September 1914

Name of place	Number of Villages	Villages contributing members		Members			
		Past year.	Current year.	Past year. Life	Past year. Ordinary	Current year. Life	Current year. Ordinary
Jambusar Taluka	87	70	71	...	615	6	573
Amod "	51	45	81	1	118	...	97
Wagra "	69	23	15	...	150	.	64
Broach "	96	58	66	3	268	16	357
Anklesar "	61	14	35	...	62	...	145
Hansot Petta	48	4	10	...	13	...	43
Broach City	...	...	...	5	86	1	84
Out side the District	...	...	...	1	23	2	6
Total	412	214	228	10	1355	28	1369

CHIMANLAL HARDERAM,
Honorary Secretary.

APPENDEX B.

Abstract of accounts of the Broach District Agricultural & Industrial Association for the year ending 30th. September, 1914.

Debit			Item	Credit		
2255	8	0	Opening balance including Rs. 1500, in the Co-operative Bank Rs 100 one share of the said bank, Rs. 259-2-6 in the Specie Bank, & Rs. 396-5-6 on hand			
700	0	0	28 Life members' fee at Rs 25			
1169	0	0	Members annual fees at Re one only			
174	0	0	Grant of the District Local Board			
129	9	0	Seeds	273	15	3
56	5	11	Interest			
64	0	0	Subscription of the Quarterly Journal			
4	14	0	Postage	223	12	6
6	9	0	Manures			
			Establishment	262		
			Demonstrations	241	12	3
			Printing	613	13	4
			Stationary	80	7	3
			Commission	46	0	6
			Dead stock	39	11	
			Taluka Association	7	11	
			Miscellaneous	25	4	3
2504	5	11	TOTAL.	1814	7	4
			Closing Balance—			
			Fixed Deposite, Co-operative Bank, Broach	2000		
			One share of Do	100		
			Current Account Do	802	8	
			Specie Bank	9	2	6
			On hand	33	12	1
				2945	6	7
4759	13	11	Grand Total	4759	13	11

Examined & found correct.
Girdharlal Keshavlal.
Ag Head Accountant Broach.

Chimanlal Harderam.
Honorary Secretary.

Appendix C.

List of Cultivators' plats under the supervision of Mr. Rambhai, Distt: Agricultural Overseer in the Broach District-1914—15.

Village.	Taluka.	Crop	Remarks
Chamargam	Broach	Cotton & ground nuts	
Shukaltirth	Do	Do	
Tham	Do	Do	
Derol	Do	Do	
Dasan	Do	Do	
Maktampore	Do	Ground nuts	
Chingaspura	Do	Onions	To be treated with artificial manures
Maktampore	Do	Do	
Tham	Do	Do	
Shukaltirth	Do	Do	
Tham	Do	Grnee manure of sun	
Derol	Do	Do	
Chingaspura	Do	Do	
Diva	Ankleswar	Ground nuts	
Sajod	Do	Do	
Kansia	Do	Do	
Diva	Do	Vegitables	
Wagra	Wagra	Cotton & grond nuts	
Velit	Do	Do	
Sachan	Do	Do	
Wagra	Do	Green manure of sun	
Velit	Do	Do	
Sachan	Do	Do	
Amod	Amod	Cotton & ground nuts	
Dadapore	Do	Do	
Achhod	Do	Green manure of sun	
Dadapore	Do	Do	
Jambusar	Jambusar	Cotton & ground nuts & Green manure of sun	
Raima	Hansot	Do	

Chimanlal Harderam.

Honorary Secretary.

ભરૂચ જીલ્લાની ખેતીવાડી તથા હુન્નર ઉદ્યોગ ખીલવનાર મંડળનો પાંચમો વાર્ષિક રીપોર્ટ--સને ૧૯૧૩-૧૪.

—— ь ——

પ્રેસીડન્ટ.

ડબલ્યુ. ઓ. ઓલકોક એસ્કવાયર. બી એ., આઈ. સી. એસ. કલેક્ટર, ભરૂચ.

વાઈસ પ્રેસિડન્ટ.

સરદાર રાવ બહાદુર મોતીલાલ ચુંનીલાલ.

ઓનરરી સેક્રેટરી.

મી૦ ચીમનલાલ હરદેરામ.

" જમાનાના દુઃખ નિવારણ કરવા, તથા માણસની હાલત
" સુધારવી, એ ઇશ્વર ઉપાસનાનો સૌથી ઉત્તમ માર્ગ છે
" આનો આધાર એમ છતા, ખેતી વાડી ઉપર છે. "

આઇન-એ-અકબરી.

ભરૂચ જીલ્લાની ખેતીવાડી તથા હુન્નર ઉદ્યોગ ખિલવનાર મંડળની વ્યવસ્થાપક કમીટીની ઇચ્છાનુસાર એ મંડળનો તા૦ ૩૦મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૪ ને રોજ પુરાં થતા પાંચમા વર્ષનો રિપોર્ટ ઓનરરી સેક્રેટરી મંડળના સભાસદો આગળ ખુશી સાથે રજુ કરેછે

કાર્યવાહીઓ.

૨. તા૦ ૮મી જુનથી તે તા૦ ૧૪મી સપ્ટેમ્બર સૂધી થોડો વખત પોતે રજા પર હતા તે સિવાય આખુ વર્ષ આ મંડળના પ્રમુખ તરીકે મહેરબાન ડબલ્યુ. ઓ ઓલકોક સાહેબ હતા રજા દરમ્યાન મહેરબાન મી૦ જી હેન્ડરસન સાહેબે પ્રમુખપદ સ્વિકાર્યું હતું મહેરબાન ઓલકોક સાહેબ જેવી કાળજી, ખંત તથા દિલસોઝી આ મંડળપ્રત્યે હમેશા રાખે છે તેવીજ કાળજી, ખંત અને દિલસોઝી મી૦ હેન્ડરસન સાહેબે બતાવી હતી સરદાર રાવ બહાદુર મોતીલાલ ચુનીલાલ વાઈસ પ્રેસિડન્ડ તથા મી૦ ચીમનલાલ હરદેરામ ઓનરરી સેક્રેટરી તરીકે ચાલુ રહ્યા હતા. એઓને ભરૂચ જીલ્લાના ખેતીવાડીના ઓવરસિયર મી૦ રામભાઈ ડી૦ પટેલ, બી. એજી, તરફથી કિંમતી મદદ મળી હતી જાણીને ખુશી ઉત્પન્ન થશે કે ખેડુતો ધીરે ધીરે આ મંડળના કામની કદર કરવા લાગ્યા છે. તાલુકા મંડળમા થોડાક ઉત્સાહી કરનાઇઆઓ જોડાય અને ખેડુતોને મંડળ કેટલું જરૂરતું છે, કેટલું ઉપયોગી છે અને તેનાથી કેટલા લાભો છે તેની સમજુતી આપ્યા કરે તો આ મંડળ ખેડુતોને એક આર્શિવાદ રૂપ સંસ્થા થયા વગર રહે નહી. ઇશ્વર ઉપાસનાનો ઉત્તમ માર્ગ—જમાનાના દુઃખ નિવારણ કરવા તથા માણસ જાતની હાલત સુધારવા સારૂ જાતી ભોગ આપવો અને કર્તવ્યપરાયણ થવું એ આ કામમા જોડાનારાઓનો મુદ્રાલેખ હોવો જોઇએ.

૩. વ્યવસ્થાપક કમિટીમાં નીચેના ગૃહસ્થો હતાઃ—

૧. સ. રા બા. મોતીલાલ ચુનીલાલ ભરૂચ	૨ સ ત્રંબકલાલ ભવાનીશંકર ભરૂચ
૩ સ પીર સાહેબ અમીર સાહેબ ,,	૪ ખા. બા આદરજી મ દલાલ ,,
૫. રા સા. અંબાશંકર ઉ મલજી ,,	૬ મી લીલાધર રામચંદ્ર ,,
૭ મી ચીમનલાલ હરદેરામ ઠાકોર ,,	૮ મી. અરદેશર એદલજી કન્ટ્રાકટર ,,
૯. મી. કૃષ્ણલાલ ચુનીલાલ મજમુદાર ,,	૧૦ સૈયદ કમરૂદ્દીન નસરૂદ્દીન ,,
૧૧. મી કૃષ્ણલાલ નરભેરામ દેસાઇ નડીઆદ તા. જંબુસર	૧૨ મી રેવાશંકર જેશંકર કારેલી તા જંબુસર.
૧૩ મી બાજીભાઇ મહંમદ સારોદ તા. જંબુસર.	૧૪. મી આશાભાઈ મોતીભાઇ જંબુસર
૧૫ મી. ઈશ્વરલાલ મ દેશાઇ આમોદ	૧૬ મી શંકરલાલ તાપીદાસ આમોદ.
૧૭ મી આદમ અકુજી આછોદ તા આમોદ	૧૮ મી. હરજીવનદાસ રાયચંદ આમોદ.
૧૯. પા પરતાપ ગુમાન શુકલતિર્થ તા ભરૂચ	૨૦ પા ભારમલ હરીભાઇ દેરોલ તા ભરૂચ.
૨૧. પા. સોમભાઈ અદેરાગ મનાડ તા ભરૂચ	૨૨ પા બગશ વલ્લી મોઠા મણુબર તા ભરૂચ
૨૩ પા. વલ્લીભાઇ ઉમરજી ચમારગામ તા ભરૂચ	૨૪ પા ઈસેભાઈ ઉમરજી દયાદરા તા ભરૂચ
૨૫. પા. કાસમજી હસનજી દીવા તા. અંકલેશ્વર.	૨૬ પા. મહંમદ અહેમદ ઉમરવાડા તા અંકલેશ્વર
૨૭ ઠાકોર છત્રસીંગજી ભારતસીંગજી પાદ્રાજ તા વાગરા	૨૮ પા. માધવ મનોર વેસીવ તા વાગરા.
૨૯ દેસાઇ સાકરલાલ દ્વારકાદાસ હાંસોટ	૩૦ પા. અબદલા અમીભાઇ હાંસોટ.
૩૧ પા મહંમદ ઈસપજી છતાલી તા અંકલેશ્વર	૩૨. પા જમીયતરામ હરજીવન કઠવ તા હાંસોટ.

મેમ્બરો.

૪. આ વર્ષમા ૨૮ જીંદગાની સુધીના મેમ્બરો સહીત ૧૩૯૭ મેમ્બરો હતા. ગયા વર્ષમાં ૧૦ જીંદગાની સુધીના મેમ્બરો સાથે ૧૩૬૫ મેમ્બરો હતા જીંદગાની સુધીના મેમ્બરોનો વર્ગ ગયા વર્ષથી કહાડવામાં આવ્યો છે. આશા રખાય છે કે તાલુકા મંડળો પોતાના ગામોમાથી ઓછામાં ઓછા બેચાર જીંદગાની સુધીના મેમ્બરો મેળવી શકશે. દરેક તાલુકાના કુલ ગામોમાંથી કેટલા ગામો મળી કેટલા મેમ્બરો થયા છે તે પરિશિષ્ટ "ઓ" જોવાથી માલુમ પડશે આ વર્ષે આમોદ અને વાગરા તાલુકાએ સારો દેખાવ દેખાડયો નથી. ગયા વર્ષ કરતા થોડોક ઘટાડો છે પરંતુ જંબુસર તાલુકાએ હમેશની માફક પોતાનો પ્રથમ દરજ્જો જાળવી રાખ્યો છે જંબુસર તાલુકાના મામલતદાર મી० કરવે તથા એ તાલુકા મંડળ પોતાના તાલુકાની ખેતીવાડીમા સુધારો વધારો કરવા જે દેખીતી કાળજી બતાવે છે તેને માટે તેઓને માન ઘટે છે ભરૂચ, અંકલેશ્વર અને હાંસોટે ગયાં વર્ષ કરતા સારો દેખાવ કર્યો છે. એટલા માટે તાલુકા મંડળના સભાસદો અને તાલુકાના અમલદારોને ધન્યવાદ ઘટે છે છતા હજુ મેમ્બરોની સંખ્યામાં વધારો કરવાનું ક્ષેત્ર મોટું છે. ઘણા ગામોમાંથી હજુ એક પણ મેમ્બર મળી આવ્યો નથી; ગયા વર્ષ કરતાં આ વર્ષે ભરૂચ

પદ્ધતિ મુજબ વેપારીઓના પોતાના મંડળો છે અને બધા ધંધાઓની આસપાસ સટોરીયાઓનુ એક ટોળુ હોય છે તેઓ ચાલુ ભાવો ઊંચા વધારી મુકે છે અને એકવાર આ ભાવો ઉંચા ચઢયા કે તેમને નીચે લાવવાનુ કામ ઘણુ મુશ્કેલ છે.

૨ ભાવોમાં વધારો તે હાલના વખતનો એક ગંભીર સવાલ છે અને છેલ્લા કેટલાક વર્ષો થયાં તેણે નામદાર સરકારનુ ધ્યાન રોકી રાખ્યું છે તો પણ સરકાર તે બદલ કંઈ ગંભીર પગલું લઇ શકે તે પહેલાં ભાવો બમણા અને ત્રમણા થઇ ગયા છે

૩ મજુરીની પણ પ્રમાણમાં કીંમત વધી છે અને મીલ મજુરોની મજુરીમાં સેંકડે ૩૫ ટકાના વધારાનો પણ ઇતિહાસ છે જે વાંચકના મગજમાં તદ્દન તાજો છે.

૪ હાલની લડાઇ જાહેર કરવામા આવી તે વખતે ઇગ્લંડમાં જ્યાં જ્યાં સહકારી ભંડારો હતા ત્યા ત્યા સભાસદોનું કામકાજ ઘણા લાંબા વખત સુધી ઘણી સારી રીતે ચાલતું હતુ અને બીલકુલ અજાયબ થવા જેવુ નથી-કે કેટલીક ગામડાની સહકારી ભંડારવાળી મંડળીઓને જોઇતી ચીજો માટે જરૂરી સવળતાઓ મળેલી છે.

૫ રેલવે વેગનો (માલ ગાડીના ડબ્બાઓ) ની અછતના આ દીવસોમાં અને જ્યારે જુદા જુદા જીલ્લાઓમા અનાજ વિગેરેની નિકાસપર પ્રતિબંધો મૂકવામાં આવે છે ત્યારે બધારણવાળા વ્યવસ્થિત મંડળોજ જેઓ માત્ર પોતાના વાપર માંટે અને નહિ કે ભાવો વધારી વધુ નફો ખાવા સ્થાપવામાં આવ્યા છે. તેવાં મંડળો ખરેખર એક આશીર્વાદ સમાન છે અને નામદાર સરકારના જવાબદાર અમલદારોને પણ આવા મંડળોને મદદ કરવાનુ વધારે અનુકુળ પડે છે

૬ સહકારી ભંડારો દેશની અંદરના ભાગમા વસ્તી પ્રજાનુ ઘણું ભલુ કરી શકે અને જો આ સહકારી ભંડારો એક શહેરી વિભાગમા મુકરર કરેલી તથા વ્યવસ્થિત હદમા શરૂ કરવામાં આવે તો શહેરીઓને પણ તેઓ એકસરખી રીતે લાભદાયક થઇ પડે. વળી આવાં મંડળો "ઇન્ડેન્ટ" (જરૂરીઆત માલ સભાસદોની જરૂરીઆત પુરતોજ ખરીદી તે તુરત તેમને સ્વાધીન કરવાની) પદ્ધતિ મુજબ પણ ચલાવી શકાય છે.

૭ જો સહકારી ભંડારો જુંદી જુદી ચીજોમાં વેપાર કરવાનુ તકલીફવાળું અથવા મહેલાઇથી વ્યવસ્થા કરવા સરખુજ જણાય તો તેઓ મળી અમુક નક્કી કરેલી ચીજોનો વહેપાર કરવા માટે પણ રજીસ્ટર થઇ શકે છે અને જેમ સભાસદોની સંખ્યા ઓછી તેમ તેમનાપર અંકુશ રાખવાની સવળતાઓ વધારે રહે છે આવા ધંધામા વિગતોજ લાભ આપે છે અને મંડળાને પોતાના વેપારમાં

જે જે તબક્કાઓમાંથી પસાર થવાનું હોય છે તે બધા તબક્કાઓમાં આ વીગતો પર પુરેપુરી રીતે ધ્યાન રહેવુ જોઇએ.

૮ ખાનગી ભાગીદારોઓનાં માલીકોને હાથે પદ્ધતિસરની લુંટ થવાના વધારે સભવો અને સંજોગો છે કારણ તેમના ધંધાની અસર જે લોકોને લાગે છે તેમની તેમને ભાગ્યેજ સભાળ રાખવાની ફીકર હોય છે વસ્તુત. તેઓ ગરીબોના ભોગે પૈસા પેદા કરે છે ખાનગી ધધાઓમાં વળી નાખુશી ઉત્પન્ન થવાના વધારે સન્જોગો હોય છે અને તેમને દેખરેખની જરૂર પણ વધુ હોય છે. કેટલીક વખતે ભાગીદારો એકમેકનો અવિશ્વાસ કરતા જણાય છે. આ બધી ચીંતાઓ કાયદેસર રચાયલા બધારણવાળા ધધાઓમાં અસ્થાને છે. આવા ભડારો સહકારી બધારણના દાખલામાં સંતોષ માટે હજી પણ વધારે અવકાસ છે. તેમની વગર ખરચે નામદાર સરકાર મારફતે હિસાબી તપાસ થશે અને દેખરેખ પણ રહેશે અને આ તેમની ફત્તેહ માટે કંઇ નાનોસુનો ખાત્રી નથી. આ ઉપરાંત આવી સંસ્થાઓમાં જે નફાઓ થશે તે આયપતવેરામાંથી મુક્ત છે. અને સ્ટેમ્પના ખર્ચમાંથી પણ તેઓ માફીમાં છે. તેમજ જે કઇ નાણું તેમને બહારગામ બીજી મંડળીઓને મોકલવાનું હોય છે તે સરભર ભાવથી મોકલી શકાય છે એટલે હુંડીઆમણુ તે બદલ લાગતુ નથી.

૯ ધધામાં સહકારીતાનો મુદ્રાલેખ, ખોટે કઇ ધધો કરવો નહિ એ છે અને જેવી કંઇ ગેરવ્યવસ્થા કે દગો જણાય છે કે તરતજ મે, રજીસ્ટ્રાર સાહેબ તે મડળી ગમે તે વખતે રદ કરી શકે છે. આ દિશામાં લોક લાગણી જાગ્રત કરવાને માટે જે રીતે મુંબાઇમા દેવામાંથી છુટકારો અપાવવા કામ લેવામાં આવે છે તે રીતે ઇલાકાના શહેરોમાં ચળવળ ચલાવવાની જરૂર છે.

૧૦ સક્ષેપમાં સૂચના કરવામાં આવે છે કે મધાળે એક મધ્યસ્થ સહકારી ભંડારની ઇલાકાના શહેરમાં ખરેખર ઘણીજ જરૂર છે. આવો એક મધ્યસ્થ ભંડાર હોય તો જીલ્લાઓની ભંડારની મડળીઓ માત્ર વ્યાજબી ભાવ પોતાની જરૂરીઆતો મેળવવા માટે ઊકત મધ્યસ્થ ભંડાર તરફ વિશ્વાસપૂર્વક જોઇ શકે. મુંબાઇના પરમાર્થિક પુરૂષોએ જેમ સાખવાળી મધ્યસ્થ સહકારી બેંક માટે કર્યું હતું તેમ, આવો એક મધ્યસ્થ ભડાર સ્થાપવાની તેમણે પોતાની પ્રથમ ફરજ સમજવી જોઇએ જો સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ બેંકના પેટા કાયદાઓથી C... .ડે. સભાસદ મંડળીઓના લાભ માટે આવો ધધો ચલાવવા રજા મળી શકતી હોય તો સેન્ટ્રલ બેંકના ડીરેકટરોને ઘટે છે કે જીલ્લાઓના સહકારી ભંડારોને જરૂરી ચીજો પુરી પાડવા માટે એક અમલમાં મૂકી શકાય તેવી યોજના ઉઠાવી લેવા તેમણે જલદીથી પ્રયાસ કરવો જોઇએ'-

---*---

સરકયુલર.

નંબર ૯૮.

—*****—

લડાઇના બોન્ડના ઉપયોગ બાબત.

જે મંડળીઓએ લડાઇના બોન્ડ ખરીદ કરેલા છે તેમને વારવાર વ્યાજ લેવામા અથવા વેચી દેતાં મુશ્કેલી પડે છે જો તેઓને આવી મુશ્કેલીઓ પડતી હોય તો સઘળી મંડળીઓને સલાહ આપવામાં આવે છે કે તેમને તેમના બોન્ડ મુબાઇ સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ બેન્કમાં અનામત રાખી મુકવા અને બેન્ક તેમના તરફથી વ્યાજ લેશે; એટલુંજ નહિ પણ નોંધાયલી સહકારી મંડળીઓ ને તેમને અનામત મુકેલા બોન્ડના ૯૫ ટકા જેટલી રકમ સુધી પરૂ ટકાના વ્યાજે કરજ ધીરશે, પણ એવી સરતે કે કરજ પાછું ભરવાની મુદ્દત ૧૨ માસ થી વધારે હોવી જોઇએ નહિ અને તે બોન્ડ બેન્કને ગીરો લખી આપવા જોઇશે.

તા. ૧૭-૧૦-૧૯૧૮

—*—

સરકયુલર.

નંબર ૯૭.

લ્હેણી થઇ ગયેલી બાકી અને તેની વસુલાત.

સહકારી મંડળીના સારા વહીવટની મુખ્ય કસોટી તેના સભાસદો પાસેથી જેટલે દરજ્જે મુદતસર કરજ વસુલ કરવામા આવે તે છે મુદત થઇ ગયા છતાં બાકી ભરવામાં ન આવે તેવી બાકી સાધારણ રીતે હોય તેવી કોઇ પણ મંડળી ફતેહમંદ થઇ શકે નહિ. જો વ્યવસ્થાપક કમીટી પોતાની ફરજ બરાબર સમજે અને તે અદા કરવામાં ઉત્સાહી અને ચપળ હોય તો હમેશ બાકી જુજ રહેશે .ઘણી મોટી બાકી હોય તે વ્યવસ્થાપક કમીટી પોતાની ફરજ, બરોબર અદા કરતી નથી, તેવું હમેશાં સુચવે છે બીનઅનુભવી વ્યવસ્થાપક કમીટીના અનુવર્તન સારૂ મુદત થઇ ગયેલી બાકી અટકાવવા અને તે જ્યારે હોય ત્યારે તેને સારૂ કેવી રીતે કામ લેવું તેનો શ્રેષ્ઠ માર્ગ બતાવનારી નીચેની સુચનાઓ આપવામાં આવે છે.

અ. કરજ ધીરવા બાબત —કમીટીએ હમેશાં જે કામ સારૂ કરજ માગવામાં આવે તેની કાળજીપૂર્વક તપાસ કરવી અને તેના ભંડોળનો મોટો ભાગ ઉત્પાદક કામો સારૂ ધીરવા પ્રયત્ન કરવો. તેને જોવું જોઇએ જે કામ સારૂ તે મજુર કરવામાં આવી હોય તેજ કામમાં તે ખરેખર વાપરવામાં આવે છે.

કરજ ધીર્યું હોય તેના ઉત્પન્નમાંથી તે પાછું વસુલ થઇ શકે તે પ્રમાણે હપ્તાની તારીખ ઠરાવવી જોઇએ. દાખલા તરીકે બી સારૂ ધીરેલું કરજ તે બીથી ઉગાડેલા પાકમાંથી વસુલ થવુ જોઇએ. કુવા સારૂ ધીરેલું કરજ તે કુવાના પાણીથી ઉગાડેલા પાકમાથી હપ્તાથી વસુલ કરવું જોઇએ અને ઉત્પાદક કામ સારૂ ધીરેલા કરજના હપ્તા કરજ લેનારનો પાછાં ભરવાની શક્તિના પ્રમાણમાં મુકરર કરવી જોઇએ. કરજ લેનાર અને તેના જામીનો મહેનતુ અને પ્રમાણીક માણસો હોય તેવી કાળજી રાખવી. જો જમીન ગીરો લેવામાં આવે તો ગીરો મિલ્કતની કીંમત ધીરેલા કરજથી ઓછામાં ઓછી ત્રણ ઘણી હોવી જોઇએ.

બ. મુદત વધારી આપવાની બાબતઃ—ગમે તેટલી કાળજીથી કરજ ધીરવામાં આવ્યું હોય તો પણ અકસ્માત બનાવ બને તેથી કરજદારને નાણા પાછાં ભરવામાં મુશ્કેલી પડે પાક નિષ્ફળ જાય અથવા મુકરર કરેલા તારીખે તયાર થયા હોય નહીં, ઢોર મરી જાય, કરજદારનું ઘર બળી જાય, અથવા (પ્લેગ) મરકોને લીધે તેના કુટુંમના માણસો મરી જાય, પુર અગર દુષ્કાળને લીધે તેની ગોઠવણ ઉધી વળી જાય આવા દાખલાઓમા કરજ લ્હેણું થઇ ગયેલો બાકી તરીકે ગણવું નહિ વ્યવસ્થાપક કમીટીએ કરજદારને પોતાની રૂબરૂ બોલાવી તેની સ્થીતિ વિષે તપાસ કરી મુકરર કરેલી લ્હેણી તારીખે કરજ નો કઇ ભાગ વસુલ કરવો તો કેટલો કરવો તે નક્કી કરવુ જોઇએ અને બાકી ની રકમ યોગ્ય મુદતે પાછી ભરવા રીતસર ઠરાવ કરી મુદત વધારી આપવી જોઇએ. મુદત વધારી આપતા અગાઉ વ્યાજ હમેશ વસુલ કરવું જોઇએ જો સેન્ટ્રલ બેન્કનું લ્હેણું કરજ અથવા બહારના થાપણવાળાની થાપણ પાછી આપવા સારૂ મંડળી આ કરજના વસુલાત ઉપર આધાર રાખતી હોય તો તેને પોતાના સભાસદને મુદત વધારી આપવા અગાઉ સેન્ટ્રલ બેન્ક અગર થાપણ મુકનારને મુદત વધારી આપવા અરજ કરવી.

ક વસુલાતઃ—જો મુદત વધારી આપવા સારૂ કઈ સબળ કારણ ન હોય તો લ્હેણી તારીખે કરજ મુદતસર વસુલ કરવુ જોઇએજ પૈસા ભરવાની તારીખ ની એક મહિના અગાઉ સેક્રેટરીએ સભાસદોને મોઢેથી અગર લેખીત તાકીદ આપવી અને તે પ્રમાણે કરવામાં આવે તે વ્યવસ્થાપક કમીટીએ જોવું જોઇએ. જો કોઇ માણસ મુદતસર ભરી દે નહિ તો પ્રમુખ અને સેક્રેટરીએ જાતે તેમને ઘેર જઇ પૈસા વસુલ કરવા પ્રયત્ન કરવો

ડ બાકીદારોનો ઉપાયઃ—જો કોઇ સભાસદ તાકીદ આપ્યા છતાં જાણી જોઇને કરજ ન ભરે તો વ્યવસ્થાપક કમીટીને તેની સામે નીચે પ્રમાણે તજવીજ કરવા સલાહ આપવામાં આવે છેઃ—

અ—ફજેતી થાય તેવી રીતે લ્હેણી થઇ ગયા છતાં બાકી હોય તેવા બાકીદારોનાં લીસ્ટ મંડળીની ઓફીસમાં અથવા ચોરામાં જાહેર રીતે ચોડવાં.

ભઃ—સભાસદને તેની પાસેથી દંડનું વ્યાજ લેવામાં આવશે તેવી તાકીદ આપવી અને તે વસુલ કરવું.

કઃ—તેને બીજુ નવુ કરજ ધીરવાનું બંધ કરવું.

ડ —તેનાં જામીનદારોને લેખીત નોટીસ આપવી

ઈ—સાધારણ સભાએ તે માણસને વ્યવસ્થાપક કમીટી ઉપર કામ કરવા નલાયક ઠરાવવાનો ઠરાવ પસાર કરવો.

એફઃ—વ્યવસ્થાપક કમીટી આ કામ લવાદને સોંપવા બાબત ઠરાવ પસાર કરે ત્યારબાદની રીત સુચનાપત્ર "ટ" માં સમજાવ્યા પ્રમાણેની છે

જીઃ—લવાદે મુકરર કરેલો રકમ વસુલ કર્યા બાદ એ સભાસદનો મંડળીમાંથી જાહેર રીતે બહિષ્કાર કરી શકાય. વ્યવસ્થાપક કમીટીએ હમેશ યાદ રાખવું જોઇએ કે ૧૯૧૨ ના ૨ જા કાયદાની કલમ ૧૯ મુજબ તેને ધીરેલી કરજમાંથી મળેલા પાક, ઢોર અને ઓજાર વીગેરે ઉપર તેનો પ્રથમ હક્ક છે અને જો શાહુકાર અને બીજા માગનારા તેવી મિલ્કતમાંથી પોતાનુ લ્હેણું વસુલ કરવા પ્રયત્ન કરતા હોય તો તેમા વાંધો લેવો તા ૧૯-૧૦-૧૯૧૮.

સરક્યુલર.

નંબર ૧૦૦.

સેવીંગની થાપણો.

મુંબઇ સહકારી મંડળીઓ ૧૯૧૮ ના નિયમ ૧૨ મુજબ ખેડુતની શાખવાળી મંડળીઓને સભાસદો પાસેથી સેવીંગ થાપણો લેવાની છુટ છે, પણ ચાલુ થાપણ લેવાની છુટ નથી. જે મંડળીઓ સેવીંગ થાપણ દાખલ કરવા ઇચ્છતી હોય તેમને નીચે પ્રમાણે પેટા નિયમ વધારી તેમના નોંધેલા પેટા નિયમમાં સુધારો કરવો જોઇએ.

૪૨ (અ) ફકત સભાસદો પાસેથી નીચેની સરતોએ થાપણો લઈ શકાયઃ—

(૧) કોઇ થાપણ મુકનારને ખાતે (ચાલુ વ્યાજ શિવાયની) વધુમા વધુ રકમ કોઇ વખત રૂા. ૫૦૦) થી વધવી જોઇએ નહિ

(૨) એક વખતે ઓછામાં ઓછા ચાર આના અને વધુમાં વધુ રૂા. ૧૦૦) થાપણ તરીકે મુકી શકાશે.

(૩) થાપણ મુકનાર એક મહિનાની અંદર એક કરતાં વધુ વખત નાણાં પાછાં ઉપાડી શકશે નહિ.

(૪) થાપણ મુકનાર એકી વખતે એક રૂપીઆ કરતાં કમી રકમ અથવા રૂા. ૧૦૦) કરતાં જાદે રકમ ઉપાડી શકશે નહિ શિવાય કે તે પોતાનું ખાતું તદ્દન બંધ કરવા માગતો હોય.

(૫) પાસબુક રજુ કર્યા શિવાય કોઇ થાપણ લેવામાં આવશે નહિ અને કંઇ રકમ ઉપાડી શકાશે નહિ. 'પાસબુકમાં જમે કરવામાં આવી' હશે નહિ તેવી કોઇ પણ રકમ સારૂ મંડળી જવાબદાર રહેશે નહિ. જો પાસબુક ખોવાઇ જશે તો ચાર આના-ફી લઇ નવી આપવામાં આવશે.

(૬) દરેક મહિનાની પહેલી અને છેલ્લી તારીખ વચ્ચે થોડામાં થોડી શીલીક તે ખાતે નીકળતી હશે તે ઉપર ચાર ટકાના દરે વ્યાજ આપવામાં આવશે.

(૭). સેવીંગ ખાતામાંથી પૈસા પાછા ઉપાડવાનો અરજી મલ્યા બાદ રૂા ૧૦૦) ની અંદર હશે તો ત્રણ દીવસની અંદર અને રૂા. ૧૦૦) ઉપરાંત હશે તો ૧૦ દશ દીવસની અંદર (જાહેર તહેવાર બાદ કરીને) નાણાં આપવામાં આવશે. તા૦ ૨૫-૧૧-૧૮ પુના.

સહકારી મંડળીઓ.

—***********—

જંબુસર તાલુકા સહકારી કોનફરન્સ તા ૧૧-૧૧-૧૯૧૮ના રોજ જંબુસર મોતીભાઇની ધર્મશાળામાં ભરૂચ જીલ્લાના મે૦ કલેકટર સાહેબના પ્રમુખપણા નીચે ભરવામાં આવી હતી.

કોનફરન્સમાં તાલુકાની મંડળીઓના પ્રતીનીધીઓ ઉપરાંત મે૦ કલેકટર સાહેબ મી. બ્લેથવેટ, ડેપ્યુટી કલેકટર મી. પારેખજી, મી. જયેકર, ખા. બા. આંદરજી દલાલ, રા. સા. મલજી, આમોદના મામલતદાર મી કાથવટે અને જંબુસર ગામના પ્રતીષ્ઠીત ગૃહસ્થો મળી આશરે ૨૫૦ ઉપરાંત ગૃહસ્થો ભેગા મલ્યા હતા.

મી. પ્રાણવલ્લભદાસે જંબુસર તાલુકાની મંડળીઓની સ્થીતી જણાવી હતી.

૧૭ આ તાલુકામાં (૧૮) મંડળીઓ હાલ હસ્તી ધરાવે છે તેમાં સને ૧૯૧૮ના માર્ચ સુધીમાં (૧૫) અને તે પછી નવી (૩) થઇ છે જ્યારે ફક્ત (૨) મંડળીઓ દેગામ અને દેવલા કરજ બરાબર ન ભરી શકવાના કારણે અને મેમ્બરોની માંહોમાંહેની તકરારના સબબે સંતોષકારક કામ નહીં કરવાને લીધે રદ કરવી પડી છે.

૧૭ સદર મંડળીઓમાં (૧૭) ધીરધાર કરનારી મંડળીઓ છે અને (૧) બાંહેધરી આપનારૂં મંડળ છે.

૧૮ મંડળીઓના નામ અને મેમ્બરોની સંખ્યા તથા તે રજીસ્ટર થયાની સાલ નીચે જણાવ્યા પ્રમાણેની છે.

	નામ.	રજીસ્ટર થયાની સાલ.		મેમ્બરોની સંખ્યા.
૧	જંબુસર અરબન	૧૯૦૯		૧૧૪
૨	જંબુસર ખેડુત	૧૯૧૮	(નવી)	૧૪૧
૩	કારેલી	૧૯૧૪		૯૮

૪	હણખી અને જાફરપરા	૧૯૧૫	૭૯
૫	ભડકોદરા	૧૯૧૫	૨૯
૬	ઇસલામપોર	૧૯૧૫	૨૫
૭	કાવી	૧૯૧૫	૪૦
૮	પાલુદરા	૧૯૧૫	૨૫
૯	પલુદરા તલબદા પટેલ	૧૯૧૬	૬૬
૧૦	ઉચ્છદ	૧૯૧૬	૫૫
૧૧	કપુરીઆ	૧૯૧૬	૧૯
૧૨	વેડચ	૧૯૧૬	૪૭
૧૩	કહાનવા	૧૯૧૬	૫૪
૧૪	નાડા	૧૯૧૭	૧૮
૧૫	આસરસા	૧૯૧૭	૨૬
૧૬	કારેલી યુનીયન	૧૯૧૭ (મંડળીઓ)	૫
૧૭	ટકારી	૧૯૧૮	૧૪(નવી)
૧૮	ખાનપોર દેહ	૧૯૧૮	૧૨(નવી)

જબુસર અરબન સોસાયટી ૧૯૦૯ માં નોંધવામા આવેલી પણ તેનું કામકાજ ૧૯૧૪ ની સાલથી શરૂ કરવ માં આવ્યું છે

૧૯ ઉપરના કોઠા પ્રમાણે (૧૭) મંડળીઓના મેમ્બરોની સંખ્યા ૮૬૨ ની. છે. જ્યારે એક યુનીયનની પાચ મંડળીઓ સભાસદ છે

૨૦ મંડળીઓનાં તપાસણી દર વર્ષમાં એક વખત સરકારી ઓડીટર કરે છે અને તેનું કામકાજ જોઇ તે નીચે પ્રમાણે વર્ગ આપે છે.

અ સૌથી સરસ **બ** મધ્યમ

ક કનિષ્ટ **ડ** બીલકુલ ખરાબ

૨૧ ઉપલી (૧૮) મંડળીઓ પૈકી (૧૬)ની તપાસણી સરકારી ઓડીટરે અત્યાર સુધીમાં કરેલી છે અને છેલ્લી (૨) ની તપાસણી તે મંડળીઓ નવી હોવાથી હજુ સુધી કરી નથી. તેમા જબુસર અરબન, જબુસર પેડુત, હણખા અને જાફરપરા, ભડકોદરા, ઇસલામપોર, કાવી, કપુરીઆ, પોલુદરા, તલબદા પટેલ અને કારેલી યુનીયન કુલ (૯) અ વર્ગમાં અને બાકી રહેલી (૭) બ વર્ગમાં જણાવી છે એટલે ક તથા ડ વર્ગમા એક પણ સોસાયટી નથી.

૨૨ તપાસાયલી મંડળીઓના ભંડોળની એકંદર રકમ ૧૯૧૮ ના માર્ચ સુધીના પુરા થતા વર્ષમાં રૂા ૬૧૭૬૪–૫–૭ ની છે અને તેમાં વર્ષ દરમ્યાન મેમ્બરોને ધીરાયલા કરજની રકમ રૂા ૫૭૦૬૦–૮–૦ ની છે ભંડોળની રકમમાં સભાસદો તથા ખાનગી ગૃહસ્થોની થાપણો રૂા ૩૪૩૬૩–૧૦–૮ છે જ્યારે સેન્ટ્રલ બેંકો પાસેથી કરજે લેવામાં આવેલી એકંદર રકમ ફક્ત રૂા. ૫૫૦૦) ની છે એટલે મોટે ભાગે આ તાલુકામાં સેન્ટ્રલ બેંકોમાંથી આવતા નાણાંની

રકમ પ્રમાણમાં બહુ ઓછી છે અને જે ખાનગી ગૃહસ્થો થાપણ મુકનારા છે તે બધા જંબુસર તાલુકાનાજ મોટે ભાગે છે.

૨૩ જંબુસર શહેરની મંડળીઓને ૪૫ ટકાથી ૬૫ ટકા સુધીના વ્યાજે જોઇતાં નાણાં મળે છે અને ગામડાની બીજી મંડળીઓને ૬૫ થી ૭૫ ટકા સુધી વ્યાજથી નાણાં મળે છે જ્યારે વ્યાજે નાણાં ધીરવાનો દર સઘળી મંડળીઓનો એક સરખો દર સેકડે રૂા ૯–૬–૦ છે.

૨૪ મંડળી ચલાવવાનો ખર્ચ સરેરાસ રૂા ૧૦૦)ની મુડીએ રૂા ૧૪–૭–૦ આવે છે અને તે જતાં તમામ નફો રીઝર્વ ફંડ ખાતે લઇ જવામાં આવે છે અને તેવા રીઝર્વ ફંડની એકંદર રકમ રૂા ૧૯૪૭–૧૭–૫ છે.

૨૫ કારેલી સિવાયની તમામ મંડળીના મેમ્બરો ધારેલુ કરજ વખતસર અદા કરે છે કારેલીનો વસુલાત થોડો હોવાનું મુખ્ય કારણ તેના ચેરમેન મી. શીવશંકરની અતિશય ભલમનસાઇ છે. તે મંડળીનાં નાણા ન ભરનાર સભાસદો ઉપર લવાદી હુકમનામાં મેળવવામા આવ્યાં છે, અને તેમનું કરજ ભરપાઇ થયે તેમને મંડળીમાંથી કમી કરવા પણ ચેરમેનને સુચના કરવામાં આવી છે

પરીષદમાં જબુસર અરબન સહકારી મંડળીનો રીપોર્ટ અને સહકારી મંડળીઓને ધ્યાનમાં રાખવાલાયક ૧૫ આદેશો જે ડીવીઝનના ઓનરરી ઓર્ગેનાઇઝર રા. સા મલજી અને મી પ્રાણવલ્લભદાસે તૈયાર કર્યા હતા તે વ્હેંચવામાં આવ્યા હતા.

કોનફરન્સમાં નીચે પ્રમાણે ઠરાવો પસાર થયા હતા

(૧) આ પરીષદનો એવો અભિપ્રાય છે કે સહકારી મંડળીઓના કામના વ્હોળા ફેલાવા અને વધારા સારૂ પ્રાથમીક કેળવણીનો વિસ્તાર વધારવો તે ઘણું જરૂરનું છે.

(૨) આ કોનફરન્સનો એવો અભિપ્રાય છે કે દરેક ગામડાની મંડળીએ પોતાના દફતરે તમામ સભાસદોની મીલકતનું પત્રક સુચનાપત્ર "વાય"માં ફરમાવ્યા પ્રમાણે રાખવું જોઇએ અને દર વરસે તપાસી તેમાં સુધારો કરવો જોઇએ.

(૩) આ કોનફરન્સ તમામ મંડળીઓને ભલામણ કરે છે કે મંડળીની વ્યવસ્થાપક કમીટીના તમામ સભાસદોએ તેઓ હાજર હોય તે વખતે કમીટીના પ્રોસીડીંગ ઉપર સહી કરવી જોઇએ

(૪) કરજ સભાસદોને જોઇએ તે વખતે અને તાકીદે મળે તેટલા સારૂ મંડળીની સાધારણ સભાએ તેઓની ચાલુ જરૂરીઆત અને સ્થીતી ધ્યાનમાં લઇ વારસીક વર્તારા કરી દરેક સભાસદની સાખ નક્કી કરવા આ કોનફરન્સ તમામ મંડળીઓને ભલામણ કરે છે

(૫) આ કોનફરન્સનો એવો અભિપ્રાય છે કે મંડળીના સભાસદો કરકસર કરતાં શીખે અને તેમની સ્થીતી સુધરે તેટલા સારૂ દરેક સભાસદ પાસેથી

જાહેર ખબર.

થી ગુજરાત ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ ત્રિમાસીક પત્રમાં અત્યાર સુધી જાહેર ખબરો છાપવાનો રીવાજ હતો નહિ પણ પત્રના ગ્રાહકોની જાણને માટે ખેતીવાડી તેમજ હુન્નર ઉદ્યોગને લગતી, જાહેર ખબરો પત્રમાં છાપવાનું ઉચીત લાગવાથી તે હવેથી નીચેના દર મુજબ લેવામા આવશે

જાહેર ખબરની જાત	કેટલી લીટીઓ અથવા પાના	દર.	
અનિત્ય	ગમે એટલી લીટીઓ પણ આઠ લીટી કરતા વધુ નહિ	દરેક લીટી છાપવાના બે આના પણ દરેક જાહેર ખબર દોઢ અડ આનાથી કમતી નહિ	
		૨ અંક	૪ અંક.
		રૂા આ. પા.	રૂા આ. પા
જાથુકની જાહેર ખબરો.	પા પેજના	૫—૦—૦	૯—૦—૦
	અર્ધા પેજના	૮—૦—૦	૧૨—૮—૦
	એક પેજના	૧૧—૦—૦	૧૮—૦—૦

અંકના પાછલા બહારના પુઠાપર છાપવાની જાહેર ખબરો પેટે ઉપરના દર કરતાં સેંકડે ૧૫) ટકા વધુ લેવામાં આવશે

જાહેર ખબરો પેટે પૈસા અગાઉથી લેવામાં આવશે. કોઇ પણ જાહેર ખબર ભરૂચના ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગના મંડળને માન્ય નહિ હશે તો પત્રમાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ

ઇશ્વરલાલ નરશીલાલ દેસાઇ.
ઓ. સેક્રેટરી.
ભરૂચ ખે. હુ. ઉ. મંડળ.

श्री गुजरात

खेतीवाडी अने हुन्नर उद्योग

त्रिमासिक.

THE GUJARAT AGRICULTURAL & INDUSTRIAL QUARTERLY.

વર્ષ ૭ મુ] એપ્રીલ-૧૯૨૦ [અંક ૧ લો

फ्रत्स्य घोहिता स्वर्ण दैन्य मघाग घेक्षिता ॥
कृषि कृषि पुराणश्र हत्सुधान्न पराग्नर ॥

પબ્લીકેશન કમિટી.

૧ સરદાર રા બા. મોતીલાલ ચુનીલાલ દેશાઇ, ભરૂચ
૨ મી ગુલાબભાઇ એન દેશાઇ,
ડી સુ ઓફ એગ્રીકલચર, ઉત્તર વિભાગ, સુરત
૩ મી નરહરી કે દેશાઇ, બી એ ભરૂચ
૪ મી કાલીદાસ દામોદરદાસ ખાંધીઆ,
બી એ એલએલ બી ભરૂચ
૫ મી વ્રજલાલ કે અગરવાલા, બી એ મુબાઇ
૬ મી ચુનીલાલ નંદલાલ દેશાઇ,
વેટરીનરી આસિસ્ટન્ટ, ભરૂચ
૭ રા. સ. ગુણવતરાય હીરાલાલ દેશાઇ બી એ
ઓડીટર, કો-ઓપરેટીવ સોસાઇટીઝ
ઉત્તર વિભાગ, ભરૂચ.

ભાવાર્થ—એના ઉપર બેઠેલા પોતે ખાતે દેખરેખ રાખે તો તે સુવર્ણ આપે એવી છે પરંતુ જો પોતે તેના ઉપર નજર નહિ રાખે તો તે મનીગાઇ આવે એવું કૃષિપુરાણ મારી પરાશર ઋષિ કહે છે

લવાજમ—મંડળના લાઇફ મેમ્બરોને મફત—મંડળના સભાસદોને મફત
અન્ય ગ્રાહકો માટે વાર્ષિક રૂા ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ રૂા ૦-૨-૦

વિષયાનુક્રમણિકા.

—********—

—*—

શ્રી ગુજરાત
ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ
ત્રિમાસિક.

વર્ષ ૭ મું] એપ્રીલ-૧૯૨૦. [અંક ૧ લો.

પ્રાસંગિક નોંધ અને ચર્ચા.

અમારૂં છઠું વર્ષ અને પ્રગતિ. આજે ગુજરાત ખેતીવાડી, હુન્નર ઉદ્યોગ ત્રિમાસિક પોતાનું છઠું વર્ષ પુરૂં કરી સાતમા વર્ષમા પ્રવેશ કરે છે, અને તેની વર્ષગાંઠ ના પ્રસંગે અમો તેને અમારા તરફથી તથા ગુજરાતની ખેડુત પ્રજા તરફથી અભિનંદન આપીએ છીએ. ગુજરાતની ખેડુત પ્રજાની સેવા કરતા છ વર્ષ વહી ગયાં છે, તે દરમ્યાનમા ત્રિમાસિકે ગુજરાતની ખેતી કેમ સુધરે, ખેતીની પેદાશ કેમ વધે, યાંત્રિક બળના સુધરેલા ઓજારો વાપરવાથી ખેડુતને શું ફાયદો થાય, સારી ખેડ, સારૂં ખાતર તથા વખતસર પાણી આપવાથી ખેતીની પેદાશપર શું અસર થાય છે વિગેરે વિગેરે વિષયો ઉપર લેખોદ્વારા ચર્ચા કરી પોતાથી બનતી સેવા કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે. વર્ષ આજે પુરૂં થયુ છે અને ભવિષ્યમાં આપણે શુ કરવાનું છે તે બાબત હવે આપણે વિચાર કરવાનો છે. યુરોપની લડાઇમાં આપણા દેશે જે ભાગ ભજવ્યો છે અને લડાઇ દરમ્યાન જે જે નવી શોધો કરવામાં આવી છે તેને લીધે આપણો દેશ બીજા દેશોની સાથે વધારે નિકટ સબંધમાં આવ્યો છે અને આપણા દેશની પેદાશના ભાવોપર દુનિયાના બજારના ભાવોની અસર થવા લાગી છે. હિન્દુસ્થાનને માટે ઘણા અગત્યના સવાલો રજુ થયેલા છે અને તેવા સવાલોનો ઉકેલ કરવાનો આધાર આપણા ખેડુતોપર ઘણેભાગે રહેલો છે.

હાલમાં ખેડુત પ્રજા આગળ જે મુખ્ય સવાલ આવીને ઉભો છે તે અસહ્ય મોંઘવારીને લગતો છે. યુરોપની મહાન લડાઇ દરમ્યાન આશા રાખવામાં

આવતી હતી કે લડાઇ પુરી થયા પછીથી લડાઈ અગાઉની વસ્તુસ્થીતિ પાછી આવશે ખાવાની તેમજ બીજી જરૂરીઆતની ચીજોપર જે ભાવો ચઢાવવામાં આવ્યા હતા તે ભાવો અદ્રષ્ય થશે, સરકાર તરફનો અંકુશ દુર થશે, રેલ્વેની સગવડ મળશે અને જાહેર પ્રજા છુટકારાનો દમ ખેંચશે લડાઇનો અંત આવે આજ કેટલોક વખત થઇ ગયો, સુલેહના ઉત્સવો ઉજવાઈ ગયા, છતા મોંઘ-વારીના ડખમા ઘટાડો થયેલો જણાતો નથી અને પ્રજાની હાડમારીનો અંત આવેલો લાગતો નથી, અને તે ટુક વખતમાં આવે એવા ચિન્હો પણ દ્રષ્ટિ-ગોચર થતા નથી આ મોંઘવારીનુ કારણ શું છે અને તે કારણને કેવી રીતે નાબુદ કરી મોઘવારીના ડખનો વેદના દુર કરવી, એ બાબતનો વિચાર આપણે કરવાનો છે દુનિયામા લડાઇ હજુ તદ્દન બધ થઈ નથી રશીયાનો આમલો હજુ શાત થયો નથી. તે દેશની પેદા જગતના ખપમા હજુ આવતી નથી અને ટુક વખતમા આવે એમ જણાતુ નથી જર્મની, ફ્રાન્સ, ઓસ્ટ્રીયા વિગેરે
અને લડાઇમાં ઉતરેલા દેશો પોતાને જોઈતી ચીજો હજુ પેદાશ કરી શકતા નથી
રાખવાનો છે ચીજો માટે તેઓને હિન્દુસ્થાન તથા બીજા દેશોપર હજુ આધાર
જરૂરીઆતની અને ત્યાંની મજાઓને આપણે ખોરાક તથા જીદગીની બીજી
પ્રતીદિન વધતી જાય પૂરી પાડવાની છે અને તેવી ચીજો માટેની માગણી દિન
છે જયા સુધી જગતનુ અને તેની અસર આ દેશની પેદાશોના ભાવપર થાય
અગાઉની માફક સોતાને ખપની શા તદ્દન શાંત થાય નહિ અને દરેક દેશ
આ દેશની પેદાશો માટે મ્હોટી માગણી મ્હોટો ભાગ પેદા કરે નહિ ત્યાં સુધી
તરફથી મ્હોટી કીંમતો અપાવવાની રહ્યા રહેવાની અને તેને માટે પરદેશો
લાવી પોતાના દેશની ગરીબડી પ્રજાનુ આવા સજોગોમા પરદેશથી ધન ઘસડી
હાથમા છે. આ દેશની પેદાશને બહાર દારિદ્રય ટાળવાનો ઈલાજ ખેડુતોના
બની શકે એમ નથી અને તેને માટે આમ-પરદેશ જતાં અટકાવવાનુ હાલમાં
હવે સુધરેલી ઢબના ઓજારો વાપરો, આશા રાખવી ઉચિત આવે ખેડુતોએ
નો ઉપયોગ કરી, નવી પડતર જમીન ખેતી ગેડ કરી, પોતાથી બને તેટલા ખાતર
ખેતીની પેદાશ વધારવી અને દુનિયાની વધેલી માગણીને વધુ પેદાશ પ્રયત્ને
વળવુ. આ દેશની પેદાશને બહારગામ જતી અટકાવી મોઘવારીનો જાગી
ઉકેલ કરવો નિરર્થક છે અને તેમ કરવામા આપણા દેશને લાભ એમ નો
અમારૂ માનવુ નથી જે ચીજની જેટલી માગણી હોય તેટલા જથ્થામા તે
ચીજ ઉત્પન્ન કરી માગ નફો પરદેશો પાસેથી મેળવવો એ અમને હિત લાભ
કર્તા લાગે છે. માગણી કરતાં જ્યાં પેદાશ વધુ થઇ કે દરેક ચીજના ભાવ
નીચે જશે અને મોંઘવારીનો ઉકેલ સહેલાઇથી થઈ શકશે. હુન્નરવાનમાંથી
હાલમાં અમેરિકા તરફથી હીરા ખરીદવામાં આવે છે અને તેને બહારગામ થઇ

જવામાં આવે છે. આ ઢોરો માટે ખેડુતોને મન માન્યા ભાવ આપવામા આવે છે અમે પ્રથમમાં અમારા ખેડુતોને કહીશું કે સારી ઓલાદ પેદા કરવાને લાયકના ઢોર વેચી નાંખવાથી એઓની ખેતીપર માઠી અસર થશે અને તેને માટે તેઓને પસ્તાવું પડશે અને ઢોરોને હાલની વસ્તુસ્થીતિમાં ન વેચવા એ વધારે સલાહ ભરેલુ છે, પરતુ તે નિયમ હમેશને માટે ચાલુ રાખવો, અને તે નિયમ આપણને લાભકર્તા હોય એમ અમારૂં માનવુ નથી. હિન્દુસ્થાનના ઢોરની કીંમત જ્યારે જગતના બજારોમાં અંકાવા લાગી છે હિન્દુસ્થાનના ખેડુતોને એમના ઢોરો માટે મ્હોડે માગેલી કીંમતો મળવા લાગી છે ત્યારે આપણા માટે સરસ ઉપાય તો એ છે કે ઢોરની ઉછેર વધારવી, તેની ઓલાદ સુધારવા પ્રયત્ન કરવા, કસાઇખાનાઓ બધ કરાવવા, દેશમા વારવાર પડતા દુકાળો માટે ચારાનો સંગ્રહ કરી ગામેગામ ઢોરોના દવાખાનાઓ અને પાંજરાપોળો સ્થાપી ઢોરોમાં મરણ પ્રમાણ ઓછુ કરી પેદાશ વધારવી અને પરદેશથી મળતો નફો મેળવી ગરીબાઇનુ દુઃખ ટાળવુ અમે અમારા ખેડુત ભાઇઓને કહીશું કે જો આપણે ધીરજ અને ખંતથી વધું મહેનત કરી પેદાશ વધારશું તો મોંઘવારીનો ઉકેલ સહેલાઇથી થશે અને તેવી મહેનત કરવા માટે પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર આપણને વધારે બળવાન, ધનવાન અને શ્રદ્ધાવાન બનાવે એવી યાચના કરીશું

માસિક. ત્રિમાસિકને માસિક બનાવવા કેટલાક મિત્રો તરફથી ભલામણ કરવામાં આવી હતી અને તે બદલ ગ્રાહકોના મત માંગવામાં આવેલા. અમુક નજીવા અપવાદો સિવાય તેને વધુ લવાજમ આપી માસિક બનાવવા સઘળા ગ્રાહકોએ પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી હતી ત્રિમાસિકને માસિક બનાવવા ત્રિમાસિકની પબ્લીશીંગ કમીટીએ બહાલી આપી હતી અને તેને આજના અંકથી માસિક તરીકે પ્રગટ કરવાનો ઠરાવ કરવામાં આવેલો સદરહુ ઠરાવને ખેતીવાડીના સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ મી ગુલાબભાઇ એન દેશાઇ તરફથી મીટીંગમાં હાજર થઇ અનુમોદન આપવામા આવેલુ અને પોતાથી બનતી મદદ આપવા પણ જણાવેલું બાદ ખેતીવાડી ખાતાને વધુ લવાજમ આપવાનુ યોગ્ય નહિ લાગવાથી અને તે ખાતું ત્રિમાસિકની ઘણી નકલો ખરીદતુ હોવાથી, પુરતાં ભંડોળ તથા મદદના અભાવે ત્રિમાસિકના ગ્રાહકોમાં સારો વધારો થાય નહિ ત્યાં સુધી માસિક પ્રસિદ્ધ કરવાનો વિચાર હાલમાં કમનસિબે મુલતવી રાખવામાં આવ્યો છે.

હિન્દમાંથી ઢોરોની નિકાશ.

—**********—

મુંબાઇ, કલકત્તા, મદ્રાસ અને કરાંચી બંદરોના સત્તાવાર આંકડા.

હિન્દમાંથી ઢોરોની પરદેશો ખાતે ૧૯૧૯ ની સાલમાં થયેલી નિકાશ બાબે એ મી ચુનીલાલ વી. મહેતાએ મુંબાઇની ધારાસભા મધે પુછેલા સવાલ નો જવાબ આપતાં સરકારે જણાવ્યુ હતુ કે કલકત્તામાંથી તા. ૧ લી અપ્રેલ ૧૯૧૮ થી તા ૩૧ મી ડીસેમ્બર ૧૯૨૦ સુધીના ૨૦ મહિનામાં કુલ્લે ૧૪૬૮ ઢોરો પરદેશો ખાતે નિકાશ કરવામાં આવ્યા હતાં, જેની વિગતો નિચે મુજબ:—

સ્ટ્રેટસ સેટલમેન્ટ ખાતે	૫૨૪
બ્રેઝીલ ખાતે	૩૬૦
સુમાત્રા ખાતે	૨૦૪
જાવા ખાતે	૧૦
ફીલીપાઇન ખાતે..	૭૮૦
ફ્રાન્સ ખાતે	૯૦

સને ૧૯૧૯ ના જાનેવારીથી ડીસેમ્બર સુધીમાં મદ્રાસ ઇલાકાના જુદાં જુદાં બંદરો ખાતેથી ઘેઢાં અને બકરા શિવાય બીજા ઢોરોની નિકાશ પરદેશો ખાતે નિચે મુજબની થઈ હતી:—

સીલોન...	૯૬૧૬
સ્ટ્રેટસ સેટલમેન્ટસ	૧૬૩૮
ફેડરેટેડ મલે-સ્ટેટસ	૮૦૮
સુમાત્રા....	૬૭૬
જાવા	૯૬
બ્રેઝીલ	૩૨૯

મુબાઈ ખાતેથી ૧૯૧૫-૧૬-૧૭ અને ૧૮ ની સાલ દરમ્યાન ઢોરોની પરદેશ ખાતે નિકાશ ફક્ત એકલા જંગબાર ખાતે થતી હતી કે જ્યાં અનુક્રમે દર વરસે ૨૪-૧૬૨-૧૦૫ અને ૨૦ ઢોર નિકાશ થયાં હતાં, પણ ૧૯૧૯ ની સાલમા મુબાઈ ખાતેથી કુલ્લે ૧૬૬૦ ઢોર નિકાશ થયાં હતાં જે જુદા જુદા દેશો ખાતે નિચે મુજબની સંખ્યામાં હતાં:—

બ્રેઝીલ	.... ૧૧૭૮	ફ્રાન્સ ...	.... ૨૧૭
બેલજીઅમ	.... ૧૧૦	જંગબાર....	... ૧૫૫

કરાંચી ખાતેથી તા. ૧ લી અપ્રેલ ૧૯૧૮ થી તા ૩૧ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૯ સુધીના ૨૧ મહિનામાં પરદેશ ખાતે ઢોરોની થયેલી નિકાશમાં ખાનગી હીસાબે ૨ ઢોર અને લશ્કરી ખાતાના હીસાબે ૧૦૫૯ ઢોર નિકાશ કરવામાં આવ્યાં હતાં.

મુંબાઇમાથી લશ્કરી ખાતાને હીસાબે મેસોપોટેમીઆ અથવા બીજા મથકો ખાતે ઢોરની કાંઇ પણ નિકાશ થઇ હતી નહિ.

મુંબઈમાંથી ઘી અને માંખણની પરદેશો ખાતે નિકાશ.

સરકારે પુરા પાડેલા સત્તાવાર આંકડાઓ.

સને ૧૯૧૫ થી ૧૯૧૯ સુધીના પાચ વરસ દરમ્યાન દરેક વરસમાં મુંબાઇમાંથી મેસોપોટેમીઆ અને બીજા મથકોએ ઘી અને માખણના કેટલા જથા નિકાશ કરવામા આવ્યાં, તેની વિગતો એ મી. ચુનીલાલ વી મહેતાએ જાણવા માગતાં સરકારે એ વિગતો ધારાસભા મધે રજુ કરી છે. ઘીની નિકાશ કેટલાં પાંચ વરસમા નીચે મુજબ છે:—

વરસ	ખાનગી હીસાબે હંડ્રવેટ	લશ્કરી ખાતાના હીસાબે હંડ્રવેટ.
૧૯૧૫–૧૬	૧૦૯૩૬	૪૧૮૦૭
૧૯૧૬–૧૭	૮૦૭૦	૭૭૨૮૦
૧૯૧૭–૧૮	૮૮૫૮	૧૨૫૩૦૦
૧૯૧૮–૧૯	૮૨૯૩	૧૮૦૪૦૬
૧૯૧૯–૨૦ (ઓ ડી)	૪૩૬૧	૮૪૬૯૧

માખણની નિકાશ એજ મુદતમા નીચે મુજબ છે:—

૧૯૧૫–૧૬	૮૧૨૪૮૧	૨૮૦૬૭૪
૧૯૧૬–૧૭	૧૪૬૦૬૬૩	૧૮૧૪૯૭૯
૧૯૧૭–૧૮	૧૫૦૩૦૭૮	૨૫૦૯૦૬૮
૧૯૧૮–૧૯	૬૭૩૨૫૨	૯૮૩૩૯૦
૧૯૧૯–૨૦ (એ, ડી)	૪૮૩૮૫૫	૯૬૧૦૦

ગયા ફેબ્રુઆરી માસની તા ૨૭-૨૮-૨૯ ને રોજ ભરૂચમાં ખેતીવાડી અને ઢોરોનું પ્રદર્શન ભરૂચ જીલ્લાની ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ મંડળ તરફથી ભરવામાં આવેલુ. પ્રદર્શનની વ્યવસ્થા કરવા માટે ભરૂચ જીલ્લાના કલેકટર સાહેબના પ્રમુખપણા નીચે એક પ્રદર્શન કમીટી નીમવામાં આવેલી. ઘી, દુધની મોંઘવારી, ઢોરોનું મરણ પ્રમાણ તથા ખેતીના ઢોરોના હાલત જોઇ મંડળના પ્રમુખ અને જીલ્લાના કલેકટર મી ળી. ડબલ્યુ કીશને આ પ્રદર્શન ભરવાનો વિચાર મંડળને દર્શાવ્યો હતો અને તે વિચારને અનુસરી પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યુ હતુ, પરતુ પ્રદર્શનના દિવસો અગાઉ એઓ સાહેબ રજા ઉપર પોતાના વતન પધાર્યા હતા અને તે પ્રદર્શનને ફતેહમંદ બનાવવાનુ કાર્ય મંડળના નવા પ્રમુખ અને જીલ્લા કલેકટર મી એસ. એચ કોવર્નટન સાહેબને સોંપી ગયા હતા. નવા પ્રમુખ સાહેબે આવતાની સાથે પ્રદર્શનની બાબતમાં ઘણી ઉલટ અને ખંતથી કામ કરવા માંડયું હતુ અને તેને ફતેહમંદ બનાવવા માં મુખ્ય ભાગ લીધો હતો.

ભરૂચ ખેતીવાડીઅને ઢોરોનું પ્રદર્શન.

પ્રદર્શન પહેલા એકલાં ઢોરોનુંજ ભરવાનો વિચાર રાખવામાં આવેલો; પરતુ પાછળથી ખેતીવાડીનુ પ્રદર્શન પણ જોડે રાખવાનો ઠરાવ કરવામાં આવેલો અને તે મુજબ ઢોરો અને ખેતીવાડીનુ પ્રદર્શન ભરવામાં આવેલું.

પ્રદર્શનમાં ભાગ લેવા તા ૨૯ મી ફેબ્રુઆરીને રોજ ખેતીવાડી ખાતાના વડા ડાૅ માન સીવીલ વેટરીનરી સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ મી. ટેલર, ડેપ્યુટી ડાયરેકટર ફોર એનીમલ બ્રીડીંગ મી. બ્રુઇન તથા ખેતીવાડી તેમજ ઢોરના ખાતાના નાના મ્હોટા અમલદારો પધાર્યા હતા અને પ્રદર્શનને ફતેહમંદ બનાવવામાં મદદ કરી રહ્યા હતા

આવુ પ્રદર્શન જીલ્લામાં પહેલીજવાર થએલુ હોવાથી જીલ્લાના ખેડુતોમાં તેમાં હરીફાઇ કરવાનો જુસ્સો પ્રગટી નિકળ્યો હતો અને લગભગ ૨૦૦ ઉપર ઢોરો અને ૨૦૦૦ ઉપર ખેતીવાડીના નમુનાઓ રજુ કરવામા આવેલા. ખેતીવાડીના નમુનાઓમાં લગભગ ૪૦૦ નમુનાઓ કપાસના રજુ થયેલા, તે ઉપરાંત ખેતીવાડી ખાતા તરફથી અનાજ, ઘી, કપાસ, ફળ ફળાદિ તથા ખેતીને હાની કર્તા જતુઓના નમુનાઓ રજુ કરવામા આવેલા અને તેને લગતી વિગતો ખેડુતોને સમજાવવા સારૂ સુરતના ખેતીવાડીના સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ મી. ગુલાબભાઇ એન. દેશાઇની દેખરેખ નીચે ખેતીવાડી ખાતાના ચુનંદા અમલદારો હાજર રહેલા હતા. પ્રદર્શનની જગ્યાની એક બાજુનું ખુલ્લુ મેદાન ખેડી નાંખી ખેડુતોને સુધરેલાં ઢબના ઓજારોનો ઉપયોગ સમજાવવા ખેતવાડી ખાતા તરફથી અખતરાઓ કરવામા આવ્યા હતા. ખેતીવાડી પ્રદર્શનના મંડપની બાજુમાં

હાથીઆ થોરનો ચારા તરીકે ઉપયોગ કરવાનુ બતાવવા માટે લુવારની ધમણ માંડી પ્રયોગ કરવામાં આવેલો. ખેતીવાડી વિભાગમા ભરૂચ સેનીટરી એસો-શીએશન તરફથી સ્ટૉલ ઉઘાડવામાં આવેલો અને તે પ્રેક્ષકોનું ખાસ ધ્યાન ખેંચી રહ્યો હતો નડીઆદના મીકમમેન મી. ચુનીલાલ તરફથી પણ બીના સારામાં સારા નમુનાઓ રજુ કરવામાં આવેલા અને તે અમલદારો તથા પ્રેક્ષ-કોની પ્રસંશા પામ્યા હતા.

પ્રદર્શન નર્મદા નદીને કિનારે શહેરના કોટની દીવાલની બાજુમાં ભરવામાં આવેલું અને તેને વાવટા તોરણ વિગેરેથી શણગારવામા આવેલુ હોવાથી નદી નો રમણિય કિનારો વધારે રમણિય બન્યો હતો વેટરીનરી ખાતાના તથા ખેતવાડી ખાતાના ઓફીસરો માટેના તબુઓએ જગ્યાની ખુબીમાં ઓર વધારો કર્યો હતો.

પ્રદર્શન તા ૨૭ મી ફેબ્રુઆરીએ સવારના ૮ વાગે ભરૂચ જીલ્લાના કલેક્ટર અને ખેતીવાડી મંડળના પ્રમુખ મો એમ એચ કોવર્નટને ખુલ્લું મેલ્યું હતું અને તે વખતે મી. ટેલર, મી ક્રુઇન, ડીસ્ટ્રીકટ જડજ મી આડવાની, ખા બા આદરજી દલાલ, સરદાર રા બા મોતીલાલ તથા બીજા સરકારી અમલદારો અને શહેરના બીજા નામાંકિત ગૃહસ્થોએ હાજરી આપી હતી અને તેઓને રીઝવવાને એક બેન્ડ હાજર રાખવામાં આવ્યુ હતું. લોકોનો દરોરો આખો દિવસ ચાલુ રહ્યો હતો અને તેઓનું ધ્યાન ખેંચવા માટે દિવસના ભાગમાં જુદા જુદા પ્રોગ્રામો રજુ કરવામાં આવેલાં તા ૨૭ મીએ બપોરના બે વાગ્યા પછીથી ખેતીવાડી અને વેટરીનરી ખાતાઓ તરફથી જુદી જુદી જાતના અખતરાઓ કરવામાં આવેલા, અને તે જોવામાં લોકો ઘણા ગુ થાઇ ગયા હતા સાંજના ચારથી સાડા છ સુધી ખાસ તૈયાર કરેલા મંડપમાં વેટરી-નરી ખાતા તરફથી મી. એમ. સી જોશીએ "પશુ વૈદકશાસ્ત્ર", મી જે જે. ઠ્યાસે "આફરો" અને "જનાવરોના ચેપી રોગોમાં રસીની ઉપયોગિતા" અને મી ડી વૈશ્નવે "જનાવરોના ચેપી રોગો" ના વિષયોપર જુદાં જુદાં ભાષણો આપ્યા હતાં, અને તે સાંભળવાને મંડપ ખીચોખીચ ભરાઇ ગયો હતો. સાંજના સાડા છ પછીથી રાતના નવ વાગ્યા સુધી ખેતીવાડી ખાતા તરફથી મી. ઝવેરીએ અને ભરૂચ સેનીટરી એસોસીએશન તરફથી તે મંડળના ઉત્સાહી કલાર્ક મી. ચીમનલાલે મેજીક લેન્ટર્ન (જાદુઈ ફાનસ) ના પ્રયોગો બતલાવ્યા હતા, તે જોવાને રાતના સાડા દશ વાગ્યા સુધી અસખ્ય પ્રેક્ષકો ત્યાંથી ખસતા નહોતા.

તા. ૨૮ મીએ પ્રદર્શન સવારના આઠથી ખોલવામા આવ્યું હતું અને ઇનામનો નિર્ણય આજે થવાનો હોવાથી લોકોની ઠઠ અને ઉત્સાહ આજે વધુ માલમ પડતાં હતાં. મી. ટેલર, મી. ક્રુઇન, મી. જહાંગીરજી દલાલ વિગેરે

ગૃહસ્થો ઢોરોની પરીક્ષા કરવામાં ગુંથાયેલા હતા, અને તેને માટે ખાસ તૈયાર કરેલાં કુંડાળા (જજીંગરીંગ) માં ઢોરોને ફેરવતા હતા. આ દેખાવ તદ્દન નવીન હોવાથી અને ઢોરો માટે હરીફાઈ સારી થયેલી હોવાથી લોકોનો ઉત્સાહ ત્યાં માતો નહતો. પ્રદર્શનને માટે સ્થાનિક સુધરાઈની નિશાળો આજે ખાસ બંધ રાખવામાં આવેલી અને છોકરાઓનાં જે ટોળા પ્રદર્શન જોવા ઉતરી પડયા હતાં તેઓને અંકુશમાં રાખવાનું કામ ઘણું મુશીબત થઈ પડયું હતુ. ઢોરોના નિર્ણયનું કામ બપોરના લગભગ એક વાગે પુરૂ થયું હતું અને તે લગભગ બધો વખત પ્રદર્શન કમીટીના પ્રમુખ મી. એસ. એચ. કોવર્નટન હાજર રહેલા હતા.

ખેતીવાડી વિભાગમાં ઇનામનો નિર્ણય કરવાનું કામ લગભગ સાંજના ચાર વાગ્યા સુધી ચાલ્યું હતું, અને તેમાં ખા બા. આદરજી, મી. નાથાભાઇ પટેલ અને ખેતીવાડી ખાતાના અમલદારોએ સારી મહેનત કરી હતી. દિવસના ત્રણ થી પાંચ વાગ્યા સુધી વેટરીનરી ખાતા તરફથી ઉત્તર વિભાગના ઇન્સ્પેકટર મી. પી. ડી મનીઆરે "ઢોરના ચેપી રોગો અને તેને અટકાવવાના ઉપાયો" "ઘોડાની ઓલાદ અને ઉછેર" તેમજ સ્થાનિક વેટરીનરી એસીસ્ટન્ટ મી. સી. એન દેશાઈએ "તદુરસ્ત જાનવરની સંભાળ અને માંદાની માવજત" એ વિષયોપર તથા ખેતીવાડી ખાતા તરફથી જુદા જુદા વિષયોપર ભાષણો સ્થાનિક મ્યુનિસિપાલીટીના પ્રમુખ અને ભરૂચ ખેતીવાડી મંડળના ઉપપ્રમુખ સરદાર રા બા મોતીલાલ ચુનીલાલના પ્રમુખપણા નીચે આપ્યાં હતાં. આ ભાષણો તેમજ તા. ૨૭ મીને દિવસે આપવામા આવેલાં ભાષણોમાંનાં કેટલાંક ભાષણો નો સાર ત્રિમાસિકના આ અંકમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે, અને બાકીના ભાષણો હવે પછીથી આપવામાં આવશે.

સાંજના પાંચ વાગે ઇનામ વહેંચવા માટે જીલ્લા કલેકટર મી એસ એચ. કોવર્નટનના પ્રમુખપણા નીચે એક વગવાળી જાહેર સભા મળી હતી તે વખતે શહેરના યુરોપીઅન તેમજ દેશી નામાંકિત ગૃહસ્થો ઉપરાંત અસંખ્ય ખેડુતોએ તથા તાલુકા અમલદારોએ હાજરી આપી હતી શરૂઆતમાં પ્રદર્શન કમીટીના ઓ. સેક્રેટરી મી ઇશ્વરલાલ એન દેસાઈએ પોતાનો રીપોર્ટ વાંચી બતલાવ્યો હતો અને ખેડુતોને ખેતીવાડી મંડળને મદદ કરવાને અને તેના કાર્ય વ્યવહારમાં ઉલટથી ભાગ લેવાને વિનતી કરી હતી બાદ જીલ્લા કલેકટર સાહેબે તે રીપોર્ટની સાથે મળતા થઇ આવા પ્રદર્શનથી થતા ફાયદા અને તેવાં પ્રદર્શનમાં ભાગ લેવાને અને ખેતીવાડી મંડળને મદદ કરવા ટુકમાં સમજાવ્યુ હતુ. બાદ મી. ટેલર, મી બ્રુઇન તેમજ બીજા હાજર રહેલા ગૃહસ્થો સમક્ષ રૂા. ૧૦૦૦) થી વધુ અવેજના ઇનામો જુદા જુદા ઢોર તથા ખેતીવાડીના નમુનાઓ માટે વહેંચી આપ્યા હતાં. મી નાથાભાઈ બાપુભાઇને સૌથી સરસ દેશી કપાસનો નમુનો રજુ કરવા માટે મંડળ તરફનો સોનાનો ચાંદ એનાયત કર્યો

હતો સરકાર તરફનો ચાંદીનો ચાંદ સૌથી સરસ વાછરડી માટે ડુંગરીના પટેલ નુરભાઇ મહમદને મી શ્રુઈન તરફથી આપવામાં આવ્યો હતો.' બાદ ઓ. સેક્રેટરીએ આવતા વર્ષમાં ફરીથી આવું પ્રદર્શન ભરવાની ઈચ્છા દેખાડી હતી અને તેને માટે પૈસાની મદદ કરવા સભાને વિનવ્યું હતું તે પરથી મી. જહાંગીર દીનશાહ દલાલે જો પ્રદર્શન ભરૂચમાં યા તો સજોદમાં ભરવામાં આવે તો રૂા ૫૦૦) આપવા જણાવ્યું હતુ. મી. હરીભાઇ ઝવેરભાઇ અમીન, તથા મી. નાથાભાઈ બાપુભાઇ તથા અન્ય આગેવાન ખેડુતોએ પોતાને મળેલા ઈનામના રૂપીઆ આવતા વરસના પ્રદર્શન ફંડમાં આપી દીધા હતા. બાદ કમીટીના કેટલાક હાજર રહેલા મેમ્બરો સાથે પરોણાઓ મી ટેલર તથા મી શ્રુઈનનો ફોટો લેવામાં આવેલો, તેમજ આખા પ્રદર્શનના વ્યુની પણ છબી લેવામાં આવેલી. જે ઢોરોને પહેલુ ઇનામ મળેલુ, તેમાંના કેટલાકની છબી લેવામાં આવેલી અને બાકીનાનો ફોટો પાછળથી લેવા તજવીજ કરવામાં આવેલી. ઇનામની યાદી બીજા ભાગપર પ્રગટ કરવામા આવી છે.

પ્રદર્શનના દિવસો દરમ્યાન લગભગ દશ હજારથી વધુ સખસોએ હાજરી આપેલી અને પ્રદર્શનની જગ્યા એક મેળા સમાન થઇ પડી હતી. પ્રદર્શન એટલું બોધદાયક, આકર્ષક, રમુજી અને ફતેહમંદ નીવડયું હતું કે જો કે પ્રદર્શન ફકત બેજ દિવસને માટે ખુલ્લુ રાખવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો, છતાં ડીસ્ટ્રીકટ જડજ મી. આડવાની અને બીજા અન્ય ગૃહસ્થોની ફરમાશથી ખાસ સ્ત્રીઓ માટે તા ૨૯ મીએ તે ખુલ્લું રાખવામાં આવેલું, અને લગભગ એક હજાર સ્ત્રીઓએ તેનો લાભ લીધેલો અને તેઓને માટે સાંજના જાદુઇ ફાનસના પ્રયોગો ખાસ કરી બતાવવામા આવ્યા હતા આ પ્રદર્શનને ફતેહમંદ બનાવવાનું માન ખેતીવાડી તથા વેટરીનરી ખાતાના તેમજ સ્થાનિક સરકારી અમલદારોને ખાસ ઘટે છે, અને તેઓની સહાયતા માટે મંડળ તેઓનો ઉપકાર માને છે

———*———

ભરૂચ જીલ્લાની ખેતીવાડી.

—*********—

મહેરબાન પ્રમુખ સાહેબ, સદગૃહસ્થો અને ખેડુતભાઇઓ,

આજ બે દિવસ થયાં અત્રે ભરવામાં આવેલા ખેતીવાડીના પ્રદર્શનમાં આપને ખેતીને લગતાં ઓજારો, ખેતીમાં થતા જુદી જુદી જાતના પાકના તુલોના નમુનાઓ વગેરે બતાવી, સુધરેલી ઢબનાં હથીઆરો ચલાવી તેનાથી થતાં

પાક વણુશી જવા દે એટલે કમી પાક લે, માટે વધુ પેદવાર લેવાને માટે સાધન, સવડ, જમીનની મગદુર, તેની મશાગત, ખેતીની માવજત અને ખેડુતની પોતાની કુનેહ શકિત વગેરે સર્વે જોઇએ છે

ખેતીમાં સુધારા-વધારાનો અવકાશ.

ઉપરના બ્યાનથી આપણે એટલું જોઇ શકીએ છીએ કે આ જીલ્લાની ખેતી માં પણ સુધારા-વધારા દાખલ કરવાની અવકાશ છે. હાલ તુરતને માટે હુ નીચેની વીગતના રજુ કરૂ છુ.

ખેડ, ખાતર ને પાણી નશીબને (ધનને) લાવે તાણી. આ આપણી જુની કહેવત વજુદવાળી છે સારી ખેડ કરવા માટે પુરતાં સારાં હથીઆર જોઇએ કરણ શિવાય સારી ખેડ કરવાનુ આ જીલ્લામાં બીજું હથીઆર નથી. કાંઇક કમી વરસાદને લીધે અને કાંઇક પુરતા બળદોની તંગીને લીધે અને કાંઇક આપણા ખેડુત ભાઇઓની મોજવૃત્તિને લીધે પહેલાંના જેવી કરણીઓ હાલ કાઢવામાં આવતી નથી, તેમ વાસેલ ખેતરની પુરતી ખેડ પણ થતી નથી.

ગુદરડો યા ચીડો (Cyprus Rotandus) હવે ભરૂચની કાનમમાં તેમજ સર્વત્ર ઘર કરી બેઠો છે બીજાં ઉંડાં મૂળવાળાં ખડ પણ વધી ગયાં છે જેવાં કે દાભડો, ખાવો વગેરે હવે વખત એવો આવી લાગ્યો છે કે આપણે ઉંડી ખેડ કરવી જોઇએ. કરબણીથી જમીનની ઉપલી ચાર ઇંચની માટીની નીચે જે પડ (Pan) બંધાયાં હોય તે તોડી જમીન મોકળગારી કરી દેવી. આપણી ઘણે ભાગની કાળી જમીન રેચાણીયા થઇ ગઇ છે, એજ જમીનનું મોકળગારા-પણુ કમી થયલું સૂચવે છે માટે—

ઓજારો સંબંધે (Implements).

૧ ઉંડી ખેડ કરી શકાય એવાં હળો વાપરવાં શરૂ કરવાં જોઇએ.

ખાતર સંબંધે (Manures).

૨ ખાતરનો પુરવટો પુરતો નથી. વાસેલ ખેતી યથાસ્થીત થઇ શકતી નથી, માટે શણના પડવાસ પાડવાની પ્રથા આદરવી અગર કપાસની સાથે ગાળાબધી શણનુ પડવાસ માટે વાવેતર કરવુ. (Strip cultivation of Cotton & Saun).

ઘાસીયાં કરવા વિશે (Pastures).

ઉપર પ્રમાણે પદ્ધતિઓ દાખલ કરીશું એટલે એમ જણાશે કે તદન વાસેલ ખેતી કરવાની રૂઢી પણ બદલી શકીએ. આ વાસેલ ખેતીને બદલે ઘાસીયાં

કરીએ તો ઘાસચારો વધે જમીનની ફળદ્રુપતા ઘટે નહિ. કારણ કે સારી જમીનપર ઘાસીયાં કરીએ અને પાછા પદર વરસ પછી તેને ખેડી ખેતર કરીએ તો ઘણા વરસ સુધી વગર ખાતર આપે સારાં તુલ તે જમીન-ખેતર પરથી લઇ શકાય

તુલની હેરફેર સંબંધે. (Rotation of crops)

૪ આ જીલ્લામાં ચોમાસુ તુલ માત્ર એક કપાસજ થઈ પડયુ છે. હવે આપણે ચોમાસુ જુવાર-કઠોળના મિશ્રણ સાથે-કરીએ તો એ થઇ શકે એમ છે, એથી પણ આપણે અનાજ-કઠોળ અને ઢોરનો ચારો (કડબ અને ગોતર) વધારી શકીએ

મે ઉપર કહ્યુ છે તેમ અદ્યાપિ સુધી આપણે થોડી જુવાર, થોડા ઘઉં, લાંગ, તલ, તુવેર વગેરે રવી તુલ તરીકે ફકત લઇએ છીએ.

વાસેલ જમીન ઘાસીયામા મુકીએ. કપાસ, જુવાર અને મિશ્રણ કઠોળ પ્રમાણસર કરીએ તો થઈ શકે અને હાલ દાણાની, ઘાસચારાની, દહીં દુધની વેઠવી પડતી મોઘવારી ખેડુત ભાઇઓને તો વેઠવી નજ પડે.

બાગાયતિ તુલો. (Vegetable & Fruit crops.)

૫ નદી ઝાઠાની જમીનોપર બાગાયતિ તુલો કરી શકાય, તેમજ સારાં ફળ ફળાદિક ઝાડો પણ વાવી શકાય. અનુભવથી આનો પ્રચાર વધશે.

ખારની જમીન સુધારવાના પ્રયાસ યા વધુ ખારવાળી થતી અટકાવવાના પ્રયાસ. (Salt-land reclamation.)

૬ ખારની જમીન સુધારવા યા ખારની પાસેની જમીનો વધુ ખારવાળી થતી અટકાવવા વિશેની વિગતો નિચે પ્રમાણે છે—

માનવતી સરકાર તરફથી આ સબધે હાસોટ બધ વગેરે પ્રયાસો થયલા છે, તેમજ ખેતીવાડી ખાતા તરફથી બોધદાયક અખતરા હાસોટ તાલુકામા સુનેવ કલ્લા ગામે ચાલુ છે

ખેડુત ભાઇઓ પણ જાતે આ સબંધે ઘણુ કરી શકે એમ છે. એ નીચે પ્રમાણે—

(અ) ઉડતા ખારને અટકાવવા પવનવાળી બાજુપર ખેતરને મેઢે પાળો બાંધવી અને તેને પડખે કેરા, ગુગળ, થોર વગેરે છોડ ઉછેરી મજબુત વાડ બનાવવી આ વાડ (Wind-break) પવન અટકાવવાનું કામ સારશે.

(બ) જમીન ખેતરની સારી ઉંડી ખેડ કરી ખેડી નાખવી.

(ક) ખેતરમાં પુષ્કળ સેન્દ્રિક ખાતર નાંખવુ.
(ડ) સંવડ પ્રમાણે ખેતરમાથી ચોમાસુ પાણી જવા કાઢા ખેદવાની જોગવાઈ કરવી.
(ઇ) આવા ઘણા ખેતરોના કાઢાનુ પાણી ઢાળવાળી વહેણો મળે તેમાં ઢાળવું વગેરે.

ઉપર પ્રમાણે કુનેહથી ખેડ કરી રવીપાક લેવાથી જમીન સુધરવા સભવ છે.

અલબત પાણી વહી જવા મોટા કાંસ (Drains) કાઢવા યા કઢાવવા તરફ લક્ષ દોરવવાની પણ આવશ્યકતા છે

ચોમાસુ પાણીના નિકાશ માટે કાઢાની જરૂર. (Field-drainage.)

૭ જીલ્લાની કાળી જમીનના પ્રદેશમા ચોમાસુ પાણીના નિકાશનુ સાધન કાંસ યા કાઢારૂપી નથી વરણામાથી આગળ નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કાનમ ના ભાગમા સાર્વજનિક ઉપયોગને માટે કાસ બનાવેલ છે. એવા આ જીલ્લામા પણ જરૂરી છે હવે ખેડુત ભાઇઓ પોતે પોતાના ખેતર પુરતુ સાધન કરવા ઇચ્છે તો ગામદીઠ આસામીવાર એકમેકના ખેતરને પાણી વહી જવા નાના કાઢા ખોદે આ નાના કાઢાનુ પાણી ગામ તળાવ યા નજીકમા કોઇ ખસબારૂપી વ્હેળા-વ્હેળો હોય તેમા ઢાળે તો બનવાજોગ છે આ પ્રકરણ પણ ગભીર છે, એને માટે રૈયત અને માનવતી સરકાર બન્ને સાથે મળી ફત્તેહમદ માર્ગ આણી શકે

રેલ્વે, જાહેર સડક યા બાંધકામથી પાણીના નિકાશમાં થયલા અવરોધ. (Obstruction to drainage by Railways, Public Roads & Buildings.)

૮ કેટલીક જગાએ રેલવે, જાહેર સડક, અને બાંધકામોને લીધે પણ પાણીના વ્હેણની અડચણો ઉભી થયલી છે એનુ નિરિક્ષણ કરી કયા માર્ગ લેવા થી એ દુ ખ દુર થાય એ પણ તપાસવાનુ છે

ગૃહસ્થો અને ખેડુતભાઇઓ, મે ભરૂચ જીલ્લાની સાધારણ ખેતીની મુખ-તેસર હકીકત આપની આગળ રજુ કરી છે મારા મિત્ર મી એમ એલ પટેલ કોટન સુપરવાઇઝર કપાસની ખેતી ઉપર વિવેચન કરનાર છે, તેમ મી પ્રયાગ વનસ્પતિ શાસ્ત્રી ફળ ફળાદિક (Fruit culture) ની ખેતી વિશે વિવેચન કરવાના છે એટલે આપને ખાસ વિષયોનુ પુરૂ નિરિક્ષણ જાણવાનુ મળશેજ.

આપણી કહેવત છે કે "સપ ત્યાં જપ", ભાઇઓ, આપણે વિવેકી થઇ, એકબીજાની દાઝ જાણતા થઇ આપણા જુના લોકની સોંઢલ નીતિએ ચાલીશું (Co-operating inmutually) તો સપ વધશે, જ્ઞાન વધશે અને જપ (સુખ) મેળવશું,

ભરૂચ. તા. ૨૮-૨-૧૯૨૦.

ગુલાબભાઈ એન. દેશાઈ.
ડીવીઝનલ સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ ઓફ એગ્રીકલચર ઉ. ભા.

(Lecture on Cotton Improvement delivered by Mr. M. L. Patel Cotton Supervisor at the Broach Exhibition on 28-2-20.)

મે. પ્રમુખ સાહેબ, સદગૃહસ્થો અને ખેડુતભાઇઓ,

કપાસ આ જીલ્લામાં ઘણોજ ઉપયોગી થાય છે, કારણ કે તે લગભગ અડધો અડધ જમીનપર વાવવામાં આવે છે તેથી તેના ભાવ તાલની પ્રથમની સ્થીતિ અને હાલની સ્થીતિ વિષે હું વિવેચન કરીશ.

આ જીલ્લાનું રૂ પ્રથમ આખી દુનિયામાં વખણાતું હતું; કારણ કે તેમાં-થી ઝીણું કપડુ બનતું હતું, તેને પરદેશી વેપારી ચાહીને ખરીદતા હતા. આજથી દશ વર્ષપર ભરૂચ અને નવસારીના રૂના ભાવ વચ્ચે એક ખાંડીએ ફક્ત રૂા. ૨૫) નો ફેર હતો, તે હવે રૂા ૧૦૦) ઉપર રહે છે. આનુ કારણ એ છે જે આ જીલ્લાના કપાસના બીમાં ઘણુંજ મીશ્રણ ગોધારી જાતના કપા-સનુ થઇ ગયું છે ગોધારી કપાસનો રૂનો ઉતારો વધારે છે અને તેથી કપાસ ના વેપારી તેને પસંદ કરે છે, કારણ કે વેપારી તેવા રૂને હલકા ભરૂચ તરીકે વેચી શકે છે અને ભાવ ઉપજાવે છે, પણ જ્યારે વરસાદ ઓછો હોય છે ત્યારે ખાસ કરીને તેનો તાર ખાનદેશના રૂના જેટલો હોય છે, ને તેથી ગઇ સાલ આ જીલ્લાના રૂને કોઇ પણ ખરીદતું નહોતુ. સાધારણ વર્ષમાં પણ આ કપાસ નો તાર ચોખ્ખા ભરૂચી કરતાં ઘણોજ ઉતરતો હોય છે ને જ્યારે ગોધારી કપાસના નામથીજ આ જીલ્લાના રૂની કીંમત ઉપજશે ત્યારે રૂા. ૨૦૦ થી ૨૫૦ ઓછા ઉપજશે ને ત્યારે વેપારી અને ખેડુતને ઘણોજ ગેરફાયદો થશે અને હાલના કર્તવ્યને માટે પસ્તાવું પડશે.

આ જાતના કપાસનું બી વધી જવાનુ કારણ એ છે જે કપાસના વેપારી તુરતનો ફાયદો જોઇ વધારે ઉતારાવાળો કપાસ જુદો પીલાવી તેનું બી ખેડુતને ઓરવાને જુદું રાખી વેચે છે.

આ મુળ કારણ શિવાય બીજા કારણોએ પણ થોડે અંશે આ જીલ્લાના કપાસનુ નામ ખોયુ છે (૧) વેપારી ખેડા, અમદાવાદ અને કાઠીઆવાડથી વહાણ અગર ટ્રેન મારફતે હલકો કપાસ લાવી આ જીલ્લાના કપાસ ભેગો કરી પીલે છે ને તેવા રૂને ભરૂચના નામે વેચે છે માટે વેપારીઓએ દીર્ઘદ્રષ્ટિએ જોઇ આવુ કરવુ જોઇએ નહિ, તેમજ ગોઘારી કપાસના વધારે ઉતારાથી લલચાઇ નહિ જતા તેનો ભાવ ઓછો આપી અગાઉ ભરૂચનુ નામ મેળવવા પ્રયાસો કરવા જોઇએ

અહીંના ખેડુતો પણ હાલ તુરતના કપાસના ભાવથી ન લલચાતાં તુલને. એકને એક ખેતરમા નહિ ઓરતા તુલનો હેરફેર કરવો જોઇએ, હેરફેર કરતા નથી તેથી સુકારાનો રોગ વધે છે, અને જયારે આ રોગ વધે છે ત્યારે ઘણા વરસ સુધી એ ખેતરમા કપાસ થઈ શકતો નથી અને તેથી સરેરાશ ખેડુતને તુલનુ અવરનવર કરવુ ફાયદાકારક છે.

જો ખેડુતો કપાસની ખેતીમા નીચે પ્રમાણે સુધારા કરશે તો કેટલેક અંશે અહીંનુ રૂ સુધરશે અને પાકમા પણ વધુ ઉતરશે આ જીલ્લામા કપાસ ઢેકી મુકવાની પદ્ધતિ છે આવા ખેતરમાં ગોસઇ છોડનુ પ્રમાણ ઘણુંજ હોય છે તેથી ઓછો પાકે છે, માટે એક વરસાદ થયા બાદ કરણણી કાઢયા પછી જે ખેતર વાસેલ ન હોય તેમાં કપાસ ઓરે તો પાકમા ખેડુતને ફાયદો થશે

કપાસીઆ નહિ ઉગવાથી અથવા વધારે વરસાદને લીધે કપાસના ખેતરમાં ઘણા લાળા ખાલા જોવામા આવે છે આવુ થાય છે ત્યારે ખેડુતો ફરીથી ઓરે છે અગર તો હાથવતી તુણાવે છે, આથી કપાસ બરાબર કોઇ કોઈ ફેરો ઉગતો નથી, માટે જો ખેડુતો આવા ખાલા હાથીઆ હળવડે પુરે તો જલદી ઉગશે અને પાકમા વધારો થશે.

આ જીલ્લામા કપાસ વલખલ ઓરવાની રીત છે આ વલખલ જગ્યામાં શણ છાગી અગર ઓરી, તેનો પઢવાસ પાડે તો જમીનની મગદુર સચવાઇ રહેશે અને જમીનમાથી સારો પાક લેવાશે. હાલમા ખેડુતો કાલા તોડી લઈ ઘેર ફોલી કપાસ કાઢે છે, તેથી તે કપાસ ઘણોજ કચરાવાળો હોય છે અને તેથી ભરૂચી રૂનુ નામ બગડયુ છે વળી વણવામા કાચા કાલાં ફાડી કપાસ વણે છે, અને કપાસ આખો દિવસ વણે છે કપાસનાં કાલા સારા ફાટેલાં અને તેને સવારે વણવાની પદ્ધતિ સારી છે અને ખેડુતે બનતા સુધી તેમજ કરવાથી ભરૂચનુ નામ સુધરશે

આ પ્રદર્શનમા કેટલાક ખેડુતોએ સારા સારા પુકાવણી લઇ તેના નમુના મોકલ્યા છે. તેવા કપાસના નમુનાવાળામાથી ઘણાઓએ ઇનામ મેળવ્યાં

છે આવી રીતે કપાસ વણી તેને જુદો પીલાવી તેનુ જ બી ઓગ્વામા વપરાય તો ઉગવામાં તથા પાકવામા પણ ઠીક પડશે માટે ખેડુતોએ આ પ્રમાણે કર્વું જોઇએ

વળી ગોંધારી કપાસ પાકવામાં ખેડુતને ચોખ્ખા દેશી કરતાં સરખોજ ઉતરે છે એવુ અને ભરૂચ ફાર્મના અખતરા પરથી જણાય છે, માટે ખેડુતને ચોક્ખો ભરૂચી કપાસ કરવામાંજ ફાયદો છે—

આ ગોધારી કપાસને નાબુદ કરવામા આખા ગુજરાતનુ હિત સમાયેલુ છે. ભરૂચ જીલ્લામાથી કપાસીઆ ઓરવા માટે ખેડા, અમદાવાદ, પચમહાલ અને કાઠીઆવાડ સુધી જાય છે, માટે જો આ જીલ્લાનુ બી સુધરશે તો ઉપર દર્શાવેલા જીલ્લાઓનુ પણ બી સુધરે ને તેનો પાક સુધરતો જશે આખી પ્રજાનુ વલણ દિવસે દિવસે ઝીણુ કપડુ વાપરવા તરફ છે અને તેથી દિવસે દિવસે જાડા ને ઝીણા કપડા વચ્ચે ફેર વધતો જાય છે, ને તેથી જો આપણે ચોકખો ભરૂચી રૂ (ઝીણા કપડા બનાવવા માટે પેદા નહિ કરીએ) તો થોડા વખતમાં ઝીણા કપડાનો ઘણોજ ઉચો ભાવ આપવો પડશે, અને અમેરીકા તથા ઇજીપ્શીયન રૂની કીંમત ઘણીજ વધી જશે આપણા દેશના આગેવાનો સ્વદેશીની ચળવળ કરી રહ્યા છે, પણ જો આપણે ઝીણુ સુતર કાંતવા ઝીણું રૂ પેદા કરીશુ નહિ તો પરદેશથી તેવુ રૂ મગાવવું પડશે અને તેથી આપણા દેશને તેનાપર આધાર રાખવો પડશે અને આપણી મીલો ઘણુજ ઓછુ કામ કરી શકશે, આવી સ્થીતિ સુધારવાને વેપારી, સરકાર અને ખેડુતોએ ભેગા થવાની જરૂર છે સુરત જીલ્લામાં જે પ્રમાણે કરે છે તે મુજબ આ જીલ્લામા થશે તો તેને ઘણો ફાયદો થાય એમ છે સુરત ફાર્મપર છોડે છોડ ફરી જે છોડને વધુ દીંડવા હોય, પુષ્ટ સારી હોય, રૂનો તાર લાબો હોય ને ઉતારો પણ સારો હોય તેવા છોડના કપાસને જુદો પીલી તેનુ બી જુદુ ઓરી ચોકખુ બી તૈયાર કરવામાં આવ્યુ છે આવું બી આખા ગામડાઓમાં ઓરાવી તેનો કપાસ એક મોટા વેપારીને વેચવાથી ત્યાના ખેડુતને છેલ્લા પાચ વર્ષમાં સરેરાશ ૧ ભારે રૂા ૭ થી ૨૦ નો ફાયદો થયો છે, અને આ વરસે પણ ૬૦૦૦) એકર જમીન આવા બીથી ઓરાઇ છે, માટે આ જીલ્લામાં પણ એક વગાના ગામડાઓના બધા ખેડુતો અને વેપારીવર્ગ ભેગા થઈ આવુ બી ઓરે તો તેમને પણ ફાયદો થશે.

No 816 of 1920.

Submitted with respects to the Divisional Superintendent of Agriculture Gujarat Surat.

H. L. Patel.
Cotton Supervisor

Surat, 1-8-1920.

નથી વળી દુધની મોંઘવારીને પરિણામે જ્યારે ખેડુતનાં છોકરાંને દુધ આવા સરખું પણ મળતું નથી તો પાડીઓનો ઉછેર પણ થવા સંભવ નથી અને આજ દીન સુધી જેવી ધાવણા પાડાઓની દશા થતી આવી છે તેવીજ હવે પછીથી ધાવણ એટલે દુધ વિના પાડીઓની દશા પણ તેવીજ થવાની.

" વળી સારામાં સારી ભેંસો મુંબાઈ જેવા શહેરમાં દર વરસે તણાઇ જવાની, જે ઉચી ગયા બાદ કતલખાનુ દેખવાની. શિવાય સારી કીંમત આવવાથી ઉમદા જાનવરનું પરદેશ ખાતે વેચાણ વિગેરે કારણોને લીધે, ઢોરની વધુ અને વધુ અછત થતી રહેશે.

Extract from the Book on the Milk problem in Indian cities with special reference to Bombay by L. L. Joshi. B. S. C. M. D. published in 1916.

મુબાઈ શહેરમા ઢોર ખાતાના મુખ્ય ઇન્સ્પેકટર સાહેબના રીપોર્ટને આધારે ઉચી ગએલા જાનવર પૈકી સેંકડે પોણોસો ટકા કતલખાનામાં જાય છે, જ્યારે બાકીનાં પચીસ ટકા જેટલાં ઢોર પાછાં ગામડે રવાના થાય છે અને ૧૯૧૪–૧૫ ની સાલમાં વાંદરાના કતલખાનામા ૪૪૧૭૭ ગાયો અને ૮૫૭૪ ભેંસો ખપી ગઈ, જે પૈકી ૩૦૦૦ ગાયો અને બધી ભેંસો હુંન્નણ ઢોરનાં તબેલામાંથી આવી હતી તેજ વરસનાં અરસામા કુરલા ખાતે બીજી ૫૦૦૦ ભેંસો કતલખાનામા ખપી ગઇ, જે મળી કુલ એકંદરે ૧૩૬૦૦ ભેંસો મુંબાઈ ખાતે એક વરસમાં ઓછી થઇ. એમ અડસટવામાં આવે છે કે મુબઇ શહેરની કુલ ભેંસો પૈકી સેંકડે ૪૦ થી ૪૫ ટકા જેટલી કતલખાનામા જાય છે. કલકત્તા ખાતે સને ૧૯૧૩ની સાલમાં ૯૧૪૭ ગાયો કતલખાનામાં વપરાઇ.

વિગેરે વિગેરે..................

વળી વિશેષ નવા જમાનાના રીતરીવાજને ભોળપણામાં અનુસરવાથી ખેડુતે મોટી થાપ ખાધી છે. દાખલા તરીકે જુના જમાનામાં ફક્ત ઘરડા જમીનદારો અફીણ, કસુંબો તથા હુકકો લઇ બેસતા, તે તો જગતમાંથી ગયું છે, પણ બકરી કાઢતા ઉટ પેસે તેની પેઠે આજ ઘેરઘેર ચહાનું ચોખ્ખું પેસવાથી જે ખેડુત મળસ્કામા પોતાના ખેતરમાં કામે લાગી જતો તે હાલ ચહાપાણી લીધા શિવાય પથારીમાંથી ઉઠી શકતો નથી અને કામ કરવુ એ તો એક મજુરનો ધંધો છે એમ માની બેઠો છે. વળી પહેરવેશ ઘણોખરો સુધારાને અનુસરીને ધારણ કર્યો છે અને હવે કુદરતી રીતે સ્થીતિ એવી આવી લાગી છે કે ગરજ થવા છતાં [illegible] કામ કરવાની શક્તી અથવા તો હીંમત ખેડુતવર્ગમાં રહી નથી.

[illegible] પુષ્ટીકારક ખોરાકના અભાવે ખેડુતની શારીરિક

તથા માનસિક નબળાઇ તથા બીજી તરફ ઢોરની અછત અને તે પણ નબળાં પાતળાં, તેની સાથે દુનિયાની હરીફાઇના સબબે સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન આવે તેવી મોંઘવારીની જ્યારથી શરૂઆત થઇ ત્યારથી ખેડુતને ઘર-સંસાર ચલાવવા મા અનેક મુશ્કેલીઓ ઉભી થઇ છે. વળી ચહા, પાન, બીડી અને તેવાજ બીજા નવા રીતરીવાજના એટલા બધા દાસ બની ગયા છીએ કે હવે કંઠે પ્રાણ આવ્યાં હોય તેમ લાગે છે. આ સ્થીતિને પહોચી વળવાનો પ્રયત્ન ખેડુત તરફથી જારૂ છે, પણ તે અવળી દિશાએ થયો છે. એમ કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. જેમ જેમ મુશ્કેલી નડતી ગઇ તેમ તેમ વધુ પૈસા મેળવવા તરફ ખેડુતોનુ લક્ષ દોરાયુ છે, એટલે કે થોડી જમીનવાળો વધુ જમીન ગમે તો સાંથે અગર તો ભાગે લઇ ખેડવા તરફ પ્રેરાયો છે અને તેવી સ્થીતિમાં બધાં પડતર ઘાસીઆં જમીન ખેડાણમાં આવી ગઇ છે આમ થવાથી પ્રત્યેક બળદની જોડ ઉપર પહેલા જેટલી જમીનનું ખેડાણ થતું તેના કરતા હાલમા વધુ થાય છે. જ્યારે ખેડુત તથા બળદની શારીરિક સ્થીતિ પહેલાનાં કરતાં ઘણીજ નરમ થઇ છે, એટલે કે ખેડ ઓછી અને નબળી થવાની સાથે વાસેલ ખેતરોમા ઘટાડો (૧૯૦૩-૦૪ વાસેલ પડતર જમીન ૯૪૯૮૪ એકર, ૧૯૧૫-૧૬ વાસેલ પડતર ૪૫૬૩૯ એકર અને ૧૯૧૭-૧૮ મા ૩૧૦૭૪ એકર વાસેલ પડતર જમીન.) અને વારાફરતી તુલ લેવાની જુની પદ્ધતિનો અભાવ, મુઠેલ કામ થતું તેને બદલે વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યને પરિણામે દામ ખરચી મજુર થકુ કામ લેવાની પદ્ધતિ વિગેરે વિગેરે કારણોને લઇને પાકની જે ઉત્પન્ન થવી જોઇએ તે હવે થતી નથી કહેવત છે કે જેની જમીન બહોળી તેનુ બળુ-સાંકડુ અને ખેતી ઘણી શેતી નહિ તો ફજેતી.

કેટલીક કુદરતી આફતો જેને આપણે પહોચી વળીએ તેમ નથી, તેવાં કારણોને બાદ કરી બીજાં જે કારણો આપણા પોતાના પ્રયત્નવડે પહોચી વળીએ તેમ હોય તેવા ઇલાજો લેવાની હવે આપણી ખાસ ફરજ છે ગમે તેટલી મોંઘવારી હોય છતાં ખેડુત પોતાની દરરોજ જોઇતી ચીજો પોતાની મેળે પકવે તો તેને ઘણાજ થોડી જરૂરની ચીજો બહારથી લાવવાની ફરજ પડે, એટલે કે પોતાને તથા પોતાના ઢોરને માટે દાણા તથા ઘાસચારો જો પુરતો હોય તો તેનુ ઘણુ જ સઙ્કટ ઓછુ થાય તેમ છે, અને તેમ કરવા માટે એક તો તેને વધુ વાવેતર ઘાસ દાણા માટે કરવુ જોઇએ જેવાં કે ઘઉં, બાજરી, ડાંગર, જુવાર, વળી તુવેર તથા બીજા કઠોળ અને ઘરમા કામે લેવાતા તેલી બીયા તલ, એરંડી વિગેરે અને ત્યાર બાદ કપાસનુ વાવેતર કરવુ જોઇએ આમ કરવાથી સારો ખોરાક પુરતા પ્રમાણમા તેને હરહમેશ મળશે વળી વધુ ઘાસ પકવવાથી જાનવર પણ વધુ પાળી શકાશે, જેથી એક તો ખેતી સારી આબાદ થાય અને બીજુ ઘી, દુધ, છાશ વિગેરે બહોળા પ્રમાણમાં મળે વળી તદ્‌-

વિગેરે પકવવાથી કચરીઉ, ખોળ વિગેરે જાનવરને ખવરાવી સારાં આબાદ બનાવે અને તેલ વેચાતુ લાવવુ પડે નહિ. એરંડી પકવી પાળવાને માટે દિવેલ પણ તેને વેચાતુ લાવવું નહિ પડે શિવાય ખાતરને માટે ખોળ ઉત્પન્ન થાય ઉપર પ્રમાણે જાનવરમાં વધારો થવાથી ખેડ વધુ અને સારી થવા સંભવ છે, અને તેમ કરવાથી પાકમાં વધારો થશે. વળી વધુ વાસેલ જમીન મુકવાથી ખેતર ચોખ્ખા રહેશે અને બીજે વરસે નીંદામણ પ્રાછળ ખરચ કમી લાગશે અને પાક માં વધારો થઈ જમીનની ફળદ્રુપતા કાયમ રહે તેમ છે. વધુ વાવેતર ઘાસ દાણાનુ તથા વાસેલ પડતર જમીન રહેવાથી આજ કંઇ ખેતરમાં કાયમ કપાસ પછી કપાસ આવવાથી જે પાક નિષ્ફળ જાય છે, તેમ નહિ થતાં વારાફરતી તુસ લેવાના પરિણામે ખેતરોની સારી સ્થીતિ અને પાકની આબાદી થવા સંભવ છે.

સુરેલ કામ કરવાની પદ્ધતિથી એક બીજાનું કામ પોતાનું માની જે ત્વરા થી વખતસર અને ઉમળકા ભેર થતુ તે હવે મજુરે થઇ થઈ જવાના સબબે કવખત, નહિ સરખુ અને ઘણેજ વધારે ખરચે થાય છે, એ દરેક ખેડુતભાઇ અનુભવી રહ્યા છે. તે શિવાય મહકાર્ય બીજી ઘણી પ્રવૃત્તિઓમાં જરૂર છે તેમ છે. જેવા કે બીનો તથા ઘાસચારાનો સંગ્રહ, કપાસીઆ, ગુવાર મીઠું જેવી ચીજો જથાબંધ મગાવી જરૂર પ્રમાણે વહેચી લેવાની રીત, પાકનું વેચાણ જથાબંધ એક વહેપારીને વેચી વધુ દામ મેળવવામા અને સુધરેલી હળનાં ઓજાર કે જે એક માણસ ખરીદી શકે તેમ ન હોય પણ ગામાત ખરીદી દરેક નાનો અગર મોટો ખેડુત ઉપયોગમા લઈ શકે, સારા સાંઢ અને પાડા ગામાત રાખી ઢોરો ની ઓલાદમાં સુધારો કરી શકે વિગેરે વિગેરે.

G. P. Pathak.
District Agricultural Overseer,
Broach.

ફળ ફળાદિનાં વાવેતર.

—***********—

મુંબાઇ ઈલાકામા ગુજરાત એ ફળ ફળાદિના વાવેતરમાં ઇલાકાના બીજા ભાગમાં ખાસ કરીને દક્ષિણના કરતાં ઘણીજ ઓછી જમીન ધરાવે છે. આમ થવાનું કારણ તરીકે ગુજરાતના કુવાઓની ઘણી ઉંડાઇ અને ઘણા ભાગમાં ખારૂં પાણી છે, એમ માનવામાં આવે છે પણ નર્મદા, તાપી અને સાબરમતી જેવી નદીને લગતા ભાગોમાં આવા પાકો ફતેહમંદ રીતે વાવી શકાય તેમ છે.

અહીંઆં હું ફળ ફળાદિના ઉછેરમાં સુધરેલી ઢબની રીતો કે જે હાલ એની ખેતી કરવામાં આવે છે, તેમાં દાખલ થઈ શકાય એવી છે, તે બતાવે છે અને એ ઉપરાંત કેટલીક જાતનાં ફળાઉ ઝાડો જે અહીં ફતેહમંદીથી ઉગાડી શકાય તે બતાવીશ.

તમને ખબર છે કે ધોલકા તાલુકામાં ફળાઉ ઝાડો અને ખાસ કરીને જાંમફળ અને દાડમની ખેતી બહોળા વિસ્તારમાં છે. જો કે આ ભાગો સારાં ફળો ઉગાડવામાં પ્રખ્યાત છે, છતાં પણ તેમાં સુધારાને માટે પુષ્કળ અવકાશ છે.

જામફળના ઉછેરમાં છોડના અવયવોને શીતસર કાપવા જેને અંગ્રેજીમાં પ્રુનીંગ કહે છે, તે બીલકુલ કરવામાં આવતું નથી જો આ ઝાડોને સારાં દેખાવવાળાં, ડાળીઓ બરાબર વધેલી હોય તેવા અને પૌષ્ટિક રસ દરેક બાજુ સરખી રીતે વહે એવાં કરવાં હોય તો આ ઝાડોને ફુલ આવે તેના એક મહિના પહેલાં એટલે કે મે મહિનામાં પ્રુનીંગ કરવાનુ જરૂરનું છે આથી જે ડાળો ઉપર ફળ આવવાંનો હોય તેની પાછળની ડાળો ઉપર પ્રુનીંગ કરવાનુ છે. આથી કરીને ફળો એકી વખતે પાકી શકે છે આ અમને પુનાની ગણેશખીંડના બગીચાઓમાં કરેલા અખતરા ઉપરથી મળેલો અનુભવ છે

જામફળના છોડવાની રોપવાની રીતમાં પણ સુધારો કરી શકાય તેમ છે. ધોલકામાં એક ખાડામાં રોપતી વખતે ૪ થી ૫ છોડ રોપવાનો રીવાજ છે. આને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે આથી કરીને આ ઝાડ પવનના સપાટાની અસર સારી રીતે સહન કરી શકે છે, પણ આ ધારણા ખોટી છે કારણ કે તેથી છોડ નબળા થાય છે, અને ફળ પણ ઘણાં નાનાં આવે છે જો પવન રોકવાની સારી વાડ કરવામાં આવે અને એકજ છોડ રોપવામાં આવે તો તંદુરસ્ત અને બરાબર ખીલેલો છોડ થશે. આ શિવાય બીજો એક સુધારો થઇ શકે તેમ છે તે એ છે કે જામફળની બીજી સારી જાત જેવી કે સીંધ, હૈદ્રાબાદ કે જેનો સ્વાદ ઉત્તમ છે, બી પોચું છે અને ફળનું કદ મોટું છે, તે દાખલ કરવી.

અમૃતની આજુબાજુ પપૈયાનુ વાવેતર કરવામાં આવે છે આમાં જે રીતે ઉછેર કરવામાં આવે છે તે, તથા જે જાતો પસંદ કરવામાં આવે છે તેમાં પણ સુધારો થઇ શકે તેમ છે. પપૈયા ઘણુંખરૂં બીમાંથી ઉગાડવામાં આવે છે, પણ એમ કરવાથી નર અને માદાનાં ઝાડો ઘણાં ઉત્પન્ન થાય છે. આપણને આટલા બધા નર છોડ જોઇતા નથી અને આવી રીતની ઉછેરને માટે ઘણી જગ્યા જોઇએ તેથી કરીને પુનાના ગણેશખીંડના બગીચામાં આવી રીતના બીના વપરાશ શિવાય આ વાવેતર કેવી રીતે ફતેહમંદ કરી શકાય તેના અખતરા કરવામાં આવ્યા છે અને આમાં અમને ફતેહ મળી છે તે એવી કે જેથી ત્રણ

વરસની ઉમરના ઝાડને પ્રુનીંગ કર્યા પછી તેમાંથી જે ડાળીઓ નીકળે તેમાં માહેના છોડવાના કટીંગ કરીને સીધા ખાડામા રોપવા આને માટે મુખ્ય સાવચેતીના ઉપાય તરીકે આ ખાડામાં પાણી ભરાઇ રહે નહિ એ જોવુ અગત્યનું છે. આથી કરીને મનગમતા છોડ મળી શકયા છે અને નર છોડનો સવાલ દુર થાય છે.

પપૈયાની જાતોમાં વોશીંગટન નામની જાત ઉત્તમ છે. કારણ કે તે ઘણીજ મીઠી અને લાંબો વખત સુધી બગડયા શિવાય ટકી શકે છે.

આ પ્રમાણે આંબાની ઉછેરમાં પણ કેટલોક સુધારો થઇ શકે તેમ છે ભરૂચ અને તેની આજુબાજુના ભાગોમા જગલી દેશી આંબાઓ માલુમ પડે છે જો આની કલમ કરીને સુધારો કરવામાં આવે તો સારી જેવી પેદાશ થઇ શકે તેમ છે. હુ કલમ કરવાની જે રીત માટે કહું છુ તેને અંગ્રેજીમાં ટોપ-વર્કીંગ કહે છે. આ રીત એવી છે કે મથાળાની ડાળોને કાપવી કે જેથી કરીને નવી ડાળીઓ ફુટી નીકળે. આ ડાળીઓ જ્યારે આશરે છ મહિનાની થાય ત્યારે તેની સાથે કુડામાં ઉગાડેલા સારી જાતના આંબાની સાથે કલમ કરે છે. ત્રણ કે ચાર વર્ષમાં આ ઝાડો મનગમતી જાતનાં ફળ આપે છે. ફળ ન આપતાં હોય તેવા ઝાડોને સુધારવાને આ રીતનો ઉપયોગ કરી શકાય છે, એવું કહેવામાં આવે છે અને ખેડુત વારંવાર ફરીયાદ કરે છે કે અમદાવાદ અને ખેડા જીલ્લામાં જ્યાં ઘણીજ ગરમી પડે છે ત્યાં કલમ કરેલા છોડ જમીનમાં રોપ્યા પછી બરાબર ઉગતા નથી. આ વાત નિઃશંક સાચી છે. પણ જો ઝાડ ઉછેરવાની રીતમા ફેરફાર કરવામાં આવે તો ધારેલો હેતુ પાર પડે તેમ છે. આને માટે વ્યાજબી અંતરે ખાડા કરીને તેમા ત્રણથી ચાર દેશી કેરીના ગોટલા વાવવાની જરૂર છે આમાંથી ઉગેલા છોડ જ્યારે ૧ા થી ૨ વર્ષની ઉમરના થાય છે ત્યારે તેજ જગ્યામાં તેના ઉપર તેની તદ્દન નજીકમાં કલમી આંબાનો છોડ લાવીને ચોટાડવામાં આવે છે જો છોડ બહુજ જોરદાર જોવામા આવે તેના ઉપરજ કલમ ચઢાવવી બીજા નબળા છોડ ખાડામાંથી દુર કાઢવામાં આવે છે. ઉપર કહેલા અમદાવાદ અને ખેડા જીલ્લામાં સ્વચ્છતાવાળા, લાંબા, ઘડવાળા અને ખાસ કરીને પાણી અને ખાતર ઉપર ધ્યાન આપ્યા વગર આવા કલમી આંબાઓ સારી રીતે આબાદ થઇ શકે છે. કારણ કે મુળ ઉગેલો છોડ તેનાજ મુળીયાં ઉપર ઉભેલો હોય છે.

કેળાંની બાબતમાં બહારથી સારી જાત દાખલ કરવાથી અને ફળને સુકવી ભરી રાખવાના સુધારા થઇ શકે છે.

આ બાબતમાં ખાતર, પાણી, ખેડ વગેરે બાબતમા સુધારા કરવાની બધી હકીકતોનું સવિસ્તાર વર્ણન કરવુ અશકય છે, પણ જેનાથી સહેલાઇથી સુધારો

થઇ શકે તેવી મુખ્ય બાબતો મેં બતાવી દીધી છે.

નવાં ઝાડો દાખલ કરવાની બાબતમા; નર્મદા નદીની બાજુનો પ્રદેશ દ્રાક્ષના વાવેતરને માટે સાનુકુળ પ્રસંગોથી ભરપુર છે. મંડળમાં, પુનાની વનસ્પતિ શાસ્ત્રના અભ્યાસ કરવા માટે બનાવેલ બગીચામાંથી લાવેલી દ્રાક્ષની ઉત્તમ જાતો તમે જોઇ હશે. આ જાતોની હયાતી પ્રથમ પુનામાં બીલકુલ નહોતી, અને તેને દાખલ કર્યા પછી તે ઘણીજ ફતેહમંદ થઇ છે, એવું માલમ પડયું છે. બોકરી અને કાળી-પ્રીન્સ નામની જાતો જે ઘણીજ પેદાશ આપે છે અને બજારમાં સારો ભાવ આપે છે. તે જાતો ભરૂચ જીલ્લાની ભાઠા અને ગોરાટ જમીનમાં દાખલ કરવા જેવી છે. તેવીજ રીતે નારંગી અને મોસંબીને પણ દાખલ કરવાના પ્રયત્નો કરવા જોઇએ.

ગૃહસ્થો, હું ભાષણું બંધ કરૂં તે પહેલાં હું એક બાબત ઉપર ભાર મુકી બોલવાની રજા લઉં છું અને તે એ છે કે, જયાં જમીનની સ્થીતિ અનુકુળ છે તેવી જગ્યાઓમાં ફળ ફળાદિનાં ઝાડો ફતેહમંદ ઉગાડી શકાય તેમ છે. ખેતીવાડી ખાતાના ગુજરાત વિભાગના સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ મી. ગુલાબભાઇએ મને કહ્યું છે કે ભરૂચથી ૬ માઇલને છેટે નર્મદા નદીની પાસેની જગ્યામાં જયાં જમીનનું પાણી ઘણુંજ નજીક હોવાથી ખેતીને પાણી પાવામાં આવતુ નથી, તે જગ્યોમાં કેળાં અને પપૈયા ઘણીજ સારી રીતે ઉગી શકે એમ છે.

લીંબુની જાતો અને દ્રાક્ષને વાવવા માટે આવાં પ્રદેશોનું સોધન કરવું ઘણુંજ કીંમતી છે.

એવું માનવામાં આવે છે કે ફળ ફળાદિ માત્ર પૈસાદાર લોકના મોજશોખ માટે છે, પણ જો ફળ ફળાદિ વાવવાના પ્રદેશને વધારવામાં આવે તો આપણે મુંબાઇ અને પુનાના બજાર ઉપર બીલકુલ આધાર રાખવો ન પડે અને ગરીબના બારણે પણ ફળ ફળાદિ લાવી શકીશું.

---*---

ભરૂચમાં ભરાયેલા ખેતીવાડી અને ઢોરના પ્રદર્શનમાં મળેલાં ઇનામ.

ઢોર વિભાગ.

નંબર.	નામ.	ગામ.	તાલુકો.	ઢોરની જાત.	વર્ગ.	ઇનામ નંબર	ઇનામની રકમ. રૂપીઆ.
૧	ઇશ્વર જવેર	કેસલું	આમોદ	બળદ જોડ.	૧	પહેલું.	૩૫
૨	નાથા ગુલાબ	ડકસાન	ભરૂચ	"	"	બીજું	૩૦
૩	છોતાભાઇ ભીખાભાઇ	દેમાલ	ભરૂચ	"	"	ત્રીજું	૨૦
૪	હરખા ભવાન	ઝાડેશ્વર	ભરૂચ	"	"	ચોથું	૧૦
૫	નાગર ગીરધર	વીલાયત	વાગરા	"	"	પાંચમું	૧૦
૬	ઉમર માલે	પેગુથણ	ભરૂચ	"	"	છઠું	૫
૭	મહમદ આદમ	કેસરૂપટી	ભરૂચ	"	"	સાતમું	૫
૮	ઉભાઇ ગોકળ	ટંકારી	આમોદ	"	"	આઠમું	૫
૯	મોતીરામ હીરપોરામ	ભરૂચ	ભરૂચ	ગાય	૩	પહેલું	૨૫
૧૦	મહનભાઇ અનીચલભાઇ	કલક	જંબુસર	"	"	બીજું	૨૦
૧૧	સોમા પુંજા	ભરૂચ	ભરૂચ	"	"	ત્રીજું	૧૫
૧૨	કાલા હીરા	જંબુસર	જંબુસર	"	"	ચોથું	૧૦
૧૩	ખાલપા જેઠા ઉકલા	કેસદરવા	ભરૂચ	"	"	પાંચમું	૫
૧૪	નુરભાઇ મહમદ	ડુંગેરી	ભરૂચ	વાછરડી	૫	પહેલું	૧૦ અને ચાંદીનો ચાંદ
૧૫	એજન	ડુંગરી	ભરૂચ	"	"	બીજું	૭
૧૬	આદમ મુસે અભમાલ	ડુંગરી	ભરૂચ	"	"	ત્રીજું	૫
૧૭	લલુ ગોપાલ	ઝાડેશ્વર	ભરૂચ	વાછરડો	૬	પહેલું	૧૦
૧૮	મહમદ અસમાલ	કપોદ્રા	અંકલેશ્વર	"	"	બીજું	૭
૧૯	નરોતમ છીતા	ઝાડેશ્વર	ભરૂચ	"	"	ત્રીજું	૫
૨૦	પાંજરાપોળ	ભરૂચ	ભરૂચ	સાંઢ	૭	પહેલું	૧૫
૨૧	વુલ મહમદ દીલેદાર	ડુંગરી	ભરૂચ	"	"	બીજું	૧૦

નંબર.	નામ.	ગામ	તાલુકા	ઢોરની જાત.	વર્ગ	ઇનામ નંબર.	ઇનામની રકમ. રૂપીઆ
૨૨	નુરા મહમદ ફોજેદાર	ડુંગરી	ભરૂચ	સાંઢ	૭	ત્રીજું	૫
૨૩	મીઠીબાઈ બેચરભાઈ	ભરૂચ	ભરૂચ	ભેંસ	૮	પહેલું	૧૫
૨૪	નરોતમ લાલા	છાપરા	અંકલેશ્વર	"	"	બીજું	૧૦
૨૫	મીઠીબાઈ બેચરભાઈ	ભરૂચ	ભરૂચ	પાડી	૧૦	પહેલું	૧૧
૨૬	ખુશાલીઆ ઉકરડીઆ	ઉંટીઆદરા	અંકલેશ્વર	"	"	બીજું	૭
૨૭	દાફડજી અમમાલજી	ઉંટીઆદરા	અંકલેશ્વર	પાડો	૧૧	પહેલું	૧૫
૨૮	પાંજરાપોળ	ભરૂચ	ભરૂચ	"	"	બીજું	૧૦
૨૯	ખુશાલ રઘુછોડ	ભડકોદરા	અંકલેશ્વર	ઘેટાંમુંડન	૧૨	પહેલું	૩
૩૦	જવેરીઆ હીરીઆ	ઝાડેશ્વર	ભરૂચ	"	"	બીજું	૨
૩૧	લાલુ ગોવીંદ	ઝાડેશ્વર	ભરૂચ	એકબળદ	૧૩	પહેલું	૧૦
૩૨	પાંજરાપોળ	ભરૂચ	ભરૂચ	"	"	બીજું	૫
						કુલ્લે	૩૫૭)

ભરૂચમાં ભરાયેલા ખેતીવાડી અને ઢોરના પ્રદર્શનમાં મળેલાં ઇનામ.

ખેતીવાડી વિભાગ.

નંબર.	નામ	ગામ.	તાલુકો.	પાકનું નામ	વર્ગ	ઇનામ નંબર.	ઇનામની રકમ. રૂપીઆ.
૧	નાનાભાઈ બાપુજી	ચીંગસપુરા	ભરૂચ	દેશી કપાસ	૧	પહેલું	સોનાનો ચાંદ
	"	"	"	ઘોઘારી કપાસ	૨	પહેલું	૧૫
	"	"	"	પરદેશી કપાસ	૫	પહેલું	૧૫
	"	"	"	તુવેર	૧૧	પહેલું	૭
૨	જેસંગભાઈ દેસાઈભાઈ	"	"	ભોયશીંગ	૧૮	બીજું	૩
	"	"	"	શાકભાજી	— રૂપૈયા —		૨

નંબર.	નામ.	ગામ.	તાલુકો.	પ કનું નામ.	વર્ગ.	ઇનામ નંબર	ઇનામની રકમ. રૂપીઆ.
૫૦	ઇશ્વર દાદાભાઇ	કુકરવાડા	ભરૂચ	તલ	૧૬	પ્રાથમું	૨
							૨૪૧
૫૧	હીરાલાલ મગનલાલ દેશાઇ	અંકલેશ્વર	અંકલેશ્વર	ભોયસીંગ	૧૮	પાંચમું	૨
	,,	,,	,,	ખોલ	૧૭	બીજું	૨
	,,	,,	,,	ઘાસચારો	સ્પેશીઅલ	બીજું	૩
૫૨	અસમાલજી આબરામજી	દીવા	,,	પરદેશી કપાસ	૫	ચોથું	૫
	,,	,,	,,	તુવેર	૧૧	બીજું	૫
	,,	,,	,,	અડદ	૧૩	બીજું	૨
	,,	,,	,,	મગ	૧૫	પહેલું	૩
	,,	,,	,,	દીવેલા	૧૭	બીજું	૩
	,,	,,	,,	ભોયસીંગ	૧૮	ચોથું	૨૦
	,,	,,	,,	દેશી શેરડી	૧૯	પહેલું	૭
૫૩	માધુભાણા	,,	,,	મગ	૧૫	બીજું	૨
૫૪	કાસમજી ઇસમજી	ભાદી	,,	દેશી કપાસ	૧	બીજું	૧૦
૫૫	,, એજન	,,	,,	ઘોઘારી કપાસ	૨	અગીયારમું	૨
૫૬	કરશન ભવાન	ભડકોદરા	,,	દેશી કપાસ	૧	ત્રીજું	૭
૫૭	ઇબ્રાહીમ મુસાજી	પાનોલી	,,	ઘોઘારી કપાસ	૨	દશમું	૨
૫૮	એજન	,,	,,	જુવાર	૭	પાંચમું	૨
૫૯	મહંમદજી ઇસમાલજી	ખરોદ	,,	ઘઉં	૬	ચોથું	૩
૬૦	એજન	,,	,,	જુવાર	૭	બીજું	૭
૬૧	નારસંગ ગાઇન	અનોર	,,	ઘઉં	૬	છઠું	૨
૬૨	એહમદ મુસાજી	કાપોદ્રા	,,	જુવાર	૭	નવમું	૨
૬૩	અસમાલજી આદમજી	કોસમડી	,,	ચોખા	૪	બીજું	૫
૬૪	દેવજી પરસોતમ	કાનમ	,,	મઠ	સ્પેશીયલ	પહેલું	૩
૬૫	છીતા કાના	,,	,,	ગોલા	,,	પહેલું	૩
૬૬	કીલા રણછોડ	બોરભાઠા	[illegible]	[illegible]	[illegible]	બીજું	૨

નંબર.	નામ	ગામ	તાલુકો,	પાકનું નામ.	વર્ગ.	ઇનામ નંબર.	ઇનામની રકમ. રૂપીઆ.
૬૭	બાબુ઼ા દેવજી	બોરભાઠા	અંકલેશ્વર	તંબાકુ સુકી	૨૭	ત્રીજું	૨
૬૮	બાણાભાઇ મકન	”	”	શાકભાજી	— સ્પેશીયલ —		૪
							૩૩૪
૬૯	રહેમાન હુસેન	હાંસોટ	હાંસોટ	દેશી કપાસ	૧	અગીયારમું	૨
૭૦	અમદુલ અમી	”	”	ઘોઘારી કપાસ	૨	બીજુ	૧૦
૭૧	માધવદાસ પરભુદાસ	સાયખા	”	દેશી કપાસ	૧	સાતમું	૨
૭૨	પ્રાણજીવન પરસોતમ	”	”	તલ	૧૬	બીજુ	૩
૭૩	ગુમાન ભવાન	કતપોર	”	ઘઉં	૬	પહેલું	૧૦
૭૪	લાલા વલવ	”	”	તમાકુ સુકી	૨૭	બીજું	૩
૭૫	કાનજી લખા	કોઠીઆજાલ	”	બાજરી	૮	પહેલુ	૭
૭૬	એજન	”	”	વાલ	૧૮	પહેલુ	૩
૭૭	ઉદેસીંગ દેશાસીંગ	વાગરા	વાગરા	દેશી કપાસ	૧	દશમુ	૨
૭૮	નારસીંગ ગોકળ	આમોદ	આમોદ	”	”	પંદરમુ	૨
૭૯	જયસીંગ માધુ	કુરચણ	”	”	”	સોળમુ	૨
૮૦	નારસીંગ ગોકળ	આમોદ	”	ઘઉ	૬	ત્રીજુ	૫
૮૧	ઇશ્વરલાલ મણીલાલ	”	”	જુવાર	૭	ચોથું	૩
	એજન	”	”	ઘાસચારો	સ્પેશીયલ	પહેલું	૭
	એજન	”	”	દીવેલા	૧૭	પહેલુ	૫
૮૨	મંગલ રામદાસ	કસલુ	”	વટાણા	સ્પેશીયલ	બીજું	૨
૮૩	પરસોતમ નરસીંગભાઇ	આમોદ	”	જુવાર	૭	ત્રીજું	૫
૮૪	બેચર ખુશાલ	”	”	”	”	સાતમુ	૨
૮૫	અંબાઇદાસ બ્હેરોભાઇ	”	”	”	”	આઠમુ	૨
૮૬	ગુમાન નરોતમ	ચકલાદ	”	દેશી કપાસ	૧	આઠમું	૨
૮૭	ભાઇખાંન પરતાપ	સુથોદ્રા	”	”	”	તેરમું	૨
૮૮	ઇશ્વરભાઇ વીઠલભાઇ	મજોલા	”	ઘોઘારી કપાસ	૨	સાતમુ	૨
૮૯	જોઠાભાઇ ઘોરીભાઇ	મગનાર	”	”	”	આઠમું	૨

નંબર.	નામ.	ગામ.	તાલુકો.	પાકનું નામ.	વર્ગ.	ઇનામ નંબર	ઇનામની રકમ રૂપીઆ.
૯૦	દાદુભાઇ ખોજીભાઇ	સરભોણ	આમોદ	ગોધારી કપાસ	૨	નવમુ	૨
૯૧	મથુરભાઇ પરભુદાસ	,,	,,	લાંગ	૧૨	ત્રીજુ	૩
૯૨	ભગવાન સામલ	તલોદ	,,	ગોધારી કપાસ	૨	બારમુ	૨
૯૩	નામ જણાયું નથી.	ઓડકા	,,	ઘઉં	૬	નવમુ	૨
૯૪	ઝવેરભાઇ ઇશ્વરભાઇ	દોરા	,,	ચોખા	૮	છઠ્ઠું	૨
	એન્જન	,,	,,	લાંગ	૧૨	પહેલુ	૭
૯૫	નાથા લખા	પુરસા	આમોદ	બાજરી	૮	ત્રીજુ	૩
૯૬	મુસા રહેમાન	,,	,,	તલા	૧૫	ત્રીજુ	૨
૯૭	ત્રીભોવન હીરાભાઇ	કેસલુ	,,	લાંગ	૧૨	બીજુ	૫
૯૮	કેશુર દેસાઇ	[illegible]	,,	તમાકુના દરૂ	૨૬	પહેલુ	૫
૯૯	મોતીભાઇ ધોરીભાઇ	શમનાડ	,,	મરચાં	— સ્પેશીયલ —		૨
૧૦૦	અંબાઇદાસ નાથાભાઇ	મમની	,,	તમાકુ સુકી	૨૭	પહેલુ	૫
૧૦૧	મકનભાઇ રામદાસ	ઇસડ	જંબુસર	ઘઉં	૬	બીજુ	૭
૧૦૨	રામસીંગ હરીસીંગ	મગણાદ	,,	બાજરી	૮	છઠ્ઠું	૨
૧૦૩	રૂપસીંગ વખતસંગ	કંડલ	,,	દેશી કપાસ	૧	બારમુ	૨
૧૦૪	ચીમનશંકર જેઠાશંકર	કારેલી	,,	દીવેલા	૧૭	પાંચમુ	૨
૧૦૫	નામ જણાયું નથી.	કનગામ	,,	જુવાર	૭	દશમુ	૨
		,,	,,	ઘઉં	૬	પાંચમુ	૨
		[illegible]	,,	દેશી કપાસ	૧	બારમુ	૨
							૪૭૮)

પંચમહાલ જીલ્લાને ૧૯૧૮–૧૯ માં મળેલી મદદ.

ગયા દુષ્કાળને લીધે સુંઢીયા જુંવાર તથા બાજરી વિગેરેનાં બીજ.

ફેમીન રીલીફ કમીટી તથા પંચમહાલ જીલ્લા એગ્રીકલચરલ એસોસીએશન મારફત કિફાયત કીંમતે ખેડુતોને આપવામાં આવેલાં, તેનાથી થયેલાં વાવેતર અને મળેલો આશ્રય.

લેખક—મી. ખંડુભાઇ ભગવાનજી નાયક બી. એજી
ડીસ્ટ્રીકટ એગ્રીકલ્ચરલ ઓવરસીયર, પંચમહાલ

(૧) સને ૧૯૧૮–૧૯ ના ચોમાસાની ઋતુથી દરેક ખેડુતભાઇ જાણકાર છે એ સાલમા ગુજરાતમાં અને ખાસ કરીને ઉત્તર ગુજરાતમાં અમદાવાદ, ખેડા, પંચમહાલ અને પાસેનાં દેશી રાજ્યોમા એક મોટી અનાવૃષ્ટિ હતી. જુન અને જુલાઇ મહિનામાં જ્યારે હરવરસે સારી વૃષ્ટિ થાય છે, તે મહિનાઓમાં ઉપરોક્ત સાલમા વરસાદનો તદ્દન અભાવ દેખાયો આગષ્ટ મહિનામાં પણ જુજ વૃષ્ટિ થઇ હતી અને ખરીફ તુલો નહિ જેવાજ થવાનો સંભવ લાગ્યો. સપ્ટેમ્બર માસમાં જો સારો વરસાદ થાત તો ખરીફ પાક બચી શકત અને રવી પાકની પણ મોટી આશા રખાત, પરંતુ આ આશા ફળિભુત ન થતાં દુષ્કાળનાં ચિન્હો દ્રષ્ટિગોચર થતા હતા.

(૨) પંચમહાલ જીલ્લામા પણ ઉત્તર ગુજરાતને માટે દર્શાવેલી સ્થિતિ પ્રમાણે ભયંકર દુષ્કાળની આગાહી નજરે પડી હતી બીજા જીલ્લાઓના પ્રમાણમાં આ જીલ્લામાં ખેડુતો ગરીબ હોવાથી તેમની સ્થિતિ આ આફતને પહોંચી વળવાને પુરતી નહોતી. તેમાં વળી આ જીલ્લામા કુવાઓનુ સાધન તથા કુવેતર પાક જુજ જેવો હોવાથી તેઓની વિટંબણા વિશે ભારે ભય રાખવામાં આવતો હતો

(૩) ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે અનાજ અને ઘાસચારાનુ સાધન જુજ હતું એ સ્થીતિને પહોંચી વળવાને રેવન્યુ ખાતા તરફથી ઘાસની આયાત કરવાનું અને તેને ૫૬ર રૂપીએ ૧૦૦૦) હજાર રતલ તગાવીથી ખેડુતોને આપવાનું

નો ખોરાક થઇ પડયો હતો એકંદર શિયાળુ, બડગા (Racoon), ઉનાળુ પાક તથા ચોમાસાની શરૂઆતના વાવેતરથી કુલ અઢી કરોડ રતલ લીલો ચારો અગર ૮૦) એંશી લાખ રતલ સુકી કડબી જેટલો જથો છીલ્લાના ઢોરોને આફતના સમયે મળી શકયો હતો અને તેથી ૪૨૫૦) ઢોરોનો ચાર માસ સુધી બચાવ થઇ શકયો હતો અથવા ૫,૦૦,૦૦૦) પાંચ લાખ ઢોરનો એક દિવસનો ખોરાક ૫૦) રતલ લીલા ચારા લેખે મળ્યો હતો.

(૧૨) આ ઉપરથી દુષ્કાળના સમયમાં ઘાસ ચારાની આયાત કરવા કરતાં દરેક જગ્યાએ જેટલું બની શકે તેટલુ પીયતથી સુંઢીયાનું વાવેતર કરવાથી ઉપયોગી (ઢોરોને) બચાવવાને એક મોટું સાધન સાબીત થયું છે.

(૧૩) એ ઉપરાંત ગોધરા, દાહોદ અને ઝાલોદની અંદર પીયતથી મકાઈનો પાક પણ લગભગ ૪૦૦) ચારસો એકરપર ખેડુતના પોતાના બીજથી કરાવવામાં આવ્યો હતો, અને તેનો ચારો પણ ઉપયોગી થયો હતો તેમજ કાલોલ તથા હાલોલ તાલુકાના લોકોને કપાસની ફેરબદલીમાં બાજરી, જુવાર, બંટી વિગેરે દાણાના તુલો ઉગાડવાને ખાસ ભલામણ કરવામાં આવી હતી, જેથી દાણા તેમજ ચારાની તંગી પડે નહિ

(૧૪) એ શિવાય ભાવનગરી બાજરાનુ ઉત્તમ બીજ મણ ૪૦૦) ચારસો આ છીલ્લામાં ચાલુ સાલે વહેંચવામાં આવ્યું હતું (ગોધરા ૨૦૦ મણ, કાલોલ ૧૫૦ મણ, હાલોલ ૫૦ મણ) અને તેમાંથી અંદાજ વાવેતર ૧૫૦૦) પંદરસો એકર થયું હતુ એ બાજરી નડીઆદ બેઠાં રૂા. ૭-૫-૦ સાત રૂપિયા પાંચ આનાના ભાવની ખરીદ હતી અને લોકોને કીફાયત કીંમતે રૂા. ૬) છ ના ભાવથી ૪૦) રતલ આપવામાં આવ્યું હતું, તેમાં રૂપિયા ૬૩૨) ખેતીવાડી ખાતાએ છુટ આપી હતી.

(૧૫) ડાંગરનુ બીજ કમોદ, છીરાસાલ, સુતરસાલ, વાંકલો વિગેરે ખેતીવાડી ખાતા મારફત જોઇતું પુરૂ પાડવામાં આવ્યું હતું.

(૧૬) આવી રીતે છીલ્લાનાં ઢોરો તેમજ ખેડુતોને અમુલ્ય મદદ ઘણા કટોકટીના સમયે આપવામાં આવી હતી, અને આ છીલ્લાના ગરીબ અને સાધન હીન ખેડુત ભાઇઓએ પણ તેનો લાભ લઈ, જોઇતી મહેનત ઉત્સાહપૂર્વક કરી એક દાખલો બેસાડવા જેવ કામ કરી બતાવ્યું હતુ.

પંચમહાલ જીલ્લામાં ઢોરોને દુષ્કાળ વખતે થોરી ખવરાવવાની ઉઘાડેલી કેમ્પોનો વિગતવાર રિપોર્ટ.

—**********—

લેખકઃ—શ્રી. ખંડુભાઇ ભગવાનજી નાયક બી એજી
ડીસ્ટ્રીકટ એગ્રીકલ્ચરલ ઓવરસીયર, પચમહાલ.

(૧)સને ૧૯૧૮-૧૯ ની સાલમાં પચમહાલ જીલ્લામાં દુષ્કાળ હતો, એ વાતથી દરેક ખેડુતભાઇઓ વાકેફ છે જાન્યુઆરી માસની આખરે પુના કોલેજ ફાર્મપર ઢોરોને માટે સ્ટવ (લેમ્પ) થી, તેમજ ધમણથી કોલસા અગર લાકડાં ના બળતણથી, થોરી કેમ તૈયાર કરી ઢોરોને ખવડાવી શકાય તે બતાવવામાં આવ્યું હતુ. આ રીતો જોયા પછી પચમહાલ જીલ્લામાં જે જે સ્થળે થોરી (ફાફડો–કડાળો) મળી શકે, ત્યાં આગળ એ રીતો બતાવવાં માટે મહેરબાન ખેતીવાડી ખાતાના ડાયરેકટર સાહેબને જોઇતી રકમ માટે વિનંતી કરી. જે ઉપરથી તેમણે રૂપિયા ૨૦૦) બસો થોરી ખવરાવવાનાં પ્રદર્શનો કરવા માટે પંચમહાલ જીલ્લા માટે મંજુર કર્યા. તેમાંથી દાહોદ, ગોધરા, કાલોલ, ટીંબા, સાલીઆ, બદ્દી, ચાપાનેર, વેજલપુર, ડેલોલ અને મહેલોલ ગામોમાં એકંદર દશ પ્રદર્શનો ૧૯૧૯ ના ફેબ્રુવારી–માર્ચ મહિનાઓમાં કરી બતાવ્યાં હતાં આ પ્રયાસ દરમ્યાન થોરી ખવરાવવાની કેમ્પો કાઢવાને માટે જથાબંધ થોરી મળે એવી જગ્યાઓ મુકરર કરી હતી

(૨) દાહોદ, સાલ્વેશન આરમીના વડા મેનેજર વીલ્સનને, આવી કેમ્પ દાહોદમાં ચલાવવાને માટે પોતાનો ઉત્સાહ બતાવ્યો હતો, અને માર્ચ મહિના ની ૨૦ મી તારીખે ૧૫) ઢોરથી એક નાની કેમ્પની શરૂઆત કરવામા આવી આ પ્રયાસ આ જીલ્લામાં પહેલ વહેલો હોવાથી લગભગ ૧૫૦) દોઢસો ખેડુતો ને મહેરબાન્ કલેકટર સાહેબે ભેગા કરી તા ૨૬ મીએ દાહોદ તથા ઝાલોદના ખેડુતો માટે મોટુ પ્રદર્શન ભરાવી, ધમણથી તેમજ લેમ્પથી ફાફડાના કાંટા બાળવાની, કુહાડી અગર ચાંપરથી ઝીણા કટકા કરવાનુ, તથા મકાઇ તથા ચણા ના એક શેર ભરડા સાથે, તથા દોઢ રતલ કટકા કરેલા ઝીણા ઘાસ સાથે ભેળી ને, પંદર શેરથી અડધો મણ સુધી ફાફડા ઢોરોને ખવરાવવાની પહેલેથી છેલ્લે સુધીની રીતો બતાવી હતી. તેમજ આ કેમ્પ ખાસ ચલાવવા માટે પચમહાલ જીલ્લાની ફેમીન રીલીફ કમીટી મારફત રૂપિયા ૫૦૦) પાંચસોની મદદ મેઝર

વીલસનને આપી તેથી આ કેમ્પ તા ૨૦ મો જુન સુધી ચાલુ રાખો, મેઝર વીલસનના ખાતા તરફથી બાકીની જોઈતી રકમ પુરી પાડવામા આવી હતી તથા કેમ્પની મેનેજમેન્ટ પણ તેમણે પોતેજ કરી હતી વખતો વખત થતા કામની દેખરેખ તથા તેમા જોઈતો સુધારો હમે કર્યો હતો

(૩) આવીજ બીજી કેમ્પ ગોધરામાં ખોલવા માટે મહેરબાન કલેકટર સાહેબ મારફત લેડીઝ કમીટી સાથે મસલત કરી હતી તેના પરીણામે મીસીસ બી. જે પટેલ, મીસીસ જી જી. લાલા, અને મીસીસ બી. જી જોશી; એમની કમીટીએ, તેમના ઢોરોના નિભાવના ફંડમાથી રૂપિયા ૫૦૦) પાચસોની રકમ આપી તથા જરૂર પડે તો બીજી જોઈતી રકમ આપવા કહ્યુ હતુ. તે ઉપરથી ગોધરામા શહેરા દરવાજાની નજીક જે લોકો પોતાના ઢોરોને થોરી ખવરાવવા રાજી હોય, તેમના ઢોરોને ખવરાવવાનુ કામ એપ્રીલ માસથી શરૂ કર્યું. તેની વ્યવસ્થા કોઈ બીજો ઉમેદવાર માણસ નહિ મળવાથી હમારે મહેરબાન કલેકટર સાહેબના કહેવાથી કરવી પડી હતી, પરતુ ઢોરોને રાત્રે માલીકના કબજામાં આપવામા આવતાં ઢોરોને શરૂઆતમા વીશ રતલ ફાફડા, પાસેર મીઠુ તથા અડધો રતલ તુવરના છોડા, અગર અડધો રતલ કપાસીઆ, આખા દિવસમાં સવારે આઠ વાગે, બપોરે અગીઆર વાગે તથા સાજે પાંચથી છ વાગતા સુધી મા, ત્રણવાર ખવરાવવામા આવતો ખેડુતો પોતાના ઢોરને એ ઉપરાત લગભગ બે રતલ ઘાસ પોતાનુ પદરનુ લાવી ખવાડતા. ઢોરો ટેવાયા પછી એટલે મે માસની આખર પછી કપાસીયા પણ તેઓ પોતાનાજ ખવાડતા, અને ફક્ત ફાફડા તથા મીઠુજ કેમ્પમાથી આપવામા આવતુ.

(૪) કાલોલ તાલુકામાં વેજલપુર ગામના એક વહેપારી ગૃહસ્થની રૂપિયા ૨૦૦) બસોની સખાવતથી એક નાની થોરી ખવરાવવાની કેમ્પ એપ્રીલના શરૂઆતથી ખોલાઈ હતી, અને તે જુનના મધ્ય ભાગે બધ થઇ હતી. મુંબઇ ફેમીન રીલીફ કમીટી તરફથી બાકીની રકમ જોઇએ તેટલી આ કેમ્પમાં આપવામા આવી હતી. અહીંયાં ઢોરોને વીશ રતલ ફાફડા, પાસેર મીઠુ, પોણો શેર કપસીઆ તથા અઢી રતલ ઘાસ દર ઢોર દીઠ અપાતુ, અને ઢોરો કેમ્પમાજ રાખવામાં આવ્યા હતાં. તેની વ્યવસ્થા રા. પરસોતમભાઇ મામલતદાર તથા રા. સા. મનુવતરાય દેશાઇ કરતા; અને વખતો વખત થોરીના કામની દેખરેખ તથા સુધારો હમે કરતા •

(૫) આ બધી કેમ્પો માટે જોઇતો ધમણ, પખા, ભઠીઓ, ચોપર, ધારીયાં, સાણસી વિગેરે જોઇતી રકમો ખેતીવાડી ખાતા તરફથી મદદ તરીકે મફત આપવામાં આવી હતી, તે ઉપરાંત જરૂર પડતાં મહેરબાન કલેકટર સાહેબે એક ધમણનો સેટ તથા દશ કેરોશીન લેમ્પો, પોતાને ત્યાં મંગાવેલાં હતાં તેનો મફત ઉપયોગ કરવા દીધો હતો.

(૬) સુખાઇ ફેમીન રીલીફ કમીટી તરફથી એક મોટી કેમ્પ દાહોદમાં જુદી ખોલવામાં આવી હતી. તેમાં ૧૨૦૦ થી ૧૮૦૦ ઢોર હતા, જેને ઘાસ ઉપર રાખવામા આવતા, ત્યાં પણ બની શકે તેટલો થોરીનો થોડો ઉપયોગ કરવામા આવ્યો હતો.

(૭) દાહોદ, ગોધરા તથા કાલોલ, કેમ્પમા મોટા ભાગે થોર ખાનારાં ઢોરો માસ આખરે નીચે પ્રમાણે હતા —

૧૯૧૯ માસ	દાહોદ મેઝર વીલસન	ગોધરા	કાલોલ
માર્ચ	૩૫	૦	૦
એપ્રીલ	૧૧૭	૫૬	૩૦
મે	૧૫૩	૨૧૦	૩૮
જુન	૨૯૨	૩૪૨	૪૨
એક ઢોરનો દરરોજનો ખર્ચ.	૦–૪–૬	* ૦–૩–૬	૦–૫–૯

આ પ્રમાણે લગભગ જુન આખરે આ જીલ્લામા ત્રણે કેમ્પ મળી દરરોજ ૭૦૦) સાતસો ઢોરનો ફક્ત ફાફડા ઉપર નિભાવ થતો હતો ઢોરો કેમ્પમા આવવા પહેલા લગભગ હાડકા તથા ચામડા જેવા હતા, તે આ ખોરાકથી પુષ્ટ થઇ ઓળખી ન શકાય એવા સરસ થયા હતાં, તથા ફાફડાને ખાવા માટે ટેવાયા પછી દોરડા પણ તોડી નાખતા. દિવસે દિવસે આવેલાં ઢોરોનું પ્રમાણ ઘણુ વધતુ ગયુ હતુ, તે ઉપરથી આ કામની પૂર્ણ ફતેહ સાબીત થઇ છે જીલ્લામાં મોટા જથ્થામા ફાફડો નહિ મળી શકવાથી દરેક ગામે આવી કેમ્પો ખોલવાનુ બની શકયુ નહોતું; તો પણ આ ચારો ઘણો સસ્તો અને પુષ્ટિકારક છે, તે વિષે દરેક લોકની ખાત્રી થઇ છે.

(૮) આ કેમ્પોના કરેલા કામના અનુભવ ઉપરથી એમ માલમ પડયુ છે કે લેમ્પની રીતમા કામ ઘણું ચોકખું થાય છે, પણ તે વાપરવાને અહીંયાના મજુરો બરાબર કામ આપી શકે એવા નથી અને કામ મોંઘુ પડે છે. ધમણનો ઉપયોગ લેમ્પ કરતા સારો, ને સસ્તો પડે છે, પરંતુ પંખાઓનો ઉપયોગ ઘણો સસ્તો તેમજ સહેલાઇ ભરેલો માલુમ નિવડયો છે મોટા પાયાપરની (એટલે હજારો ઢોરોની) કેમ્પ માટે મોટી જાળીવાળી લાંબી ચૂલ જેમા બાજુએથી પાંચ ફુટ નીચો ખાડો રાખી, લાંબી ચેર ખોદી, કુદરતી હવાથી ધમણનુ કામ થાય, તેવી ચૂલ (સગ્ડી) સૌથી સરસ છે. કામ કરનાર મજુરો પૈકી લેમ્પ

* રૂ. ૦–૧–૬ ફાફડાને મીઠું વિગેરેનો અને ગેર કપાસીઆ તેનો રૂ. ૦–૧–૦ અને બમેગથી આવી ગેર સુકુ ઘાસ તેનો ૦–૧–૦ મળી કુલ રૂ. ૦–૩–૬.

શિવાયની બીજી બધી રીતોમાં કાંટા બાળવાનું કામ, થોરીને સાફ કરી કડકા કરવાનું કામ પરદ કરતાં બૈરાંઓ ઉતાવળથી તથા સહેલાઇથી કરી શકે છે, અને થોરી કાપી લાવવાનુ-વિગેરે કામ મરદોની જરૂરનું છે. બળતણ સંબધી નવા કરતાં જુનાં લાકડાંથી કામ જલદી અને સસ્તુ થઇ શકે છે, તથા મોટા કડકા કરતાં ઝીણા ટુકડા કરી છોડીયા પાડી બાળવામા આવે તો ૨૫ થી ૩૦ ટકા જેટલુ ઓછું બળતણ જોઇએ આ કામ માટે મળી શકે તો જંગલની સોરાણુની ઝાંરીઓ પાંદડાં વિગેરેથી કામ સૌથી સસ્તુ થાય છે, અને જેમ તે જુની હોય તેમ વિશેષ ફાયદો થાય છે આવાં હલકાં બળતણથી ઉચી પાળ વાળા સાધારણ ચુલા ઉપર થોરી બાળવાનું કામ ફક્ત એક સાણસીથી ગરીબમા ગરીબ ભીલ પણ કરી શકે એમ છે, અને કાપવાનુ કામ સાધારણ કુહાડીથી થઇ શકે છે.

પત્રક અ અને બ માં તમામ હકીકત ગોધરા કેમ્પની દર્શાવેલી છે, અને દુષ્કાળ વખતે જરૂરી થોરીનો ચારો ઘણોજ કિફાયત કીંમતે તૈયાર કરી શકાય છે, તે બતાવેલું છે.

(૯) અ આ ઉપરથી સાબીત થયુ છે કે બની શકે તેટલો થોરીનો ઉપયોગ દુષ્કાળ વખતે દરેક ખેડુતે કરવો જોઇએ.

બ ખેડુતોએ પોતાની વાડો ફાફડા કટાળાની કરવી જોઇએ, જેથી ખેતરનું એક કોટની માફક રક્ષણ થઇ શકે છે, અને તે ઉપરાંત તે વાડને આરવા અગર સોરવાથી સાધારણ વખતે પણ દુધાળા ઢોરો તથા બળદોને માટે સસ્તો પુષ્ટિકારક ચારો મળી શકે, અને દુષ્કાળ જેવા સમયે તો એ એક અમુલ્ય ચારો થઇ પડે.

(૧૦) માનવંત સરકાર તરફથી જો દર પાંચ-છ માઇલને અંતરે સરકારી પડતર નંબરો (જેની સરકારને કાંઇ પણ ઉપજ આવતી નથી,) જેમાં ૨૦ થી ૨૫ એકર સુધીનુ ફાફડાનુ રીતસર રોપાણ થોડોક ખર્ચ કરી કરાવે તો દુષ્કાળ વખતે આજુબાજુના ઢોરોનો જુજ ખર્ચે નિભાવ થઇ શકે પેરેગ્રાફ ૯-તથા ૧૦ માં બતાવ્યા મુજબ જો લોકો તથા સરકાર બન્ને મળી થોરીનું વાવેતર વધારે, તથા થોરીનો ઢોરોને માટે ખોરાક વાપરે, તો દુષ્કાળ વખતે ઢોરોને ભુખમરાનો બીલકુલ સંભવ રહે નહિ, અને જે ભાગોમા ખાસ થોડે થોડે વરસે દુષ્કાળ પડે છે, ત્યાં તો દરેક ગામે ખેડુતે તેમજ સરકારના લાગતા વળગતા અમલદારોએ આ વાત ઘણીજ લક્ષમા રાખવા યોગ્ય છે, કે જેથી સ્થાનીક ઢોરોને પુષ્ટિકારક ચારો મળી શકે, તેમજ માણસોને પણ પોતાના પેટ પુરતી મજુરી પણ મળે, અને તેથી ઢોરો તેમજ માણસોનો બન્નેનો બચાવ સહેલાઈથી થઇ શકે.

મુંબઈ ઈલાકાનો ઘઉંનો પાક.

ખેતીવાડી ખાતા તરફથી બહાર પડેલી યાદી.

સને ૧૯૧૯-૨૦ ની મોસમ માટેના મુંબઈ ઈલાકાના ખેતીવાડી ખાતા તરફથી ઈલાકાના જેમાં સીંધ અને દેશી રાજ્યોનો સમાવેશ થઇ જાય છે તેના ઘઉંના પાકની બહાર પડેલી ખાસ યાદીમા જણાવવામાં આવે છે કે ઘઉંના પાકનુ મુંબઈ ઇલાકામાં કુલ્લે વાવેતર ૩૨૪૨૧૦૦ એકર જમીનમાં થયુ હતુ. જે ગયા માસના રીપોર્ટમાં બતાવેલા વિસ્તારની સાથે સરખાવતાં ૬૭ હજાર એકરનો વધારો બતાવે છે. તેનુ મુખ્ય કારણ અહમદનગર, પુના, સોલાપુર અને બીજાપુર તેમજ પાલણપુર તરફથી પુરેપુરી વીગતો મળી શકી છે તેને લીધે છે. સીંધ, સક્કર થર અને પારકર અને અપર સીંધની સરહદ ખાતેના વાવેતરના વિસ્તારમા ૩૮૦૦૦ એકરનો વધારો બતાવે છે, જ્યારે લારખાના અને ખૈરપુર રાજ્યોના ઘઉંના પાકના વિસ્તારમાં ૧૩૦૦૦ એકરનો ઘટાડો બતાવે છે.

ઈલાકાના બ્રીટીશ વિભાગોમાના ૧૮૭૦૦૦ એકર અને સીંધમા ૩૧૪૮૦૦ એકર જમીનના પાકને નહેર કામથી પાણી પુરૂ પાડી તઇયાર કરવામાં આવે છે ગુજરાત ખાતેની બાકી જમીનમાના પાકની હાલત સારી છે પણ ખાસ કરીને દક્ષીણમાં અને નદીઓના કીનારાપરના મુલકમાના પાકને હીમ પડવાથી નુકશાન થયુ હતુ દક્ષીણ ખાતે અને ખાસ કરીને નાશીક, અહમદનગર, અને પુણા ખાતેના પાકને પણ પુગ ચઢવાથી નુકશાન થયુ છે.

કરણાટકના પૂર્વ તરફના ભાગમાં પાકની હાલત સારી છે પણ અંદ્ય ભાગમાંના પાછળથી વાવેલા પાકને પણ પુગનો રોગજ લાગુ પડયો હતો નહેર મારફતે પાણી પુરૂ પાડી ઉછેરવામાં આવેલા પાકને પાણીની અછતને લીધે નુકશાન થયું હતું. ગુજરાત ખાતે ગયા માર્ચ માસમા પાક ઉતારી લેવામાં આવ્યો હતો બાકીના ઈલાકાના બીજા ભાગોએ સુકો પાક ફેબ્રુવારી માસમાં અને લીલો પાક માર્ચ માસમા ઉતારી લીધો હતો.

સીંધ ખાતેનો પાક ચાલુ માસમાં ઉતારી લેવામાં આવશે.

ઉપર જણાવેલી પાકની હાલત જોતાં ગયા માસમાં જણાવેલા ઉતારાના અડસટા કરતાં ૧૦ થી ૨૦ ટકાનો ઘટાડો થયે પાકનો ઉતારો હાલની સ્થીતિ જોતાં નીચે મુજબનો અડસટવામાં આવે છે. ઇલાકાની બ્રીટીશ હદમાં ૨૮૮૯૦૦ ટન, દેશી રાજ્યોમા ૧૪૬૬૦૦ ટન, સીંધ ખાતેની બ્રીટીશ હદમાં ૧૪૫૩૦૦ ટન અને સીંધના દેશી રાજ્યોમાં ૫૫૦૦ ટન, જે મળી કુલ્લે ૫૮૫૬૦૦ ટન ઉતરે એમ અડસટવામાં આવે છે જે ગયા વરસના ઉતારા કરતાં ૧૧૮૯ ટકાનો વધારો બતાવે છે.

(પાને ૪૦ પછીના ટેબલ પાને ૬૨-૪૩ પર જોવો.)

ગોધરામાં લેડીઝ કમીટી તરફથી મફત હાથીઆ થોર ઢોરોને

માસ	એકંદર ઢોરોનો ખોરાકી ખર્ચ. કુલ	કપાસીઆ તથા ભુસુ	મીઠું.	બળતણ.	મંજુરી	એકંદર તૈયાર કરેલા થોરનું વજન. કેમ્પમાં ખવડાવેલો	ઘેરે આપેલો	કુલ
	રૂ. આ પા	રૂ. આ. પા	રૂ. આ.પા.	રૂ. આ પા	રૂ. આ.પા.	મણ.	મણ.	મણ.
એપ્રીલ	૩૪-૧૧-૧૧	૧૦-૦-૦	૧-૯-૫	૧૪-૧૪-૬	૮-૪-૦	૯૯	૬૭	૧૬૬
મે	૨૮૦-૧-૮	૭૩-૮-૦	૨૮-૧૨-૫	૧૦૫-૧૧-૩	૬૮-૨-૦	૧૫૪૨	૫૦૪	૨૦૪૬
જુન	૩૨૫-૧૧-૭	—	૫૪-૧૨-૨	૧૩૦-૨-૫	૧૪૦-૧૩-૦	૩૧૪૬	૮૩૨	૩૯૭૮
	૬૪૦-૫-૨	૮૩-૮-૦	૮૫-૨-૦	૨૫૦-૧૨-૨	૨૧૭-૩-૦	૪૭૮૭	૧૪૦૩	૬૧૯૦

તા ક—(૧) રૂ. ૧૦-૦-૦ પાંજરાપોળના માલિકે ૨૦૦) રતલ ભુસરઘાણના છોડાં મફત.
(૨) રૂ. ૪૫-૬-૧૦ પરચુરણ ખરચના.
(૩) રૂ ૬૭૬-૦-૦ કુલ ખરચ એ કેમ્પનાં થયો હતો.

ગોધરા લેડીઝ કમીટી તરફથી મફત હાથીઆ થોર ઢોરોને

માસ.	એક. ઢોરનો દરરોજનો ખોરાકી ખરચ. કુલ	ભુસુ કપાસીયા	મીઠું	બળતણ.	મજુરી	દર ઢોરની ખોરાકી દરરોજની રતલ. ઘાસ	મીઠું	કપાસીઆ
	રૂ. આ પા	રૂ આ પા.	રૂ. આ પા	રૂ. આ પા	રૂ આ. પા	શેર	શેર.	શેર.
એપ્રીલ	૦-૨-૭ાા	* ભુસુ ૦-૦-૫ાા	૦-૦-૧	૦-૦-૯ાા	૦-૦-૪ાા	૧૫ાા	૨	ભુસુ ાા શેર કપાસીઆ
મે	૦-૧-૦ા	* કપાસીયા ૦-૦-૪ાા	૦-૦-૧	૦-૦-૪ાા	૦-૦-૩	૩૮ાા	૨	૨
જુન	૦-૦-૭ા	—	૦-૦-૧	૦-૦-૨ાા	૦-૦-૩ા	૧૯ાા	૨	[illegible]
	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

* ભુસુ તુવરનાં છોડાં તથા કપાસીઆ ફક્ત કેમ્પમાં ખાનારાં ઢોરને આપવામાં આવ્યાં હતાં. માસીક આપના અમર પોતાના કપાસીઆ લાવી મેળીને આપના.

ખવરાવવાની કેમ્પનું વિગતવાર ખરચ પત્રક. અ.

એક દર લાભ લેનારા ઢોરોની સંખ્યા			દર માસે સરાસરી ઢોરની સંખ્યા.	એક ઢોર પાછળ આવેલો ખરચ				
કેમ્પમાં	ઘેરે ચોરી	કુલ		માસીક.	દરરોજનો.			
ખવાડેલા	આપેલી તેના			કુલ ખરચ	કુલ	ખોળ કપાસીયા વીગેરે.	ચોરીનો ખરચ	ચોરીનું વજન.
નંબર.	નંબર	નંબર		રૂ. આ પા.	રૂ આ.પા	રૂ. આ.પા	રૂ.આ.પા	રતલ.
૨૧૫	૧૨૧	૩૩૬	૫૬	૩-૧-૬	૦-૧-૭॥	૦-૦-૬॥	૦-૧-૧	૧૯॥
૩૪૭૪	૧૦૦૮	૪૪૮૨	૧૪૪	૧-૧૫-૧૦	૦-૧-૦।	૦-૦-૪॥	૦-૦ ૭॥।	૧૮॥
૭૦૦૪	૧૫૬૦	૮૫૬૪	૨૮૫	૧-૧-૮	૦-૦-૭।	૦-૦-૧।	૦-૦-૬	* ૧૮॥
૧૦૬૯૩	૨૬૮૯	૧૩૩૮૨						

આપેલાં તે ભુસાં તરીકે ગણેલા છે, તે કુલ હીસાબમાંથી બાદ કરવાના છે.

* ૪૦૦ થી ૬૦૦ રતલ વજનના એક ઢોરને ૦॥ મણ ફાદડો પુરતો થતો

ખવરાવવાની કેમ્પનું વિગતવાર ખરચ પત્રક બ.

એક ઢોરનો માસીક ખરચ.			દર ૧૦૦૦ રતલ ચોરી તૈયાર કરવાનો થયેલો ખરચ.				
ચારના	ખોળ વગેરે	કુલ	બળતણ.	મજુરી	ઘાસતેલ પોઇન્ટ યા રતલ	લાકડી સુકી રતન	જગ્યાની પાતળી નાની ડાંખળીઓ રતલ.
રૂ. આ.પા	રૂ. આ પા	રૂ આ પા	રૂ આ.પા	રૂ આ પા			
૨-૦-૬	૧-૧-૦	૩-૧-૬	૨-૪-૪	૧-૩-૩	૧૬		
૧-૪-૦	૦-૧૧-૧૦	૧ ૧૫ ૧૦	૧-૫-૫	૦-૧૩ ૬		૨૫૬ મોટા ૨૦૫ ઝીણા	કટકા, કટકા
૦-૧૪-૬	૦-૩-૨	૧-૧-૮	૦-૧૨ ૫	૦ ૧૪-૮			૨૮૯

ઢોરો રેવાયા, પછી જુનમાં કપાસીઆ વિગેરેની જરૂર નહોતી, કારણ કે તે ખરચ ઢોરના

મી. વાઇ. એન. મરાઠે, જી. બી. વી. સી, વેટેરીનરી ઇન્સ્પેકટરના "પાંજરાપોળ" નામના અંગ્રેજી લેખનું ગુજરાતી ભાષાંતર લેખકની પરવાનગીથી કરવામાં આવ્યું છે.

—*********—

ભાષાંતર કર્તા—મી. સી. એન. દેશાઇ, જી. બી. વી. સી.
વેટેરીનરી આસીસ્ટન્ટ,—ભરૂચ.

પાંજરાપોળોની હાલની સ્થીતિ અને તેનો ઉપયોગ, અને તેને આગળ વધારવા ઉપર એક નોંધ:—

હાલમાં મુંબઇ ઇલાકામાં જે દુકાળ ચાલે છે તે ઘણોજ સખત છે હાલના દુનિયાના મહાન યુદ્ધને લીધે જીંદગીની જરૂરીઆતની ચીજોના ભાવ ઘણા ઉંચા ગયા છે. સને ૧૯૧૮ મા વરસાદની ઘણી અછત હતી, ને તે આફતમાં એક ઉમેરો જેવું છે. દાણો પાકયો નહોતો, ઘાસ મળતુ નહોતું. લોકો રોજ વધતાં જતા દરો (રોજની ઉપજ) થી પોતાનું ગુજરાન-ગમે તેમ કરી કરતાં હતાં આપણી સરકારની અમુલ્ય મહેનતથી દાણો વહાણોની હાડમારી છતાં પણ હિન્દુસ્થાનના જુદા જુદા સ્થળોથી તેમજ બહારથી લોકોને મળી શકતો હતો સરકાર તરફથી રીલીફ તેમજ ટેસ્ટ વર્કસ ખોલવામા આવ્યાં હતાં. ધી સેન્ટ્રલ કમીટી તરફથી માણસોના સંકટ નિવારણ માટે ડીસ્ટ્રીકટ કમીટીઓને મોટી રકમો મળી શકતી હતી, અને તે કારણને માટે નાણું ભેગું કરવાને સ્થાનીક યત્નો પણ કરવામાં આવ્યાં હતા. સરકારે તેમજ ખાનગી મંડળીઓએ લોકોનુ દુઃખ દુર કરવા માટે પોતાનુ બનતું કર્યું હતુ. હલકે ભાવે દાણો વેચવા માટે દુકાનો ખોલવામાં આવી હતી. કપડાં મફત વહેચવામાં આવતાં હતાં રીલીફ વર્કસમાં કામ કરતાં મજુરીઆત વર્ગ માટે ડાકટરી મદદ, જો કે તે ધંધાના માણસોની લડાઇને લીધે તંગી હોવા છતાં, મળતી હતી ઉપલા સઘળા યત્નોને લીધે આફત ઘણે દરજ્જે હલકી થઇ હતી અને તે કારણને લીધે લોકોમાં દુકાળની અસર એટલી બધી સખત થઇ નહોતી કે લોકો ભુખમરાને લીધે મરણ પામે. પણ ખેતીનો મુખ્ય આધાર ઢોર તેનું શું? તેઓની સ્થીતિ ઘણીજ દયાજનક હતી. ચોમાસુ નિષ્ફળ નિવડયુ કે તરત ચારણની જગ્યાઓ ઉજ્જડ માલમ પડવા લાગી. મળી શકે તેટલો સઘળો ચારો ખલાસ થઇ ઓકટોબર ૧૯૧૮ થી ઘાસની તંગી માલમ પડવા લાગી ખેડુતો પોતાથી પુરૂ થઇ શકે તેટલાં ઢોર રાખવા લાગ્યા, ને તેમાં ખેતીમાં કામ લાગતા બળદો ને રીવાજ પ્રમાણે પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા. સરકારને પણ લાગ્યું કે તેઓ

પાસે, આપણા દેશના ગરીબ ખેડુતોને માટે પુરતા જથ્થામાં ચારો નહોતો, તેથી ફરીને દરેક સરકારી ઘાસની ડેપોમાં દરેક જાતનું ઘાસ રૂા. ૧૫) નું એક હજાર પૌંડ મળતું હતું જો કે સરકારને તેટલાજ ઘાસ માટે રૂા. ૨૮) આપવા પડતા હતા, તેથી લોકોને પોતાનાં વધારાનાં ઢોરો જેવાં, કે ગાયોને વેચી દેવા પડયાં હતાં. કેટલ માર્કેટ (બજાર) એકથી બે મહિના તો ઢોરોથી ભરાયેલું રહેતું હતું, ને ગાયો મફતઢાથી પણ સસ્તી કીંમતે વેચાતી હતી બજારમાં ઢોર ખરીદનાર ફક્ત ખાટકીઓજ, હોવાથી લોકો પોતાની ધર્મની લાગણીને લીધે ગાયો વેચતાં અટકતા હતા. હજારો જાનવરોને ખાટકીઓએ ખોરાક અગર ચામડા માટે માર્યાં હતા થોડા વખત પછી ઢોરના માસનો ખપ નહિ રહેવાથી ગામડાંઓમાં ઢોરોનાં ચાંમડાં કાઢેલાં ઢાંઢાઓ ગીધ તથા કુતરાઓના ખોરાક તરીકે વપરાતાં જોવામાં આવતા હતાં લાંબા વખતના ભુખમરાને લીધે ઢોરો બેસોમણુ પડી, તેજ જગ્યાએ મરણ પામતાં હતાં ચમારો કે જેઓનો પણ સખત વખત આવતે તેઓએ આવા ઢોરોના ચાંમડાંઓથી મીલકત (પુષ્ઠ) મેળવી છે જેઓને પોતાનાં ઢોરપર પ્યાર હતો અને જેઓ પોતાની ધર્મની લાગણીને લીધે, પોતાની ગાયોને વેચી શકતા નહોતા તેઓએ તેમને સ્થાનીક પાંજરાપોળોમાં મોકલી હતી. ધર્મી અને ઉદાર મંડળીઓએ નવી પાંજરાપોળો ખોલી હતી, તવંગર અને ધર્મીષ્ટ વૃત્તિવાળા ગ્રહસ્થોએ પોતાની પાસે જે થોડો ચારો હતો તેનાથી ગૌસેવા પોતાને માથે લીધી. હમેશની ચાલતી પાંજરાપોળોમાં ઢોર ખીચોખીચ ભરાઇ ગયા હતા ઘણે ઠેકાણે તો નવાં ઢોર લેવાંમાં આવતાં નહિ હંમેશની વધતી જતી ઘાસની જરૂરીઆતને પહોંચી વળવાને તેઓ પાસે ઘાસનો જથ્થો નહોતો. સરકારી ઘાસનાં ડીપોમાંથી તેઓને ઘાસ મળી શકતું નહોતું. આ બધાં કારણોને લીધે ગાયો વધુ પ્રમાણમાં મરવા લાગી. આ વખત સુધીમાં તો ખેતીમાં કામ લાગતાં ઢોરો પણ ભુખે મરવા લાગ્યાં, પણ "રવી" પાક થવાની આશાએ ખેડુતો પોતાના તે ઢોરોને થોડો વખત વેચતા અટકયા હતા. પણ જ્યારે રવીની કાપણી થઇ ત્યારે જોમ લાગ્યુ કે તે નવો પાક પણ પુરતા જથ્થામાં નથી, ને આથી લોકો ઘણા નાશીપાસ થઇ ગયાં ઢોરોને ભુખમરાથી બચાવવા કાંઈ મદદ મળતી નથી, સરકારી ખેતીવાડી ખાતા તરફથી અગાઉથી કરી, સરકારી ખાતાંઓ અને સરકારી અને બીજા લાગવગવાળા મંડળો મારફત "થોરીઆ" ને ઢોરના ખોરાક તરીકે વાપરવાનું સુચવવામાં આવ્યું, પણ અજ્ઞાનતાને જુના વિચારનો હોવાથી પોતાના ઢોરને ભુખમરામાંથી બચાવવાને આ ખોરાકને ગ્રહણ કર્યો નહિ આથી બજાર પાછાં ઢોરોથી ઉભરાવા લાગ્યાં વખત એવો નાજુક આવ્યો કે સરકારે "કેટલ-કેમ્પ" ઉઘાડયાં, પણ તે કેમ્પોમાં ઢોરોની સંખ્યા જોઇએ તેટલી થઈ નહોતી ખેતીવાડી ખાતા તરફથી ફુગાળીઆં ઢોર ખરીદવા ને તેમને ખવડાવીને પાછાં ખેડુતો

ને વેચવા માટે પોતાના માણસો જુદા જુદા ઢોર વેચવાના બજારોમાં મોકલ્યાં હતા. ડીસ્ટ્રીક્ટ ફેમીન કમીટીઓ કે જેઓને ખાસ કરીને "બોમ્બે પ્રેસીડેન્સી સેન્ટ્રલ ફેમીન રીલીફ કમીટી" તરફથી નાણા પુરાં પાડવામાં આવતાં હતા, તેઓ તરફથી પણ આવા યત્નો કરવામાં આવ્યાં હતા સરકારે તેમજ ખાનગી મંડળોના આટલા બધા યત્નોથી પણ ખેડુતો ઢોરોની જરૂરીઆત પુરી થઇ નથી, ને ધાસ્તી રાખવામાં આવે છે કે બળદ વગરે જમીનો ખેડયા વગરની રહેશે. આ એક ગરીબ રૈયતને મોટું સંકટ છે. હિન્દુસ્થાનની ખેતીનો મુખ્ય આધાર ઢોર પર છે. ગાયનું દુધ પણ થોડાજ લોકો વાપરી શકે છે ગરીબ અને સાધારણ સ્થીતિના આદમીઓ જીંદગીની આ (દુધ) એક ખાસ જરૂરીઆતની ચીજ વગર રહે છે બચ્ચાંઓને પણ પુરેપુરૂ દુધ મળતુ નથી બચ્ચાંઓનું મોતનું પ્રમાણ વધ્યું છે. લોકોમાં શારિરિક શકતી રહી નથી અને તેથી "ઇન્ફલુએન્ઝા" જેવા ચેપી રોગોના સહેલાઇથી ભોગ થઇ પડે છે. ઢોરો લાંબા વખતના ભુખમરાથી મરણ પામ્યા છે અને લોકોમાં ચેપી રોગોની અસર સહન કરવાની શકતી નહિ રહેવાથી નવા અને જુના રોગોના ભોગ થઇ પડશે આ એક વાસ્તવીક વાત છે અને જેઓને તેનો અનુભવ છે તેઓ તે જાણે છે. આ બધાનો બદલો વાળવામેં કોઇક રસ્તો શોધી કાઢવો જોઇએ.

આ દેશમાં બચ્ચાંઓ અને કમતાકાત માણસો ખોરાકના દુધ માટે ગાયો અને ખેતી માટે બળદો જોઇએ. સુધરેલી ઢબના હથીઆર તથા ઓજારો ખેતી માટે ઘણાં કામના છે, પણ તે વાપરવાનુ સાધારણ નાના ખેડુતનું ગજુ નથી. જો કે બીજાં ખાતરો સારાં છે, પણ ગૌમૂત્ર તથા છાણ ખાસ ઉપયોગનાં છે. મોટા શહેરોમા દુધ પુરૂં પાડવુ એ એક સવાલ છે, પણ તે સવાલ પુરા પાડવાને કાઇ રસ્તો શોધી કાઢવો જોઇએ, અને તેને માટે હાલમાં લોકો તથા મંડળીઓ કયા છે ? ઢોરની ઓલાદ લેવાનો ધંધો કરનારની સંખ્યા ઓછી થતી જાય છે. કોઇ પણ જાતનાં ચોખ્ખાં ઢોર મળવાં મુશ્કેલ છે. હિન્દુસ્થાનની તેમાં ખાસ કરીને મુંબઇ ઇલાકાની ગાયો ઘણું ઓછું દુધ આપે છે. ઢોરોની ઓલાદ લેવાનો ખાસ નિશ્ચય એવા ઢોરની ઉત્પતિ કરવાનો જોઇએ, કે જેથી ગાયો સારૂં (વધુ) દુધ આપનાર અને બળદો સારી ખેતી કરનાર જાનવરો થવા જોઇએ. આ ઉપરથી ખાસ દેખીતું છે કે ઢોરોની ઓલાદ લેવાનું કામ સારી સ્થીતિના ખેડુતોએ ઉપાડી લેવું જોઇએ, પણ તે હાલમાં મળવા મુશ્કેલ છે. હિન્દુસ્થાનમાં કોઇ પણ જાતના ઢોરની ઓલાદ લેવાનો ધંધો નફાકારક કરવો હોય તો તે હમેશાં શાસ્ત્ર પ્રમાણથી તેમજ ચોક્કસ અને ખંતથી કરવો જોઇએ. તે કોણ કરી શકે; તે બતાવવું ઘણુ મુશ્કેલ છે, ને તે ચાલુ રાખવાની ઘણી જરૂર છે. જ્યાં સુધી ઓલાદ લેનારી મંડળીઓ કાંઇ ચોક્કસ વિચારથી થાય નહિ ત્યાં સુધી કાંઇ ખાસ ફાયદો થવાનો નથી, અને સરકારી ખાતાઓ

તે માટે કાંઇ હદ બહાર સુધી કરી શકે નહિ, ને તેથી કાંઇ આખા દેશની જરૂર પુરી પડી શકે નહિ જો આ કામ કોઇ પણ સારી રીતે ઉપાડી શકે એમ હોય તો તે પાંજરાપોળ–સોસાઇટીઓ છે, ને તેવી પાંજરાપોળો આ ઇલાકામાં ઘણે ઠેકાણે છે. દરેક પાંજરાપોળ માટે ફંડ, મકાન અને ચારણની જગ્યા હોય છે. હાલના દુકાળને લીધે પાંજરાપોળમા ઘણી ગાયો આવી છે. દરેક પાંજરાપોળ મા ઓછામાં ઓછી ૧૦૦ ગાયો છે પાંજરાપોળોનો હેતુ ઘરડાં બધણીઆતાં અને અપંગ ઢોરોને રહેઠાણ અને ખોરાક આપવાનો હતો, પણ હવે તેમાં ફેરફાર થયો છે, ને પાંજરાપોળોમાં એવાં ઘણાં ઢોર જોવામાં આવે છે કે જેમાં થી સારા બળદ અને દુધ મળી શકે એમ છે. હાલમાં અવ્યવસ્થા ઘણી છે. દરેક જગ્યાઓનાં સ્થાનીક વેપારીઓ આપસમાં કર નાખે છે અને દરેક વરસે ફંડ વધતું જાય છે એક સ્થાનીક કમીટી નીમવામાં આવે છે અને પાંજરાપોળ ની વ્યવસ્થા એક સાધારણ વાંચી, લખી અને હીસાબી કામ જાણનાર માણસને સોંપવામાં આવે છે. કમીટીના મેમ્બરો વ્યવસ્થા બરાબર કરકસરવાળી છે કે નહિ તે જોતા નથી અને દુકાળના વખતમાં પાંજરાપોળનાં ઢોર એક બોજારૂપ થઇ પડે છે; કારણ કે જે ચારો તેમને ખવરાવામાં આવે છે તેનાથી પાંજરાપોળ ની બહારનાં ઘણાં ઉપયોગી જાનવરોની જીંદગી બચાવી શકાય. પાંજરાપોળમાં ઘણા ખોડાજ વૃદ્ધ, ભુખે મરેલાં અને અપંગ જાનવરો જોવામાં આવે છે.

આ લેખનો હેતુ કાંઇ પાંજરાપોળના લોકોને તેમના સખી અને ધાર્મીક વિચારો માટે નાશીપાસ કરવાનો નથી. પાંજરાપોળનો થોડો ભાગ ખાસ કરીને આવા, (ઘરડાં, દુબળાં તથા અપંગ) જાનવરો માટે રાખવો જોઇએ, પણ બીજા કેટલાક સશકત અને કામ કરી શકે એવા જાનવરો ખરચ વેઠીને રાખવામાં આવે છે, તેમના તરફથી આવી સસ્થાઓને કાંઇ બદલો મળવો જોઇએ, અને આને માટે ખાસ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે જેવી રીતે "પરમેનન્ટ (હંમેશની) સેન્ટ્રલ ફેમીન રીલીફ કમીટી" મુંબઇમાં છે, તેવી રીતે મુંબઇમાં એક "સેન્ટ્રલ પાંજરાપોળ કમીટી" નામની સંસ્થા ઉભી કરવી જોઇએ, અને દરેક જીલ્લાની સ્થાનીક પાંજરાપોળો આની સાથે જોડી દેવી જોઇએ; અને દરેક નાં ફંડ પણ ભેગાં કરી દેવાં જોઇએ પાંજરાપોળની દેખરેખ રાખવા તથા સ્થાનીક વેપારીઓ અને સખી ગૃહસ્થો પાસે ફંડ ઉઘરાવવા માટે સ્થાનીક કમીટીઓ નીમવી જોઇએ. સારા પગારથી એક સારો કેળવાયલો અને હોશીલો મેનેજર, પાંજરાપોળનો સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ તરીકે, ઢોરોની તંદુરસ્તી માટે ને ઓલાદ લેવા વિગેરે કામ માટે એક વેટેરીનરી સરજન, અને ચારાની પેદાશ, જથ્થો (સ્ટોર) તથા તેનો કરકસરથી ઉપયોગ કરવા માટે એક એગ્રીકલચરલ ગ્રેજ્યુએટ ઉપલા અધીકારી તરીકે રાખવા જોઇએ, તેમના હાથ નીચે એક કારકુન, એક પટાવાળો, બીજા હલકા પગારદાર માણસો તથા ભંગીઆ એ ઢોરોની સંભાળ માટે રાખવા જોઇએ. એગ્રીકલચરલ ગ્રેજ્યુએટ, મેનેજર અને વેટેરીનરી

સર્જનને અખતરા તથા જોઈતા સુધારા વધારા કરવાની દરેક સત્તા જોઈએ ઘણા એગ્રીકલ્ચરલ અને વેટેરીનરી ગ્રેજ્યુએટો આ કામ માટે મળી શકશે, અને રેવેન્યુ ખાતાના પેન્સનરોમાંથી કોઈને મેનેજર તરીકે રાખી શકાશે

આખા ઇલાકામાં જુદા જુદા જીલ્લાઓમા પાંજરાપોળો છે, અને ત્યા જુદી જુદી જાતના ઢોરોની ઓલાદ જોવામા આવે છે જુદી જુદી જાતના જાનવરોમાંથી કામ ઉપયોગી જાનવરો ઉત્પન્ન થઇ શકશે આવી સસ્થાઓમાથી ઉત્પન્ન થએલા બળદોથી આજુબાજુના લોકોની જરૂરીઆત પુરી પડી શકશે રોજનુ થતુ દુધ વેચી દેવુ, છાણ, પુંજાને ઘાસચારો ઉત્પન્ન કરવાની જમીનમાં ખાતર તરીકે વાપરવુ. પાંજરાપોળોની હાજતો પુરી થયા પછી ચારો ભેગો કરવાનો યત્ન કરવો દરેક પાંજરાપોળે દરેક વરસે હજારો પૌંડ દુધ અને સેંકડો બળદો પુરા પાડવા જોઇએ. પાંજરાપોળોનુ વધારાનુ ઘાસ, ઘાસની તંગીના વખતમાં, ખેડુતોને નફાથી વેચી શકાશે. દરેક પાંજરાપોળમા બે શાખા રાખવી જોઇએ, એક શાખા પાંજરાપોળના નિયમને અનુસરતા ઢોરોને માટે રાખવી જોઇએ, અને બીજીને માટે પાંજરાપોળોએ તેઓ ઓલાદ માટે રાખી શકે તેટલા ઢોરનો નબર મુકરર કરવો આ રીતપર દરેક તાલુકામા નવી પાંજરાપોળો ખોલવી જોઇએ ટુકામા લોકોથી, લોકોને માટે અને લોકોની મદદથી આખુ પાંજરાપોળનુ ખાતુ એવી રીતનુ જોઇએ કે જેથી ઇલાકાના ઢોરની ઓલાદ કેવાના ધંધાને ઉત્તેજન મળે ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે, જો પાંજરાપોળોની સારી રીતે વ્યવસ્થા થશે તો તે ઢોરોની ઓલાદ માટે ને દુધને માટે સારો "રૂપો" થશે

જાહેર ખબર.

છારોડી-જીલ્લે અમદાવાદના સરકારી ઢોરના ફાર્મમાં કેટલીક કાંકરેજી ગાયો વેચવાની છે જેને જોઇતી હોય તેણે મેનેજરને રૂબરૂમા મળવુ અગર તો પત્ર-વ્યવહારથી એ સબધમા જોઇતી હકીકત મેળવવી

છારોડી.
ઠસ્તે અમદાવાદ
તા ૩૦-૩-૧૯૨૮

એમ. એન. દેશાઇ,
મેનેજર
નોર્થકોટ કેટલ ફાર્મ, છારોડી

☞ મહેરબાન ભરૂચ જીલ્લાના કલેકટર સાહેબની પરવાનગીથી ઇચ્છાલાલ અમૃતલાલ મામલતદારનાએ શ્રી જ્ઞાનોદય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમા છાપ્યું અને ભરૂચ હુન્નર ઉદ્યોગ અને ખેતીવાડી ખીલવનાર મંડળના વાઇસ પ્રેસીડન્ટ મે૦ સરદાર રા. બા. મોતીલાલ ચુનીલાલ દેસાઇએ છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

જાહેર ખબર.

—****○****—

ધી ગુજરાત ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ ત્રિમાસીક પત્રમા અત્યાર સુધી જાહેર ખબરો છાપવાનો રીવાજ હતો નહિ પણ પત્રના ગ્રાહકોની જાણને માટે ખેતીવાડી તેમજ હુન્નર ઉદ્યોગને લગતી જાહેર ખબરો પત્રમા છાપવાનુ ઉચીત લાગવાથી તે હવેથી નીચેના દર મુજબ લેવામા આવશે

જાહેર ખબરની જાત.	કેટલી લીટીઓ અથવા પાના		
અનિત્ય.	ગમે એટલી લીટીઓ પણ આઠ લીટી ભગ્ના વધુ નહિ	દરેક લીટી છાપવાના બે આના પણ દરેક જાહેર ખબર દીઠ આઠ આનાથી કમતી નહિ	
		૨ અંક	૪ અંક
		રૂ આ. પા	રૂ આ પા
જાયુકની	પા પેજના	૫—૦—૦	૯—૦—૦
જાહેર ખબરો	અધા પેજના	૮—૦—૦	૧૩—૮—૦
	એક પેજના	૧૧—૦—૦	૧૮—૦—૦

અંકના પાછલા બહારના પુઠાપર છાપવાની જાહેર ખબરો પેટે ઉપરના દર કરતાં સેંકડે ૧૫) ટકા વધુ લેવામા આવશે

જાહેર ખબરો પેટે પૈસા અગાઉથી લેવામા આવશે કોઇ પણ જાહેર ખબર ભરૂચના ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગના મંડળને માન્ય નહિં હશે તો પત્રમાં દાખલ કરવામા આવશે નહિ

ઇશ્વરલાલ નરશીલાલ દેસાઇ.

ઓ. સેક્રેટરી.

ભરૂચ ખે. હુ. ઉ. મંડલ.

श्री गुजरात

खेतीवाडी अने हुन्नर उद्योग त्रिमासिक.

THE GUJARAT AGRICULTURAL & INDUSTRIAL QUARTERLY.

વર્ષ ૭ મું.] ઓકટોબર–૧૯૨૦ [અંક ૩ જો.

काश्यप संहिता स्मृत गर्ग संहिता ॥
कृषिः कृषि पुराणं इत्युवाच पराशरः ॥

પબ્લીશીંગ કમિટી.

૧ સરદાર રા બા. મોતીલાલ ચુનીલાલ દેશાઇ, ભરૂચ.

૨ મી. ગુલાબભાઇ એન. દેશાઇ.
ડી. સુ. ઓફ એગ્રીકલચર, ઉત્તર વિભાગ, સુરત

૩ મી નરહરી કે. દેશાઇ, બી એ. ભરૂચ

૪ મી. કાલીદાસ દામોદરદાસ ખાધીઆ,
બી. એ એલએલ. બી. ભરૂચ.

૫ મી. વ્રજલાલ કે અગરવાલા, બી એ. મુંબાઇ

૬ મી. ચુનીલાલ નંદલાલ દેશાઇ,
વેટરીનરી આસિસ્ટન્ટ, ભરૂચ.

૭ રા સા ગુણવંતરાય હીરાલાલ દેશાઇ બી. એ
ઓડીટર, કો–ઓપરેટીવ સોસાઇટીઝ
ઉત્તર વિભાગ, ભરૂચ.

આધારઃ—[illegible]

લવાજમ—મંડળના લાઇફ મેમ્બરોને મફત—મંડળના સભાસદોને મફત
અન્ય ગૃહસ્થો માટે વાર્ષિક રૂા ૧–૦–૦ પોસ્ટેજ રૂા ૦–૨–૦

વિષયાનુક્રમણિકા.

શ્રી ગુજરાત

ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ

ત્રિમાસિક.

વર્ષ ૭ મું.] ઓકટોબર–૧૯૨૦ [અંક ૩ જો.

પ્રાસંગિક નોંધ અને ચર્ચા.

ગૌવધ. ઘી–દુધની મોંઘવારી, ખેતીના ઢોરોની અછત અને કેટલાક આર્થીક તેમજ રાજકીય પ્રશ્નોને લીધે ગૌવધના સવાલે દેશના નેતાઓનું તેમજ સામાન્ય પ્રજાનુ ધ્યાન ખેચ્યું છે હિન્દુસ્થાનં ખેતીનો મુલક છે અને તેની વસ્તીના ૮૦ ટકાનો આધાર ખેતીપર રહેલો છે. હિન્દનો ખેડુત ઘણો ગરીબ છે અને મ્હોટી કીંમત આપી ખેતીના ઢોર તથા બીજા સાધનો ખરીદી શકે એમ નથી, તેમજ હાલમાં ઘી, દુધ તથા ખેતીના ઢોરની જે કીંમત વધી છે· અને તેનાથી જે ગંભીર સવાલો ખેતીની તથા જાહેર તંદુરસ્તીની બાબતમાં ઉભા થયેલા છે તેનો ઉકેલ જો ત્વરાએ કરવામાં ન આવે તો તેવી વસ્તુસ્થીતિની સામું વધુ વખત ટકવુ હિન્દના ખેડુત માટે અશકય થઇ પડશે ગતાંકમાં ઢોરોની ગણતરીના લેખમાં મુમ્બઇ ઇલાકામાં સને ૧૮૯૬ થી ૧૯૨૦ સુધીનાં ઢોરોના આંકડાઓ ઘણા ચોંકાવનારા છે અને તે દેશના કોઇ પણ હિતચિન્તકની ઉંઘ ઉડાડી મુકનારા છે. સને ૧૯૧૮–૧૯ ના દુકાળમા ગાયોની ખુવારી સેકડે ૧૨/૯ ટકા જેટલી જણાવવામા આવી છે, જયારે ખેતીના ઢોરોની ખુવારી સેકડે ૭ ટકા જેટલી એટલે કે ૧૯૩૪૭૮ ખેતીના ઢોરની ખુવારી થયેલી જણાવી છે. ઇલાકામાં જે સેંકડો કસાઇખાનાઓ ચલાવવામાં આવે છે, તેમાં દરવરસે લાખો દુધાળાં તેમજ ખેતીના ઉપયોગના ઢોરની કતલ કરવામાં આવે છે અને તે ઉપરાંત હિન્દનાં ઢોર હજારોની સંખ્યામાં પરદેશ ચઢાવવામાં આવે છે આ પ્રમાણે ઢોરની જે ખોટ દરવરસે હિન્દને પડતી જાય છે તે જો વધુ વખત ચાલુ રહે તો એવી ગણત્રી કરવામા આવી છે કે દશથી પંદર વરસમાં હિન્દુસ્થાનમાંથી ઉપયોગી ઢોર અદ્રષ્ય થઇ જાય.

ઉપલા સંજોગોને લીધે હાલમાં સમસ્ત દેશમાં ગૌવધ બંધ પાડવા માટે સખત ચળવળ શરૂ કરવામા આવી છે. મુંબાઇમાં એક કરોડની મુડી સાથે ગૌરક્ષા કંપની કાઢવાની હકીકત વર્તમાન પત્રોપરથી જણાય છે. પ્રો. ઓ. મી પરસોતમદાસ ઠાકોરદાસ તથા પ્રો ઓ. મી પંડીત મદનમોહન માલવીઆ જેવા નેતાઓ ગૌવધ અટકાવવા સતત પ્રયાસ કરી રહ્યા છે મહાત્મા ગાંધીના પ્રયાસ થી થયેલી હિન્દુ મુસલમાન ઐકયતાએ ગૌવધ બંધ કરાવવામાં પોતાનો હીસ્સો આપ્યો છે અને ગઇ બકરી ઇદ વખતે આખા હિન્દુસ્થાનમાં મળી સેંકડો ગાયો નો બચાવ મુસલમાન નેતાઓ અને સ્વયસેવકોએ મળી કર્યો છે પીર મ્હોટા મીયાં, વલ્લભાચાર્ય સંપ્રદાયના મહારાજ તથા શંકરાચાર્ય વિગેરે હિંદુ મુસલમાનના ધર્માચાર્યો ગૌવધ અટકાવી દરેક ઘર ગાય રાખવા પ્રજાને ઉપદેશ કરી રહ્યા છે હિન્દુસ્થાનની પ્રજા માટે ગાય એક ઘણું ઉપયોગી પ્રાણી છે અને ઉછરતી પ્રજાનો જીવનનો આધાર તે પ્રાણીપર રહેલો છે. આપણા શરીરમાં જે શક્તિમાન રજકણો છે તે બનાવવામાં ગાયે મ્હોટો હીસ્સો આપેલો છે અને હિન્દુસ્થાનની જે ઓલાદ નબળી થતી જાય છે તેનું એક કારણ ઘી, દુધની અછત જણાવવામાં આવે છે.

ખેતીના ઉપયોગના બળદ એ ગાયનો પ્રસાદ છે અને એ પ્રસાદ જ્યારે અદ્રષ્ય થશે ત્યારે હિન્દુસ્થાનનો ખેતીનો મોતનો ઘંટ વાગશે અને તેટલા માટે હાલમા ગૌવધની જે ચળવળ ચાલી રહી છે તેની અમો દરેક ફત્તેહ ઇચ્છીશું. હાલમા પરદેશથી ઢોર ખરીદવા માટે વેપારીઓ આવવાની ફરીથી બુમ પડવા લાગી છે અને તે સંજોગોમા અમો અમારા ખેડુત બંધુઓને વિનતી કરીશુ કે પોતાની ભવિષ્યની ઓલાદને ખાતર, પોતાની ખેતીની ખાતર અને પોતાના દેશની ખાતર પોતાના વ્હાલાં ઢોર કોઇ પણ કીંમતે આપવા લલચાતા નહિ અને તે વેપારીઓ સાથે આવી બાબતમા અસહકાર આદરે

ચોમાસુ. હિન્દના ગરીબ ખેડુતને નશીબે એક વરસ અતિવૃષ્ટિ અને એક વરસ અનાવૃષ્ટિ સરજાયેલી હોય એમ ભાસે છે ગયે સાલ વધુ વરસાદ પડીને કેટલાક જીલ્લાઓમા નુકશાન કર્યું તેને આગલે વરસે સુકામણાનો અનુભવ કરાવ્યો ચાલુ વરસમાં શરૂઆતમા સહેજસાજ ઝરમર ઝરમર વરસો હવે ચોમાસાના ચિન્હો જણાતા બંધ પડી ગયાં છે અને બધાની નજરો આકાશ તરફ ખેંચાવા લાગી છે ગુજરાતના સઘળા જીલ્લાઓમાથી વરસાદની તાણની બુમ સંભળાવા લાગી છે અને કેટલાક જીલ્લાઓમાં પાક સુકાવા લાગ્યો છે કેટલીક જગ્યોએ તો દુકાળના દૈત્યના આવાગમનના વાજા વાગવા લાગ્યાં છે અને લોકોએ વરસાદની આશા છોડી છે ખેડુત હજુ ગયા સખ્ત દુકાળની અસરમાંથી હજુ બરાબર મુક્ત થયો નથી ખેતીના અને દુધાળા ઢોર પોતાની ગુમાવેલી શક્તિ હજુ પાંછી

મેળવી શકયાં નથી. મોઘવારીનો ડંખ હજુ એવો ને એવો સખ્ત દુઃખકારક રહ્યો છે એટલામાં ગુજરાતના નસીબે અનાવૃષ્ટિનાં ચિન્હો દ્રષ્ટિગોચર થવા લાગ્યા છે. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે હજુ વરસાદ પડે અને શીયાળુ પાકને ફાયદો કરે, છતાં પણ જો તેમ ન થાય તો અમો ખેડુતોને કપાસ વિગેરે પર આધાર ન રાખી મુકતાં જુવાર વિગેરે પાક વાવી દઇ પડેલા વરસાદનો યા તો જે કાંઈપણ થોડો ઘણો વરસાદ હવે પડે તેનો લાભ લઇ પોતાના કુટુંબના. તેમજ પોતાના ઢોરના બચાવના પ્રયત્નો કરવાની સલાહ આપીશું. આપણને ગયા દુકાળનો કડવો અનુભવ થઇ ગયો છે અને જો કે ચાલુ સાલમાં હજુ પુરતા વરસાદની આશા આપણે છોડવાની નથી, છતાં પણ સાવચેતીના ઉપાય તરીકે પોતાથી બનતી તજવીજ રાખવી એ વધારે સલામત છે. જે ખેતરોમાં કુવા વિગેરેની સોઇ હોય તે ખેડુતોએ ઢોરને માટે ચારાની તજવીજ કરવામાં ચુક કરવી નહિ, જેથી પાછળ છેલ્લી ઘડીએ સરકારપર આધાર રાખી હાથ જોડી બેસી રહેવાનો અને પોતાનાં કીંમતી ઢોરને પોતાની નજર આગળ ભુખે મરી જતા જોવાનો વખત આવે નહિ.

———*———

બરસીમ.

—***—

એક લીલો ચારો.

પંચમહાલ જીલ્લાના પૂર્વ વિભાગના ખેડુતો જોઇએ તે કરતાં ઢોર વધુ રાખે છે અગર ઢોર એજ એમની મીલકત છે એમ કહીશુ તો ખોટુ નથી. અહીંઆં ઢોરને ચરવાનું ઘણુ છે, જગલો પાસે હોવાથી ઘાસ ઘણું સસ્તુ મળે છે એમ કહેવામાં આવે છે પણ આ હકીકત ચોમાસાના ચાર માસ માટે તો ખરી છે પણ પછીથી સર્વાંશે ખરી નથી. જગલની નજીક આવેલાં ગામનાં ઢોરને કંઇક સુખ છે પણ બીજાં સ્થળોએ તો ઢોર ઉનાળામાં અડધી ભૂખ વેઠે છે ઉનાળામાં અત્રે ઢોરનુ મરણ પ્રમાણ ઘણુ છે

ખેડુતો ઉનાળા માટે પૂરતું ઘાસ સંઘરી રાખતા નથી, પણ ઢોરને ખેતરમાં છુટાં છોડી મુકવામાં આવે છે; તે શેઢા ઉપરનુ ઘાસ તથા દરોડી વીગેરે દીવસે વીણી ખાય છે અને સાજના તેમને પાણી પાઇ ઘરમાં રાખવામાં આવે છે. આથી ખોરાકના કમીપણાને લીધે તથા તેના બદલામાં બીજો ખોરાક ખોળ વીગેરે ગરીબ ખેડુતો આપી ન શકે તે કારણે બળદની કામ કરવાની શકતી કમી થાય છે અને દુધાળાં ઢોરની દુધ પેદા કરવાની શકતી ઘટે છે અને દુધ

ઘણું કમી આપે છે આવા પ્રદેશમાં જો લીલો ચારો મળી શકે તો તે ઘણો લાભદાયક થઇ પડે !

આ ઉદ્દેશથી મુવાલીઆ ફાર્મ ઉપર અજમાયેશ થયેલી છે અને બરસીમ નામનુ લીલું ઘાસ ઘણું સારૂં માલુમ પડયુ છે તે ખવડાવ્યાથી ઢોરના શરીર માં લોહી વધે છે, તાકાત આવે છે, દુધાળાં ઢોરનુ દુધ વધે છે વીગેરે ઘણા લાભ થાય છે. તેનો પાલો મેથીની ભાજીને મળતો થાય છે. તે બે ફુટ ઉંચો વધે છે અને ત્રણથી ચાર કટીંગ (કાપણી અગર વાઢ) લઇ શકાય છે. છેલ્લું કટીંગ ન લેવાથી બીજ પણ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે.

આ ચારો કરવા પ્રથમ પોયતની સવડ જોઇએ છે. કુવાના અગર નહેરના પાણીથી પોયત કરી આ ઘાસ ઉઘાડવામાં આવે છે. વળી અત્રે નહેરો પણ બે ચાર જગ્યાએ સારી છે માટે તેવે સ્થળે તો પાણી પાવાનુ કાર્ય ઘણુ સહેલું થઇ પડે છે. પ્રથમ ચોમાસાનુ તુલ લીધા પછીથી જમીનને એકાદ ખેડ આપી સાફ કરી પોચી કરવી જોઇએ. વખતે ખેડ ન અપાય તો પણ બરસીમને નુકશાન થતુ નથી, પણ જેમ વહેલુ બીજ જમીનમાં નખાય તેમ સારૂ. માટે જમીન વહેલી તૈયાર થાય તે દ્રષ્ટિથી કામ કરવાનું છે પછીથી બીજને બારથી ચોવીસ કલાક સુધી પાણીમાં ડુબાડી રાખવાં, એટલે તે ફુલશે અને કેટલાકને ફણગા ફુટશે આ દરમ્યાન જમીનને એકથી બે ઇંચ જેટલું પાણી ઉપર રહે તેમ પાઇ તૈયાર કરવી પછીથી ભીંજાવેલું બીજ જમીનમા બરાબર પથરાઈ રહે તેવી રીતે હાથથી છાંટવું જમીનમા મૂળીઆં બાઝે ત્યાં સુધી પાણી રાખવુ અને પછીથી જેમ જોઇએ તેમ નીયમીત પાણી પાવુ.

પહેલું કટીંગ (વાઢ) છથી આઠ અઠવાડીએ આવે છે અને પછીના ત્રણ થી ચાર અઠવાડીએ આવે છે બીજને સપ્ટેમ્બરની ૧૫ મીથી નવેમ્બરની આખર સુધીમાં છાંટી દેવું જોઇએ નહિ તો મોડુ કરવાથી છોડ ઠંડીને લીધે બરાબર ઉગતા નથી અને વાઢ ઓછા આવે છે માટે બીજ જેમ બને તેમ વહેલું નાખવુ જોઇએ ચોમાસુ બેસતાં જમીનને ખેડી સાફ કરી ચોમાસુ તુલ લેવામાં આવે છે.

સરકારી મુવાલીઆ ફાર્મમાં આ ડાંગેરના કયારડામાં કરવામા આવે છે તે ઘણું સારૂ ઉગે છે દરરોજ વાઢી તે બળદને ખવરાવવામાં આવે છે વળી દાહોદના કેટલાક ગૃહસ્થો પોતાના ઘોડા તથા ગાય વીગેરે માટે વાપરે છે.

હવે કોઇ ખેડુત પોતાના ખપ કરતાં જો વધુ ચારો ઉગાડે તો તેને તેમાં સારી કમાણી થવા સભવ છે. દાહોદમાં ટાંગાવાળા ઘણા છે તે તેમજ બીજા પણ તેનો ઉપયોગ કરશે. હજુ સુધી તે લોકોને જોઇએ તેટલું બરસીમનું લીલું

ઘાસ મળી શકતું નથી અને ઘાસ મળશે તો તુરતજ તે લોકો વાપરશે. ખરેડી તેમજ લીંમડીના કેટલાક ખેડુતો આ ઘાસ તેમજ રજકો (Lucerne) ના ફાયદા જાણે છે અને તે ઉગાડી વાપરે છે.

આ ઘાસનો લીલો ચારો દર એકરે આશરે ૨૦૦૦૦ રતલ ઉપજે છે અને જો બીજ લેવામાં આવે તો ઘાસ ૧૫૦૦૦ રતલ તથા બીજ ૧૨૫ રતલ સુધી દર એકરે પાકે છે, એટલે જો તે બજારમાં એક આનાનું દશ રતલ લેખે વેચે તો તેને રૂા ૧૦૦) ના આશરે કમાણી થવા સંભવ છે.

આ ચારો ઢોરને તેના કદ પ્રમાણે આપવો જોઇએ. વળી નર્યો લીલો ચારો ન આપતાં અડધો સુકો અને અડધો લીલો આપવો એટલે બળદ કામ સારૂં કરી શકશે. જ્યારે બળદ નવરા હોય ત્યારે સુકો કમી કરી લીલો ચારો વધારે આપવામાં આવે તો હરકત નથી, કારણ નર્યો લીલો ચારો આપવાથી ઢોર સુંવાળાં થઇ બરાબર કામ કરી શકતાં નથી, માટે સુકા ઘાસનું અમુક પ્રમાણ તો દરરોજ આપવું તે સારૂ છે.

છેવટે બરસીમ એ કઠોળના વર્ગનુ તુલ છે, એટલે જમીનમાં નાઇટ્રાજન ઉમેરે છે. તેના મૂળીઆમાં નાની નાની ગાઠો હોય છે તેમાં રહેલા બે કટીરીઆ (ઝીણા જંતુઓ) હવામાંથી નાઇટ્રાજન (નિર્ગુણ) વાયુ લઇ તેનું રૂપાન્તર કરી ગાંઠોમાં દાખલ કરે છે, જેથી જમીનની ફળદ્રુપતા વધે છે; કારણ નાઇટ્રાજન એ એક અગત્યની ચીજ છે.

ટુંકમાં જ્યા પાંણીની સવડ હોય ત્યાં થોડુક પણ બરસીમ કરવાથી ખેડુતને ઘણા પ્રકારે લાભ થાય છે, કારણ પોતાના બળદ સારી સ્થીતિમા રહી કામ સારૂં કરે છે, દુધાળાં ઢોરનુ દુધ વધે છે અને જો તે ચારો વેચે તો તેને આર્થીક પ્રાપ્તિ પણ સારી થાય છે. તે ઉપરાંત જમીનનો કસ કમી ન થતાં વધે છે

By
Vallabhdas M. Majmudar
Graduate Assistant
Dohad Farm.

હિન્દુસ્થાનની જમીનના તવાઈ ગયેલા કસ બાબત સુચના અને તેને સુધારવાના ઉપાયો.

—**********—

કાંઈક લડાઈના પરીણામે અને કાંઈક ગયા દુકાળના લીધે અનાજના જથ્થા માં પડેલા ખુટકાને લીધે આ દેશની જમીનની સ્થીતિપર તેમજ તેની અનાજ પેદા કરવાની શક્તિપર હાલમાં ઘણુ લક્ષ્ય અપાવવા લાગ્યુ છે. આ બાબતમાં જે તપાસ કરવામાં આવી છે તેના પરીણામમા બધી બાજુથી એવું પુરવાર થતું જણાયુ છે કે આ દેશની જમીન ઘણીજ ગંભીર રીતે ખવાઇ ખુટી જાય છે અને તે અટકાવવા માટે ઘણુંજ મજબુત પગલા લેવાની જરૂર છે

જમીનમાં જે ફેરફારો થાય છે તે વિષે ઘડીભર વિચાર કરીએ આપણે જાણીએ છીએ કે નાઇટ્રોજન, ફોસ્ફેઇટસ, પોટાશ વિગેરે છોડના ખોરાક-રૂપી તત્વો જમીનમા જુદે જુદે રૂપે રહેલા છે. એમાંથી કેટલાક મોલને તરત ઉપયોગમાં આવે એવા મિશ્રિત રૂપમા રહેલા હોય છે અને બીજા તત્વો માં તે છોડના ઉપયોગમાં આવે ત્યાર પહેલાં કેટલાક ફેરફારો થવાની જરૂર રહે છે. એમાના પહેલી જાતના તત્વોને આપણે "ગળાઉ તત્વો" તરીકે અને બીજાને "અગળાઉ તત્વો" તરીકે આ લેખ પુરતા જણાવીશું 'ગળાઉ' અને 'અગળાઉ' શબ્દો ફકત એક બીજાના તુલના વાચક છે અને અગળાઉનો અર્થ એટલોજ કે તે તત્વો મોલના ઉપયોગમા આવે ત્યાર પહેલાં તેમાં કેટલોક ફેરફાર થવાની જરૂર રહે છે. હવે આ જુદા જુદા તત્વોની મોલપર શુ અસર થાય છે તે જોઇએ જો ગળાઉ તત્વો જમીનમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં હોય છે તો તે જમીન ફળદ્રુપ હોય છે અને તેમાં જો બીજા સંજોગો મદદકર્તા હોય છે તો પાક સારો થાય છે. જો આ તત્વોને જમીનમાં કાયમ રાખવાને માટે યોગ્ય ખાતર નાખવામાં આવતું નથી તો દરવરસે પાક ઓછો ઉતરતો જાય છે અને આખરે એવી સમ સ્થીતિનો વખત આવે છે કે જ્યારે અમુક મોલના ઉપયોગ માટે જેટલા પ્રમાણમાં છોડનો ખોરાક જમીનમાથી વપરાય છે તેટલાજ પ્રમાણમાં તે મોલની ઉછેર દરમ્યાને અગળાઉ તત્વો ગળાઉ બને છે આ વખતમાં જે પાક થાય છે તે ઘણોજ ઓછો ઉતરે છે અને આપણે તેને તે જમીનના ઓછામા ઓછા પાક કહીશુ.

દરેક જમીનમાં છોડના ખોરાકના તત્વોનો સામાન્ય રીતે પુષ્કળ જથ્થો રહેલો હોય છે અને તેથી કરીને આવો ઓછામા ઓછો પાકનો ઉતાર ઘણો વખત ચાલુ રહે છે અને તેટલા માટે ઘણા તરફથી કહેવામાં આવે છે કે

હિન્દુસ્થાનની ઘણા ભાગની જમીન આ પ્રમાણે ચાલુ પાક આપતી હોવાથી ચિન્તા કરવાનું કાંઇ પણ કારણ રહેતું નથી; પરંતુ આપણે જોઇ શકીશું કે તેઓની આવી દલીલ ભુલ ભરેલી છે. એમના કહેવાનો અર્થ એટલોજ થાય છે કે આવી જમીનો ઉપર જણાવ્યા મુજબનો ઓછામાં ઓછો પાકનો ઉતાર આપવાની સ્થીતિએ પહોંચેલી છે અને તે જમીનોમાથી યોગ્ય ખાતર આપવાથી જે પાક થવો જોઇએ તેના પ્રમાણમાં ઘણો ઓછો પાક ઉતરે છે.

ખોરાકની ચીજોની જે તગી હાલમાં જણાય છે તેને માટે ઘણા તરફથી મ્હોટા પાયાપર ખેતી કરવાની અને વધુમાં વધુ પાક આપે એવાં તુલો દાખલ કરવાની માગણી કરવામાં આવે છે. હવે આ બેઉ ચીજો ઇચ્છવા જોગ છે પરંતુ તેનું જે પરીણામ આવે તે જાણવુ જરૂરનુ છે. વધુમા વધુ ઉતાર આપે એવા તુલો દાખલ કરવાથી જમીનમાં રહેલા છોડના ખોરાકનાં તત્વો વધુ પ્રમાણમાં વપરાય છે અને તેજ મુજબ મ્હોટા પાયાપર ખેતી કરવાથી જમીનમાના ઉપયોગી તત્વો વધુ પ્રમાણમાં ખરચાય છે અને તેનો જથ્થો આખરે ખુટી પડે છે. ઉપલી બેઉ રીતોથી જો કે થોડા વખત માટે આપણને પાક વધુ મળે છે પરંતુ જો તેમાં ખાતરનો બરાબર ઉપયોગ કરવામા આવતો નથી તો પરીણામે જમીનનો કસ ખવાઇ જાય છે અને છેવટે પાછો ઓછામા ઓછો ઉતાર આવે છે. જે મ્હોટા પ્રમાણમાં ખેતી કરવામાં આવે છે અને જે પ્રમાણમાં પાકનો વધુમાં વધુ ઉતાર લેવાની મહેનત કરવામાં આવે છે તેટલાજ મહોળા પ્રમાણમાં જમીનને ફળદ્રુપ કર્તા ખાતરનો ઉપયોગ કરવાની આવશ્યકતા છે. આ ખાતર પદ્ધતિસર અને બુદ્ધિપૂર્વક વાપરવાનુ છે. જો કોઇ જમીનમાં નાઇટ્રોજન તથા ફોસ્ફેઇટ બેઉ ઓછા હોય તો તેવી જમીનમા નાઇટ્રોજનનુ એકલુ ખાતર નાંખવાથી ફાયદો થવાનો સભવ ઓછો રહે છે, કારણ કે ફોસ્ફેઇટની ખોટ તે ખાતરથી પુરાતી નથી સામાન્ય રીતે સાધારણ ખાતરની જમીનને જરૂર રહે છે; પરતુ એકજ જાતના છોડના ખોરાકનાં તત્વોવાળા ખાતરનો લાંબા વખત સુધી ઉપયોગ કરવાથી જમીનમાંનાં બીજી જાતના તત્વો ખવાઇ જાય છે અને પરીણામે જમીનની ફળદ્રુપતા ઓછી થાય છે

હિન્દુસ્થાનની જમીન કેટલી ખવાઇને ખુટી ગઇ છે તેનો ઘણાને ખ્યાલ નહિ હશે; પરંતુ તે નીચેના દાખલાઓ પરથી માલુમ પડશે.

મદ્રાસ ઇલાકામા ડાંગરની જમીનની માપણી કેટલાક વખત થયા કરવામાં આવે છે અને તેમાં ગન્તુર, તાંજોર, કૃષ્ણા અને ગોદાવરી નદીઓના મુખ આગળની જમીનોની (ડેલ્ટાની) માપણી પુરી કરવામાં આવી છે. આ માપણીનો એક હેતુ જમીનને ખાતરની કેટલી જરૂર છે તે નક્કી કરવાનો હતો અને તેનુ પરીણામ ઘણું બોધદાયક આવ્યુ છે. ગોદાવરીના મુખ આગળની જમીન

કે જે ઇલાકાની ઘણીજ ફળદ્રુપ જમીન તરીકે પકાયેલી છે. તેના જે નમુનાઓ તપાસવામા આવેલા તેમાના ૨૩ ટકા જેટલા નમુનાઓમાં જરૂરી ગળાઉં ફોસ ફેઇટની ખામી જણાઈ હતી અને ૪૦ ટકા બલ્કે અડધા ભાગના નમુનાઓમાં નાઇટ્રોજનની ખોટ માલુમ પડી હતી.

કૃષ્ણાના મુખ આગળની જમીનમાં એથી પણ વધુ ખરાબ પરીણામ જણાયુ હતુ. ૩૩ ટકા જેટલા નમુનાઓમાં ફોસ્ફેઈટ અને ૫૫ ટકા જેટલા નમુનાઓમા નાઇટ્રોજન ખુટી ગયેલુ જણાયું હતું

ગન્તુર અને તાંજોરમા તેથી પણ વધુ ખરાબ સ્થીતિ હતી ગન્તુરમા ૩૩ ટકામા ફોસ્ફેઈટની અને ૮૧ ટકામાં નાઇટ્રોજનની ખોટ જણાઇ હતી તાંજોરમાં ૮૦ ટકા જેટલા નમુનાઓમા ફોસ્ફેઇટની અને ૮૭ ટકામા નાઇટ્રોજનની ખામી માલુમ પડી હતી.

ઉપલા આંકડાઓપર ટીકા કરવી બીન જરૂરી છે અને તે ઇલાકાની બીજી જમીનો આથી વધુ સારી સ્થીતિમા હોવાનુ માનવાને કારણુ નથી જો આ બધી જમીનની સારી બરદાસ્ત કરવાથી ફકત જો પાચ ટકા પણુ પાકની ઉતારમાં વધારો થાય તો આખા મદ્રાસ ઇલાકામા દશ લાખ ટન વધુ ચોખા થાય. આ ઉપરથી જણાશે કે આખા દેશને આવા સજોગોમાં કેટલુ નુકશાન થાય છે.

ઉપર મુજબના સેકડો દાખલાઓ જુદા જુદા ઇલાકાની બાબતમા આપી શકાય એમ છે સને ૧૯૧૮ ની ઇન્ડીયન સાયન્સ કોન્ગ્રેસમાં મી કલાઉસ્ટને એક લેખ વાચેલો, તેમા તેણે જણાવેલુ છે કે મધ્ય હિન્દુસ્થાનની ચાર જાતની મુખ્ય જમીનો કેટલાક જીલ્લાઓમા તદ્દન વધુમા વધુ ખવાઇ ગયેલી છે. એમણે એક પ્રયોગ કરેલો, તેમા દર એકરે રૂા. ૩૩ ની કીંમતનુ ખાતર શેરડીના પાકને આપેલુ અને તેથી કરી દરેક એકરે રૂા ૧૪૬) થી વધુ એટલે ખાતરની કીંમત કરતા ૪૦૦ ટકાથી વધુ ફુલ્લે નફો થયેલો. તેજ મુજબ બોહાર પ્રાંતની ઘણી ખરી જમીનની ફોસ્ફેરીક એસીડના તત્વ બાબતની તંગ સ્થીતિ વિષે મી. ડેવીસે ભાર મુકી જણાવ્યુ છે

આ ઉપરથી આપણે કહી શકીએ કે હિન્દુસ્થાનની જમીનનો મ્હોટો ભાગ ખવાઇ ખુટી ગયો છે અથવા તે સ્થીતિએ પહોચવાની અણીપર છે. આવી જમીનોની બાબતમા શુ કરવુ જરૂરનું છે અને તે હાલમાં ઘણાજ થોડા પ્રમાણુમાં તે મુજબ કેમ કરવામાં આવે છે, તેના કારણો વિષે આપણે હવે વિચાર કરીએ

ઉપર જે દાખલાઓ આપ્યા છે તે પેરથી જણાશે કે જમીનમાં નાઇટ્રોજન અને ફોસ્ફેઇટની ખોટ ઘણી માલુમ પડે છે અને જો કે કેટલાક જીલ્લાઓમાં

જમીનમાં ચુનાની પણ ખોટ જણાય છે, તો પણ એ સિદ્ધાંત સમસ્ત હિન્દુસ્થાનની જમીનને સામાન્ય રીતે લાગુ પડે એમ છે. નાઇટ્રોજનની બાબતપર આપણે પહેલો વિચાર કરીએ. નાઇટ્રોજન જમીનમાં ગળાઉ અને અગળાઉ રૂપે રહેલો છે અને તેમાં કોઇ મુખ્ય તત્વની સાથે નાઇટ્રીક એસીડના મળવાથી જે ખાર થાય છે તે ઘણો ગળાઉ રૂપમાં હોય છે અને તે જમીનમાં રહેલા સંયુક્ત નાઇટ્રોજનવાળા મિશ્રિત પદાર્થોમાં અનેક ફેરફારો થવાથી થાય છે. કેટલીક વખત આ ફેરફારો જુદો માર્ગ લે છે અને તેથી કરીને જમીનમાં અગળાઉ નાઇટ્રોજનવાળા પદાર્થો ભેગા થાય છે. ખેડ કરવાથી ગળાઉ નાઇટ્રોજન તૈયાર થવાને મદદકર્તા સંજોગો પેદા કરી શકાય છે. જે એકીવારે મ્હોટા પાયાપર ખેતી કરવામાં આવે છે તેનાથી અગળાઉ નાઇટ્રોજનવાળા પદાર્થો ગળાઉ બની જાય છે અને જો બરાબર યોગ્ય ઉપાય લેવામાં આવતા નથી તો જે જથ્થો જમીનમાં રહેલો હોય છે તે વપરાઇને જલદીથી ખુટી જાય છે. વળી આવી રીતની ખેતીથી બીજો પણ ગેરફાયદો થાય છે. જાણીતી વાત છે કે યોગ્ય સંજોગોમાં નાઇટ્રોજનનો ઘણો મ્હોટો ભાગ જમીનને હવામાથી નાઇટ્રોજન ભેગા કરતા જંતુઓ મારફતે મળે છે. આ જંતુઓ માટે જમીનમાં કારબનમય ખારવાળા સેન્દ્રિય પદાર્થ પુષ્કળ પ્રમાણમાં હોવાની જરૂર રહે છે અને જો આપણે આપણી સખત મ્હોટા પ્રમાણની ખેડથી આ પદાર્થ વાપરી નાખીએ છીએ તો તેથી કરી આપણે નાઇટ્રોજન તૈયાર થવાના સંજોગો પણ ઓછા કરીએ છીએ

ઉપરની બીનાથી આપણને સહજ સમજાય છે કે આવી રીતની ખેતી સાથે પુષ્કળ પ્રમાણમાં ખાતરનો ઉપયોગ આપણે કરવો જોઇએ અને ઉપર જે કારણો આપ્યાં છે તેને લીધે છાણ, મૂત્ર, માછલી વિગેરેના સ્થુળ સેન્દ્રિય ખાતરો આ દેશની સ્થીતિને અનુસરીને ખાસ અનુકુળ છે વધુ ઘટ્ટ ખાતરો સાથે સરખાવતાં આવાં ખાતરોનો બીજો પણ ફાયદો છે અને તે એ છે કે એનાથી જમીનની બાહ્યસ્થીતિમાં દેખીતો ફાયદો થાય છે. જ્યારે ઘટ્ટ રસાયણિક ખાતરોથી તેથી ઉલટુંજ પરીણામ આવવા વકી રહે છે, પણ કમભાગ્યે જે ખાતરો આ પ્રમાણે ઘણાં ઉપયોગી છે તેને દેશમાંથી બ્હાર મોકલી દેવામાં આવે છે અથવા તો તેનો ખરાબ રીતે દુરૂપયોગ કરવામાં આવે છે. પહેલીજ બાબત તો એજ છે કે જે છાણ, મુતર વિગેરેના ખાતર સામાન્ય રીતે મળી શકે એવાં હોય છે તેનો સારામા સારો ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી. ઘણાક જીલ્લાઓમાં આ ખાતર બળતણ તરીકે ખપમા લેવામાં આવે છે અને એમ કરી નાઇટ્રોજન તદ્દન ગુમાવાય છે. જો તેનો બળતણ તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી તો તેને એવી રીતે ભરી રાખવામાં આવે છે કે ૬૦ ટકા જેટલા નાઇટ્રોજનનો ઉપયોગ થઇ શકતો નથી. મુત્રને તથા બીજા કીંમતી

ભાગને ભરી રાખવા તરફ તથા ખાતરને ભરી રાખવાના ઉકરડાનું રક્ષણ કરવા તરફ નજીવું ધ્યાન અપાય છે અને પરીણામે નાઇટ્રોજનની એકંદર પુષ્કળ ખોટ જાય છે.

એ તો નિઃસંશય વાત છે કે ઘણાખરા ખેડુતો ખાતરની કીંમત બરાબર પીછાણતા નથી. વખત જતાં ખેડુતો તે બરાબર સમજશે, પણ ખેડુતો ઘણી રીતે ચાલાક તોલ કરનારા હોય છે અને જો એક વખત તેઓને અખતરાઓ કરી ખાતરથી થતા ફાયદા બરાબર સમજાવવામાં આવે તો તેઓ ખાતરનો ઉપયોગ કરવામાં ચુકે એમ નથી અને આ બાબત માછલીના ગુઆનો (Fish guano) ના ખાતરની જે માગણી તે ખાતર પેદા થવાની જગ્યાથી બહુ દુરના જીલ્લાઓમાંથી વધતી જાયે છે તે પરથી ઘણી ખુલ્લી રીતે જણાય છે; પરંતુ ખાતરની બાબતમાં બીજીપણ એક મુશ્કેલી આપણા ખેડુત માટે છે કોઈ ખેડુત અમુક ખાતરનો ઉપયોગ બરાબર સમજ્યો હોય અને તે મેળવવાને અને વાપરવાને ઇન્તેજાર હોય તે છતાં પણ હાલમાં કેટલાંક ખાતરોની કીંમત એટલી બધી વધી ગઇ છે કે ખાસ મ્હોટો નફો આપનાર પાક સિવાય તે ખાતરો સાધારણ ખેડુતને બીજા પાક માટે વાપરવાં પરવડે એમ નથી. આ મોંઘવારી નું કારણ પરદેશમાં ખોળ, માછલાં વિગેરેની જે મોંઘવારી ચાલે છે અને જેને લીધે હિન્દુસ્થાનમાંથી તે ખાતરો મ્હોટા જથ્થામાં નિકાશ થાય છે તે છે.

માછલીના ખાતરમાં ઘણા સારા પ્રમાણમાં નાઇટ્રોજન તથા ફોસ્ફેટ રહેલા છે અને તે આપણી જમીનને ખાસ અનુકુળ છે, છતાં પણ તેની નિકાશ દિન પ્રતિદિન વધતી જાય છે. કોલમ્બોમા ગયા ફેબ્રુઆરી મહિનામાં આ ખાતરના એક ટન બદલ રૂા. ૧૬૦) આપવામાં આવતા હતા અને પરીણામમાં જે ખાતર વરસ એક ઉપર રૂા. ૪૫) એ ટન મળતું હતું તે બધું ત્યાં નિકાશ થઇ ખેચાઇ ગયું હતું.

ખોળની બાબતમાં પણ એજ હકીકત માલમ પડે છે. આ ખાતરમા જો કે સારા પ્રમાણમા ફોસ્ફેઇટ છે, છતાં પણ આપણે તેને નાઇટ્રોજનવાળા ખાતર માં ગણત્રી કરવી જોઈએ. તેલનાં બી ઉત્પન્ન કરતા મોલ ઘણી ખરાબ રીતે જમીનને ખુટાડી દે છે. જો તેલ કાઢી લીધા પછીથી ખોળનો ખાતર તરીકે ઉપયોગ કર્યો હોય તો અથવા તે ખોળ ઢોરને ખવાડયા પછીથી તે ઢોરના છાંણ, મુત્રનું ખાતર જમીનમા નાખવામાં આવ્યુ હોય તો છોડના ખોરાકનો થોડો ભાગ પણ જમીનને પાછો મળે છે, પરંતુ આપણે ત્યાં તો તેથી ઉલટું જ થતું જાય છે. તેલના બીનો નિકાશ આપણા દેશમાંથી દરવરસે વધતી જાય છે; એટલુંજ નહિ પણ જે બીનું તેલ આપણા દેશમાં કાઢવામા આવે છે તેમાં થી થતા ખોળનો પણ મ્હોટો ભાગ નિકાશ કરવામાં આવે છે. નીચેના આંકડા,

આ બાબતપર ઘણા સુચક છે. લડાઇ અગાઉનાં સાધારણ વરસો ધ્યાનમાં લેતાં આખાં હિન્દુસ્થાનના નિકાશના આંકડા નીચે મુજબ છેઃ—

સને	આખા હિન્દુસ્થાનમાંથી	ટન.	કીંમત પૌંડ.
૧૯૧૩-૧૪	તેલના બી.	૧૫,૭૨,૭૯૨	૧૭,૦૦૦,૦૦૦
	ખોળ.	૧,૭૫,૦૦૦	૧,૦૦૦,૦૦૦
	મદ્રાસ ઇલાકામાંથી		
	તેલનાં બી.		૩૫,૦૦,૦૦૦
	ખોલ.		૪,૦૦,૦૦૦

ઉપરની હકીકતના પરીણામમાં સ્વાભાવિક રીતે એ ખાતરની કીંમત વધી છે અને યુરોપના દેશોમાંથી આ વસ્તુની જે સખત માગણી થતી જાય છે તે જોતાં સ્થીતિ હજુ વધારે ખરાબ થવાનો સભવ છે. આવા સજોગોમાં ભોંયસીંગની જે કીંમત આજથી થોડાં વરસોપર હતી તેનાથી ત્રણ ગણી કીંમત એટલે કે એક ટનના રૂા. ૧૪૦) થઇ છે તેમાં કાંઇ આશ્ચર્યજનક નથી સાધારણ ખેડુત માટે આવી મ્હોટી કીંમત આપવી અશકય છે અને આવી વસ્તુસ્થીતિમાં/કાંઇક સુધારો કરવા પગલાં ભરવા આવશ્યક છે. માછલીનું ખાતર કે જેનો જથ્થો નિયમિત છે, તે દેશમાંથી નિકાશ થતું તદ્દન અટકાવવું જોઇએ અને ખોળનું ખાતર મ્હોટા જથ્થામાં દેશમાં રાખવા માટે તેની નિકાશપર કર નાંખવો જોઇએ તેલના બીની બાબતમાં પણ એવાંજ પગલાં ભરવાં જોઇએ. આવા પગલાંથી બીમાંથી તેલ કાઢવાના ઉદ્યોગની ખીલવણી થશે અને તે તેલની નિકાશ નિરંકુશપણે કરી તેનો ખોળ દેશની જરૂરીઆત જોગો વાપરવામાં આવશે. તેલના બી કચરીને તેલ કાઢવાના ઉદ્યોગને પાછળ પાડવાનાં બે કારણો જણાયાં છે. એક તો એ છે કે જ્યારે એ ઉદ્યોગ આ દેશમાં શરૂ કરવામાં આવ્યો ત્યારે તેલમાં એટલી બધી ભેળસેળ કરવામાં આવેલી કે હિન્દુસ્થાનના તેલની આબરૂ બજારમાં ખરાબ બની ગઈ. બીજું યુરોપના દેશોએ તેલપર આયાત વેરો નાખી તેલના બી તથા ખોળ નિરંકુશપણે પોતાના દેશોમા દાખલ થવા દીધા. પહેલા કારણનો ઉપાય તો ચોખ્ખો છે બીજાને માટે તો યુરોપના દેશોની હવે એવી સ્થીતિ છે કે જો આપણે તેલ બી વીગેરે મોકલવાનું બંધ કરીએ તો તે દેશો તેલની પરનો આયાત વેરો રહેવા દેશે કે નહિ એ એક સવાલ છે, માટે એવો ફેરફાર કરવાને માટે હાલના સજોગો ઘણા અનુકુળ છે.

ઉપર મુજબ આપણે નાઇટ્રોજનમય ખાતરોનો વિચાર કર્યો. હવે આપણે ફોસ્ફેઇટ સંબંધી જોઇએ તો ત્યાં પણ એની એજ સ્થીતિ માલુમ પડે છે.

ફોસ્ફેઈટમય મુખ્ય ખાતરોમાં હાડકાં, માંછલાં તેમજ ફોસ્ફેટીક ઠરેલા ખનીજ નાં ખાતરોનો સમાવેશ થાય છે માંછલાંની બાબતમાં આપણે ઉપર જણાવી ગયા છીએ. હાડકાંની બાબતમાં પણ મ્હોટે ભાગે નિકાશ થતી આપણને જણાય છે. લડાઈને લીધે છેલ્લાં થોડાં વરસોના આંકડાઓ અસ્થિર જણાય છે; પરંતુ ત્યાર પહેલાના સાધારણ વખતમાં એકલા મદ્રાસ ઈલાકામાંથી દર વરસે મુખ્ય કરીને સીલોન ચાર લાખ રૂપીઆની કીંમતનાં હાડકાં મોકલવામાં આવતાં હતાં. પરદેશાથી થતી આવી માગણીને પરીણામે ભાવ ઉંચા જતા જાય છે અને ચાલુ વરસની શરૂઆતમાં સીલોન (લંકા) માં એક ટન હાડકાના આટા ની કીંમત રૂ. ૧૩૦) બોલાઈ હતી આ પ્રમાણે આ બીજી બાબત છે કે જેની નિકાશ તદ્દન અટકાવવી જોઇએ. જો હાડકાં અત્રે રહેતાં હોય તો જ્યાં ઘણા ખેડુતો તેલથી ચાલતાં એન્જીનોવડે કામ કરે છે અને જે એન્જીનોની શકતીનો પુરેપુરો ઉપયોગ થઇ શકતો નથી, તે એન્જીનોવડે સહેલાઇથી ભુકો કરી નાંખવામાં આવે અને જે ખાતરે આ દેશની જમીનમાં સારૂં પરીણામ બતાવ્યું છે, તેવા હાડકાના ભુકાનું ખાતર ઘણીજ થોડી કીંમતે ખેડુતોને મળી શકે.

ફોસ્ફેટીક ઠરેલા ખનીજ પદાર્થોની બાબતમાં તેનો કેવી સારી રીતે આ દેશમાં ઉપયોગ કરવો, તેનો હાલમાં નિર્ણય થયો નથી. સુપરફોસ્ફેઈટ બનાવવાના ઉપયોગમાં તે આવે એવાં નથી અને જો તેને એમને એમ વાપરવામાં આવે છે તો તેનો ગુણ બહુજ થોડો માલુમ પડે છે દળેલાં ખનીજ ફોસ્ફેઈટ તે સેન્દ્રિય પદાર્થ સાથે વાપરીને તેનો ઉપયોગ વધારવા માટે ઘણા અખ્તરાઓ કરવામાં આવ્યા છે અને સઘળાનું ફ્-તેહમંદ પરીણામ એટલુંજ આવ્યું છે કે આ ખનીજ પદાર્થોનો બરાબર ઉપયોગ કરવાની રીત ઘણું ખરૂં જડશે, પણ એમ તો કહી શકાયજ નહિ કે હાલમાં આપણે ખરી સ્થીતિએ પહોંચ્યા છીએ.

હાલમાં "ટેટ્રાફોસ્ફેઈટ" નામનું ફોસ્ફેઈટમય ખાતર શોધી કાઢવાનો દાવો કરવામાં આવ્યો છે. આ ખાતર ઘણી સારી રીતે "રોકફોસ્ફેટ" માંથી બનાવવામાં આવ્યુ છે. આ સંબંધીના અખ્તરાઓ મુખ્યત્વે કરીને ઇટાલીમાં, કરવામાં આવ્યા છે; પરંતુ તે સંબધીનો પુરાવો સંતોષકારક નથી. આપણા દેશમાં રહેલાં ફોસ્ફેઇટનો ઉપયોગ કરવાની અગત્યતાનો વિચાર કરીને ઉપલી નવી રીતથી ત્રીચીનોપલીના ઠરેલાં ખનીજ પદાર્થોની બાબતમાં અખ્તરાઓ હાલ કરવામાં આવે છે, પણ હજુ સુધી કાંઇ પણ ચોક્કસ પરીણામ જણાવે એવી સ્થીતિએ તે અખ્તરાઓ પહોંચ્યા નથી.

આવા પદાર્થોની બાબતમાં હાલ થોડુંક થયાં એક બીજી શકયતા ઉત્પન્ન થઇ છે. અમેરીકામાં એમોનિયમ ફોસ્ફેઇટ વાપરવાથી ઘણાંજ સારાં પરીણામ

આવ્યાં છે આવાં ખાતરોમાં ૧૩ ટકા એમોનિયા અને ૪૦ ટકા ગળાઉ ફોસ્ફેટ રહેલાં હોવાથી એવાં ખાતરો દક્ષિણ હિન્દુસ્થાનની જમીનને ખાસ ફાયદો કરતા છે. ટ્રીચીનોપલી આગળ રહેલાં પદાર્થોનો આવી રીતે ઉપયોગ કરવાનો આધાર તે ખાતર તૈયાર કરવાના ખરચ ઉપર રાખે છે અને તે ખરચ નુ પ્રમાણ સસ્તુ એમોનિયા તૈયાર કરવાપર ઘણુંખરૂં રહેલું છે સસ્તુ એમોનિયા તૈયાર કરવાની સુચના આ દેશમા તદ્દન સાધ્ય છે ગમે તેમ હોય પણ આથી આ બાબત વધુ તપાસ કરવા માટે એક વ્હોળું આશાજનક ખેતર આપણા માટે પડેલું છે.

જ્યારે ભવિષ્યની શકય બાબતોપર વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે એક બીજી બાબત પણ અત્રે જણાવવી ઉપયોગી થઇ પડશે. તે બાબત ગટરના કચરાનો જે છેલ્લામા છેલ્લી રીત મુજબ નીકાલ કર્યા પછી જે ગોણ ઠરેલો કાદવ જેને "એક્ટીવેટેડ સ્લજ" કહેવામાં આવે છે તેને લગતો છે. આ પદાર્થ જ્યારે સુકાઇ જાય છે ત્યારે તેમાંથી અસલ જે ૧-૨ ટકા નાઇટ્રોજન નીકળતો હતો તેના બદલે હવે તેમાંથી ૬-૭ ટકા નાઇટ્રોજન નીકળે છે અને તેથી મ્હોટા શહેરોની પડોશના ખેતરો માટે એક કીંમતી ખાતર તે થઇ પડે એમ છે અને દરેક મ્હોટાં શહેરોમાં આવી ગટરની રીત મોડે વહેલે પણ દાખલ કરવી પડશે.

ઉપર આપણે આ દેશનાં દેશી ખાતરો વિષે વિવેચન કર્યું અને હવે આપણે નાઇટ્રોજનમય ખાતરો બનાવવા માટે હવામાંના નાઇટ્રોજનનો ઉપયોગ કરવા માટેની એકીકારક રીતિનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરી શકીએ, તે બાબત વિચાર કરીએ બીજા દેશોમાં આ ત્રણ-ચાર રીતે થઇ શકે છે. પહેલી રીત ને "આર્ક રીત" કહે છે આ રીતમાં એક જોરાવર વીજળીના આર્ક (કમાન જેવો આકાર, ચાપ) વડે નાઇટ્રીક એસીડ બનાવવાને હવામાંના નાઇટ્રોજન અને ઓક્સીજનનું સંમેલન કરવામા આવે છે. આ કરવામા ફાયદો મેળવવા માટે ઘણા મ્હોટા વીજલીના બળ તેમજ ઘણાજ મ્હોટા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થવાની જરૂર છે અને તેથી વ્યવહારીક રીતે હિન્દુસ્થાનની સ્થીતિને અનુકુળ થઇ પડવાનો સંભવ નથી બીજી રીત એકીકારક એમોનિયા માટેની હેબરની રીત છે. આ રીતમાં એમોનિયા બનાવવા માટે કેટેલાઇસ્ટની અસર નીચે રહેલા હાઇડ્રોજનને હવામાના નાઇટ્રોજન સાથે મિશ્ર કરવામા આવે છે અને તે એમોનિયાનું પછીથી એમોનિયા સલ્ફેઇટ બનાવવામાં આવે છે અથવા તો તેને વધુ માં ઓક્સીજન સાથે ભેળવીને નાઇટ્રીક એસીડ બનાવવામાં આવે છે આ રીત એમોનિયા બનાવવાની સૌથી સસ્તામાં સસ્તી છે આ રીત પ્રમાણે હવે એમોનિયમ સલ્ફેઇટ પુષ્કળ જથ્થામાં બનાવવામાં આવે છે અને તેથી કરીને આ આ પદાર્થના ભાવમાં ઘણો ફેરફાર થવાના ઘણા સંભવો છે. આ રીતમાં પણ

એક અગત્યનો સુધારો થવાનો રીપોર્ટ હાલમાં મળ્યો છે અને તેથી એ પદાર્થની પડતર કીંમતમા ઘટાડો થવાના સંભવોમાં હજુ વધારો થતો જાય છે. આ રીતપર ઘણી ચાલાક દેખરેખ રાખવાની જરૂર છે અને તેથી કરીને તેને આ દેશને પ્રચલિત કરવું સહેલું થઇ પડે એમ નથી. બીજી એક રીત છે, તેને સ્યાનેમાઇડ પ્રોસેસ (Cyanamide process) કહે છે. આ રીતમાં કેલશીઅમ સ્યાનેમાઇડ બનાવવા માટે તપાવેલા કેલશીઅમ કારબાઇડ પરથી હવામાંનો નાઇટ્રોજન પસાર કરાવવામા આવે છે આ કેલશીઅમ સ્યાનેમાઇડ ઘણું કીંમતી નાઇટ્રોજનમય ખાતર છે અને તેમુ ઘણી સહેલાઇથી એમોનિયા પણ બનાવી શકાય છે. આ રીતમા ઉપયોગી વસ્તુઓમા ચુનો, સાધારણ સારા કોયલા અને સાધારણ સસ્તુ વિજળીનુ બળ જોઇએ છીએ અને આ રીત આ દેશના ઉપયોગ માટે અનુકુળ થઈ પડવાનો સંભવ છે.

આવા ઉદ્યોગો હિન્દમાં ખીલવવા માટે પુરતા અવકાશ અને અવસરો છે, એમાં કાઇ પણ શક નથી. આ વિષય પુરો કરતાં પહેલાં એક નવું નાઇટ્રોજનમય ખાતર કે જે થોડા વખત થયાં ઘણું ધ્યાન ખેચી રહ્યું છે અને જે ગઇ લડાઇમાં દારૂગોળા બનાવવાના ખપમા આવતુ હતુ, તે ખાતર માટે કાંઇક કહેવું ઉચિત થઇ પડશે એ ખાતરનું નામ "એમોનિયમ નાઇટ્રેટ", છે અને એ પદાર્થનો મુખ્ય ફાયદો એ છે કે તેમા લગભગ ૩૫ ટકા જેટલો નાઇટ્રોજન છે અને તેથી કરીને તેનું ઘણું ઘટ્ટ નાઇટ્રોજનમય ખાતર બની શકે છે અને એ બાબતમાં વાહન સબધી વિચાર કરવાનો હોય છે ત્યાં ઉપયોગી થઇ પડે છે

ઉપર આપણે હવે બતાવી શકયા છીએ કે તેમનાં ખી, હાડકાં, માછલાં વિગેરેની નિકાશપર અંકુશ મુકયાથી તેમજ નાઇટ્રોજનમય ખાતરો બનાવવાની એકીકારક રીતોની ખીલવણી કરવાથી આ દેશમાં ખાતરોની કીંમત ઘટાડી શકાય એમ છે આ પ્રમાણે જે વસ્તુઓ આપણા ઉપયોગમા આવે એવી બની એમ છે, તેનો બરોબર ઉપયોગ કરવા માટે બીજી શી ચીજોની જરૂર છે તે ટુંકમાં આપણે તપાસીશુ. સૌથી અગત્યની બાબત તો ખેડુતને કેળવણી આપવાની જરૂર છે અને આ બાબત જેટલી ધારવામાં આવે છે એટલી મુશ્કેલ નથી, કારણ કે તેને માટે જોઇતું સાંચાકામ તૈયાર છે અને ફકત તેનો વિકાશ કરવાની જરૂર છે.

બીજી બાબત એ છે કે એક ચીજ બીજે ઠેકાણે લઇ જવા માટે હાલમાં જે દામ બેસે છે તેમા બને તેટલો ઘટાડો કરવો અને તેને માટે સહકારના ધોરણ અનુસાર ખાતરની ખરીદી કરવી કે જેથી કરીને મ્હોટા જથ્થામાં બની શકે ત્યાં સુધી તે લઇ જઇ શકાય અને તેના લાવવા લઇ જવાના નુરમાં ફેર

પડે. એવાજ કારણોના લીધે સારો ભાવ મેળવવા માટે પણ ખરીદી જથ્થામાં કરવી જોઇએ અને આ માટે આંટની જોગવાઇ કરવી જોઇએ. આ સંજોગોમાં આ દેશમાં સહકાર માટે પણ બહોળું ખેતર પડેલું છે.

છેવટમાં હજુ એક વધુ મુશ્કેલી રહેલી છે અને તે કાંઇ નજીવી નથી. તે મુશ્કેલી દેશના કેટલાક ભાગના જમીનના ઉપભોગ પ્રકાર સંબંધીની છે. ખેડુતની સ્થીતિ પોતાની જમીન સંબંધી એટલી બધી અચોક્કસ હોય છે કે જમીનના સુધારા માટે તેની પાસે કાંઇ પણ પૈસા ખરચવાની આશા રાખી શકાય નહિ. કારણ કે તેણે કરેલા સુધારાથી તેને નહિ જેવો ફાયદો થાય છે અને જો તેમ કરતાં એને જમીનપરથી કાઢી મુકવામાં આવે તો કરેલા સુધારા માટે તે કાંઇ પણ બદલો મેળવી શકતો નથી.

આ પ્રમાણે આ આખો સવાલ કાંઇ સરળ નથી; પરંતુ હવે વખત આવતો જાય છે કે જયારે આપણે એ આખા સવાલનો ઉકેલ યોગ્ય રીતે કરવો પડશે. દેશની વસ્તી ઝડપથી વધતી જાય છે અને જે વધુ પેદાશની જરૂર જણાય છે. તે યોગ્ય ખાતરવડે જમીનની ફળદ્રુપતા કાયમને માટે વધારવા સારૂ નિશ્ચયપૂર્વક પ્રયત્ન કરવાથી મેળવી શકાશે હાલમાં થોડી ઘણી અલાભકારક જમોનો ના મ્હોટા ભાગ ખેતોના ઉપયોગમા લઇને આ સવાલનો ઉકેલ ઉલટીજ રીતે કરવાનું વલણ જોવામાં આવે છે. પણ જો આવી રીતને ફકત પેદાશના સવાલની નજરે જોવામાં આવે તો તેથી કાઇ હંમેશનો ફાયદો થાય એમ નથી અને એને આપણે ફકત એક કામચલાઉ દુઃખ નિવારક કાર્ય સિવાય બીજું ગણી શકીએ એમ નથી.

સારાંશ.

આખી સ્થીતિ વિષે આપણે નીચે મુજબ સાર ખેંચી શકીએ એમ છીએ.

૧ આ દેશની જમીનનો મ્હોટો ભાગ ખવાઈ ખુટી ગયો છે યા તો તે સ્થીતિએ પહોંચવાની અણીપર છે.

૨ આપણા દેશી ખાતરના ઉપયોગના પદાર્થોની નિકાશ વધતી જાય છે અને તેના પરીણામે તે પદાર્થોની કીંમત સાધારણ ખેડુત માટે એક નડતર સમાન છે.

૩ ઉપલી ખોટ પુરી પાડવા માટે (અ) આવા પદાર્થોની નિકાશપર અંકુશ રાખવો (બ) એકીકારક નાઇટ્રોજનમય ખાતરોની પેદાશ વધારવી અને તેના માટે સ્યાનેમાઇડ પ્રોસેસપર રચાયેલો રીત આ દેશને અનુકુળ થઇ પડવાનો ઘણો સંભવ છે. (ક) દેશના ફોસ્ફેટીક પદાર્થોને ઉપયોગમાં લાવનારી રીતોની ખીલવણી કરવી.

૪ નષ્ઠેલા ખાતરોના પદાર્થોનો બરાબર ઉપયોગ કરવા માટે (અ) ખાતરની કીંમત ખેડુત સમજી શકે તેવું શિક્ષણ તેને આપવા તરફ લક્ષ્ય આપવું. (બ) સહકારના ધોરણે ખાતર ખરીદવું તથા મોકલાવવું. (ક) જ્યાં ખેડુતને પેદાશનો અમુક ભાગ નફા તરીકે પડી રહેતો ન હોય ત્યાં જમીનના ઉપયોગના પ્રકાર વિષે ફરી તપાસ કરાવવી *

વૃક્ષોના અવયવો.

—******—

જેવી રીતે આપણને નખથી તે શિખા સુધી જુદા જુદા અવયવો છે તેવીજ રીતે વૃક્ષોને પણ મૂળથી તે ટોચ સુધી તેવાજ પ્રકારના અવયવો છે. એટલે કે જેમ આપણને હાથ, પગ, મ્હોં, માથુ, આંખ, નાક, કમર વગેરે અવયવો છે, તેમ વૃક્ષોને પણ છે, અને જેમ આપણા શરીરમાં લોહી, માંસ, હાડકાં, ચામડી, નાડીઓ, કાળજુ, વાળ વગેરે છે તેવી રીતે વૃક્ષોના શરીરમાં પણ તેવા પદાર્થો છે અને છેવટે જેમ આપણને પરસેવો નીકળે તેમ વૃક્ષોને પણ થાય છે. આ હકીકત વધારે સ્પષ્ટતાથી સમજવાની જરૂર છે, અને તેથી આપણા જુદા જુદા અવયવોને મળતુ વૃક્ષોમાં રહેલું છે તે નીચે આપ્યું છે.

હાથ—વૃક્ષોની નાની તથા મોટી ડાળીઓ આપણા હાથને મળતી આવે છે, આપણને બે હાથ છે, પણ વૃક્ષોને આ રીતે અનેક હાથ છે.

પગ—આપણે જેમ પગવડે ટટાર ઉભા રહીએ છીએ તેમ વૃક્ષ પોતાનાં મુળીયાંથી ટટાર ઉભુ રહે છે આ પગવડે તે પાણી પીએ છે અને તેથીજ વૃક્ષનો સંસ્કૃત શબ્દ પાદ્ય (પગવડે પાણી પીનાર) રચાયો છે.

આંખ—આપણને જેમ આંખ છે, તેમ વૃક્ષોની ડાંળીઓમાં વાંક આગળ જે નાના નાનાં છિદ્રો છે તે તેમની આખ છે શેરડી, ગુલાબ, ચમેલી, જુઈ વગેરેમાં દરેક આંખમાથી નવા છોડ પેદા થાય છે. ડાળીની અથવા સાઠાની ' આંખો ' કાપીને રોપવાથી બીજા છોડ ઉગે છે.

મ્હોં—આપણે જેમ મ્હોંવતી ખાઇએ છીએ તેમ વૃક્ષ પોતાના મુળના છેડાવતી જમીનનાં સત્વ ચૂસે છે માટે તે તેનાં મ્હોં છે.

---

* " એગ્રીકલચરલ જુરનલ ઓફ ઇન્ડીઆ " ના સને ૧૯૨૦ ના જુલાઇના અંકમાંના આર. વી. નોરીસ- ડી. એસ. સી. ના " Note on the Exhaustion of Indian soils, be-" ના લેખ ઉપરથી.

જીભ—"કુતરાની જીભ" જેવી છત્રી જેવા આકારની નરમ ચામડી મુળને છેડે જે હોય છે તે વૃક્ષની જીભ છે

માથું—વૃક્ષની ઉપરની ટોચ એ તેનું માથું છે.

નાક—જેવી રીતે આપણું નાક ખાસ કરીને હવા અંદર લેવાનું અને બહાર કાઢવાનું કાર્ય કરે છે. તેવી રીતે વૃક્ષના પાંદડા હવા શોષવાનુ તથા બહાર કાઢવાનું કામ કરે છે માટે પાંદડાં એ વૃક્ષનુ નાક છે. હવા લેવાં કાઢવા સિવાય તેને ગતિ આપવાનુ કાર્ય પણ પાંદડાં કરે છે.

કમર—આપણી (કમર) બરાબર મધ્ય ભાગમાં છે અને ત્યાંથી આપણા પગની શરૂઆત થાય છે, આવીજ રીતે થડની ઉપરની અને ડાળીની પહેલાંની જગા તે વૃક્ષોની કમર છે. ત્યાંથી પહેલી બે ડાળીઓ શરૂ થાય છે.

લોહી—આપણા શરીરમા જેમ લોહી વહે છે તેવીજ રીતે વૃક્ષોની અંદરની છાલની ભીતર જે રસ વહે છે અને જેને અંગે આપણને જુદાં જુદાં વૃક્ષોમાંથી ગુંદર, રબર વગેરે મળે છે તે વૃક્ષોનુ લોહી છે. આપણુ લોહી ચોખ્ખું હોય ત્યારે લાલ રંગનું હોય છે તેવીજ રીતે વૃક્ષોનો સ્વચ્છ રસ સફેદ હોય છે અને જેવી રીતે આપણું ખરાબ લોહી કાળાશ પર હોય છે તેવી રીતે સડતા વૃક્ષનો રસ પીળાશપર થઇ જાય છે.

માંસપેશીઓ—(Muscles) વૃક્ષોનો છાલની અંદરનો ગર્ભ તે આપણી માંસ-પેશીઓને સ્થાને છે.

હાડકાં—વૃક્ષોના થડની અંદરનુ સખત લાકડુ તે હાડકાની ગરજ સારે છે. હાડપિંજરની રચના જેવી રીતે આપણો આકાર નક્કી થાય છે તેવીજ રીતે આ સખત લાકડાને લીધે વૃક્ષો ટટાર ઉભા રહે છે

ચામડી—વૃક્ષોની છાલ આપણી ચામડી બરાબર છે. જેવી રીતે આપણી ચામડી ને બે પડ છે, તેવી રીતે વૃક્ષોની છાલને પણ બે પડ છે, બહારની છાલ, અને અંદરની બારીક નરમ છાલ.

નાડીઓ—જેવી રીતે આપણા શરીરમાં મોટી તથા નાની નાડીઓ છે તેમ વૃક્ષો ને પણ છે, જેમ આપણી નાડીયોમાં લોહી વહે છે તેમ વૃક્ષોની નાડીયોમાં રસ વહે છે, કોઇ પણ લીલા વૃક્ષની ડાંખળી તોડવાથી તેમાંથી "દુધ" અથવા "રસ" ઝરે છે તે આની સાબીતિ છે.

વાળ—આપણા શરીરની ચામડીપર જેવી રીતે વાળ આવેલા છે તેવીજ રીતે વૃક્ષોની ડાળીપર તથા પાંદડાં ઉપર રેશા હોય છે. તેમને લીધે વૃક્ષની ડાળી તથા પાંદડાં ખડબચડાં જણાય છે વડની લાંબી જટાની તો સર્વ ને માહિતી છે. પાંદડાંપર રૂઆં હોય તે પણ વાળ જેવાં છે. કેટલાક વૃક્ષોના વાળ ફક્ત સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથીજ જણાઇ આવે છે.

પરસેવો—હવા ઘણી ગરમ હોય છે ત્યારે એટલે ઉન્હાળાના દિવસોમાં આપણને ઘણોજ પરસેવો થાય છે, તેવીજ રીતે ઠંડા સમયમાં એટલે સવારમાં કમળ કેળા વગેરે પર પાણી પાણી થઇ રહ્યું હોય છે. આ બન્ને પર પાણી ખાસ દેખાવાનું કારણ એ છે કે તેમના પર પાણી "ચોંટી" શકતું નથી.

શક્તિ—જેવી રીતે આપણે પૌષ્ટિક ખોરાક ખાઇને સશક્ત રહીએ છીએ તેવીજ રીતે જો વૃક્ષોને સારૂ ખાતર પૂરવામાં આવેતો તેઓ લીલાછમ દેખાયછે.

અવસ્થા—જેવી રીતે આપણને બાલ, યુવા અને વૃદ્ધાવસ્થા છે તેવી રીતે વૃક્ષો પણ તેમની ઉગવાની ક્રિયામાં જુદી જુદી અવસ્થા (Stage) ઓમાં પસાર થાય છે.

સ્વભાવ—જેવી રીતે સારા અને ખરાબ સ્વભાવના માણસો હોય છે તેવી રીતે ઉપકારી અને અપકારી વૃક્ષો પણ હોય છે ગેરૂ, આકડો વગેરે એવા ખરાબ વૃક્ષો છે કે તેઓ પાસેનાં વૃક્ષોનો નાશ કરે છે.

આયુષ્ય—જેવી રીતે આપણને ટુંકુ અને લાંબું આયુષ્ય છે તેવી રીતે વૃક્ષોને પણ ટુંકુ અને લાંબું આયુષ્ય છે.

મન—જેવી રીતે આપણે મન વતી વિચાર કરી શકીએ છીએ તેમજ લાગણીઓ ધરાવી શકીએ છીએ તેવી રીતે વૃક્ષો પણ મન હોવાથી લાગણી ધરાવે છે કોઇ પણ બહારના કારણને લીધે વૃક્ષ એકંદર ઉગતુ બંધ થઇ જાય છે, અને બીજાં કારણોને લીધે તે વધારે ફુલે ફાલે છે.

આત્મા—આપણને જેમ આત્મા અથવા જીવ છે તેમ વૃક્ષોને પણ છે. આપણા પુર્વજો તો વૃક્ષને સજીવજ સમજતા આવ્યા છે તેમાં જીવ અમુક પ્રમાણમાં ઓછો વિકાસ પામેલો છે.

આને લીધે વૃક્ષોને કાપવામાં પાપ મનાયલું છે અને વૃક્ષો ઉગાડવાં એ પુન્યનું કાર્ય ગણાયુ છે વિજ્ઞાનના પ્રદેશમા આપણા પૂજનીય વિજ્ઞાનવેત્તા સર જગદીશચંદ્ર બોઝે સપ્રયોગ સાબીત કરી આપ્યું છે કે વૃક્ષોને ચેતનશક્તિ છે અને તેમના ઉગવાની ગતિ તેમણે માપી બતાવી છે આ માટે 'ક્રેસ્કોગ્રાફ' (ઉગવાની ક્રિયા બતાવનાર) યંત્ર ઘણુંજ ઉંચા પ્રકારનુ હોવાનું યુરોપના વિજ્ઞાનવેત્તાએ સ્વકાર્યું છે, અને આ જબરી શોધ માટે આપણા પરોપકારી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીને અપૂર્વ માન ઘણી લાંબી મુદતે પણ મળ્યું છે. હજી પણ તેમના વિરૂદ્ધ કેટલાંક કારણોને લીધે ઝીણો અવાજ નીકળતો સંભળાયો હતો; પરંતુ અંતે સત્ય અને અડગ નિશ્ચયને જીત મળી છે અને છેવટની કસોટીમાં પણ તેમની

શોધ તથા તેમનું યંત્ર ઉત્તમ હોવાનાં પ્રમાણપત્રો મળ્યાં છે. તેમના અસ્તિત્વથી હિંદ માતા પાવન થઇ છે પ્રભુ એવા હિંદી સંતાનોની કીર્તિ અમર રાખે અને હિંદ પહેલા જેમ તે વખતની દુનિયાના દેશો માં ઉચ્ચ પદવીને પામતું હતુ તેવીજ રીતે ભવિષ્યમાં પણ તે, સર્વ સુધરેલા દેશોમાં પોતાનું માથું ઉંચું રાખવાને શકિતમાન થાય એમ અગાધનિયંતા પરમેશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરી આ લઘુ લેખ પુરો કરૂ છુ.

પુનમચંદ કેશવલાલ શાહ બી. એ.

ગુજરાતની ખેતી.

ગુજરાતનો મુલક સપાટ અને સરળ છે જમીન ફળદાર અને કસદાર હોવાથી ફળદ્રુપ છે. આબો હવા સુખકર છે અને જીવંત નદી નાળાં તથા કુવા ઓની છત હોવાથી પાણીના પુરવટાની તંગી નથી. આવી રીતની કુદરતની કૃપાઓને લીધે ગુજરાત એ ખેતીનો મુખ્ય પ્રદેશ છે અને ગુજરાતના પ્રદેશની સામાન્ય દોલત (Common wealth) એ તેની ખેતી (Agriculture) છે

કુદરતની બક્ષીસોનો લાભ ગુજરાતના ખેડુતોએ વહ્યો જવા દીધો નથી. પોતાની યથાશકિત બુદ્ધિબળ, તનબળ અને ધનબળ વાપરી ખેતીની પદ્ધતિઓ ઘણા નિપુણ માર્ગે આદરેલી છે અને હિન્દુસ્થાનમાં ખેડુત તરીકે નિપુણ ખેડુ-તની વર્ગણીમા પદ મેળવ્યું છે.

જેમ દરેક વસ્તુના વર્ગ પાડી શકાય છે, તેમ ખેતીના પણ વર્ગ છે. જેવા કે

(અ) સાદી ખેતી (Simple or pure agriculture).

(બ) આર્થીક દ્રષ્ટિએ (સંસાર વ્યવહાર નિભાવાર્થે) ખેતી કરવી તે (Economical agriculture)

(ક) વેપારી દ્રષ્ટિએ ખેતી કરવી તે (Mercantile agriculture) વગેરે–

હવે હાલ ઉપરે ત્રણુજ વર્ગ બતાવ્યા તેની ટુંક સમજની નોંધ કરવી યોગ્ય ધારૂં છું.

(અ) માં બતાવેલી " સાદી ખેતી " હલકી કોમના ખેડુતો જેવા કે નાયકા, ધુળીઆ, ચોધરા, ભીલ, કોળી વગેરે સાધારણ સાધનથી હલકી જાતનાં ધાન વાવી ખેતી કરી ભરણપોષણ કરે તેને આપણે એ વર્ગમાં મુકીએ.

(બ) માં બતાવેલી "આર્થીક દ્રષ્ટિએ" (સંસાર વ્યવહાર નિભાવાર્થે) ખેતી કરવી તે (Economical agriculture) પાટીદાર, કણબી, અનાવલા, વ્હોરા (મુસલમાન), આવા ઉચી કોમના ખેડુતો આરા જથ્થામાં જમીનની માલકી ધરાવી, જોઇતા સાધન સંપત્તિવડે ઉચ પ્રતિનું જીવન નિભાવવાને જોઇતી સામગ્રીઓ પુરી પાડે એવા પાયા ઉપર ખેતીનો ધંધો કરે અને એ જે પ્રકારે ખેતી કરે તેને આપણે આ વર્ગમાં મુકીએ

(ક) "વેપારી દ્રષ્ટિએ ખેતી કરવી તે" (Mercantile agriculture) કોઇ પણ પાકનુ ઉત્પન્ન વેપારાર્થે ,બીજા મુલકમાં જતું થાય એટલે તેના ભાવ વધે. તેની માગણી વધે એ સ્વાભાવીક છે. આવા અમુક જાત ના પાકનુંજ વાવેતર મોટા પ્રમાણમાં ખેડુત પોતાની જમીનપર કરે એને આપણે આ વર્ગમા મુકીશું.

હવે જમાના પૂર્વે આપણા ગુજરાતનો ખેડવાયો ઉપર કહેલી (બ) માં બતાવેલી પ્રથાએ ખેતી કરતો હતો, એટલે કે પોતાની માલકીની ખેડની જમીનમાં વર્ષની વાવવાની તુલવારીની વહેંચણી એવી મુનાસબ કરતો કે જેથી એને બનતા સુધી પોતાના કુટુંબ માટે જોઇતો દાણો (અનાજ), કઠોળ અને પોતાના ઢોરઢાખર માટે જોઇતુ ઘાસ-કચરૂં અને ગોતર પોતાની ખેતીમાંથીજ પકવતો અને માત્ર બજારમાંથી લાવવાનું તો મરી-મસાલો અને જોઇતું કાપડજ રહેતુ જે તેના વધારાના પાકના નફાના ફળામાંથી ખરીદી સંસાર વ્યવહાર નીભાવી જીવન ગાળતો.

કાંઇક ભાવચારના ઉછાળાથી અને કાંઇક બુદ્ધિની વિલક્ષણતાથી તથા કેટલેક અંશે પુરતું કામ કરવાની વૃત્તિમાં થયેલી વિમુખતાથી હાલનો ખેડવાયો નાનો યા મોટો (એટલે જથાબંધી જમીન ખેડનાર યા કુટુંબ નિર્વાહ પુરતી જમીન ખેડનાર) વેપારી દ્રષ્ટિએ ખેતી કરવામાં દોરાયલો છે.

કપાસ, તંબાકુ, ફળફળાદિક વગેરેના ભાવ હાલ હાલ બહુ વધ્યા છે, એટલે જ્યાં જ્યાં આ તુલો થઇ શકે ત્યાં ત્યાં ખેડુતો વ્યવહારની જરૂરીઆતો અને મોસમની વિલક્ષણતાનો ખ્યાલ રાખ્યા વિના ઉપરના પાકની ખેતી કરવામાંજ મશગુલ થયા છે. દાખલા તરીકે—સુરત જીલ્લાના દક્ષિણના તાલુકાઓમાં જ્યાં કોદરા, ડાંગર, નાગલી તથા શેરડી, હળદર, આદુ, સુરણ વગેરેના સારા પાક થતા, ત્યાં એ તુલો પેદા કરવાનું પડતું મુકાયુ અને કપાસ, આંબા, અનેનાસ, પોપર વગેરેના વાવેતરો વધી ગામેગામ વાડીબંધી જમીનો આ તુલોમાં રોકાયલી છે.

ઉત્તર ભાગના તાલુકાઓમાં જ્યાં કપાસ, જુવાર, તલ, તુવેર અને ઘાસીયાં યોગ્ય પ્રમાણસર નોંધાતાં, ત્યાં થોડીક જુવાર અને મોટા ભાગે કપાસ તલ, તુવેર અને ઘાસીયાં ભાગ્યેજ દ્રષ્ટિએ પડે.

ભરૂચ જીલ્લામા યોગ્ય પ્રમાણમાં કપાસ, શીયાળુ જુવાર, ઘઉં, લાંગ અને બાજરીનાં તુલો થતાં ત્યાં મોટે ભાગે કપાસજ હાલ થાય છે.

ખેડામાં પણ એવીજ સ્થીતિ છે તંબાકુનું વાવેતર મોટા પ્રમાણમાં અને ઉત્તમ જમીનમાં ઘાસીયાં નીકળી ગયાં અને કપાસ દાખલ થયો. જ્યાં કપાસ દાખલ થયો, જેવા કે "માળ" પ્રદેશમાં એટલે ઠાસરા, કપડવણજ વચ્ચેના મુલકમાં જ્યાં જમીનો ખેડાઇ તુલ લેવામાં આવે છે ત્યા અનાજ એટલે દાણા અને ચારો બે આપે એવાં તુલ ફેરફેર તરીકે (Rotational crop) પણ નહિ. માત્ર કપાસપર કપાસજ વવાયાં કરે.

અમદાવાદમાં જ્યાં પહેલાં બાજરીનું તુલ લેતા, ત્યાં તે બંધ થયું અને તેને બદલે ચારા માટે "છાસટીઓ" જુવાર વવાય છે અનાજ માટે નહિ. આ સ્થીતિ વીરમગામ તાલુકામાં ઘર કરી બેઠી જણાય છે અલબત કપાસ તો વધુ પ્રમાણમાં વવાય ભલે કાલાંનું દામ કુટુંબ નિર્વાહ પુરતુ ઉપજે યા ન ઉપજે.

વળી ખેડા અમદાવાદ જીલ્લાઓમાં વીશ વર્ષ પહેલાં લગભગ ૫૦૭૦ એકર પર શેરડીનું વાવેતર થતું, ત્યા હાલ ૨૦૦ એકર પર ભાગ્યેજ થાય છે. આદુ, હળદર વગેરે બાગાયતિ તુલો તો હવે શેરડીની માફક અદ્રષ્ય થયાં છે. ધોળકા તાલુકામાં (કેલીયાવાસણામાં) આ બાગાયતિ તુલો સારાં થતાં ત્યા હવે દાડમ જમરૂખ અને લીંબોઇ (કાગદી) એ પેસારો કીધો છે.

ઉપરના વર્ણનપરથી આપણે શું જોઇએ છીએ ? એટલું જોઇએ છીએ કે,

(અ) અનાજના તુલનુ વાવેતર પ્રમાણમા ઓછુ થાય છે

(બ) કઠોળ અને તેલાદિક તુલોનુ વાવેતર પણ કમી થાય છે.

(ક) ઘાસ ચારો કમી ઉત્પન્ન થાય છે ઘાસની જમીન ખેડમાં આવી ગઈ અને ચારો આપે એવા તુલોની વાવણી ઓછી એટલે ઘાસ ચારો કમી થયો. કઠોળ વગેરેમાથી ગોતર મળે તે પણ કમી થયુ; કારણ કઠોળનું વાવેતર પણ કમી થયુ

કોઇ કહેશે કે જેની પાસે મોટા જથામાં ખેતી છે તે અમુક ભાગ અનાજ વાવેતર પેટે રોકી બીજા ભાગની જમીનપર વેપારી દ્રષ્ટિએ ખેતી કરે એમાં ખોટું શુ ! તેને પોતાની મીલકત પરથી જેટલો મોટો નફો લેવાય તેટલો

લેવાનો હક છે. હા, સર્વે કોઇ કબુલ કરશે કે એ તેનો હક છે. આપણે જોવાનું એટલુંજ છે કે હાલની વેપારી દ્રષ્ટિની ખેતીની પદ્ધતિ ખરેખર લાભદાયક છે કે કેમ ?

એકનાં એક તુલનુ અમુક જમીનપર વર્ષો સુધી વાવેતર કરવાથી તે જમીન પુરતો પાક આપી શકતી નથી. જમીનનો કસ જાળવવા અને યોગ્ય ફાયદો ખેડમાંથી લેવા તુલની હેરફેર કરવાની જરૂરીયાત છે (Rotation of crop).

અનાજ, ઘાસચારાના કમી વાવેતરથી દાણા, ઘાસ વગેરે મોંઘી કીંમતે વેચાય એ સ્વાભાવીક છે. ખેડુતને આ વસ્તુઓ જે દરરોજના ઉપયોગની છે, એ વેચાતી લેવા જવી પડે. આ વસ્તુઓ મળવી અલભ્ય થઈ પડે અને તેમાં મોંઘી કીંમત ખરચવી પડે.

વેચાતી લાવી વાપરવાની થઇ એટલે અયોગ્ય કસર કરવા તરફ મન દોરાય અને ખોટી કસર ખેડુત કરે છે એ સ્પષ્ટ છે જેમ કે પોતાના બળદને ૨૫ પુળા ઘાસ નીરતો હોય તો બાર-પંદર પુળાથી ચલાવવા સહેજ તેનુ મન લલચાય. વધારેમા એ કે આ ખરીદી આણેલું કચરૂં ઘણી વખત બહુજ ખરાબ હોય છે, એટલે ઢોર બીચારાં પેટપુર ખાઇ બેસીને નીરાંતે વાગોલ મારતાં નથી.

ખેડુત આવી સ્થીતિમા ઓછાં ઢોર રાખતાં શીખ્યા છે. સારા અને પુરતા બળદની જગાએ સાધારણ કદના અને ઓછી સંખ્યામાં (એટલે બે જોડનું કામ હોય ત્યાં એક જોડ) રાખતો થયો છે. આથી ખેતી પહેલાંના જેવી સફાઇ બંધ થતી નથી અને પુરતો પાક ખેડુત પોતાની જમીનપરથી હાલ લઈ શકતો નથી.

ખાદ્યાદિક અને ઘાસ ચારાના હાલના ભાવો જોતાં વેપારી દ્રષ્ટિએ ખેતી નહીં કરતાં આર્થીક દ્રષ્ટિએ ખેતી આપણો ખેડુત કરતો રહ્યો હોત તો તેને ફાયદો થાત કે નહિ એ તપાસવુ દુરસ્ત છે

(૧) કાળી જમીન—એક એકરે તુલવાર સરેરાશ નીચે પ્રમાણે પાક આપે છે—

જુવાર—દાણો ૨૦ મણ	....	૮૦૦ રતલ
કડબ ૪૦૦ પુળા	....	૧૬૦૦ ,,
કઠોળ ૨ મણ....	....	૮૦ ,,
બોરી–ગોતર ૧૦ મણ....	....	૪૦૦ ,,

હાલના ભાવે કીંમતની આંકણી—

૨૦ મણ દર મણના રૂા. ૩ાા લેખે ... . કુલ રૂા. ૭૦
૪૦૦ પુળા કડબ દર સેંકડે રૂા. ૫ લેખે .... „ ૨૦
૨ મણ કઠોળ દર મણના રૂા. ૩ લેખે .... „ ૬
૧૦ મણ ગોતર રૂા. ૧ નુ ૩ મણ.... .... „ ૩

૯૯

કપાસ—૧૨ મણ કપાસ દર મણ રૂા. ૮ લેખે ૯૬
કપાસની કરસાઠી ૩

૯૯

તલ-તુવેર—૩૦૦ રતલ તલ હારાબંધી વેચાણ .... રૂા. ૭૦
૩૦૦ રતલ તુવેર દર મણ રૂા. ૩ાા લેખે.... „ ૨૩
ગોતર, કરસાઠી વગેરે ... . „ ૫

૯૮

(૨) ગોરાટ-ગોરાડુ જમીન—એક એકરે તુલવાર સરેરાશ નીચે પ્રમાણે પાક આપે છે—

બાજરી મીશ્રણ—બાજરી મણ ૨૦ દર મણના રૂા. ૩ાા લેખે કુલ રૂા. ૭૦
કઠોળ મણ ૧૦ દર મણના રૂા ૩ લેખે .... „ ૩૦
કડબ-ગોતર સરેરાશ .... „ ૧૫

૧૧૫

ઉપર પ્રમાણેજ કોદરા મીશ્રણના વાવેતરની ઉપજ ગણી શકાય.

તંબાકુ—૧૨૫૦ રતલ દર મણના રૂા. ૮ લેખે કુલ રૂા. ૨૫૦

હવે ખેડ ખર્ચ બાજુ તપાસીએ—

(૧) કાળી જમીન—

જુવારની ખેડ—એક એકરની સરેરાશ સરકાર ધારા સાથે રૂા. ૩૦)

કપાસની ખેડ—એક એકરની સરેરાશ સરકાર ધારા સાથે રૂા ૩૦)

ટીપ—ખાતર કપાસ પહેલાં અપાય તે ધ્યાનમા લઇ આંકડો મુકયો છે, નહીંતર જુવારની ખેડના ખરચ કરતાં કપાસમા રૂા. ૫ સુધીનો તફાવત આવે.

તલ-તુવેરની ખેડ— .... રૂા. ૨૫)

ભાવ સસ્તા કરવાને શું કરવું ?

દરેક માણસ, મોંઘા ભાવો અને તેને લીધે લોકોને ખમવાં પડતાં સંકટો વિષે હાલ વાતો કરે છે. દુનિયાને લડાઇને લીધે, ખમવી પડેલી ખોટને લીધે, તે અગાઉ કરતાં વધુ ગરીબ થઇ છે. લડાઇ પહેલાં હતાં તે કરતાં વધારે રૂપિયા વધુ નોટો, વધુ સોના મહોરો અને વધુ સોનું આપણે ધરાવીએ છીએ. પરંતુ, લડાઇને લીધે, અગાઉ દુનિયામાં જેટલો ખોરાક, જેટલું કાપડ, અને જેટલી બીજી ઉપયોગી ચીજો હતી, તેટલી હાલ નથી આથી કરીને લડાઇ પહેલાં આપણે રૂપિયાની જેટલી ખોરાકી અથવા કાપડ ખરીદી શકતાં હતાં, તેટલું હાલ ખરીદી શકતાં નથી.

તો હવે ભાવો સસ્તા કરવાને આપણે શું કરી શકીએ તેમ છીએ ? નામદાર સરકારે અત્યાર અગાઉ, હિન્દથી દેશાવર જતાં અનાજ ઉપર અંકુશ મુકયો છે, અને એવી ગોઠવણ કીધી છે કે, બરમાનો ચોખો દેશાવર મોકલવાને બદલે હિન્દમાં આયાત કરવો. આ સિવાય બીજું શું કરવાનું છે ? જો એક માણસ ગરીબ હોય તો સખત મહેનત કીધા વિના શુ તે પૈસાવાળો થઇ શકશે ? દુનિયામાં ખોરાકી જોઇએ તે કરતાં ઓછી હોવાને લીધે ભાવો મોંઘા હોયુ તો શુ દરેક જગ્યાએ રૈયતે વધુ ખોરાકી નીપજાવ્યા' વિના શું, ભાવો સસ્તા થશે ? કેટલાક લોકો કહે છે કે "આખી દુનિયાની રૈયતને વધુ અનાજ ઉગાડવાને સમજાવવાનું મુશ્કેલ થઇ પડશે. સરકારે ભાતના ભાવની અમુક હદ બાંધવી જોઇએ, તે સહેલું છે" "ડાંગર રૂપિયાની આઠ પાલી વેચવી અને ચોખા રૂપિયાની ચાર પાલી વેચવા." એવો હુકમ લખી નાંખવો સહેલો છે, એ વાત ખરી છે, પણ સરકાર જો એવી રીતે ભાવ નક્કી કરશે તો શું થશે ? પહેલાં તો રૈયત અને વેપારીઓ મજકુર ઠરાવેલા ભાવે અનાજ વેચવાની ના પાડશે.

હવે દુનિયાના બધા દેશોમા ભાવો વધ્યા છે અને ઘણાખરા દેશોમાં હિન્દ કરતાં મોંઘવારી વધારે છે. બધા દેશોના લોકો બુમો મારે છે કે 'રૈયત જે અનાજ ઉગાડે છે, તેના ભાવ ઉપર સરકાર અંકુશ કેમ મુકતી નથી ? પણ કોઇબી દેશમા સરકાર ચોક્કસ ભાવ ઠરાવી શકી હોય એમ જણાતું નથી. લડાઇ દરમ્યાન રૈયત તરફથી ઉગાડવામાં આવેલા બટાટાના ભાવની હદ બાંધવાની ઇગ્લાંડની સરકારે કોશિષ કરી હતી, એ વાત સારી રીતે જાણીતી છે. પણ સરકારે ઠરાવેલા ભાવે બટાટા વેચવાની રૈયત અને વેપારીઓએ સાફ ના પાડી, અને ત્રણ દહાડા સુધી ઇંગ્લડમા કોઇબી ઠેકાણે બટાટા વેચાતા મળી શકયા નહતા. એ પછી સરકારને બટાટાના ભાવ વધારવાની ફરજ પડી હતી.

વળી જો સરકાર અનાજના ભાવોની હદ બાંધે એમ ધારીએ તો, રૈયત શું કરશે ? રૈયત નફો મેળવવાને જમીનની ખેતી કરે છે. જો તેઓને માલુમ પડે કે, અનાજના ભાવ સસ્તા રાખવામાં આવશે, તો શું તેઓ રૂ, જુટ, ભોંયશીંગ અને શેરડીનો પાક, અનાજના પાકને બદલે બની શકે તે દરેક જગ્યાએ ઉગાડશે નહિ ? અનાજના ભાવો સસ્તા રાખવામાં આવશે એવી જો તેઓને ખબર પડશે તો, પોતાનો અનાજનો પાક ઉગાડવાને માટે ખાતર નાંખવા પાછળ તેઓ ઘણો પૈસો ખરચશે નહિ. પડતર જમીન સુધારવા પાછળ અને તેમાં ખોરાકી ઉગાડવા પાછળ પણ તેઓ પૈસો ખરચશે નહિ. આથી અગાઉ કરતાં ઓછું અનાજ ઉગાડવામાં આવશે, અને જો રૂતુ પણ ખરાબ થશે તો દેશમાં દુકાળ પડશે.

વળી રૈયત એમ પણ કહી શકશે છે, "જો અમે જે બધી ચીજો ખરીદીએ છીએ તે બધી ચીજોના ભાવ તમે ઠરાવો નહીં તો અમે જે અનાજ ઉગાડીએ છીએ, તેના ભાવની હદ બાંધવી એ વ્યાજબી નથી " રૈયતનું કહેવુ ખરૂં છે, અને તેની ના પાડી શકાય તેમ નથી. પરંતુ, સરકાર બધી ચીજોના ભાવ કેમ ઠરાવી શકે ? તેમાંની ઘણીખરી ચીજો, દાખલા તરીકે–ઘાસલેટ તેલ અને ઘાસલેટ તેલના ડબા પરદેશોથી આયાત થાય છે, અને પરદેશો જે ભાવ માગે તે ભાવ ન આપીએ તો તેઓ એ માલ મોકલેજ નહિ આ દેશમાં બનેલા માલ માટે પણ બધી ચીજોના ભાવ સરકાર કેમ બાંધી શકે ? અને જો તેઓ ભાવો નક્કી કરે તો, માલ બનાવનારાઓ તેમજ વેચનારાઓ ઠરાવેલા ભાવેજ માલ વેચશે, એવો બદોબસ્ત તેઓ કેવી રીતે કરી શકે ? તેમ કરવા માટે દરેક દુકાન દીઠ એક એક ઇન્સ્પેક્ટર નીમવાની અને તેનો પગાર આપવાની જરૂર પડે તેનો કેટલો બધો ખરચ થાય ? બધા ઇન્સ્પેક્ટરોનો પગાર આપવા માટે નવા કરો નાખવાની જરૂર પડે. બધા ઇન્સ્પેક્ટરો વ્યાજબી અને ન્યાયી રીતે વરતે છે તેની સરકારને કેવી રીતે ખબર પડે ? એ તદ્દન અશકય થઇ પડે.

આવી બાબતોનો આપણે વિચાર કરવો જોઇએ અને યાદ રાખવું જોઇએ કે હિન્દુસ્થાનની માફક બીજા દેશોમા પણ ભાવો વધ્યા છે બીજા દેશોમા પણ હિન્દની માફક લોકો ફર્યાદ કરે છે, અને બીજા દેશોમાં પણ સરકારને ભાવોની હદ બાંધવાનુ અશકય જણાયુ છે. જો આપણે આ બાબતોનો વિચાર કરીએ તો આપણને માલુમ પડશે કે ભાવોપર અંકુશ મુકવાનો માત્ર હુકમ બહાર પાડવાથી હિન્દુસ્થાનમાં સરકાર ભાવો સસ્તા કરી શકે, એમ ધારવુ એ મુર્ખાઈ ભરેલુ છે.

ત્યારે એ બાબતમાં શું થઇ શકે ? આપણે ભાવો કેમ સસ્તા કરી શકીએ ? ભાવો મોંઘા છે, કારણ કે દુનિયા હાલ ગરીબ છે, કારણ કે દુનિયામાં ખોરાકો

મુજબ છે, અને ઉપયોગી ચીજો થોડી છે જો દુનિયા ગરીબ હોય સો પાછી તવંગર થવાને તેણે સખત મહેનત કરવી જોઇએ. ભાવો ઘટાડવા માટે એકજ રસ્તો છે. જો હિન્દુસ્થાન અને બીજા દેશો સખત મહેનત કરે અને વધુ અનાજ ની ખેતી કરે, અને અગાઉ કરતાં વધારે ઉપયોગી ચીજો પેદા કરે તો ભાવો નીચા જવા સંભવ છે. પરતુ હિન્દમાં ભાવો ઘટાડી શકાશે કે કેમ, તે ઘણું શકમદ છે. દુનિયાના બાકીના દેશોમાં ચોખા અને બીજા અનાજના ભાવો હિન્દના કરતા ઘણા ઉચા છે. આથી હિન્દના ભાવો સસ્તા થવાનો સંભવ નથી હિન્દમાં લોકો એ વધુ અનાજ પેદા કરવાની ખાસ જરૂર છે હાલ તો પાક સારો ઉતરે તો પણ હિન્દની પ્રજાને જોઇએ તે કરતાં થોડુંજ વધારે અનાજ લોકો નિપજાવે છે. જો આખા હિન્દુસ્થાનમાં મોસમ ખરાબ નિવડે તો હિન્દમાંનો અનાજનો જથ્થો લોકોના ખોરાકને માટે પુરતો થઈ પડશે નહિ એથી કરીને પરદેશો ખાતેથી અનાજ આયાત કરવાની જરૂર પડશે. પરંતુ પરદેશોના ભાવો હિન્દના ભાવો કરતાં બમણા અને ત્રણગણા હોવાથી હિન્દ માટે જોઇતો ખોરાક મેળવવાની મોટી મુશ્કેલી પડશે. આથી કરીને વધુ અનાજ નિપજાવવાને રૈયતને સમજાવવાની મોટી જરૂર છે. તેઓ એ તેમ કરશે નહિ તો દુકાળ પડવાની ધાસ્તી છે રૈયતોને વધુ અનાજ પેદા કરવાને નીચે મુજબ સમજાવવાની ભલામણ કરવામાં આવે છેઃ—

(૧) તેઓને સમજાવવુ કે, અનાજના ભાવો ઉતરવાનો સંભવ નથી, પણ વધવાનો સંભવ છે. આ બાબતની રઇયત સાથ વાતચીત કરવા પહેલાં એવો વિચાર કરવો કે આ ખબરથી પોતાનો અનાજનો જથો બજારમાં વેચવા કાઢવાને બદલે તેવો તે સંઘરી રાખવાને લલચાશે કે કેમ ? જે જીલ્લાઓમાં, ખેડુતો અનાજનો મોટો જથો સંઘરી રાખતા હોય ત્યા આ બાબત જોઇએ તેથી વધારે વાત કરવા ડહાપણ ભરી ગણાશે નહિ

(૨) તમારી નજીકમાં પડતર જમીન અથવા ચારાને માટે રાખેલી જમીન હોય અને એ જમીન લોકોને માટે જોઇતી ન હોય તો એ જમીનની ખેતી કરવાની રજા માગવાને શું તમે લોકોને કહી શકો નહિ ?

(૩) જરૂર પડે તો સરકાર પાસથી નાણાં ઉછીના લઇ કુવાઓ ખોદવાને તમે રઇયતને સમજાવી શકો નહિ ?

(૪) ખાતર પાછળ વધુ નાણું ખરચવાને તમે રઇયતને સમજાવી શકો નહિ ? ભાવો ઘણા તેજ છે એટલે ખાતર પાછળ વધુ પૈસા ખરચવાથી તેઓને અગાઉ કરતાં વધારે લાભ થશે.

(૫) જો રઇયત રૂ, જુટ, તંબાકુ, સોંયશીંગ વિગેરે ઉદ્યોગિક પાકો ઉગાડવા

હોય તો તેની જગ્યાએ વધુ અનાજ ઉગાડવું બહેતર થઇ પડશે, એ બાબત વિચાર કરવાને તમે તેઓને કહી શકો નહિ? રૂ, સોયબીન જુટ અથવા તંબાકુનો પાક ઉગાડવાથી કદાચ વધારે નાણાં ઉપજે, પરંતુ અનાજનો જથો ખુટી પડે, તો પૈસો કાંઇ કામ લાગશે નહિ, એ વાત રઇયતે યાદ રાખવાની છે કે ગઇ મોસમમાં રઇયત પાસ મરચાં તંબાકુ, રૂ અને બીજી ચીજોનો પાક સારો હતો, પરતુ પુરતો ખોરાક મેળવવાને તેઓને મોટી મુશ્કેલી પડી હતી, એવી ખબર મળી છે

(૬) તમારા જીલ્લામાં ખેતીવાડી ખાતાના અમલદારો હોય તો તેઓની સલાહ લેવાને તમે શું રઇયતને ઉત્તેજન આપી શકો નહિ? ઘણાં ગામોમાં ખેતીવાડી ખાતાના અમલદારોએ રઇયતને ઘણી ઉપયોગી બાબતની માહીતી આપી છે, એ બીના હવે સ્વીકારવામાં આવે છે

ઢોરોના મળમુત્રનું ખાતર કેવી રીતે જાળવવું?

મદ્રાસના ખેતીવાડી ખાતાના અમલદાર મી ડબલ્યુ એચ હેરીસને આપેલી સલાહનો સાર નીચે મુજબ છેઃ—

દક્ષિણ હિન્દની ઘણીખરી જમીનોને માટે ઢોરોના છાણનું ખાતર, એ બધા ખાતરોમાંથી સૌથી ઉપયોગી ખાતર છે ઢોરો છાણના પોદળા કરે તેજ વેળાએ આપણે તે ખાતર વાપરી શકીએ, પરંતુ થોડા વખત સુધી સંઘરી રાખેલું છાણ ખાતર તરીકે વાપરવું વધારે સારૂં છે આ રીતે કેટલોક વખત સુધી રાખી મુકેલા છાણમાંથી ઉગતા પાકને પોષણ મેળવવું વધુ સહેલું થઇ પડે છે છાણ જ્યારે સંઘરી રાખવામાં આવે છે, ત્યારે તેના ગુણમાં જુદી જુદી રીતે ફરક પડે છે અને એ ફરકને લીધે તે ખેડુતને ઘણું વધારે કીંમતી થઇ પડે છે તેમ છતાં પણ ખાતરમાં રહેલાં કેટલાક અગત્યનાં તત્વો નાબુદ થાય છે. આથી કરીને એ ખોટ જેમ બને તેમ ઓછી આવે તે રીતે ખાતર સંઘરી રાખવાની યુક્તિનો અમલ કરવો જોઇએ

ઢોરનું ખાતર સંઘરી રાખવામાં આવતાં, બે રીતે ખાતરનો નાશ થાય છેઃ—

(૧) ખાતરનો પ્રવાહી ભાગ ઘસડાઇ જાય છે, અને સાથે બીજો ઉપયોગી પદાર્થ પણ ઘસડતો જાય છે.

(૨) ખાતરનો કેટલોક ભાગ વરાળરૂપે ઉડી જાય છે, અને એ વરાળમાં પાકને માટે જરૂરનો નાઇટ્રોજન પણ ઘસડાઇ જાય છે. આથી કરી

ને આ ખાતરનો સંઘરો કરતી વેળા, આપણે તેના અવાહી ભાગને ઘસડાઇ જતો અટકાવવો જોઇએ, તેમજ ખાતરના અમુક ભાગને વરાળરૂપે ઉડી જતા અટકાવવો જોઇએ

જનાવરનું મુત્ર ખાતર તરીકે ઘણું કીંમતી હોવાથી, તે ઘસડાઇ જતુ આપણે અટકાવવું જોઇએ. આથી કરીને મુત્ર ચુસી લે તેવા ઘાસચારાના કચરા નો તે મુત્ર જાળવવા માટે ઉપયોગ કરવો જોઇએ જો એવો ઘાસચારાનો ભુકો ન હોય તો પછી પાંદડાંઓ અને નકામા રોપાઓમા મુત્ર ઝીલી લેવું જોઇએ, અને એવાં પાંદડાં અને રોપાઓ પણ ન મળી શકે તો સાધારણ માટીમાં મુત્ર ઝીલવું જોઇએ.

ખાતર સંઘરી રાખવાની નીચલી ત્રણ રીતો છે —

(૧) પેટીમા અથવા બંધ કરેલાં ઝુંપડાંમાં ભરી રાખવુ.

(૨) ખાડામાં ભરી રાખવું, અથવા તો,

(૩) ખાતરનો ઢગલો કરવો.

પહેલી રીત એવી છે કે, એક બંધ કીધેલા ઝુપડામાં ઢોરોને બાંધ્યા વિના છુટાં રાખવામાં આવે છે ઝુપડામા તેઓના પગ હેઠળ છાણનો પુષ્કળ ભુકો પડેલો હોય છે. આ મળમુત્રમાં દરરોજ ઘાસચારાના ભુકાનો કચરો ઉમેરવામાં આવે છે. આ બધા કચરામાં ઢોરનું જે મુત્ર પડશે તે ઘસડાઇ જશે નહિ પણ તે કચરો મુત્રને ચુસી લેશે. આગળ જતા ઘાસચારાનો કચરો છાણ અને મુત્ર મળી એક કઠણ પદાર્થ બનશે અને તેનો જાડો પોપડો જમીનપર પથરાશે આ રીતે મુત્ર ઘસડાઇ જતું અટકે છે, તેમ તેની અંદર રહેલો નાઇટ્રોજન વરાળરૂપે હવામાં ઉડી જતો નથી.

બીજી રીત ખાડો ગાળી તેમાં મળમુત્ર એકઠું કરવાની છે જાનવરોને એક નક્કર જમીનપર ઉભાં રાખવામાં આવે છે અને તેઓનું મળમુત્ર એકઠું કરી દરરોજ બહાર ગાળેલા ખાડામાં નાખવામાં આવે છે. આ ખાડાની ચારે બાજુ નક્કર કીધેલી હોય છે, જેથી કરીને મુત્ર જમીનમાં ચુસાઇ જતુ અટકે છે. વખતો વખત આપણે ખાડામાં માટી નાખવી જોઇએ, કે જેથી કરીને મુત્ર અને બીજા પ્રવાહીને તે માટી ચુસી લે હવા જો સુકી હોય તો એ ખાતરને હદ ઉપરાંત કઠણ થતું અટકાવવા માટે આપણે તેમા પાણી નાંખવુ જોઇએ

ત્રીજી રૂઢી એવી છે કે, ઢોરોને એક કઠણ જમીનપર ઉભાં રાખવામાં આવે છે, અને જનાવરોનું છાણ, મુત્ર અને તેઓના ઘાસચારાના કચરાનો એક ઢગલો કરવામાં આવે છે અને તેમાં કોઇ કોઈ વેળા માટી ઉમેરવામાં આવે છે:—

ખેતીવાડી ખાતાએ આ ત્રણ રૂઢીઓની ભેલારી ખાતેના સરકારી ફાર્મમા ઘણા વરસો સુધી તપાસ લીધી છે, અને તેનુ પરીણામ નીચે મુજબ જણાયુ છે –

કઇ રીતે ?	જનાવરોની એક જોડીથી દરવરસે પેદા થતા ખાતરનુ વજન રતલ	તેમા સમાયલો નાઇટ્રોજન ... રતલ	તેમાંના પોટાશનુ પ્રમાણ ... રતલ	તેમાના ફોસ્ફોરીક એસીડનુ પ્રમાણ ... રતલ.	ખાતરની આશરે કીંમત ... રૂપિયા.	ખાતરમા ના સેન્દ્રિય પદાર્થનુ ... રતલ.
પેટી અથવા બંધ કીધેલુ ઝુંપડાંથી	૧૦,૧૪૦	૮૦ ૭	૧૫૫ ૩	૫૬ ૨	૬૯ ૪	૩,૦૨૦
ખાડાથી	૫ ૮૩૦	૫૫.૫	૭૦ ૦	૪૬.૩	૩૭ ૦	૧,૭૬૫
ખાતરના ઢગલાથી ...	૬,૦૭૦	૬૦ ૦	૫૮ ૮	૪૪ ૫	૪૬.૦	૨,૧૬૮

આ ઉપરથી ખુલ્લુ જણાશે કે, ઢોરોને એક બંધ ઝુંપડામાં રાખીએ અને તેઓનુ છાણ, મુત્ર અને ઘાસચારાનો કચરો કચરવા દઈએ તો આપણને વધુ ખાતર મળે છે, અને વળી વધુ કીંમતી ખાતર મળે છે આપણે જો ખાતરનો ઢગલો કરીએ તો આપણને કીંમતી ખાતર મળે છે, પણ એ ખાતરને ભારે વરસાદથી અથવા સખત પવનથી ઘસડાઇ જતુ અટકાવવાની આપણે સભાળ લેવી જોઇએ આપણે જો તેમ કરીએ નહિ તો વરસાદ અને પવનને લીધે ખાતરનો મોટો ભાગ ઘસડાઇ જશે વળી જો ખાતરનો ઢગલો હદ ઉપરાંત સુકકો થાય તો તે ઢગલો ઘણો ગરમ થશે, અને ખાતરનો કેટલોક ભાગ બગડશે. જો આપણે ખાડામા ખાતર ભરી રાખવાની રૂઢીનો અમલ કરીએ તો ખાતરનો પ્રવાહી ભાગ ઘસડાઈ જવાની ધાસ્તી રહે છે પણ જો આપણે ખાડાની બાજુઓ કઠણ કરવાની સભાળ લઇએ તો પ્રવાહી ખાતર ઘસડાઇ જશે નહિ અને નુકશાન ઘણુ થશે નહિ.

---*---

ઉત્તર ગુજરાતમાં શેરડીનું વાવેતર.

—*************—

શેરડીનો પાક ગોરાડુ, ભાઠા અને ખેડા જીલ્લાના બાગાયતી ગામોની ફળદ્રુપ જમીનમાં થાય છે અમદાવાદ જીલ્લામાં દક્ષિણ દસક્રોઇ તાલુકાના હીરાપુર, ગામડી, અસલાલી, કાસંદરા, વિસલપુર, નવાપરા ધોળકા તાલુકાના જલાલપુર, રાજપુર, ચલોડા, સરોડા, ચંદીસર પ્રાંતીજ તાલુકાના સલાલ સોનાસણ, અને ધંધુકા તાલુકાના રાણપુર આગળ પાછળના તાલુકદારી ગામોમાં આ પાક હરહંમેશ વધારે ઓછા પ્રમાણમા લેવામાં આવે છે છપનીઆ દુકાળ પછીથી આ પાકનું વાવેતર ઘણુજ ઓછું થઇ ગયું છે, તે અમદાવાદ જીલ્લાના આ સાથે આપેલા આંકડા ઉપરથી જણાશે

સને	૧૮૮૦–૮૧	૧૮૯૦–૯૧	૧૯૦૦–૦૧	૧૯૧૦–૧૧
એકર	૧૭૭૭	૧૭૯૨	૯૫	૭૪૫

સને	૧૯૧૩–૧૪	૧૯૧૪–૧૫	૧૯૧૫–૧૬	૧૮૧૭–૧૮	૧૯૧૮–૧૯
એકર	૩૦૯	૬૩૬	૭૯૬	૭૫૩	૧૦૨૨

શેરડીનું વાવેતર ઘટી જવાનાં કારણો નીચે બતાવવામાં આવ્યા છે.

(૧) ખેડુતોની ગરીબ હાલતના પરીણામે પૈસાની તંગી અને શાખ જવાથી ધીર અટકી પડી છે

(૨) વરસાદ અનિયમીત થવાની સાથે પ્રમાણમાં કમી પડવાથી પાણી પાવાની મુશીબતને અગે વાવેતર દિનપ્રતિદિન કમી થતું જાય છે.

(૩) ઓછા વરસાદે ઉધાઇનો વધતો જતો ઉપદ્રવ અને તેથી થતું નુકશાન.

(૪) ભુંડનો વધતો જતો ત્રાસ અને તેથી થતો પાકનો બગાડ.

(૫) મજુરીના દરમા અતિશય વધારો અને તેની સાથે મજુરોની અછત. અને પરીણામે કામ કરવામાં બોનકાળજી અને તેથી વધતી જતી ખેડુતોની હાડમારી

(૬) કપાસના ભાવના ઉછાળાને અગે મજુરી અને ખર્ચના પ્રમાણમાં શેરડી કરતાં કપાસનો પાક લેવામાં સુગમતા અને કમી જોખમ

સાધારણ રીતે ઘણાજ થોડા સારા ખેડુતો શેરડીનો પાક લેતા પહેલા તે જમીનને વાસેલ પડતર રહેવા દે છે. જેને સાંખુ, ભાદરડ અગર તો પચીઉ એમ જુદા જુદા નામોથી ઓળખાય છે. કેટલીક વખત આગલી સાલ સારી

બાકી બીજે, બધે ઠેકાણે કાઠીઆવાડમાં ભાવનગરી જાડી પોળી અને લાલ શેરડી થાય છે. ખેડા જીલ્લામાં ધોળી તેમજ લાલ એમ બે જાતની શેરડી થાય છે. લાલ શેરડી કઠણ હોઇ શિયાળવાંથી ઓછું નુકશાન થાય છે. તે પીલવામાં કઠણ પડે છે પણ, ગળપણમાં તથા ગોળ પાડવામાં સારો છે.

અમદાવાદ, અસલાલી, કાસંદરા ગામોએ પુનાની મુંઢીઆ જાડી શેરડી અજમાવવામાં આવી હતી, પણ તેને પાણીની જરૂરીઆત વધારે રહે છે અને ઉનાળામાં પાંદડી સુકાતી માલુમ પડે છે. વળી તેને ખાતર પણ વધારે જોઇએ અને ઉંચાઇમા વધતી હોવાથી જો તેને દક્ષિણ દેશના રિવાજ પ્રમાણે માટી ચઢાવી કેઢા બાંધવામાં ન આવે તો આડી પડી જાય છે, તેથી સાંઠા વાંકા વળે છે, અને શેરડી આડી પડવાથી ગોળ બગડવાનો સંભવ રહે છે શિવાય પડી જતી અટકાવવા માટે જો અગમચેતી વાપરી ઉંડી રોપવામાં આવે તો ઉધાઇનું જોર વધારે હોય તેવે ઠેકાણે નુકશાન થવાનો સભવ રહે છે. વળી મધ્યમ કાળી જમીનની માફક આપણી જમીનમાં શરીઆની બાજુએ માટી ચઢાવેલી કાયમ રહેતી નથી, કારણ કે ગોરાડુ જમીન પાણી ફરવાથી ધોવાઇ જઇ પાળીઓ નહિ જેવી થઇ જાય છે અને આખરે શેરડી વજનદાર હોઇ પવનથી આડી પડે છે. વળી કાસદરા ગામે પદર પંદર દિવસને આંતરે જુદી જુદી શેરડી રોપી બે ચાસ અગર શરીઆ વચ્ચે જુદાં જુદાં અતર રાખી અખતરો કરવામાં આવ્યો હતો તેમા વહેલી રોપેલી શેરડીનો પાક તથા બે ચાસ વચ્ચે આશરે બેથી અઢી ફુટનો ગાળો ઉતારામાં સારો પડે એવા ખાત્રી કરવામાં આવી હતી. ગુજરાતમા મોડી શેરડી રોપવાનો રિવાજ પાણી પાવાની સુશીબતને લઇને દાખલ થયો હોય તેમ લગે છે વળી ઉધાઇના ઉપદ્રવથી પાણી લાગલાગટ આપવાની જરૂર પડે છે, માટે જેમ પાણ ઓછાં આપવા પડે તેમ વધારે ઠીક. એ ઇરાદાથી શેરડી રોપવાનુ બની શકે તેટલુ લબાવાય છે જ્યાં ઓઇલ એન્જીન અને પપવડે પાણી પાવાની સવડ હોય તેવે ઠેકાણે ટાઢ વિત્યા બાદ શેરડી પીલતી વખતેજ અગર પીલાઇ રહ્યા બાદ તુરત ફાગણ મહિનામાં નવો વાઢ રોપવામાં આવે તો પાક સારો થવા સભવ છે શિવરાત્રી પહેલાં જો રોપવામાં આવે તો ટાઢથી ઠીંગરાઇ જઇ ઉગવામાં અને વધવામા શેરડી અચકી જાય છે માટે ફાગણ માસની શરૂઆતમા રોપાય તો વધુ સારી પડે એમ માનવું થાય છે.

શેરડી રોપ્યા બાદ બીજું પાણ ચોથે દિવસે અને ત્રીજુ અને ત્યાર પછી નાં પાણ પાંચ છ દિવસને અતરે વરસાદ પડતા સુધી આપવામાં આવે છે; કારણ જમીન ભીની રહેવાથી ઉધાઈ ઓછી લાગે છે ચોમાસામાં વરસાદ ઉઘાડ આપે અને જમીન સુકાય તો વખતો વખત પાણી આપવામાં આવે છે અને ત્રણ ચાર વખત નિંદી ખેતર સાફ રાખવામાં આવે છે.

દશક્રોશી અને ધોળકા તાલુકામાં દિવેલીનો ખોળ ભાગી બારીક ભુકો કરી એકીવખતે અથવા તો મહિનાને આંતરે એમ બે વખતનો મળી વીઘે કળશીથી વીસ મણ ખોળ અસાડ, શ્રાવણ માસમાં થડીયાં આગળ પાછળ અને ઉઘાડ હોય તો પાણીમાં ખાતર તરીકે મુકે છે. આ રિવાજ રાણપુર તરફના ગામોમાં જોવામાં આવતો નથી. કાઠીઆવાડ શિવાયના અમદાવાદ અને ખેડા જીલ્લાના ગામોમાં શેરડીની આગળ પાછળનાં જુનાં પાનથી ઉગાડેલી શેરડીને તે પાંદડાં વડેજ વીંટાળી દઇ ત્રણ વખત શ્રાવણ, ભાદરવો અને આસો એમ મહીના મહીનાને આંતરે જેમ જેમ શેરડી ઉઘડતી જાય તેમ તેમ બાંધે છે તેથી ઓત્રા (ઉત્તરા) ચિત્રા નક્ષત્રના સખત તાપથી શેરડી ફાટી જતી નથી અને એક બીજાને ટેકે પવનના જોરથી પડી જતી અટકે છે. વળી શિયાળ વિગેરે જાનવરોથી પણ નુકશાન સહેજ કમી થાય છે અને પાળીઆમાં દરેક કયારાની અંદર ફરી પાણી પાવાનું સુગમ પડે છે વળી સુકાએલી પાંતરી છુટી નહિ રહેવાથી પાણી વાળનારનો બરડો સોરાઇ જતો નથી, તેમજ ભુંડથી કદાચ નુકશાન થયું હોય તો તે તુરત નજરે ચઢે છે અને ભુંડ અંદર ભરાઇ ગયું હોય તો વેગળેથી જોઇ શકાય છે. એટલે તેને સાવચેતીથી હાંકી કાઢવાનુ પણ સુગમ પડે છે. આ કામ ઘણુ ખર્ચાળ છે અને એક એકરે ત્રણ વખત બાધવાના મજુર જો સારી રીતે બાંધવામા આવે તો લગભગ એસી જેટલાં થાય છે, એટલે ફકત બાધવાનો ખરચ એક એકરે રૂપીઆ ત્રીસથી ચાલીસ જેટલો આવે છે ખેડા જીલ્લામાં અસાડ માસમા મુળ પાળીઓને પાવડાથી ભાગી નાંખી કોદાળીથી ગોડ કરી શરીઆંની શેરડીની બાજુએ માટી ચડાવે છે, જેથી શરીઆં અગર શેરડીના ચાસ તે પાળીઓ બધાય છે અને પાળીઓની જગ્યાએ શરીઆં અથવા ચાસ (નીકો) પડે છે. આમ કરવાથી શેરડી પડતી અટકે છે.

(અપૂર્ણ.)

G. P. Pathak.
District Agricultural
Overseer, Broach.

આપણે પીવાનું પાણી.

—************—

(દક્ષિણ હિંદની હેલ્થ એંડ વેલ્ફેર એસોસિએશને પસંદ કરેલા ચોપાનિયાંનો એક ભાગ.)

હિંદુસ્થાનમાં દરહજાર માણસે દરસાલ ૩૫ થી ૪૦ માણસો મરણ પામે છે. ગ્રેટબ્રિટનમાં દર હજાર માણસે દર સાલ ૨૦ થી પણ ઓછા માણસો મરણ પામે છે. હિંદુસ્થાનમાં એટલાં બધાં મરણો થવાનું શું કારણ? તેનું એક મુખ્ય કારણ નીચે પ્રમાણે છે હિંદીઓનો મોટો ભાગ જે પાણી પીએ છે તે ચોખ્ખું નથી કોલેરા, મરડો, આંતરીયો તાવ અને બીજા ઘણા રોગો, ખરાબ પાણી પીવાને લીધે થાય છે.

પીવાનાં પાણી માટે ઉપયોગમાં લેવાતાં તળાવોના કાંઠાપર લોકોને મેલાં કપડાં ધોતાં આપણે જોઇએ છીએ. આ તળાવોમાં ગંદુ પાણી વહેતું આપણે જોઇએ છીએ લોકો આ તળાવોમાં નહાય છે, અને તેની બાજુમાં કુદરતી હાજતે જાય છે તેમા ઢારોને પણ નહવડાવવામાં આવે છે. કોલેરા, મરડો અને આંતરીયો તાવ વગેરે જે રોગો ગંદુ પાણી પીવાથી થાય છે. તેવા રોગો આપણાં ગામડાંઓમા ફેલાય છે, એ કાંઇ નવાઇ જેવુ નથી.

તળાવોમાં આવતું પાણી.

જો આપણે વરસાદનું પાણી ધુળ અને કાદવમાં ભેળાતાં પહેલાં એકઠું કરી શકીએ, તો તે આપણે માટે સારૂં અને પીવાલાયક પાણી છે. વળી જો વરસાદનુ પાણી પડતર જમીનપર અથવા નહીં ખેડાયલી જમીન ઉપર પડયું હોય અને ત્યાંથી તળાવમાં એકઠું થાય, તો તે પણ સારૂં અને પીવાલાયક પાણી ગણાશે. આ મુજબ ડુંગરા ઉપરથી ઉતરી આવી જે પાણી તળાવોમા ભરાય છે, તે સારૂં હોવાનો સંભવ છે; પરંતુ સાધારણ રીતે તળાવોમાં જોવામાં આવતું પાણી તેથી જુદીજ જાતનું હોય છે. આ પાણી ગામડાંઓની આસપાસ જમીનની સપાટીપરથી ફરી વળેલુ હોય છે જે જમીનપરથી તે પસાર થાય છે. તેપર મળમુત્ર, મુએલાં ઢારો, કોહી ગયેલી વનસ્પતી વગેરે ગંદકી પડેલી હોય છે તળાવમા વહેતુ પાણી આ ગંદકીના તત્વો લેતું આવે છે એ રજકણોમાં ઘણી વેળા નુકસાનકારક જંતુઓ પણ માલમ પડે છે

નદિઓ.

તળાવોનાં પાણીની માફક નદીમાનું પાણી પણ ધાસ્તી ભરેલુ હોવાનો સંભવ છે નદીની નજીકના ગામોના ખેતરોમાં પડતુ વરસાદનું પાણી ઘસડાઇને નદીમાં એકઠું થાય છે, અને પોતાની સાથે બધી જાતની ગંદકી ઘસડતું જાય છે. વળી શિયાળા અને ઉનાળાની ઋતુમાં નદીની સપાટી ઉપર લોકો ઝાડે ફરવા જાય છે, અને તેમાં કપડાં ધુવે છે આ રીતે નદીની સપાટી ગંદકીવાળી હોય છે, અને તેથી કરીને નદીનું પાણી ધાસ્તી ભર્યું હોય છે.

કુવાઓ.

કુવાઓનું પાણી પણ હંમેશાં તંદુરસ્તીને માટે સારૂં હોય એમ નથી

એટલુંજ નહીં પણ તે સ્વચ્છ દેખાતું હોય તોપણ તે હમેશાં સ્વચ્છ હોતું નથી. તંદુરસ્તીને ઘાસ્તી ભર્યા જંતુઓ એટલા બારિક હોય છે કે આંખથી તે જોઇ શકાતા નથી. એવા અસંખ્ય જંતુઓ પાણીમાં હોય અને તે છતાં પાણી કાચ જેવું નિર્મળ દેખાય. આથી કુવાનું પાણી સારૂં છે કે કેમ, તે આપણે કેમ જાણી શકીએ ?

જ્યારે વરસાદનું પાણી જમીનપર પડે છે ત્યારે જો જમીન નરમ હોય તો તે જમીનમાં દાખલ થાય છે. જમીનની સપાટીપર જે ગંદકી હશે, તેનાં રજકણો પાણીની સાથે જમીનની નીચે પસાર થશે. આથી કરીને કુવાઓની નજીકની જમીનમાં કાંઇપણ ગંદકી ન રહે તેવી આપણે સંભાળ લેવી જોઇએ ઘરો અને સંડાસોથી ઘણે દુર, નહીં ખેડાયલી જમીનમાં કુવો ગાળવો જોઇએ. બની શકે તો કોઈપણ ગામ અથવા ઘરથી ૨૫૦ ફીટ દુર, કુવો હોવો જોઇએ કુવા નજીક કોઇને પણ કપડાં ધોવા નહિ દેવા જોઈએ કુવાની ફરતો કઠેરો તથા ૧૦ થી૧૫ ફીટ જેટલું પથ્થરનું ચણતર ઉંચું કરવું જોઇએ, કે જે પથરા ઉપર થઇને પાણી કુવાની બહાર પસાર થાય આથી કરીને લોકોના પગની ધુળ પાણી સાથે કુવામાં ઘસડાતી અટકશે વળી તેથી પાણી ખેંચવાનો બાલદી અને દોરડુ ધુળવાળુ અને મેલું થતું અટકશે. પરંતુ આવી સાવચેતી લીધા છતાં, કુવા નજીકની જમીનપર કાંઇક ગંદકી હોવાનો જોખમ હમેશાં હસ્તી ધરાવે છે. જો જમીન પોચી હોય તો એ ગંદકી વરસાદના પાણીનો સાથે કુવામાં દાખલ થવા સંભવ છે આ રીતે જમીનપરની ગંદકી વરસાદનાં પાણી મારફત કુવામાં દાખલ થાય છે પરંતુ વરસાદનું પાણી માટી અથવા નકકર ખડકનાં પડયાંથી પસાર થઇ શકતું નથી જો આપણે માટી અથવા કઠણ ખડકના પડવાળી જમીનમાં કુવો ગાળીએ અને તેની નીચે પાણી મળી આવે તો એ પાણી ઘણુ સ્વચ્છ અને તંદુરસ્તીને ગુણકારી હોવાનો ઘણો સંભવ છે ફમાત્ર આપણે માટી અથવા કઠણ ખડકનાં પડ સુધી કુવાની ચારે બાજુએ પાકુ ચણતર કરી લેવાની સંભાળ રાખવી જોઇએ. નહિ તો વરસાદનુ પાણી કુવાઓની બાજુમાથી દાખલ થાય અને તેની સાથે ગંદકીના રજકણો પણ દાખલ થવાની ધાસ્તી છે

કુવામાંથી પાણી કાઢતી સ્ત્રીઓ સામાન્ય રીતે પોતાના ઘડા લાવે છે. એક ઘર અથવા ગામમાં કદાચ કોલેરા હોય છે, અને એ ઘરની સ્ત્રી પોતાનો ઘડો કુવાપર લાવે છે, કદાચ એ ઘડાને ઉલટીના જંતુઓ લાગેલાં હોય છે. એ બાઇના બાળકને કોલેરા થયો હોય અને તેની ઉલટીનો કેટલોક ભાગ ઘડાને ચોંટયો હોય એ ઘડો સાફ કરવા પહેલાં, તે બાઇ એ ઘડાને કુવામાં ઉતારે, અને એ રીતે કોલેરાના અસંખ્ય જંતુઓ કુવામા દાખલ થાય છે, કે જ્યાં તે વધીને તેના અસંખ્યગણાં થાય છે. બીજી જે સ્ત્રી એ કુવામાંથી પાણી લઇ જશે તે પોતાના ઘડામાં કોલેરાના જંતુઓ પોતાને ઘેર લઇ જશે અને તેનાં

બાળકોને ઘડામાંનું પાણી પીવાથી કોલેરા લાગુ પડશે એવી ધાસ્તી છે. આ કારણથી કોઇપણ માણસને પોતાનું વાસણ કુવામાં બોળવા દેવું નહિ. કુવાપર એક બાલદી રાખવી, અને દરેક બાઇએ એ બાલદીવડે પાણી ખેંચી તેમાંથી પોતાનો ઘડો ભરવો જોઇએ.

નવો કુવો કેવી રીતે બાંધવો ?

આ ઉપરથી તમે જોઇ શકશો કે, પીવાના પાણીનો આરોગ્યદાયક જથો મેળવવો એ સહેલું કામ નથી ગામડાનાં તળાવોનું પાણી હમેશાં ધાસ્તી ભર્યું હોય છે, અને ગામડાના ઘણાખરા કુવાનું પાણી પણ ઘણી વેળા જોખમ ભર્યું હોય છે. જો તમે પીવાના પાણી માટે નવો કુવો ખોદવાના હો, તો તમારે નીચલા નીયમોપર ધ્યાન આપવું. તેમ કરશો તો પાણી તંદુરસ્તીને લાભકારક થઈ પડશે.

(૧) કુવાને સ્વચ્છ જમીનમાં ગાળવો જોઇએ.

(૨) બની શકે તો માટીના પડવાળી જમીનમાં કુવો ગાળવો જોઇએ.

(૩) તેની ફરતી દીવાલ બાધવી જોઇએ

(૪) કુવાની બધી બાજુએ ઇટ અને ચુનાનું અથવા એવા કોઇ પદાર્થનુ ચણતર કરવુ જોઇએ કે જેમાથી જમીનની સપાટીથી ૧૦ થી ૧૫ ફીટ સુધી કુવામાં પાણી પસાર થાય નહિ

(૫) કુવામાથી પાણી કાઢવાનો પંપ હોવો જોઇએ અથવા તો તેમાંથી પાણી લેવા માટે એક ખાસ બાલદી અને દોરડું રાખવું જોઇએ; બીજી કોઈ બાલદી અથવા દોરડુ કુવામાં નાંખવું નહીં જોઇએ.

(૬) કુવાની ફરતુ ૧૦ થી ૧૫ ફીટ સુધી પથ્થરનું ચણતર બાંધવું જોઇએ, અને તેનો ઢાળાવ એવી રીતે રાખવો કે જે પાણી ઢોળાય તે કુવાની બહાર પડે.

(૭) આ ચણતરની ઢાળને છેડેથી પાણી દુર લઇ જવા માટે એક નીક બાંધવી, આ નીક પણ પથ્થર કે કોઇ નક્કર પદાર્થની બાંધવી.

(૮) કુવા નજીક લોકોને કપડાં ધોવા દેવા જોઇએ નહીં

(૯) કોઇપણ ગટર, સંડાસ, અથવા મળમુત્રની જગ્યાએથી કુવો ઘણો દુર હોવો જોઇએ, અને કોઈપણ ઘરથી ઓછામાં ઓછા ૨૫૦ ફીટ દુર હોવો જોઇએ.

જો ખેતરમાં ખાતર નાંખ્યુ હોય તો, ખેડાણવાળાં ખેતરમાં કુવો ગાળવો સલામતી ભર્યો નથી એ યાદ રાખવું.

કુવાને માટે પંપ રાખી તેને મજબુત ઢાંકણથી બંધ કરવાનો પ્લાન ઘણો સરસ છે. એમ કરવાથી કુવામાં ધુળ જઇ શકશે નહિ જો કુવામાં દોરડું અથવા બાલદી નાંખવામાં આવે, તો તેનાપર ધુળ અથવા કચરો ચોંટેલો હોવાની હમેશાં ધાસ્તી રહે છે. વળી, જો કુવો ઉઘાડો હોય તો નાના છોકરાએ અથવા મૂર્ખ-લોકો તેમાં કચરો નાખે એવી ધાસ્તી રહે છે. વળી જો કુવો ઉઘાડો રાખ્યો હોય તો તેમાં મચ્છરો પેદા થશે, અને મચ્છરોથી ઘણી વેળા તાવની બિમારી ફેલાય છે. લોકો અગાઉ એમ ધારતાં કે, જો કુવો બંધ રાખવામાં આવે તો તેનું પાણી ખરાબ થશે આ એક ભુલ છે, અને ઘણી જગ્યાએ કુવાએો બંધ કરેલા છે અને તેનું પાણી સારૂં છે.

પાણી સ્વચ્છ રાખવાને બધાંએ સાથે મળીને કામ લેવું જોઇએ.

આ ઉપરથી જણાશે કે કુવો ખુલ્લો રાખ્યો હોય તો એકજ ગામડીઓ પણ પોતાની બેદરકારી અને ગંદી ટેવથી કુવાનું પાણી બગાડે તેવો સંભવ છે. ગામના બધાં લોકોએ સાથે મળીને કામ લેવું જોઇએ અને કુવાનું પાણી સ્વચ્છ રાખવું જોઇએ.

મહેરબાની કરીને યાદ રાખો કે હિંદુ ધર્મોપદેશકોએ પાણી ખરાબ નહીં કરવાની આજ્ઞા કરેલી છે પાણીમાં અને નદી કાંઠે હાજત નહિ જવાની મનુએ આજ્ઞા કરેલી છે મનુ મહારાજનો એવો આદેશ છે, કે મુત્ર, થુંક અથવા તો મળમુત્રવાળાં અથવા લોહીના અથવા કોઇ ઝેરના ડાઘવાળાં કપડાં પાણીમાં નાંખવા નહિ. વાલ્મીકિ રૂષિ જણાવે છે કે પીવાનુ પાણી ખરાબ કરવાના પાપથી કોઇ મોટું પાપ નથી, વિષ્ણુ ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે, પાણી ખરાબ કરનારને ૧૦૦ પણું (સોનાનો સિક્કો) ના દંડની સજા કરવી જોઇએ, અને ગુન્હેગાર પાસેજ પાણીમાંનો કચરો સાફ કરાવવો જોઇએ

કુવાનું પાણી કેવી રીતે સ્વચ્છ કરવું ?

જો એક ગામમાં કોલેરા ફેલાયો હોય તો તેના કુવાના પાણીને 'પોટેશ્યમ પરમેંગનેટ' થી સ્વચ્છ કરવું લાભકારક છે પાણી આછા ગુલાબી રંગનુ બને તેટલુ 'પોટેશ્યમ પરમેંગનેટ' આપણે કુવામા નાંખવુ જોઇએ, અને ૨૪ કલાક સુધી પાણી એવા રંગનું રહે છે કે કેમ, તે આપણે તપાસવું જોઇએ ૨૪ કલાકથી ઓછા વખતમાં જો પાણીનો ગુલાબી રંગ નાબુદ થાય તો તે પાણી હજીપણ અસ્વચ્છ છે તેના પુરાવા સમાન છે, અને પાણી ૨૪ કલાક સુધી આછા ગુલાબી રંગનું રહે તેટલાં પ્રમાણમાં પાછુ 'પરમેગનેટ' નાંખવું. ગુલાબી રંગ નાબુદ થઇ જતાં સુધી પાણી ન પીવુ સલાહકારક છે. ગુલાબી રંગના પાણીનો સ્વાદ ખરાબ હોય છે અથવા તો તે ઝેરી હોય છે એમ સમજવાનું નથી, પરંતુ

કોલેરાના જંતુઓનો, પાણી ૨૪ કલાક સુધી ગુલાબી રંગનુ રહે નહિ ત્યાં સુધી સંપુર્ણ નાશ થતો નથી.

પાણીને ગરમ કરો.

સૌથી સલામતી ભર્યો રસ્તો એ છે કે તમે જે પાણી પીઓ તે હમેશાં ઉકાળીને પીઓ જો તમે થોડી મીનીટ સુધી પાણી ઉકાળશો તો તમે પાણી-માંના સઘળા રોગ પેદા કરનારા જંતુઓ અને તેનાં ઇંડાનો નાશ કરશો. ઉકાળેલા પાણીને સ્વચ્છ માટીના વાસણમાં ઠંડુ પડવા દેશો, તો તે પાણું સ્વાદમાં મીઠું લાગશે.

આપણે આપણાં ઘરમાં જે વાસણોમાં પાણી ભરીએ તેને સંભાળથી સાફ કરવાં જોઇએ તે ઉપરાંત તેના ઉપર બંધ બેસતાં ઢાંકણાં હોવા જોઇએ. નહિ તો ધુળ અને ધાસ્તી ભર્યાં જંતુઓ પાણીમાં દાખલ થવાનો સંભવ છે આ વાસણો સાફ કરવામાં એ બીના ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે સુર્યનાં કિરણોથી એક કે બે કલાકમાં વાસણમાંના બધા ધાસ્તી ભર્યાં જંતુઓનો નાશ થાય છે. આ બાબતની લોકોને ખાત્રી કરવી મુશ્કેલ છે; પરંતુ સુર્યનાં કિરણો સૌથી અસરકારક જંતુનાશક દવા છે. એ બીના યાદ રાખવી જોઇએ. જો સુર્યનાં કિરણોને લીધે પાણી સાફ થતું ન હોય તો તળાવોનું પાણી હાલ છે તેના કરતાં ઘણુ વધારે નુકશાનકારક થઇ પડે, આથી જ્યારે જ્યારે તમારાં વાસણો ખાલી હોય, ત્યારે એ વાસણોને સુર્યના તડકામાં મુકો.

---*---

ગામના લોકો માટે કોલેરાને લગતું સુચનાપત્રક.

અ.—સમજુતી—

૧ કોલેરાનું ઝેર તે એક ઘણોજ નાનો જતુ છે. તે જંતુઓ એટલા બધા તો બારીક હોય છે કે એક રૂપાની બેઆની ઉપર લાખો રહી શકે છે.

૨ જે સખસને કોલેરા લાગુ પડયો હોય તેના શરીરમાં આ જંતુઓ વધતા જાય છે, અને ઉલટી તથા ઝાડા વાટે શરીરમાંથી બહાર પડે છે, તેથી કરીને ઉલટી તથા ઝાડામાં કોલેરાનુ ઝેર પુષ્કળ હોય છે. ઉલટી તથા ઝાડાથી કરીને એક માણસથી બીજા માણસને ચેપ લાગુ પડે છે.

૩ જો કોઇ માણસના પેટમાં ખોરાક અથવા પીવાની ચીજથી કોલેરાના જંતુ દાખલ થાય તોજ તેને કોલેરા લાગુ પડે છે.

૪ ખોરાક તથા દુધપર માખી બેસવાથી તે દુષિત થાય છે, અથવા તો જેઓ તે તૈયાર કરે છે અથવા બીજી રીતે તેને હાથ લગાડે છે તેમના ગંદા હાથથી દુષિત થાય છે.

નદી અથવા તળાવનું પાણી તેમાં મેલાં કપડાં ધોવાથી ઘણુંખરૂં ચેપી થાય છે. અથવા જેઓના હાથ અથવા પગ ગંદા હોય તેઓ તેમાં તે ધુવે તો તેથી અથવા ઢોર સાથે માણસો તેમાં દાખલ થાય તો તેથી ચેપી થાય છે.

કુવાનું પાણી ઘણુંખરૂં ગંદાં વાસણ તેમા બોળવાથી અથવા તો કપડાં ધોયેલું મેલું પાણી પાછું કુવામા જાય એવી રીતે તેની બાજુમાં કપડાં ધોવાથી ચેપી થાય છે.

૫ કોલેરાના જંતુઓ ઘણાજ બારીક હોય છે અને તાપથી અથવા પરમેન્ગનેટ ઓફ પોટાસ અથવા ક્લોરોજનના જેવા કેટલાક જંતુનાશક પદાર્થોથી તેનો નાશ થાય છે, તેથી કરીને કોલેરા ચાલતો હોય તે દરમિયાન જે લોકો ફક્ત ઉકાળેલુંજ દુધ અથવા પાણી પીએ તથા ફક્ત તાજો રાધેલો ખોરાક ઉનો ઉનોજ ખાય તેમને કોલેરા લાગુ પડશે નહિ. જો ખોરાક ટાઢો થઈ જાય પછી ખાવામાં આવે તો, તેપર માખી બેસવાથી તે પાછો દુષિત થવાનો સંભવ છે. ઉલટી તથા ઝાડાપર માખીઓ બેસે છે અને તેવી રીતે ખોરાકપર બેસીને તેમાં પરબારી ગલીચી દાખલ કરે છે.

૬ હોજરી તંદુરસ્ત હોય ત્યારે તેની અંદરનો પાચન કરનારો રસ સ્હેજ સાજ ખાટો હોય છે અને કોલેરાના જંતુનો તે નાશ કરે છે, પણ હદ ઉપરાંત ફળો ખાવામાં આવે, અથવા પાકયા વગરનાં અથવા ઉતરી ગયેલા ફળો ખાવાથી કોલેરાના જંતુનો નાશ કરવાની આ કુદરતી શકિતનો નાશ થાય છે, તેથી કરીને કોલેરાનો રોગ ફાટી નિકળ્યો હોય ત્યારે કોઇપણ જાતનાં ફળ ખાવાં નહિ તેમ શરબતો પીવાં નહિ

બ.—તમારૂં પોતાનું કોલેરાથી શી રીતે રક્ષણ કરવું ?—

૧ ઉકાળ્યા વગરનું જરાપણ પાણી કદી પીવુ નહિ

૨ દરરોજ ઉકાળેલા પાણીથી ખંખાળીને સાફ કરી નાખેલા વાસણોમાં ઉકાળેલુ પાણી ભરી રાખવું. વાસણો કાળજીપૂર્વક ઢાંકેલા રાખવાં.

૩ પાણી ભરી રાખવાના વાસણમાં કોઇને વાડકા કે પ્યાલા બોળવા દેવા નહિ. જો પાણી પીવા માટે પ્યાલા વાપરવામાં આવતા હોય તો, તેની અંદર પાણી ભરેલા વાસણમાંથી પાણી રેડીને લેવું.

૪ ઉકાળ્યા વગરનું દુધ કદી પીવું નહિ.

૫ કોલેરાનું ઝેર નાબુદ કરવાની તમારી શકિત ફળ ખાઇને અથવા શરબતો પીને ઘટવા દેવી નહિ.

૬ ફકત તાજો રાંધેલો ખોરાક ઉન્હો ઉન્હોજ ખાવો. માખીથી ચેપી થઈ હોય એવી બજારની મીઠાઇ, તથા સુકો મેવો ખાવો નહિ દુકાનમાં વેચવા ચારૂ મુકેલી મીઠાઇઓ તથા ખાવાની બીજી ચીજો ઉપર કેટલી બધી માખી બેસે છે તે તો સઘળાએ જોયું હશે.

૭ કાચી શાક તરકારી ખાવી નહિ.

૮ ખાવા બેસતાં પહેલાં હાથ સારી રીતે ધોઇ નાંખવા.

૯ જે ઘરમાં કોઇ માણુસને કોલેરા લાગુ પડયો હોય તે ઘરમાં જવું નહિ.

૧૦ જે ઘરમાં કોઈ માણસને કોલેરા થયો હોય તે ઘરના કોઇ માણુસને ગામના પીવાના પાણીની જગ્યાની નજદીક તમે જુઓ તો પટેલને તરત ખબર કરવી.

ક.—ગામમાં કોઇને કોલેરા અથવા ફકત ઝાડે ફરવું થતું તમે સાંભળો તો તે બાબતની એકદમ પટેલને ખબર કરવી.

ડ.—તમારા ઘરના કોઈ માણુસને કોલેરા લાગુ પડે ત્યારે શું કરવુ ?—

૧ એકદમ પટેલને તે બાબતની ખબર કરવી.

૨ કોલેરાની દવાની શીશી એકદમ પટેલ પાસે માગી લેવી, અને જે માણુસને કોલેરા થયો હોય તેને એકદમ ગોળીઓ આપવાનુ શરૂ કરવું

ફકત ઝાડે ફરવુ લાગ્યુ છે એવુ તમે ધારો તો પણ એવીજ રીતે દવા આપવી ફકત સાદા ઝાડા થતા હોય તો ગોળીઓથી ફાયદો થશે. જો દરદી ઇસ્પીતાલમા જઇ શકે તેમ નહિ હોય અથવા વારવાર ડોકટરની સલાહ લઇ શકે તેમ નહિ હોય તો આ ગોળીઓ સોથી સારામાં સારી દવા છે.

૩ માદા માણુસની સારવાર માટે ખરેખર જેઓનો જરૂર હોય તે શિવાય નાં ઘરનાં બધા માણુસોને ઓરડામાં અથવા ઘરની બહાર રાખવા.

૪ માંદા માણુસની માવજત કરનાર દરેક માણુસ માંદા માણુસને અથવા તેણે બગાડેલો કોઇ પણ ચીજને જેટલીવાર અડકે તે દરેક વખતે સાબુ અને ઉના પાણીથી તેણે પોતાના હાથ ઘસીને ધોઇ નાંખવાની ઘણી સંભાળ રાખવી.

ઈ.—કોલેરા થયો હોય તે શખસની શી રીતે માવજત કરવી તે.—

કોલેરાની દવાની દરેક શીશીમાં ૨૪ ગોળીઓ હોય છે અને તે ગોળીઓ કોલેરાના ઉપચારનો સારો અનુભવ ધરાવનારા ડાકટરે લખી આપ્યા પ્રમાણે તૈયાર કરેલી હોય છે.

દરદી લઇ શકે ત્યાં સુધી એકએક ગોળી દર પા પા કલાકે આપવી કોલેરા લાગુ પડયા પછી ગમે ત્યારે ગોળી આપવાથી કાંઇ નુકશાન થતુ નથી જો પેટ માં તે ટકી જાય તો ઘણો ફાયદો થશે. કોલેરાની શરૂઆત હોય ત્યારે તે ઘણી કીંમતી છે, માટે ઝાડા શરૂ થાય કે તરત તે બાબતની ખબર કરવાની લોકોને સુચના આપવી.

૨ ખોરાક હલકો આપવો. દુધ ને પાણી ઉકાળીને આપવાં અથવા ચોખા જુવાર કે બાજરીની કાંજી કરીને આપવી. પાણી અથવા કાંજી પણ થોડાં થોડાં આપવાં. દર વખતે એકેક બબે ઘુંટડા આપવા અને તે વારંવાર આપવા એટલે કે દર અર્ધા કલાકે આપ્યા કરવા.

દરદી સારો થયલો જણાય ત્યાર પછી થોડાક દહાડા સુધી હલકો ખોરાક જારી રાખવો. વગર વિચારે અથવા ઘણા જલદીથી રોજનો ખોરાક ખાવા માંડવાથી કોલેરા ઘણુંખરૂ પાછો થાય છે અને મરણ નીપજે છે

૩ શું શું પીવું તે. ઘણુંખરૂ કોલેરામાં ઘણી તરસ લાગે છે તે મટાડવા સારૂ ઉકાળેલુ પાણી ઠંડુ કર્યા પછી અથવા ઠંડુ બાર્લીનુ પાણી, અથવા ઠંડુ આરારૂટનું પાણી અથવા એરેટેડ વૉટર (સોડા વાટર વગેરે) થોડુ થોડું આપવુ.

જો આઇસ (બરફ) મળી શકે એમ હોય તો દરદીને નાના નાના કટકા ચુસવાને આપવા. દરદીને એકીવખતે વધારે પાણી વિગેરે પીવા દેવું નહિ એક સામટું પાણી પીવાથી ઉલટી થાય છે અને તરસ વધારે લાગે છે થોડું થોડું પાણી વારંવાર પીવાથી તરસ મટશે, પણ એકીવખતે ઘણું પીવાથી તે મટશે નહિ.

૪ દરદ. ગરમ સેક કરીને તથા ધીમે ધીમે ચપી કરીને પીડાકારક તાણ આવતી બંધ કરવાની તજવીજ કરવી

૫ જો કોઇ ઇસ્પીતાલ નજદીકમાં હોય તો દરદીને ત્યાં એકદમ લઇ જવાની ગોઠવણ કરવી.

(True translation)

M. K. SHAIKH,

Oriental Translator to Government.

---*---

ચારો અને તેનો સંગ્રહ.

—*************—

બીગાડ વિરૂદ્ધ સાવચેતીના ઉપાયો.

(લખનાર—ખાનબહાદુર જેકોબ બી. ઇસ્રેઈલ—નાંદગા, મુંબઈ.)

(ગતાંકથી ચાલુ.)

ચારાનો સંગ્રહ વધારવા માટે ચાલુ ઘાસમાં તેમજ ઢોરને ચરાવવાની રીતમાં સુધારો કરવાની જરૂર છે.

બરાબર રીતે ઘાસ ઉગવામાં જો કોઇ પણ રીત અડચણકર્તા હોય તો તે હાલની ઘાસ બરાબર ઉગ્યા પહેલાં તેનાપર ઢોરને ગમે તેમ ચરાવવાનો પ્રચલિત રૂઢી છે. જેવી ઘાસ ઉગે છે કે તેનીપર ઢોરને ચરવા માટે સ્વછંદી રીતે છોડી દેવામાં આવે છે, અને તેના પરીણામમાં કુમળા છોડ ચગદાઇ જાય છે અને ગમે તેવી ઘાસ હોય અને તે ગમે ત્યાં ઉગેલી હોય છતાં તેનો ઉછેર ઘણોજ સખ્ત રીતે નોખમાય છે આવી રીતથી જે ઘાસ ઘણા લાંબા વખત સુધી ઢોરને નીભાવવામાં ઉપયોગી થઇ પડે એવું હોય છે, તેમાની લગભગ અડધી ઘાસ નકામી જાય છે.

ઉપલો બગાડ અટકાવવા માટે ચોમાસાની શરૂઆતના લગભગ દોઢ બે મહિના સુધી ઢોરને ઘર આગળ ગમાણમાં ચારો આપવો અને તેથી કરીને ઘાસ પુરતી રીતે મ્હોટી થઇ શકશે અને ઢોરને હાલ ચરવાનુ મળે છે તેથી વધુ લાંબા વખત સુધી ચરવાનુ મળશે બધા ખેડુતો આ સમજેછે ખરા; પરંતુ તેઓની પાસે સુકો ચારો પુરતા જથામાં સંઘરેલો નહિ હોવાથી તેઓ જેવા વરસાદના થોડાં ઝાપટાં પડે છે અને ઢોરને ચરાવવાની તક મળે છે કે તરતજ પોતાનાં ઢોરોને છુટાં મુકી દે છે જેમ આગળ જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ જો કરકસર કરી ચારો સંઘરી રાખવામાં આવશે તો ઉપર મુજબ ગમાણમાં ચારો ખવડાવવા માટે તે ફાજલ પડતાં આ બલા આપોઆપ અદ્રષ્ય થઈ જશે.

હવે તદ્દન બીનઉપયોગીને બદલે પુષ્ટિકારક ઘાસ ઉગાડી લીલી ઘાસનો જથ્થો વધારવાના સવાલ બાબત વિવેચન કરીએ. આ બાબત ઘણી ખંત અને સંભાળની છે અને એને માટે દરેક ખેડુતે પોતાની શકિત અનુસાર તેમજ પોતાને જે પ્રમાણે નવરાશનો વખત મળે તેમ મહેનત કરવાની છે. એકરો બંધ જમીન નકામી પડી છે, કે જ્યાં સુખલું ઘાસ તથા બીજુ નકામું નીંદણ

ઉગે છે, આવી જમીનને "માળ" ની જમીન કહે છે. દરેક ખેડુતનો ઉદ્દેશ આવી નકામી ઘાસની જગ્યોએ પુષ્ટિકારક સારૂં ઘાસ ઉગે તે જોવાનો હોવો જોઇએ. આવી જગ્યોમાં બીજી જગ્યો કરતાં નરમ અને સહેલાઇથી ઉપરડે એવી જમીન હોય છે, આવી જગ્યોમાંથી સુખણું ઘાસ તથા બીજી નકામી ઘાસનાં મુળ કાઢી નાખી તેને બદલે મારવેલ અને કુંડા તથા બીજી ઉપયોગી ઘાસના બી કે જે શિયાળામાં મળી શકે છે તે વાવવાં. સખત જમીનમાં હરીયાળી જેવી ઘાસ કે જે ચોમાસાની શરૂઆતમાં વાવવાથી ગમે તે જગ્યોએ ઉગી શકે છે તે વાવવી.

આવી જમીનોમાં હરીયાળી વિગેરે ઘાસ વાવવાથી તેનાથી જમીન ધીમે ધીમે સુધરી જઇને એક સારૂં ચરણ થાય છે. એ ઘાસ ઘણી ખડતલ હોય છે અને એક વખત જો ઉગવા માંડે છે તો બધી ઘાસોને પછાડી નાંખી દે છે. બરાબર સારી રીતે ઉગવા દેવાથી ઢોરને ઘણા લાંબા વખત ચાલે એવો ચારો પુરો પાડે છે. ગયા જુલાઇ માસમાં ચારાની અછતને લીધે એક આખલાને આખા વખત દરમ્યાન લીલી હરીયાળી ઘાસ નાંખવામા આવેલી અને તેથી કરી તેની તંદુરસ્તી ઘણી સારી રહેલી મેં નજરે જોઇ છે. હરીયાળીના છોડ એવા મજબુત રહે છે કે જો તેને મુળમાંથી કાઢી નાખવામાં આવ્યાં હોય તો પણ થોડા વરસાદનાં ઝાપટાં પડે કે તરત તે બેવડા જોરથી ઉગી નીકળે છે. આ ઘાસને સખત અને પથરાવાળી જમીનોમા વાવવાથી તેને ધીમે ધીમે વખત જતાં નરમ બનાવે છે અને ખેડાણ કરવા લાયક પણ તે જમીન બને છે આ ઘાસ થોડા વરસાદમાં તેમજ દુકાળમાં પણ ટકી શકે છે.

દક્ષિણ હિન્દુસ્થાનમાં આવેલા ઔંધ રાજ્યના ચેતપદી મહાલમાં મ્હે કેટલાંક ઢોરોને જ્યાં સુખણું ઘાસ તથા બીજાં નીંદામણ ઉગે એવી જમીનોમાં ઉનાળામાં ચરતા જોયા હતાં. ઢોર જ્યારે રાત્રે પાછાં ફરતાં હતાં ત્યારે જણાતું હતું. તેઓ તેમને આ પ્રમાણે મળતા ચારાથી સંતોષ પામતાં હતાં આ બાબત તપાસ કરતાં મ્હને માલુમ પડયુ હતું કે સુખણા ઘાસની જોડે માતકીના દાણા જેવા દાણાવાળા વેલા ઉગતા જણાયા હતા. આ વેલાના દાણા ચાખી જોતાં તે મીઠા અને સ્વાદિષ્ટ લાગ્યા હતા. ઢોર આ ખાતા હતાં અને મ્હને કહેવામાં આવ્યુ હતુ કે આ વેલા વરસાદની તંગીના વખતમાં પણ જીવી શકે છે અને વરસો સુધી રહી શકે છે. આ વેલાનાં બી મ્હેં થોડાં ભેગાં કરેલા અને તેને ઔંધની માળ તેમજ ગોરાડુ જમીનમાં વાવેલાં. મ્હારો અખતરો ફત્તેહમંદ થયો હતો અને વેલા સારા ઉગેલા. આવા કેટલાક છોડ હશે અને તે બાબતની તપાસ કરી આવી જમીનોમાં વાવવામાં આવે તો તેમની ચરણ તરીકેની શક્તિ ઘણી વધે.

ખેતરોના શેઢાપર તેમજ નદી કિનારાપર કે જ્યાં ઘણી સારી ઘાસ ઉગાડી શકાય એમ હોય છે, ત્યાં નકામી ઘાસ ઉગવા દઇને સારી ઘાસના ઉછેરમાં અટકાવ નાંખવામાં આવે છે. નીંદામણ ઘણીજ સંભાળપૂર્વક કાઢી નાંખવું જોઇએ અને પુષ્ટિકારક ઘાસને બરાબર ઉગવા દેવું જોઇએ આ પ્રમાણે કરવાથી પણ ઘાસના જથ્થામાં વધારો થશે.

સરકારે રાખી મુકેલી ચરણની જમીનો કે જે રઇયતને વરસ દહાડા માટે યા તો જરૂરીઆતના પ્રસંગે વાપરવા માટે આપવામાં આવે છે, તેમા પણ આ પ્રમાણેનો ફેરફાર કરવો જોઇએ

બાગાયત જમીનોમાં લુસર્ન, મકાઇ અને ઉનાળુ જુવાર વિગેરે લીલો ચારો બને તેટલો ઉગાડવામાં આવે છે; પરંતુ એ બાબતમાં ફકત કરવા જેવું છે તે એ છે કે તે ચારો લાંબા વખત સુધી ઉપયોગમાં આવે તેટલા માટે તેનો ઉપયોગ ઘણી કરકસરથી કરવાનો છે. આવી જમીનોમાં આવેલી પાણીની નીકનો પુષ્ટિકારક ચારો ઉગાડી બરાબર ઉપયોગ કરવો ઘટે છે આવી સ્થાઇ પાણીની નેળોના બન્ને કિનારે ગીની ઘાસ ઉગાડી શકાય છે અને તે આખા વરસં દરમ્યાન ખેતીના તેમજ દુધાળાં ઢોરને લીલો ચારો પુરો પાડે છે.

ગીની ઘાસ ઉગાડવા તરફ પુરતું લક્ષ અપાતું નથી છાંયાવાળી જગ્યા કે જ્યાં ઘણો વરસાદ પડતો હોય તેમાં તે બહુજ. ઉગે છે એને આવી જમીનોમાં નીકના પાણીની જરૂર પડતી નથી અને ઉનાળા દરમ્યાન ચીવટપણે જીવતી રહે છે' વાંદરામાં મ્હારા કમ્પાઉન્ડમાં તેમજ મ્હારા એક મીત્રની જમીનમાં કે જ્યાં મોટું આંબાવાડીઉં છે, ત્યાં આ બાબત મે અખતરો કરેલો આ અખતરો ઘણો ફતેહમંદ નિવડયો છે અને તે બાબત જોઇને કોઇને ખાત્રી કરવી હોય તો તેને "બાન્દ્રા હીલ" આગળ આવેલી મી. જે. બી મુનસફની માલકોની મી. આશાવેદ વાળી માલકત આવી જોઇ જવા વિનંતી છે.

સાલસેટ અને બીજા કિનારે આવેલા જીલ્લાઓમાં ઝાડની ઘટાથી છવાઇ ગયેલી ઘણી જમીનો. આવેલી છે અને ત્યા હાલમાં નજીવો જેવો ચારો મળે છે. એ જગ્યોમાં ગીની ઘાસ ઉગાડવામાં આવ્યું હોય તો કેટલો કીમતી ચારો મળી શકે એમ છે સે વિચારવાનું છે. ઉપર જે રીત મ્હે બતાવી છે તે ધીમે ધીમે ઉપયોગી થઇ પડે એમ છે, છતાં પણ તેની શરૂઆત કરવામાં કાઇ વાંધો નથી. એક વખત ફાયદો માલુમ પડે તો પછીથી પ્રગતી સંગીન અને ઝડપી થશે.

ચારો તથા ચારાના પાકનો વધારો કરવામાં ઘણીજ અગત્યની બીના નહેરના તથા કુવાના પાણીની મ્હોટા પાયાપર ધીમે ધીમે અને મક્કમપણે સગવડ કરવાની છે અને આ બાબતપર હું હવે વધુમાં વિવેચન કરીશ.

નહેર તથા કુવાના પાણી બાબત. (Irrigation).

નહેર તથા કુવાના પાણી બાબતનો સવાલ એટલો વિશાળ છે, કે તેનું આ ટુંકા લેખમાં વિવેચન કરવું શકય નથી; પરતુ હું તે વિષે કેટલીએક ઉપયોગી થઈ પડે એવી સુચના કરૂં છું.

નહેર તથા કુવાના પાણી બાબત વિશાળ ક્ષેત્ર પડેલું છે, તે અત્રે જણાવવા ની જરૂર નથી અસખ્ય કુવાઓ બાંધી શકાય એમ છે, તેમજ એવા ઘણા ઝરાઓ તથા નાની નદીઓ પડેલી છે કે જેને બાળીને તેનું પાણી ખેતીવાડીના ઉપયોગમાં લેવાય હિન્દુસ્થાનની મ્હોટી નદીઓમા પણ અમુક જગ્યોએ મ્હોટા જથ્થામાં પાણી ભરાઇ રહેલાં હોય છે કે જેને પમ્પવડે ઉચે ચઢાવીને ખેતીના કામમા લેવાય દરેક વરસે પાણીનાં બાંધકામ કરવામાં આવે તો હિન્દુસ્થાનમાં એવો વખત આવે કે દેશ અનાજ તથા ચારાની તંગીની ધાસ્તીથી દુકાળ તેમજ અનાવૃષ્ટિના વખતમાં મુકત થાય. સવાલ એ છે કે આવી સ્થીતિ શી રીતે ઉપસ્થીત થાય. દુકાળના વખતમાં અમુક જગ્યોએ જ્યાં પાણી હોય ત્યાં ઉતાવળમાં બાંધકામ કરવું ઘણું ખર્ચાળ તેમજ બીનઉપયોગી નીવડેલું છે. હવે તો પદ્ધતિસરની રચના કરવી જોઇએ કે જેનો ઉદ્દેશ આવા પાણીના બાંધકામ વધારવા માટેના ચાલુ અને સતત પ્રયત્ન કરવાનો હોય.

સરકાર તરફથી મ્હોટાં પાણીના બાંધકામો કરવામાં આવે છે અને તે વધારવાને પોતાથી બનતું કરે છે, પરતુ તેના આ પ્રયત્નો સમુદ્રમા ટીપા સમાન છે; કારણ કે કોઇ પણ સરકાર માટે દાખલો બેસાડવા પુરતુ કર્યા ઉપરાત વધુ કરવું અશકય છે. આ બાબતમા લોકોએ ભગીરથ પ્રયત્નો કરવા જોઇએ અને તેનાથીજ ધારેલું પરીણામ મેળવી શકાશે. દરેક ખેડુતે જેને ત્યાં કુવો ના હોય તેણે પોતાનો કુવો બનાવવો જોઈએ. આ કરવા માટે પોતે પુરતા પૈસા બચાવવા જોઈએ અથવા સરકારની તગાવીની યા તો કો–ઓપરેટીવ સોસાયટીની મદદ લેવી જોઇએ " કુવો બનાવવો " એ દરેક ખેડુતનો મુદ્રાલેખ હોવો જોઇએ અને તેમ કર્યાથી તે ભવિષ્યની ઓલાદને હમેશને માટે ઉપકૃત કરશે. પાણીના બાંધકામ માટે સૌથી મ્હોટાં પરીણામ તો જાહેર પ્રજાની મુડીને ખેતી માટેના પાણીનાં બાંધકામ કરનારી મડળીઓ સ્થાપવા માટે રોકવાથી થઇ શકશે. આવી મડળીઓ લોકોને કુવાઓ બંધાવી આપે અને પોતે રોકેલી મુડી અને વ્યાજને કુવાઓ ભાડે આપીને યા તો વેચીને વસુલ કરે. નાની નદીઓ તથા પાણીના ઝરાઓ કે જ્યાં બારે માસ પાણી રહેતું હોય તેની આરપાર બંધ બાંધી પાણી ખાળવાનું કામ પણ આવી કંપનીઓ કરી શકે. મ્હોટી નદીઓમાં કે જ્યાં પુષ્કળ પાણી મળી શકે એમ હોય તેમાં પમ્પ પણ તે ચલાવી શકે. અમુક વેરો લઇને ખેડુતને પાણી આવી રીતે પુરૂં પાડવું.

અને સરકારે આવી કંપનીઓને ખેડુતને પાણી આપવા માટે અમુક કર લઇને આવા પાણીનો ઉપયોગ કરવા દેવો જોઇએ.

આ રીત જો બરાબર વ્યવસ્થાપૂર્વક ચલાવવામાં આવે તો જોઇતુ બરોળ સહેલાઇથી મળી શકશે. આવી બાબતમાં નફો ચોક્કસજ થવાનો સંભવ છે અને ખેતી માટેનાં પાણીનાં બાંધકામો ઘણાં જલદીથી તૈયાર થઇ શકશે. આ પ્રમાણે કરવાથી દેશમાં ચારાનો દુકાળ લાગશે નહિ.

ચારો ઉગાડીને કેવી રીતે ભરી રાખવો તે આગળ જણાવ્યું છે. ઘાસ બહુ જુની રહેવા દેવી નહિ, પણ બને તેટલી તાજી ઘાસ હંમેશ સંઘરેલા જથ્થામાં જુની ઘાસને બદલે ઉમેરતાં રહેવી. જથ્થામાં બે વરસ ચાલે તેથી ઓછી ઘાસ રાખવી નહિ.

હવે ઉપર જે વિગતો જણાવી છે તેને વ્યવહારમાં મુકવા માટે કઇ શક્તિ વધારે અનુકુળ થઇ પડશે, તે તપાસીએ. જ્યારે ચારાનો સામાન્ય દુકાળ પડે છે ત્યારે તે સ્થીતિને પુરતી રીતે પહોંચી વળવું, તે એકલા સરકાર માટે અશકય છે સૌથી વધુ ઉપયોગી અને અગત્યની શકિત તે ખેડુત પોતે છે. એની બરાબરી કોઇ બીજુ કરી શકે એમ નથી અને એ જ્યારે પ્રયત્નો કરે ત્યારે એને બહારની કોઇ પણ મદદની જરૂર પડે એમ નથી. બીજી શકિત ચારાનો સંગ્રહ કરવા માટે સ્થાપેલી સહાયકારી મંડળીઓ છે ખેડુતને જે ચારો પોતાની જરૂરીઆતો માટે વેચવાની ફરજ પડે છે, તે ચારો આવી મંડળીઓએ ભરીને રાખી મુકવો જોઇએ. સહાયકારી મંડળીઓના ભંડારનો આધાર દરેક વ્યકિતના ભંડારપર રાખે છે અને જો તે પુરતા હોય છે તો મંડળીઓએ બીજુ વધુ કામ કરવુ પડતુ નથી અને બહારગામ નિકાશ કરવા માટે પણ પુરતો ચારો મળે છે.

હુ ધારૂં છું કે આ વિષયપર મ્હે પુરતું જણાવ્યુ છે અને સારાં પરિણામ તાકીદે આવે એવી હુ આશા રાખું છું. સને ૧૯૧૮–૧૯ ના વરસ દરમ્યાન આપણે જે ઢોરોનુ ભયંકર મરણ પ્રમાણ અનુભવ્યું, તેવો વખત ફરી આપણે જોઇએ નહિ. ઉપર મ્હે જે રીતો બતાવી છે તે સાદી અને સરળ છે. ખેડુતમાં ખંત અને શ્રદ્ધા આવવા દો અને મ્હને આશા છે કે કઇ નહિ તો આ બાબત કે જે હમેશ તેઓને તેઓની બાજુના એક કંટક સમાન નીવડી છે, તેમાં પોતાનીપર ભરોસો રાખતાં તેઓ જલદીથી શીખશે.

———*———

☞ મહેરબાન ભરૂચ જીલ્લાના કલેકટર સાહેબની પરવાનગીથી ઇચ્છાલાલ અમૃતલાલ મામલતદારનાએ શ્રી જ્ઞાનોદય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમા છાપ્યુ અને ભરૂચ હુન્નર ઉદ્યોગ અને ખેતીવાડી ખીલવનાર મડળના વાઇસ પ્રેસીડન્ટ મે૦ સરદાર રા. બા મોતીલાલ ચુનીલાલ દેશાઇએ છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

જાહેર ખબર.

——***O***——

ધી ગુજરાત ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગ ત્રિમાસીક પત્રમાં અત્યાર સુધી જાહેર ખબરો છાપવાનો રીવાજ હતો નહિ પણ પત્રના ગ્રાહકોની જાણને માટે ખેતીવાડી તેમજ હુન્નર ઉદ્યોગને લગતી જાહેર ખબરો પત્રમાં છાપવાનું ઉચીત લાગવાથી તે હવેથી નીચેના દર મુજબ લેવામા આવશે.

જાહેર ખબરની જાત.	કેટલી લીટીઓ અથવા પાના		
અનિત્ય	નમે એરકી લીટીઓ પણ આઠ લીટી કરતાં વધુ નહિ	હરેક લીટી છાપવાના બે આના પણ હરેક જાહેર ખબર દીઠ આઠ આનાથી કમતી નહિ	
		૨ અંક	૪ અંક.
		રૂ. આ. પા	રૂ. આ. પા.
જાથુકની	પા પેજના ...	૫—૮—૦	૯—૦—૦
જાહેર ખબરો.	અર્ધા પેજના...	૮—૦—૦	૧૩—૮—૦
	એક પેજના ...	૧૧—૦—૦	૧૮—૦—૦

અ. ૧ પાછલા બહારના પુઠાપર છાપવાની જાહેર ખબરો પેટે ઉપરના દર કરતાં સેંકડે ૧૫) ટકા વધુ લેવામાં આવશે.

જાહેર ખબરો પેટે પૈસા અગાઉથી લેવામાં આવશે કોઇ પણ જાહેર ખબર ભરૂચના ખેતીવાડી અને હુન્નર ઉદ્યોગના મંડળને માન્ય નહિ હશે તો પત્રમા દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

ઇશ્વરલાલ નરશીલાલ દેસાઇ.
ઓ. સેક્રેટરી.
ભરૂચ ખે. હુ. ઉ. મંડળ.

——*****——

નાના બનાવ્યા હોય તો શાક તૈયાર થયે તેમા એક પણ કકડો પડશે નહીં, પણ બધુ એક રસ થઇ ગયું હશે. વળી શાક વિગેરેને પેણીમાં કે તપેલીમાં મૂકયા પછી તે હલાવવામાં પણ ઘણીજ ચાલાકીની જરૂર છે રવૈયાં અથવા મસાલો ભરેલાં શાક વિગેરે કેટલાકને તબેથાથી હલાવવાથી ભાગી જાય છે. તો કડછી જેવા સાધનથી તો હલાવાયજ નહીં. પણ આવી વસ્તુ હલાવવા માટે વાસણ બે હાથે અથવા નાનું હોય તો એક સાંડસીથી ઉંચકી 'બઉછાળવું' પડે છે એટલે આખી તપેલી એવી રીતે ઉછાળવી કે અંદરનું શાક ઉપર નીચે ગુલાંટ ખાઇ પાછું તપેલીમાંજ બરાબર પડે અને વેરાય નહીં. આમ કરવું ઘણુંજ અઘરું છે. અને જોખમકારક છે. વખતે ભાય ઉપર બધું પડી જાય અથવા શરીર કે લુગડાં ઉપર પડવાથી દાઝી જવાય.

રાંધવાની વિદ્યામા ખાસ ધ્યાન એ રાખવાનું છે કે પોતાની જાતને તથા લુગડાંને બહુજ સાચવવાં જાતે દાઝવું નહીં કાઝી. જવાય તેમ બેદરકાર રહેવું નહીં. લુગડાં પહેરતાં યાદ રાખવું કે લફડ ફફડ થતાં ન હોય બૈરાંઓનાં લુગડાંના છેડા છુટા લટકતા રહેવા ન જોઇએ તે કેડ ઉપર સંભાળથી ખોસી દીધેલા જોઇએ અથવા સાડીના ઉપરના બન્ને છેડા એકમેક સાથે કેડ પાછળ ગાંઠ વાળી દેવા જોઇએ

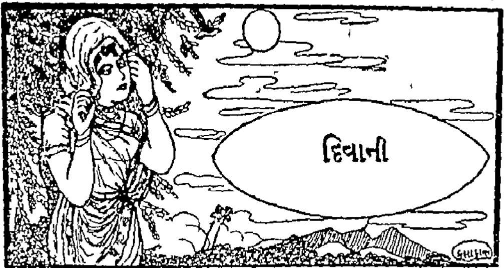
રાંધવાની કળામાં છેવટે સૌથી જરૂરનું એ છે કે રાંધવાનાં વાસણ ચોખ્ખાં, માંજેલાં હોઇ કાટવાળાં અથવા ધૂળવાળાં હોવાં જોઇએ નહિ નહિ તો અનાજની ચોખવટ ગમે તેટલી હશે પણ અસ્વચ્છ વાસણમાં મૂકવાથી એવું એ જ થશે.

આ અને આવી ઘણી ઝીણી ઝીણી બાબતો રસોઈ કરવા વખતે ચાલાકીથી યાદ રાખી તે પ્રમાણે અનુસરવાથી રસોઇ સારી બનાવી શકાય છે.

(અપૂર્ણ)

સ્વીકારપત્ર—

(૧) વીરાંગના અને વિધવા : અંક ૨૬, ૨૭, ૨૮, ૨૯; (૨) આયુર્વેદ રહસ્યાર્ક અંક ૮ અને ૯; (૩) યુવક : ઓકટોબર : તંત્રીઓ : શ્રી ચુનીલાલ પુ શાહ, વગેરે. (૪) સદા બહાર અંક ૧ લો : તંત્રી : સઇદ, પેરબાદ (૫) સત્યપ્રકાશ અને સ્વદેશ : અંક ૭ થી ૧૨; (૬) નાગર જગત : ઓકટોબર : તંત્રી . શ્રી જેઠાલાલ ના દવે. (૭) ખેતીવાડી વિજ્ઞાન : સપ્ટેમ્બર, ઓકટોબર : તંત્રી : શ્રી દુલેરાય છો અંજારિયા; (૮) હિન્દુ: અંક ૧૦, ૧૧; (૯) ક્ષત્રિયમિત્ર : આશ્વિન : તંત્રી : ધીરસિંહ વ્હેરાભાઇ ગોહિલ; (૧૦) જ્યોતિ : આશ્વિન : તંત્રીઓ : સુરેશ વકીલ, તનસુખ મરથર, (૧૧) કોકિલ અંક ૬. તંત્રી: મોહનલાલ ધામી; (૧૨) પ્રબોધ પત્રિકા : અંક ૨ થી ૫ (૧૩) શ્રી કપડવંજ દશા પોરવાડ યુવક મંડળ તરફથી કેલેન્ડર, (૧૪) ભાવનગર લોહાણા વિદ્યાર્થી ભવનનો ૧૯૮૬–૮૭નો રિપોર્ટ (૧૫) ગ્રામ જીવન સહકાર્ય અને ખેતી : ઓકટોબર, વડોદરા (૧૬) કલામંદિર અંક ૧ લો, તંત્રી : ભાનુપ્રસાદ વ્યાસ, (૧૭) સમાજ સ્વાસ્થ્ય : વર્ષ ૨જું, ૧ લો અંક: અધિપતિ : ર પિં. ક્વે, મુંબાઇ, ૪ (૧૮) સમાજસેવા : તંત્રી : ખેડૂત દામજી ભટ્ટ, હિંદુ સમાજ સેવામંદિર, પીઠડ, પો. સતીપુર

[એક કરૂણાજનક સામાજીક નવલિકા]

લેખક શ્રી ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી

વિમલપૂરમાં સૂર્યપ્રસાદનું કુટુંબ સારી નામનાવાળુ હતુ. તેની પત્ની શાન્તા અને પુત્રી લક્ષ્મી સહિત તે એક નાનકડા ઘરમાં રહેતો હતો. તેની સંપત્તિ, તેનો ભલો અને કામગરો સ્વભાવ, એજ હતી જે વડે વૈભવવિલાસ ભોગવી શકાય છે અને જે વડે દુનીઆમાં એક માણસ બીજા માણસ કરતાં સરસાઇ ભોગવે છે તે આર્થિક સંપત્તિ તેની પાસે ન હતી સૂર્યપ્રસાદનું વય આશરે ૫૦ વર્ષનું હતુ શાન્તાનું વય ૩૫ વર્ષનું હતું અને લક્ષ્મી ૧૬ વર્ષ થઇ હતી. ૫૦ વર્ષનું આયુષ્ય ગાળવા છતાં સૂર્યપ્રસાદ પૈસો એકઠો કરી શક્યો ન હતો માત્ર તેની પ્રતિષ્ઠા તેના સુંદર સ્વભાવને લીધે હતી રંક કે શ્રીમંત સૌ કોઇનાં કામ લગીરે આનાકાની વિના તે કરી છૂટતો.

ઘણેક વર્ષથી વિમલપૂર નજદીકના શ્રીનગરના જમીનદાર લક્ષ્મીપ્રસાદના પુત્ર સરસ્વતીચંદ્ર સાથે લક્ષ્મીનુ વાગ્દાન થયેલુ હતું. એક સારા ચોઘડીઆમાં લક્ષ્મીપ્રસાદે સૂર્યપ્રસાદના સ્વભાવથી પ્રસન્ન થઇ પોતાની મેળે જ આ વાગ્દાન નક્કી કર્યું હતુ; પરંતુ લગ્ન તત્કાળ કર્યાં નહતાં. લક્ષ્મી ૧૫ વર્ષની થઇ ત્યારે સૂર્યપ્રસાદે જમીનદારને વિનતિ કરી કે "હવે લગ્ન કરી નાંખો." જમીનદારે કહ્યુઃ "થાય છે, હજી તો મારો સરસ્વતી ભણે છે, ભણી રહેશે તે પછી લગ્ન કરીશુ."

સરસ્વતીચંદ્ર તે વખતે બી. એ. ની પરીક્ષામાં પસાર થઇ એલએલ. બી. નો અભ્યાસ કરતો હતો. અત્યારે તે સીનીયર એલએલ. બી ના વર્ગમાં હતો.

સૂર્યપ્રસાદને મંદવાડ આવ્યો. પોતાનો દેહ હવે રહેશે કે કેમ તેની તેને ચિંતા થઇ. 'દેહ પડતા પહેલાં પુત્રીને સાસરે ગયેલી જોઉં તો ભાગ્યશાળી' એમ ધારીને તેણે જમીનદારને એકવાર ફરીથી કહેવરાવ્યું કે "હવે તો લગ્ન કરી નાખો" તે આશ્ચર્યચકિત થાય એવો દુમાખી ભરેલો જવાબ આપ્યો કે "એમાં મારી મુનસફી પ્રમાણે જ તમારે વર્તવું જોઇશે. ઉતાવળ હોય તો બીજે ઠેકાણે તમારી છોકરીને પરણાવી દો."

કદીપે 'મરતાને મેર' નહીં કહેનારો સૂર્યપ્રસાદ શાન્ત રહ્યો જમીનદારનો ઉપર્યુક્ત

ઉત્તર આવ્યા પછી આઠેક દિવસના અરસામાં તેણે સાંભળ્યું કે જમીનદારના પુત્રને કોઈ બીજે સ્થળે પરણાવવાની તજવીજ ચાલે છે. લક્ષ્મીપ્રસાદના જેવાજ એક બીજા શ્રીમંતની પુત્રી સાથે તેનું લગ્ન થશે, એવી વાત બહાર આવી.

પાડોશીઓ માંહેની વાતચીતમાં શાન્તાએ પ્રશ્ન કર્યો· "શું આવું થઈ શકે ? વાગ્દાન શું લગ્ન બરાબર ન ગણાય ?"

પાડોશીઓએ જવાબ આપ્યો "શ્રીમંતો ચાહે તેમ કરી શકે છે પ્રત્યેક જ્ઞાતિમાં ચાલુ ચીલાથી જુદો અને ઢંગ વગરનો ચીલો પાડવામાં શ્રીમંતો જ પહેલ કરે છે"

શાન્તાએ પૂછ્યું "કોઈ ગરીબ આવી રીતે વગર કારણે વાગ્દાન તોડી બીજે સ્થળે લગ્ન કરી શકે કે ?"

તેને જવાબ મળ્યો: "તો તો તે જ્ઞાતિ–બહારજ મૂકાય. ગરીબોથી જ્ઞાતિની કોઈ રૂઢિ તોડી શકાય નહીં"

એક પખવાડીઉં વધુ વહી ગયું સૂર્યપ્રસાદે જમીનદારના પુત્રના લગ્નની તૈયારીઓ તડામાર ચાલતી હોવાનું સાંભળ્યું. મહિા માંદો તે જમીનદારને ત્યાં ગયો તે એક આખો દિવસ અને રાત જમીનદારને ત્યાં રહ્યો પણ તેની સાથે કે તેમની પત્ની સાથે તેને સુદ્દલે વાતચીત થઈ નહીં. જમીનદાર સાહેબ ઘરમાં હોય ત્યારે પુષ્કળ માણસોથી વીંટાયલા અને રોકે બધ તથા ખુશી બધ વાતો કરતા જ જણાયા. બીજા કોઈ અગત્યના વિષયમાં તેઓ શ્રીમાન વાતો કરતા હોય ત્યારે આ ગરીબ માણસથી અધવચ્ચે પોતાની વાતનો ઉલ્લેખ શી રીતે કરી શકાય ? કોઈ ઘડીએ જમીનદાર ઘરમાંજ ન હોય અને તેમની પત્ની સાથે વાત કરવા સૂર્યપ્રસાદ ઇચ્છા કરતો ત્યારે તેઓ શ્રીમતી નોકર–ચાકરો પર ગુસ્સે થયેલા હોય અને તેમનો સ્વભાવ બરખેલાક થયેલો માલુમ પડે ! આવી ક્ષણે પોતાની નાજુક વાત શી રીતે છેડી શકાય ?

સૂર્યપ્રસાદ ૨૪ કલાક જમીનદારને ત્યાં રહ્યો પણ કન્યા સબંધીની વાતનો એક હરફ પણ બિચારાથી બોલી શકાયો નહીં. જેમ ભક્તરાજ સુદામો ભગવાન્ કૃષ્ણચંદ્રને ત્યાંથી વ્હીલે મ્હોયે પાછો ફર્યો હતો તેમ સૂર્યપ્રસાદ, જમીનદારને ત્યાંથી કશીયે સુદ્દામની વાતચીત વિના પાછો ફર્યો. પણ એ દરમ્યાન નોકરોદ્વારા તેણે એટલું તો જાણ્યું કે લગ્ન બીજા એક શ્રીમંત કુટુંબમાં અવશ્ય થનાર છે' અને તેને આઠેક દિવસ બાકી છે.

"જેવી શ્રીહરિની મરજી" એમ કહી, સૂર્યપ્રસાદ વિમલપૂરમાં પાછો આવ્યો.

અચાનક વિમલપૂરમાં ઇન્ફ્લ્યુએન્ઝા ફાટી નીકળ્યો ઘેરેઘેર માંદાઓ વધી ગયા. એ ચેપી રોગે ઘણાનાં જીવ લેવા માંડયા. ગામના યુવકોએ સેવા–સમિતિ સ્થાપી એ સમિતિદ્વારા માંદાઓની માવજત, ઔષધ–દાન વગેરે કાર્ય થવા લાગ્યાં. બહારગામના યુવકો પણ આ સેવા–સમિતિમાં ભળ્યા અને માત્ર વિમલપુર જ નહિ પણ બીજાં જે ગામોમાં આ ચેપી રોગ પ્રસરી રહ્યો તેમાં તેઓએ સેવા–કાર્ય પરસ્પર સહકારથી આરંભ્યું.

શ્રીવદન નામનો બહારગામનો એક યુવક આ સેવા–કાર્યમાં ખૂબ ઝળકી ઉઠયો. રાતદિન તનતોડ પ્રયાસ કરીને તે દર્દીઓ આગળ ખડે પગે ઉભો રહેવા મંડયો. એ હમેશાં દર્દીઓ સાથે હસી હસીને વાત કરતો. પ્રેમાળ હૃદયે તે ઔષધ દેતો; દર્દીને ઉઠવા–બેસવામાં સાવધતાથી સહાય કરતો, દર્દીનાં ઓઢવા–પાથરવાનાં ચાદર–બિછાનાં સાફસુફ રાખીને દર્દીને જરાકે તક્લીફ પડે નહિ એ વિષે કાળજી રાખવા લાગ્યો

સૂર્યપ્રસાદ ઇન્ફ્લ્યુએન્ઝાથી પટકાઇ પડયો.

વિમલપુરની સેવા-સમિતિના સભાસદો તેની સેવામાં હાજર થઈ ગયા. આમાં શ્રીવદન પણ હતો. સૂર્યપ્રસાદની ચિકિત્સા કરતાં ડાક્ટરને એમ માલુમ પડ્યું કે-અત્યંત કાતિલ સ્વરૂપમાં તેને ઇન્ફ્લ્યુએંઝા લાગુ પડ્યો છે, જેથી તેની સારવાર ખૂબ કાળજીથી નહીં થાય તો તે બચવા પામશે નહીં.

જ્યારે આ વાત શાન્તા અને લક્ષ્મીએ જાણી ત્યારે તેમણે અપાર રુદન કરી મૂક્યું. શ્રીવદન એક બાહોશ યુવક હતો. બીજા સ્વયંસેવકો કરતાં તેણે સૂર્યપ્રસાદની પાસે હાજર રહીને ધ્યાનપૂર્વક સુશ્રૂષા કરવામાં અને તે સાથે સાથે તેનાં કુટુંબીઓને ખૂબ આશ્વાસન અને ધીરજ આપવા માંડ્યાં. એની સુશ્રૂષાની ધગશ, એની આશ્વાસન આપવાની મીઠી અને માયાળુ રીત તથા એનાં ડાહ્યાં ડમરાં નિર્દોષ વેણ સાંભળીને લક્ષ્મીની માતાને ધીરજ આવી. આવો એક પારકો યુવક આટલી બધી શાન્તિથી કેવળ ભૂતદયાની વૃત્તિને લીધે સેવા કરી રહ્યો છે, તો શું સંબંધીજન તરીકે પોતાની યે ફરજ નથી કે, પોતે ધીરજ ધારણ કરી સેવા-પ્રવૃત્ત બને ?

એ પરણ્યો શ્રીવદન, શાન્તા અને લક્ષ્મીના હૃદયમાં વસી ગયો. શાન્તાને એમ લાગ્યું કે-મારે આવો પુત્ર હોય તો કેવું સારું ! લક્ષ્મી પોતાના ભાગ્યને દોષ દેવા લાગી કે-આવો ભાવનાશાળી સેવાપ્રિય પતિ મને કેમ ન મળ્યો ?

અઢાર દિવસને અંતે સૂર્યપ્રમાદ ભયમુક્ત જાહેર થયો અને તેની આ સુસ્થિતિ કેવલ સેવા સમિતિની સારવારને આભારી હતી. પણ તેમાંયે ખરો યશ જે સ્વયંસેવક સૂર્યપ્રસાદની સેવામાં રાતદિન ખડે પગે ઉભો રહેતો હતો તેને હતો.

એ કોણ ? એ શ્રીવદન હતો.

સૂર્યપ્રસાદે માંદગીના બિછાનામાંથી શ્રીવદનને પોતાની પાસે બોલાવવા અને ધન્યવાદ આપવા માગ્યો. ત્યાં એકઠાં મળેલાઓમાં તે જોવામાં આવ્યો નહીં. 'તે બીજે ક્યાંક સેવા માટે દોડી ગયો હશે' એમ માની લેવામાં આવ્યું. સૂર્યપ્રસાદ અને તેની પત્ની

કેસરીનાં બાળ

કુમળાં, પણ કેસરીનાં બાળ :
ગળથુથીને ઘુંટડે ઘુટી ઘોળી પીધો કાળ—
હાં રે ઘોળી પીધો કાળ—અમે કેસરીનાં બાળ

ફૂલડાં પણ પજાથી ફરાળ
નાની નાની પદ પગલી હોયે સાવજશૂરી ફાળ,
હાં રે સાવજશૂરી ફાળ—અમે કેસરીનાં બાળ

બટુકો પણ પ્રકાશનાં વિશાળ.
નાનકડા વીર વામનજીએ ચાંપ્યો બળિ પાતાળ,
હાં રે ચાંપ્યો બળિ પાતાળ—અમે કેસરીનાં બાળ

તણખા, પણ તેજકેરી જ્વાળ :
વેલડી સરખી વિજલડી તો ફોડે ડુંગરમાળ,
હાં રે ફોડે ડુંગરમાળ—અમે કેસરીનાં બાળ

'ન્હાના' કહી ફેરો નહિ આળ :
નાનાં નાનાં રસબીજ ફૂટી ફોરે ફૂલન ફાલ,
હાં રે ફોરે ફૂલન ફાલ—અમે કેસરીનાં બાળ

'નાનાં' પણ પંખીડાં પ્રેમાળ.
રૂપને કુલંબ રેઠ અમારો, ન વસી કશી જ જાળ,
હાં રે જગની ના જ જાળ—અમે કેસરીનાં બાળ

[તૈયાર થતા 'વીરપૂલ' નામના નાટકમાંથી]

કેશવ હ. શેઠ

શાન્તાએ તેની ગેરહાજરીમાં તેની ખૂબ પ્રશંસા કરી.

બે ત્રણ દિવસ વહી ગયા પણ શ્રીવદન સૂર્યપ્રસાદને ત્યાં આવ્યો નહીં અને તેને બદલે બીજો એક સ્વયંસેવક આવવા મંડયો. "એ સુંદર યુવક ક્યાં છે ? કેમ હમણાં આવતાં નથી ?" સૂર્યપ્રસાદે પૂછયું.

નવા સ્વયંસેવકે ગદ્ગદ્ કંઠે જવાબ દીધો: "તમને ખબર નથી ? એ બિચારો પોતે જ ઇન્ફ્લુએન્ઝાથી પટકાઇ પડયો છે !"

"ક્યારનો !"

"ત્રણ દિવસથી."

સૂર્યપ્રસાદનું કુટુંબ આ સમાચાર જાણી અત્યંત ખિન્ન થયું. દરરોજ સૂર્યપ્રસાદ બિછાનામા પડયો પડયો શ્રીવદનની તબિયતના સમાચાર પૂછતો રહેતો. આઠ દિન પછી તેને ખબર મળી કે તેનો મંદવાડ ગંભીર છે. પોતે કંઇક સાજો થયા બાદ જરાક હરી ફરી શકતો તેથી તેણે નિશ્ચય જાહેર કર્યો કે-"હું એને જોવા જઇશ" સ્વયંસેવકે તેને તેમ કરવા ના પાડી. ડાક્ટરે પણ ના પાડી પરંતુ સૂર્યપ્રસાદની પત્ની શાન્તા અને પુત્રી લક્ષ્મીએ તેના નિશ્ચયને પીઠબળ આપીને શ્રીવદનને જોવા જવાની આપણી ફરજ છે, એમ કહ્યું.

ડાક્ટર અને સ્વયંસેવકની મરજીથી ઉપર વટ થઇને ડોસો, પુત્રી-પત્ની સહિત ઇન્ફ્લુએન્ઝા-હોસ્પિટલ તરફ જવા ઉપડયો.

તેઓ જેવાં હોસ્પિટલના દરવાજામાં પેઠાં કે, તેમાથી એક શબને બહાર લઇ જવામાં આવતું જોયું. ડોસો, એ જોઇને આશ્ચર્ય ચકિત થયો કે, એ શબની સ્મશાન-યાત્રામાં શ્રીનગરનો જમીનદાર લક્ષ્મીપ્રસાદ પણ હતો અને પોતાના પુત્રના નામનો વિલાપ કરતો જતો હતો.

"શું એ જમીનદારના પુત્ર મરણ પામ્યા છે ?" સૂર્યપ્રસાદે પૂછયું.

"ના. અમારી સમિતિના બાહોશ સ્વયં-સેવક શ્રીવદન ગુજરી ગયા છે !" સ્વયંસેવકે જવાબ દીધો.

"પણ જમીનદાર તો પોતાના પુત્ર માટે વિલાપ કરે છે !"

સ્વયંસેવક આ સંબંધમાં કાંઇ ઉત્તર દઇ શકયો નહીં સૂર્યપ્રસાદ દોડતો દોડતો ડાઘુઓના ટોળામાં ઘુસ્યો અને સેવા-સમિતિના મંત્રી જયસુખલાલને પૂછવા લાગ્યો: "શું મરણ પામનાર જમીનદાર લક્ષ્મીપ્રસાદનો પુત્ર હતો ?"

જયસુખલાલે ખુલાસો કર્યો: "મરણ પામનાર શ્રીવદન એજ જમીનદાર લક્ષ્મીપ્રસાદનો પુત્ર સરસ્વતીચંદ્ર ! લાખ્ખોમાં એક અણમોલ રત્ન રૂપ એ યુવક—"

હજી તો તે વધારે કાંઇ બોલે ત્યાં ડોસો જમીન પર ગબડી પડયો. બે-ચાર સ્વયંસેવકો તેની તપાસમાં રોકાઇ રહ્યા. એના હૃદયપર હાથ મૂકતા ધબકારા બંધ પડેલા જણાયા. નાડી તપાસતા તે પણ બંધ પડેલી જણાઇ !

જ્યારે સૂર્યપ્રસાદનું હૃદય બંધ પડવાથી મૃત્યુ થયાની જાણ તેના કુટુંબને થઇ ત્યારે મા-દીકરીએ ખૂબ આક્રંદ કરી મૂકયું. પણ એ આક્રંદ અને કલ્પાંતમાંથી નહીં ધારેલી આપત્તિ ટપકી પડી !

લક્ષ્મી એક પળે રોવા અને કલ્પાંત કરવા લાગી, તો બીજી પળે ખૂબ હસવા લાગી ત્રીજી પળે ગમે તેમ બોલવા લાગી તો ઘડીકમાં મૂઢની માફક ઉભી રહી એકીટસે શૂન્ય-દષ્ટિએ જોવા લાગી. એનાં ચિહ્ન ઉપરથી સૌએ એનુ મગજ ખસી ગયેલ માન્યું.

વસ્તુતઃ એમજ હતું. વિક્રમપુરમાં "શ્રીવદન" "શ્રીવદન" એ શબ્દો બોલતી આજ પણ એક દિવાની ફરી રહેલી છે અને તેને સમજાવવા ખૂબ કોશિશ કરવા છતાંયે તેનું દિવાનાપણું જતું નથી !

ભારતવિખ્યાત ઉપન્યાસ સમ્રાટ શ્રી પ્રેમચંદજીના 'ગબન'નો અનુવાદ

ગરીબની ગૃહલક્ષ્મી

અનુવાદક
પીયૂષ

૮

પોલીસ સ્ટેશનની કચેરીમાં, એ સમયે એક મોટા ટેબલની સામે ચાર માણસો બેઠા હતા એક દારોગો હતો તે સહેજ ગોરો, શોખિન હતો અને તેની મોટી મોટી આંખોમાં કોમળતાની ઝલક હતી તેની બાજુમાં નાયબ દારોગો હતો તે શિખ હતો, ઘણો જ હસમુખો અને મજીવતાની મૂર્તિ જેવો હતો. વળી તે ઘઉંવર્ણો સુડોળ અને સુગઠિત શરીરવાળો હતો. તેના માથા પર વાળ હતા હાથમાં કડાં હતાં, પરતુ હાથો સાથે સિગારની દોસ્તી તેણે રાખી ન હતી. ટેબલની બીજી બાજુ ઇન્સ્પેક્ટર અને ડેપ્યુટી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ બેઠા હતા. ઇન્સ્પેક્ટર આધેડ વયનો સહેજ શામળો, લાંબો માણસ હતો તેની આંખો કોડી જેવી હતી, ગાલ ફૂલેલા હતા અને કદ ઠીંગણું હતું. ડેપ્યુટી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ લાંબો, ઉગતો જુવાન હતો, ઘણોજ વિચારશીલ તેમજ અલ્પભાષી હતો. તેનું લાંબુ નાક અને ઉંચુ મસ્તક તેની કુલીનતાની સાક્ષીરૂપ હતાં

ડેપ્યુટીએ સીગારનો એક દમ લઇને કહ્યું "બહારના સાક્ષીઓથી કામ નહિ ચાલી શકશે એમનામાંથીજ કોઇને એપ્રૂવર બનાવવો જોઇશે એ સિવાય બીજો કોઇ ઉપાય નથી "

ઇન્સ્પેક્ટરે દારોગા તરફ જોઇને કહ્યુ: "અમે લોકોએ કોઇ બાબત બાકી રાખી નથી, એ ખાત્રીપૂર્વક કહુ છું. દરેક પ્રકારની લાલચ આપીને થાકી ગયા સર્વેએ એવી પાકી ગાંઠ બાંધી રાખી છે કે તે કોઇ છોડી શકતુ નથી. અમે બહારના સાક્ષીઓને પણ અજમાવી જોયા, પરંતુ બધા કાન પર હાથ મૂકે છે."

ડેપ્યુટી "પેલા મારવાડીને ફરી અજમાવવો જોઇએ તેના બાપને બોલાવીને ખૂબ ધમકાવો કદાચ તેનો કાંઇ ઉપાય પડે"

ઇન્સ્પેક્ટર "ખરેખર કહુ છુ. આજ સવારથી અમે લોક એજ કરી રહ્યા છે. બિચારો બાપ છોકરાને પગે પડયો પરંતુ છોકરો કોઇપણ રીતે રાજી થતો નથી"

થોડીવાર સુધી ચારે જણ વિચારમગ્ન બેઠા રહ્યા. અંતે ડેપ્યુટીએ નિરાશાના ભાવથી કહ્યુ "મુકદ્દમો નહિ ચાલી શકે. નકામી બદનામી થઇ!"

ઇન્સ્પેક્ટર "એક હપ્તાની વધુ મુદત લો કદાચ કોઇ તૂટી જાય"

આવો નિશ્ચય કરીને બન્ને માણસો ત્યાંથી રવાના થયા નાયબ દારોગો પણ તેમની સાથે ચાલી ગયો. દારોગાજીએ હુક્કો મંગાવ્યો એટલે એક મુસલમાન સિપાઇએ

આવીને કહ્યું: "દારોગાજી, લાવો કાંઇ ઇનામ અપાવો. એક ઇસમને આજે સવારેગિરફ્તાર કર્યો છે. અલાહાબાદનો રહેવાવાળો છે, અને તેનું નામ રમાનાથ છે. પહેલા તો નામ અને રહેઠાણું બન્ને ખોટાં જણાવ્યાં હતાં પેલો દેવીદીન ખટિક છેને તેને ત્યાં રહેતો હતો. જરા ધમકી આપશો તો બધુંયે કહી દેશે."

દારોગો "દેવીદીન તો પેલો'જ ને જેના બે છોકરા—"

સિપાહી: "જી હા, એજ."

એટલામાં રમાનાથને પણ દારોગા સામે હાજર કરવામાં આવ્યો દારોગાએ તેને માથાથી પગ સુધી નિહાળી લીધો. કેમ જાણે તેનો ચહેરો મેળવી રહ્યો ન હોય! પછી કઠોર દૃષ્ટિએ જોઇને બોલ્યો: "ઠીક, આ અલાહાબાદનો રમાનાથ છે કેમ; સારું થયું ભાઇ! છ મહિનાથી તમારી તપાસ કરી રહ્યો હતો. ચહેરો પણ કેવો સાફ છે કે આંધળો પણ ઓળખી કાઢે અહીં ક્યારના આવ્યા છો?"

કોન્સ્ટેબલે રમાનાથને સલાહ આપી "બધું સાચેસાચુ કહી દેશો તો તારા પર કોઇ જાતની મપ્પ્તાઇ કરવામાં નહિ આવે"

રમાનાથે આનંદિત બનવાની ચેષ્ટા કરીને કહ્યું: "હવે તો તમારા હાથમાં છું; રહેમ કરો કે જાસ્તી કરો. અલાહાબાદની મ્યુનિસિપાલીટીમાં નોકર હતો સુભાગ્ય કહો કે કમભાગ્ય કહો, જકાતના ચારસો રૂપીયા મારાથી ખર્ચાઇ ગયા. વખતસર મારાથી રૂપિયા જમા ન થઇ શકયા. શરમનો માર્યો ઘરના માણસોને પણ કાંઇ કહી ન શકયો. નહિ તો એટલા રૂપીયાની ગોઠવણ થવી કાંઇ મુશ્કેલ ન હતી. જ્યારે કાંઇ ન ચાલ્યુ ત્યારે ત્યાંથી ભાગી અહીં આવ્યો છું: આ વાતમાં એક શબ્દ પણ ખોટો નથી."

દારોગાએ ગંભીર ભાવથી કહ્યું- "મામલો કંઇક ભારી છે. કેમ કાંઇ શરાબની લત પડી હતી કે શું?"

"મેં કદી શરાબ જો મોંએ લગાડયો હોય તો તમે કહો તેવા સોગંદ ખાઉં!"

કોન્સ્ટેબલે મજાક કરતાં કહ્યું: "મહોબ્બતના બજારમાં લૂટાઇ ગયા હશો!"

રમાનાથે પણ મંદ હસીને કહ્યુઃ "મારા જેવા કડકાબાલૂસની ત્યાં જવાની શી ગુંજાશ?"

દારોગો. "તો શુ જુગાર રમી નાખ્યો કે બીબીને માટે ઘરેણાં કરાવી નાખ્યાં?"

રમાનાથ ચોકી ગયો. તેના મુખ ઉપર ગુન્હાની સ્પષ્ટ છાપ પડી ગઇ

દારોગો "ઠીક વાત છે. તમને અહીં પણ મોટાં મોટાં ઘરેણાં મળી જશે"

એકાએક બુઢ્ઢો દેવીદીન આવીને ખડો થઇ ગયો.

દારોગાએ કઠોર સ્વરે કહ્યું: "કેમ, શુ કામ છે?"

દેવીદીન "હજૂરને સલામ કરવા આવ્યો છુ. આ બિચારા પર દયાની નજર રાખજો, હજૂર. ઘણો સિધો માણસ છે."

દારોગો: "સરકારી આરોપીને ઘરમાં છૂપાવે છે અને વળી તેની સિફારસ કરવા આવે છે."

દેવીદીન "હુ શી સિફારસ કરવાનો હતો, હજૂર! હું તો બે બદામનો માણસ!

દારોગો. "જાણે છે, એના પર વોરંટ છે, સરકારી રૂપીયા હજમ કરી ગયો છે."

દેવીદીન "હજૂર, માણસથી ભૂલ ચૂક થઇ જાય વળી જુવાનીની વય છે, ખરચાઇ ગયા હશે"

એટલુ કહેતાં દેવીદીને કમરની આંટીમાંથી પાંચ ગીનીઓ કાઢી ટેબલ પર મૂકી દીધી.

દારોગાએ તડપી જઈને કહ્યું. "આ શું છે ?"

દેવીદીન "કાંઇ નથી, હજૂર આપને પાન ગુલાબ માટે."

દારોગો "લાંચ આપવા માગે છે, કેમ ? બચ્ચા, લાંચ આપનો આરોપ મૂકીશ !"

દેવીદીનઃ "મૂકજો સરકાર ! ઘરવાળી લાકડાં કફનની ફિકરમાંથી બચી જશે. ત્યાં બેઠા બેઠા આપને દુવા દઇશ."

દારોગો "જો આને છોડાવવો હોય તો પચાસ ગીનીઓ લઇ આવ. જાણે છે, એની ગિરફતારી માટે પાંચસો રૂપીઆનું ઇનામ છે."

દેવીદીન "આપ શેઠને એટલું ઇનામ શી વિસાતમાં ? આ તો ગરીબ પરદેશી માણસ છે જ્યાંસુધી જીવશે ત્યાંસુધી આપને યાદ કરશે."

દારોગો "બકબક ન કર અહીં કાંઇ પુણ્ય મેળવવા આવ્યો નથી."

દેવીદીન "બહુ તંગ છુ હજૂર ! દુકાન તો નામનીજ છે"

કોન્સ્ટેબલ "બૂઢી પાસે માગી લાવ"

દેવીદીન "કમાવાવાળો તો હું જ છુ ને ભાઇ ! છોકરાની સ્થિતિ તો જાણો છો ને ! પેટે પાટા બાંધીને થોડાક રૂપીઆ જમા કરી રાખ્યા હતા, એટલે હાલમાંજ સાત ધામની યાત્રા કરીને ચાલી આવુ છુ. હવે તો ખરોજ તંગ થઇ ગયો છુ"

દારોગો "તો તારી ગીનીઓ ઉડાવી લે આને બહાર કાઢી મૂકો !"

દેવીદીન "આપનો હુકમ છે તો લઇ જાઉં છુ. ધક્કો શા માટે મરાવો છો ?"

દારોગો (કોન્સ્ટેબલને) "આને કાચી જેલમાં રાખો. મુનશીને કહો કે એનુ બ્યાન લખી લે"

દેવીદીનના હોઠ આવેશથી કંપી રહ્યા હતા. તેના ચહેરા પર, રમાનાથે અગાઉ કદિ ન જોયલી વ્યગ્રતા છવાઇ હતી. કેમ જાણે કોઇ શિકારી પોતાના પોષેલા હરણને ધુસતો જોઇને વિહ્‌વળ થઈ ગઈ ન હોય ! એક મિનિટ સુધી તે થાણાના દ્વાર ઉપર ઉભો રહ્યો. પછી પાછો ફર્યો અને એક સિપાઇને કાંઇક કહી સડક તરફ સરકી ગયો. પરંતુ એકજ પળમાં પાછા ફરીને તેણે દારોગાને કહ્યુ "હજૂર, બે કલાકની મુદત નહિ આપો !"

રમાનાથ હજી ત્યાંજ ઉભો હતો. આ મમતા જોઇને તે રડી પડયો. તે બોલ્યો "દાદા, હવે તમે હેરાન ન થાવ. મારા ભાગ્યમાં જે કાંઇ લખ્યું હોય તે થવા દો. મારા પિતા પણ અહીં હોત તો આનાથી વધુ બીજું શું કરત ! હુ મરતાં સુધી તમારો ઉપકાર ...."

દેવીદીને આંખમાંના આંસુ લુછતાં કહ્યુઃ "કેવી વાત કરે છે ભાઇ ! જ્યાં રૂપીઆ પર વાત આવી ત્યાં દેવીદીન પાછળ હઠવાવાળો માણસ નથી. એટલા રૂપીઆ તો એક દિવસમાં જુગારમાં હારી ગયો છું કે જિતી ગયો છું અત્યારે ઘર વેચી દઉં તો દશ હજારની મિલ્કત છે માથા ઉપર લાદીને શુ લઇ જવાનો છુ ! દારોગાજી, અત્યારે ભાઇને કાચી જેલમાં ન મોકલો હુ રૂપીઆની વ્યવસ્થા કરીને થોડા સમયમાં આવુ છું"

દેવીદીન ચાલી ગયો એટલે દારોગાજીએ સહૃદયતા ભરેલા સ્વરે કહ્યુઃ "છે તો ચાલાક પણ ખરો જ નેક છે તે એને કઇ બુટ્ટી સુઘાડી છે ?"

રમાનાથે કહ્યું "ગરીબો પર તો બધાને રહેમ આવે છે"

દારોગાએ મંદ હસીને કહ્યુ. "ચોરી સને છોડીને, એમ કહો. મને તો વિશ્વાસ નથી કે તે પચાસ ગીનીઓ લાવે."

રમાનાથઃ "અને લાવે તો પણ તેને

માથે એટલો બધો બોજો નાખવા હુ નથી માગતો. તમે મને ખુશીથી કાંચી જેલમાં લઇ જાવ."

દારોગો: "મને પાંચસો ને બદલે સાડા-ઝસો મળી રહ્યા છે તે કેમ જવા દઉં ? તારી ગિરફતારીનુ ઇનામ મારા કોઇ બીજા ભાઇને મળી જાય તો શુ ખોટું ?"

રમાનાથ: "જો મારે ચક્કી જ પીસવાની છે, તો તે જેટલી જલદી પીસું તેટલુ સારૂં હું સમજ્યો હતો કે પોલીસની નજર ચૂકવીને હુ રહી શકીશ. હવે માલમ પડયું કે આ આઠે પ્રહર પકડાઇ જવાનો ભય જેલના કરતાં કાંઇ ઓછો જીવલેણ નથી"

દારોગાને એકાએક જાણે કે કોઇ ભૂલાઇ ગએલી વાત યાદ આવી ગઇ. ટેબલના ખાના માંથી એક મુકદમાના કાગળીયાં કાઢી તેનાં પાના આમતેમ ઉથલાવ્યાં અને પછી તે નમ્રતાથી બોલ્યો: "જો કે કોઇ એવી યુક્તિ બતાવુ કે દેવીદીનના રૂપીયા પણ બચી જાય અને તારા ઉપર પણ કાંઇ આફત ન આવે તો કેમ ?"

રમાનાથે અવિશ્વાસના ભાવથી કહ્યું: "એવી કોઇ યુકિત છે ? મને તો આશા નથી."

દારોગો. "એ તો ખુદાનો ખેલ છે એની ગોઠવણ હું કરી શકુ છુ. તમારે એક મુકદમામાં સાક્ષી આપવી પડશે."

રમાનાથ, "જૂઠી સાક્ષી હશે ?"

દારોગો: "નહિ, તદ્દન સાચી. એમજ સમજી લેને કે તું માણસ બની જશે મ્યુનિસિપાલીટીના પંજામાંથી તો છૂટી જશે, એટલુ જ નહિ પણ કદાચ સરકાર પણ મહેરબાની કરે અને જો મુકદમો ચાલ્યો તો પાંચ વર્ષથી ઓછી સજા નહિ થાય. માની લે કે આ વખતે દેવીદીન તને બચાવી લે તો પણ કયાં સુધી બચી જઇશ ? જીંદગી ખરાબ થઇ જશે નફો ખોટ તુ જ તારી મેળે વિચારી લે હુ જબરજસ્તી કરતો નથી."

દારોગાએ ધાડનો વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવ્યો. રમાનાથ એવો કોઇ મુકદમો વર્તમાન પત્રોમાં વાંચી ચૂકયો હતો. તે મંશયના ભાવથી બોલ્યો. "તો મારે સાક્ષી બનવું પડશે અને એમ કહેવુ પડશે કે હુ આ ધાડપાડુઓ સાથે સામેલ હતો એ તો જુઠી જુબાની થઇ !"

દારોગો. "મામલો તદ્દન સાચો છે. તમે કાંઇ બિનગુન્હેગારોને નહિ ફસાવો. જેમને જેલ જવું જોઇએ એવા જ લોકો જેલમાં જશે. પછી જુઠું કયા રહ્યું ? ડાકુઓના ડરથી અહીંના લોકો સાક્ષી આપવા રાજી થતા નથી બસ બીજી વાત કોઇ વાત નથી તમારે કાંઇક જુઠું બોલવું પડશે એ હુ માનું છું. પરંતુ તમારી જીંદગી બચી જાય છે એના પ્રમાણમાં એટલું જુઠું તો કાંઇ વિસાતમાં નથી. ખૂબ વિચાર કરજો. સાંજ સુધીમાં જવાબ આપજો."

રમાનાથના મનમાં વાત વસી ગઇ. જો એક વખત જૂઠુ બોલીને તે પોતાનાં પાછલાં કર્મોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શકે અને ભવિષ્ય પણ સુધારી લે તો પૂછવુ જ શુ ? જેલમાંથી તો બચી જાય ! એમાં બહું આગળ પાછળનું જોવાની જરૂર નથી હા, એનો નિશ્ચય થઇ જવો જોઇએ કે તેના ઉપર મ્યુનિસિપાલીટી ફરી મુકદમો નહિ ચલાવે અને તેને કોઇ સારી જગા મળી જાય. તે જાણતો હતો કે પોલીસને ગરજ છે એટલે મારી કોઇપણ વ્યાજબી શરતનો અસ્વીકાર થવાનો નથી. એટલે કેમ જાણે તેનો આત્મા ધર્મ અને અધર્મના સંકટમાં પડયો ન હોય તેમ તે બોલ્યો. "મને ડર એ લાગે છે કે મારી જુબાનીથી બીનગુન્હેગાર લોકો ફસાઇ ન જાય"

દારોગો. "એની હું આપને ખાત્રી આપું છું."

રમાનાથ: "પણ કાલે મ્યુનિસિપાલીટી મારી ગર્દન પકડે તો હું કોને પોકારું ?"

દારોગો: "મગદૂર છે ! મ્યુનિસિપાલીટી શું કરી શકે ! ફોજદારી મુકદમામાં પોને પોતાના દોસ્ત બનાવી રાખવા ચાહે છે ને આપની જુબાની સારી થાય અને જો તમે એની જાળમાંથી નિકળી જાવ તો તમે નિહાલ થઈ જશો."

દારોગાએ તેજ વખતે મોટર મગાવી અને રમાનાથને સાથે લઈ ડેપ્યુટી સાહેબને

માયા લગાડી

કુંજ કુંજ વેણું 'તેં' બજાવી,
હો કહાન ! માયા લગાડી—કુંજ

કાલીન્દિ કાલિનાગ નાથ્યો જગાડી,
વેડી તેં વખડાંની વાડી:
હો કહાન ! માયા લગાડી—કુંજ

ગોકુળિયું કીધ પેલું ગોરસડી ચખાડી;
લીલા બ્રહ્માંડની દેખાડી;
હો કહાન ! માયા લગાડી—કુંજ

જબરો બાકાસુર ખડકે ખેલાડી,
છુટી રસરંગની સુંવાળી,
હો કહાન ! માયા લગાડી—કુંજ

ધાર્યો ગિરિરાજ આંગળિ અડાડી,
કીર્તિ તો ચન્દ્રની અગાડી,
હો કહાન ! માયા લગાડી—કુંજ

ભક્તોને ભૂધરાએ મુક્તિ પમાડી,
દુખિ તણું દુખ દાંડી દાંડી,
હો કહાન ! માયા લગાડી—કુંજ

ખંડ ખંડ વીરહાક પાડી;
હો સન્ત ! માયા લગાડી—ખંડ

હિંસાનાં ઝેર ટાળ્યાં, સુરતા જગાડી;
અમરોની વેલડી ઉગાડી,
હો સન્ત ! માયા લગાડી—ખંડ

દિલડાંને રોઈ રોઈ દિવ્યતા ચખાડી,
દુનિયાને કીધ પેલી—આંડી;
હો સન્ત ! માયા લગાડી—ખંડ

જગે "દામન-કાદ" જબરો ખેલાડી;
છુટી ખંજરંગની સુંવાળી,
હો સન્ત ! માયા લગાડી.—ખંડ

જનતાને અનજોના જ યથા ઓઢાડી,
કીર્તિ તો કાળની અગાડી:
હો સન્ત ! માયા લગાડી—ખંડ

ભારતને ભેખ આપબળથી છુડાડી;
મુક્તિને કાજ દાંડી દાંડી-
હો સન્ત ! લગની લગાડી'—ખંડ+

કેશવ હ. શેઠ

+ વાજિંત્રમાં પ્રાક મલાર 'ચારપહી' ભાંગી.

કરિયાદી તો સરકાર જ રહેશે. જ્યારે સરકાર તમને સાક્ષી બનાવે ત્યારે મુકદમો કેવી રીતે ચલાવશે ! તમને માફીનામું આપી દેવામાં આવશે, સાહેબ !"

રમાનાથ: "અને નોકરી ?"

દારોગો: "નોકરી સરકાર આપે આપ ચોક્કસ કરી. એવા માણસોને તો સરકાર મળવા છુપી મદદ આપી મોટી કામગિરિ બતાવવામાં વિલંબ કેમ કરે ! ડેપ્યુટી સાથે એકાંતમાં ખૂબ વાત કરી આ માણસનો પત્તો કેમ લાગ્યો, એની સુરત દેખતાં જ એ કેવા મગાવી છે એમ માપી જતા તેને ગિરફતાર કરી દીધો ! અને એ બધી વાત કોઠેમોઢ બાના મળી

નીકળી ! નજર કાંઇ ભૂલ કરે ! હજુર, માણસની આંખો ઓળખી શકુ છું. અલાહાબાદ મ્યુનિસિપાલીટીના રૂપીયા ઉચાપત કરીને ભાગ્યો છે આ મુકદમામા સાક્ષી આપવા તૈયાર છે. માણુસ ભણેલોગણેલો અને દેખાવે પણ ગૃહસ્થ અને કુલિન છે.

ડેપ્યુટીએ સંદિગ્ધ ભાવથી કહ્યું: " હા, માણુસ તો હોશીયાર માલમ પડે છે. "

" પરંતુ મારીનામું લીધા વિના એને આપણા પર વિશ્વાસ નહિ આવે. જો કદાચ એને શંકા ગઇ કે આપણે આ લોકો સાથે કોઇ ચાલ ચાલી રહ્યા છે તો તરત છટકી જશે."

ડેપ્યુટી " એ તો ચોક્કસ સરકાર સાથે આ બાબતમાં વાતચીત કરવી પડશે. તમે ટેલીફોન કરીને અલાહાબાદની પોલીસને પુછો કે આ માણુસ પર કેવો મુકદમો છે ! એ બધું સરકારને બતાવવું પડશે "

ટેલીફોનની ડાયરેકટરી જોઇ, દારોગાએ નંબર મેળવ્યો અને વાતચીત શરૂ થઇ.

ડેપ્યુટી: " શું કહ્યુ ? "

દારોગો " કહે છે કે અહીં તો આ નામના કોઇ માણુસ પર મુકદમો નથી. "

ડેપ્યુટી " એ તે કેવી વાત છે, કાંઇ સમજમાં આવતુ નથી. એણે નામ તો બદલી દીધું નથી ને ? "

દારોગો " કહે છે કે મ્યુનિસિપાલીટીના કોઇ રૂપીયા ઉચાપત નથી થયા. કોઇ મામલો છે જ નહિ "

ડેપ્યુટી. " એ તો ઘણી તાજુબીની વાત ! માણુસ કહે છે કે રૂપીયા લઇને ભાગ્યો; મ્યુનિસિપાલીટી કહે છે કે કાંઇ રૂપીયા ઉચાપત નથી થયા ઠીક, મ્યુનિસિપલ કચેરીમાં પૂછો "

દારોગો: " મારી સમજમાં પણ કાંઇ વાત આવતી નથી જો એને કહી દઇએ કે તમારી ઉપર કાંઇ મુકદમો નથી તો પછી એનો પત્તો પણ નહિ લાગે ! ઠીક, મ્યુનિસિપાલીટીની કચેરીમાં પૂછીએ."

દારોગાએ ફરી નંબર મેળવ્યો. સવાલ જવાબ થવા લાગ્યા.

દારોગો: " તમારે ત્યાં રમાનાથ નામે કોઇ કારકુન હતો ? "

જવાબ. " હા, હતો. "

દારોગો. " તે કાંઇ રૂપીયા ઉચાપત કરીને ભાગ્યો છે ? "

જવાબ. " ના, નહિ; તે ઘરેથી ભાગી ગયો છે, પણ રૂપીયા ઉચાપત નથી કર્યા. શું તે આપને ત્યાં છે ? "

દારોગો. " જી હા; અમે તેને ગિરફતાર કર્યો છે. તે પોતે કહે છે કે મેં રૂપીયા ઉચાપત કર્યા છે. વાત શી છે ? "

જવાબ: " પોલીસ તો ઘણી ચબરાક છે જરા અક્કલ દોડાવો."

દારોગો " અહીં તો અક્કલ કાંઇ કામ કરતી નથી. "

જવાબ. " ત્યાં શુ અહીં પણ કામ નથી કરતી. સાંભળો, રમાનાથે હિસાબ મેળવવામા ગફલતી કરી; એટલે ભય પામીને ભાગી ગયો. પાછળથી માલમ પડયું કે રકમ કાંઇ ઘટતી નથી. હવે સમજાણુ પડી ? "

ડેપ્યુટી " હવે શુ કરશું ખાનસાહેબ; શિકાર હાથમાંથી છટકી ગયો "

દારોગો. " છટકી કેમ જશે, હજૂર ! રમાનાથને એ વાત કહીએ જ શા માટે ! બસ, તેને કોઇ એવા માણુસને મળવા જ ન દેવાય કે જે તેને બહારની કોઇ ખબર પહોંચાડી શકે હવે ઘરવાળાઓને તેનો પત્તો લાગી જશે એટલે કોઇને કોઇ જરૂર તેની તપાસ કરવા આવશે. કોઇને જ આવવા ન દેવા. આ વાત જ વચ્ચે લાવવી નહિ. મોઢેથી એને ખાત્રી આપી દેવી. કહી દેવું કે મારીનામાને માટે કમીશ્નર સાહેબને રીપોર્ટ કર્યો

છે. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબનો પણ અભિપ્રાય લઈ લેવો."

અહીં આ લોકો સુપરિન્ટેન્ડન્ટ સાથે પરામર્શ કરી રહ્યા હતા, ત્યાં એક કલાકમાં દેવીદીન પાછો થાણે આવ્યો. એટલે કોન્સ્ટેબલે કહ્યું: "દારોગાજી તો સાહેબની પાસે ગયા."

દેવીદીને ગભરાઈને કહ્યું "તો શું બાબુજીને ક્યાંથી જેલમાં નાખ્યા!"

કોન્સ્ટેબલ. "નહિ, તેને પણ સાથે લઈ ગયા"

દેવીદીને માથું ઠોકીને કહ્યું. "પોલીસવાળાની કોઈ વાતનો ભરોસો નહિ હું કહી ગયો કે એક કલાકમાં રૂપીયા લઈ આવું છું. પરંતુ એટલી પણ સબૂરી ન પકડાઈ. સરકાર પાસેથી તો પાંચસોજ મળશે હું છસો આપવા તૈયાર છું. હા, સરકારમાં સારી કામગિરિ બજાવવાની પ્રશંસા થાય, બીજું શું! અહીંથી તેને પ્રયાગરાજ મોકલી દેશે મારી સાથે મુલાકાત પણ નહિ થાય બુઢ્ઢી રડી રડીને મરી જશે" એમ કહેતાં દેવીદીન ત્યાંજ જમીન પર બેસી ગયો.

કોન્સ્ટેબલે પૂછ્યું "તો અહીં ક્યાં સુધી બેસી રહેશો?"

જાણે ચાબૂકના ફટકાનો માર લાગ્યાથી ઘાયલ થયો હોય તેમ થઈને દેવીદીને કહ્યું. "હવે તો દારોગા સાથે બે ચાર વાત કરીને જ જઈશ. ભલે ને જેલ જવું પડે, પણ તેને જરૂર બરાબર ફટકાર. ખરાબ રીતે ફટકાર આખરે તેને પણ બાલબચ્ચાં તો હશેને! શું ભગવાનથી જરા પણ નથી ડરતો! તમે બાબુજીને જતી વખતે જોયા હતા? બહુજ દિલગિર હતા?"

કોન્સ્ટેબલ "દિલગિર તો ન હતા, ખાસી તરહ હસી રહ્યા હતા. બન્ને જણ મોટરમાં બેસીને ગયા છે."

દેવીદીને અવિશ્વાસના ભાવથી કહ્યું. "હસી શું રહ્યો હશે, બિચારો! મોંથી ભલે હસી લે પણ દિલ તો રડતું જ હશે"

દેવીદીનને અહીં બેઠે એક કલાક પણ થયો ન હતો એટલામાં જગ્ગો આવીને ઉભી દેવીદીનને દ્વાર ઉપર બેઠેલો જોઈને તે બોલી" "તમે અહીં શું કરવા માંડયું? બાબુ ક્યાં છે?"

દેવીદીને મર્માહત થઈને કહ્યું "બાબુને તો લઈ ગયા સુપરિન્ટેન્ડન્ટની પાસે, કોણ જાણે મુલાકાત થાય છે કે પછી બહારોબહારજ પ્રયાગરાજ મોકલી દે છે!"

જગ્ગો "દારોગાજી પણ ઠીક માણસ છે કહ્યું ત્યારે કહે કે આટલા લઈશ અને હવે લઈને ચાલી ગયા"

દેવીદીન. "તેથી જ તો બેઠો છું, કે આવે એટલે બે ત્રણ વાતો કહી લઉં"

જગ્ગો "હા, જરૂર ફટકારજો જે પોતાની જબાન ન પાળે તે પોતાના બાપનો શું થશે? હું તો ખરૂં કહીશ મને શું કરશે?"

દેવીદીન "દુકાન પર કોણ છે?"

જગ્ગો "બંધ કરીને આવી છું હજી તો બિચારાએ કાંઈ ખાધું પણ નથી! સવારનો એમતે એમ છે ચૂલામાં જાય એ તમાસો. એને જ માટે તો ટીકીટ લેવા જતો હતો જો ઘરથી જ બહાર ન નીકળતે તો આ બધા માથે ક્યાંથી વળગતે?"

દેવીદીન. "જો અહીંથી જ પ્રયાગ મોકલી દેશે તો?"

જગ્ગો "તો પત્ર તો આવશે જ ને! ત્યાં જઈને મળી આવીશું"

દેવીદીન "(આંખોમાં આંસુ લાવી) સજા થઈ જશે?"

જગ્ગો "રૂપીયા જમા કરી દેશું પછી

સજા શા માટે થશે ? સરકાર પોતાના રૂપીયા જ લેશે કે બીજુ કંઇ ? "

દેવીદીન: " નહિ, માંડી, એમ નથી થતુ. ચોર માલ પાછો આપી દે તેથી કંઇ તેને છોડી થોડોજ દેવામાં આવે છે ! "

પરિસ્થિતિની કઠોરતાનો અનુભવ કરતાં જગ્ગોએ કહ્યુ: " દારોગાજી... .."

હજી વાકય પૂરૂ ન થયું ત્યાં તો દારોગાની મોટર સામે આવી પહોંચી ઇન્સ્પેકટર સાહેબ પણ હતા રમાનાથ એ બન્નેને જોઇને મોટરમાંથી ઉતરી આવ્યો અને પ્રસન્નમુખથી બોલ્યો. " તમે અહીં લાંબા વખતથી બેઠા છો શું દાદા ? આવો, ઓરડામાં ચાલો, મા, તુ કયારે આવી ? "

દારોગાએ વિનોદ કરતાં કહ્યું· " કેમ, ચોધરી, રૂપીયા લાવ્યા ? "

દેવીદીન: " જ્યારે કહીને ગયો કે થોડીવારમાં આવું છું તો તમારે મારી રાહ જોવી જોઇતી હતી. ચાલો, તમારા રૂપીયા લઇ લો. "

દારોગો· " જમીનમાંથી ખોદીને કાઢયા હશે ! "

દેવીદીન. " આપની કૃપાથી હજીયે હજાર પાંચસો વધુ નીકળી શકે એમ છે. જમીન ખોદવાની જરૂર નથી પડી ચાલો, ભાઇ, બુઢ્ઢી કમારની ઉભી છે હું રૂપીયા ચૂકવીને આવુ છું. આ તો ઇન્સ્પેકટર સાહેબ હતા ને ? પહેલાં આજ થાણામાં હતા. "

દારોગો " તો ભાઇ તમારા રૂપીયા લઇ જાઇને એ હાંડીમાં જ મૂકી રાખો. અમલદારોની એવી સલાહ મળી કે આને છોડવો ન જોઇએ. મારા હાથની વાત નથી. "

ઇન્સ્પેકટર સાહેબ તો પહેલેથીજ કચેરીમા ચાલી ગયા હતા. આ ત્રણે જણ વાત કરતા કરતા તેની પાસેના ઓરડામાં ગયા.

દારોગાની વાત સાંભળતાં દેવીદીનના ભવાં ચઢી આવ્યાં. તે બોલ્યો· " દારોગાજી, મરદોની જબાન એકજ હોય છે. એટલું જ હું જાણું છુ તમારા હુકમથી હુ રૂપીયા લાવ્યો છુ. તમારે તમારો કોલ પૂરો કરવો જ પડશે કહીને ફરી જવું એ તો નીચ માણસોનુ કામ છે "

આટલાં કઠોર શબ્દો સાંભળતાં તો દારોગાએ ધુવા ફુવા થઇ જવુ જોઇતું હતુ પરંતુ અત્યારે તેમને જરાપણ માઠું ન લાગ્યુ. તે હસતા હસતા બોલ્યા· " ભાઇ, હવે ચાહેતો નીચ કહો, ચાહે દગાબાજ કહો, પરંતુ હુ એને છોડી શકતો નથી. આવા શિકાર કંઇ રોજ હાથ લાગતા નથી. કોલની ખાતર હુ કાંઇ મારો શિકાર છોડી દેવાનો નથી. "

દારોગાના હસવાથી દેવીદીન વધુ ચીઢાયો. " તો તમે કહ્યુ કર્યા મોઢે ? "

દારોગો. " આજ મોઢે કહ્યું હતું; પરતુ મોઢુ હમેશાં એક સરખુ નથી રહેતું. આજ મુખથી જેમ ગાળ દઉ છું તેમ આજ મુખથી પ્રશંસા પણ કરૂં છું. "

દેવીદીન (ચીઢાઇને) " આ મૂછ મુડાવી નાખો, "

દારોગો· " ખુશીથી, મને મંજુર છે. મારી ઇચ્છા તો પહેલાંથી જ હતી, પરંતુ શરમનો માર્યો મુંડાવતો ન હતો. હવે તમે દિલ મજબુત કર્યું. "

દેવીદીન " હસો નહિ દારોગાજી, તમે હસો છો અને મારૂં લોહી ઉકળી જાય છે. મને જોઇએ તો જેલ કેમ ન મળે, પરંતુ હુ કેપ્ટન સાહેબને જરૂર કહી દઇશ છું તો એક ટકાનો આદમી, પણ આપની કૃપાથી મોટા મોટા અમલદારો સુધી પહોંચી શકુ છું "

દારોગો· " અરે યાર, તો શું તુ સાચે

સાથ કેપ્ટન સાહેબ આગળ મારે મારે ફરિયાદ કરશે ?"

દેવીદીન સમજ્યો કે ધમકીની અસર થઇ, એટલે તે અકડાઇને બોલ્યો "જ્યારે તમે કોઇનુ સાંભળતા નથી, વાત કહીને ફરી જાય છો, ત્યારે બીજા પણ પોતાનાથી બનતું કરશે જ. મેમ સાહેબ તો રોજ દુકાન પર આવે છે."

દારોગો "જો, દેવીદીન, તે સાહેબ કે મેમ સાહેબ આગળ મારી જરા પણ ફરિયાદ કરી છે તો હુ સોગંદ ખાઇને કહું છુ કે તારું ઘર ખોદાવીને ફેંકી દઇશ."

દેવીદીન. "જે દિવસે મારૂ ઘર ખોદશે તે દિવસે આ પાઘડી અને ચપરાશ પણ નહિ રહેશે, હજૂર !"

દારોગો "ઠીક તો આપ તાળી આપશે શરત મારીએ છીએ"

દેવીદીન "પસ્તાશો હોં સરકાર, કહી દઉં છુ કે પસ્તાશો."

રમાનાથ હવે ધીરજ ન ધરી શક્યો. અત્યાર સુધી તે દેવીદીનના બબડવાનો તમાસો જોવા માટે બીવાડીના જેમ બની બેઠો હતો તે હવે બોલ્યો "દાદા, દારોગાજી તમને ચીડવી રહ્યા છે. અમારી વચ્ચે એવી સલાહ થઇ ગઇ છે કે હું કાંઇપણ આપ્યા લીધા વગર છૂટી જઇશ અને ઉપરથી નોકરી પણ મળશે. સાહેબે ચોક્કસ ખાત્રી આપી છે. મારે હવે અહીં જ રહેવું પડશે."

રસ્તો ભૂલેલા માણસની માફક દેવીદીને કહ્યું "એ કેવી વાત ભાઇ, શુ કહે છે ? શુ પોલીસવાળાઓની જાળમાં આવી ગયો ? એમાં કોઇને કોઇ જરૂર છૂપી ચાલ હશે."

રમાનાથે ખાત્રીપૂર્વક કહ્યુ. "અરે બીજી કોઇ વાત નથી. એક મુકદમામાં સાક્ષી આપવી પડશે."

દેવીદીને સંશયથી માથુ હલાવી કહ્યુઃ "જુઠ્ઠો મુકદમો હશે ?"

રમાનાથ "નહિ, દાદા, તદ્દન સાચો મામલો છે મેં પહેલાંથી જ પૂછી લીધું છે."

દેવીદીનની શંકાનું નિવારણ ન થયું. તે બોલ્યો "હું એ બાબતમાં બીજુ કાંઇ નથી કહી શકતો ભાઇ, પણ જરા સમજી વિચારીને કામ કરજે જો મારા રૂપીયાથી ડરતો હોય તો એટલુ સમજી લેજે કે જો દેવીદીને રૂપીયાની પરવા કરી હોત તો આજે તે લખપતી હોત આજ હાથોથી રોજના સો સો રૂપીયા કમાયો છું અને બધા ઉડાવી પણ દીધા છે. ક્યા મુકદમામાં સાક્ષી આપવાની છે ? કાંઇ માલમ પડયુ ?"

દારોગાજીએ રમાનાથને જવાબ દેવાની તક જ ન આપી કહ્યુ "પેલો ધાડવાળો મામલો છે તે જેમાં કેટલાક ગરીબ માણસોના જાન ગયા હતા ! એ ધાડપાડુઓએ આખા જીલ્લામાં ત્રાસ ત્રાસ વર્તાવ્યો છે, એટલે તેમના ડરનો માર્યો કોઇ માણસ સાક્ષી આપવા રાજી થતો નથી."

દેવીદીને ઉપેક્ષાના ભાવથી કહ્યુઃ "ઠીક, તો તું સાક્ષી બની ગયો, એમ વાત છે ! એમાં તો પોલીસ શિખવાડશે એટલુ તારે કહેવુ પડશે ભાઇ, હુ ટુંકી બુદ્ધિવાળો માણસ છુ આ વાતોનો મર્મ શુ જાણું ? પરંતુ મને મુખબિર (એપ્રુવર) બનવાનુ કહેવામાં આવે તો હુ નહિ બનુ; પછી ભલે મને કોઇ લાખ રૂપીયા આપે તો શુ થયું ? બહારના માણસને કોણ અપરાધી છે અને કોણ બીનગુન્હેગાર છે તેની શી ખબર ? બે ચાર અપરાધીઓની સાથે બે ચાર બીન અપરાધીઓ પણ જરૂર હશે !"

દારોગો. "હરગીજ નહિ, જેટલા માણસો પકડયા છે તેટલા પાકકા ધાડપાડુઓ છે"

દેવીદીન: " એ તો આપ કહો છો. અમને શી ખબર ? "

દારોગા. " અમે બીનગુન્હેગારોને શા માટે ફસાવીએ, તે તો કહો ? "

દેવીદીન: " એ બધુ ભોગવી ચૂકયો છુ, દારોગાજી ! આના કરતાં તો તમે એના પર કામ ચલાવો તેજ સારૂં છે. વર્ષ બે વર્ષની જેલ જ મળે ને ! એક અધર્મના દંડમાંથી બચવા માટે બીનગુન્હેગારોનાં ખૂન તો માથે નહિ ચઢે ને ? "

રમાનાથે બીકતાથી કહ્યુ. " મેં ખૂબ વિચાર કર્યો છે, દાદાજી ! બધા કામળો જોયા છે. એમાં કોઇ બીનગુન્હેગાર નથી. "

દેવીદીને ઉદાસ થઇને કહ્યુ. " હશે, ભાઇ ! જાન પણ પ્યારો હોય છે ! "

એટલું કહીને તે પાછળ ફરી ગયો. પોતાના મનોભાવો તે તેની આગળ સ્પષ્ટ રૂપે પ્રકટ કરી શકતો ન હતો

એકાએક તેને એક વાત યાદ આવી ગઇ. મોઢુ ફેરવીને તે બોલ્યો " તને થોડા રૂપીયા આપી જાઉં ? "

રમાનાથે સામું પૂછયુ: "શી જરૂર છે?"

દારોગા: " આજથી એને અહીં રહેવું પડશે. "

દેવીદીને કર્કશ સ્વરે કહ્યુ: " હા હજૂર, એટલું તો જાણુ છું એની ગરજ હશે, એટલે બગલો રહેવા મળશે, નોકર મળશે, મોટર મળશે, એ બધુ જાણુ છુ. કોઇ બહારનો માણસ એને મળવા નહિ પામે, તેમ એ પણ એકલો કયાંય જઇ આવી નહિ શકશે એ બધું ય જોઇ ચૂકયો છું "

એટલું કહેતાં દેવીદીન ઉતાવળે ડગ ભરતો ત્યાંથી ચાલી ગયા. કેમ જાણે ત્યાં તેનો શ્વાસ ઘેરાઇ રહ્યો ન હોય ! દારોગાએ તેને બૂમ મારી પરંતુ તેણે પાછા ફરીને જોયું પણ નહિ. તેના મુખ ઉપર પરાભૂત વેદના છવાઇ ગઇ હતી.

જગ્ગાએ પૂછયું: " ભાઇ નથી આવતા ?"

દેવીદીને સડક તરફ જોઇને કહ્યુ: "ભાઇ હવે નહિ આવે જો પોતાનાં આપણાં ન થયાં તો પારકા તો પારકાંજ છે ને !"

તે ચાલી ગયો. બુઢ્ઢી પણ પાછળ પાછળ ચાલી.

૯

રૂદનમાં કેટલો ઉલ્લાસ, કેટલી શાન્તિ, કેટલું બળ છે ! જે કદિ એકાંતમાં બેસીને, કોઇની સ્મૃતિમાં, કોઇના વિયોગમાં ધ્રુસકે ધ્રુસકે તેમજ અત્યંત ઉદાસ થઇને રડયો નથી, તે જીવનના એવાં સુખથી વંચિત છે કે જેને માટે હજારો હાસ્ય ન્યોછાવર છે. જેણે એ સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કર્યું હોય તેને જ એ મીઠી વેદનાનો આનન્દ પૂછો. હાસ્ય બાદ મન ખિન્ન થઇ જાય છે, આત્મા ક્ષુબ્ધ થઇ જાય છે, જાણે આપણે થાકી ગયા હોઇએ, પરાભૂત થઇ ગયા હોઇયે એમ લાગે છે રૂદનની પાછળ એક નવીન સ્ફૂર્તિ, એક નવીન જીવન, એક નવીન ઉત્સાહનો અનુભવ થાય છે

' પ્રજામિત્ર" કાર્યાલયનો પત્ર જાલપાને મળતાં તે વાંચી, તે રડી પડી એક હાથમાં પત્ર લઇ, બીજા હાથે બારણાની બારસાખ પકડી તે ખૂબ રડી શું વિચારીને તે રડી, તે કોણ કહી શકે ? કદાચ પોતાના ઉપાયની આ આશાતીત સફળતાએ તેના આત્માને વિહ્વલ બનાવી દીધો, કે આનન્દનાં પાણી ભર્યાં ઉંડાણે તેને પહોંચાડી દીધી કે ઉચ્ચ તાને પણ બરફમાં ફેરવી નાખતી ઉંચાઇ પર પહોંચાડી દીધી ! આજે છ મહિના પછી આ સુખસમાચાર મળ્યા, આટલા દિવસો સુધી તે છલભરી આશા અને કઠોર

કુરાશાનુ રમકડુ બની રહી હતી. આહ ! કેટલીવાર તેના મનમા તરંગ ઉઠયો હતો કે આ જીવનનો અંત કેમ ન લાવી દઉં ? જો મેં સાચેસાચ પ્રાણત્યાગ કર્યો હોત તો તેનુ દર્શન પણ ન પામત પરંતુ એમનુ હૈયું કેટલું કઠોર છે ! ૭ મહિનાથી ત્યાં બેઠા છે, પણ એક પત્ર સરખોયે ન લખ્યો, ખબર સુદ્ધાં નહિ લીધી ! આખરે એમતો ન સમજી લીધુ હોય કે બહુ રડી રડીને મરી જશે એમણે મારી પરવા જ કયારે કરી છે ! દશ વીસ રૂપીયા તો માણસ મિત્રો દોસ્તદારો માટે પણ ખર્ચી નાખે છે એ પ્રેમ નથી પ્રેમ હૃદયની વસ્તુ છે, રૂપીયાની નહિ. જ્યાં સુધી રમાનાથનો કાંઇ પત્તો ન હતો, ત્યાં સુધી જાણ્યા બધોય દોષ પોતાને માથે ઓઢી લેતી હતી, પરતુ આજે તેનો પત્તો લાગતાં જ તેનુ મન અકસ્માત કઠોર થઇ ગયું. તરેહ તરેહના વિચારો તેને આવવા લાગ્યા ત્યાં શું સમજીને બેસી રહ્યા હશે ? એને માટે ને કે ત્યાં તે સ્વાધીન છે, સ્વતત્ર છે. કોઇનું આપેલુ નથી ખાતા ? આની જ રીતે જો હું કહ્યા વિના ચાલી જાત, તો તે મારી સાથે કેવો વર્તાવ કરત ? કદાચ તલવાર લઇને ગર્દનપર સવાર થઇ જાત અને જીંદગીભર મારું મુખ પણ ન જોત અને ત્યાં ઉભા ઉભાજ જાલપાએ મનમાં ને મનમાં ફરિયાદોનું દફતર ખોલી નાંખ્યું.

પ્રત્યેક હિન્દુનું કર્તવ્ય

અસ્પૃશ્યતા હિંદુ ધર્મનું અંગ નથી, એટલુ જ નહિ પણ એ હિંદુ ધર્મમાં પેસી ગયેલો સડો છે, વહેમ છે, પાપ છે; ને તેનુ નિવારણ કરવુ પ્રત્યેક હિંદુનો ધર્મ છે, તેનું પરમ કર્તવ્ય છે તેથી જે તેને પાપ માને છે તે તેનુ પ્રાયશ્ચિત કરે, અને કંઇ નહિ તો પ્રાયશ્ચિત રૂપે પણ ધર્મ સમજીને સમજદાર હિંદુ પ્રત્યેક અસ્પૃશ્ય ગણાતા ભાઇ બેનને અપનાવે, તેનો હેતે સેવાભાવે સ્પર્શ કરે, સ્પર્શ કરી પોતાને પાવન થએલ માને, 'અસ્પૃશ્ય'ના દુઃખો દૂર કરે, વર્ષો થયાં તેમને કચરી નાખવામાં આવ્યા છે તેથી તેમનામાં જે અજ્ઞાનાદિ દોષો પેસી ગયા છે તે ધીરજ પૂર્વક દૂર કરવામાં તેમને મદદ કરે, અને આમ બીજા હિંદુને કરવા મનાવે, પ્રેરે આ દ્રષ્ટિએ અસ્પૃશ્યતાને નિવારતાં તેને દૂર કરવામાં જે ઐહિક કે રાજનૈતિક પરિણામો રહ્યા છે તેને નતધારી તુચ્છ ગણુશે

મહાત્મા ગાંધીજી

એટલામાં રમેશબાબૂએ બારણા આગળ બૂમ મારી· "ગોપી, ગોપી, જરા અહીં આવ" મુનશીજીએ પોતાના ઓરડામાં પડયાં પડયાં કરાહીને કહ્યુ· "કોણ છો, ભાઇ, ઓરડામાં આવો ' અરે ' આપ છો, રમેશબાબૂ ! બાબુજી હુ તો મરતો મરતો બચ્યો છું બસ એમ જ સમજો કે નવી જીંદગી મળી કોઇ આશા ન હતી ન કોઇ આગળ કે પાછળ બે છોકરા છે પરતુ તેમને હું મરું કે જીવું તેની શી પરવા ! એની માને મારું મોઢું જોતાજ બીક લાગે છે. બિચારી વહૂએ મારો જીવ બચાવ્યો તે ન હોત તો અત્યારે તો ચાલી ચૂકયો હોત ' "

રમેશબાબૂએ કૃત્રિમ સમવેદના બતાવતાં કહ્યુ "આપ આટલા બધા બીમાર થયા અને મને ખબર સુદ્ધાં ન પડી. હુ અહીં હોઉં છતાં આપને આટલુ દુઃખ પડયું ! વહૂએ પણ એક ચીઠ્ઠી ન લખી દીધી. રજા લેવી પડી હશે ?"

મુનશી "છુટ્ટીને માટે અરજી કરી હતી, પરતુ મે દાક્તરનુ સર્ટિફિકેટ નહિ મોકલ્યું.

સોળ રૂપીયા કોને ઘરેથી લાઉં ? એક દિવસ સીવીલ સર્જનની પાસે ગયો; પરંતુ તેણે ચીઠ્ઠી લખી આપવા ના પાડી. આપ જાણો છો ને, ત્યા ફિ લીધા વિના વાત પણ નથી થતી હું આવી રહ્યો અને અરજી મોકલી દીધી. પછી તે મંજુર થઇ કે નહિ તેની ખબર નથી. આવી ડાકતરોની દાનત છે ! જુએ છે કે માણસ મરી રહ્યો છે છતાં બક્ષીસ મળ્યા વગર કલમ નહિ ઉઠાવે "

રમેશબાબુએ ચિંતાતુર સ્વરે કહ્યું: " આ તો આપે ઘણી ખરાબ ખબર સંભળાવી. જો તમારી રજા નામંજુર થઇ તો શું થશે ? "

મુનશીએ માથું કૂટીને કહ્યુ: " થશે શું, ઘરે બેઠો રહીશ ! સાહેબ પૂછશે તો ચોકખુ કહીશ કે હું સર્જન પાસે ગયો હતો, તેણે રજા નહિ આપી. સરકારે એને નોકર શા માટે રાખ્યો છે ? નકામી, ખુરસીની શોભા વધારવા માટે ! મને કાઢી મૂકશે તો કબૂલ છે, પરંતુ સર્ટિફિકીટ તો નહિ આપુ. 'લુચ્ચા કર્માના ' આપને માટે પાન લાવનાર પણ કોઇ નથી. શું કરૂં ? "

રમેશે હસીને કહ્યું: " મારે માટે આપ ચિંતા ન કરો હું આજે પાન ખાવા નહિ પણ મીઠાઇ ખાવા આવ્યો છું (જાલપાને ખૂબ મારી) વહૂજી ! તમારે માટે આજે ખુશ ખબર લાવ્યો છું. મીઠાઇ મગાવો ! "

પાનની પેટી સામે રાખીને જાલપાએ કહ્યું: " પહેલાં એ ખબર સંભળાવો, કદાચ જે ખબરને આપ નવી સમજી રહ્યા છો તે પુરાણી પણ થઇ ગઈ હોય ! "

રમેશ. " શું વાત કરો છો ? રમાનાથનો પત્તો મળી ગયો; કલકત્તામાં છે "

જાલપા. " મને પહેલાં જ ખબર પડી ગઇ છે. "

મુનશીજી ઉતાવળા ઉઠી બેઠા, તેમનો તાવ જાણે કે ભાગીને ઉત્સુકતાની આડમાં જઇ છૂપાયો રમેશનો હાથ પકડી તે બોલ્યા: " ખબર પડી કે કલકત્તામાં છે ? કોઇ પત્ર આવ્યો હતો ? "

રમેશ: " પત્ર ન હતો. પોલીસની તપાસ હતી મેં કહી દીધુ કે તેની ઉપર કોઈ પ્રકારનો આરોપ નથી.તમને ક્યાંથી ખબર પડી, વહૂજી ? "

જાલપાએ પોતાની યોજના જણાવી. ' પ્રજામિત્ર ' કાર્યાલયનો પત્ર દેખાડયો. પત્રની સાથે રૂપીયાની રસીદ હતી. તેના પર રમાનાથના હસ્તાક્ષર હતા.

રમેશ " અક્ષર તો રમાનાથ બાબૂના જ છે, તદ્દન સાફ; એમાં દગો નહિ હોઇ શકે. માનું છું, વહૂજી ! વાહ શી યુક્તિ કાઢી છે ! અમારા બધાના કાન કાપી નાખ્યા ! કોઇને ન સૂઝયું. હવે જ્યારે વિચાર આવે છે ત્યારે લાગે છે કે ઘણી સહેલી વાત હતી. બચ્ચાને પકડીને ઘસડી લાવે, તે માટે કોઇ એ ત્યાં જવુ જોઇએ, "

આ વાતચીત ચાલી રહી હતી એટલમાં રતન આવી પહોંચી. જાલપા તેને દેખતાંજ ત્યાંથી ઉભી થઇ તેને ગળે લપટાઇ, બોલી: " બ્હેન, કલકત્તાથી પત્ર આવી ગયો. એ છે. "

રતન: " મારાં ગળાના સોગન ? "

જાલપા. " હા, સાચુ કહુ છું. કાગળ જોને ! "

રતન: " તો તું આજ જ ચાલી જા !"

જાલપા: " હુ પણ એજ વિચાર કરુ છુ તુ આવશે ? "

રતન· " હું આવવા તો તૈયાર છુ. પરંતુ ઘર એકલું કોના પર છોડું ? બ્હેન, મને મણિરામ પર કાંઇક શંકા પડવા લાગી છે એની દાનત સાફ લાગતી નથી બેંકમા વીસહજાર રૂપીયાથી ઓછા ન હતા, બધા કોણ જાણે કયાં ઉડાવી દીધા કહે છે કે

ક્રિયા કર્મમાં ખર્ચોખ઼ થયા. હિસાબ માંગુ છુ તો આંખો કાઢે છે ! દફતરની કુચી પણ પોતાની પાસે રાખી છે. માંગુ છુ તો વાત ઉડાવી દે છે મારી સાથે કાંઇ કાયદાનુ પગનુ લેવાની રમત રમી રહ્યો છે મને ભય એ લાગે છે કે હુ ત્યાં આવુ ને અહીં એ બધુ લઇને ચાલતી પકડે ' બગલાના ગ્રાહક આવી રહ્યા છે હું પણ ગામમાં જઇને શાન્તિથી પડી રહુ, એમ ઇચ્છુ છુ બગલો વેચાઇ જશે, તો સેંકડા રૂપીયા હાથ આવી જશે જો હુ નહિ રહુ તો કદાચ રૂપીયા મને જોવા પણ ન મળે. ગોપીને સાથે લઇને આજે જ ચાલી જા રૂપીયાની વ્યવસ્થા હુ કરીશ "

જાસપા "ગોપીનાથ તો કદાચ નહિ આવી શકે દાદાનાં દવાદારૂ મરે પછી કોણ રહેશે ? "

રતન " હુ થોડી વાર અહીં બેસી રહ્યા કરીશ પણ તુ આજેજ જા બિચારા ત્યાં કોણ જાણે કેવી દશામાં હશે ! તો એજ નિશ્ચય કર્યોને ? "

રતન મુનશીજીના ઓરડામાં ગઈ, એટલે રમેશ બાબૂ ઉઠીને ઉભા થયા અને બોલ્યા " આવો બહેન ! રમાનાથ બાબૂનો પત્તો તો મળી ગયો '

રતન " એમાં અર્ધો યશ આપનો છે "

રમેશ " આપની જ સલાહથી તો થયુ હતી ! હવે તેને અહીં લાવવાની ફિકર કરવી જોઇએ ! "

રતન " જાલપા જઇને પકડી લાવે ! ગોપીને સાથે લેતી જાય ! આપને એમાં કાંઇ વાંધો નથીને દાદાજી !,"

મુનશીજીને વાંધો તો હતોજ જો તેમનુ ચાલે તો આ વખતે બહારના પણ હથિયાર માણસોને વધુ એકઠા કરે પછી ઘરના માણસો ચાલ્યા જાય તેથી કેમ વાંધો ન હોય ? પરંતુ સમસ્યા એવી આવી હતી કે તેઓ કાંઇ બોલી ન શક્યા.

કલકત્તાની સફરનો આવો અવસર મળતાં ગોપી કેમ ખુશ ન થાય ? વિશ્વભર દિલમાં બળી રહ્યો હતો વિધાતાએ તેને નાનો ન બનાવ્યો હોત તો આજે તેના હક ઉપર તરાપ ન પડત ! ગોપી વળી એવો કયો હુશિયાર છે ! જ્યાં જાય છે ત્યાં કોઈ ને કોઈ ચીજ ગુમાવી આવે છે હા, મારાથી મોટો છે એ હેતુ વિધાને તેને પસંદગી અપાવી છે

રાતના નવ વાગ્યે જાલપા જવાને તૈયાર થઇ સાસુ-સસરાને પગે લાગી તેમના આશીર્વાદ લીધા વિશ્વભર રડી રહ્યો હતો તેને ગળે લગાવી, વ્હાલ કર્યું અને મોટરમાં બેઠી. રતન સ્ટેશન સુધી પહોંચાડવા આવી હતી

મોટર ચાલી એટલે જાલપાએ કહ્યુ ' બહેન, કલકત્તા તો બહુ મોટુ શહેર છે. ત્યાં કેવી રીતે પત્તો લાગશે ? "

રતન " પહેલાં ' પ્રજામિત્ર ' કાર્યાલયમાં જવુ ત્યાંથી પત્તો લાગી જશે ગોપીબાબુ તો છે જ ને ! "

જાલપા " ઉતરીશ ક્યાં ? "

રતન " ધર્મશાળા છે નહિ, હોટલમાં રહેજે જો, રૂપીયાની જરૂર પડે તો મને તાર કરજે ગમે તેમ વ્યવસ્થા કરીને મોકલીશ બાબૂજી આવી જાય તો મારા પર ઘણો ઉપકાર થાય આ મણિદાસ તો મને તોબાહ તોબાહ કરી મૂકશે. "

જાલપા " હોટલવાળા બદમાસ તો નહિ હોયને ? "

રતન " કોઇ જરા પણ દુષ્ટતા કરે તો ઠોકર મારજે બસ, કાંઇ પણ પૂછતી નહિ ઠોકર મારીને પછી જ વાત કરવી (કમરમાંથી એક છરી કાઢીને) આ તારી પાસે રાખ કમરમાં છુપાવી રાખજે હુ જ્યારે

બહાર નીકળું છું ત્યારે આ મારી પાસે રાખી લઉં છું. એનાથી દિલ ઘણું મજબૂત રહે છે. જે મર્દ કોઇ બીને છેડે છે, તે પહેલા નંબરે તો કાયર, નીચ અને લંપટ છે, એટલું સમજી લેવું. તારી છરીની ચમક અને તારો મિજાજ જોઇને જ તે કંપી ઉઠશે અને સીધો લપાઇને ભાગી જશે. પરંતુ એવો પ્રસંગ આવી પડે કે તારે છરીનો ઉપયોગ કરવો પડે તો તેથી જરા પણ ખચકાઇશ નહિ. છરી લઇને તૂટી પડજે શું થશે ને શું નહિ, તેની કદિ ફિકર કરતી નહિ. જે થવાનું હશે તે થયા કરશે "

જાલપાએ છરી લઇ લીધી, પણ તે કાંઇ બોલી નહિ તેનું દિલ ભારી થઇ રહ્યું હતું. એટલી બધી વાતો વિચારવાની તેમજ પૂછવાની હતી કે તેના વિચારથી જ તેનું દિલ બેસી જતું હતું.

સ્ટેશન આવી ગયું. કુલીઓએ સામાન ઉતાર્યો. ગોપી ટિકીટ લઇ આવ્યો. જાલપા પત્થરની મૂર્તિ માફક પ્લેટફોર્મ પર ઉભી રહી કેમ જાણે તે ચેતનાશૂન્ય થઇ ગઇ ન હોય! કોઇ મોટી પરીક્ષા આપતાં પહેલાં આપણે મૂગા થઇ જઇએ છીએ. આપણી બધીયે શક્તિ એ સગ્રામની તૈયારીમાં રોકાઇ જાય છે.

રતને ગોપીને કહ્યું: "હોશીયાર રહેજે"

ગોપી અહીં કેટલાયે મહિનાથી કસરત કરતો હતો. ચાલતો ત્યારે પણ મોઢું અને છાતી જોયા કરતો. નજરે જોનારને તો તે ગમે તેવો લાગે, પરંતુ તેની પોતાની નજરે તે કાંઇ બીજો જ થઇ ગયો હતો કદાચ તેને એવું આશ્ચર્ય થતું હશે કે તેને આવતો જોઇને લોકો રસ્તામાંથી કેમ હઠી નથી જતા, તેનાથી ભયભીત કેમ નથી થઇ જતા! અક્કડ થઇને તે બોલ્યો: " કોઇ જરા પણ ચુચા કરશે તો માથુંજ ભાંગી નાખીશ. "

રતન હસી: " એ તો મને ખબર છે. સૂઇ ન જતો. "

ગોપી: " એક પલક પણ પાડું નહિ ને! શી મગદૂર છે કે ઉંઘ આવે! "

ગાડી આવી ગઇ ગોપીએ એક ડબ્બામાં પેસીને કબજો લીધો. જાલપાની આંખમાં આંસુ ભરાયાં તે બોલી: " બહેન, આશીર્વાદ દે, કે એમને લઇને સુખરૂપ પાછી આવું. "

આ સમયે તેનું દુર્બળ મન કોઇ આશ્રય, કોઇ સહારો, કોઇ બળ શોધી રહ્યું હતું અને આશીર્વાદ કે પ્રાર્થના સિવાય એ બળ તેને કોણ આપે? બળ અને શાન્તિનો એજ અક્ષય ભંડાર છે, જે કોઇને નિરાશ નથી કરતો, જે સર્વની બાંહ્ય પકડે છે, સર્વનો બેડો પાર ઉતારે છે!

એન્જીનની સીટી વાગી. બન્ને સખીઓ ભેટી. જાલપા ગાડીમાં જઇ બેઠી.

રતને કહ્યું: " પહોંચતા સાથેજ કાગળ લખજે. "

જાલપાએ માથું હલાવ્યું.

" મારી જરૂર માલમ પડે તો તરત લખજે. સૌ કાંઇ છોડીને હું ચાલી આવીશ."

જાલપાએ માથું ધુણાવી દીધું.

" રસ્તામાં રડતી નહિ. "

જાલપા હસી પડી; ગાડી ઉપડી ચૂકી.

(અપૂર્ણ)

ઈનામી પ્રશ્ન

સંપાદક : કૃ. યશસ્વિની

						૫
						+
					૫	
				૪		

ઉપરના ચોગઠામાં ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮, ૯ એ આંકડાઓ એવી રીતે ગોઠવો કે, (આડા, ઉભા કે કર્ણરેખામાં) દરેક રીતે સરવાળો ૪૨ થાય, જે આંકડાઓ એમાં આપવામાં આવ્યા છે, તેજ —— લીટીમાં તે આંકડા સિવાય કોઇપણ લાઇનમાં એક આંકડો બે વખત ન આવવો જોઇએ.

હરિફાઇમાં દાખલ થવા માટેની શરતો

(૧) આ ઉખાણાની હરિફાઇમાં માસિકનાં દરેક ગ્રાહક તેમજ જે બ્હેનો પોતાના પતિ, પુત્ર, ભાઇ કે પિતાને નામે માસિક મગાવતાં હોય તેઓ સર્વ ભાગ લઇ શકશે. ગ્રાહકોના કુટુંબની સ્ત્રીઓ પણ આ હરિફાઇમાં ભાગ લઈ શકશે (૨) જવાબ લખી મોકલનારે પોતાનો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય જણાવવો ગ્રાહક નંબર નહિ જણાવ્યો હોય તો હરિફાઇમાં નામ દાખલ નહિ થાય. (૩) દરેક મહિનાના ઉખાણાનો જવાબ તે પછીના બીજા મહિનાની આખર તારીખ સુધીમાં-અમને મળે એવી રીતે મોકલી આપવો. (૪) તંત્રીનો નિર્ણય છેવટનો ગણાશે કોઈ પણ સવાલ જવાબ કે પરિણામના વ્યાજબી-ગેરવ્યાજબીપણા વિષે વાંધો લઇ શકાશે નહિ. (૫) માત્ર પોસ્ટકાર્ડમાં લખેલા જવાબોજ સ્વીકારવામાં આવશે (૬) હરિફાઇના જવાબ સાથે માસિકને લગતો કોઈ પણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરવો નહિ. કરવો હોય તો હરિફાઇના જવાબના કાર્ડ સિવાય બીજા કાગળમાં કરવો.

સપ્ટેમ્બર માસનું પરિણામ

ખરો જવાબ નીચે પ્રમાણે છેઃ—

```
          ૪ ૦ ૯ ૮ ૭
          ૫ ૬ ૭ ૯ ૭
        -----------
        ૨ ૮ ૬ ૯ ૦ ૯
      ૩ ૬ ૮ ૮ ૮ ૩ ×
    ૨ ૮ ૬ ૯ ૦ ૯ × ×
  ૨ ૪ ૫ ૯ ૨ ૨ × × ×
૨ ૦ ૪ ૯ ૩ ૫ × × × ×
-------------------
૨ ૩ ૨ ૭ ૯ ૩ ૮ ૬ ૩ ૯
```

આ પ્રશ્નના કુલ ૪૬ જવાબ આવ્યા હતા. તેમાં ૩૭ ખરા છે; ૩ ખોટા છે. અને બાકીના ૬ કાર્ડના નિયમનો તેમજ પહેલા નિયમનો ભંગ કરવા માટે હરિફાઈમાં દાખલ કર્યા નથી. કાર્ડના નિયમનો ભંગ કરનાર બહેનો જો ગ્રાહક ન હોય તો તેમણે સાદા કાર્ડ ઉપર જવાબ લખી, તેની સાથે પ્રવેશની ટીકીટો કવરમાં મોકલવી જોઈએ. ખરા જવાબો આપનાર બહેનોમાંથી **શ્રીમતી સવિતા પંડિત** (રંગુન)ને ઇનામનું પુસ્તક 'સોળ સુંદર વાર્તાઓ ભાગ ૨ ' આપવામાં આવે છે. જે તેમણે ટપાલ ખર્ચના અઢી આના (રજીસ્ટર્ડથી જોઈતું હોય તો ત્રણ આના વધુ) મોકલી મંગાવી લેવું.

ખરો જવાબ આપનાર બહેનોનાં નામ

શ્રીમતી બહેનોઃ (૧) સવિતા પંડિત, (૨) આનંદલક્ષ્મી એંજીનીયર, (૩) સ્નેહલતા ત્રિવેદી, (૪) મન્જુમતી શ્રોફ, (૫) દેવુંબહેન ચાવડા, (૬) લલિતા વકીલ, (૭) શાન્તાલક્ષ્મી, (૮) કનકમણી મહેતા, (૯) કપિલા ભટ્ટ, (૧૦) લલિતાગૌરી, (૧૧) સુશીલાગૌરી, (૧૨) સુરજ કાજી, (૧૩) સુમિત્રા પાઠકજી, (૧૪) લીલાવતી શાહ, (૧૫) લીલાવતી દલાલ (૧૬) ચન્દ્રાવતી દવે, (૧૭) કાશીબહેન પટેલ, (૧૮) મુક્તાગૌરી ચઢીઆ, (૧૯) મણિલક્ષ્મી, (૨૦) મુક્તાગૌરી દલાલ, (૨૧) હીરાબહેન મોદી, (૨૨) નાનુબાઇ આમર, (૨૩) કુસુમ, (૨૪) લક્ષ્મીબહેન, (૨૫) ચંદનબહેન પારેખ, (૨૬) લલિતાબહેન ગજ્જર, (૨૭) શાન્તાબહેન પરીખ, (૨૮) કમળા, (૨૯) વીમળાબહેન શાહ, (૩૦) મણીબહેન વેદાંત, (૩૧) પદ્માવતી લાલાજી, (૩૨) નર્સ મિરિન્ગબાઈ, (૩૩) રતનબાઇ છબીલદાસ, (૩૪) કુંજલતા હીરાભાઇ, (૩૫ મંગળાબહેન સઘવી, (૩૬) બાસુદ અને (૩૭) શિવાગૌરી

> **જેઓ ગ્રાહક ન હોય**
>
> માસિકના ગ્રાહક ન હોય તેવા કોઇ બ્હેનો ઉખાણા-ની હરિફાઇમાં ભાગ લેવા ઇચ્છતા હોય તો તેમણે પોતાના જવાબ સાથે બે આનાની ટીકીટો બીડવી. કૂપન મોકલવાની જરૂર નથી.
>
> તંત્રી, " ગુણસુન્દરી "

હિતોપદેશની વાર્તાઓ: ભાગ ૧ લો અને ભાગ ૨ જો લેખક શ્રી ચન્દ્રશંકર મણીશંકર ભટ્ટ મૂલ્ય દરેકનું ૭ આના

શ્રી સયાજી બાલજ્ઞાનમાળાના પુષ્પ ૬૧ અને ૬૨ તરીકે પ્રકટ થયેલાં આ બે પુસ્તકો બાલમાનસના અભ્યાસી અને બાલસાહિત્યના જાણીતા લેખક ભાઈ ચન્દ્રશંકરને હાથે લખાયા છે આ માસિકના બાલવિભાગના અને 'બાલોદ્યાન'ના તંત્રી તરીકે તેમજ લાંબા સમય સુધી "બાલમિત્ર"ના તંત્રી તરીકે એ ભાઈએ ગુજરાતના બાલસાહિત્યની સુંદર સેવા કરી છે, અને બાળકો હોંસે હોંસે વાંચે એવાં અનેક પુસ્તકો તેમણે અત્યાર પહેલા લખ્યા છે મૂર્ખ રાજકુમારોને ડાહ્યા બનાવે એવી મૂળ સંસ્કૃત "હિતોપદેશ"ની આ વાર્તાઓ ભાઈ ચન્દ્રશંકરે એવી સરળ અને સાદી ભાષામાં અહિં ઉતારી છે કે આ પુસ્તકો બાળકોને અત્યંત પ્રિય થઈ પડશે અને જ્ઞાન સાથે આનંદ આપશે પોતાના બાળકોના જ્ઞાન-આનંદ વધારવા ઇચ્છતા માબાપો આ પુસ્તકો જરૂર પહેલી તકે વસાવી લેશે

સુધન્વા: લેખક શ્રી મંજુલાલ ર. મજમુંદાર મૂલ્ય ૮ આના

ઉપરોક્ત બાલજ્ઞાનમાળાનું આ પુસ્તક ૬૩ મું પુષ્પ છે જેના લેખક શ્રી મંજુલાલ મજમુદારની ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા જાણીતી છે. ખાસ કરીને પ્રાચીન સાહિત્યના સંશોધનમાં એમણે સારો હિસ્સો આપ્યો છે આ પુસ્તકમાં મહાભારતના અશ્વમેધ પર્વમાં આવતી અનેરા ભક્ત સુધન્વાની કથા તેમણે સરળ ભાષામાં ઉતારી છે આ પુસ્તકનું વિશિષ્ટ અંગ એ છે કે લેખકે એમાં પ્રેમાનંદના સુધન્વા આખ્યાનમાંથી ઉતારા આપી-કથા ભાગને તેની સાથે એકરસ કરી વાર્તાને અત્યંત રસમય બનાવી છે બાળકોના માનસ પર વાર્તા બહુ સહેલાઈથી અસર કરી શકે છે અને તે કારણે આ વાર્તાઓ બાલ મગજ ઉપર સહેલાઈથી છાપ પાડશે અંગ્રેજી સાહિત્યમાં પ્રસિદ્ધ કવિઓની કૃતિઓ બાળકોને રૂચે એવા સ્વરૂપમાં ઉતારવામાં આવે છે આ માળાના સંચાલકોએ ગુજરાતી બાલસાહિત્યની વૃદ્ધિ માટે એ માર્ગ સ્વીકાર્યો છે તે માટે તેમને અભિનંદન ઘટે છે

સતી: લેખક શ્રી મૂળજી આશારામ ભગત, મૂલ્ય ૭ આના

આ પુસ્તક ઉપરોક્ત માળાનું ૬૪ મું પુસ્તક છે કૈલાસપતિ ભગવાન શંકર દક્ષ પ્રજાપતિની પુત્રી "સતી"ને પરણ્યા હતા પિતાના ઘરનો વૈભવ મૂકી સતી યોગી પતિ સાથે યોગિની બન્યાં દક્ષને પોતાના વૈભવનું અભિમાન હતું; તે શંકરની નિંદા કરતો અહીં પોતાને ઘેર મહાયજ્ઞ માંડયો તેમાં શંકર અને સતીને તેડયાં નહિં. વણનોતર્યાં સતી ગયાં પણ ત્યાં પતિની નિંદા સાંભળી એમણે દેહત્યાગ કર્યો સતી પાછા હિમાચલને ત્યાં પાર્વતી રૂપે અવતર્યાં અને મહાદેવને વર્યાં આ પૌરાણિક કથાને લેખકે બાળકોના ઉપયોગ માટે સરલ ભાષામાં આ પુસ્તકમાં ઉતારી છે. પતિના માનને ખાતર સતીએ આપેલા બલિદાનને લીધે પતિ પ્રેમને વશ થઈ જે સ્ત્રી પતિ પાછળ દેહત્યાગ કરતી તે પણ 'સતી' કહેવાતી. પાછળથી પરાણે 'સતી' થવાનો રીવાજ પડયો હતો, જે રાજસત્તાએ બંધ કરાવ્યો. એમ છતાં હજી અનેક સ્ત્રીઓ પતિ પાછળ દેહત્યાગ કર્યાના દાખલા મળે છે આપણા ધાર્મિક ગ્રંથોનું સાહિત્ય આ પ્રકારે બાળકો માટે સુલભ કરવા માટે મ.ળ.ના સંચાલકોને અમે ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

વેઠનો વારો. લેખક શ્રી રામભાઈ પાઠક.

નવાં વરતો લેખકઃ શ્રી ગિજુભાઇ. પ્રકાશકઃ શ્રી. દક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશનમંદિર, ભાવનગર મૂલ્યઃ દરેકનું દોઢ આનો

બાલસાહિત્યમાં શ્રી ગિજુભાઇનું નામ જાણીતું છે. હવે તો દરેક ગુજરાતી બાળક એમને ઓળખે છે. એમની દેખરેખ હેઠળ પ્રકટ થતા બાલસાહિત્ય ગુચ્છના આ નંબર ૧૦ ને ૧૧ ના બે પુસ્તકો આગલા પુસ્તકો જેવાં જ ઉપયોગી, આનંદદાયક અને જ્ઞાનપ્રદ નીવડશે. પ્હેલા પુસ્તકમાં શ્રી પાઠકે ગામડાંમાં વેઠનો ત્રાસ કેટલો છે તેનો તાદૃશ્ય ચિતાર આપ્યો છે. ગામડાની ગરીબ પ્રજા એ વેઠના ભાર નીચે કચરાઇ રહી છે. લાગણીહિન અમલદારો પોતાની સ્થિતિનો દુરુપયોગ કરી પ્રજાને રંજાડે છે રક્ષક થવાને બદલે ભક્ષક બને છે શ્રી સોમાલાલનું ચિત્ર આ ત્રાસને મૂર્તિમંત કરે છે શ્રી ગિજુભાઇ "નવાં વરતો" દ્વારા બીજા પુસ્તકમાં પ્રાણીશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ધર્મ આદિ અનેકવિધ વિષયોનું જ્ઞાન બાળકોને સહેલાઇથી કેમ આપી શકાય તેનો નુસ્ખો બતાવે છે.

આગળ વાંચો ત્રીજી ચોપડીઃ લેખક શ્રી ગિજુભાઇ મૂલ્યઃ બે આના પ્રકાશક ઉપર પ્રમાણે.

અક્ષરજ્ઞાન યોજના આજે તો આખા ગુજરાતમાં જાણીતી થઇ છે. મરાઠીમાં પણ એનું અનુકરણ થયુ છે એ યોજનાને અંગે આ પુસ્તકની રચના થઈ છે. યોજનાને અપૂર્વ સફળતા મળી છે અને એના આશ્રયે અભ્યાસ કરનારાના વાચનનો વિકાસ કરવા આ પુસ્તક લખાયું છે. નાના નાના સરળ પાઠ દ્વારા ગ્રામ્ય જીવનની અનેક રીતે એમાં ઝાંખી થાય છે છેલ્લો પાઠ "ગામની નિશાળ" યુવાન દંપતીઓને માર્ગદર્શક થઇ પડશે દેશની સેવા કરવા ઇચ્છનાર દંપતી એક એક ગામડું લઇને બેસી જાય તો દેશના જીવનમાં જલદી પલટો આણી શકાય હિંદની ૮૦ ટકા ઉપર પ્રજા ગામડાંમાં વસે છે એ પ્રજાનું જીવન ઉન્નત કરવા આપણા બત્રીશ લક્ષણા યુવક યુવતીઓ પોતાના સ્વાર્થ અને વૈભવ-લાલસાના બલિદાન આપશે તો જ હિંદ પોતાના પ્રાચીન દિવસો પાછા લઈ શકશે

બાળ નેપોલિયન લેખક શ્રી ચન્દ્રશંકર મણીશંકર ભટ્ટ, પ્રકાશકઃ મેસર્સ સી. જમનાદાસની કંપની, બુકસેલર્સ, મુંબાઇ, ૨. મૂલ્યઃ બાર આના.

"બાલોદ્યાન" અને "ગુણસુન્દરી બાલવિભાગ"ના તંત્રી ભાઇ ચન્દ્રશંકર આ પુસ્તકથી બાલ સાહિત્યમાં નવો ચીલો પાડે છે યૂરોપના મહાન વીર નેપોલીઅનના જીવનમાંથી બાલભોગ્ય પ્રસંગો તારવી બાળકોને રૂચે એવી સરળ શૈલિમાં અને સાદી ભાષામાં તેમણે આ પુસ્તકમાં આપ્યા છે આ પુસ્તકની 'ઓળખાણ' આપતા શ્રી. ગિજુભાઇ સાચુ કહે છે કે "ચરિત્રવાચન બાલ્યકાળમાં જે અસર કરી જાય છે તે બીજે કાળે ભાગ્યે જ કરે છે વીર બાળકોને, દયાળુ બાળકોને, દેશપ્રેમી બાળકોને નેપોલિયનનું ચરિત્ર સ્હેજે ગમશે અને તેમનામાં રહેલા તે તત્વોને વિકસવાની મદદ કરશે. અને તમામ બાળકો નેપોલિયનને એક અથવા બીજી રીતે વધાવી લેશે." શ્રી ગિજુભાઇની સાથે અમે ઇચ્છીએ છીએ કે ગુજરાતી બાલસાહિત્યમાં આવા ચરિત્ર ગ્રંથોની જે ખોટ છે તે પૂરવા લેખકો અને પ્રકાશકો સહકાર સાધે.

જાતકકથા. ભાગ ૧ લો: અનુવાદક શ્રી દેવદત્ત નારાયણ ટિળક. મૂલ્યઃ આઠ આના.

ભાઇ ચન્દ્રશંકર ભટ્ટે જાતક કથાઓ-ભગવાન ગૌતમબુદ્ધના આગલા જન્મોની કથાઓ બાળકો માટે સરળ ગુજરાતીમાં ઉતારી છે. આ પુસ્તક ભાઇ ચન્દ્રશંકરના મુળ પુસ્તકનો મરાઠી અનુવાદ છે અને દક્ષિણી બાળકો માટે તે છપાયુ છે શ્રી. ટિળકની ભાષા સાદી અને સરળ હોઈ મુળની ખુબીઓ જાળવી રાખે છે અમને આશા છે કે મહારાષ્ટ્રના બાળકોને આ પુસ્તક ઘણું ઉપયોગી થશે.

મધુપ'સી: લેખક શ્રી રમણીક હીરાલાલ મ્હેતા. મૂલ્ય ચાર આના

શ્રી મ્હેતાએ રચેલા રાસ-ગીતોનો આ સંગ્રહ આપણા સાહિત્યના રાસ-સંગ્રહના પુસ્તકોમાં સારો ઉમેરો કરે છે ગુજરાતના જે મૂઠ્ઠીભર સારા રાસ-લેખકો છે તેમાં શ્રી મ્હેતા પણ એક

છે અને આ પુસ્તકમાંના કેટલાક સામયિક પત્રોમાં અત્યાર પહેલાં પ્રકટ થઇ ગયા છે આ માસિકના વાચકોને પણ એમાંથી સારો લાભ મળી ચૂક્યો છે એમના કેટલાક રાસ તો બ્હેનોમાં અત્યંત લોકપ્રિય થયા છે, નવરાત્ર પ્રસંગે ગવાતા સાભળ્યા છે પુસ્તકાકારે એ સર્વ રાસનો સંગ્રહ ગુજરાતની બ્હેનો જરૂર આવકારદાયક લેખશે.

શિરીષ લેખક : શ્રી રમણલાલ વસન્તલાલ દેસાઇ, પ્રકાશક : શ્રી મૂળચંદર સોમનાથ શાહ, નવજીવન, રાવપુરા, વડોદરા મૂલ્ય રૂા ૨-૮-૦

ગુજરાતમાં સામાજીક નવલકથાઓ લખવા માટે સ્વ. રણજીતરામ સ્મારક સુવર્ણચંદ્રક મેળવીને કીર્તિકળશ પામેલા શ્રી રમણલાલની આ નવલકથાની બીજી આવૃત્તિ ગુજરાત જરૂર સહર્ષ આવકારશે. ' શિરીષ ' વાચતાની સાથેજ અમને પહેલો પ્રશ્ન એ થયો છે કે આ નવલકથાના બે મુખ્ય પાત્રો ' શિરીષ ' અને ' સોહિણી 'મા કોણ ચઢે ? કેટલાક પ્રસગોમા એમ લાગી જાય છે કે 'શિરીષ' ચઢી જાય છે, તો કેટલીકવાર 'સોહિણી'નું પ્રભુત્વ હોવાનું સહેજે માલમ પડે છે અને એકદરે આ નવલકથામાં ' સોહિણી 'નું પાત્રાલેખન સર્વોત્તમ અને કળાની દૃષ્ટિએ પણ અમને અદ્ભુત લાગ્યુ છે ' સોહિણી 'માં શ્રી રમણલાલે ' નૂતન સ્ત્રી ' New Womanનું સચોટ દિગ્દર્શન કરાવ્યુ છે અને ' સોહિણી ' જેવી ગુજરાતણોની કલ્પના એમના મનમાં રમતી હોય એમ સહેજે લાગી આવે છે ડાક્તર સુકુમાર, ચિત્રકાર વિભાકર અને લક્ષ્મીના પાત્રો પણ એક એક આદર્શ રજુ કરે છે અને નાનકડી સુધાને પણ નવલકથા વાંચનાર ભૂલી શકે એમ નથી તેમાએ વિભાકરની સગીબહેન કાન્તા-લક્ષ્મીનો જ્યારે પરિચય થાય છે ત્યારે સુધા વિભાકરને પ્રશ્ન પૂછે છે, "ભાઇ ! હું તમારી બહેન મટી ગઇ ખરૂં ?" એ પ્રસગની સ્વાભાવિક કરૂણતા વાચકના ઉપર ઘણી અસર કરે છે આ ઉપરાંત શિરીષના પિતા ધર્મપાળનું ચારિત્ર નિરૂપણ, કનક, મુરલીધર અને મિજમોહનનાં પાત્રો તેમજ ધર્મપાળના સ્વામીનીષ્ઠ મુનીમને ભૂલી શકાય એમ નથી ગુજરાતનાં સૌન્દર્ય અને શૌર્ય આલેખવાની શ્રી રમણલાલની ભાવના વિશેષ અને વિશેષ ઉજ્જ્વળ રીતે પોષાય એવી આશા દર્શાવી અમે સારાંપરંગ પુસ્ત આ નવલકથાને સત્કારીએ છીએ.

ઘરદીવડી . લેખક શ્રી. યશવંત પંડ્યા: સોલ એજન્ટ: કુમાર કાર્યાલય, રાયપુર, અમદાવાદ કિંમત આઠ આના.

ગુજરાતના સફળ નાટિકા લેખકોમા ભાઇ યશવંત પંડ્યાનુ સ્થાન હવે ચોક્કસ થઇ ચૂક્યું છે આમાં ઘરદીવડી, સાકરનો શોધનારો, રોલતા ડુંગર અને માડીજાયા એ ચાર નાટિકાઓ સંગ્રહાઇ છે આમાંની છેલ્લી ' માડીજાયા ' અમે ' કુમાર ' ના શતાંકમાં વાચી ત્યારથી જ તેણે એવી સુંદર અને સચોટ છાપ પાડી છે કે આ સંગ્રહમાંની બીજી નાટિકાઓ, એની હરોળમા આવતી હોવા છતા, ' માડીજાયા ' આ સંગ્રહની જ નહિ પણ શ્રી યશવંતની બીજી ઘણી નાટિકાઓમાં પણ ઘણો ઉપલો નંબર લઇ જાય એવી લાગી,છે. ' માડીજાયા 'મા અનાથ બાળકોની, અને અનાથાશ્રમની સખ્તાઇની જે વાસ્તવિકતા જણાય છે તે ભાઇ યશવંતનાં ઊંડા નિરીક્ષણનું પરિણામ દર્શાવે છે 'ઘરદીવડી'માં માતવિહોણા ભાઇબહેનના ઊંડા નિર્મળ પ્રેમની છાયા કરૂણ છે અને 'સાકરનો શોધનારો ' બાળમાનસને બાળકની જીજ્ઞાસાને, ચૂરી નાખનારા પિતાને જાગૃત કરવાનો સફળ પ્રયત્ન છે ' રોલતા ડુંગર 'માં કવિત્વભરી ભાવના આલેખાઇ છે આ નાટિકાઓ ભજવવા યોગ્ય છે અને વાર્ષિકોત્સવોમા કે અન્ય પ્રસંગોએ એ નાટિકાઓ સફળતાથી ભજવાય એવી કલાત્મક એની લખાવટ છે ભાઇ યશવંતને આ કૃતિ માટે અભિનંદન આપ્યા વિના અમે રહી શકતા નથી.

નારાયણી અને બીજાં નાટકો લેખક. શ્રી શશિવદન મહેતા, સમરસેટ સ્ટ્રીટ, કેમ્પ, કરાંચી. મૂલ્ય આઠ આના.

નાટિકાઓ સબંધે અને ભાઇ શશિવદન મહેતાની કલા પરત્વે વિદ્વત્તાભરી પ્રસ્તાવના લખતા શ્રી ડોલતરાય માંકડે ભાઇ શશિવદન મહેતા એજ શ્રી ઇન્દુલાલ ગાંધી એમ જણાવી દીધુ છે પણ આમ જુદા જુદાં ઘણાં તખલ્લુસો રાખવાની વાચકો ભૂલાવામાં પડે છે એટલે હવે એ પદ્ધતિ ભાઇ ઇન્દુલાલ ફગાવે એવી અમારી વિનંતિ છે

આ સંગ્રહમાં અપંગ માનવતા, નારાયણી, અને ગોપીબાળા એ ત્રણ નાટિકાઓ છે. એમાંની 'નારાયણી' અમારાપર સૌથી વધુ છાપ પાડી શકી છે. 'નારાયણી' ચારિત્ર્ય અને શીલ વડે ગંભીર અને પવિત્ર ત્યાગમૂર્તિ સમી ઉચિત રીતે આલેખાઇ છે. માનવ જીવનના ઊંડા અભ્યાસને પરિણામે 'અપંગ માનવતા' આલેખવાનો પ્રયત્ન સફળ થયો છે. બહુમોર નંદુ એની વિનયશીલતા અને ત્યાગવૃત્તિને પરિણામે સારી છાપ પાડે છે. અને 'ગોપીબાળા' મા ઉમાનો 'જગતને ઉદ્ધારવાનો નિશ્ચય અને તેમાથી પરિણમતી કાર્ય પરાયણતા' હૃદય સ્પર્શે એવાં છે. ભાઇ શશિવદને ત્રણે નાટિકાઓમા "દરેક પાત્રનો એવો કોઇ વિશિષ્ટ ગુણ પકડીને તેને" ખીલવ્યો છે. 'ભાઇ શશીવદનની કલામાં ધ્વનિ છે સારી પેઠે છે તે એટલે સુધી કે કોઇ વખતે તેમની કલામા અતિધ્વનિનો આક્ષેપ મૂકવો પડે' એમ શ્રી ડોલરરાય માંકડ કહે છે તે સાચુ છે છતા એટલુ કહેવું પડે છે કે આ નાટિકાઓ દૃશ્ય કરતાં શ્રાવ્ય વધારે છે. દૃશ્ય નાટિકાઓ તરીકે આ સફળ નહિ થાય એવો અમને ભય રહે છે. શ્રી 'શશિવદનની કલાનો આ પ્રથમ આવિર્ભાવ' ગુજરાતમાં આવકાર પામશે એમાં શક નથી.

મણુયકાવ્યોઃ પ્રયોજક શ્રી રમણલાલ નરહરિલાલ વકીલ બી એ માઉન્ટ પ્લેઝન્ટ, અંધેરી; કિંમત દોઢ રૂપીયો.

પુસ્તકના નામ ઉપરથી જ એમાં પ્રણયના કાવ્યો છે એનું સ્પષ્ટ સૂચન થાય છે અને એની પ્રસ્તાવના વાંચતાં લેખકનાં મંતવ્યો, અલ્પતા અને અણઘડો સમજી શકાવ છે લેખક પોતે સ્વીકારે છે કે "આમાના કેટલાંક કાવ્યો મ્હને સંતોષતાં નથી; કવિત્વની કસોટીએ ચઢાવતા એ અધુરાં-ઉણપભર્યાં છે, એ હું જાતેજ સ્વીકારી લઉં છું. પરંતુ પ્રત્યેક કાવ્યમા પ્રણયજીવનના અનુભવ, ભાવ વિચાર કે તરંગ છે એટલે એ કાવ્યોનો નાશ કરી પ્રણયજીવનનું એકાદ પણ-અપૂર્ણ, ઝાંખું છતા જીવન્ત-પાનું ફાડી નાખવા હૃદય ના પાડે છે." લેખકનુ આ દૃષ્ટિબિંદુ જાણ્યા પછી, આ સંગ્રહમાં કેટલેક ઠેકાણે રહેલી ક્યાશ તરફ આંગળી ચીંધવાનું અવલોકનકારની ફરજ છે.

પ્રણયનો વિષય એટલો બધો લોકપ્રિય છે કે હવે એમાં નવું કાંઇ કહેવા જેવુ રહ્યુ નથી. છતાં શ્રી. રમણ વકીલે આમાં સારી સફળતા મેળવી છે. વિષયનું મર્યાદિત ક્ષેત્ર હોઇ, એમાં એકને એક વાત જુદા સ્વરૂપમાં વારવાર કહેવા જેવું કેટલીકવાર બને છે અને એમના આ પ્રથમ પ્રયાસમા સામાન્ય રીતે કદાચ હોય એ સંભવિત છે ચૌદ પંક્તિના ગમે તે છંદમાં રચાયલાં કાવ્યોને એમણે સોનેટ કહ્યા છે. પરંતુ દરેક છંદ સાથે સોનેટનુ નામ જોડવામાં અમને તો કાંઇ અર્થ લાગતો નથી સોનેટ કાવ્ય પ્રકારની રચનામાં એમને સફળતા મળી છે આ આખાય સંગ્રહમાં અમને ૩૪ મા પૃષ્ઠ પરનું 'સૌભાગ્ય' કાવ્ય સર્વોત્કૃષ્ટ લાગ્યુ છે એમાં રહેલી કરુણ ભાવના કોઇને પણ આર્દ્ર કર્યા વિના નહિ રહે. એ કાવ્યનાં ટીપ્પણમા લેખકે લખ્યુ છે: "મનોરંજન નામના મરાઠી માસિકમા વાંચેલા એક કાવ્યનો આ સ્વતંત્ર અનુવાદ છે. મૂળ કરતાં અનુવાદ સુન્દર છે એમ એક મિત્રે કહેલુ-હું પણ એમ માનુ છુ ખરો." આવી ટીપ્પણ કરવા કરતાં જો લેખકે એ મૂળ મરાઠી કવિતાને જ ટીપ્પણમા ઉતારી હોત અને તેની સાથે આ કૃતિને સરખાવવાની વિવેચકોને તક આપી હોત તો ટીપ્પણમા લાવવા જતા આત્મ પ્રશસ્તિનો જે અતિરેક થઈ ગયો છે તે ન થાત ગુજરાતમાં કવિતા સાહિત્યમા આ સંગ્રહથી એક યુવાન કવિનો પ્રવેશ થતો જોઇ અમને આનંદ થાય છે.

પ્રતાપ. દીપોત્સવી અંકઃ તંત્રીઃ શ્રી કાલિદાસ દીક્ષિત, કણપીઠ, સુરત કિંમત ૦-૮-૦

'પ્રતાપ'ના આ વર્ષના દીવાળી અંકમાં ગુજરાતભરના સારા સારા લેખકોના, રાસ, લેખો, વાર્તાઓ વગેરે છે. શ્રીમતી ચંદ્રિકા પાઠકજી, શ્રીમતી જયમનગૌરી પાઠકજી અને સૌ. ઉર્મિલા પારેખ એ ત્રણ બહેનોની કૃતિ જોઇને અમે આનંદ પામ્યા છે આ અંકમાં વાચનયોગ્ય પણી સારી લેખાવલિઓ પ્રકટ કરવા માટે તંત્રીશ્રીને અભિનંદન ઘટે છે.

'ગુજરાતી' દીપોત્સવી અંકઃ તંત્રીઃ શા. નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેસાઈ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઇ ૧.

'ગુજરાતી' સાપ્તાહિકનો આ ૨૭ મો

દીપોત્સવી અંક દર વર્ષની માફક આ વરસે પણ સાહિત્યનાં જુદાં જુદાં અંગો ઉપરના વિવિધ લખાણોથી ભરપૂર છે વાર્તા, ઇતિહાસ, તત્વજ્ઞાન, હાસ્ય, પ્રાચીન સાહિત્ય વગેરે સબંધી લેખો ખાસ અવલોકના જેવા છે કાવ્યોમાં પણ વિવિધતા લાવવા ઠીક પ્રયાસ થયો છે. આ અંકમા અગાઉના કોઇ પણ અંક કરતાં ચિત્રો વધુ પ્રમાણમાં આપવામા આવ્યાં છે, તે સામાન્ય વાચકની પસંદગી પામ્યા વગર રહેશે નહિ ચિત્રોનો મોટો ભાગ માહિતીદર્શક તેમજ ભાવપૂર્ણ છે. આ અંક ઉપરથી અને તેનાં લખાણો ઉપરથી જાણી શકાય છે કે ગુજરાતી માત્ર જૂનુ સાહિત્ય કે જુની ઢબનું સાહિત્ય પીરસે છે એ માન્યતા આધાર વગરની છે રશિયા સબધી બે લેખો અને સામયિક ચિત્રો તેના ઉદાહરણ રૂપે ગણાવી શકાય

યુવક' ત્યાગમૂર્તિ' અંક તંત્રી' શ્રી ચુનીલાલ પુ શાહ, છુટક કિંમત આઠ આના

વિધવાઓને મહાત્મા ગાંધીજીએ ત્યાગમૂર્તિનું બિરુદ ઘણી ઉચિત રીતે આપેલ છે અને તેથી વિધવાઓ સબધે અનેક માહિતીપૂર્ણ અને વાચન યોગ્ય અંકનુ નામ ત્યાગમૂર્તિ અંક આપવામા તંત્રીએ ઔચિત્ય જાળવ્યુ છે આપણા સમાજમા વિધવાઓની દશાનો ચિતાર આપતા લેખો, વાર્તાઓ હૃદય ભેદક છે આખોયે પ્રશ્ન સમાજની ગભીર વિચારણા માગી લે છે ' યુવક ' ના તંત્રીને આવો અંક કાઢવા માટે ધન્યવાદ ઘટે છે.

શ્રીશક્તિના ગૃહવ્યવસ્થા અંકમાં ગુજરાતની બહેનોને ઉપયોગી થાય એવા ઘણા લેખો છે સેમાય તુળસીના કુડાની મહત્તા દર્શાવનારો, બાળને ઉછેરતો, ઘર ખર્ચના હિસાબ રાખવા સબંધેનો, રસોડાંની ખાખાધ દર્શાવતા એ લેખો ઘણા સારા છે. અમેરિકામા ગૃહવ્યવસ્થા કેવી છે તે દર્શાવનારો લેખ પણ માહિતીપૂર્ણ છે પૂઠા ઉપરનુ ચિત્ર જરાય શોભતુ નથી. ચિત્રકાર આકૃતિઓ સારી દોરી શક્યા નથી અને એ છાપવામા શાહીનો મેળ નથી જામ્યો. કુ અંબિકા પુરંધરનુ ચિત્ર સારૂ છે.

પાટીદાર' તંત્રી શ્રીમતી વિમળાબહેન પટેલ, પાટીદાર મન્દિર, આણંદ.

જ્ઞાતિ માસિકોનાં આગળ પડતુ સ્થાન ધરાવનાર ' પાટીદાર 'નું તંત્ર હાલમાં શ્રી નરસિંહભાઈની ગિરફ્તારીને 'અંગે તેમનાં પુત્રી શ્રીમતી વિમળાબહેનના હાથમાં છે ગઇ લડત વખતે પણ શ્રી. નરસિંહભાઇના જેલગમન દરમ્યાન તેમણે કુશળતાથી તંત્ર ચલાવ્યુ હતુ ' પાટીદાર ' માં જ્ઞાતીય પ્રશ્નોની ચર્ચા વિશદ રીતે થાય છે અને ઉદ્દામ વિચારનું એ પ્રેરક છે શ્રી નરસિંહભાઇ જેવા વિદ્વાનને હાથે તાલીમ પામેલા તેમના પુત્રી પત્રકારત્વમા યશ પામો એવી અમે અભ્યર્થના કરીએ છીએ.

ભીલ સેવામંડળ દાહોદ, નો ૮ મો વાર્ષિક હેવાલ હિન્દભરમા જાણીતા થયેલા સુપ્રસિદ્ધ દલિતસેવક શ્રી. ઠક્કરબાપાની સેવાનું ચિરજીવ ફળ તે આ સસ્થા છે ભીલ જેવી અત્યત પછાત કોમમાં તેમણે આ સંસ્થા દ્વારા જે સેવા કરી છે તે તેમની પ્રવૃત્તિનું શુભ પરિણામ છે આ મંડળને આર્થિક સહાયની ઘણી જરૂર રહે છે તે પૂરી કરવી એ ગુજરાતનાં ધનિક ભાઇ બહેનોનું કર્તવ્ય છે

સ્વીકાર' (૧) સત્યપ્રકાશ અને સ્વદેશનો દીપોત્સવી અંક (૨) શ્રી કમળાવરી સૂતિકાગ્રહ, મુંબાઇનો સાતમો વાર્ષિક હેવાલ (૩) શ્રી નડિયાદ ખડાયતા શ્રી ઉદ્યોગશાળાનો ૧૯ માસનો રીપોર્ટ.

પ્રગતિમાન મહિલા જગત્

વિવિધ મહિલા પરિષદો

કેળવણી અને સમાજસુધારાની મુંબઇની મહિલાઓની સાતમી પરિષદ ગયા માસમાં ગામદેવી, મલબારી મેમોરીયલ હોલમાં ડૉ શ્રીમતી માલિની સુખથનકરના પ્રમુખપદે મળી હતી.

શ્રીમતી ખદીજા શફી તૈયબજીએ આવકાર આપતા જણાવ્યુ કે " સ્ત્રીઓજ સ્ત્રીઓના હકકો ની સારામાં સારી હિમાયતી છે, તેથી હિંદની મહિલાઓના શિક્ષણ અને સમાજવિષયક પ્રશ્નોની વિચારણા માટે એક મધ્યસ્થ સંસ્થા શરૂ કરવાની ઘણી જરૂર છે. આ દેશમા સ્ત્રીકેળવણીના પ્રચાર સાથે આવેલી વિશાળ દષ્ટિ અને દુનીયાના સુધરેલા દેશોમાંની સ્ત્રીસ્વાતન્ત્ર્યની ચળવળને પરિણામે હિંદની સ્ત્રીઓને પોતાના હકકોનુ ભાન થાય છે. થોડાક વર્ષો ઉપર સ્ત્રીનો અવાજ આ દેશમાં જરાય સભળાતો ન હતો. પરંતુ શિક્ષણના પ્રચાર સાથે આજે સ્ત્રીઓને પોતાની જાતિની સેવા કરવામાં આગળ આવતી આપણે જોઇ શકીએ છીએ. "

ડૉ મીસીસ માલિની સુખથનકરે પ્રમુખસ્થાનેથી જણાવ્યું કે-

" મારી દષ્ટિએ આજે આપણી સમક્ષ વિચારવાના પ્રશ્નો આ છેઃ (૧) હિંદના ભાવિ બંધારણમાં સ્ત્રીઓનો દરજ્જો. (૨) સ્ત્રીઓની આર્થિક સ્વતંત્રતા. જો આપણે દેશની ધારાસભામાં પ્રવેશ મેળવીએ અને આપણને આર્થિક સ્વતંત્રતા મળે તો બીજા બધા પ્રશ્નોનો ઉકેલ કરવામાં આપણને જરાય મુશ્કેલી પડવાની નથી.

અખિલ ભારતીય મહિલા પરિષદે પુખ્તવયના સર્વને મતાધિકાર આપવાની સર્વાનુમતે માગણી કરી હતી. આપણને કાયદેસર પુરુષોના જેવો જ મતાધિકાર આપવામાં આવેલો છે; છતા વ્યવહાર રીતે ઘણીજ થોડી સ્ત્રીઓ મતાધિકારનો હક ભોગવી શકશે અત્યારે મિલ્કતની લાયકાતના ધોરણે મતાધિકારનો હક રખાયલો છે અને સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓને સ્વતંત્ર મિલ્કત કે આવક હોતી નથી એટલે તેઓ આ હક ભોગવવાથી દૂર રહે છે. એટલે પુરુષ મતદારોની સરખામણીમાં સ્ત્રી મતદારોની સંખ્યા ઘણી જ ઓછી રહે છે.

સ્ત્રીઓની આર્થિક સ્થિતિ જોતાં, જ્યાંસુધી મિલ્કતની લાયકાત ઉપર મત આપવાનો અધિકાર રહેશે ત્યાંસુધી સ્ત્રી મતદારોની સંખ્યા વધવાની નથી.

પછી ધારાસભાઓમા સ્ત્રીઓ માટે અનામત જગાઓ રાખવાનો પ્રશ્ન આવે છે. આમા પણ પરિષદે કોઇ પણ જાતની જગાઓ અનામત રાખવાની બાબતનો વિરોધ કર્યો હતો.

કોઇ પણ જાતના કોમ કે જ્ઞાતિના ભેદભાવ વિના એકસંપીથી કામ કરવા માટે આપણે મગરૂર છીએ, પરંતુ વડા પ્રધાને આપેલો કોમી ચુકાદો, જો તે અમલમાં આવશે તો સ્ત્રીઓનાં દષ્ટિબિંદુને ફેરવી નાખી તેમને કોમી ધોરણે વિચારતી કરશે અને જે કોમી ભેદભાવને આપણે દૂર રાખવા મથીએ છીએ તે કોમી ભેદભાવ સ્ત્રીઓમાં પણ વ્યાપક બનશે.

સ્ત્રીઓ અને આર્થિક સ્વતંત્રતા

સ્ત્રીઓની આર્થિક સ્વતંત્રતા એ એક સૌથી અગત્યનો પ્રશ્ન છે આજે ઘણી ઓછી સ્ત્રીઓ આર્થિક રીતે સ્વતંત્ર છે જ્યાં સુધી નહિ, ત્યા સુધી સ્ત્રીઓ કોઈ પણ પ્રકારના સુધારા આગળ વધીને કરી શકનાર નથી. આને માટે આપણે, સ્ત્રીઓને અત્યંત અન્યાયકર્તા હાલના વારસા હકમાં સુધારો કરવાની જરૂર છે. વડી ધારાસભામાથી હિંદુ વિધવાઓના વારસા હકનો ખરડો ઉડી ગયો છે. એ બતાવે છે કે સ્ત્રીઓનું દષ્ટિબિંદુ રજુ કરવા માટે વડી ધારાસભામાં સ્ત્રી પ્રતિનિધિ હોવાની જરૂર છે.

પ્રાથમિક શાળાઓમાં છોકરીઓને ફરજીઆત શારીરિક કેળવણી આપવાનું કાર્ય ઉપાડી લેવા માટે એક સમિતિ નીમવાની હું સૂચના કરું છું. કોલેજમાં ફરજીઆત શારીરિક કેળવણીનો યુનિવર્સીટીએ સ્વીકાર કર્યો પરંતુ જો આપણે એને અસરકારક જ બનાવવી હોય તો એને શરૂઆતથી જ અમલમાં મૂકવી જોઇએ.

ફરજીઆત પ્રાથમિક કેળવણીનો પ્રશ્ન પણ એટલો જ અગત્યનો છે એના ઉપર જ આપણી ભાવિ પ્રગતિનો આધાર છે વળી અસ્પૃશ્યતા નિવારણનો સામાજીક પ્રશ્ન પણ આપણે માટે અત્યંત અગત્યનો છે આ અનિષ્ટ નાબુદ કરવા માટે આપણે કોઇ વ્યવહારૂ માર્ગ શોધવો જ રહ્યો છેલ્લે કોમી એકતાનો પ્રશ્ન પણ આપણી સમક્ષ છે આપણે પત્ની, માતા અને બહેન તરીકે સુલેહ-શાન્તિનો સંદેશ પુરૂષોને પહોંચાડવાનો છે "

પહેલો ઠરાવ હિંદુ વિધવાઓને વારસા હક્ક આપવાના ખરડાના સિદ્ધાંતને ટેકો આપતો અને દેશભરની સ્ત્રીઓને આ મિલ્કતના હકનો કાયદેસર સ્વીકાર કરાવવાની ચળવળ કરવાનું જણાવતો પ્રમુખ સ્થાનેથી પસાર થયો હતો.

ધારાસભામાં કોમી ધોરણે સ્ત્રીઓ માટે જુદી જગાઓ અનામત રાખવાનો વિરોધ કરતો ઠરાવ પ્રમુખસ્થાનેથી મૂકાયો હતો. મીસ બહાદુરજીએ ભીખારીઓનો પ્રશ્ન ઉપાડી લઇ તે માટે યોગ્ય ઉપાય યોજવા સરકાર અને મ્યુનીસિપાલીટીને વિનતિ કરતો ઠરાવ મૂક્યો હતો તે મીસીસ નગરકર, મીસ રૂસ્તમજી, અને મીસીસ હીરાભાઇ તાતાના ટેકાથી પસાર થયો હતો.

શ્રી હંસાબહેન મહેતાએ અસ્પૃશ્યતાની સંસ્થાનો સખ્ત તિરસ્કાર કરતો અને તેના નિવારણ માટે વ્યવહારૂ પગલાં લેવાની જરૂર સૂચવતો ઠરાવ મૂક્યો હતો; તે ડૉ. મીસ ઇન્જિનીયરના ટેકાથી પસાર થયો હતો.

આ ઉપરાંત અસ્તાચાન પ્રકારનો ઠરાવ કરી, અને અખિલ ભારતીય મહિલા પરિષદની આગામી બેઠક માટે પ્રતિનિધિઓ ચૂંટયા બાદ પરિષદ વિસર્જન થઇ હતી.

✠

હિંદની મહિલાઓનો જોશ

કરાંચીમાં મળેલી સિંધની મહિલાઓની પરિષદનાં પ્રમુખસ્થાનેથી લાહોરવાળા બેગમ અબ્દુલ કાદીરે હિંદની સ્ત્રીઓમાં આવેલી જાગૃતિનો ઉલ્લેખ કરી જણાવ્યું કે રાજકારણના ક્ષેત્રમા પડેલી હિંદની મહિલાઓએ જે હિંમત બતાવી છે તેથી માત્ર હિંદ જ ચકિત થયું નથી પરંતુ તેમના આત્મભોગે આખી સુધરેલી દુનિયાને ચમકાવી નાખી છે બાલશિક્ષણ સંબંધમાં તેમણે કહ્યું છોકરાઓને અપાય છે તેવી જ કેળવણી છોકરીઓને પણ અપાય છે પરંતુ છોકરીઓ માટે જુદો પણ વધુ ઉપયોગી અભ્યાસક્રમ હોવાની જરૂર છે. હાલની શિક્ષણપ્રથા જ ઘણી ક્ષતિવાળી છે અને તેમાં ઘણા સુધારા કરવાની જરૂર છે પુરૂષોના માર્ગમાં જ સ્ત્રીઓને પણ શા માટે ખેંચવામાં આવે છે ? સ્ત્રીઓ પોતે જ પોતાનું ધ્યેય સિદ્ધ કરી શકે એવા નવા માર્ગ તરફ તેમને શા માટે વાળવામા નથી આવતી ? સ્ત્રીઓને કાયદેસર વારસા હક મળવાની ઘણી જરૂર છે હિંદુ અને મુસ્લિમોના ઝઘડાને પરિણામે હિંદનું વાતાવરણ વારંવાર વિષમય બને છે રાજકીય પ્રગતિમાં પણ આથી હરકત નડે છે. તો બહેનો અને માતાઓ ધારે તો પોતાનાં બાળકોને આવા ભેદભાવોનો ખ્યાલ સુદ્ધા ન લાવવા દે અને તો જ ભાવિ અત્યારના કરતા ઘણું સારૂ બની શકે

✠

ગુજરાત સ્ત્રી મતદાર મંડળ

અમદાવાદમા તા. ૨ જી નવેમ્બરે, ગુજરાતની સ્ત્રી મતદાર મંડળની સભા શ્રીમતી સવિતાબ્હેન ત્રીવેદીના પ્રમુખપદ મેતીબાઈ કાપડીઆ હોલમાં મળી હતી. તેમાં સ્ત્રીઓએ સારી સંખ્યામા હાજરી આપી હતી આ સભામાં નીચે મુજબનો ઠરાવો પસાર કરવામા આવ્યા હતા

(૧) આ સભા હિંદુ કોમે કહેવાતા અસ્પૃશ્યો તરફ કરેલા અન્યાયોને વખોડી કાઢે છે અને ગાંધીજીએ આપેલી તકનો પુરેપુરો લાભ લેવાની હિંદુ કોમને વિનંતી કરે છે

(૨) આ સભા સ્ત્રીઓને કોમી ચુકાદામા આપવામા આવેલા એવાદેશ મતદાર મંડળોને

વખોડી કાઢે છે અને એમ માને છે કે સ્ત્રીઓ માટેના મતદાર મંડળો કોમીવાદ ઉપર રચાયા છે તે અયોગ્ય છે.

(૩) આ સભા શારદા એક્ટનો ભંગ ન થાય તેમજ બાળલગ્ન થતાં અટકે તેટલા માટે શારદા એક્ટમાં સુધારો કરવા વડી ધારાસભાના સભ્યોને વિનતી કરે છે.

(૪) (અ) શારદા એક્ટનો અમલ થાય તેટલા માટે આ સભા મેજીસ્ટ્રેટોને વિનંતી કરે છે કે તેમણે આવા કેસોમાં દંડ ઉપરાંત સજાઓ પણ કરવી.

(બ) બાળલગ્નની આવી પ્રથા નાબુદ કરવા આ સભા મુંબઈ યુનીવર્સીટીને વિનતી કરે છે કે પરણેલા વિદ્યાર્થીઓને કોલેજોમાં દાખલ નહીં કરવાનો અને તેમને શિષ્યવૃત્તિ નહીં આપવાનો ઠરાવ કરવો આ ઠરાવ થયા પછી પાંચ વર્ષે અમલમાં મુકવાની સૂચના કરવામાં આવે છે.

(૫) આ સભા એવા અભિપ્રાયની છે કે બધા હિંદુઓને લગતા કાયદામા છુટાછેડા માટેની કલમ ઉમેરવી, અને લગ્ન તેમજ છુટાછેડા માટે સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોને સરખો ન્યાય આપતી કલમો ઉમેરવી. આ સભા વડોદરા રાજ્યે લીધેલાં આવાં પગલાં માટે તેને ધન્યવાદ આપે છે.

(૬) આ સભાનો એવો અભિપ્રાય છે કે વિધવા વિવાહની છુટથી બાળકોને મારી નાંખવાના અને ગર્ભપાતના બનાવો ઓછા થશે

(૭) આ સભા એવી ભલામણ કરે છે કે ગરીબાઈ અને અજ્ઞાનતાથી અવળે માર્ગે થઈ ગએલી ન્હાની બાળાઓ અને સ્ત્રીઓ માટે રેસ્કયુ હાઉસ જુદે જુદે ઠેકાણે સ્થાપવાં મુબાઈ અને વડોદરાને તેમના આવા રેસ્કયુ હાઉસો માટે આ સભા અભિનંદન આપે છે

(૮) આ સભા નોંધ લે છે કે સરકારે અજ્ઞાનતા નાબુદ કરવા માટે ખાસ પ્રયત્નો કર્યા નથી અને તેથી સરકારને વિનતિ કરે છે કે તેણે મફત અને ફરજીયાત કેળવણી દાખલ કરવી. અને આમ-વર્ગને માટે પુખ્ત વયે કેળવણી મળે એવાં પગલા લેવા જોઈએ

✠

મહિલા સ્વદેશી પરિષદ કરાચીના હિન્દી ખરીદ સંઘ તરફથી ગયા માસમાં મહિલાઓની સ્વદેશી પરિષદ કુમારી વિનોદિની નીલકંઠના પ્રમુખપદે મળી હતી. તેમાં રાષ્ટ્રીય એક્તા સ્થાપવા માટેના પ્રયાસો કરવા માટે પંડિત માલવીયાજી, મૌ શૌકતઅલીને અભિનંદન આપતો, એતા પરિષદમાં સ્ત્રીઓને ન આમંત્રવા માટે દિલગિરિ દર્શાવતો, જુદા મતદાર મંડળની યોજના સ્ત્રીઓ માન્ય નહિ રાખે એવી ચેતવણી આપતો, તેમજ સ્ત્રીઓને સ્વદેશી કાપડ વાપરવાનો આગ્રહ કરતા ઠરાવો થયા હતા. અસ્પૃશ્યતા નિવારણનો પણ ઠરાવ થયો હતો.

✠

કોલાબા મહિલા સમાજનું ૪ થુ વાર્ષિક અધિવેશન કુમારી બાલુતાઈ ખરેનાં પ્રમુખપદે ઓક્ટોબરમાં ભરાયું હતું. તેમા છોકરા છોકરીઓ માટે પ્રાથમિક કેળવણી ફરજીયાત કરવાનો, શારીરિક તાલીમ દરેક શાળામાં ફરજીયાત કરવાનો અને તેને માટે તાલીમ પામેલા શિક્ષકોને દરેક શાળામાં રોકવાનો ઠરાવ કર્યો છે. બાલલગ્ન, અસ્પૃશ્યતા નિવારણ, વગેરેને લગતા ઠરાવો પણ થયા હતા.

✠

નાશિક જીલ્લા મહિલા પરિષદ ઓકટોબરની આખરે નાગપુરની સ્ત્રીઓની કોલેજનાં પ્રિન્સિપાલ મીસીસ તાંબેનાં પ્રમુખપદે મળી હતી. શ્રીમતી નલિનીબાઈ ચાંદવડકરે પ્રતિનિધિઓનો સત્કાર કર્યો હતો શ્રીમતી તાંબેએ પ્રમુખસ્થાનેથી કહ્યુ કે કન્યાશાળાઓ કરતા છોકરાઓની નિશાળોની સંખ્યા ઘણી મોટી છે, એ બતાવે છે કે છોકરીઓના શિક્ષણમાં ઘણો સુધારો કરવાની જરૂર છે હાલની આર્થિક તંગીને કારણે છોકરા છોકરીઓ માટેની જુદી સંસ્થાઓ કાઢી નાખવી જોઈએ. આગામી સુધારાઓમાં સ્ત્રીઓએ અમલનો ભાગ માગવાનો છે એટલે શિક્ષણ તરફ તેમને બેદરકાર રહેવુ ન જોઈએ છેવટે તેમણે અસ્પૃશ્યતા નિવારણ માટે વિનતિ કરી હતી.

અસ્પૃશ્યતા નિવારણને લગતો તેમજ ૭ થી ૧૧ વર્ષના છોકરા છોકરીઓ માટે પ્રાથમિક કેળવણી ફરજીયાત કરવાની ભલામણ કરતા ઠરાવો થયા હતા.

✠

ત્રાવણકોર મહિલા પરિષદ" ગયા માસમાં ત્રિવેન્દ્રમ ખાતે મીસીસ એરટીનનાં પ્રમુખપદે ભરાઇ હતી તેણે આસરોમાં હમોને સાવરેશર કરાવવા માટે સીવીલ મેરેજ એક્ટ પસાર કરવાની માંગણી કરતો ઠરાવ ૭૭ વિ. ૨૫ મતે પસાર કરી લીધો હતો. રાજ્ય પ્રકરણમાં ભાગ લેતા બહેનો માટે જુદી સંસ્થા સ્થાપવાનો પણ ઠરાવ થયો છે.

✠

મધ્યપ્રાંત (દક્ષિણ) મહિલા પરિષદ: ઓકટોબર માસમાં શ્રીમતી યમુના હિરોકરનાં પ્રમુખપદે મળી હતી. પ્રમુખબહેને પોતાના ભાષણમાં સ્ત્રીઓને લગતા પ્રશ્નોની સવિસ્તર ચર્ચા કરી હતી. તેમણે અસ્પૃશ્યતા નિવારણ માટે ઓછા ભાગ્યશાળી વર્ગોની હિમાયત કરી હતી તેમજ પુખ્તવય મતાધિકાર અને ખેતી ખાતા ઉપર ભાર મૂક્યો હતો. પરિષદમાં ૨૦૦ બહેનોએ ભાગ લીધો હતો. પરિષદે ઘણા ઠરાવો કર્યા હતા તેમાં સરકારને પુનિતચિંતીનો સ્વીકાર કરવાની વિનંતિ કરતો, પુખ્તવયના છોકરાને ફરજીઆત શિક્ષણ આપવાનો અને સ્ત્રીઓને સંતતિ નિયમનનું જ્ઞાન આપવાના ઠરાવો થયા હતા.

✠

માટે મંદિરો ખુલ્લાં કરવાની જરૂર દર્શાવતા ઠરાવો થયા હતા.

✠

લખનૌમાં અખિલ મહિલા પરિષદ: અખિલ ભારતીય મહિલા પરિષદની લખનૌ શાખાની ૯મી વાર્ષિક બેઠક લખનૌ ખાતે તા. ૨૨ મી ઓકટોબરે, શ્રીમતી ઇ. એમ. નન્દાવરીના પ્રમુખપદે ભરાઇ હતી. શ્રીમતી નાણાવટીએ પ્રમુખ સ્થાનેથી કહ્યું "અમારી મહિલાઓએ પડદો ફેંકી દઇને પુરૂષો સાથેના ભાવનાઓ કાઢી નાખવાનું જે સાહસ કર્યું" છે તે માટે હું તેમને અભિનંદન આપું છું. સામાજિક, રાજનૈતિક અને નૈતિક દૃષ્ટિએ આગળ આવવા ઇચ્છતું કોઇ પણ રાષ્ટ્ર પોતાના અર્ધા ભાગને (સ્ત્રી જાતિને) અશિક્ષિત, નિરક્ષર અને પડદામાં નહિ રાખી શકે. મહાત્મા ગાંધીજી છેલ્લા ૨૦ વર્ષોથી વધુ ને વધુ સામાજિક અને રાજનૈતિક કાર્ય કરી રહ્યા છે. અત્યારે તેમણે પોતાના ઉપવાસ દ્વારા એવું મોટું સામાજિક કાર્ય કર્યું છે કે જે સામાન્ય પરિસ્થિતિમાં વર્ષોમાં પણ ન થઇ શકત. એમના પ્રયત્નને પરિણામે ઉચ્ચ જાતિના હિન્દુઓ અને અસ્પૃશ્ય વર્ગના હિન્દુઓ વચ્ચેનાં ભેદ મિટાવી દેવાનો પ્રબળ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. મુસલમાનોને પણ એવી જ રીતે અપનાવવા

સ્ત્રીઓએ હવે દેશના રાજનૈતિક, સામાજીક અને નાગરિક જીવનમા ભાગ લેવાનો છે તેમણે હવે પતિઓને ચાતુર્ય અને સહાનુભૂતિ પૂર્વક સાથ આપવો જોઈએ એ બધી બાબત માટે આપણા ગૃહજીવન સુધારવાની જરૂર છે ”

પરિષદે, સયુક્તપ્રાતની ધારાસભામા સ્ત્રીઓના અનીતિ માટે થતા વેપારને દાબી દેવા માટેના ખરડાને સંપૂર્ણ ટેકો આપતો, બાળલગ્ન પ્રતિબધક કાયદાનો અમલ સખ્તાઈથી કરવાનો, સ્ત્રીઓ માટે શિક્ષણવર્ગો દાખલ કરવાના વગેરે ઠરાવો પસાર કર્યા હતા.

કૃષ્ણાજીલ્લા મહિલા પરિષદ ગયા માસમા શ્રીમતી આદિ પુડી વસુન્ધરા દેવી એમ. એ બી એસ. સી. (લડન) એફ. સી એસ. ના પ્રમુખપદે મળી હતી તેણે અસ્પૃશ્યતા નિવારણનો, છોકરીઓ માટે ફરજીઆત પ્રાથમિક કેળવણી દાખલ કરવાનો, સ્ત્રીઓ માટે કોલેજ સ્થાપવાનો અને શારદા કાયદાનો ભગ કરનાર સામે દાવો માંડતા રૂા ૧૦૦ની રકમ અનામત મૂકવાની પ્રથા કાઢી નાખવાનો, પરદાની પ્રથા નાબૂદ કરવાનો, વિધવા પુનર્લગ્નને ઉત્તેજન આપવાનો તેમજ દાયજાની પ્રથા નાબૂદ કરવાના ઠરાવો કર્યા હતા

આરબ મહિલા પરિષદઃ ઓક્ટોબર માસની આખરે બગદાદમાં આરબ મહિલા પરિષદ ભરાઇ હતી. વડા પ્રધાનનાં પત્ની મેડમ નૂરી પાશાએ પ્રતિનિધિઓનો સત્કાર કર્યો હતો મેડમ હનીફી બે, યુરોપીયન મહિલાઓ વગેરેએ પરિષદમા ભાગ લીધો હતો પરિષદનુ પ્રમુખસ્થાન જાણીતાં સીરીયન સ્ત્રી-સ્વાતન્ત્ર્યવાદી મેડમ નૂર હમ્મદાએ લીધુ હતું. ઇરાક, સીરીયા, ઈજીપ્ત અને પેલેસ્ટાઇને તેમને અનુમોદન આપ્યુ હતુ. કેળવણી-ખાતાના ડીરેક્ટર જનરલે પ્રતિનિધિઓનો સત્કાર કર્યો હતો. તે માટે મેડમ નૂર હમ્મદા, મેડમ હૈદર વગેરેએ આભાર માન્યો હતો પરિષદનું સૌથી આકર્ષક અગ એ હતુ કે મેડમ ખાનીબ નામની એક યુવાન ઇરાકી છોકરીએ, પરદો રાખ્યા વિના, અને પશ્ચિમનો પોશાક ધારણ કરી, ઇસ્લામ સ્ત્રીઓની પ્રગતિમા આડે આવે છે કે કેમ એ પ્રશ્ન પર પહેલીજ વાર ભાષણ કર્યું હતુ. આ ઉપરાત બીજો પણ કેટલોક કાર્યક્રમ ગોઠવાયો હતો

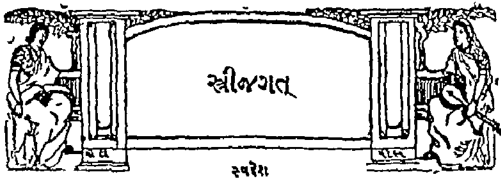
શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ

સ્ત્રીવિદ્યાલયની વાર્ષિક પરીક્ષાના પરિણામમાં ઉમેરો

પ્રથમ વર્ષઃ—

(૯) કુ દમયંતી ગજ્જર

નોંધ—આ ઉપરાંત કુ. પ્રમીલા પેમાસ્ટરને વ્યાયામની પરીક્ષામાં ગેરહાજર હતા તેથી તે વિષયની પરીક્ષા ફરી આપવાની શરતે દ્વિતીય વર્ષના વર્ગમા ચઢાવવામા આવ્યાં છે

સ્વદેશ

ગુજરાતી સ્ત્રીસહકારી મંડળ મુંબાઈની આ ઉપયોગી સંસ્થા તરફથી સેન્ડહર્સ્ટ રોડ ઉપર સ્વદેશી સ્ટોર્સ ચાલે છે સંસ્થાના વાર્ષિક નિવેદન પરથી જણાય છે કે સંસ્થાએ પોતાના ભંડાર દ્વારા સામાન્ય કુટુંબો ઉપરાંત હિન્દુ તેમજ પારસી ખાનદાન કુટુંબોમાં સ્વદેશીનો સંદેશ પહોંચાડ્યો છે આ વર્ષે સ્ટોર્સે રૂા. ૧૨૮૬-૬-૪ નો નફો કર્યો છે. અને સમિતિએ શેર હોલ્ડરોને વ્યાજ વહેંચ્યું છે આ વર્ષે સ્ટોર્સની જગાં વધારી એની ખીલવણી કરવામાં આવી છે આ સફળતા સંસ્થાના પ્રમુખ શ્રીમતી હંસાબહેન મહેતા, મંત્રીઓ શ્રીમતી લીલાવતી બેંકર અને શ્રીમતી નીલમ દેસાઈ વગેરેના પ્રયત્નને આભારી છે

પરીક્ષાનાં પરિણામ: મુંબાઈ યુનિવર્સીટી પરીક્ષાઓમાં નીચે મુજબ બહેનો ઉતીર્ણ થયાં છે:—

બીજી એલએલ બી (બીજો વર્ગ) (૧) પરવીઝ નોશીરવાન દુબાસ, (૨) શીરીન ધનજીશા ભાભી, (૩) હોમાઈ જમશેદજી શેઠના

બી એ.; (૧) મનહરિની મહેતા, (૨) શ્રીમતી ગોપાળભાઈ મહેતા, (૩) સુમતિ ગોખલે, (૪) સરોજિની પુરષોત્તમ હરીશ્ચિન્દ્ર, (૫) ઇન્દિરા નારાયણ માંજરેકર, (૬) રતી ખરેગામવાળા, (૭) પીલા અરદેશર નગરવાળા

કુ હીરાબાઈ પટેલ યુનાઈટેડ કીંગડમની શિષ્યવૃત્તિ મેળવી વધુ ડાક્તરી અભ્યાસ માટે યુરોપ ગયાં છે.

હાય ગરીબી! મુંબાઈમાં કામાઠીપુરામાં રહેતી ખુરશેદી નામની ૧૪ સ્ત્રીએ ગરીબીને લીધે કંટાળી જઈ પોતાના શરીર ઉપર ક્યાસલેટ છાંટી આપઘાત કર્યો

સ્વ. શ્રીમતી કુસુમબહેન માળવી સુરતની બાલિકાસમાજના સ્થાપક શ્રીમતી કુસુમબહેન સુંદરલાલ માળવીનું અવસાન ગઈ તા ૪ થીએ થયું છે બાલિકાસમાજના વ્યવસ્થાપક તરીકે છેલ્લાં બે વર્ષથી તેઓ કામ કરતાં હતાં અને મીલનસાર તેમજ હસમુખા સ્વભાવથી સમાજની વિદ્યાર્થીનીઓમાં અત્યંત પ્રિય થઈ પડયાં હતાં પ્રભુ, તેમના આત્માને શાન્તિ અનુભવાવે !

જ્ઞાતિ-પેટા જ્ઞાતિઓમાં લગ્નવ્યવહાર: ગુજરાતી હિન્દુ જ્ઞાતિમાં લગ્નવ્યવહાર જ્ઞાતિ કે પેટા જ્ઞાતિમાં થાય છે અને તે ઉપરાંત ઘણીખરી જ્ઞાતિઓ અને પેટા જ્ઞાતિઓમાં ગોળ બાંધેલા હોય છે અને તેની બહાર કન્યાનું લગ્ન થઈ શકતું નથી આથી ઘણીવાર લાયક વર કે કન્યા મેળવવાની મુશ્કેલી પડે છે આ પરિસ્થિતિ દૂર કરવા માટે ના બાપક્બાડ સરકારે રા બ ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈનાં પ્રમુખપદે તપાસ સમિતિ નીમી છે.

શ્રી ખડાયતા ભગિની સમાજનો રાસોત્સવ અમદાવાદના શ્રી ખડાયતા ભગિની સમાજ તરફથી વાર્ષિક રાસોત્સવનો કાર્યક્રમ મંગળવાર તા. ૧૫ મી નવેમ્બર ૧૯૩૨, કાર્તિક વદ બીજને રોજ રાતના આઠથી દશ સુધી મણિલાલ મેનશન્યામાં રાખવામાં આવ્યો હતો આશરે હજારેક સ્ત્રીઓ અને બે હજારેક પુરષોએ હાજરી આપી હતી મેનશન્યાના વચલા ચોગાનને રંગોળ, આસોપાલવ, વાવટા ને વીજળીની રોશનીથી શણગારવામાં આવ્યું હતું. ફરતી ત્રણે માળની અગાશીઓ માનવમેદનીથી ચિક્કાર ભરાઈ ગઈ હતી.

બરાબર આઠ વાગે પ્રાર્થનાથી કાર્યક્રમની શરૂઆત કરવામાં આવી ‘ મંદિર નાનાલાલ, શ્રી

જનાર્દન પ્રભાસ્કર, શ્રી કેશવ હ. ગેડ અને શ્રી શાંતિકુમાર પંડયાના રાસ ચૂંટી કાઢવામાં આવ્યા હતા. તેમાં 'માથા લગાડી' ને 'ગેલી મહીઆરણ' એ બે રાસ ઠીક દીપી ઉઠયા હતા 'માથા લગાડી' રાસ આ અંકમાં અન્યત્ર છપાયેલ છે નાનકડાં જયાબહેને કૃષ્ણનું કામ સારી રીતે કરી બતાવ્યું હતું 'મહીઆરણ'ના ગરબામાં વચ્ચેના સ્તંભપર મુકેલો ગરબો ફરતો રાખવાની યોજના ખાસ આકર્ષક હતી વચમાં સમાજનાં મંત્રી શ્રી ભાનુમતિ ચોકસીએ ગીત ગાયું હતુ. ખાસ કરીને દસ વર્ષની અંદરની વયની કન્યાઓએ શ્રી. કેશવ હ. ગેડના નવા લખાતા 'વીરપૂજા' નામના નાટકમાંથી 'અમે તો કેસરીના બાળ'નું ગીત હાવભાવ સાથે ગાઇ તેને સુંદર ન્યાય આપ્યો હતો આ ગીત પણ આ અંકમાં અન્યત્ર છપાયેલ છે

પાલણપુરની ઉપયોગી સ્ત્રીશિક્ષણ સંસ્થા શ્રી પાલણપુર લુકાગચ્છ જૈન કન્યા મહિલા શાળાનો રજતોત્સવ તા ૧૩-૧૪-૧૫-૧૬ મી ઓકટોબરે ઉજવાયો હતો. તેને અંગે પ્રદર્શન, ગરબા-સંવાદ, ભરતગૂંથણ પાકશાસ્ત્ર અને તકલીની હરિફાઇ, અને છેલ્લે પારિતોષિકો આપવાનો મેળાવડો એટલા કાર્યક્રમ રાખવામા આવ્યો હતો મહોત્સવમા શાળાની જુની તેમજ હાલની વિદ્યાર્થીનીઓએ ભાગ લીધો હતો ભરત શિવણના પ્રદર્શનમા હોસ્પીટલ તરફથી એક સુવાવડનો ઓરડો યોજવામા આવ્યો હતો. તેમજ મોન્ટીસોરી પધ્ધતિ પ્રમાણેનું બાલમંદિર ગોઠવાયું હતું પાકશાસ્ત્રની હરિફાઇ એ એક ઉત્તેજન પાત્ર કાર્યક્રમ હતો હરિફાઇમા ૩૪ બાળાઓએ ભાગ લઈ જુદી જુદી જાતની વાનીઓ તૈયાર કરી હતી છેલ્લે દિવસે શ્રી મણીદાસ મોતીભાઇ મહેતાને પ્રમુખ પદે પારિતોષિક સમારંભ યોજાયો હતો તેમા સંસ્થાનાં હેડમીસ્ટ્રેસ શ્રીમતી હીરાબહેન કે મોદીએ સ્ત્રી કેળવણી વિષેના પોતાના વિચારો જણાવતું ભાષણ કર્યું હતુ. તેમણે સ્ત્રીઓને ઉચ્ચતર શિક્ષણ આપવાની હિમાયત કરી હતી પારિતોષિકો અપાયા બાદ, રાત્રે સીનેમા રખાયો હતો અને મહોત્સવનું સફળ વિસર્જન થયુ હતું આ ઉપયોગી શ્રી સંસ્થાને અમે વિશેષ ઉજ્જ્વળ કારકિર્દિ તેના રજતોત્સવ પ્રસંગે ઇચ્છીએ છીએ

કુ વિનોદિની નીલકંઠને માનપત્ર: કરાંચીમાં હિન્દી ખરીદો સંઘ તરફથી ભરવામાં આવેલી ઑધી મહિલા પરિષદનું પ્રમુખસ્થાન લેવા આવેલાં કુમારી વિનોદિની નીલકંઠને ગઇ તા ૮ મી એ કરાંચીની ગુજરાતી બહેનોએ માનપત્ર આપ્યુ હતુ માનપત્રનો જવાબ આપતા આભાર માનો કુ વિનોદિની બહેને જણાવ્યું હતું કે; "ઉલ્લા કેટલાયે વર્ષો થયા સ્ત્રી સુધારણા માટેના વિચારો ચાલ્યા કરે છે સ્ત્રીઓએ બહાર આવવુ જોઇએ સ્ત્રીઓએ સમાજ સુધારામાં ફાળો આપવો જોઇએ, સ્ત્રીએ પડદા કાઢી નાખવા જોઇએ વગેરે અનેક વર્ષોથી કહેવાઇ રહ્યુ છે પણ મહાત્માજીના એક શબ્દે બહેનો બહાર નીકળી આવી છે. ગાંધીનો સાચો સંદેશો આપણે ખાદી પહેરીનેજ ઝીલી શકીએ. સ્ત્રીઓની હલકી દશા માટે પુરૂષો જવાબદાર છે, એમ ઘણા કબુલ કરે છે. પણ આપણે શા માટે પુરૂષો પર આધાર રાખી વાટ જોવી ? શું આપણામા તાકાત નથી ? આપણે જાતે મેળવી લેવું જોઇએ. આપણે સૌથી ખરાબ સડો બાળલગ્નનો છે આમાં મોટો દોષ સ્ત્રીઓનો જ છે બહેનોને જ લહાવા લેવાનુ, ઘરેણા સોહાવવાનું અને સારા સારા લુગડા પહેરી મહાલવાનું જોઇતું હોય છે ધારાસભામા આ સબંધી કાયદો કરવાનું પુરૂષોને કહેવા કરતા આપણે પુરૂષોને કહેવુ જોઇએ કે તમે હઠી જાવ, એ કામ અમારૂં છે અમે તે કરી લઇશું. આપણે પોતાપર વિશ્વાસ રાખી કામ કરવુ જોઇએ બીજો અધમ સડો ઘુંઘટનો છે ઘુંઘટ એ આપણી માનસિક નબળાઇ દાખવે છે શા માટે આપણે પુરૂષોને જોઇ ડરવું જોઇએ ? આપણે તો શક્તિનો અવતાર છીએ. ઘુંઘટ ખોલી નાખો ને બહાર આવો. બીજા બધા દેશોની અંદર સ્ત્રીઓ પુરૂષોને હઠાવી આગળ વધી રહી છે ત્યારે આપણા દેશમા દશ હજારે ચાર સ્ત્રીઓને અક્ષરજ્ઞાન છે. એ શરમ ઉપજાવે એવી વાત છે આ સ્થિતિ દૂર કરવા દરેક સ્ત્રીએ પ્રતિજ્ઞા કરવી જોઇએ કે દરેક વર્ષે તે એક એક સ્ત્રીને લખતાં વાંચતા શીખવશે

મને તો આ બાબત પર કે કોઈપણ બાબતપર પુરૂષોપર આધાર રાખવાનું ગમતું નથી આપણે જ તે કરી લેવું જોઈએ દુનીયામાં ઉચું માથું રાખી ફરવું હોય તો આપણે જાતે બધું કરી લેવું જોઈએ " ।

પારસી ગ્રેજ્યુએટ નાગપુરના સ્વ. ખા. બ. બી. પી. બહેરામજીના પુત્ર શ્રી પી. બહેરામજીએ ઇન્દોરનો એક જાણીતા બ્રાહ્મણ કુટુંબના પુત્રી શ્રીમતી સુશીલાબાઈ મ-ડમોવકર સાથે લગ્ન કર્યાં છે

મુસ્લિમ સ્ત્રીઓમાં જાગૃતિ: અખિલ ભારતીય મુસ્લીમ મહિલા પરિષદ મારચા ઓકટો-બરમાં ભરાઈ હતી, તેમાં બેગમ સાહેબા મહમદઅલી અને મૌલાના અબુલકલામ આઝાદના બહેને હાજરી આપી હતી. પરિષદે બધી કોમો-માંથી અસ્પૃશ્યતાની લાગણી નાબુદ કરવાનો, ઉજનો પરિષદ માટે મૌલાનાઓ અબુલકલામ આઝાદ અને શૌકતઅલીને અભિનંદન આપતો, સ્થાનિક મંડળોને વધુ કન્યાશાળાઓ સ્થાપવાની વિનતિ કરતો, ગરીબ છો-કરીઓ માટે પોતાની આવકનો ૧ ટકો આપવાની માગણી કરતો અને દેશસેવા માટે શિક્ષિત મુસ્લીમ સ્ત્રીઓની એક સંસ્થા સ્થાપવાનું જણાવતા ઠરાવો કર્યા હતા

મંદિર પ્રવેશ માટે. અમેરિકાના કવિ મી. જ્યોર્જ મે ઘુડની પુત્રી મીસ નીલા મે ગુરૂ મ્હૈસુરના શક્તિ મંદિરમાં જો તેને પ્રવેશ કરવા દેવામાં ન આવે તો મરણ પર્યંત ઉપવાસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે મીસ નીલાએ હિન્દુ ધર્મ સ્વીકારી નીલાનાગિની નામ ધારણ કર્યું છે તે ઘણા હિન્દુમંદિરોમાં જઈ આવી છે, પરંતુ મ્હૈસુરના શક્તિમંદિરમાં તેને પ્રવેશવા દીધી નથી

જીવલેણ સ્ટવ (૧) બારીવલીમાં સુંદર-બાઈ કરસનદાસ ગયા માસમાં રસોઈ કરતાં પ્રાયમસથી દાઝી મરણ પામ્યા (૨) મુંબાઈમાં ચિંચબંદર ખાતે કંતાબાઈ કરસનદાસ નામની ૧૦ વર્ષની બહેન પ્રાયમસ પર રસોઈ તૈયાર કરતાં ઓકટોબરની આખરે મરણ પામી (૩) સગડીથી દાઝી સળ-ગી જતાં મુંબાઈમાં મોંઘીબાઈ નામની ૨૦ વર્ષની સ્ત્રી ગયા માસમાં મરણ પામી (૪) મુંબાઈમાં બીખાઈજી શાપુરજી હોરમસજી નામનાં ૮૦ વર્ષનાં પારસી ડોસીમા સ્ટવ સળ-ગાવવા જતાં દાઝી મરણ પામ્યાં.

મહીલાઓ. કોકો-નાડાની પી. આર. કોલેજના અ મેઠના અધ્યાપક શ્રી બીનોદ ભૂષણ રક્ષિતનાં પત્ની શ્રીમતી સ્નેહશોભના ર-ક્ષિત એજ સંસ્થામાં અ મેઠના અધ્યાપિકા નિ-મણાં છે (૨) સુરતના વનિતા વિશ્રામનો પારિતોષિક સમારંભ ગયા માસમાં - શ્રીમતી મોતીબાઈ માધવજી ઠાકરસીનાં પ્રમુખપદે હતો (૩) મદ્રાસમાં હિન્દી સ્ત્રીઓની એસોસી-એશન તરફથી ગયા માસમાં સ્ત્રીઓની એક સભા મળી હતી તેણે એકતા પરિષદની સફળતા ઇચ્છતો, ઠરાવ કર્યો હતો. શ્રીમતી હમીદ અલીએ

બાપુજી અને બાળકો

ખારમા શ્રી મોન્ટીસોરી બાલમંદીર ચાલે છે એ બાલમંદીરનાં બાળકોએ મ. ગાંધીજીને ઉપવાસ છોડ્યા બાદ નીચેનો પત્ર લખ્યો હતો

" પૂ. બાપુજી,

તમે ઉપવાસ છોડ્યા ને ખાવા માંડ્યું તે જાણી અમને મઝા પડી. શરીર સાચવજો

છુટો ત્યારે નક્કી બાલમંદીરમાં વાર્તા કહેવા આવશો

લિ

બાલમંદીરના બાળકો. "

એનો ઉત્તર પૂ. બાપુજીએ નીચે મુજબ આપ્યો હતો:

" બાળકો અને બાળાઓ,

તમારો કાગળ મળ્યો તમે બધા ટીચુકડા ભાઈ ને બેન બનશો તો મારા જેવાનું શું થશે ? ઉપેન્દ્રને ઉપેન્દ્રભાઈ, ભદ્રીકાને ભદ્રીકા-બેન કોણે બનાવ્યા ? હું ત્યાં આવું તો કોઈને ભાઈ કે બહેન કહેવાનો નથી. એ શરત ગમે કે ? બીજી શરતો મેં સંઘરી રાખી છે

યરોડા મંદીર
તા. ૩-૧૦-૩૨

લિ.
બાપુના આશીર્વાદ. "

સંયુકત મતદાર મંડળથી જ હિન્દનો ઉદ્ધાર થશે એમ જણાવતુ ભાષણ કર્યું હતુ. (૪) પુનાની શ્રીમતી નાથીબાઇ દામોદર ઠાકરસી હિન્દી સ્ત્રીઓની યુનિવર્સીટીને શ્રી. વિનાયક નારાયણ પરાજપેએ રૂ. ૧૦૦૦ ની ૩॥ ટકાની સરકારી પ્રોમીસરી નોટ આપી છે. (૫) સીતાપુરના મહિલા સમાજે સ્થાનિક મ્યુનિસિપલમંડળમાં સ્ત્રીઓના હાકો સાચવવા માટે શ્રીવાસ્તવની નીમણૂંક કરવાની સરકારને વિનતિ કરી છે (૬) પૂર્વ આફ્રિકાના સુપ્રસિદ્ધ વેપારી શેઠ નાનજીભાઇ કાલિદાસે વડોદરાનાં આર્ય કન્યા મહાવિદ્યાલયનાં નવાં મકાનો માટે રૂ. ૭૦૦૦) આપ્યા છે

વિદેશ

સ્ત્રીઓનો સ્વતંત્રતા સંઘ: પરિણિત સ્ત્રીઓની હાલત સબંધમા વિચાર કરવા તા ૨૧ મી ઓકટોબરે ગ્રેટબ્રિટનના સ્ત્રીઓના સ્વાતંત્ર્ય સંઘ તરફથી મીસીસ પેથીક લોરેન્સનાં પ્રમુખપદે સફળ પરિષદ મળી હતી ૨૩ મહિલા સસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓએ કામકાજમાં ભાગ લીધો હતો પરિણિત સ્ત્રીને કાયમના સગીરપણામા મૂકતો કાયદો રદ કરવાનો ઠરાવ પરિષદે પસાર કર્યો હતો. પરિણિત સ્ત્રીઓના ધંધો કરવાના હકનો બધાએ સ્વીકાર કર્યો છે સ્ત્રીઓની આર્થિક સ્વતંત્રતામાં આડરૂપ લગ્નનુ બધન દૂર કરવા માટે સ્ત્રીઓએ એકત્ર થઈ કામ કરવું જોઇએ પ્રદર્શનમાં નિષ્ણિહોર્પારલ તરફ કરી હતી હાક્તરી વડનો ઓરડો યોજવામાં આવ્યો લેડી બેરીએ મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ પ્રમાણેનુ બાલમંખવા સબંધ હતું. પાકશાસ્ત્રની હરિફાઇ એ એક હત્તી ચક્તિ કાર્યક્રમ હતો હરિફાઇમાં ૩૪ બબેકારીને ભાગ, લઇ જુદી જુદી જાતની વાનગીનો તૈયાર કરી હતી છેલ્લે દિવસે શ્રી. માળીકરો મોતીબાઇ મહેતાને પ્રમુખ પદે પારિતોષિક સમારંભ યોજાયો હતો તેમા સસ્થાનાં હેડમીસ્ટ્રેટ શ્રીમતી હીરાબહેન કે મોદીએ શ્રી કેળવણી વિષેના પોતાના વિચારો જણાવતુ ભાષણ કર્યું હતું તેમણે સ્ત્રીઓને ઉચ્ચતર શિક્ષણ આપવાની હિમાયત કરી હતી પારિતોષિકો અપાયા બાદ, રાત્રે સીનેમા રખાયો હતો અને મહોત્સવનુ સફળ વિસર્જન થયું હતું આ ઉપયોગી સ્ત્રી સંસ્થાને અમે

હોસ્પીટલની દાતના વૃદ્ધાકાપને લગતી શાળામા ૧૯૩૩ ના માર્ચ પછી કોઇપણ વિદ્યાર્થીનીને દાખલ કરવામાં આવનાર નથી જુદા જુદા ધંધાઓમા જોડાવા માટે સ્ત્રીઓએ જે તકો મેળવેલી છે તે ધીમે ધીમે નાબુદ કરવામાં આવનાર છે

વિમાન બાલાઓને અકસ્માત. લડનથી વિમાનમા ઉડીને કેપ ખાતે જતાં મીસ જોન પેજ અને મીસ ક્ષેલ બારકરનું વિમાન પવનની દિશા સૂચવનારા થાભલા સાથે અથડાતાં વિમાનને નુકસાન થયું છે. બન્ને બાલાઓને કાઇ ઇજા થઇ નથી

વીમાની વીરાંગના મીસીસ એમી મોલીસન (અગાઉ મીસ એમી જોનસન) લડનથી કેપ ઓફ ગુડહોપ વિમાનમા એકલાં ઉડવાનો રેકોર્ડ કરવા તા ૧૪ મી નવેમ્બરે ઉપડી હતી. ૪ દિવસ અને ૭ કલાકમાં તે તા ૧૮ મીએ કેપટાઉન ઉતરી છે. તેની અગાઉ :તેના પતિએ આમ ઉડવાનો રેકોર્ડ કર્યો હતો પતિ કરતાં ૧૦ કલાક આગળ જઇ મીસીસ એમીએ આ રેકોર્ડ તોડયો છે તેને મી આર્થર વ્હીટલોએ પો ૧૦૦૦ નુ ઇનામ આપ્યું છે.

ગૃહિણીપદની તાલીમ: જર્મનીમાં બર્લિન અને બીજાં શહેરોમાં ગૃહિણીપદ માટે શાળાઓ ચાલે છે. અને તેની પરીક્ષાઓ લેવાય છે. સફળ થનારને ગૃહવ્યવસ્થામા નિષ્ણાત થવાનું પ્રમાણપત્ર અપાય છે

ઓસ્ટ્રીયામાં સ્ત્રીઓ: વીએનાની યુનિવર્સીટીમા ભાષાશાસ્ત્રનાં અધ્યાપિકા તરીકે ડા ગર્ટ્રુડ હરગોઝ-હોઝરની નીમણૂંક થઇ છે. ઓસ્ટ્રીયામાં પહેલાંજ સ્ત્રી વહીવટી ધારાશાસ્ત્રી ડૉ રફેલા ક્રીકીનીઝ વીએનાના મેજીસ્ટ્રેટના સેક્રેટરી નીમાયા છે. જોસેફાઇન સ્ટૅાકલ વીએનાનાં પોલીસ મુખ્ય મથકનાં સલાહકાર નીમાયા છે આ ત્રણે નીમણૂકો સ્ત્રીઓ માટે પહેલી જ વાર થઇ છે

બ્રાઝીલ માટે નવુ બધારણ ઘડવા નીમાયલી સમિતિમા સરકારે મીસ બર્થા લુત્ઝને સભ્ય નીમ્યા છે.

લગ્નબંધન ! ઓસ્લો (નોર્વે)ની મ્યુનિસીપલ સીક ઇન્સ્યુરન્સ ઇન્સ્ટીટયુશનના ડીરેકટરે જાહેર કર્યું છે કે સ્ત્રીકામદારોને લગ્ન થતાં જમાનું

રાજીનામું આપવું પડશે આ પગલાં સામે નોર્વેની મહિલાઓ વિરોધ ઉઠાવી રહી છે

અમેરિકામાં સ્ત્રીઓની પ્રગતિ યુનાઇટેડ સ્ટેટસની ૧૯૩૦ ની વસતીગણત્રીના આંકડા પ્રકટ થઇ ગયા છે. તેમા જણાય છે કે યુનાઇટેડ સ્ટેટસમા કામ કરતી સ્ત્રીઓની સંખ્યા છેલ્લાં દશ વર્ષમાં ૨૫,૦૦,૦૦૦ ઉપર વધી છે ૧૯૨૦મા ૧૮ વર્ષ અને તે ઉપરની વયની ૭૫૦૦,૦૦૦ સ્ત્રીઓ નોકરી કરતી હતી ૧૯૩૦ મા એ સંખ્યા વધીને ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦ થઇ છે ૧૯૨૦ મા સ્ત્રી કામદારોના ૨૩ ટકા પરણેલી હતી ૧૯૩૦ મા ૨૯ ટકા પરિણિત છે સ્ત્રીધારાશાસ્ત્રીઓની સંખ્યા ૧૭૩૮ ની હતી તે વધીને ૩૩૮૫ ની થઇ છે સ્ત્રી ગ્રંથકર્તાઓ, તંત્રીઓ, રીપોર્ટરોની સંખ્યા બેવડી થઈ છે કોલેજની પ્રમુખ સ્ત્રીઓ તેમજ અધ્યાપિકાઓની સંખ્યા ૧૦૦૭૫ ની હતી તે ૨૦૧૧૧ ની થઇ છે

અમેરિકાની સ્ત્રીઓ અમેરિકામા સ્ત્રીઓ હવે દરેક પ્રકારના ધંધામા પડે છે. અત્યારે ન્યુયોર્કમાં જુદા જુદા ધંધામાં કુલ ૧૦ લાખથી વધુ સ્ત્રીઓ નોકરી કરી રહી છે ત્યાં આજે ૩૦૦૦ ચિત્રકાર, ૧૦૦૦ સંપાદક તેમજ ખબરપત્રી, ૧૦૦૦ ચિકિત્સક, અને ૧૦૦ પાદરી છે સ્ત્રી વકિલોની સંખ્યા ૧૯૧૦ મા હતી તેના કરતાં ૧૯૨૦ મા બેગણી થઇ ગઇ છે ન્યુયોર્કમા ૪૦૦ સ્ત્રીઓ શરાફી ધંધો કરે છે અને ૯૦૦ સ્ત્રીઓ મિલ્કતને લગતાં કામકાજ કરે છે આ ઉપરાંત ઘણીએ સ્ત્રીઓ ઇજનેર, ડાક્તર, વગેરે કામધંધો કરે છે

મીસ જુલીયા લેથ્રોપ. યુનાઇટેડ સ્ટેટસમાં શિશુ કલ્યાણનું અપૂર્વ કાર્ય કરનાર આ બહેન એપ્રિલ માસમાં અવસાન પામ્યા છે સ્ત્રીચળવળના પણ તેઓ હિમાયતી હતા તેમની સમાજસેવાને પરિણામે તેઓ બાળકોની બરોના પહેલાજ વડા નીમાયાં હતાં અને પ્રજાસંઘના શિશુકલ્યાણ કમીશનના એક મેમ્બર હતાં

જાપાનમાં સ્ત્રીઓનું વેચાણ આર્થિક અવસ્થાને કારણે જાપાનમાં ખેડુતો પોતાની પુત્રીઓને વેચી દેવાની પ્રથા ઘણા લાંબા સમયથી ચાલી આવેલી છે ઘણુ ખરૂં ખેડુતો અનીતિના ધામોનાં માલેકોને ૧૦૦ યેન (પૌં ૧૦) મા વેચી દેતા આમાં છોકરીઓની પસંદગી જેવુ કાંઇ ન મળે કારણ કે એ આર્થિક જરૂરીઆતની વાત છે ટોકીઓની દેશભક્ત સ્ત્રી સમાજે આ બાબતમાં નવી યોજના કરી છે. એ યોજના પ્રમાણે સમાજ તરફથી ખેડુતને ૧૦૦ યેનની વ્યાજમુક્ત લોન આપવામાં આવે છે અને બદલામા પાચ વર્ષ સુધી છોકરીની સેવા સમાજ મેળવે છે પાચ વર્ષમાં લોન ભરપાઇ કરવાની હોય છે, સમાજ છોકરીને અનીતિનાં ધામોમા મોકલતી નથી પરંતુ ઘરની નોકર, વેઇટ્રેસ કે એવા બીજા પ્રમાણિકતાથી જીવન નિર્વાહ થઇ શકે એવા ધંધામાં નાખે છે ગરીબ ખેડુતોને આવી રીતે મદદ કરવા માટે સોસાયટીએ ૪૨૦૦૦ યેન બાજુએ કાઢયા છે

જાપાનની રેલ્વેઓમાં જુદા જુદા હોદ્દાઓ પર ૧૦૦૦૦ સ્ત્રી કામદારો રોકાયલી છે એન્જીન ડ્રાઇવરની જગાએ એકેય સ્ત્રી નથી થોડીક સ્ત્રીઓ ઉચી કારોબારી જગાઓ પર છે

આંતર રાષ્ટ્રીય મહિલા સંઘના પ્રતિનિધિઓ તા ૨૦ મી ઓકટોબરે બગદાદ પહોચ્યા હતા, પ્રતિનિધિઓમા સીરીયા શાખાના પ્રમુખ મેડમ નુર હમદા, મેડમ ઓડ્રી રીડર, મેડમ બીઆમીન, અને મેડમ ફાતીમા સૈયદ મુરાદ છે ઇરાક અને ત્યાની સ્ત્રી ચળવળની આગેવાન સ્ત્રીઓને મધ્યસ્થ સંઘના પ્રમુખ મીસીસ કોરબેટ એશ્બી છે મિત્રાચારી અને ઉત્તેજનાનો સંદેશ પાઠવી, બધાય આરબ દેશોને આંતર , રાષ્ટ્રીય સંઘમા જોડાવા ને સમજાવવાનો તેમનો હેતુ છે. મેડમ નુર હમદા આગેવાન બાનુ છે અને મેડમ ફાતીમા મુરાદ દામાસ્કસમાં પહેલાં જ સ્ત્રી ધારાશાસ્ત્રી છે

મુક્તિસંગ્રામમાં ભારતીય મહિલાઓ

મુંબાઇ અને પરાંઓ.

હિન્દુસ્તાની સેવાદળના સ્ત્રીવિભાગના મુંબાઇ ખાતેના આગલાં કેપ્ટન કુમારી કિશન ધુમટકરને પોલીસ કમીશનરના હુકમનો ભંગ કરવા માટે ઓકટોબરની તા ૨૪ મીએ પકડી એક વર્ષ સખ્ત કેદ રૂા ૩૦૦ દંડ અથવા ત્રણ માસ વધુ કેદની સજા કરવામાં આવી છે રાષ્ટ્રધ્વજ વંદન કર્તા ઓકટોબરની તા ૩૧ મીએ ગેજ મુંબાઇની ૪૪ મી ગ્રામ સમિતિનાં પ્રમુખ શ્રીમતી લીલાવતી અને મંત્રીઓ શ્રીમતી સુમતિ ત્રિવેદી અને શ્રીમતી વિઠાબાઇને ગિરફતાર કરીને ૬ માસ સખ્ત કેદ રૂા ૫૦ દંડની સજા થઇ છે.

સુબાઇનાં નવાં સ્થપાયલાં વિદ્યાર્થીઓના સોશીયલ લીગ તરફથી શ્રીમતી સ્વરૂપરાણી નેહરૂને હાથે દીવાળી પ્રસંગે ખાસ સ્વદેશી પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું હતું શ્રીમતી સ્વરૂપરાણીએ સ્વદેશીનો વપરાશ વધારવાની જોશભેર હિમાયત કરી હતી.

સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં નિર્મળ બલિદાનો

૨૪૯૦	શ્રીમતી કિશન ધુમટકર	મુંબાઇ	૧ વર્ષ, રૂા ૩૦૦ દંડ
૨૪૯૧	,, લીલાવતી	,,	૬ માસ સખ્ત, રૂા. ૫૦ દંડ
૨૪૯૨	,, સુમતિ ત્રિવેદી	,,	,,
૨૪૯૩	,, વિઠાબાઈ	,,	,,
૨૪૯૪	,, મણિબહેન હીરજીભાઇ	વિલેપારલે	પાંચ માસ સખ્ત
૨૪૯૫	,, ચંદ્રકાન્તા	અમદાવાદ	રૂા ૨૫ દંડ
૨૪૯૬	,, મહાકોર	,,	રૂા ૫૦ દંડ
૨૪૯૭	,, ગંગાબહેન વૈદ્ય	,,	૪ માસ સખ્ત, રૂા ૫૦ દંડ
૨૪૯૮	,, એક બહેન	,,	૪ માસ
૨૪૯૯	,, ,,	,,	ત્રણ માસ
૨૫૦૦	,, ,,	,,	—
૨૫૦૧	,, ભાગીરથી બહેન	વીરમગામ	પાંચ માસ
૨૫૦૨	,, કમરબહેન પટેલ	,,	,,
૨૫૦૩	,, પાર્વતીબહેન પટેલ	,,	,,
૨૫૦૪	,, જડાવબહેન	મહેમદાવાદ	—
૨૫૦૫	,, વિમળાબહેન દેસાઇ	,,	—
૨૫૦૬	,, મણિબહેન શીવાભાઇ પટેલ	રાસ	એક વર્ષ
૨૫૦૭	,, ચંચળબહેન પટેલ	,,	,,
૨૫૦૮	,, મણિબહેન ચીમનભાઇ પટેલ	,,	,,
૨૫૦૯	,, શાન્તાબહેન પટેલ	,,	,,
૨૫૧૦	,, ડાહીબહેન ચૌહાણ	,,	૭ માસ રૂ ૧૦૦ દંડ

શ્રીમતી ગંગાબહેન પટેલને મહાસભાની ચળવળમાં ભાગ ન લેવાની નોટીસ અપાઇ છે.

ઓકટોબર માસની તા. ૨૩ મીએ વિલેપારલેની છાવણી ઉપર દરોડો પાડવા માટે શ્રીમતી મણિબહેન હીરજીભાઇને ગિરફતાર કરવામાં આવ્યાં હતાં તેમને પાંચ માસ સખ્ત કેદની સજા કરવામાં આવી છે

મ. ગાંધીજીના ઉપવાસને પરિણામે અસ્પૃશ્યતા નિવારણનું જબ્બર આંદોલન શરૂ થઇ ચૂક્યું. છે. મુંબાઇમાં પણ એને લગતું કામકાજ જોશભેર શરૂ થયું છે. મદ્રાસનું ગુરુવયુર મંદિર અસ્પૃશ્યો માટે ખુલ્લું ન મૂકાય તો જાન્યુઆરીની તા. ૨ જી થી શ્રી કેલાપ્પન સાથે મ ગાંધીજીએ પણ ઉપવાસ આદરવાનો નિર્ણય જાહેર કર્યાથી આંદોલનમાં વધુ જોર આવ્યું છે. મુંબાઇમાં શ્રીમતી હંસાબહેન મહેતાના પ્રમુખપદે અસ્પૃશ્યતા નિવારણ સંઘના આશ્રયે મળેલી સભાએ ' હરિજન ઉદ્ધાર મંડળ '

નામની સંસ્થા સ્થાપવાનો ઠરાવ કર્યો છે. એ સભામાં શ્રીમતી હંસાબહેન, શ્રીમતી અવંતિકાબાઈ ગોખલે, શ્રીમતી યમુનાબાઈ હિરલેકર અને શ્રીમતી રતનબહેન મહેતાએ હરિજનોની સ્થિતિ વિષે પ્રવચનો કરી અસ્પૃશ્યતા નિવારણની હિમાયત કરી હતી. ગાંધી સેવા સેનાની સેવિકાઓએ પણ અસ્પૃશ્યતા નિવારણ માટેનો કાર્યક્રમ ઘડી રાખ્યો છે. તેમાં અસ્પૃશ્યો માટે મંદિરો ખુલ્લાં મૂકાવવા, કુંડીઓ વગેરેને મળી ધરતું કરવાનો, હરિજન બાળકોની કેળવણી સંબંધી સગવડ કરવાનો, હરિજનો માટે રહેવાનાં સારા મકાનોની સગવડ કરવાનો, હરિજન સ્ત્રી બાળકો માટે કથા વાર્તા વગેરે કાર્યક્રમની યોજના કરવામાં આવેલી છે. યરવડા મંદિરમાં મ. ગાંધીજીને મળવા શ્રીમતી હંસાબહેન મહેતા જઈ આવ્યાં છે.

ગુજરાત–કાઠિયાવાડ:

અમદાવાદમાં ફટાકડાની દુકાન આગળ ચોકી કરતાં પકડાયેલાં શ્રીમતી ચંદ્રકાન્તા નંદલાલ અને શ્રીમતી મનોહર છોટાલાલને

૨૫૧૧	શ્રીમતી ડાહીબહેન પટેલ	રાસ	એક વર્ષ
૨૫૧૨	,, મહાલક્ષ્મી ઠક્કર	બોરસદ	૬ માસ સખ્ત, રૂા ૧૦૦ દંડ
૨૫૧૩	,, વસુમતી પંડિત	,,	એક વર્ષ, રૂા ૨૦૦ દંડ
૨૫૧૪	,, કમળારાણી સરકાર	હાવરા	રૂા. ૨૫ દંડ વા ૭ સપ્તાહ
૨૫૧૫	,, વીણાપાણી દે	,,	
૨૫૧૬	,, અખલાસુંદરી દે	મુનશીગંજ	કોર્ટ ઉઠતા સુધી
૨૫૧૭	,, ઇન્દુમતી મિત્ર	,,	,,
૨૫૧૮-૧૯	,, બે બહેનો	,,	,,
૨૫૨૦	,, અનુપમા ઘોષ	,,	૬ માસ સખ્ત
૨૫૨૧	,, વીણાપાણી દાસ	,,	કોર્ટ ઉઠતા સુધી
૨૫૨૨	,, બસનબાલા દાસી	ચિન્સુરા	—
૨૫૨૩	,, રાધિકાદેવી	મુઝફ્ફરપુર	—
૨૫૨૪	,, ચંપકબાલા મૈત્રી	તમ્લુક	—
૨૫૨૫-૩૧	,, ૭ બહેનો	,,	—
૨૫૩૨	,, ઉમાસુંદરી હઝરા	,,	—
૨૫૩૩-૩૫	,, ત્રણ બહેનો	,,	—
૨૫૩૬	,, કિરણબાલાદેવી	જેસોર	—
૨૫૩૭	,, રાજબાલાદેવી	બીજનોર	—
૨૫૩૮	,, તારાબહેન મોદી	સુખાવ	—
૨૫૩૯	,, હીરાબહેન	,,	—
૨૫૪૦	,, રૂકમણીબહેન	,,	—
૨૫૪૧	,, સીતાબાઈ	કરાંચી	બે માસ

જેલના કાનૂનનો ભંગ કરવા માટે અનુક્રમે રૂા ૨૫ અને રૂા ૫૦ ના દંડની અથવા બે અને ત્રણ અઠવાડિયાની કેદની સજા થઈ છે.

ઓક્ટોબર માસની આખરે અમદાવાદમાં ધ્વજવંદન કરતાં ગુજરાત મહાસભાના ૩૦માં સરમુખત્યાર શ્રીમતી ગંગાબહેન વૈદ્ય ને બે બહેનો સાથે પકડયાં હતાં. તેમાં શ્રીમતી ગંગાબહેનને ૪ માસ સખ્ત કેદ રૂ ૫૦ દંડની સજા કરી છે. એક બહેનને ૪ માસ અને બીજાં બહેનને ત્રણ માસની સખ્ત કેદની સજા થઈ છે. રાષ્ટ્રીય ટપાલ ઓફિસ દિન ઉજવવા માટે ગઈ તા. ૨૧ મીએ એક બહેન ગિરફતાર થયાં છે.

વીરમગામ તાલુકાનાં ગામડાંઓમાં મહાસભાનું કામકાજ કરવા માટે વીરમગામના ૩૧ મા સરમુખત્યાર શ્રીમતી ભાગીરથીબહેન, શ્રીમતી કમરબહેન પટેલ અને શ્રીમતી પાર્વતીબહેન પટેલને ગિરફતાર કરી પાંચ પાંચ માસ સખ્ત કેદની સજા કરી છે.

મહેમદાવાદમાં ગઈ તા. ૨૧ મી એ ધગસભા દીન ઉજવતાં ૨૬ મા સરમુખત્યાર શ્રીમતી જડાવબહેન અને શ્રીમતી વિમળા

દેશભરની મહિલાઓમાં જાગૃતિ

ડીસેમ્બર માસમાં લખનૌ ખાતે મળનારી અખિલ ભારતીય મહિલા પરિષદ માટે પ્રતિનિધિઓ ચુંટવા ગયા માસ દરમ્યાન ઠામ ઠામે પ્રાંતીય મહિલા પરિષદોની બેઠકો મળી છે એ પરિષદોનાં કામકાજનો સહેજ વીગતવાળો અહેવાલ અમે અન્યત્ર છાપ્યો છે તે તરફ અમારી વાચક બહેનોનું અમે ખાસ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. હિન્દની મહિલાઓનું માનસ અત્યારે કઈ રીતે કામ કરી રહ્યું છે, તેમનામાં કેટલી જાગૃતિ આવી છે, તેમનામાં કેટલી પ્રગતિ થઇ રહી છે, તેમનામાં આત્મભાન કેટલે અંશે વ્યાપ્યું છે એ જાણવાનું એથી પ્રાપ્ત થાય છે દેશભરમાં આવેલી આ જાગૃતિથી મહિલાઓની ઉન્નતિમાં રસ લેતી કોઇપણ વ્યક્તિને આનંદ થયા વિના નહિ રહે મહિલા પરિષદોએ પસાર કરેલા ઠરાવોમાં, બાળલગ્ન પ્રતિબંધક કાયદાનો વધુ સખ્તાઇથી અમલ કરવાની ભલામણ કરતો મ ગાંધીજીના ઉપવાસને પરિણામે આવેલી જાગૃતિના સૂચક અસ્પૃશ્યતા નિવારણના પ્રશ્નને ઉપાડી લેવાની આગ્રહભરી ભલામણ, કરતો ફરજીઆત પ્રાથમિક તેમજ શારીરિક કેળવણીનો આગ્રહ કરતો, તેમજ સ્ત્રીઓને આર્થિક સ્વતંત્રતા મળે એવી રીતનાં પગલાં લેવાને લગતા ઠરાવો મુખ્ય છે. આ ઠરાવો ઉપરથી દેશમાં બનતા મહત્વના અને અગત્યના પ્રશ્નો તરફ હિન્દની મહિલાઓ જરાય બેદરકાર નથી એનું સ્પષ્ટ સૂચન થાય છે હિન્દની મહિલાઓ માટે આ જાગૃતિ ઘણીજ સારી નિશાની દર્શાવે છે બહેનોમાં આવેલી આ જાગૃતિ ચિરકાળ કાયમ રહે અને સમાજનાં અર્ધાં અંગ તરીકે બહેનો દેશના મહત્વના પ્રશ્નોમાં પોતાનો યોગ્ય હિસ્સો લઇ દેશના ગૌરવમાં વધારો કરતી રહે એવી ઇચ્છા અમે દર્શાવીશું.

નિરક્ષરતાને દફનાવો

હિન્દની મહિલાઓની ઉન્નતિના કાર્યક્રમમાં મુખ્ય સ્થાન બહેનોમાં વ્યાપી રહેલી નિરક્ષરતાને ટાળવાના પ્રશ્નને ઘટે છે હિન્દમાં હજારે માત્ર ચાર બહેનો લખી વાંચી શકવા જેટલું જ્ઞાન ધરાવે છે આ સ્થિતિ ખરેખર શોચનીય છે. બહેનોમાં વ્યાપી રહેલી નિરક્ષરતા કોઇ પણ રીતે ટાળવી જોઇએ. આ પ્રશ્નના ઉકેલ માટે આપણે કોઇના ઉપર આશા કે આધાર રાખી બેસી રહેવું પાલવે એમ નથી. અમે તો માનીએ છીએ કે બહેનોએ પોતે જ આ પ્રશ્નનો ઉકેલ આપ મેળે કરી લેવાને કટિબદ્ધ થવાનું છે. હિન્દુસ્તાનમાંથી સ્ત્રીઓની નિરક્ષરતા ટાળવા માટે કટિબદ્ધ થવાની સૌથી પહેલી ફરજ આપણી શિક્ષિત બહેનોની જ છે. કરાંચીમાં કુમારી વિનોદિની નીલકંઠને ગુજરાતી બહેનો તરફથી માનપત્ર આપવામાં આવ્યું, તે વખતે તેમણે આ વિષે યોગ્ય જ કહ્યું છે કે દરેક શિક્ષિત બહેને એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ કે દર વર્ષે એક એક બહેનને તે લખતી વાંચતી કરે શિક્ષણ પામેલી કોઇ બહેન પોતાની જ બીજી બહેનોને નિરક્ષરતાના અંધકારમાં ડૂબતી રાખે એ ન સહી શકાય એવી વાત છે. એ નિરક્ષર બહેનોને જ્ઞાનની જ્યોતિ આપી, તેમને પ્રકાશમાં લાવવામાં જ શિક્ષિત બહેનોના શિક્ષણનું સાર્થક્ય છે, એવું અમારૂં માનવું છે આપણી શિક્ષિત બહેનો માત્ર પોતાના આત્માને જ કાજે શિક્ષણ મેળવ્યું હોય એમ માનીને, અસંખ્ય બહેનોની નિરક્ષરતા દૂર કરવાના પ્રશ્ન તરફ ઉદાસીન રહે છે, એ યોગ્ય નથી. જો બહેનોમાં વ્યાપેલી નિરક્ષરતાને દફનાવવી હોય, તો શિક્ષિત બહેનોએ કુમારી વિનોદિની બહેને કહ્યું છે તેમ દર વર્ષે ઓછામાં ઓછી એક બહેનને તો નિરક્ષર મિટાવ-

સમય અને સ્થિતિ એવી હોય તો બહેનોએ કોઈ પણ પ્રમાણિક ધંધો કરવામાં નાનમ માનવાને કારણ નથી સુખ દુઃખના સમયમાં સ્ત્રી; પોતાના પતિને અને કુટુંબને, આવી શક્તિ ધરાવતી હોય તો, ઘણી સારી રીતે મદદરૂપ થઈ શકે છે. આર્થિક સ્વતંત્રતાને પ્રતાપે સ્ત્રી પોતાને થતા અન્યાયમાંથી બચી શકે છે આર્થિક અવદશાને કારણે ઘણીવાર બહેનોને અનીતિને માર્ગે ચઢી જતી આપણે જોઈએ છીએ એ પરિસ્થિતિ નિવારવા માટે પણ બહેનોને આર્થિક સ્વતંત્રતા માટે પ્રવૃત્તિ કરવાની જરૂર છે

હિન્દી મીસ મેયો મીસ સોરાબજી

'મધર ઇન્ડિયા' પ્રકટ કરી હિન્દની નાલેશી કરનારી એમેરિકન ગટર મુકાદમ મીસ મેયોને મીસ કોર્નેલીયા સોરાબજી નામની હિન્દી સ્ત્રીએ મદદ કરી હતી એમ કહેવાય છે તે વખતે મીસ સોરાબજીએ એ વાતનો ઇન્કાર કર્યો હતો એવું સ્મરણ ગાં છે; પરંતુ અત્યારે, ઓક્ટોબર માસમાં તેણે લંડનમાં હિન્દની સ્ત્રીઓ વિષે ભાષણ કરતાં હિન્દની સ્ત્રીઓની જે નાલેશી કરી છે તે ઉપરથી તો એ બેહેને મીસ મેયોને સારી મદદ કરી હોવાનું પ્રતીત થાય છે. મીસ કોર્નેલીયા સોરાબજી બ્રિટિશ અમલદારોમાં જાણીતાં છે અને તેના હિમાયતી બની હિન્દની સ્ત્રીઓ અને હિન્દી સમાજને હલકા પાડવાનું પ્રણ લઈ બેઠા હોય એમ લાગે છે જો કે, તેમના ભાષણ ઉપરથી તો હિન્દની સાચી પરિસ્થિતિનું તેમને લવલેશ પણ ભાન હોય એમ લાગતું નથી તેમના ભાષણમાંની વિગતો હડહડતા જુઠાણાને યોગ્ય છે મીસ સોરાબજીને મન હિન્દુ સ્ત્રીને પોતાના પતિને દેવ માનવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે અમને વિચાર એ આવે છે કે સામાન્ય જનસમાજથી સદૈવ દૂર રહેતાં આ મિસને હિન્દુ સ્ત્રીની આ પામરતા કયાંથી જાણવામાં આવી? સતિની પ્રથાને સૈકાઓ થઈ ગયા છતાં તે વાતને આગળ લાવી એ મીસ બોલે છે, "હિન્દુ વિધવાને પોતાના પતિની ચિતામાં બળજબરીથી નાખવામાં આવતી તેને માટે એ ફરજ હતી પરંતુ માનવતાપ્રેમી બ્રિટિશ ધર્મને નામે આવી આ જંગલી પ્રથાનો અંત આણ્યો." બ્રિટિશ રાજની માનવતાનો પરિચય લંડનમાં પડયાં પડયાં નહિ માલમ પડે એ પરિચય મેળવવો હોય તો અહીં આવીને અનુભવ કરો. ત્યાં બેઠાંજ જાણવું હોય તો હાલમાંજ હિન્દની મુસાફરીએ આવી ગએલા લંડનની ઇન્ડિયા લીગના પ્રતિનિધિ મંડળને એ બાબે પૂછવું ઘટે છે આટલું તો જાણે ઓછું હોય તેમ એ બ્હેન આગળ જણાવે છે કે "હિન્દની સ્ત્રીઓમાં નાગરિકત્વનું ભાન છે જ નહિ એટલે જો સ્ત્રીઓને મતાધિકાર આપવામાં આવશે તો માત્ર વેશ્યાઓજ—જેઓ બહાર ખુલ્લામાં નીકળી શકે છે—મત આપવા આવશે પડદેનશીન સ્ત્રીઓ મત આપવા માટે બહાર આવવાની હિંમત કરી શકશે નહિ વળી એક પતિને કેટલીએ પત્નીઓ હોય છે એટલે તેઓના મત પણ ખાબા થઈ જશે." હિન્દી મહિલા થઈને આવા શબ્દો ઉચ્ચારતાં મીસ સોરાબજીને જરા પણ શરમ લાગી નથી એથી અમને ખેદ થાય છે જો કે, હિન્દવિષે જરા પણ માહિતિ ધરાવનાર, હિન્દની મહિલાઓમાં વ્યાપી રહેલી જાગૃતિથી સુપરિચિત છે અને જે સભામાં મીસ સોરાબજીએ પોતાનું ડહાપણ ડહોળ્યું છે તેજ સભામાં લોઝમેઈડ પરિષદની મતાધિકાર સમિતિના અને પાર્લામેન્ટના સભ્ય, મીસ મેરી પીકફર્ડે તેમને એવો સચોટ રદીયો આપ્યો છે કે મીસ સોરાબજીનાં ભાષણની અસર એ સભામાં ભાગ્યેજ વધુવાર ટકી શકે મીસ પીકફર્ડે હિન્દની સ્ત્રીઓની સાચી દશાનું ત્યાં ભાન કરાવ્યું હતું અને સાથે સાથે મીસ સોરાબજીને તેમણે જણાવી પણ દીધું કે "અહીં રહીને હિન્દના તમારા ભાઈ બહેનોની નાલેશી કરવા કરતાં, હિન્દમાં જઈ તમારા લોકોમાં જે ઉમદા કાર્ય થઈ રહ્યું છે તેમાં મદદ કરો." અંતમાં આ બહેન માટે નવેમ્બર માસનાં 'મોડર્ન રીવ્યુ'માં લેવાયલી નોંધમાંથી નીચેની લીટીઓ ઉતારી લેશું: "મીસ સોરાબજીના બ્રિટિશ પેટ્રનોએ હિન્દમાં હિન્દીઓએ ભરેલા વેરામાંથી સ્ત્રીશિક્ષણ માટે પૈસા આપવામાં જે આશ્ચર્યજનક ઉદારતા દર્શાવી છે તે જોતાં હિન્દની સ્ત્રીઓમાં પુસ્તકોનું જ્ઞાન ભાગ્યેજ

દેખા દે છે, જો કે હિન્દની ઘણી સ્ત્રીઓ પશ્ચિમના રાજકીય યત્નો વિષેનું જ્ઞાન કાંઇ નહિ તો મીસ સોરાબજી જેટલું તો અવશ્ય જાણે છે અને નાગરિકતાના ભાન સંબંધમાં તો હિન્દની મહિલાઓમાં એ છે એ પુરવાર કરવાની કાંઇ જરૂર નથી કારણ કે હિન્દની મહિલાઓમાં આત્મભાન, નૈતિક ભાન અને સામાન્ય સમજ ઉપરાંત જે સૌથી અગત્યની વસ્તુ છે તે પોતાના પ્રિયમાં પ્રિય ધ્યેયને ખાતર ગમે તેવાં દુઃખો સહન કરી આત્મસમર્પણ કરવાની ભાવના છે મીસ સોરાબજીમાં આ ગુણો નથી અને તેથી હિન્દના ગામડાંની નિરક્ષર સ્ત્રીના પગની રજ લેવાને પણ તે લાયક નથી ”

શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડળનું સ્ત્રીવિદ્યાલય

૧૯૩૦ના ફેબ્રુઆરી માસની ૧૫મી તારીખે મુંબાઈની આગેવાન મહિલા સંસ્થા શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળે "જુવાન ગુજરાતી સ્ત્રીઓ સારુ માતૃભાષાદ્વારા જરૂરી સઘન કેળવણી માટે અલાયદું વિદ્યાલય ” સ્થાપી તેમને નામની જ ફીલઈ ઉત્તમ ગૃહિણી, ઉત્તમ માતા અને ઉત્તમ શહેરી થવાને જેટલું જ્ઞાન જરૂરનું ગણાય તેટલું જ્ઞાન ગુજરાતી ભાષાદ્વારા આપવાનું સાહસ ખેડ્યું હતું આ વિદ્યાલય મુંબાઇના અગ્રગણ્ય ધારાશાસ્ત્રી શ્રી ભુલાભાઇ દેસાઇના હસ્તે ખુલ્લું મુકાયું હતું અને વિદ્યાલય માટેનો અભ્યાસક્રમ ત્રણ વર્ષનો નક્કી કરવામાં આવ્યો હતો આ ત્રણ વર્ષનો વિદ્યાલયનો પ્રથમ ક્રમ ચાલુ વર્ષમાં પૂરો થયો છે અને વિદ્યાલયનાં ત્રીજા વર્ષની પરીક્ષામાં ચાર બહેનો ઉત્તીર્ણ થયાં છે વિદ્યાલયનું મર્મસૂત્ર ગૃહિણીઓને જ આવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવાનું, તેમજ શાળાઓમાં ન જોડાઇ શકે એવી બહેનોને ઉચ્ચતર શિક્ષણ આપવાનું હોઇ, આ સફળતા કાંઇ ઓછી નહિ કહી શકાય. શરૂઆતના પ્રમાણમાં વિદ્યાલયને ઉત્તેજે એવું આ પરિણામ અમને લાગે છે પ્રથમ વર્ષની પરીક્ષામાં પણ નવ બહેનો ઉત્તીર્ણ થયાં છે અને બીજા વર્ષમાં ૭ બહેનો ઉત્તીર્ણ થયાં છે આ પરિણામ વિદ્યાલયનાં પ્રથમ ક્રમ માટે તો જરૂર ઉત્તેજન આપનારું કહી શકાય, છતાં અમારે એટલું તો કહેવું જોઇએ કે વિદ્યાલયનો લાભ ઘણી બહેનો લઇ શકે એવી સ્થિતિ છે છતાં આપણાં ઘણાં કુટુંબો આ બીના તરફ ઉદાસીન હોય એમ લાગે છે આ વિદ્યાલયનો લાભ આથી ઘણા મોટા પ્રમાણમાં લેવા બહેનોએ બહાર આવવું જોઈએ

વિદ્યાલયના ત્રીજા વર્ષની પરીક્ષા પસાર કરનારા ચાર બહેનો શ્રીમતી સ્નેહલીલા જયંતિલાલ ઠક્કર, શ્રીમતી વીરમતી ગુલાબદાસ ઝવેરી, શ્રીમતી કુસુમબહેન છગનલાલ મારફતીઆ અને શ્રીમતી સુરજબહેન ચુનીલાલ શેઠને, તેમણે ત્રણ વર્ષ સુધી ખંતથી અભ્યાસ કર્યો છે તે માટે ખરેખર અભિનંદન ઘટે છે વિદ્યાલયનાં ત્રણે વર્ષની પરીક્ષાઓમાં પ્રથમ નંબરે આવનારાં બહેનો શ્રીમતી સ્નેહલીલા જયંતિલાલ ઠક્કર, (ત્રીજું વર્ષ) શ્રીમતી વેણીગૌરી વિનયચંદ્ર કાપડીઆ (બીજું વર્ષ) અને શ્રીમતી વસન્ત હરિલાલ બગાળી (પહેલું વર્ષ) ને અમે અભિનંદન આપીએ છીએ મંડળ તરફથી સામાન્ય જ્ઞાનના વિષયમાં પ્રથમ નંબરે આવનાર બહેનો માટે સુવર્ણ ચંદ્રકની યોજના થએલી છે એ ચન્દ્રક મેળવવા ભાગ્યશાળી થવા માટે શ્રીમતી સ્નેહલીલા ઠક્કર, શ્રીમતી વેણીગૌરી કાપડીઆ, અને શ્રીમતી હીરાબહેન હરિદાસ તન્નાને અભિનંદન ઘટે છે અને સૌથી વધુ હાજરી આપવા માટે ‘ગુણસુન્દરી’ કાર્યાલય તરફથી અપાતો ‘ગુણસુન્દરી’ ચન્દ્રક મેળવવા માટે શ્રીમતી કુસુમ બહેન મારફતીઆ, શ્રીમતી વીરમતી ઝવેરી, અને શ્રીમતી જયાબહેન ચોકસીને અમે અભિનંદન આપીએ છીએ. આમાં ત્રીજા વર્ષમાં શ્રીમતી કુસુમબહેન મારફતીઆએ વિદ્યાલય ચાલુ રહ્યાના કુલ ૧૭૭ દિવસોમાંથી ૧૭૬ દિવસો હાજરી આપી. [illegible] એ બહેનની આટલી નિયમિતતા માટે અમને માન ઉપજે છે અંતમાં અમે ત્રણે વર્ષની પરીક્ષાઓમાં ઉત્તીર્ણ થયેલાં બહેનોને તેમણે કરેલા ખંતીલા અભ્યાસ માટે અભિનંદન આપીએ છીએ અને ભવિષ્યમાં તેઓ આવી જ રીતે ખંતથી અભ્યાસ કરતા રહે એવી આશા રાખીએ છીએ

હવે શું ?

વિદ્યાલયનો ત્રણ વર્ષનો ક્રમ પૂરો થયો એટલે વિચાર આવે છે કે હવે શું ? વિદ્યાલયનાં ત્રીજા વર્ષમાં ઉત્તીર્ણ થએલી

બહેનોના સંસ્કાર વિકાસ માટે કાંઇક યોજના વિચારણા કરે એવી અમારી મનોભાવના છે. આ સંબંધી અમારો વિચાર અમે અત્રે રજુ કરીએ છીએ. ત્રીજા વર્ષમાંથી ઉત્તીર્ણ થયેલાં બહેનો માટે, અત્યારે ચાલે છે એવો નિયમિત રોજીંદી હાજરીનો અભ્યાસક્રમ નહિ, પણ કાંઇક વિશિષ્ટ પ્રકારનો અભ્યાસક્રમ યોજાય તો સારૂં અને ખાસ કરીને, એ બહેનોને હવે તેમના ભાવિ જીવનમા ઉપયોગી થાય એવા વિષયો એ બહેનોને વિશિષ્ટરૂપે શીખવવામાં આવે, અને તેયે સપ્તાહના બે દિવસો દરમ્યાન એ વર્ગો ચાલે એવી કોઇ યોજના થવાની જરૂર છે બહેનોને એમનાં ગૃહજીવનમાં ઉપયોગી થાય એવા, બાળમાનસશાસ્ત્ર, ગૃહવિજ્ઞાન, પરિચારિકાકર્મ (નર્સીંગ), અને અર્થશાસ્ત્ર, તેમજ જીવનમાં સતત રસિકતા સાથે સેવાભાવના પોષાય એવા સાહિત્યના વિષયો વિશિષ્ટરૂપે શિખવાવા જોઇએ. એક વસ્તુ આ બધામાં ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે બહેનોને માથે, હવેનો અભ્યાસક્રમ બોજારૂપ ન થવો જોઇએ. બહેનો ગૃહિણીઓ હોય તેમને માથે ગૃહવ્યવસ્થાનો ભાર હોય છે જ; એટલે એ ભારની સાથે આ જ્ઞાનનો ભાર તેઓ ઉંચકી શકે એવાં પ્રમાણમાં ઉપરના વિષયોમાંથી પસંદ કરીને નવો અભ્યાસક્રમ યોજાય તો તેથી આ બહેનોના સંસ્કાર વિકાસમાં વિદ્યાલય સારો ફાળો આપી શકશે આ વિષયમાં વિદ્યાલય પગલું ભરશે એવી આશા છે

આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલાસંઘ સાથે જોડાયેલી હિન્દની સ્ત્રીઓની નેશનલ

હિન્દની સ્ત્રીઓની કૉન્સિલનો ૧૯૩૦-૩૨ નેશનલ કૉન્સિલ નો ત્રીજો દ્વિ વાર્ષિક હેવાલ અમને મળ્યો છે હિન્દની સ્ત્રીઓની ઉન્નતિના દરેક પ્રશ્નમાં રસ લેવા સાથે આ સભા સ્ત્રીઓને સ્પર્શતા આંતર રાષ્ટ્રીય પ્રશ્નોને પણ સ્પર્શે છે અને એ રીતે સ્ત્રી ઉન્નતિની દીશામાં સારો ફાળો આપે છે સભાનું મુખ્ય મથક મુંબાઇમાં છે અને બંગાળ, બિહાર, બિહાર અને ઓરીસા, મુંબઇ, બર્મા, દિલ્હી વગેરેમાં એની શાખાઓ પણ છે એની મધ્યસ્થ કારોબારી સમિતિના ચેરમેન શ્રીમતી તારા બહેન માણેકલાલ પ્રેમચંદ છે અને તેઓ આ સંસ્થાની તેમજ સામાન્યતઃ મહિલાઓની પ્રવૃત્તિમાં અત્યંત રસ લઇ પ્રશંસ્ય કાર્ય કરી રહેલા છે. સભાએ જુદા જુદા કામકાજ માટે વિભાગીય સમિતિઓ નીમી દીધેલી છે. કળા અને છાપકામને લગતી સમિતિ દ્વિમાસિક પત્રિકા કાઢે છે, મજુર સમિતિ મજુર સ્ત્રીઓ અને બાળકોની હાલતને લગતું કામકાજ કરે છે ધારા સમિતિ મહિલાઓની ઉન્નતિને લગતા કાયદાના પ્રશ્નોને સ્પર્શે છે. આ ઉપરાંત સ્ત્રી કેદીઓની હાલત તપાસનારી સમિતિ મતાધિકાર સમિતિ, એમ જુદી જુદી સમિતિઓ દ્વારા સારૂં કાર્ય થઇ રહ્યું છે અમે ઇચ્છીએ છીએ કે સંસ્થા સામાન્ય જનતામા પ્રવેશ મેળવી તેમની તેમજ લોકસમૂહની ઉન્નતિના કાર્યમા વિશેષ યશ પામે.

મુંબાઇ યુનિવર્સીટીની બી. એ. ની પદવી મેળવી કુમારી કપિલા બહેન

કુમારી કપિલા ખાંડવાળા

ખાંડવાળા વધુ અભ્યાસ માટે ૧૯૩૦ના મે માસમા અમેરિકા ગયાં હતાં અને ત્યાં બે વર્ષ સુધી અભ્યાસ કરી મીશીગન યુનિવર્સીટીની એમ. એ. ની પદવી મેળવી તેઓ ગઇ તા ૨૨ મીએ ત્યાંથી પાછાં આવ્યાં છે કુમારી કપિલાબહેનને તેમણે મેળવેલી આ પદવી માટે અમે ગુજરાતની બહેનો તરફથી અભિનંદન આપીએ છીએ. કુમારી કપિલાબહેન શાન્તાક્રુઝ યુવકસંઘના મંત્રી તરીકે સારૂં સેવાકાર્ય કરતાં હતાં. તેમ ત્યાં પણ તેમને એવું સેવાકાર્ય કર્યું છે તેમણે ન્યુયોર્ક, બર્લિન, લંડન અને ડબલીનમા સમાજસેવાના કાર્યનો અભ્યાસ કર્યો છે અને હિન્દની ખરી સાચી સ્થિતિ પરદેશમાં ફેલાવવામા પણ સારો ફાળો આપ્યો છે અમે એ બહેનને ફરી અભિનંદન આપી વિનતિ કરીએ છીએ કે ગુજરાતની બહેનોની નિરક્ષરતા ટાળવામાં તમારી વિદ્યાનો સદુપયોગ કરી તેમને અંધારામાંથી પ્રકાશમા લાવો

ગ્રાહકોને સૂચના

૧ "ગુણસુન્દરી" દર અંગ્રેજી મહિનાની ૧લી તારીખે પ્રકટ થાય છે અને ગ્રાહકોને આગલે દિવસે યા તેજ દિવસે પોષ્ટ કરવામાં આવે છે આ કારણે દરેક ગ્રાહકને પોતાની નકલ દર મહિનાની ૫મી તારીખ સુધીમાં જરૂર મળી જવી જોઇએ, એ પ્રમાણે મળવામાં વિલંબ થાય તો પોષ્ટ ખાતામાં તપાસ કરવા વિનતિ છે જો એ તપાસને અંતે અંકની નકલ ન મળે તો કાર્યાલયને એ સંબંધી ફરિયાદ **તા. ૧૦મી સુધીમાં** લખી જણાવવી તે પછી મળતી ફરિયાદ દૂર કરવાની જવાબદારી વ્યવસ્થાપકને શિર રહેતી નથી ફરિયાદ કાર્યાલયનેજ કરવી ફરિયાદ દૂર કરવાનો એજન્ટોને હક્ક નથી

૨ ગ્રાહકોએ કાર્યાલય સાથે પત્રવ્યવહાર "વ્યવસ્થાપક "ગુણસુન્દરી" ૧૧૪, ગીરગામ બેક રોડ, મુંબાઇ નં ૪ " ને સરનામે કરવો.

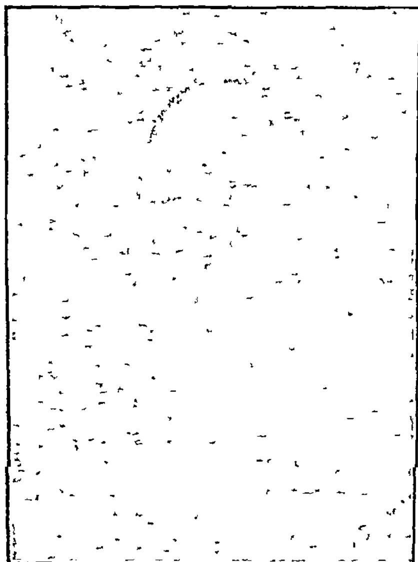
૩. એ પત્ર વ્યવહારમાં ગ્રાહકોએ પોતાનાં પૂરાં નામઠામ ઉપરાંત, **પોતાનો ગ્રાહક નંબર જરૂર જણાવવો જોઇએ** દરેક ગ્રાહકનો નંબર રેપર પર નામની પાસે ડાબી બાજુ છાપેલો યા લખેલો હોય છે એ નંબર નહિ જણાયો તો કાર્યાલયને વેળાસર અને સંતોષકારક ઉત્તર મળવામાં યા પત્રમાં કરેલી ફરિયાદ દૂર કરવામાં ઢીલ થવાનો સંભવ છે

૪ સરનામું બદલવા ઇચ્છનાર ગ્રાહકે આગલા મહિનાની તા ૨૫ મી સુધીમાં ખબર આપવી જોઇએ, એથી મોડી મળતી સૂચનાનો અમલ તેજ મહિને નહિ, પણ બીજે મહિને થશે.

૫ નમુનાની નકલ વિના મૂલ્ય નથી મોકલાતી જે અંક નમુના તરીકે જોઇતો હોય તેની કીંમતના પોષ્ટલ સ્ટેમ્પસ મોકલી આપવા.

૬. કોઈ પણ પ્રકારના પત્રવ્યવહારનો જવાબ જોઇતો હોય તો રીપ્લાય કાર્ડ લખવો યા પોસ્ટેજ મોકલવું

વ્યવસ્થાપક "ગુણસુન્દરી" કાર્યાલય, ૧૧૪, ગીરગામ બેક રોડ મુંબાઇ, નં ૪

સ્વ સૌ. લવંગિકા પ્રિ મહેતા,

બી એ [જુઓ પૃ ૩૩૯

જન્મ :
તા. ૧૫ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૯

અવસાન :
તા. ૯ મી ઓકટોબર ૧૯૩૦

અમૃતસરોવરને કાંઠે

[ભાવી ભારતની સ્ત્રીશક્તિ સ્વામીની સ્હોડમાં વિશ્વસેવાના કોડ વિરાટ વિસ્તારે છે ભાવના-મન્થનમાં ભાવને રચી વિશ્વમુક્તિના સેવાધર્મ કાજે અવતરે છે ધૂમકેતુને સ્વૈરી, વિજળીનો દોર કરી આકાશ માપવા-સમુદ્ર મન્થન કરવાના તેને મનોરથ-આવેશ છે સૂરજ ચંદ્રના દીવા ધરી પાતાળમાં ઉતરી ઊંડા નરકોના ઉદ્ધાર કરવાના તેના આગ્રહ છે. પાતાળ અને પૃથ્વીના મોક્ષ વિના આ ભાવનામૂર્તિ પોતાની મુક્તિ પણ વાંછતી નથી]

અમૃતસરને કાંઠે રાજ ! રૂપલા રે ઓરડા,
ઝળહળે ત્યાં અમર હેમના દિવડા.
સૂરજને કઠે બાંધ્યો મેરૂ સોનાનો,
ચંદ્રને કઠે બાંધ્યો હિમાચળ ગોરો,
અમર વરનો ત્યાં રે સ્વર્ગ હિંડોળો.
અમૃતસરને કાંઠે રાજ ! રૂપલા રે ઓરડા. ૧

સીંચતે સખિ ! ઝુલતાં જાગે રે નવનીત કોડ,
સખિ ! નાથજીની સ્હોડમાં એ કોડના ફાલે છોડ.
સ્વામીજીના સિંચને સખી વૃક્ષ વિશ્વને છાય,
સ્મિત કરે ત્યાં સ્વામીજી જલધિ હૈયે જ સમાય.
અમૃતસરને કાંઠે રાજ ! રૂપલા રે ઓરડા ૨

નાથજી ! ઓ નાથજી ! મારે દિલડે ભર દરિયાવ,
ઘેરાં અનન્તાકાશ છે ગાઢાં ભર્યાં અંધાર.
એ તિમિરિયાં ફેડવા ને માપવા આકાશ
કરી વિજળીનો દોર હું પરિક્રમું રે ચોપાસઃ
અમૃતસર કાંઠે રાજ ! રૂપલા રે ઓરડા. ૩

અખૂટ દરિયે પાણીડાં, અખૂટ રત્ન ભંડાર,
શ્રીજી કેરી સ્હોડમાં જ્યા પોઢે શ્રીભગવાન્.
ધૂમકેતુનો કરી રવૈયો ફેરવું વિજળીને દોર,
અમૃતમય કરૂં વારિધી ને આણું મણિભંડોળઃ
અમૃતસરને કાંઠે રાજ ! રૂપલા રે ઓરડા. ૪

જગને આત્મે નાથજી ! સારૂં સૂરજ સારૂં જ્ઞાન,
ચંદ્રનાં તેજ હૈયે છાંટી આપું અમૃતપાન.
હરીજીની હોઠે બંસરી જગાવું ચેતનરાસ.
ગજું, ગીતા ધર્મની કરૂં કર્મનોજ પ્રકાશઃ,
અમૃતસર કાંઠે રાજ ! રૂપલા રે ઓરડા. ૫

સૂરજ ચંદ્રના દીપ હાથમાં લઈ ઉતરૂં પાતાલ,
અંધારાં ઉજળાં કરૂં ચેતાવું સૂતા પ્રાણ.
ઉતારૂં ઉંડા નરકમાં નાથ ! સ્વર્ગનાજ વિમાન,
પાતાલ ને પૃથ્વી વિના મારે મોહનનું શું કામ
અમૃતસરને કાંઠે રાજ ! રૂપલો રે ઓરડા. ૬

—મૂલજી દુલભજી વેદ

લેખક : શ્રી હિતખુશ મ. દિવાનજી

પ્રેમ તો પારસમણિ છે સ્વાભાવિકતા તેનો આત્મા છે અને સંયમ તેનો તેજસ્વી પ્રકાશ છે તેમાં માતૃપ્રેમ તો અદ્ભુત—અલૌકિક છે જગત તેને વંદન કરતું આવ્યું છે અને તેના ઋણ તો ઇતિહાસના પાના પર સુવર્ણાક્ષરે કોતરાયેલાં છે અત્યારસુધી સંસારને ખોળે મહાત્માઓ અને વીરપુરુષો રમી ગયા છે તેમને માતૃપ્રેમેજ પ્રેરણાનાં પીયૂષ પાયાં છે. માનવજાતિના કલ્યાણપથ પર માતૃપ્રેમના પુનિત સંસ્કારોના પ્રકાશ પથરાયાં છે અને માતાના અમીભર્યાં નયનોએ તો દુષ્ટ—વંઠી ગયેલા પુત્રો પર પણ વાત્સલ્યના જ આશીષો ઉતાર્યાં છે

પરંતુ એ ઉન્નત—એ દિવ્ય ગણાતો માતૃપ્રેમ વિકૃત સ્વરૂપમાં પ્રગટે છે ત્યારે તે જગતને અવળે પંથે દોરે છે માતૃપ્રેમનું વિકૃત સ્વરૂપ ખોટાં લાડ છે. બાળકનું ભાવિ એ ખોટાં લાડ હેઠળ કચરાય છે—અને મનુષ્યના દુઃખો તેમાંથી ટપકે છે. માતા અને અત્યારની સમાજ—બન્ને એથી માને કે એ લાડમાં બાળક ખીલે છે પરંતુ એ માન્યતા સમાજનું અજ્ઞાન દર્શાવે છે. અત્યારે માતાઓ અવળે પંથે વળી છે અને બાળકને ખોટાં લાડ કરવામાંજ માતૃપ્રેમની પર્યાપ્તિ નિહાળી રહી છે. એ લાડે તો બાળ—દુનિયામાં ત્રાસ વર્તાવેલો છે અને તેનાં સામ્રાજ્ય તો બાળજીવનના સર્વ અંગોમાં અને બધાયે વિભાગોમાં સ્થપાઇ રહ્યાં છે ખોટા લાડે બાળકના સ્વવિકાસનો તો ઉચ્છેદ કર્યો છે. પરંતુ તેનાથી એ આગળ જઇ બાળકમાં અત્યંત અનિષ્ટ સંસ્કારો તેથી જન્મ્યા છે અત્યારની પ્રજામાં તેજ રહ્યું નથી અને તેમાં નિર્માલ્યતાએ ઘર કર્યું છે તેના કારણો ઉકેલવા માંડીશું તો માતાના ખોટા લાડનો આખો પ્રશ્ન આપણી આગળ ખડો થઇ રહેશે. માતૃપ્રેમના ખોટા ખ્યાલથી દોરાઇ માતાઓ બાળકને લડાવે છે અને તેમને સ્વચ્છન્દી બનાવી દે છે સ્વાતંત્ર્યની બારાખડીનું પણ જેને ભાન નથી અને સ્વયંવિકાસના તત્વજ્ઞાનના પડછાયા પણ જેણે નથી જોયા એવી માતાઓ બાળકને ખોટા પ્રકારની છૂટ આપી તેમાં અવિનય અને હઠના અનિષ્ટ સંસ્કારો ભરી દે છે એ લાડકવાયા બાળકોમાં પછી ખોટાં અભિમાન જાગે છે અને ભાવિ જીવનમાં માતાની પ્રેમાળ હૂંફ અલોપ થતાં તે બિચારા સંસારના પથપરના કંટકો નિરાધાર થઇ અથડાય છે, મુંઝાય છે, અકળાય છે અને રડે છે.

માતાના ખોટા લાડના પ્રકાર અનેક છે તેના સ્વરૂપ વિધવિધ છે. પ્રભુના પુનિત ધામમાંથી ઉતરી આવેલું બાળક સ્વાદને સમજતું નથી અને માતાના નૈસર્ગિક દૂધમાં

જ તેના સર્વ સ્વાદો સમાપ્ત થાય છે. પરંતુ માતાને જીભનો ચટાકો થાય છે. બાળક વિના તેના સ્વાદ કેમ લેવાય ? એટલે બાળકની નિર્દોષ જીભ જગતના સ્વાદથી ભ્રષ્ટ થવાની શરૂઆત કરે છે. "ચાંગળુ આ પાઈ એકાદ પીપરમીટ ખવડાવી એમાં શુ થયું" બસ એમાંજ માતૃસ્નેહ ઠલવાય છે. એ લાડકો બાળક રોગે છે માતા હસે છે બાળકને ચરદી થઇ છે. તેલ, મરચું ખાટું ગળ્યું તેના આરોગ્ય માટે નિરુપયોગી છે. ન્યાતમાં જમણુ હોય છે. હોંસીલી માતા બાળકને લઇ ત્યાં જાય છે મીઠાઇ ભજીયા પત્રાવલીમાં પીરસાય છે. પોતાનો લાડકો બાળક રહી જાય એ વિચાર જાગે છે. ઉધરસથી રાત્રે હેરાન થતાં બાળકના મોમાં મીઠાઇનો એકાદ કટકો અને એકાદ ભજીયું સરકાવી દેવાય છે માતાની તો લાડ કરવાની હોંસ તૃપ્ત થાય છે. પરંતુ બાળકના તો આરોગ્ય લથડતા જાય છે તેના વર્તનમાં હઠના સામ્રાજ્ય છવાતાં જાય છે.

અન્નમાં ઉતરેલા ખોટાં લાડ વસ્ત્રમાં પણ એજ દશાએ પહોંચે છે. અંતરનાં સૌન્દર્ય ઓસરતાં જાય છે એટલે અત્યારની પ્રજાને બહિર વૈભવના મોહ વધતા જાય છે માતા તો વિવિધ જાતની સુશોભિત સાડીઓમા તેમજ ભાતભાતનાં અલંકારોમાં રાચતી સમાજમાં મ્હાલે છે. બાહ્ય રૂપના ભાન વિનાનુ બાળક સાથીયો સાથે કલ્લોલ કરતું ગેલ કરતું હોય છે. ત્યાં માતાનો હુકમ ગાજે છે. "બચુ ! ચલ તારી રમતો મૂકી દે. ખબર નથી આજે તો મોસાળ જવાનું છે અને જન્મદિવસે અંબાજીને પગે લાગવાનું છે !" બાળકને સાથીઓ સાથેની રમત મૂકવી તો ગમતી નથી પરંતુ નવિન પોશાકના આકર્ષણ વિજયી નીવડે છે બાળક બિચારૂ બહુ સમજતું નથી છતાં તેના પર ઉનાળાના ખરા તાપમાં મખમલના જાડા કાળાં સુંડી લદાય છે અને કુદરતના ખોળામાં છૂટથી હરતા ફરતા પગો પર મોજા અને બુટો જકડાય છે. લાડકવાયા બાળક કાકા ઠેકારી માતાની સાથે મોસાળ સિધાવે છે. માસી મામીના ભાભીજ પ્રતિના પ્રશંસાવાકયો સુણતા હોંસીલી માતાના હૈયામાં કંઇ કંઇ સંતોષ પથરાય છે માતૃપ્રેમ પોશાકના લાડમાં પ્રકાશ્યો અને બાળકના ભાવિજીવનના અંદાજપત્રોમાં વૈભવી પોશાકને પ્રધાન સ્થાન મળી ગયું

સુંવાળી પથારી અને સુશોભિત મચ્છરદાનીના મોહ બાળકમાં હજી નથી જાગ્યા. તેતો મેદાનની કઠણ જમીન પર ગેલો કરતું કુદતુ ફરે છે અને રાત્રે થાકીને વાતો કરતું ઓરડામા ગમે ત્યાં ઉંઘી જાય છે. પરંતુ માતાનાં પ્રેમાળ (!) હૃદયને એ ખૂંચે છે– નોકરને હુકમ થાય છે અને વૈભવી–મચ્છરદાનીવાળા કોચ પર બાળકને સુવાડવામાં આવે છે શ્રમથી થાકેલા શરીર પર નિંદ્રાદેવીના સુકોમળ હસ્તો પ્રસરેલા છે એટલે બાળકને મચ્છરની બ્હીક નથી અને સુવાળી પથારીની પણ દરકાર નથી. પરંતુ હોંસીલી માતાના લાડ અધુરા રહે એટલે કઠણ જીવનમાં મઝા મ્હાણતા બાળકને વૈભવી જીવનના નિર્માલ્ય પરિધાન ઓઢવાં પડે છે. બાળકમાં મચ્છરદાનીના આકર્ષણ જાગે છે અને સુંવાળી પથારી વિના તેને રૂચતુ નથી. માતાના ખોટા લાડમાં બાળકના ભાવિ જીવનમાં–પ્રજાસેવકના તેજસ્વી પ્રકરણનો લોપ થઇ જાય છે.

બાળક મોટુ થાય છે. એને શાળામાં મૂકવામાં આવે છે રખેને બાળકને કોઇ હેરાન કરે એટલે માતા ધાટીને હુકમ કરે છે અને દરરોજ બાળકને શાળામાં મૂકવા ઘાટી જાય છે. બાળકમાં તેનું દફતર પકડવાની શકિત છે. પરંતુ રખેને એની કોમલ કાયા કરમાઇ જાય એટલે ઘાટીને દફતર

સોંપાય છે. બાળકને કંઇ પ્રથમ ઇચ્છા ન હતી કે ધારી દફતર ઝાલે પરંતુ માતાના લાડે એને પરાશ્રયી બનાવ્યો એટલે બાળકની ચામડી સુંવાળી થઇ પડી જાત-મહેનત અને સ્વાશ્રય પર ખોટા લાડના આવરણ ફરી વળ્યા. બાળક, બાળક મટી શેઠ બની ગયો માતાની તો હોંસ તૃપ્ત થઇ, પરંતુ બાળકની યુવાવસ્થા તથા વૃદ્ધાવસ્થાના તો દાડમાં ભાંગી ગયા-સ્વાશ્રયી વૃત્તિને કચરી નાખનાર એજ ખોટા લાડ બાળકના ગૃહ જીવનમાં પણ સર્વે ઠેકાણે ત્રાસ વર્તાવી દે છે. બાળકના કપડા ધોવાના અને બાળકની પથારી પાથરવાના લાડ તો સામાન્ય કહેવાય પરંતુ બાળકને ફ્રાક પહેરાવવુ, તેને મોજા બુટ પહેરાવવા, તેનુ દફતર તૈયાર કરવુ તેના સ્નાનની બધી તૈયારી કરવી, ઇત્યાદિ નાની નાની બાબતમાં પણ માતા બાળકની કોમળ કાયાની ચોકીદાર બને છે અને ધાડી તેનો વફાદાર સેવક બને છે પરંતુ માતાને ક્યાં ખબર છે કે એ ખોટા લાડની ફુરમાંથી તેમ જ અતિશય કાળજીપૂર્વક જળવાયેલી બાળકની કોમળ કાયામાંથી પુરુષાર્થ નાસી જાય છે અને યુવાવસ્થામાં માયકાંગલાની પદવી તે મેળવી લે છે

વર્ષા ઋતુમાં બાળકને તો ખુબ આનંદ પડે છે અને છત્રી સાથે આવતા તેના કપડા ભીના થાય તો તેને તે હોંશથી વધાવી લે છે બાળકની એ ટેવ એના શરીરને ખડતલ બનાવે છે અને મુશ્કેલીઓમાંથી પણ મઝા ખેંચી લેવાની ઉત્સાહી વૃત્તિ તેનામાં ખીલે છે. પરંતુ બાલ્યાવસ્થામાં અતિ કાળજીથી કોમળ કાયાનું સ્નાન થયું હતું એટલે પિતાને વર્ષાઋતુ ડગલા વિના ચાલતુ નથી એટલે પિતા કોમળ કાયા વાળા બન્યા તો બાળક રહી જાય ? તરતજ માતાનો હુકમ થાય છે પિતાની સંમતિ મળી જાય છે અને બાળકના ખડતલ બનતા શરીર પર એ ડગલો નખાય છે વર્ષોમાં ભિંજાવવાની મઝા તો ચાલી જાય છે, ડગલાની સાથે નિર્માલ્યતાના પણ આવરણ બાળક પર વીંટળાતાં જાય છે. તેજ પ્રમાણે કલાકો સુધી તડકામાં રમનાર બાળકને સૂર્ય પ્રકાશના કિરણો આકરાં નથી લાગતા પરંતુ રખેને બાળક કાળો પડી જાય, રખેને લુ લાગે એટલે તેના પર છત્રીની પરાધીનતા સદાય છે. ખડતલ શરીરનો બાળક સુંવાળો થતો જાય છે અને સ્હેજ વિશેષ ઠંડીથી અથવા કંઇક વિશેષ તાપથી તેને માંદગીની પથારી સેવવી પડે છે એવા માયકાંગલા શરીરને પછી યુવાવસ્થામાં જીવનનો પરવાનો લેવા દરરોજ ડાકતરને દવાખાને જવું પડે એમાં શી નવાઇ ? માતા પિતા તો તેમના લાડથી તૃપ્ત થાય છે પરંતુ બાળકનું તો જીવન કથળી જાય છે.

' પરંતુ બાળકના પરિસ્થિત જીવનમાં તો માતાના લાડ અને તેની હોસના ભીષણ પરિણામો લોહે કળીમા પ્રકાશી ઉઠે છ

માતા

સુગમ સિદ્ધિ વરદાયક દ્વાર
ઉગમ સ્નેહ સરિતાની ધાર.

દયા-ધામ વાત્સલ્ય વિતાન
નિરાભિમાન સમતાનું સ્થાન.

મૃદુતર મધુર સુમંગલ સૂર
સૌમ્ય સુધા સાગરનું ઉર.

હિમગિરિ ગુહા સદૃશ ગભીર
ધન્ય ધરિત્રી-તલ સમધીર.

ભગવત્ રામચન્દ્ર ભટ્ટ

હિન્દુ સમાજ અત્યારે અનેક દુષ્ટ પ્રયાસો કોરી રહી છે અને તેના ત્રાસ ડાયરશાહીને પણ કોરે મૂકી દે છે એ દુષ્ટ પ્રથાઓ અને જંગલી સંસ્કારોમાં પુત્રલગ્ન અને પૌત્ર લાલસાએ તો કેર વર્તાવ્યો છે. માતા બાળ લગ્નના લાવા લઈ બાળમાતા તરીકે ૨૮ વર્ષની કુમળી વયે બબ્બે ત્રણ ત્રણ બાળકોથી રાચતી હોય એટલે સ્વાભાવિક રીતે પોતાના બાળકોના લગ્ન કરવા તે ઉતાવળ કરે છે છોકરો તો હજી શાળામાં અભ્યાસ કરે છે ત્યાં તેના વિવાહ થઇ જાય છે અને સ્નાતક થતા સુધીમાં તો તેની સપ્તપદીઓ ગવાઇ ચુકી હોય છે એટલુંજ નહિ પણ તેના' અભ્યાસ મંદિરમાં પુસ્તકોના કબાટ પાસેજ તેના નવા બાળકનું પારણું પડયું હોય છે. બિચારો એક હાથે પુસ્તકમાં માથું ઘાલી પરીક્ષાની તૈયારી કરે છે અને બીજે હાથે રડતાં બાળકનું પારણું હિંચે છે. આ દૃશ્ય હોંસીલી માતાને તો બહુ પ્રિય થઇ પડે છે, તેના કોડ તો પુરાય છે–પરંતુ એ ખોટાં લાડથી તો પેલા બાળક–પિતાનું જીવન સાવ લૂંટાઇ જાય છે–પુત્રલગ્ન તથા પૌત્રલાલસાની મલિન જ્વાળાઓમાં તેનું બ્રહ્મચર્ય તો બળીને ખાખ થઇ જાય છે. હિંદુ સંસારમાંથી પુરૂષાર્થ અને શૂરવીરતા ચાલ્યાં ગયા છે–યુવાનોમાં પૂર્વના વૃદ્ધો જેટલું પણ બળ નથી રહ્યું અને તેમના માયકાંગલા જેવા શરીર ૩૦ વર્ષ પૂરાં કરતાં પહેલા તો પાછળ અનાથ વિધવા અને બાળકોને મૂકી સ્મશાનમાં સુઇ જાય છે. આ પ્રશ્ન અત્યારે સર્વ સુધારકોને મુંઝવી રહ્યો છે અને એકદમ અખાડાઓ પરજ તેમનું ધ્યાન જાય છે. પરંતુ વ્યાધિના મૂળ તો માતાના ખોટા લાડમાં પડયા છે એટલે અખાડાઓ તો બાહ્ય ઉપચાર તરીકેજ કામ લાગે છે બાળકના પારણામાંથીજ જ્યાં બ્રહ્મચર્યના અગ્નિસંસ્કાર શરૂ થાય છે ત્યાં યુવાવસ્થા અને કિશોરાવસ્થાના અખાડા ખૂટી ગયેલુ વીર્ય કયાંથી પુનઃ પ્રાપ્ત કરી શકવાના હતા ? અત્યારે તો માતાનો સ્નેહ બાળક બ્રહ્મચારીના દિવ્ય પ્રકાશમા નથી ઝળહળતો તે તો બાળક–પિતાના બાળસંસારમાંજ ખોટા લાડ રૂપે અવતરે છે. એ બાળક પિતાની નિર્માલ્ય સ્થિતિથી અને એ બાળ–સંસારની નિરાધાર સ્થિતિથી અત્યારે હિન્દુસમાજ કકળી ઉઠયો છે અને માતાના એ ખોટા લાડમાંથી તો ઘવાતી–કચરાતી હિન્દુસમાજની લોહી ટપકે છે. આથીજ એમના આરોગ્ય પરના પુસ્તકમાં મહાત્મા ગાંધીને લખવુ પડે છે કેઃ—

"તેમનાં છોકરાંને બચપણથી જ વિવાહ કે સગાઇ કરી તેઓ (માતાઓ) વેચી આવે છે, તેથી તેઓ ઘાતકી બને છેઃ તેમાં પોતાનાં બચ્ચાનો સ્વાર્થ તપાસવાને બદલે પોતાનો અંધ સ્વાર્થ તપાસે છે પોતાને મોટાં થવું છે, પોતાની ન્યાતજાતમાં નામ મેળવવું છે, છોકરાંનો વિવાહ કરી તમાશો જોવો છે. આ જમાનામાં બાળક છોકરાંને પરણાવી ઘરસંસારની ખટપટની જવાબદારીમાં મૂકી દેવાં, એથી તેઓનું બીજું કયું મોટું અહિત હોઇ શકે ? "

આવી રીતે માતાના ખોટા લાડના ઇતિહાસ ઉકેલવા બેસીએ છીએ ત્યાં તો અત્યારની પ્રજાની અધોગતિના બીજ ઠેક ઠેકાણે દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

જગત્ જેને વંદન કરતું આવ્યું છે એ માતૃસ્નેહની વિકૃતિમાંથી અત્યારે સમાજની દુર્ગંધ પાકે છે અને જગતની પાલક માતા અત્યારે જગતને ક્ષીણ બનાવી રહી છે. માતૃસ્નેહ અત્યારે સંયમની વાડો ઓળંગી ખોટા લાડના વિનાશપ્રેરક ખાડામાં કુદી પડયો છે અને તેથી જ એ ખોટા લાડ આજે જગતને અધોગતિની ઉંડી ખાઇઓમાં દોરી જાય છે.

વીરા ! પોઢ વીતે છે રાત

[પ્રથમ દેશધર્મથી પ્રેરાઈ એક માતા પોતાના બે બાળકોને પતિને સોંપી દેશજંગમાં જાય છે એ રાત્રે બ્હેન ભાઈને સુવાડતાં ગાય છે]

(હાલરડું)

વાયે મીઠી અનિલની લ્હેરકી, વીરા ! પોઢ વીતે છે રાત,
ધીલે ધીલે ઝરે છે મીઠડા, વીરા ! માડીનો લલકાર.
મઝભર ઉગલે સૂર શ્રવે ને પાથરે પ્રેમ પિછોડ,
હુંફાળો એ કંબલ-કુસુમનો ઓઢી વીરા પોઢ,
વીતે રાતડી વીરા પોઢ.
ફુળા શીળાં બોલ રસિકડા, ગુંજે 'હાલો-લોલ',
નિંદભરી એ દીવ્ય પરિમલે ભીંજી વીરા પોઢ;
વીતે રાતડી વીરા પોઢ
સુધા સિન્ધા કમળો કરતા માડી યોજન ચાર,
અમૃત કેરા ઘોધ વર્ષાવે, પીને વીરા પોઢ,
વીતે રાતડી વીરા પોઢ
પોઢયો 'તો નિજ લોલક પ્યારો, ચૂમ્યા ગાલ ગુલાબ,
હૃદયે ચાંપી દીલ બચુકડું, 'વીરની લે જે બાળ'
કહી ચાલી ઝડપે ચાલ.
કેસરસાળુ સોહી અંગે, કહેતી જતી કયાં માતા ?
'હાક વાગી રે માવડીની ચાલુ સહુ તે વાટ'
માડી લોપ થઈ તે વાર.
ચાર યોજન પર દીવો ચળકે, માડીનો ત્યાં વાસ,
જડભર ભીંતો કોરી પસરે, સ્નેહ રંગ્યો સુવાસ,
સુવે ગોદ મધુરી માત.
રોજે રોજે બાપુ કહે કે આવે માડી આજ,
લોક કહે કે *માત-માડીની થાશે પૂર્ણ આઝાદ;
ત્યારે ગોદે લેશે માત.
વાયે મીઠી અનિલની લ્હેરકી, વીરા ! પોઢ વીતે છે રાત.

ભદ્રાકર મછારામ ભટ્ટ

* માત-માડીની=હિંદ માતા

પતિપત્ની

લેખક :
શ્રી. અંબાલાલ નૂ. શાહ

"પાશ્ચાત્ય અનુકરણના વિરોધીઓને આ ઇંગ્લિશ 'બૉલ' ના દર્શન કરાવવાથી જીવનની ઉત્તમ ઘડીઓ કેવી રીતે ગાળી શકાય છે, એનો પદાર્થપાઠ આપી શકાશે, એમ તને નથી લાગતું ઉર્મિલા ?" સિગરેટના ધૂમાડા કહાડતા આરામ ખુરશીમાં ટહેલતા મધુકરે મધુર વાણી છોડી.

"શા માટે નહિ ! પરંતુ 'જીવનની ઉત્તમ ઘડીઓ' કોને કહેવાય, એ નક્કી થઇ શકે ખરું ?" પોતાના પતિને ઓછા નાખુશ કરવાના સ્વભાવવાળી ઉર્મિલા બોલી

"એમાં તે વળી નક્કી શું કરવાનું છે ? અને મારા કથનમાં જાણે તને શંકા હોય એવું વાક્ય ? હૃદયની ઉર્મિઓને સ્વાભાવિક ગતિએ મહાલવા દેવી, એ શું કુદરતનો નિત્યક્રમ નથી ? એને રોકવી, એટલે નૈસર્ગિક ગતિને ગૂંગળાવવી: એટલે જ પાપ અને આપણા હિન્દુઓમાં પણ પાપ કરવાની તો મના કરવામાં આવી છે, એ માટે તું હકાર આપશે જ !"

"આટલી બધી વાતો સમજવાની મારી શક્તિ ક્યારે છે ? તમને નહિ દુભવવા હું તમારી સાથે એ નાચ નિહાળવા આવી, ત્યાં શોભે એવો મને કમને પણ નાટકીય સ્વાંગ સજ્યો, મને ગમે છે એનો પણ સ્વીકાર કર્યો; પરંતુ હવે હું તમારી કહ્યાગરી છું, એમ સિદ્ધ કરવાને માટે શાસ્ત્રીય હકાર પણ માગશો ?" ઉર્મિલાએ આજે પહેલીવાર હૃદયના વેગને સ્થાન આપ્યું લાગતું હતું.

"ત્યારે મારે એમ સમજવું કે તને અંગ્રેજી નાચરંગથી અણગમો ઉત્પન્ન થયો છે ?"

"હા—એક રીતે ગણી શકાય તો; મેં સ્ત્રી પુરુષોને ત્યાં જે છૂટથી હળતા મળતા જોયા છે—ગમે તે સ્વચ્છંદાચાર આદરી શકે છે, એ બધા પછી મારામાં જો કોઇ નૂતન ફેરફાર થયો લાગતો હોય તો આજની મારી બોલવાની રીત આ અણગમાનું કારણ માની શકાય."

"પણ એમાં અણગમાને કારણ કેવી રીતે મળી શકે છે, એ મારી સમજ બહારની વાત છે !"

"તે કહું. મને લાગે છે કે એક વખત પશ્ચિમના રંગે રંગાઇ જવા પછી, આપણે આપણું પોતાનું આખું ઘરજ ભૂલી જઇએ છીએ. નવરાત્રિના કલાયુક્ત ગરબા, ગરબી અને રાસોની મનોરંજક મઝા આગળ તમે આ તમારા 'બોલ'ને શી રીતે સરખાવી શકશો, એ મારી સમજ બહારની વાત છે !" આ શબ્દો સાથેજ ઉર્મિલા કંઇક અસ્મિતા પૂર્વક ઉંચી ડોક કરી મધુકર સામે નિહાળી રહી.

મધુકર તેની સામે મીટ માંડી જરાક હસ્યો અને બોલ્યો—"કુવાનું દેડકું બહા-

અસ્પૃશ્યતા નિવારણ દિન

ગ્ય તા. ૧૮ મીએ અખિલ હિન્દમાં અસ્પૃશ્યતા નિવારણ દિન ઉજવાયો હતો મુંબાઇમાં એ દિને વનિતા વિશ્રામના ગ્રોઉન્ડમાં હરિજન બાલકો અને ઉજળીયાત વર્ગના બાળકોનું સ્નેહસંમેલન ભરાયું હતું.
એ સંમેલનના કેટલાક કાર્યકર બહેનો ડાબી બાજુથી ત્રીજા શ્રીમતી અન્નપૂર્ણાબાઇ દેશમુખ અને ચોથા શ્રીમતી સેઠી કૃષ્ણાગૌરી સેતલવડ છે

અસ્પૃશ્યતા નિવારણ દિન

હરિજન સ્ત્રીઓ અને ઉજળીયાત વર્ગની બહેનોનું પરસ્પર મિલન:
આમાં સૌ. હંસાબહેન મહેતા પણ છે

ઉજળીયાત વર્ગના બાળકો હરિજન બાળકો
સાથે રમે છે

રની દુનિયાને નથી જ જાણતું, એનો મારો અનુભવ આજે તું આપે છે, એ માટે ઉપકાર ! આ પુરુષના પુમરો ભમતા ભમતા બાથેબાથ ભીડી જે સૌન્દર્યની જમાવટ કરે છે, તે પ્રેમાર્દતા આ તમારી નવરાત્રિની રમણીઓ જમાવી શકવાની છે ખરી ! "

" પ્રેમાર્દતા ! શબ્દોની રમત રમી તેની કિમ્મત આપણે ઘટાડી નાખી છે. પ્રેમ એટલે ઇશ્વર, પુનિત વસ્તુને એ મોહ સામે મૂકવાની હિંમત ન કરીએ તો સારું ! "

" મોહ ! તને દાગીના પહેરવાનો શોખ છે, તે ત્યારે શું મોહ નથી !" મધુકરે તેને મહાત કરવાના આશયથી વચમાં એક જુદી જ વસ્તુ મૂકી. ઉર્મિલાને આ સુખમ દાગીનાનો શોખ સાચ જેવો હતો અને એ માટે તે પણીચાર હા પણ કરતી.

" હું કબૂલ કરું છું કે દાગીના પહેરવાનો અને તેને સંઘરવાનો મને મોહ છે: પણ એમાં મારો આશય તો એ રીતે આર્થિક નિરાંત મેળવવાનો છે. આજે હું પણે દિવસે સ્પષ્ટ થાઉં છું કે તમારી ઉડાઉ પ્રકૃતિએ, મને મારો એ મોહ જરૂરી

બતાવો કોઈ

બતાવો કોઇ વ્હાલમની એ કુંજ કેરી કેડી
મારી મધુરી મોરલી જ્યાં રસિકવરે છેડી
બતાવો કોઇ વ્હાલમની એ કુંજ કેરી કેડી.

સ્નેહની સુવાસ ભરીઃ પ્રેમના પરિમલ ભરીઃ
મોરલીએ મ્હને આણી તેડી.
બતાવો કોઇ વ્હાલમની એ કુંજ કેરી કેડી

અન્તરના હરખેલ એઃ આત્મના સુરીલ એ
સુણવાને આવી અહીં દોડી,
બતાવો કોઇ વ્હાલમની એ કુંજ કેરી કેડી.

દેહનો આતમરામ ભારે એ વિશ્રામ.
આવી ભજવાને હું ઓઢી,
બતાવો કોઇ વ્હાલમની એ કુંજ કેરી કેડી

સ્નેહની એ દીપિકાઃ જીવન તણી જ્યોતિકાઃ
રહી ના કોઇ એ વેદી,
બતાવો કોઇ વ્હાલમની એ કુંજ કેરી કેડી

બતાવો કોઇ વ્હાલમની એ કુંજ કેરી કેડીઃ
મારી મધુરી મોરલી જ્યાં રસિકવરે છેડી

રમણીક હીરાલાલ ઝવેરી

જણાયો. સાથે શણગાર સજવાની નારી હૃદયની ભૂખ પણ તૃપ્ત થતી હતી "

" ઓહ્ તારીની ! " મધુકરે હસતાં હસતાં આગળ ચલાવ્યું " પણ એથી થતી વ્યાજ ખાધ અને વળી ૧૦૦ ના ૬૦ થાય છે, તેનો કંઇ વિચાર કર્યો ખરો ! સ્ત્રીની બુદ્ધિ પાનીએ, તે ખરે સાચું જ છે ! "

" તેની ક્યાં ના છે ! આ વિલાસની વિલાસમાં ૧૦૦ ના શૂન્ય થાય છે, તેના કરતાં એ ખોટા તો નથી ને ! જુઓ મારા નાથ ! તમે મને બોલાવી અને હું બોલી, બાકી મારો ધર્મ તો તમને સર્વતઃ સાનુકૂળ રહેવાનો છે !" ઉર્મિલાએ જાણ્યું કે કદાચ હવે મધુકર ક્રોધ કરે, એટલે ટૂંકાવવાનો માર્ગ લીધો.

આજ અવસરે ઉર્મિલાનો ભાઇ અરવિંદ આવી લાગ્યો. બધા સુધારાવાળાઓ હતા એટલે કોઇ સંકોચ નહોતો. મધુકરે તરત જ આવકાર આપી કહ્યું:

" આવો અરવિંદભાઇ, ઠીક વખતસર આવી લાગ્યા છો ! તમારી બહેન વિલાસીની વિરોધિની છે અને જણાવે છે કે આ

'બૉસ,' નવરાત્રિના ગરબા આગળ કંઈ વિસાતમાં નથી!"

ઉર્મિલા એ અણગમતા વિષયને આગળ ધપવા નહિ દેવાના ઇરાદાથી ફરી વચમાં જ બોલી—

"હવે અમારી એ ચર્ચાનો અંત આવી ગયો છે; કારણકે હવે આ પીવાનો સમય થયો છે, એટલે ચા આવે ત્યાં લગી અમે તમારી પાસેથી કંઈક સાંભળવા માગીએ છીએ! બોલો, આજના જાણવા જેવા નવીન સમાચાર શા લાવ્યા છો?"

અરવિંદે એક ખુરશી પર બેસતા ઉત્સાહપૂર્વક ચલાવ્યું:–"નવીન સમાચાર જોઈએ એટલા છે! મી મધુકર, તમે તો છાપાં વાંચતા હોવા જોઈએ! મહાત્માજી સત્યાગ્રહના પ્રબળ પ્રવાહને સતત પ્રવાહિત કરવા માટે સ્ત્રીઓ આજલગી અલગ હતી, તેમને પણ પિકેટિંગના કામ ઉપર રોકે છે. આ સ્ત્રીશક્તિનો ચમત્કાર ભૂતકાળમાં વાંચ્યો છે; આજે હવે જોવાનું રહે છે કે એ સ્ત્રીશક્તિમાં કેટલું કૌવત દયાત છે! ઉર્મિલાબ્હેન, આ પ્રસંગને તમારે વધાવવો ઘટે છે!"

ઉર્મિલા જવાબ આપે તે પહેલાં જ, મધુકરે ઉમેર્યું."જી ગાંધી ગાંડા થયા લાગે છે. જે સ્ત્રીઓ ઘરની બહાર નીકળી શકતી નથી, જેઓ 'અબળા' નામને સાર્થક કરતી હોય તેમ પુરુષ જાતિથી ગભરાઈ જાય છે, તેઓ જ્યાં સારા નરસા સૌ માણસો આવે ત્યાં ઉભી રહી પિકેટિંગ કરશે, એ વિચાર તમને કેમ આવે છે? અને દારૂની દુકાને પિકેટિંગ કરવામાં જ્યાં ગુંડાઓનો સાથે જ સેવાદેવા રહી, ત્યાં સ્ત્રીઓને મોકલવી એ સાહસભર્યું નથી?"

"હશે!" હસતાં હસતાં અરવિંદ બોલ્યો–'પુરુષો સ્ત્રીઓનો કેટલો બોજો ઝીલશે? અને સ્ત્રીઓની મર્યાદાના પ્યાલો રાખીને પુરુષો આખું જગત ઘૂમવા જાય છે, તેઓ પોતાનું રક્ષણ કેટલું કરી શકે છે, એનો એઓ વિચાર કરશે ખરા કે? હવે સ્ત્રીઓ બહારની દુનિયામાં ભળે જાય અને તેનામાં એ જાતનું કૌવત તેમનામાં નહિ જ હોય તો એવી સંગ્રહસ્થાનને યોગ્ય સ્ત્રીઓના પતિ હોવામાં તમને પોતાને પણ શું ગૌરવ છે?"

"ગૌરવ છે કે નહિ તેનો મેં આજ લગી વિચાર કર્યો નથી; પરંતુ અમારે પુરુષોએ સ્ત્રીઓને એ કસોટીએ મૂકવી કે નહિ, એ પણ જરૂરી છે ને?" મધુકર તીક્ષ્ણ આંખે જોઈ રહ્યો.

"સાથે એમ પણ ઉમેરી લ્યો કે અમને અમારી હમણાંજ મળેલી મામલતદારી પણ સાચવી રાખવાની છે!" ઉર્મિલા બોલી.

"એ પણ એટલુંજ સાચું છે!" મધુકર રાજી થયો.

"અરે મધુકર, તમારી વિદ્યાર્થી અવસ્થાની ધગશ ક્યાં ગઈ? તમારી સેવાભાવના મારેલી ચિવટ આજે ક્યાં છુપાઈ રહી છે? આજે સ્વરાજદેવી પત્રીશક્તિઓનો ભોગ માગે છે, અને ગાંધીજીએ દેશને નવચેતનભરી હાકલ કરી અમૃતસિંચન કર્યું છે, તે જોતાં સૌએ સૌનો યોગ્ય ફાળો આપવો ઘટે!"

"અરવિંદભાઈ, તમે તો ખૂબ ખૂબ ગંભીર બની ગયા લાગો છો! જોઉં છું કે તમે બધા સત્યાગ્રહમાં શું ઉકાળો છો!" વ્યંગમાં મધુકરે કહી દીધું.

"અમારે ઉકાળવાનું છે એમ? અને છતાં તમે દૂર ઉભા ઉભા જોઈ શકશો ખરા?"

"નહિ, બિલકુલ નહિ; અમે સરકારી

અમલદારો તમારા સત્યાગ્રહને દબાવી દેવા તમારી સાથેજ કામ કરીશું ને !" એમ બોલી મધુકર ખડખડાટ હસવા લાગ્યો.

" સરકારી અન્નથી તમારી મતિ પણ ઠીક ભ્રષ્ટ થઈ લાગે છે. પણ મને ખાતરી છે કે એક દિવસ તમારેજ સત્યાગ્રહને ખપાવવા મોખરે રહી કાર્ય કરવું પડશે !"

" એમ ?"

અત્યાર સુધી ચૂપ રહી સંવાદને સાંભળી રહેલી ઉર્મિલા બોલી—" સત્યાગ્રહ માટે એમને માન છે; પરંતુ સ્વજનો વિચારી વર્તવું પડે છે અને વર્તવું જોઈએ ! જાસૂસી ખાતું એટલી તપાસ રાખે છે કે અમે સત્યાગ્રહમાં દેખીતી સહાય ન આપી શકીએ. છતાં હિંદી તરીકે અમે ભુલા નથી જ. આ વાત મારી નથી. એક વખતે એમણે જ સરસ પ્રસંગે કહેલી આ વાત છે અમારી આ નોકરી છે ' પારેવામાં પૂણી ' જેવી. જીવનનિર્વાહનો સવાલ વિચાર્યા સિવાયનાં સાહસો માટે પસ્તાવાનો પ્રસંગ આવે છે આવી સલાહ, ભાઈ, તમે પોતે પણ નહિ આપો !"

પણ આ વાત આગળ જાય તે પહેલાં જ રામાએ પ્રવેશ કર્યો અને ટીપાય પર ચ્હાના ત્રણ કપ મૂક્યા. મધુકરના હાથમાં એક સરકારી બંધ કાગળ આપ્યો.

૨

આવતી કાલે મણિપુરમાં ગાંધીજી પધારવાના હતા. તે વખતનો તેનો ખાનગી રિપોર્ટ મોકલવા સંબંધીના Confidential કાગળો હતા.

અરવિંદ એ પ્રસંગે હાજર રહેવાનો હતો જ. સત્યાગ્રહની શરૂઆતથી એ ઠીક ઠીક રસ લેતો હતો અને આજ સુધીના પ્રસંગોમાં તેનો તેમાં ખૂબ ખૂબ રસ અને ઉત્સાહ હોય બરાબર વર્તાઈ ગયો હતો. સરકારની રીતિનીતિને તે એવા સચોટ સ્વરૂપમાં જનતા આગળ મૂકી દેતો હતો કે તે પ્રજાપ્રિય બની ગયો હતો.

એટલે ગાંધીજીના આગમન કાળે એ ભલે કાંઈ ન બોલે; છતાં પણ મેદનીને પહોંચી વળવા માટે એની અનિવાર્ય જરૂર સ્વીકારાઈ અને એ પ્રસંગે સરકારની ઝાટકણી સખ્ત શબ્દોમાં કાઢવાનું કામ એનું જ લેખાતું હતું. એના સબંધનો રિપોર્ટ પણ મધુકરને મોકલવો જોઈએ.

ફરજ અભવના મિત્રતા કે સગાઈને સબંધ ન હોય શકે અને સરકારનું લૂણ ખાધા પછી સરકારના રાજ્યના વિકાસને યોગ્ય સર્વ ભાર એના પર છે, એમ મધુકરે સ્વીકારી લીધું હતું.

છેવટે મણિપુરમાં જબરદસ્ત માનવસમુદાય આગળ ગાંધીજીએ ટૂંકું પણ મર્મસ્પર્શી ભાષણ આપ્યું. સ્ત્રીઓને માટે કાર્યક્ષેત્ર ખુલ્લું મૂકાયેલું હતું એટલે સૌને ખુવાર થવાના નિશ્ચયી બનવા સમજાવ્યું. જીતનો એ એકલોજ માર્ગ હતો.

બીજે જ દિવસથી ગઢી પણ વિદેશી કાપડ તથા દારૂની દુકાને સ્ત્રીઓએ પીકેટિંગ શરૂ કરી દીધું હતું. શરૂઆત કરનાર સ્ત્રીઓએ એવો સરસ પ્રતાપ પાડ્યો કે એમના કાર્યમાં ભળવાનો ઉત્સાહ અન્ય સ્ત્રીઓને પણ લાગ્યો. આથી આશ્રમ રહેવાની શક્તિ વધી અને 'દેશસેવિકા સંઘ'ની સ્થાપના પણ થઈ.

સારા દેશમાં સત્યાગ્રહની હાકલ પહોંચી ગઈ હતી અને ખૂણે ખાંચરેથી ધારી ન શકાય તેવી વ્યક્તિઓ સુંદર કાર્ય આપતી હતી. અરવિંદ તેની 'સેવા' ભાવનાને મૂર્ત

સ્વરૂપ આપવા માટેનો આ અમૂલો અવસર નહોતો ચૂક્યો તેની વક્તૃત્વશક્તિ તેની મદદે આવી અને આ રીતે સરકારી ઓફિસરોમાં તેનું નામ યાદ રહી ગયું હતું. મધુકર ઉપર લખાણ આવી ગયું હતું કે તેના પર બરાબર દેખરેખ રાખે.

આ પ્રસંગ જ એવો હતો કે એને આથી ચિંતા ઉત્પન્ન થાય. ઉર્મિલાનો ભ્રાતૃભાવ આડે આવતો હતો એટલે મધુકર ખૂબ મૂઝાતો હતો. અરવિંદને બોલાવીને ઘણી યે વાર એ પ્રવૃત્તિથી અલગ થવા વિનંતિ કરી; છતાં કાંઈ ન વળ્યું: આથી તેને માટે બે ઉપાય રહ્યા હતા. કાં તો તેણે પોતે રાજીનામું આપી છૂટા થઈ ઘેર બેસવું, અથવા તો અરવિંદના પર કેસ ચલાવી જેલભેગો કરી દેવો. રાજીનામું આપવાની તેની અશક્તિ હતી, તેનામાં હિમ્મત ન હોતી. અને રાજીનામું આપે તોય એથી અરવિંદ બચી જાય એમ તો નહોતો જ એટલે મધુકરે સરકારની ખફગી વ્હોરવાની ઇચ્છા રાખી નહિ.

તેનામાં સમજ તો હતી જ: મિત્રતા કે સ્નેહને વિસારી દેવાય; પરંતુ બ્રિટિશ રાજનીતિ જ એવી હતી કે કાયદાના બહાના હેઠળ સત્ય અને ન્યાય, અસત્ય અને અન્યાય જ ઠરે ! વસુના પૂજારી એટલે પશુ ગણી શકાય એવી નરાધમ સ્થિતિથી તે તદ્દન જ્ઞાત હતો, પરંતુ સમજવા છતાં એ મડદાલ જીવન જીવવામાં તેને ફરજ લાગતી હતી અને આમ કલંકિત જીવન જીવવામાં દિવસો વિતે છે, એટલે એ પણ એક જાતનું જીવન જ થઈ પડે છે.

૩

ઉર્મિલાની ચિંતાનો પાર ન હોતો. અરવિંદને આઠ માસની સખ્ત કેદની સજા ફટકારવામાં આવી હતી. તેની બધી વિનંતિઓ નિષ્ફળ ગઈ હતી. એને એમ થયા કરતું હતું કે જીવન નિર્વાહનું એટલું બધું મહત્વ કે હૃદય જેવી ચીજનો પણ ઇન્કાર કરવામાં આવે ? અરવિંદ સરકારવિરોધી જરૂર હતો. પરંતુ એણે કહેલી વાતોમાંથી એવું કયું ખોટું હતું કે એ આવડી કડક શિક્ષાને પાત્ર ગણાયો ? જે સરકાર સત્ય અને ન્યાયને નામે અરાજકતા ચલાવે, તેવી સરકારને સહાયરૂપ રહેવાથી પાપ થાય છે, એમ એને ખાતરી થઈ. ઘણા ઘણા વિચારમંથન પછી એ એક જુદા જ નિશ્ચય પર આવી.

પિકેટિંગ પ્રવૃત્તિની પોતે મૂળબીજ પ્રશંસક હતી એટલે એને એનું કર્તવ્ય હવે ત્યાં સંકળાયલું લાગ્યું. પતિના વિચારથી જુદી નહિ પડનારી ઉર્મિલાને તે કામ કરવું મુશ્કેલ લાગ્યુ; પરંતુ એથીય ઉચ્ચતર અને અનિવાર્ય કર્તવ્ય શું હતું તે એકજ લાગ્યું એટલે તેણે મધુકરને પત્ર લખ્યો. રૂબરૂ વાતચીત કરવાથી પોતે કર્તવ્ય ભૂલશે અને કદાચ ભવિષ્યમાં પણ તેનાથી એ જાતનું પગલું ભરી શકાશે કે કેમ, એ વિષે આ શંકા લાગી એટલે નીચે મુજબ કામ પતાવ્યું:—

' નાથ,

અરવિંદ જેલમાં જાય તેનો મને શોક નથી—એવી રીતે જેલમાં જનારાની એથી શોભા વધી છે, વધે છે, અને વધશે વળી તમે તમારા અધિકારની રૂએ એવું કામ બેધડક બજાવો, એ મને વધારે રૂચે છે. વ્યક્તિની કસોટી એવીજ ઘડીએ થાય છે કે જ્યારે તેને મિત્રો અને સ્નેહીઓને તેમના કાર્ય માટે યોગ્ય નશ્યત અપાય. તમે અરવિંદ જેવા તમારા પરમ સ્નેહીને અને મારા ભાઈને જેલનિવાસી બનાવવાની હિમ્મત બતાવી છે, તે માટે હું મગરૂર બનું છું; પરંતુ એક જ કારણે હું શરમિંદી બનું છું !

તમે સમજી શકશો કે અરવિંદનું કારણ તેનું પોતાનું સ્વાર્થનું નહોતું. તે ગરીબોને ત્રાસ આપનારો લૂંટારો નહોતો, તે પાગલ પુરુષ નહોતો. એક પરાધીન દેશને સ્વાતંત્ર્યનું ભાન થતાં તેની ગુલામી ખંખેરી નાખવાની ધગશ થતાં જે જાતનું પગલું ભરાય એ જાતનું એનું એ પગલું હતું. જે દેશને કારણે અરવિંદ તમારા હાથે જેલમહેલ ભોગવે છે, તેજ હિંદના તમે સંતાન છો. માતાના સપૂત તરીકે તમે તમારી ફરજ ન બજાવી શકયા તે બાજુ પર રાખીએ, પરંતુ તેજ ફરજ અદા કરવા જતાં તેનાજ ભાંડુના હાથે જેલ ભોગવે, એથી વધારે દુઃખદ પ્રસંગ બીજો કયો ગણાય! આ પ્રસંગ પછી બીજા ઘણાય દેશનેતાને જેલમાં મોકલવા તમારો ઉત્સાહ મેં જોયો છે અને તમે રોજ ગણાવો છો તે મુજબ તમને તમારા આ દેશદ્રોહી કૃત્ય બદલ સરકાર ખૂબ ખૂબ અભિનંદન આપે છે, એટલું જ નહિ પણ સારી આશાઓ એથી જન્મી છે. તમે આને પરમ સુખની લહાણ માનો છો; પરંતુ તમે સમજી લેજો કે એથી હું મને મહાન અભાગી નારી સમજું છું.

તમારાં એ કૃત્યને પોતાના દોષ લો આ મારો નિશ્ચય છે, ફરક નહિ બની શકે એમ બાબતથી આ પત્ર લખી આપથી જ હું 'દેશસેવિકાસંઘ'નો સભ્ય બનું છું. મારો જ્યાં સુધી સભ્ય રહેવાનો ત્યાંજ રહેવાનો નિશ્ચય થયો હોય હું તમને રાતે વહેલી મોડી મળી શકું તો મને માફ કરશોજી. છતાં હું તમારી સેવા કરવાની ઇચ્છામાં જરાય ગફલત નથી.

તમે મને અપૂરીને અજાણી સંસ્કૃત બનાવી છે, એ બધાનું આ પરિણામ આવ્યું જોઇ તમે આનંદિત થશો, એવી આશા રાખું છું. તમારી કંઇક અભિલાષાઓ આજસુધી મનમાં જ રહી ગઇ છે, તેને આજે હું કાર્યનું સ્વરૂપ આપું છું, એમ જ સમજશો. આથી વિશેષ હું આપને શું લખી શકું? અસ્તુ.'

તમારી ઉર્મિલાના પ્રણામ.'

૪

થયું પણ એમજ. મધુકર ઓફિસમાંથી થાકીને ઘેર આવ્યો ત્યારે ઉર્મિલા ન જણાઇ એટલે ધાર્યું કે 'બહાર ગઇ હશે.' પરંતુ તરતમાં જ નોકરે, ઉર્મિલાએ આપેલી ચિઠ્ઠી દીધી, એટલે વાંચતાં જ તે અવાચક થયો. ઉર્મિલા જેવી સ્ત્રી આ જાતની હિંમત કરી શકે છે, એજ એના આશ્ચર્યનું કારણ. સાથે એને ભીતિ લાગી કે સરકારી દફ્તરખાનામાં એને માટે ફફડાટ ઉત્પન્ન થશે અને એની સર્વ આશાઓ પર પાણી ફરી વળશે! એણે ઉર્મિલા આવે કે તુરત જ કડક હાથે કામ લેવાનો નિશ્ચય કર્યો કે જેથી તે પાંસરી થઇ જાય.

પણ આ વિચાર એના મગજમાં આવ્યો તેવોજ જતો રહ્યો તેને લાગ્યું કે ઉર્મિલામાં એવી મનોવૃત્તિ છે જ નહિ—તેનામાં એવી તાકાત હોય જ નહિ. એટલે એ એની મેળે થાકી પછી આવશે અને સાંપીજીની ચળવળની વળી જબ્બર વિરોધી બનશે. આ જાતનો વિચાર તેને તદ્દન સ્વાભાવિક લાગ્યો એટલે એ નચિંત બન્યો અને એને નહિ ઉકેલવાનું નક્કી કર્યું.

પણ આ તેની ભૂલ હતી. અગ્નિની શાંતિ વખત આવ્યે જ નક્કી થાય છે. માણસનામાં આવતા દોષ છે, તે તેને અણસમમાં મૂકતાં કદી વાર લાગતી નથી. ત્યારે સ્ત્રીઓનો જ્યાં મેળો જામતો હોય ત્યાં ઉત્સાહનાં પૂર ચડે છે કલ્પનામાં જેની સરખામણી ન થઇ શકે. તેથી જાતનું કાર્ય

ઉર્મિલાએ સન્નિપાત પાર ઉતારવા માંડ્યું હતું. ધગશને લઇ તે રાત દિવસ જંપતી નહોતી. તેનામાં ઉંડે ઉંડે છુપાઇ રહેલી સેવાની મનોવૃત્તિને આજે કાર્યક્ષેત્રમાં ઉતરતાં ઉર્મિલાના સ્વરૂપમાં અજબ ફેરફાર થયો લાગતો હતો. સેવિકાસંઘની પ્રમુખ પણ બની ! અને પ્રમુખ થાય એટલે એનું પરિણામ સ્પષ્ટ હતું !

મધુકરની આંખો હવે ઉઘડી ગઇ ! ઉર્મિલા પ્રમુખ બની શું કરવા માગે છે, એ ઉઘાડું હતું ! કંઇ જ નથી કરી શકવાની અને એમ કંટાળાને ઘેર બેસશે, એમ લાગતું હતું, તે છાપાઓમાં પંકાવા લાગી અને રાષ્ટ્રીય કાર્યકર્તાઓમાં ગણાવા લાગી તેની જ સાથે પોતે તેનો પતિ હોઇ છાપાઓમાં ઉઘાડે છોગ ટીકાઓ પણ આવવા લાગી. આ બધું તેને માટે અસહ્ય હતું.

તેને કોઇ રસ્તો દેખાયો નહિ. શરૂઆતમાં ઉર્મિલા ઘેર આવતી હતી તે પાછળથી તેનો બધો સમય છાવણીમાં રોકાઇ જતો હોવાને કારણે બિલકુલ ઘેર આવતી નહોતી. છાવણીમાં જઇને સમજાવવાની તેની છાતી નહોતી, અને ત્યાં જવું પણ નિરર્થક હતું. માણસ સાથે કહાવેલ સંદેશ નિરર્થક ગયા; પરંતુ તેની છેલ્લી બાજી પાર પડી ઉર્મિલા તેને મળવા માટે જરૂર ત્યાં આવી:

મધુકર, ઉર્મિલાને જોઇ જ રહ્યો. તેના સ્વાંગમાં જબ્બર ફેરફાર થઇ ગયો હતો. તેની બોલવાની અને ચાલવાની છટામાં અનુચિતતા જરાય નહોતી. સ્ત્રીઓમાં આવી જાતનો હૃદયપલટો માણસજાત પર આ જાતની અસર ઉપજાવી શકે છે, એ તેણે આ પૂર્વે નહોતું અનુભવ્યું: પરંતુ મધુકર નોકરશાહીના વહિવટમાં રહી કંઇક જાડતા શીખ્યો હતો એટલે દમનનીતિ તેની વ્હારે ધાઇ.

" ઉર્મિલા ! આ કેવી બેપરવાઇ ? મને મળ્યા સિવાય મારી મરજી વિરૂદ્ધ કોઇપણ પ્રવૃત્તિમાં જોડાઇ જવાની હિમ્મત કરે, છતાં હું આંખ આડા કાન કરૂં, એનો અર્થ એવો તો નથી જ કે તારે પછી અહીં બિલકુલ દેખાવું જ નહિ. તેમ જ તું મારી સંમતિ સિવાય એવી જાતની પ્રવૃત્તિમાં પડી જ કેમ શકે કે જેથી મને નુકશાન થાય ? "

" સત્ય છે ! એક દિવસ એવો હતો કે તમે જે જાતનું સૂત્ર ગ્રહણ કરો છો, તે હું સ્વીકારત—આજે પણ સ્વીકારૂં ! પરંતુ પતિદેવ કરતાં રાષ્ટ્રદેવની સેવા અનિવાર્ય હોવાથી મેં તમારી સેવામાં ક્ષતિ બતાવી હોય તો તે ઉપલા જ કારણે હોઇ ક્ષંતવ્ય છે મને તમારા પર અપરંપાર પ્રેમ છે અને એ પ્રેમ સાચો જ છે, એ સિદ્ધ કરવાને માટે મારા જેવી અનેક સ્ત્રીઓ અને એમના પતિઓ પર સરકાર જે જાલીમશાહી વાપરે છે, તે બધાની સહાનુભૂતિની ખાતર આ મારૂં કાર્ય છે—આ મારૂં પગલું છે ! જ્યાં બધે દુ:ખનો ડુંગર ખડકાયો છે, ત્યાં આપણે નિરાંત કેમ માણી શકીએ ? ત્યાં મહોત્સવ શો ? ત્યાં મનોરથ શા ? ત્યાં આશાઓ શી ? સંકટને સહવામાં જ પ્રેમની કસોટી છે ! "

" હા—આટલું બધું જ્ઞાન મેળવ્યું ક્યારે ? હું તે આ જ્ઞાન વધાવું કે મારી સ્થિતિ તપાસું ? જરાક વિચાર તો કર કે તું કોની પત્ની છે ? આ જ્ઞાન શું જરૂરી નથી ? તારે લીધે આજે મારા ઉપલા અધિકારીઓ મારી કેરી રેવડી કરે છે, એનો વિચાર આવે છે ખરો ? "

" વ્હાલા, આજે તો એક જ વિચાર થઇ શકે એમ છે. દેશ વ્યાપી આ દાવ—

આ અહિંસક લડતમાં સૌએ ઝંપલાવવાનું છે, અહીં વણિક બુદ્ધિ કામ લાગે એમ નથી તમે બીજું કંઇ, પણ ન કરી શકો તો મારી પ્રવૃત્તિના રોધક ન બનો અને એના પ્રોત્સાહક બની એટલું પુણ્ય તો જરૂર જરૂર રળો ! તેમ કરતાં સરકારની આંખોને વસ્તુ થવું પડે તો બેલાશક થાઓ અને મને જેલનિવાસી બનાવો !"

હાથ પછાડતાં મધુકર બોલ્યો—" તું શું બોલે છે, એનો તને ખ્યાલ છે ખરો ! હું હજી પણ કહું છું કે મને વધારે લાચાર ન બનાવ ! "

" દિલગીર છું કે મને આથી હઠવાનું જરાય મન થતું નથી. મને માફ કરશો અને હવે હું રજા લઇશ ! " એટલું બોલી ધીમેથી ધીરે ડગલે ત્યાંથી ઉર્મિલા નીકળી છાવણીમાં ગઇ.

મધુકર તાજુબ બન્યો. એને એવો તો કદિયે ખ્યાલ નહોતો કે ઉર્મિલા તેને આમ જવાબ દઇ શકશે. પરંતુ હવે બીજો કશો ઉપાય નહોતો. તેનો ભય સાચો પડ્યો.

૫

ઉર્મિલાનો કેસ ચલાવવાનું કામ મધુકરને માથે આવ્યું હતું. છાપાઓમાં બધી ટીકાઓ આવતી હતી કે આ દુર્ઘટ રચના માટે વિધિને ભારી સાબાશી આપવી જોઇએ જનતા આ પ્રસંગનું પરિણામ કેવું આવે છે, તે જાણવા ખૂબ ઉતેજાર હતી.

છેક છેવટની ઘડીએ મધુકરે પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો એને સરકારમાં અખૂટ વિશ્વાસ હતો કે તેની પત્ની તરીકે તેની બાબતમાં કંઇક વિચાર કરશે, એટલે એણે કેસ ચાલવાનો હતો, એ દિવસે રજા લીધી. આથી તે મુકદ્દમો ચલાવવા માટે શ્રી મુકુંદજીની નિમણુક થઇ

મધુકર માનતો હતો કે ઉર્મિલાને છોડી મૂકવામાં આવશે. પરંતુ એક વર્ષની સાદી કેદ સાંભળીને તેના હોંશ ગગડી ગયા. તેની બધી આશાઓ પર પાણી ફરી વળ્યું. કેટલાય નેતાઓને જેલ ભેગા કરવા છતાં તેની પત્ની ઉપર રહેમદિલ ન રાખી શકાયાં એણે સરકારને અમતાં કરેલાં કાર્યોનો આવો બદલો ?

આમ ઘણા વિચારો ઘોળાયા. છેવટે અંગ્રેજ રાજનીતિનો પ્રતિહાસ મગજ આગળ ખડો થયો જે સ્વાર્થ સિવાય કશું ગણકારે નહિ, એવી સરકારને ખોળે માથું મૂકી સૂનારને મૂરખ કેમ ન ગણવો ! વિશ્વાસથી નિરાંત લેનારનું માથું સલામત ન રહે તેમાં કોનો વાંક !

તેના હૃદયમાં કંપારી છૂટી; અબળા જાતિ સબળા બની સ્ત્રીશક્તિનો પરચો બતાવી શકે છતાં વિદ્વત્તામાં પંકાવાની બધી આશાઓ વાળો પુરૂષ, ગૌરવ અને ગુમાનથી માથામાં રાઇ રાખી ફરનાર નર, સરખામણીમાં આટલો પછાત ! આ કયી જાતની કેળવણી ! તેને તેની લીધેલી કેળવણી પર તિરસ્કાર છૂટ્યો.

બીજી જ ક્ષણે તેણે મક્કમતા બતાવી. ટેબલ ઉપર નજર ગઇ. વગર ઢીલે રાજીનામું લખી કાઢ્યું.

અને સૌની અજાયબી વચ્ચે તે વીરકાઉન્સિલનો પ્રમુખ વરાયલો હતો, એમ બીજે દિવસે છાપાઓમાં વંચાયું.

———

લેખક: ડૉ. ઇન્દુલાલ સેવકલાલ દવે,
એમ. બી બી. એસ

(ગતાંકથી ચાલુ)

પ્રકરણ ૭ મું

મસાલો

રસોઇ કરવામાં એટલે બાફવામાં માત્ર પાણી, તળવામાં તેલ અથવા ઘી વિગેરેથીજ રસોઇ થતી નથી. સબરસ તો જરૂરનો છેજ. પણ તે દરેકમાં નહીં. કોઇ વાનીમાં અમુક મસાલો તો બીજી કોઇમાં અમુક એમ જૂદી જૂદી જાતના મસાલા જૂદી જૂદી વસ્તુ માટે વપરાય છે. આ રીતે માત્ર દરેક મસાલાની ચીજના ગુણ ઉપરથીજ ઢાપસે કરી શકાય છે. મૂળ અનાજનો ગુણ ગરમ, વાયડો, ઠડો, વિગેરે જે હોય તે પ્રમાણે તેને મદદ કરવા અથવા ખરાબ અસર થતી નાબુદ કરવા સારૂ મસાલો વપરાય છે. તેમજ હવે તો ઘણી જગાએ શોખની ખાતર માત્ર સ્વાદની ખાતરજ એવો કેટલોક મસાલો વપરાય છે. વળી કેટલાક મસાલાથી શરીરમાંના પાચક રસ વધારે સારા પ્રમાણમાં પેદા થાય છે. તો કેટલીક ચીજથી વધારે પડતા રસ નહીં પેદા થતાં તેને પ્રમાણસર રાખે છે. આ વિષય ઘણોજ ગહન છે. પણ આપણે તેને સંક્ષિપ્ત રીતે તપાસીશું જેથી સામાન્ય માહિતી મળી શકે.

મસાલાના પ્રકારઃ—મસાલાના ગુણ પ્રમાણે તેના વિભાગ પડી શકે જેમકે વાતઘ્નઃ- મરચાં, મરી ઇત્યાદિ. પિત્તઘ્નઃ-લીંબુ, મરી ઇત્યાદિ અથવા તે વસ્તુઓની સ્થિતિ પ્રમાણે પણ વિભાગ પડી શકે. જેમકે સુકો, લીલો, સુગંધીદાર, વિગેરે

દુધ અને તેના બનાવેલા પદાર્થોમાં સુગંધીદાર મસાલો એટલે, એલચી, તજ, જાયફળ, બદામ, પિસ્તાં ઇત્યાદિ વપરાય છે. કારણ દુધ વાયુ કરે છે એટલે આવી ચીજોથી વાયુ ન થતાં દુધ બરાબર પચી શકે છે.

લીલો મસાલો એટલે આદુ, કોથમીર, લસણ ઇત્યાદિ. આ જાતમાં પણ વાતઘ્ન એટલે વાયુ હરવાનો ગુણ છે. અને નાનાં આંતરડાંમાં જઇ પિત ઉપર અસર કરવાથી પિત્તશામક ગુણનો ઉપયોગ થાય છે

સુકા મસાલામાં ઘણી ચીજો વપરાય છે. જેમકે મીઠું, હરદળ, મરચા, ધાણા જીરૂ, ગરમ મસાલો, અજમો, રાઇ, મેથી, હિંગ, ખારો, મરી, પીપરીમૂળ, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ. આ દરેકમાં રસોઇને સ્વાદિષ્ટ કરવાનો ગુણ હોવા ઉપરાંત તે શરીરમાંના પાચક રસ ઉપર બહુ સારી અસર કરે છે અને અમુક ખોરાકથી

થની હાની નાબુદ કરે છે રસોઇની વાની પ્રમાણે યોગ્ય તે ચીજ મસાલાની વપરાશ છે. આમાંથી કેટલીક ચીજ બારોબાર વાનીઓ માંજ નખાય છે તેમજ કેટલીક ચીજોને વળી બીજી ક્રિયામાંથી પસાર કરી વાપરવી પડે છે. દાખલા તરીકે મીઠું હરદળ વિગેરે ચીજ એમને એમ વપરાય છે. પણ રાઇ મેથી વિગેરેને તેલમાં કકડાવી પછીજ વપરાય છે. એમને એમ નહી. આને વધાર કરવાની ક્રિયા કહે છે કડછી દેવતા ઉપર તપાવી તેમાં તેલ અથવા ઘી રાખી ગરમ કરી તેમાં મસાલો નાખી તૈયાર થયે જે તે વાનીમાં પ્રથમ તે કડછીમનો પદાર્થ અને પછી કડછીનું ચાટુ બોળી તરત ઢાંકણું બંધ કરવાથી વધાર થાય છે. રાઇ વિગેરે પદાર્થને આમ કરવાથી વધારે સારી અસર આવે છે હિંગમાં ઉડી જાય એવા તત્વો હોવાથી વધારની કડછીમાં પ્રથમથીજ તે નંખાતી નથી પણ આખો વધાર તૈયાર થયે હિંગ કડછીમા નાખી તરત વધાર કરી દેવાય છે જેથી હિંગમાંથી વરાળ ઉડી નહી જતાં એકદમ રસોઇમાં આવે છે

કેટલીક ચીજોમાં ગોળ આમલી નાખવામાં આવે છે જે ચીજમાં નાઇટ્રોજન વાળો પદાર્થ વિશેષ હોય તેને જઠરાગ્નિમાં પચાવવાને આમ્લ સત્વની જરૂર હોય છે તેથીજ કરી તેમાં આમલી અથવા કોકમ કે લીંબુનો રસ નાખવામાં આવે છે. પણ તેમ કરવાથી અજીર્ણ થવાની બીક રહેલી છે અને અગ્નિ મંદ ન થાય તે માટે ગોળ અથવા એવીજ બીજી મીઠાશ વાળી ચીજ ઉમેરવામાં આવે છે. આથી ખટાશ નાબુદ થતી નથી પણ ખટાશના તત્વ અને મીઠાશના તત્વ રહેવાથી ખટાશ માત્ર માલુમજ પડતી નથી. ખટાશ નાબુદ કરવા માટે તો તેનું વિરોધ-ક્ષાર-હોય તોજ તે નાબુદ થાય છે

પચવામાં ભારે ગણાતી ચીજમાં તેલનો ઉપયોગ બહુ કરવામાં આવે છે. વાલ, પાપડી, અડદ વિગેરે પદાર્થોમાં રહેલ તત્વો પચાવવા માટે થવીજ ભારો મસાલો પુરતા જથામાં જોઇએ છીએ પણ તે ઉપરાંત તે અનાજના પ્રત્યેક દાણામાં ખોરાકનાં પાંચે તત્વો પૈકી તૈલીતત્વ ઘણા ઓછા પ્રમાણમાં હોવાથી આમ બનાવટી રીતે પુરૂં પાડવુ પડે છે

જુદી જુદી જાતની ચટણીઓમાં પણ મુખ્ય બાબતો આમ જોઇએ તે પ્રમાણમાં લાયક મસાલો પુરો પાડવાનોજ હેતુ રહેલો છે. અથાણામાં પણ મુદો આવોજ છે. ખોરાકમાં તાજા ફળનો રસ જરૂરીયાત છે. તેથીજ તાજાં શાક ભાજી જરૂરનાં છે પણ તે જ્યારે ન હોય ત્યારે બાર માસ માટે બનાવી રાખેલ અથાણાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે ગુજરાતમાં કેરી અથવા લીંબુનું અથાણું બનાવવાનો રીવાજ છે. તેમા જુદી જુદી રીતે જુદી જુદી જાતના મસાલાની ચીજો ભેળવી તૈયાર કરાવવામાં આવે છે.

પ્રકરણ ૮ મું

પ્રથમથી પચાવેલો ખોરાક અથવા પ્રીડાઇજેસ્ટેડ ફુડ

હવે આપણે એટલું તો સમજ્યા કે ખોરાક પચાવવાને અમુક પાચક રસોની ખાસ આવશ્યકતા છે અને આવા રસથી જલદી પચવા માટે ખોરાકને રાંધવાની જરૂર છે રાંધવાં પહેલાં તેને ચોખ્ખો કરવાની જરૂર છે.

કેટલાક માણસોની પાચનક્રીયા બહુજ મંદ પડી જાય છે અને તે કોઇ પણ પ્રકારનો ખોરાક હજમ કરતા નથી. એટલે તે ખોરાક પચી તેનું લોહી બનું નથી. આમ થવામાં પછી બધા પાચક રસમાંના ફેર-

મેન્ટસ્' બહુજ કમતી થઇ જાય છે. જેથી ખોરાકના ઉપર તેમની અસર થયા સીવાય ખોરાક આગળ ચાલી શકે નહીં, પચે નહીં, લોહી થાય નહીં જ્યારે આવો વખત આવી જાય છે, ત્યારે તે દર્દીને કઇ જાતનો ખોરાક આપવો એ મહાન પ્રશ્ન ઉભો થાય છે. જે ખોરાક માટે 'ફરમેન્ટસ્' ની જરૂર બીલકુલ પડે જ નહિ તેવો ખોરાક માત્ર પાણી જ છે. અથવા લીલા મેવાનો રસ એટલે દાઢીમ, સક્કરજંદ, સંત્રાં, નારંગી, ઇત્યાદિ. આટલાથી જીવન ટકાવવુ અશક્ય નીવડે છે.

આવા સંજોગોમાં તાજી એટલે બીલકુલ ખટાશ વગરના દહીંમાંથી બનાવેલી છાશનો ઉપયોગ વધારે કરવામાં આવે છે અને આપણે પ્રથમ જાણી ગયા કે દુધમાંથી 'ફરમેન્ટસ'ના પ્રતાપે દહીં બને છે તે દહીં એક જાતનો પ્રથમથી પચાવેલો ખોરાક છે, કારણ દુધ પણ પેટમાં ગયા પછી દહીં થઇને પછીજ પચે છે. એટલે દુધને બદલે દહીં તેયાર આપવાથી જઠરને તેટલો આરામ મળે છે અથવા જઠરમા દુધ પચાવવા જે ફરમેન્ટ 'રેનીન' જોઇએ તેની જરૂર રહેતી નથી દહીં તરત જ લોહીમાં મળવા લાયક કરવા તેને ભાગી નાખી તેમાં પાણી ઉમેરવામાં આવે છે એટલે હવે પેટમાં ગયા પછી પચાવવા માટે બીલકુલ કોઇ પણ જાતના રસની જરૂર રહેતી નથી એકલી છાશ ઉપર રહેનાર દર્દીઓ ઘણા સારા થઇ ગયા દરેકના જોવામા આવ્યા હશે.

આ પ્રમાણેજ જૂદી જૂદી જાતના ખોરાકને પ્રથમ જઠરના ફરમેન્ટસ'થી અગર 'પેન્ક્રીયાસ'ના ફરમેન્ટથી પચાવી પછીજ તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તે તાત્કાલીક લોહીમાં ભળી જઇ શકે અને પચાવવા માટે કાંઇ જ જરૂર રહે નહીં આવો ખોરાક દર્દીને આપવાથી તેનામાં તાજું લોહી આવે છે. અને તેમ થવાથી જે રોગ હોય તે નાબુદ થતાં પાચક રસો ફરીથી પેદા થવા લાગે છે. અને સાધારણ ખોરાક ઉપર દર્દી આવી જાય છે. આવા પચાવેલા ખોરાકની શીશીઓ તૈયાર થઇ વીલાયતથી આપણા દેશમા આવે છે જે પૈકી 'લીકવીડ પેપટોન્સ' 'લીકવીડ પેપટોનોઇડસ' ઇત્યાદિ છે.

પ્રકરણ ૯ મું

કુકર-રાંધવાના સંચા

આપણે રસોઇ તપેલીઓમાં કરીએ છીએ, જે ઉપર ઢાંકણું ઢાંકીએ છીએ આપણે પાછળ સમજી ગયા કે ઢાંકણું બંધ કરેલું હોય તો વરાળ જતી રહે નહીં અને તેજ વરાળની શેવાળ થઇ કામમાં આવી શકે છે. તપેલી ખુલ્લી મુકવાથી વરાળ ઉડી જાય છે અને રંધાતા વાર લાગે છે. જે ગરમી લાવવી હોય છે તે આવતી નથી, અથવા બહુ મોડી આવે છે. આવાં કારણોને લઇ જો પેદા થતી વરાળનો ઉપયોગ બરાબર કરી લેવામાં આવે તો થોડીવારમાં રસોઇ તૈયાર થઇ શકે એ સહજ સમજાય તેવું છે.

'કુકર' એટલે રાંધવાનો સંચો. તેમાં આવી વરાળનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. એક ઉપર એક એમ ત્રણ ચાર વાસણો સજડ ગોઠવવામાં આવે છે. તે દરેકમાંથી ઉપર વરાળ જવાનો રસ્તો હોય છે. છેક નીચેના વાસણને તાપ લાગવાથી ત્યાં વરાળ પેદા થાય છે. તે વરાળ ત્યાંથી ઉપરને ઉપર ચઢે છે. જ્યારે વરાળ બધાજ વાસણોમા ફેલાઇ જાય છે ત્યારે ઘટ થવા માંડે છે જેમ જેમ વધારે વધારે વરાળ થતી જાય જાય છે તેમ તેમ તે વધારે ને વધારે

ઘટ બને છે. તેને બહાર જવા બીલકુલ રસ્તો હોતો નથી એટલે એક ઉપર એક વાસણમાં જે જે ચીજ મુકી હોય છે તે પ્રત્યેક આવી બહુજ ગરમ અને ઘટ વરાળથી રંધાય છે

છેક નીચે દાળ, તે ઉપર શાક, અને છેક ઉપર ચોખાએ અનુક્રમે ગોઠવાય છે ચોખાને જો કે આગલે ઉંચે તાપ લાગતો નથી તો પણ માત્ર ગરમ અને ઘટ વરાળ લાગવાથી તે રંધાય છે કે તદન રૂના ગાભલા જેવા પોચા અને સુવાળા થઇ જાય છે તપેલીમાં ભાત રાંધી વધારાનુ પાણી અસાવી નાખવામા આવે છે તેથી ચોખાનુ તત્વ તેમાં ઘણુ જતું રહે છે પણ જો અસવાય નહીં એટલે પ્રમાણસરજ પાણી હોય તો બધુ તત્વ અંદર રહે અને તે પોષણકારક થઈ પડે કુકરમા આ પ્રમાણે પાણી રાખવાથી તથા વરાળથી રંધાવાને લીધે બધુજ તત્વ અંદર રહે છે અને ભાતમા મીઠાશ પણ ઘણીજ આવે છે અસલ, કુકરમાં રંધાયેલુ શાક જ્યારે તૈયાર થાય ત્યારે 'કુમા' જેવુ માલુમ પડે છે એટલે કે તેનો દરેક કકડો આખો દેખાય છે. પરંતુ તે માત્ર બહારથીજ હોય છે એમ નહીં પણ સીજાય તદન નરમ થયેલો હોય છે તેને દબાવાયું ન હોય, તેથીજ 'ઉગ્રુ' એટલે અણીશુધ દેખાવ છે દાળ તો બરાબર દાળ-એકરસ થઇ ગયેલી હોય છે આ બધુ એકરસ તૈયાર થવાને માત્ર જુજ વખત એટલે કે પોણો કલાક લાગે છે અને બળતણની ખાસ બચત થાય છે બે માણસની રસોઇનો કુકર તૈયાર કરવા સારૂ માત્ર પોણો શેરથી એક શેર કોલસાની જરૂર પડે છે. એટલે કુકરથી રાંધવુ પણું સરળ અને સસ્તુ પડે છે આ કુકરને અન્નપૂર્ણ કુકર કહે છે

એક પ્રકારનો બીજો કુકર એવો આવે છે કે તેમા એક મોટુ પીપ પાણીનું ભરેલુ હોય તેમાં કુકરના ડબાઓ અધર લટકતા રહે છે પાણી ઉકળે એટલે તેમા વરાળ થાય ને વરાળ નળીઓ વાટે ડબાઓમાં દાખલ થઇ અંદરની વસ્તુને રાંધે છે આમાં દાળ બફાઇ કારે છે પણ એકરસ થતી નથી કારણ દાળના વાસણ નીચે સીધો તાપ ન હોવાથી દાળને ઉછાળો આવતો નથી આથી કરી આવા કુકરમાં તૈયાર થયેલી દાળને એકરસ કરવા આટી નાખવી અથવા વલોવવી પડે પડે છે આ કુકરને 'ધકમીક' કુકર કહે છે.

પ્રકરણ ૧૦ મું

ખોરાકની સંભાળ

ખોરાકની સંભાળ બે વખત લેવાની હોય છે. રંધાતા પહેલાં તેમજ રંધાયા પછી. પ્રથમની રીતને ફસલ ભરવી કહે છે અનાજ, મસાલો વિગેરે બાર માસ વાપરવાની ચીજોને ભરી મૂકવા માટે જૂદી જૂદી યુક્તિઓ વપરાય છે, જેથી અનાજ વિગેરે બગડે નહીં. આમ ફસલ ભરવામાં જે જે રીતો વપરાય છે તેમાની કેટલીક અહીં આપી છે,

૧ મ્હોવાની રીત—દરેક અનાજના જથાને સાફ સુફ કરી તેમાં દીવેલ-એરંડીયું-નાખી હલાવવાથી પ્રત્યેક દાણા ઉપર દીવેલનું પડ લાગી જાય છે. આથી કરી હવામાંના જન્તુઓ દાણા ઉપર અસર કરી શકતા નથી.

૨ રેતી અથવા રાખમાં દાટવાની રીત — અનાજને રેતી અથવા રાખમાં મેળવી સેળભેળ કરી ભરી દેવામાં આવે છે. અને ઉપર રેતી અથવા રાખનું એ નવ આંગળ જાડુ થર પાથરી દેવાય કે જેથી જન્તુઓ પ્રવેશ કરી શકતા નથી.

૩ કોઇ રસાયણીક જન્તુ વિનાશક વસ્તુ

વાપરવાથી–આમાં પારો તથા ચુનાની રાક મુખ્યત્વે વપરાય છે.

૪ કોઇ જંતુ વિનાશક વનસ્પતિ જેવી કે લીમડો વાપરવાની રીત.

૫. ખડિલા મરચા, દરદળ વિગેરેને મ્હોઇ સખત દાબી ભરવાથી અકબંધ રહે છે.

૬ લીલોતરી જેવી વસ્તુને સાચવવા માટે મીઠાના પાણીમાં અમુક વખત આથી રાખવાથી તેવી ચીજો જેવી કે આદુ, લીંબુ, લીલાં મરચાં, કેરી ઇત્યાદિ સાચવી શકાય છે.

૭ કેટલીક લીલી ચીજોને તડકામાં સુકવી રાખી સાચવી શકાય છે. દાખલા તરીકે મરચાં, લસણ, આદુ, સુંઠ, દરેક જાતની કોચલી, ભીંડા, કોઠીમડાં, ગવારશીંગ ઇત્યાદિ

૮ હવાનો અવર જવર બંધ કરવાની રીતઃ—પહેલી અને બીજી રીતમાં જેમ પ્રત્યેક દાણાને હવા લાગી શકે નહીં તેમ જે વાસણોમાં વસ્તુ ભરી હોય તેને એવી રીતે બંધ–સીલ–કરવામાં આવે કે અંદરની હવા બહાર અને બહારની અંદર જઈ શકે નહીં. ચા, કોફી, વિગેરેના દાબડા તેમજ વીલાયતી દવાઓ વિગેરે આ પ્રમાણે સાચવવામાં આવે છે.

૯ બરફમાં રાખી મુકવાની રીત —આ રીત ઘણું ખરૂં પ્રાણીજન્ય ખોરાક માટે છે. એટલે માછલી વિગેરે સાચવવા સારૂ

૧૦ ધુમાડાની મેશ લગાડવાથી પણ પ્રાણીજન્ય ખોરાક સચવાઇ રહે છે

૧૧ લીલાં શાક ભાજી એક બે દીવસ સાચવવા તેને ખુલ્લાં રાખવામાં આવે છે. બંધ વાસણમાં બાફાઇ બગડી જાય છે. ભાજી જેવા પદાર્થને ભીના કપડામાં વીંટાળી ભીનાશવાળી જગાએ પાણીઆરીમાં રખાય છે

૧૨ ઉનાળાના દિવસમાં દુધ જલદી ફાટી જાય નહિ, તેથી દુધનુ વાસણ ઠંડા પાણીમાં મૂકી તે ઉપર હવા આવ જાવ થઇ શકે તેવું ઢાકણુ–ટોપલા અથવા ચાળણી–ઢાંકી રાખવાથી દુધ સાચવી શકાય છે.

૧૩ દુધ દહીં, શાક ભાજી વિગેરે ઉપર માખી બેસવાથી કોલેરા જેવો રોગ થવા સંભવ હોય છે માટે પતરાની ઝીણા કાણાવાળી જાળીના નાકા અથવા કબાટનો ઉપયોગ વ્યાજબી થઈ પડે છે.

ખોરાક રંધાઇ રહ્યા પછી તે સાચવી રાખવામાં પણ મુખ્ય રીત એ છે કે તેને હવા લાગવી જોઇએ નહીં તેમજ તેમાં કોઇ જાતનાં જંતુઓ પ્રવેશવાં જોઇએ નહીં. ખોરાક ઢાંકવાની રીત આપણામાં પ્રચલીત છે. ઢાકવામાં પણ એટલુ યાદ રાખવાની જરૂર છે કે *ગરમને ગરમ વસ્તુ ઢંકાઇ રહેવાથી તે જલદી* બગડી જાય છે

મનુષ્યના હાથમાં અને ખાસ કરીને નખમાં એટલા બધા જંતુઓ રહે છે કે કોઈ રાંધેલી વસ્તુમાં જો હાથ ઘાલી પછી રાખવામાં આવે તો તે જલદી બગડી જાય છે. માટે જ રંધેલી કોઇ પણ વસ્તુમાં હાથ નહીં ઘાલતાં તેને એમને એમ રાખવી અને જરૂર પડે ચમચો, કડછી વિગેરેનો ઉપયોગ કરવો.

પ્રકરણ ૧૧ મું

રસોઇ અને રસોડાની સ્વચ્છતા

આપણે સમજી ગયા કે અનાજમાં તેમજ રસોઇમાં જંતુઓ પેસવા દેવા નહીં આ તો રસોઈ કરવા પહેલાં તથા રસોઈ તૈયાર થયા પછીનું સમજ્યા. પણ રસોઇ કરતી વખતે ત્રણ જંતુઓ પેસવા દેવા નહીં, તે ખાસ આવશ્યક છે આટલા માટે રસોઇ કરનારના

હાથ તદ્દન સ્વચ્છ જોઈએ, હાથની ઝીણી ઝીણી રેખાઓમાં અતિશય કચરો હોય છે. આ કચરો બધો દેખી શકાતો નથી જંતુઓ બીલકુલ દેખી શકાય તેવા હોતા નથી. રસોઈ શરૂ કરતાં પહેલાં હાથ તદ્દન સ્વચ્છ પાણીથી ધોઈ નાખવા જોઈએ તેમજ રસોઈ કરતાં વચમાં જ્યારે જ્યારે હાથ બીજે લગાડવા પડે ત્યારે ત્યારે પણ ધોવા સીવાય વાપરવા દેવા નહીં બૈરાંઓને હાથનો ઉપયોગ ગમે તેવી ગંદી બાબતમાં પણ કરવો પડે છે. એટલે દરેક વખત હાથ ધોવાય અને તે પણ રસોઈમાં દાખલ થતી વખતે સ્વચ્છ કરવાનો નિયમ જરૂરનો છે વળી હાથ ધોવામાં ખાસ આવશ્યકતા નખ ચોખ્ખા કરવાની છે. નખ બનતા સુધી વધવા દેવા નહીં જેમ નખ લાંબા તેમ તેમાં કચરો વધારે આવા નખ હોય લોટની કણક બાંધ્યા પછી જોઈશું —તો નખ ચોખ્ખા થઈ ગયેલા માલુમ પડશે. નખનો બધો જ કચરો કણકમાં પ્રવેશ પામી ગયો હશે. કચરામાંજ જંતુઓ હોય છે તે પણ કણકમાંજ દાખલ થઈ ગયા હોય છે.

જેમ હાથ સ્વચ્છ જોઈએ તેમ રાંધવાનાં વાસણ પણ તદ્દન સ્વચ્છ જોઈએ કચરો, ધૂળ, માટી, કાંઈજ લાગેલું જોઈએ નહીં. સાણસી, તવેથા, કડછી વિગેરે જમીન ઉપર મૂકેલાં હોય ત્યાંથી લઈ ધોયા સિવાય રસોઈમાં વાપરવાં નહીં.

રસોઈ પીરસવામાં પણ ઉપરનીજ સૂચનાઓ કામની છે રસોઈમાં હાથ ઘાલવો નહીં. પરંતુ કડછી, ચમચાઓજ પીરસવું જોઈએ હાથમાં વગુ થઈ પીરસવાની રીત ઘણીજ ગંદી હોવાથી નાપસંદ કરવા યોગ્ય છે.

જમવાના થાળી વાડકા પણ સ્વચ્છ હોવાં જોઈએ.

રસોઈ બનાવવામાં તેમજ તે જમવામાં, પીરસવામાં, સ્વચ્છતા જોઈએ તો પછી જે ઓરડામાં રસોઈ બનાવવાની છે અને જ્યાં જમવા બેસવાનું છે તે જગા ઘણીજ સ્વચ્છ હોવી જોઈએ તે નિર્વિવાદ છે. રસોડામાં કોઈપણ જગાએ ગંદવાડ હોવી ન જોઈએ. પણ ગંદવાડ ભરાઈ રહે તેવા સંજોગો પણ હોવા ન જોઈએ પાણીનો ઢાળ સારો જોઈએ. આટોલું, વીણેલું કે શાક સમારેલાનો કચરો રસોડામાં વધુ વખત રહેવો જોઈએ નહીં રસોડું જેમ બને તેમ સાદું, સ્વચ્છ, અને ખુલ્લી હવા અજવાળાવાળું જોઈએ. ધુમાડો ચાલ્યો જવા માટે સારી વ્યવસ્થા જોઈએ.

આમ બધુંજ ચોખ્ખું હોય પણ જમનાર માણસનું મો અને હાથ સ્વચ્છ ન હોય તો ધૂળ ઉપર લીંપણ જેવું થાય હાથ અને નખમાં અતિશય કચરો અને જંતુઓ હોય છે એટલુંજ નહીં પણ મોમાં ખાસ કરીને દાંત અને અવાળામાં ઘણોજ કચરો, મેલ, છારી અને જંતુઓ હોય છે. આ સાફ કર્યા સીવાય સ્વચ્છ રસોઈ જમવાથી જંતુમિશ્રિત રસોઈ પેટમાં તો જવાનીજ. એટલા માટે જમવા વખતે પ્રથમ હાથ બરાબર સારા પાણીથી ધોઈ નાખી પછી મો, દાંત વિગેરે પાણીના કોગળા કરી આંગળીથી દાંત ઘસી ફરી કોગળા કરી સાફ કરવું જોઈએ.

(સંપૂર્ણ)

નાગપુત્રી

સંપાદક :
શ્રી ભોગીલાલ જયચંદ
સાંડેસરા

[રાજશેખરસૂરિએ સં. ૧૪૦૫ માં ચતુર્વિંશતિપ્રબન્ધ અથવા પ્રબન્ધકોશ રચ્યો છે. તેમાં આર્યનન્દિલ પ્રબન્ધ નામના બીજા પ્રબન્ધમાં આ કથા આપેલી છે. હાલ પણ ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં નાગપાંચમની કથા પ્રચલિત છે, તેની સાથે તે બહુ મળતી આવે છે. શ્રી મેઘાણી સંપાદિત કંકાવટીની બારમી વ્રતકથા વાંચવાથી આ બાબતની ખાત્રી થશે. પ્રબન્ધકોશકારનો ઉદ્દેશ નાગપાંચમનું માહાત્મ્ય વર્ણવવાનો નહોતો, તેથી કથાને બહુ ટુંકાવી નાખી છે, તેથી ઘણે સ્થળે રસની ક્ષતિ થાય છે: લેખકનો ઉદ્દેશ એક જૈન આચાર્યનું માહાત્મ્ય વર્ણવવાનો છે, તેથી જૈનસંપર્ક પણ અંદર ઘલ્યો છે. નાગપાંચમને બદલે ચૈત્રપૂર્ણિમા છે, પરંતુ વસ્તુ તો એજ છે. આપણા પ્રાચીન અને અર્વાચીન લોકસાહિત્યના તુલનાત્મક અભ્યાસમાં તે ઉપયોગી થાય એવી છે, તેથી મૂલ સંસ્કૃત કથાનું ગુજરાતી ભાષાન્તર અહીં આપ્યું છે. કંકાવટીમાંની કથા એક વાર વાંચી જવાથી આની ઉપયોગિતા સ્પષ્ટ રીતે સમજાશે. આમાંના કેટલાક પ્રસંગો પ્રચલિત કથાથી જુદા પડે છે.]

આર્યનન્દિલપ્રબન્ધ

પૃથિવીખંડપાટણમાં પદ્મપભ રાજા હતો. તેની પદ્માવતી રાણી હતી. એ શહેરમાં પદ્મદત્ત નામનો શેઠ રહેતો હતો. તેની સ્ત્રી પદ્મયશા નામની હતી. તેઓનો પદ્મ નામનો એક પુત્ર હતો. તે પદ્મને વરદત્ત સાર્થવાહે પોતાની વૈરોટ્યા નામની પુત્રી પરણાવી હતી.

એક વખત વૈરોટ્યાનો પિતા વરદત્ત પોતાના પરિવારની સાથે દૂર દેશાવરમાં ગયેલો ત્યાં વનમાં દવ લાગતાં બળી ગયો. વૈરોટ્યાની સાસુ તેને-તે પોતાની સેવા સુશ્રૂષા કરતી હતી છતાં 'નબાપી' કહીને મેણું મારતી. કારણ-" **રૂપ, ધન, તેજ, સૌભાગ્ય, પ્રભુતા: એ બધું સ્ત્રીઓને નિરંતર પીયરીયાનાં પ્રભાવથી મળે છે.** "[1]

કર્કશ વચનોથી પીડાયેલી વૈરોટ્યા પોતાની સાસુને નહીં પણ દૈવને દોષ દેતી અને વિચાર કરતી કે " **પૂર્વે કરેલાં કર્મોનો ફલવિપાક દરેકને થાય છે.** "

થોડા વખત પછી વૈરોટ્યાને ગર્ભ રહ્યો અને તેને ખીર ખાવાનો દોહદ થયો. એ વખતે આચાર્ય નન્દિલ નામના સૂરિ ત્યાંના ઉદ્યાનમાં આવ્યા હતા. વૈરોટ્યાની સાસુ બોલતી: " આ વહુને છોકરો નહીં પણ છોકરી જન્મવાની છે. " આવી રીતે વચન-

૧ કથા ગદ્યમાં છે, એટલે આની રીતે કાળા ટાઈપમાં મોટા ભાગે વચ્ચે વચ્ચે આવતા શ્લોકોનું ભાષાન્તર છે,

બાણોથી ઘવાયેલી તે સતી શ્રી સૂરિને વંદન કરવા ગઇ. પોતાની સાસુ સાથેનો વિરોધ ત્યાં કહ્યો. સૂરિ બોલ્યા—" આ પૂર્વ કર્મનો દોષ છે, માટે હે વત્સે! ક્રોધ વધારવો યોગ્ય નથી. આ લોકમાં ક્રોધ એ શરીરને સંતાપકારક છે અને પરલોકમાં નરકાદિ દારુણ દુઃખ પેદા કરનાર છે. તને પુત્ર જન્મશે. તને ખીર ખાવાનો દોહદ થયો છે તે પણ પૂરો થશે "

આવી રીતે સૂરિનાં વચનોથી આનંદ પામીને તે ઘેર આવી અને વિચાર કરવા લાગી કે આ ગુરુ સિવાય આખી યે પૃથ્વીમાં મારો એવો કોઇ પણ સુહૃદ નથી, જેની આગળ મારાં હૃદયનાં ચિરસંચિત સુખદુઃખની ઘડી-બે ઘડી વાત કરીને એક ઉંડો નિશ્વાસ નાખીને કંઇક વિશ્રામ પામુ.

પદ્મયશા પણ ચૈત્રી પૂનમને દિવસે પુંડરીક કરતાં ઉદ્યાપન આરંભ્યું. તે દિવસે પાયસપૂર્ણ પ્રતિગ્રહ યતિઓને આપવામાં આવે છે, તથા સાધર્મિક વાત્સલ્ય કરવામાં આવે છે તેણે તે સર્વ કર્યું, પણ વૈરભાવથી વહુને હલકા કોળ ખાવા આપ્યા. વહુ (વૈરોટ્યા) થાળીમાં ખીર લઇ, ઉપર કપડું મૂકી છાનીમાની જલાશય આગળ પાણી માટે ગઇ. ઝાડના થડ આગળ ખીર મૂકીને હાથ પગ ધોવાને ગઇ તે વખતે, જે અલિંજર નામનો નાગ પાતાલમાં રહે છે, તેની સ્ત્રીને પણ (ગર્ભ રહ્યો હોવાથી) ખીર ખાવાનો દોહદ થયો હતો તેથી, પૃથ્વી ઉપર આવીને ખીર શોધતી હતી. તેણે ઝાડના મૂળ આગળ મૂકેલી ખીર જોઇ અને તે ખાઇ ગઇ વૈરોટ્યા હાથ પગ ધોઇને પાછી આવે છે તો પાત્ર ખાલી જૂએ છે, પણ કોપ કરતી નથી, પણ આશીર્વાદ દે છે કે જેણે આ ખાધુ હોય તેના મનોરથ ફળો. ઝાડની પોલમાં બેઠેલી અલિંજરની પત્નીએ સાંભળ્યુ અને ઘેર જઇને પોતાના પતીને પણ આ વાત કરી. વૈરોટ્યા પણ ઘેર આવી તે રાત્રે જે વૈરોટ્યાની પ્રાતિવેશ્મિક સ્ત્રી હતી તેના સ્વપ્નામાં નાગપત્નીએ આવીને કહ્યું " ભદ્રે, હું અલિંજર નાગની પત્ની છું. વૈરોટ્યા મારી પુત્રી છે. તેને ખીરનો ભાવ થયો છે તે હું

- ત્રિમૂર્તિ

કદિ અધીત નગ્ન ને નિ-સ્રોત રંક દીસતી,
કદિ અબંધ ભાવના તરંગ રંગ ઝીલતી,
કદિક હાસ્ય અશ્રુના પ્રબંધ ઑર યોજતી,
સ્વભાવ સિંધુ હલેસે વળી કદિ પ્રમોદતી.
અચિંત્ય અંતરે છતાં, પિતા સમાન ચૂમતો—
અહીં સમર્થ માત એ ગુલાબી ધન્ય ધૂમતો !

વિષાદ વાદળી મહિં જવાઇ જગ આવરે,
ત્રિતાપ જ્વાળ અંતરે, રસાર્દ્રતા હરી, ખરે;
દયા શી મૂર્તિમંત એ ઉલ્લાસ પ્રાણ રેડતી,
સુધા ભરી મીઠી મીટે સમૂળ ક્લેશ ફેડતી.
પ્રત્યેક સ્થળી તે સમે ઉંડુ ઉંડુ વિચારતો.
મહાનુભાવ માડી આ ક્રમમાં શું હોય લાડતો !

અને વસંતવાટિકા શી અગમ્ય ખીલતી,
વિવિધ રંગ અંગમાં અનંગ-મસ્ત ઝીલતી;
સુ-રૂપ સુંદરી નિહાળી યતનાર નાચતો,
ગણી પ્રિયા સમોવડી હું ધન્ય ધન્ય રાચતો
યથેચ્છ સ્વપ્નસૃષ્ટિના વિહાર જ્યહાં જમાવતો
અપત્ય, માત ને પ્રિયા, સખી ત્રિપે સમાવતો

હર્ષદરાય દેસાઇ

પૂરો કરજે અને તેને કહેજે:- 'તારે બાપ નથી, પણ હું તારા બાપનો બદલો વાળીશ. અને સાસુથી પરાભવ પામેલી એવી તારો તાપ દૂર કરીશ'. " તે દાસીએ સવારમાં વૈરોટયાને ખીર ખવરાવી સંપૂર્ણ દોહદવાળી એવી તેણે પુત્રને જન્મ આપ્યો. નાગપત્નીએ પણ સો પુત્રોને જન્મ આપ્યો વૈરોટયાના પુત્રના નામકરણદિવસે નાગલોકોએ ઉત્સવ કર્યો. જ્યાં તેના બાપનું ઘર હતું ત્યાં નાગદેવતાએ સુન્દર મહેલ કરાવ્યો. ત્યાં અનેક હાથી, ઘોડા અને પદાતિવાળા નાગલોક આવ્યા ઘર બધું લક્ષ્મીથી ભરી દીધું. પુત્રોના પરિવારવાળી પતિયુક્ત અલિંજરપત્નીએ દિવ્ય વસ્ત્ર, પટોળાં, સુવર્ણ, રત્ન, આભરણ વગેરે સર્વ મનોજ્ઞ વસ્તુઓ વૈરોટયાને આપી. વૈરોટયા અલિંજરના ઘરમાં રોજ આવજાવ કરવા માંડી. નાગપત્ની તેનો બહુ સત્કાર કરતી -સાસુ પણ " આને પીયરીયાં છે " એમ વિચારીને વહુને માન આપવા માંડી '-लोक पूजितपूजकः'। વૈરોટયાનું રક્ષણ કરવા માટે નાગપત્નીએ પોતાના સો પુત્રો આપ્યા. તેણે એ સર્પોને ઘડામાં નાખ્યા એ વખતે કોઈ કામકરનારીએ અગ્નિથી તપેલી થાળી ઉપર એ ઘડો મૂકયો. વૈરોટયાએ જો કે તરત જ ઉતારી નાખ્યો, અને ઉપર પાણી છાટયું તેથી એ નાગપુત્રો તરત જ સ્વસ્થ થઈ ગયા, પણ એક જણ બાંડો થઈ ગયો તે જેવો જમીન ઉપર પડયો કે તરત વૈરોટયા બોલી. " બાંડીયા (षण्ढः) જીવતો રહે " વૈરોટયાના સ્નેહથી મોહિત થયેલા તે બાન્ધવરૂપ સર્પો રત્ન, સુવર્ણ વગેરે આપીને તથા નામકરણ સંસ્કાર કરાવીને પોતાના સ્થાને ગયા વૈરોટયા આવી રીતે નાગદેવના પ્રભાવથી ગૌરવાન્વિત થઈ

હવે, અલિંજર પોતાના પુત્રને બાંડો જોઈને ગુસ્સે થયો: " કોણે દુષ્ટે મારા પુત્રનું પૂછડું કાપી નાંખ્યું ? " " વૈરોટયાએ મારા પુત્રને બાંડો કર્યો છે " એ જાણીને તેના ઉપર પહેલાં પ્રસન્ન થયેલો હોવા છતાં પણ ક્રોધ પામ્યો; અને કંઈક ઉત્પાત કરવાને વૈરોટયાને ત્યાં ગયો. અલિંજર ઘરમાં સંતાઈ રહ્યો. વૈરોટયા અંધારા ઓરડામાં પેઠી તે જ વખતે બોલી: " બાંડીઓ (षण्ढ) જીવતો રહો " આ સાંભળી સન્તુષ્ટ થયેલા નાગરાજે તેને નૂપુર આપ્યાં; અને તેના ઉપર કૃપા કરીને કહ્યું: " વત્સે, આજથી તું પાતાલમાં આવ, અને પન્નગો પણ તારે ત્યાં આવશે." વૈરોટયાએ પાતાલમાં આવજાવ કરવા માંડી. નાગની કૃપાને લીધે પુત્રનું નામ નાગદત્ત રાખવામાં આવ્યું.

થોડા સમય પછી શ્રી આર્યનન્દિલક્ષપકે વૈરોટયાના સસરાને કહ્યું: " નાગના આશ્રયે રહેલી તારી પુત્રવધુને તું નાગદેવોને આ પ્રમાણે વિનતિ કરવા કહેજે—તમે લોકો ઉપર અનુગ્રહ કરો, કોઈને દુઃખ ન દો. " સૂરિનું આ વચન સસરાએ વૈરોટયાને અને વૈરોટયાએ નાગલોકને કહ્યું. પાતાલમાં જઈને વૈરોટયાએ જોરથી કહ્યું " અલિંજરપત્ની ઘણું જીવો. અલિંજર ઘણું જીવો. કે જેણે મને નબાપીને બાપવાળી કરી છે, અનાથને સનાથ કરી છે. અરે નાગકુમારો, મહાત્મા આર્યનન્દિલે આદેશ કર્યો છે કે " લોકોને પીડા ન કરો, લોકો ઉપર અનુગ્રહ કરો. " આમ કહીને વૈરોટયા પોતાને ઘેર ગઈ. ગુરૂએ વૈરોટયાસ્તવ[1] રચ્યો. જે વૈરોટયાસ્તવનું પઠન કરે છે તેને નાગનો ભય નથી થતો વૈરોટયા બધા નાગોને ગુરૂની પાસે લાવી. તેઓ ઉપદેશ સાંભળીને શાન્ત ચિત્તવાળા થયા. વૈરોટયાનો નાગદત્ત નામનો પુત્ર બહુ સંપત્તિવાન થયો પદ્મદત્તે પ્રિયાસહિત વ્રત અંગીકાર કર્યું. તપ તપીને સ્વર્ગમાં ગયો. પદ્મયશા પણ દેવત્વને પ્રાપ્ત થયેલા પદ્મદત્તની સાથે દેવી થઈ. વૈરોટયા પણ ફણીન્દ્રોનું ધ્યાન ધરતી મરણ પામીને ધરણેન્દ્રપત્ની થઈ. ત્યાં પણ તેનું વૈરોટયા એવું નામ છે.[2]

૧. આ સ્તોત્ર અદ્યાપિ વિદ્યમાન છે.

૨ વૈરોટયા જૈનોમાં દેવી ગણાય છે.

આત્માનું અવલોકન

લેખક:
ડૉ. અમૃતલાલ હ. પટેલ,
હેલ્થ ઓફીસર, સુરત.

મારા અજ્ઞાન અને મારી બેદરકારીથી, મારી અંદર રહેલા સઘળા દોષોને શું હું જોઈ શકું છું? ના, ના, હું નથી જોઈ શકતી. હું મારા ખરા દોષોથી અજાણ છું અને મારો સ્નેહી, જો મને મારા દોષોનું ભાન કરાવી શિખામણ આપે તો મને ખરું માઠું લાગે છે, હું રડું છું અને મારા પ્રિયતમને રડાવું છું.

મારા ખોટા વખાણ કરી, મારા અવગુણોને પણ ગુણ રૂપે બતાવી, મારી ખુશામત કરી, મને જીતી, મને સારું લગાડનાર મિત્રો જગતમાં જેમ જેમ તેટલા છે પરંતુ મારા દુર્ગુણોનું, મારી કમજોરીનું, મારી ખામીઓનું, મારી બેદરકારીનું અને મારા અજ્ઞાનનું ભાન કરાવનાર, મારો સાચો મિત્ર, મારો પરમ સ્નેહી, મારા સુખે સુખી, અને મારા દુઃખે દુઃખી અને મારે માટે લાગણી ધરાવનાર, મારો મિત્ર તો જગતમાં એક જ છે તે કોણ? હું તેને સાચા સ્વરૂપમાં ઓળખું છું? નહિ! હું તેને ફક્ત ઉપર ઉપરથી જ પીછાનું છું; તેનું સાચું સ્વરૂપ, તેની ખરી મહત્તા અને તેનો વિશુદ્ધ પ્રેમ, હું અજ્ઞાન, બેદરકાર સ્ત્રી પીછાનતી નથી પ્રભુ! મને સમજાવો! સહાય કરો!!

સતી મંડળના પોથાં સર્વ હું વાંચું છું, સતી સીતાના જીવનનું અનુકરણ કરવાનો હું ડોળ કરું છું, દમયંતીના ગુણોનું ભાન કરું છું, સાવિત્રીની પતિભક્તિ પર વારી જાઉં છું અને પતિપ્રેમના સમુદ્રમાં સ્નાન કરતી પત્નીઓના ચરિત્રો વાંચી રાચું છું; પરંતુ તેથી શું થઈ ગયું?

"જ્યાં લગી આતમા તત્વ ચીન્યો નહિ,
ત્યાં લગી સાધના સર્વ જૂઠી"

અંતિમ અભીચ્છા

[હરિગીત]

મુજ ચિત્તના સંકલ્પ તો દુઃખ દિલ વ્યાધિતણા,
પ્રભુહીન જીવન અલ્પતા રે કંઈ અહંતામાં ઘણા;
અજ્ઞાનના વ્યવહારમાં મુજ ઉર વિરક્તિ ધરી રહ્યું,
દિલને ગમે છે આજ નિર્જન રમ્ય સ્થળ શાંતિમયું. ૧

સમભાવ પ્રેરિત હૃદયથી અર્પિ પ્રેમામૃતને,
વાત્સલ્યપૂર્ણ વિશ્વનાર દયાર્દ્ર ગીતા તત્વનો;
સંતાપ, શોક વિલાપ ભવમાં આક્રમણ કરતાં ઘણાં,
તે સર્વથી રક્ષી પિતા સુણાવ સુર મુરલી તણાં. ૨

સતમાં પાપજ પ્રાણીને આ પુન્ય વિશ્વે ભેળતાં,
સહુ કર્મ પ્રજને જ્ઞાનથી બે નાશ થાશે ભાવના;
મેરો મદન છે જ્ઞાનના જ્યાં બુદ્ધિ અચલ રહેજ છે,
નિર્વાણ વિભુ દર્શાવજે અંતિમ અભીચ્છા એજ છે. ૩

મનોરમા મગનજી શાસ્ત્રી

તેમનામાં ધગશ હતી. અને એ ધગશને અંગે રંગુનમાં સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ સારૂ તેમણે કાર્ય શરૂ કર્યું હતું. જુના આચાર વિચારનાં બહેનોને સાથે રાખીને તેઓ કામ કરતાં હતાં. ત્યાંની નિશાળ માટે તેમણે એક કોન્સર્ટની યોજના કરી હતી અને જુના વિચારનાં ભાઈ બહેનોના વિરોધ છતાં એ સર્વને એમાં રાખીને તેમણે એ યોજના પાર ઉતારી હતી.

મોલમીન અને અકયાબમાં મોટી ઉમરની ગુજરાતી બહેનો માટે તેમણે પોતાને ઘરે ખાનગી શિક્ષણવર્ગો તેમજ શીવણવર્ગો ચલાવ્યા હતા. તદ્દન નિરક્ષર બહેનોને લખી વાંચી શકે એટલુ શિક્ષણ આપવાનો તેમણે પ્રયત્ન કર્યો હતો અને તેમાં તેમને સફળતા પણ મળી હતી દરેક શિક્ષિત બહેને ગુજરાતી બહેનોની નિરક્ષરતા દૂર કરવા માટે સૌ. લવંગિકાબહેનનો દાખલો લઈ કામ કરવાની જરૂર છે.

સૌ. લવંગિકાબહેનને પ્રસિદ્ધિમાં આવવાનો જરા પણ શોખ ન હતો અને પરિણામે તે ગુજરાત તેમનાં કાર્યથી પરિચિત નથી. સ્વ. પંડિત મોતીલાલ નેહરૂ માટે યોજાયેલા સરઘસમાં તેમણે આગેવાની ભર્યો ભાગ લીધેલો. તે માટે તેમની છબી માગવામાં આવેલી પરંતુ એવી પ્રસિદ્ધિની લેશ પણ ઇચ્છા ન હોવાથી તેમણે તે આપવા સાફ ના પાડેલી.

તેમને સંતાનોમાં માધવી ઉર્ફે કુરંગી (વય વર્ષ ૧૧) અને ચિત્રાંગદા (વય વર્ષ ૬) એ બે પુત્રીઓ છે. બન્ને પુત્રીઓને તેઓ ઘરમાંજ શિક્ષણ આપતાં હતાં. અંગ્રેજી, ગુજરાતી અને સંસ્કૃતનું તેઓ જાતે શિક્ષણ આપતાં હતાં.

સૌ. લવંગિકાબહેન સ્વભાવે ઘણાં મળતાવડાં આનંદી, નિખાલસ, સાદાં તેમજ નિરભિમાની હતાં

અવસાન પહેલાં બે માસ ઉપરજ તેઓ પિતાને ત્યાં પધાર આવ્યાં હતાં. અને તા. ૯ મી ઓક્ટોબરે વૃદ્ધ પિતા માતાને તેમજ સગાં, સબંધી સ્નેહીજન શોકસાગરમાં મૂકી અવસાન પામ્યાં. પ્રભુ તેમના આત્માને ચિરંતન શાન્તિ આપો !

સ્ત્રી અને પુરૂષ એકજ નથી

'સ્ત્રીજાગૃતિની હિલચાલ (The Feminist Movement) જો કે ઉચ્ચ આદર્શ ઉપર રચપાયેલી છે, છતાં, મને લાગે છે કે એમાં એક મોટી ભૂલ થઇ છે જે એકતા છે નહિ ને હોઇ શકે નહિ તે પરાણે આણવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો છે સ્ત્રીપુરૂષ વચ્ચે શારીરિક, માનસિક, હાર્દિક ને આધ્યાત્મિક ભેદ રહેલો છે તે દૃષ્ટિ બહાર રાખવાનો પ્રયત્ન આ હિલચાલે કર્યો છે. પરંતુ સ્ત્રીપુરૂષ વચ્ચેનો આ ભેદ જ પુરૂષની સાથે જાહેર જીવનમાં મળવાનો અધિકાર સ્ત્રીને પ્રાપ્ત કરાવે છે જો સ્ત્રીપુરૂષ એકજ હોય તો પુરૂષ સ્ત્રીનો પ્રતિનિધિ થઈ શકે, પણ મહાન ઇશ્વરી જીવનના બીજા પ્રદેશનુ પ્રતિનિધિત્વ સ્ત્રીઓનું છે. પ્રજાના અને જગતના કલ્યાણ માટે તેથી જ સ્ત્રીઓના અભિપ્રાય અને દૃષ્ટિબિંદુ વ્યક્ત થવાની ઘણીજ અગત્ય છે. જગતના મહાન પ્રશ્નો વિશે સ્ત્રીઓ પુરૂષો કરતા ભિન્ન દૃષ્ટિબિન્દુ રજુ ન કરી શકે તો બહેતર છે કે તેમણે મૌન સેવવુ. જ્યારે સ્ત્રીઓ દેખાવમાં, પહેરવેશમાં, ટેવમાં, અને કામધંધામાં પુરૂષ જેવી થવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે તેઓ વિસરી જાય છે કે કુદરતની યોજનામાં પોતાનુ સ્થાન અને ધર્મ શું છે"

[શ્રી મોતીવાળાના ભાષણમાંથી] લેડી એમીલી લુટીયન્સ

ભારતવિખ્યાત ઉપન્યાસ સમ્રાટ શ્રી પ્રેમચંદજીનાં 'ગબન'નો અનુવાદ

ગરીબની ગૃહલક્ષ્મી

અનુવાદક
પીયૂષ

૧૦

દેવીદીને ચ્હાની દુકાન તેજ દિવસે બંધ કરી દીધી હતી અને દિવસભર જે અદાલતમાં ધાડવાળો મુકદમો ચાલતો હતો અને રમાનાથની જુબાની લેવાઇ રહી હતી તેની ધૂળ તે ખૂંદ્યા કરતો હતો. બરાબર ત્રણ દિવસ સુધી રમાનાથની જુબાની લેવાયા કરી અને ત્રણે દિવસ સુધી દેવીદીને ન કાંઇ ખાધું કે ન કાંઇ પીધું. આજે પણ ઘરે આવતાંની સાથે જ તેણે કુરતુ ઉતારી નાખ્યું અને પંખો લઇને પવન નાખવા માંડ્યો. ફાગણ બેઠો હતો એટલે થોડી થોડી ગરમી શરૂ થઇ હતી પરંતુ કાંઇ એવી ગરમી ન હતી કે પસીનો થાય અને પંખાની જરૂર પડે. અમલદાર લોકો તો ઠંડીના કપડાં પહેરતા હતા; પરંતુ દેવીદીન પસીનાથી તર થઇ ગયો હતો. તેનો ચહેરો હમેશાં નિષ્કપટ વૃદ્ધત્વથી હસી રહેતો હતો તે અત્યારે ચીઢીયો થઇ ગયો હતો, કેમ જાણે કોઇ વેર કરીને તે પાછો આવ્યો ન હોય!

જગ્ગો લોટામાં પાણી લાવીને બોલી "ચલમ ભરી દઉં?" ત્રણ દિવસથી દેવીદીનની ખાતર થઇ રહી હતી. આના પહેલાં સુધી કદિ પણ ચલમ ભરી આપવાનું કહેતી ન હતી. દેવીદીન એની મતલબ સમજતો હતો. સદય નેત્રોથી ડોસી તરફ જોઇને તે બોલ્યો "નહિ: રહેવા દે, ચલમ નથી પીવી."

"તો હાથ મોઢું તો ધોઇ લો, ધૂળ લાગી ગઈ છે"

"ધોઇ નાખીશ: શી ઉતાવળ છે!"

ડોસી આજની ખબર જાણવા ઉતાવળ હતી પરંતુ દેવીદીન ચીડાઇ ન જાય એટલા ખાતર ડરી રહી હતી દેવીદીન પ્રસન્ન થઇને આપો આપ બધો વૃત્તાન્ત કહી દે એટલા માટે તેનો થાક ઉતારવાની જગ્ગોની ઇચ્છા હતી.

"તો જરા પાણી તો પીઓ, બપોરે તો કાંઇ ખાધું પણ ન હતું મીઠાઇ લાવું?

લાવો, પંખો મને આપી દો."

દેવીદીને પંખો આપી દીધો. ડોસી પવન નાખવા લાગી બે ત્રણ મીનીટ સુધી આંખો બંધ કરીને પડી રહ્યા બાદ દેવીદીને કહ્યું

"આજે સાંઇની જુબાની પૂરી થઇ ગઇ"

ડોસીનો હાથ રૂકી ગયો તે બોલી. "તો કાલથી તે ઘરે આવી જશે!"

દેવીદીન "હજી સુધી નહિ ભળે, આ જ જુબાની દિવાનીમાં આપવી પડશે, અને હવે અહીં આવે પણ શા માટે? કાંઇ સારી જગા મળી જશે. ઘોડા પર બેસીને ફરશે. પરંતુ છે તો બડો મનસમી. ૧૫ બેગુન્હે-

આરોને ફસાવી દીધા. પાચ છ ને તો ફાંસી મળી જશે. બીજાઓને દશ દશ, બાર બાર વર્ષની સજા થઇ જવાની છે. તેની જુબાનીથી મુકદમો સાબીત થઇ ગયો. હવે કોઇ ગમે તેટલો પ્રયત્ન ભલે કરેને ! શી મજાલ છે કે જરા પણ સંદેહ પડે. હવે એક જણ પણ નહિ બચે. કોણે કામ કર્યું, કોણે નથી કર્યું, એનો હાલ તો ઇશ્વર જાણે; પરતુ બધા મરી જવાના. ઘરેથી પણ સરકારી રૂપીઆ ખાઇને જ ભાગ્યો હતો ' આપણે છેતરાઈ ગયા ! "

જગ્ગો મીઠા તિરસ્કારથી જોઇને બોલીઃ " આપણી નેકી—બદી આપણી સાથે છે. સસાર આખો મતલબી છે. કોણ કોને માટે મરી ફિટે છે ! "

દેવીદીને તીવ્ર સ્વરે કહ્યુંઃ " પોતાના સ્વાર્થને ખાતર જે બીજાઓના ગળા કાપે તેને તો ઝેર દેવામાં પણ પાપ નથી. "

એટલામાં બે જણ આવીને ઉભા રહ્યા. એક ગોરો ખુબસુરત છોકરો હતો, તેની ઉમ્મર પંદર સોળ વર્ષથી વધુ ન હતી બીજો અધેડ હતો અને ચપરાસી જેવો દેખાતો હતો.

દેવીદીને પૂછ્યુંઃ " કોને શોધો છો ?"

ચપરાસીએ કહ્યુ " દેવીદીન તમારૂ જ નામ ને ? હુ 'પ્રજામિત્ર'ની કચેરીમાંથી આવ્યો છુ આ ભાઇ, શેતરજનુ ઇનામ મળ્યુ હતુ તે રમાનાથના ભાઇ છે તેમની તપાસ કરવા તેઓ કચેરીમા આવ્યા હતા. એટલે તત્રીજીએ તમારી પાસે મોકલ્યા છે. તો હું જાઉ ને ? "

એટલુ કહીને તે ચાલ્યો ગયો દેવીદીને ગોપીને માથાથી પગ સુધી નિહાળ્યો, આકૃતિ રમાનાથને મળતી હતી તે બોલ્યો "આવો, બેટા ! બેસ, ઘરેથી ક્યારે આવ્યો ? "

એક ખટિકની દુકાને ઉપર બેસવાનુ ગોપીને ઘણુ પ્રતિકુળ લાગ્યું. ઉભો રહીને તે બોલ્યોઃ " આજે જ આવ્યો છું ભાભી પણ સાથે છે ધર્મશાળામાં ઉતર્યો છું. "

દેવીદીન ઉભો થઇ ગયો અને બોલ્યો, " તો જા વહુને લઇ આવને ! ઉપર રમાનાથ બાબુનો ઓરડો છે, ત્યાં આરામથી રહો. ધર્મશાળામા શા માટે પડી રહેશો ! નહિ, ચાલ, હુ પણ આવું છુ. અહીં બધી રીતની સગવડ છે. "

તેણે જગ્ગોને આ ખબર આપી અને ઉપર ઝાડુ વાળવાનુ કહી તે ગોપી સાથે ધર્મશાળા તરફ ચાલ્યો ગયો. બુઢ્ઢીએ તરત જ ઉપર જઇને ઝાડુ કાઢયુ. પછીથી મીઠાઇ વાળાની દુકાન પરથી મીઠાઈ અને દહીં લઇ આવી. સુરાહીમાં પાણી ભરી દીધું, પછી હાથ મોં ધોઇને એક રંગીન સાડી કાઢી, ઘરેણાં પહેર્યાં અને અનીહનીને વહુની રાહ જોવા લાગી.

એટલામાં ગાડી આવી પહોચી બુઢ્ઢીએ આગળ જઇને જાલપાને ઉતારી જાલપા પહેલા તો શાકભાજીની દુકાન જોઇને ચોકી; પરતુ બુઢ્ઢીનુ સ્નેહસ્વાગત જોઇને તેની ચોક દુર થઇ ગઇ તેની સાથે ઉપર જતાં દરેક ચિજ પોતપોતાની જગાએ રાખેલી જોઇ. જેમ જાણે પોતાનુ જ ઘર ન હોય !

જગ્ગોએ લોટામાં પાણી આપી કહ્યુંઃ ' આજ ઘરમાં બાબુ રહેતા હતા, બેટી ! આજે પદર દિવસથી ઘર સૂનું પડ્યું છે. હાથ મોં ધોઇને ખાઇલો, બેટી ! ભાઇની ખબર તો હજી તને નહિ પડી હોય ! "

જાલપાએ માથું હલાવીને કહ્યુઃ " હજી બરાબર માલમ નથી પડી. પત્રે છપાય છે ત્યાં માલમ પડયું કે પોલીસે તેમને ગિરફતાર કર્યા છે "

દેવીદીન પણ ઉપર આવી ગયો હતો. તે બોલ્યોઃ " ગિરફતાર તો કર્યા હતા, પરંતુ

હવે તો તે એક મુકદમામાં સરકારી સાક્ષી બન્યો છે. પ્રયાગમાં હવે તેના ઉપર કોઈ મુકદમો નહિ ચાલે અને વળી સાથે સાથે નોકરી ચાકરી પણ મળી જશે "

જાસપાએ ગર્વથી કહ્યું. " શું એ ડરથી તે સરકારી સાક્ષી બન્યા ? ત્યાં તેમના ઉપર કોઈ મામલો નથી. તો મુકદમો કેમ ચાલશે ? "

દેવીદીને બ્હીતાં બ્હીતાં કહ્યું " કંઈ રૂપીયા પૈસાનો મામલો હતો ને ? "

જાણે આફત આવી પડી હોય તેમ જાસપાએ કહ્યું "એવી કોઈ વાત ન હતી. અમને માલૂમ પડયું કે કાંઈ સરકારી રકમ એમનાથી ખર્ચાઈ ગઈ છે એટલે તરતજ તે રકમ પહોંચાડી દીધી નકામા ગભરાઈને ભાગી આવ્યા અને પછી તો એવી ચૂપકીદી રાખી કે પોતાની ખબર સુદ્ધાં ન આપી. "

દેવીદીનનો ચહેરો જગમગી ઉઠયો જેમ જાણે કોઈ વ્યથાથી આરામ મળ્યો ન હોય ! તે બોલ્યો 'અમને શી ખબર ' વખતો વખત તેને સમજાવ્યો કે ઘરે કાગળ પત્ર લખી દે. બધા ગભરાતા હશે. પરંતુ શરમનો માર્યો લખતોજ ન હતો. પ્રયાગમાં મુકદમો ચાલી ગયો હશે, એવો ડર તેને લાગ્યા કરતો હતો જો એ જાણતો હોત તો સરકારી સાક્ષી શાનો બનત ! "

સરકારી સાક્ષીનો આશય જાસપાથી અજાણ્યો ન હતો સમાજમાં તેની જે નિન્દા અને અપકીર્તિ થાય છે, તે પણ તેનાથી અજાણ્યું ન હતું સરકારી સાક્ષીઓ કેમ બનાવાય છે, તેમને કેવી રીતનું પ્રલોભન આપવામાં આવે છે, પોલીસનું રમકડું બનીને તે કેવી રીતે પોતાનાજ મિત્રોના ગળા કાપે છે, તે સર્વ તેને માલમ હતું. જો કોઈ માણસ પોતાનાં બુરા આચરણથી લજ્જિત થઈને સત્યનું રોદન કરે, છળ અને કપટનું આવ રણ દૂર કરે તો તે સજ્જન છે. તેના સાહસની જેટલી પ્રસંસા થાય તેટલી ઓછી છે પરંતુ એમાં શરત એટલી કે તે સાથે પોતાના કર્મનું ફળ ભોગવવા તે તૈયાર રહે, હસતો રમતો ફાંસી પર ચઢી જાય, એજ સાચો વીર છે પરંતુ પોતાના પ્રાણની રક્ષાને ખાતર, સ્વાર્થના નીચ વિચારથી, સજાની કઠોરતાના ભયથી, પોતાના સાથીઓ સાથે દગો કરે, પાળેલો સાપ બની જાય તો તે કાયર છે, પતિત છે, નીચ છે. વિશ્વાસઘાત, ડાકુઓ અને સમાજના શત્રુઓમાં પણ એટલોજ હેય છે, જેટલો અન્ય ક્ષેત્રમાં છે એવા પ્રાણીઓને સમાજ કદિ પણ ક્ષમા કરતો નથી. જાસપા એ સારી રીતે સમજતી હતી. અહીં તો સમસ્યા એથી પણ મુશ્કેલ થઈ ગઈ હતી રમાનાથે દડના ભયથી પોતના કરેલા પાપનો પડદો ખોલ્યો ન હતો. તેમાં ઓછામાં ઓછી સચ્ચાઈ તો હતી. નિંદા હોવા જતાં તેમાં આંતરિક સચ્ચાઈનો એક ગુણ તો હતો. અહીં તો એ પાપોનો પડદો ખોલાઈ ગયો હતો, જેની હવા સુદ્ધાં તેને લાગી ન હતી જાલપાને તરત એમાં વિશ્વાસ નહિ આવ્યો અવશ્ય કોઈને કોઈ વાત બીજી જ થઈ હશે જેણે સરકારી સાક્ષી બનવા તેને પ્રેરણા કરી હશે તે સંકોચાતી બોલી. " "શું અહીં પણ કોઈ.. ...કોઈ વાત થઈ ગઈ હતી ? "

તેની મનોવ્યથાનો અનુભવ કરતાં કરતાં દેવીદીન બોલ્યો " એવું કાંઈ નથી, અહીં મારો સાથેજ તે પ્રયાગથી આવ્યો હતો. આવ્યો ત્યારનો અહીંથી ક્યાંય ગયો નથી. બહાર પણ નીકળતો ન હતો. બસ, એક દિવસ નીકળ્યો અને તેજ દિવસે પોલીસે તેને પકડી લીધો. એક સિપાઈને આવતો જોઈને એવો ભય લાગ્યો કે મને પકડવા આવે છે, એટલે તે નાસી ગયો. સિપાઈએ આથી શંકા પડી અને

તેને ગિરફતાર કરી લીધો હું પણ તેની પાછળ થાણામાં ગયો. દારોગાએ પહેલાં તો લાંચ માગી હતી. પરંતુ હું ઘરે રૂપીયા લેવા આવ્યો એટલામાં તો બીજીજ વાત બની ચુકી હતી. અમલદારોમાં કોણજાણે શી વાતચીત થઇ. તેને સરકારી સાક્ષી બનાવી દીધો. મને તો ભાઇએ કહ્યુ હતુ કે આ મામલામાં જરાપણ જુઠું બોલવુ નહિ પડે. પોલીસનો મુકદ્દમો સાચો છે સાચી વાત કહેવામાં શી હરકત ! હું ચૂપ થઇ ગયો. શુ કરું ? "

જગ્ગો. " કોણ જાણે બધાએ શી બુટ્ટી સુંઘાડી દીધી. ભાઇ તો એવો ન હતો દિવસભર મા, મા કરતો હતો દુકાન પર પુરૂષો તેમ જ સ્ત્રીઓ પણ શી મજાલ કે કોઇની તરફ આંખ ઉઠાવીને જોયુ હોય ! "

દેવીદીન " કોઈ ખરાબ ટેવ નહતી મેં તો એવો છોકરો જોયો જ નથી. તે જ કપટમાં સપડાઇ ગયો. "

જાલપાએ એક મીનીટ વિચાર કરીને કહ્યું " તેમની જુબાની લેવાઇ ગઇ ? "

" હા, બરાબર ત્રણ દિવસ ચાલુ રહી. આજે જ પૂરી થઇ "

જાલપાએ ઉદ્વિગ્ન થઇને કહ્યુ. " તો શું હવે કાંઇ નહિ થઇ શકે ? હુ તેમને મળી શકુ ? "

દેવીદીન જાલપાના આ પ્રશ્ન પર હસી પડયો તે બોલ્યો. " હા, બીજુ શુ ? ત્યાં જઇને તુ બધુ કહી દે, તો સારો ખેલ બગાડી નાખે. પોલીસ એવી ગધેડી નથી. આજ કાલ કોઇ પણ તેને મળવા પામતું નથી. સખ્ત પહેરો રહે છે "

એ પ્રશ્ન ઉપર આ સમયે બીજી કાંઇ વાતચીત થઇ શકે એમ નહતુ આ પ્રશ્નનો ઉકેલ કરવાનું કામ સહેલું નહતુ. જાલપાએ ગોપીને બોલાવ્યો. છજામાં ઉભો રહીને તે સડક પરનો તમાસો જોઇ રહ્યો હતો. જાણે સાસરે આવ્યો ન હોય, તેમ તે શરમાઇ રહ્યો હતો. ધીમે ધીમે તે આવીને ઉભો રહ્યો.

જાલપાએ કહ્યું: " હાથ મોઢુ ધોઇને કાંઇ ખાઈ લે દહી તો તને ઘણુ ભાવે છે "

ગોપી શરમાઇને ફરી બહાર ચાલી ગયો

દેવીદીન સહેજ હસીને બોલ્યો: " એ મારી સામે એ નહિં ખાય. અમે બને ચાલી જઇએ છીએ તમને કોઇ પણ ચીજની જરૂર હોય તો મને કહી દેજો, વહુજી ! ઘર તમારુ જ છે ભાઇને તો અમે અમારો જ સમજતા હતા. અમારે બીજુ છે પણ કોણ ? "

જગ્ગોએ ગર્વભેર કહ્યું: " તે તો મારા હાથનું રાંધેલું ખાતો હતો. તેને કાંઈ આભડછેડ અભિમાન ન હતું "

" હવે તમારે રાંધવુ નહિ પડે, માજી, હું રાંધી આપ્યા કરીશ " જાલપા હસતી હસતી બોલી

" અમારી ન્યાતમાં બીજાના હાથનુ ખાવાની મનાઇ છે. હવે ચાર દિવસ માટે ન્યાતમા આંગળી ચિંધવા જેવુ શા માટે કરવુ ? " જગ્ગોએ વાંધો દર્શાવ્યો

જાલપા: " અમારી જ્ઞાતિમાં પણ બીજાના હાથનુ ખાવાની મના છે. "

જગ્ગો. " તેમને અહીં કોણ જોવા આવવાનુ છે ? વળી ભણેલા ગણેલા માણસો તો એવી વાતનો વિચાર સુદ્ધાં કરતા નથી અમારી જ્ઞાતિ તો મૂરખ લોકોની છે. "

જાલપા: " તમે રાંધો અને હુ જમું એ તો ઠીક નથી લાગતુ. જેને વહુ બનાવી તેના હાથનુ તો ખાવું પડશે ખાવુ ન હતુ તો વહુ શા માટે બનાવી ? "

જગ્ગો તરફ પ્રશંસાસૂચક નેત્રોથી જોઇને દેવીદીને કહ્યું: " વહુએ વાત તો

મુદ્દાની કહી દીધી. આનો જવાબ બરાબર વિચાર કરીને આપજે. અત્યારે તો ચાલ, એ લોકોને જરા આરામ લેવા દે."

બન્ને નીચે ચાલી ગયાં એટલે ગોપીએ આવીને કહ્યું: "ભાઈ આ ખટિકને ત્યાં રહેતા હતા કે શું ? ખટિક હોય એમ જ લાગે છે."

જાલપાએ તિરસ્કાર દર્શાવી કહ્યું "ખટિક હોય કે ચમાર હોય; પરંતુ મારા અને તારા કરતાં સોગણા સારા છે. એક પરદેશી માણસને ૭ માસ સુધી પોતાને ઘરે રાખ્યો, ખવડાવ્યું અને પીવડાવ્યું. આપણામાં છે એટલી હિંમત ! અહીં તો કોઈ મહેમાન આવી જાય છે તો તે પણ ભારી પડી જાય છે. જો આ નીચ છે તો આપણે તેના કરતાં પણ વધુ નીચ છીએ"

ગોપીએ હાથ મુખ ધોઈ નાંખ્યુ હતુ. મિઠાઈ ખાતાં ખાતાં તે બોલ્યો: "કોઈને રાખવાથી કોઈ ઉંચુ નથી થઈ જતુ ચમાર ગમે તેટલું દાનપુણ્ય કરે; પરંતુ તે રહેશે તો ચમાર જ !"

જાલપા "બીજાનું ધન ખાયા કરતા પંડિત કરતાં હું એ ચમારને સારો સમજું."

પાણી પીને ગોપી નીચે ચાલી ગયો. શહેરમાં ફરવાની તેને ઘણી ઇચ્છા હતી. જાલપાને કાંઈ ખાવાનું મન ન હતું. તેની સામે એક મુશ્કેલ સમસ્યા ખડી થઈ હતી: રમાનાથને આ દળ દળમાંથી કેવી રીતે કાઢી શકાય ? એ નિન્દા અને ઉપહાસની કલ્પના માત્રથી તેનુ અભિમાન ખંડિત થઈ જતું હતુ. રમેશને માટે તે સર્વની નજરમાંથી ઉતરી જશે. કોઈને મુખ દેખાડી ન શકશે.

વળી, નિર્દોષોનાં ખૂનનો ભાર કોના માથા ઉપર રહેશે ! આરોપીઓમાંથી કોણ અપરાધી છે, કોણ નિરપરાધી છે, કોણ દ્વેષના શિકાર બન્યા છે, કોણ લોભના શિકાર બન્યા છે તેની કોને ખબર ! સર્વને સજા થઈ જાય. એની હત્યા કોને માથે પડશે !

નવીન પરબો બંધાવશો ?

આ જરૂરિયાત એક બાળકની નહિ પણ અનેક બાળકોની છે.

પ્રત્યેક બાળક જ્ઞાનતૃષા છિપાવવા નવનવાં પુસ્તકો માટે ઝંખી રહ્યું છે, અને તે વિના તલપાપડ થઈ રહ્યું છે.

જો નદી કે નવાણ વિનાનું ગામ હોઈ શકે તો જ બાલપુસ્તકાલય વિનાનું ગામ હોઈ શકે.

પાણીની પરબ ઉઘાડવામા પુણ્ય છે, તેથીયે વધારે પુણ્ય જ્ઞાનની પરબ ઉઘાડવામા છે.

પાણીની પરબ એક અમૂલ્ય આશીર્વાદ છે, પણ તેથીએ વધારે અમૂલ્ય આશીર્વાદ જ્ઞાનની પરબ છે

દેહની તૃષા મીઠું અને સ્વચ્છ જળ સમાવે છે, પણ મન અને આત્માની તૃષા તો સુંદર અને નિર્મળ પુસ્તક જ સમાવે છે.

આ નવો યુગ છે, બાલયુગ છે; અને બાલયુગ બાલજ્ઞાનની પરબોને માગે છે.

શ્રીમંતો અને દાનવીરો, રાજાઓ અને મહારાજાઓ, આ યુગને અને બાળમાગણીને ઝીલશો ! આ અવસરને ઓળખશો અને અવસરના એંધાણ આપશો ?

સ્થળે સ્થળે નવીન પરબો બંધાવશો ?

સડક પર આવીને ફરવા લાગી. રમાનાથની આવી નિન્દા સાંભળીને તેનું હૃદય તૂટી જતું હતું. તેને રમાનાથ ઉપર ક્રોધ ન આવ્યો, ગ્લાનિ ન થઇ: તેને હાથનો સહારો આપીને આ દળદળમાંથી કાઢવાને તેનું મન વિકળ થઇ ઉઠયું. રમાનાથ તેને ધુતકારી કેમ ન કાઢે, ઠોકર કેમ ન મારે, પરંતુ તેને અપયશના અંધારા ખાડામાં તે કદિ પણ પડવા દેશે નહિ.

બન્ને જણ ત્યાંથી ચાલ્યાં, એટલે જાલપાએ પૂછયું: "આ માણસને કહી દીધું ને કે જ્યારે તે આવી જાય ત્યારે આપણને ખબર આપે ?"

"હા, કહી દીધું છે."

૧૧

એક મહિનો વીતી ગયો. ગોપીનાથ પહેલાં તો થોડાક દિવસ કલકત્તાની સહેલ કરતો રહ્યો; પરંતુ ચાર પાંચ દિવસમાં જ તેનો જીવ ત્યાંથી ઉઠી ગયો. તેણે ઘરની રટ લેવાની શરૂઆત કરી દીધી. આખરે તેને પાછો મોકલી દેવાનું જાલપાને ઠીક લાગ્યું. અહીં તો તે ડુસકાં ભરી ભરીને રડયા કરતો હતો.

જાલપા કેટલીયે વાર રમાનાથના બંગલા સુધી જઇ આવી. તે જાણતી હતી કે હજી રમાનાથ આવ્યો નથી. છતા પણ એક વાર ત્યાંસુધી ચક્કર લગાવી આવવામાં તેને કોઇ વિચિત્ર પ્રકારનો સંતોષ થતો હતો.

કાંઇ વાચતાં વાંચતાં કે સૂતાં સૂતાં જાલપા થાકી જતી એટલે એક ક્ષણ માટે બારીની સામે આવીને ઉભી રહેતી. એક દિવસ સાંજે તે બારીની સામે આવી તો સડક ઉપર મોટરોની હાર નજરે પડી. આટલી બધી મોટરો કયાં જાય છે, એવું તેને કુતુહલ થયું. એટલે બારીકાઇથી જોવા લાગી. ૭ મોટરો હતી. તેમાં પોલીસના અમલદારો બેઠા હતા એકમા બધા સિપાઇઓ હતા. છેલ્લી મોટર ઉપર જ્યારે તેની નજર પડી ત્યારે, જાણે તેનાં શરીરમાં વિજળીનો આંચકો લાગી ગયો ન હોય એમ થયું. તે એટલી બધી તન્મય થઇ ગઇ કે બારીએથી દાદર સુધી દોડી આવી કેમ જાણે મોટરને રોકવા ચાહતી ન હોય! પરંતુ એક જ પળમાં તેને માલમ પડયું કે દાદર પરથી નીચે ઉતરતાંમાં તો મોટર પસાર થઇ જશે. એટલે તે ફરી બારી પાસે આવી ઉભી રહી. હવે રમાનાથ એકદમ સામે આવી ગયો હતો. તેની આંખો બારી તરફ જ લાગી રહી હતી જાલપાએ ઈશારાથી કાંઇ કહેવા ધાર્યું. પરંતુ સંકોચે તેમ કરતાં તેને રોકી લીધી. રમાનાથની મોટર કાંઇક ધીમી થઇ ગઇ હોય એમ તેને લાગ્યું. દેવીદીનનો અવાજ પણ સંભળાયો પરંતુ મોટર થોભી નહિ. એક જ ક્ષણમાં તે આગળ ચાલી ગઇ પરંતુ રમાનાથ હજી પણ રહી રહીને બારી તરફ તાકતો જતો હતો.

જાલપાએ દાદર આગળ આવીને કહ્યું: "દાદા!"

દેવીદીને સામે આવીને કહ્યું. "બાઇ આવી ગયો! પેલી મોટર જઇ રહી છે."

એમ કહેતાં કહેતાં તે ઉપર આવી ગયો. જાલપાએ ઉત્સુકતાને સંકોચથી દબાવીને કહ્યું: "તમને કાંઇ કહ્યું?"

દેવીદીન: "બીજું શું કહે! માત્ર રામ રામ કર્યા. મેં કુશળતા પૂછી એટલે હાથથી દિલાસો આપીને ચાલી ગયો. તે જોયો કે નહિ?"

જાસપાએ માથું નીચું કરી કહ્યું. ' જોયા કેમ નહિ ? બારી આગળ જરા ઉભી હતી "

" તેણે તને જોઇ તો હશે "

" બારી તરફ તાકતા તો હતા "

" બહુ આશ્ચર્ય પણ થયું હશે કે આ છે કોણ ! "

" મુકદમો ક્યારે રજુ થશે, તે કાંઇ માલમ પડયું ? "

" કાલેજ તો "

" કાલેજ ! આટલો વહેલો ! હવે તો જે કાંઇ કરવું હોય તે આજેજ કરવું પડશે કોઇ પણ રીતે જો મારો પત્ર તેમને પહોંચી જાય તો કામ થઇ જાય "

તું ધારે છે એટલું આ કામ સહેલું નથી, એમ કહેતો ન હોય એમ દેવીદીન તેની તરફ તાકી રહ્યો.

જાલપાએ તેના મનનો ભાવ પામી જઇ કહ્યું: " તેઓ પોતાની જુબાની બદલવા રાજી થશે, એમાં તમને કાંઇ સન્દેહ લાગે છે ? "

એનો સ્વીકાર કરવા સિવાય દેવીદીનને બીજો કોઇ ઉપાય સૂઝયો નહિ તે બોલ્યો " હા ! વહુજી, મને એનો પૂરો ભરોસો છે. અને સાચું કહો તો જોખમ પણ છે. તે જુબાની બદલી પણ નાખે, છતાં પોલીસના પંજામાંથી છૂટી શકે એમ નથી. કોઇ બીજું કારણ કાઢીને તે બાઇને પકડી લેશે અને ફરી નવો મુકદમો ચલાવશે "

આ વાતથી જરા પણ ડરતી ન હોય એવી નજરે જાલપા જોઇ રહી. પછી બોલી. "દાદા, હું તેમને પોલીસના પંજામાંથી બચાવવાનું માથે નથી લેતી હું કેવળ એટલું જ ઇચ્છું છું કે બની શકે તો આ અપયશમાંથી હું તેમને બચાવી લઉં તેમના હાથેથી આ રહ્યા બધા ઘરોની બદનામી થતી જોઇ શકાતી નથી. જો તેઓ સાચેસાચ ધાડપાડુઓમાં સામેલ હોત તો પણ હું તો એમજ ઇચ્છું કે છેવટ સુધી પોતાના સાથીઓ સાથે રહીને માથે જે દુઃખ આવી પડે તે આનંદથી તેઓ સહી લે. બીજાઓને દગો દઇને તેઓ સરકારી સાક્ષી બની જાય એ હું કદિ પણ પસંદ નહિ કરૂં. પરંતુ આ તો મામલો જ તદ્દન જુદો છે પોતાના સ્વાર્થને ખાતર તેઓ જુઠી સાક્ષી આપે એ હું કદિ પણ સહન નહિ કરૂં જો તેઓ જાતે પોતાની જુબાની નહિ બદલે તો હું જાતે અદાલતમાં જઇને બધી પોલ ઉઘાડી નાખીશ. પછી ભલે એનું પરિણામ ગમે તે આવે ભલે તેઓ મને હમેશને માટે ત્યજી દે, મારૂં મોઢું પણ ન જુએ, મને એ મંજુર છે. પરંતુ આટલું મોટું કલંક તેઓ પોતાને માથે વહોરે એમ કદિ પણ બની નહિ શકે મેં મારા પત્રમાં આ સર્વ લખી દીધું છે: "

દેવીદીને તેના તરફ માનની દૃષ્ટિથી જોઇને કહ્યું. " તું બધું કરી શકશે, વહુ, હવે મને ખાત્રી થઇ ગઇ. જો તે હૃદય આટલું બધું મજબૂત કરી દીધું છે તો તું બધું કરી શકે એમ છે. "

" તો અહીંથી નવ વાગ્યે જઇશું ? "

" હા, હું તૈયાર છું. "

(અપૂર્ણ)

મંડળના પ્રાણ અને આત્મા સમા બંધુઓની કદર

શ્રી. ભવાનીદાસ અને શ્રી. કેશવલાલને માનપત્ર આપવાનો સમારંભ

[અમારા ખાસ પ્રતિનિધિ તરફથી]

શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની લગભગ ૩૦ વર્ષની કારકીર્દિમાં, ૧૯૨૮ માં ઉજવાયલા તેના રજતમહોત્સવ પછી, તા ૨૭ ડીસેમ્બર ૧૯૪૨નો દિન સૌથી વધુ ચિરસ્મરણીય રહેશે. તે દિવસે લગભગ શરૂઆતથી આજ દિન સુધી મંડળની નિઃસ્વાર્થ ભાવે સેવા કરનારા મંડળના બે સાચા સેવકોને માનપત્ર આપીને શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળે તેમની સેવાઓની યત્કિંચિત કદર કરી છે. પ્રસંગના વિશિષ્ટત્વને પ્રતાપે એ દિવસે સાંજે ૪ વાગતામાં તો માધવબાગનું ચોગાન ગુજરાતી સન્નારીઓ તેમજ સદ્ગૃહસ્થોથી ઉભરાઈ ગયું હતું. શ્રી ભવાનીદાસ મોતીવાળા એટલે શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના સ્થાપક, અને શ્રી. કેશવલાલભાઈ મણિયાર એટલે મંડળનું સતત સંચાલન કરનારા સૂત્રધાર. બન્નેની સેવાઓ એટલી બધી જાણીતી છે કે તે દિવસના સમારંભમાં હાજર રહેનારાઓને તેમની પોતાની હાજરી માટે પણ ગૌરવ ઉપજતું હતું. વળી આજ પ્રસંગે મંડળના સ્ત્રીવિદ્યાલયમાં તેમજ અન્ય શિક્ષણવર્ગોમાં ઉત્તીર્ણ થએલા બહેનોને ઇનામો વહેંચાયા હતાં. સમારંભના પ્રમુખસ્થાને દિ. બ. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી હતા. સૌ. કુળવંતગૌરી કૃષ્ણલાલ ઝવેરીને હસ્તે ઇનામો વહેંચાયાં હતા.

કાર્યક્રમની શરૂઆત સ્વાગતગીતથી થઈ. સ્વાગતગીતની રચના કવિતાપ્રેમી કોઈને પણ શિરશિરિ ઉપજાવે એવી હતી. એક વિચાર આવે છે: મંડળ પાસે ગુજરાતના એક આશા આપતા કવિ શ્રી સુંદરજી ગો. બેટાઈ હોવા છતાં આવા કંગાળ જોડકણાંથી કેમ ચલાવી લેવાતું હશે? સ્વાગતગીત બાદ શ્રીમતી મંજુલા બહેને સમારંભની સફળતા ઇચ્છતા આવેલા પત્રો વાંચ્યા હતાં. તેમાં મુખ્ય મુખ્ય નીચેનાઓના હતા: સર જગમોહનદાસ વરજીવનદાસ સાંગલીના ના. રાણી સાહેબા, ધરમપુરના ના. મહારાણા સાહેબ અને રાણી સાહેબ, વાંસદાના રાણી સાહેબ, શ્રી. ગોવિંદલાલ શિવલાલ, શ્રી. નારાયણલાલ બંસીલાલ, શ્રી. મથુરાદાસ વસનજી ખીમજી, શ્રી માવજી ગોવિંદજી શેઠ, શ્રી ચન્દ્રશંકર પંડયા, શ્રી મૂળજી દુલભજી વેદ, શ્રી. નરહરરામ ત્રિપાઠી, વગેરેના મુખ્ય હતા. સર જગમોહનદાસે એમના પત્રમાં લખ્યું હતું " આ બન્ને સજ્જનોના સતત પ્રયાસથી મંડળની જે ઉન્નતિ થઇ છે તે ગુજરાતી હિંદુ પ્રજા સારી પેઠે જાણે છે. અને તેથી મંડળ તેઓનો જે સત્કાર કરે છે તે યોગ્ય જ છે. સ્ત્રીકેળવણી માટે શાબ્દિક હિમાયત કરનારા ગૃહસ્થો કરતાં હું આ બન્ને ગૃહસ્થોની સક્રિય સેવાવૃત્તિને વધુ કિંમતી લેખું છું: અને તેથી તેઓને હું આ તકે ધન્યવાદ આપું છું; અને ઇચ્છું છું કે તેઓ ભાઇઓ પોતાની અમૂલ્ય સલાહ અને સહાયથી મંડળને ભવિષ્યમાં પે આભારી કરતા રહેશે "

શ્રી મૂળજી દુલભજી વેદ એમના પત્રમાં જણાવ્યું હતું: " ૧૯૦૭-૮ થી હું ઉક્ત બંધુઓના નિકટ સમાગમમાં છું. ઉભય મુંબાઇ-ગુજરાતનાં અમોલાં રત્નો છે. સ્વર્ગવાસી જમનાબાઇ સક્કાઇ પૂર્ણ પશ્ચિમની મંગળસંધિ સાધતા ગુજરાતનાં ગુણસુન્દરી હતાં. ગુર્જર કુમારિકાઓ ને સૌભાગ્યવતીઓના તે અલૌકિક માતૃ-ગૌરવ હતાં. તેમનાં મંગળ સ્મિત, તેમના સહજ શિક્ષણ અને આનંદભરી સેવાની ત્રિવેણીએ ગુજરાતના ગૃહજીવનને સજીવન, સૌરભભર અને સેવાપરાયણ કર્યું". ગૃહજીવન વગર માનવ-જીવન નથી. માનવજીવનની અધિષ્ઠાત્રીઓ અન્નપૂર્ણાઓ, માતા,

ભગિની, પત્ની ને પુત્રી છે જમનાબાઇ સકાકાઇએ શ્રીમંડળના અધ્યક્ષપદેથી જે સેવા કરી તે સેવામાં તેમને આ ઉભય બંધુઓનું જબરું પીઠબળ અને બંધુકૃત્ય હતું. હજુ પણ શ્રીમંડળની સતત સેવા ઉભય કર્યે જાય છે. મુંબાઇ એ-ગુજરાતે સ્ત્રીશક્તિની નિડર કુશળતાનાં દર્શન આપ્યાં તે શક્તિને પ્રથમ અભિવાદન આપનાર શ્રીમંડળના અધ્યક્ષ જમનાબાઇ એ જમનાબાઇના ડાબા જમણા બે હાથ જેવા એ બે બંધુઓ ભાઇ ભવાનીદાસ અને ભાઇ કેશવલાલ હતા ”

શ્રીમતી શેઠી લક્ષ્મીબાઇનું પ્રવચન

બહેનોની ફ્લાવર ડ્રીલ થયા બાદ મંડળના પ્રમુખ શ્રીમતી શેઠી લક્ષ્મીબાઇએ નીચે મુજબ પ્રવચન કર્યું હતું:

“ આનંદના પ્રમુખ, સભાસદો અને સદ્ગૃહસ્થો,

આજનો પ્રસંગ અમારાં ‘ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડળ’ની બહેનો માટે તો આનંદનો છે. મંડળ સ્થપાયું ત્યારથી આજસુધી અમોને જેઓ સાચી સલાહ અને સહાય આપી મંડળની પ્રગતિ માટે અથાગ શ્રમ કરતા રહ્યા છે તેવા બે સજ્જન બંધુઓ પ્રત્યેનો અમારો સદ્ભાવ જાહેર કરવાને અમો આ તકનો લાભ લઇએ છીએ.

ભાઇ ભવાનીદાસ મિઠાઇવાળાની સેવાથી જાહેર પ્રજા અને સંસ્થાઓ વાકેફગાર છે; પરન્તુ એ સર્વ સેવાઓમાં સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યેની તેમની સેવા વધુ માનની છે; અને તેથી એક સમાજસુધારક તરીકે સ્ત્રીજાતિને મુખ્ય ગણી તે દિશામાં તેમણે ઘણું જ મહત્વનું કાર્ય કર્યું છે.

તેઓએ માંદગીના, અમુક સુખોપભોગ, કે અંગત ઉન્નતિનો લાભ નથી લીધો. પ્રમાદ કે લોભની મમત તેઓએ કદી રાખી નથી. મારે કે છંદોમાં ઉપદેશ જ તેમણે મનુષ્ય જાતિની ભલી થી તેથી સેવા કરવામાં કરી છે; અને તેથી દયનિષ્ઠ થી, સ્વાર્થ ત્યજી શ્રમ કરી તેમણે અનેક આશિષો મેળવી છે.

તેઓના સેવાભાવનો જ્યારે હું વિચાર કરું ત્યારે એક વાત્સલ્ય આત્માની મને ઝાંખી થાય છે. તેમને કરેલી સેવાથી કે મેળવેલી વાહ-વાહથી તેમને સંતોષ થયો નથી. તેઓના મંતવ્યો વિશાળ અને ઉંચા છે. સેવાના આદર્શને તાદાત્મ્ય કરવામાં કદી જ કચાશ ન રાખી. એવી એમની સબળ માન્યતા છે. તેમની એક એક સૂચના, એક એક પ્રવૃત્તિ, કે યોજના પાછળ એક એક સંસ્થાની આવશ્યકતા જણાય છે. પ્રભુએ તેમને એવી કોઇ શક્તિ અર્પી છે કે સમાજ યા દેશની ઉન્નતિ કરવાના તરંગોમાંથી તેઓને સંસ્થાના સ્ફુરણ થઇ આવે છે; અને તેવી સંસ્થાઓને સ્વપ્નરૂપે નહિ, તેમને સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન આદરે છે. આજસુધીમાં તેમની આ શક્તિથી, ‘ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ,’ ‘રાષ્ટ્રિય સ્ત્રી સભા,’ અને ‘સોશ્યલ સર્વિસ લીગ’ એ ત્રણ સંસ્થાઓ ઉપસ્થિત થઇ છે; અને એ ત્રણે જુદી જુદી દિશામાં પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં, આજે ઉત્તમ કાર્ય કરી રહ્યાં છે, અને લોકપ્રિયતા પણ મેળવી શક્યાં છે. એટલે બીજી રીતે કહીએ તો ભાઇ ભવાનીદાસનાં સ્વપ્નાં એ નહેરોથી સ્વીકારાયેલ સેવાનાં ક્ષેત્રો છે.

ભાઇ ભવાનીદાસ જ્યારે યુવાન હતા, જ્ઞાતિ જીવનની તૈયારીરૂપી કેળવણી મેળવી રહ્યા હતા ત્યારે તેમને આપણા સમાજને ઉન્નત લેવાની મહત્વાકાંક્ષા થઇ આવી, પરન્તુ તેમ થવામાં સ્ત્રીજાતિની ઉન્નતિની પ્રથમ જરૂર તેમને ભાન થયું. આવું મહત્ કાર્ય શી રીતે પાર પાડવું તેવી મનોમંથનમાં તેઓ પડયા. તેવામાં તેમના પિતાશ્રીને સને ૧૯૦૩માં આખરી મંદવાડ આવ્યો. પિતાશ્રીની સેવા કરતાં સ્ત્રીજાતિની સેવાના વિચારો તેમણે પ્રગટ કર્યા; અને તેજ સમયે અમુક રકમ સ્ત્રી ઉન્નતિના કામમાં વાપરવાની યોગ્ય સંમતિ મેળવી લીધી. ત્યાર પછી પેરેજ સમયમાં મિત્રો ઉમ્મરની સ્ત્રીઓ નવરાશના વખતમાં કેળવણી લઇ શકે તેવી એક યોજના ઘડી, યોગ્ય સલાહ અને મદદ મેળવી સને ૧૯૦૩માં આ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડળની સ્થાપના કરી. અને શરૂઆતમાં સંસ્થાને પૈસાની મદદ આપી સ્થિતિક કીધી; અને આ ત્રિશ વર્ષના અરસામાં સંસ્થાને બીજી અનેક જાતની મદદ આપી તેની ઉન્નતિ કરવામાં ભાઇ ભવાનીદાસે ખૂબ જ પરિશ્રમ કર્યો છે; અને આજ સુધીમાં મંડળે ગુજરાતી બહેનોની જે કંઇ સેવા કરી છે તેમાં ભાઇ ભવાનીદાસનો

ફાળો અમૂલ્ય છે. તેઓની આ સેવા માટે અમે તેઓને જેટલો ધન્યવાદ આપીએ તેટલો ઓછો છે. તેઓએ મંડળને આદર્શ બનાવવા, સાધનસંપન્ન કરવા અને સમાજના એક અતિ ઉપયોગી અંગ તરીકે ખીલવવા પાછળ દિલપૂર્વક કામ કર્યું છે, જેના બદલામાં અમો મંડળની બ્હેનો તેમના જેવા ગૃહસ્થને આશીર્વાદ સિવાય બીજું શું આપી શકીએ ?

મંડળ તરફથી ચાલતા 'સ્ત્રીવિદ્યાલય'ને આદર્શ બનાવવાની ભાઈ ભવાનીદાસની મમત્વાકાંક્ષા પણ તેટલી જ પ્રબળ છે. તેઓ વિદ્યાલયના તંત્રને અતિઉપયોગી કરવા સેવી જ સહાય કરી રહ્યા છે અને મને આશા છે કે ભાઈ ભવાનીદાસની તે મહેચ્છા પણ વખત જતાં મંડળના જેટલી જ સફળ થશે.

ભાઈ ભવાનીદાસે મંડળની બહાર પણ સ્ત્રી જનતાની અનેકવિધ સેવાઓ કરી છે. મંડળની પેઠે 'સોશ્યલ સર્વિસ લીગ'ના સ્ત્રીવર્ગોની વ્યવસ્થા સાચવવામાં પણ શરૂઆતમાં તેવો જ શ્રમ લીધો હતો. આવી રીતે મુંબઈની તમામ કામની સ્ત્રીઓ માટે તેઓએ બનતું કર્યું છે જે માટે તેઓના વ્યક્તિત્વ પ્રત્યે ઉંચો ખ્યાલ આવે છે.

ભાઈ ભવાનીદાસે મંડળના કાર્યવાહકોને અનેક પ્રસંગે માર્ગસૂચક સલાહ આપી છે. મંડળનાં પ્રથમ પ્રમુખ સદ્ગત જમનાબ્હેનને તથા મને મારા કાર્યમાં પણ તેઓએ તેવીજ સહાય કરી છે; અને તેથી અમારી ફરજો બજાવવા અમને જો સફળતા મળેલી જણાતી હોય તેમાં તેમનો મોટો ફાળો છે એમ કબૂલ કરતાં મને જરીએ સંકોચ થતો નથી.

ભાઈ ભવાનીદાસની પેઠે ભાઈ કેશવલાલ લાખા ભાઈ મણિયારનાં પણ અમો ઋણી છીએ. તેઓ સાધારણ મધ્યમ સ્થિતિના હોવા છતાં અંગત ઉન્નતિના પ્રયાસોની પરવા કર્યા સિવાય, મંડળ દ્વારા સ્ત્રીઉન્નતિની મુંગી સેવા કરવાના જીવનધ્યેયને સ્વીકાર્યું છે. તેઓએ મંડળના રોજીંદા કામનો બોજો, જવાબદારીભર્યું હિસાબીકામ, અને જૂદા જૂદા પ્રસંગોની ઉજવણી વિગેરેમાં એવો શ્રમ ઉઠાવ્યો છે કે આ પચ્ચીસ વર્ષની તેમની અવિરત સેવાની કદર કરવા અમો અમારી અશક્તિ જાહેર કરીએ છીએ. તેઓએ મંડળની ઓફીસને પોતાનું ઘર માન્યું છે. તેમાં એકધારું શ્રમ કર્યા જ કરે છે. તેમણે દેખાવ કર્યા સિવાય સાચી સેવા કરી છે; અને તે પણ નિઃસ્વાર્થ અને આનંદવૃત્તિએ, માન-અહંતા વગર. સેવા પણ કરવી નથી પરવડતી એવા આજના જાહેરમાં વખણાયેલા સ્વાર્થીઓના માનસનો આપણને કોઈ કોઈ વખતે ખ્યાલ થાય છે જ્યારે મુંગી સેવા કરનાર ભાઈ કેશવલાલે લોકેષણાની પણ કદી દરકાર કરી નથી અને મંડળને જેની ખરી જરૂર હતી તેવા એક કાર્યદક્ષ વ્યવસ્થાપક રહેવામાં જ તેઓએ સંતોષ માન્યો હતો. તેમની વૃદ્ધાવસ્થામાં જ્યારે તેઓ કામ કરવા અશક્ત જણાય છે ત્યારે પણ મંડળમાં હાજરી આપ્યા સિવાય તેઓથી રહી શકાતું નથી. આવા એકરંગી, ચારિત્ર્યશીલ પુરુષ જેમણે 'ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડળ'ના ઉત્કર્ષમાં જીવન અર્પ્યું છે; અને જેમના વર્તનથી મંડળના કાર્યવાહકોને અનુકરણીય સદ્ગુણો શીખવા મળ્યા છે તેમની સેવાની કદર કેવી રીતે કરવી તે અમો જાણતાં નથી; જેથી માત્ર તેઓને ધન્યવાદ આપીને જ સંતોષ માનીએ છીએ; અને અમો મંડળની કાર્યકર્તા બ્હેનો મંડળ પ્રત્યેની લાગણીને ભવિષ્યમાં અનુસરવાની તેઓને ખાત્રી આપીએ છીએ.

આ બન્ને સ્ત્રીઉન્નતિના હિમાયતી પુરુષોના સ્ત્રીજીવન વિષેના વિચારો મહત્વના છે. તેઓએ સ્ત્રીઉન્નતિની આટલી લાંબી સેવા કરી છે તો તેમના મંતવ્યો જાણવાં એ આપણે માટે ખાસ જરૂરી છે. થોડા ઘણા મતભેદ સાથે તેઓ બન્ને સ્ત્રીના સમાજમાંના સ્થાન માટે તો એક ડાલે બેસનારા છે. તેઓ સ્ત્રીઉન્નતિના ઉદ્ધારને ઈચ્છે છે, સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યને ચાહે છે પણ સ્ત્રી પોતાના ક્ષેત્રમાં રહી, કુદરતે બક્ષેલી શક્તિનો યથાર્થ ઉપયોગ કરે, અને પુરુષક્ષેત્રની સ્પર્ધા ન કરતાં પ્રગતિ કર્યે જાય, એવી સબળ માન્યતા તેઓ ધરાવે છે. સ્ત્રી, સ્ત્રીત્વ પ્રાપ્ત કરે તોજ સમાજને ઉપયોગી થઈ પડે. પુરુષત્વ મેળવવા પાછળ સ્ત્રી પોતાપણું ન ખોઈ બેસે; કારણકે તેવી પ્રગતિ સમાજને ઘાતક છે. તેમ માનવામાં હું પણ આ ભાઈઓ સાથે સંમત થાઉં છું.

આજલગી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળે આ

ગુણસુન્દરી

શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી-મંડળ દ્વારા
મુંબાઇનાં ગુજરાતી બ્હેનોની સેવા કરનાર

શ્રીયુત ભવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાલા,
બી એ એલએલ. બી

જેવી રીતે મંડળની પ્રગતિમાં ભાઈ ભવાનીદાસ આપી હમારા કામમાં સુગમતા કરી આપનાર
ભાઈ મંડળની બહાર રહીને પણ અમારા કાર્યમાં બીજા બંધુ ભાઈ કેશવલાલભાઈ છે. ૧૯૧૭ની

શ્રીયુત ભવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાળા, બી એ, એલએલ. બી.

સુજ્ઞ બન્ધુ,

'ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ'ની સ્થાપના કરી, ગુજરાતી હિન્દુસ્ત્રીઓની પ્રગતિ માટે તમોએ વર્ષો વર્ષ નિ:સ્વાર્થ વૃત્તિથી જે સેવાઓ કરી છે, અને હજુ પણ કરો છો તેની યોગ્ય કદર કરવા અમે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના સભાસદો, જાહેરમાં તમારો સત્કાર કરવાનો વિચાર કેટલાંક વર્ષોથી સેવી રહ્યા હતા, પરંતુ અનિવાર્ય સંજોગોને લઈને તેનો અમલ થયો નહોતો, એટલે આજે પ્રથમ તકે તમોને માનપત્ર અર્પણ કરી અમે તમારા પ્રત્યેના ઋણનો સ્વીકાર કરીએ છીએ.

મુંબઈના એક શ્રીમંત કુટુમ્બમાં જન્મ લઈ, બી એ, એલએલ બી., સુધી ઉચ્ચ કેળવણી લઈ, વકીલાત કરવાના વિચારને તિલાંજલિ આપી જીંદગી ટ્રસ્ટરૂપે ગણી, સેવામય જીવન ગાળવાની નીતિને પસંદ કરી, તમોએ દેશકલ્યાણ અને જનકલ્યાણને માટે વ્યક્તિગત સ્વાર્થનો ભોગ આપ્યો છે; તેવા તમારા જીવનથી જનસમૂહને મહાન લાભ થયો છે એમ અમે નિશ્ચયપૂર્વક માનીએ છીએ. આથી તમારું જીવન શ્રીમંત કુટુંબના નબીરાઓને ભવિષ્યમાં માર્ગદર્શક થાય એ હેતુથી તમારા જીવન અને કાર્યને અમે વધાવી લઈએ છીએ

આજથી ત્રીશ વર્ષ પૂર્વે જ્યારે ગુજરાતનું સ્ત્રીજીવન ઘોર અંધકારમાં હતું, જ્યારે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિનાં સ્વપ્નાંઓ હાસ્યજનક લાગતા, જ્યારે સ્ત્રીઓનું ચલણ સમાજમાં નહિ જેવું જ હતું, જ્યારે ઘણા થોડા આત્માઓને સ્ત્રીઉન્નતિની કલ્પના ઉદ્ભવતી, અને જ્યારે ધુરંધર રાષ્ટ્રીય નેતાઓ અને સમાજસુધારકો પણ સ્ત્રીવર્ગના અભ્યુદયની પ્રવૃત્તિ ઉપાડવા હિમ્મત નહોતા કરતા, તેવા પ્રતિકૂલ સંજોગોમાં અને અનેક પ્રતિરોધોમાં, પચ્ચીસ વર્ષની યુવાન વયે, ટીકા, નિન્દા, તેમજ હાસીને હસી કાઢી, તમે સ્ત્રીઉન્નતિની પ્રગતિ માટે પોતાના અંગત પ્રયાસોથી મુંબઈ જેવા શહેરમાં 'ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ' જેવી સ્ત્રીઉપયોગી સંસ્થા સ્થાપી, સ્ત્રીઓને તેમાં હૃદયથી રસ લેતા પ્રેરી, સ્વર્ગવાસી જમનાબ્હેન જેવા આદર્શ, વ્યવહારકુશળ અને પ્રતિષ્ઠિત ગુજરાતી બ્હેનને પ્રમુખપદ આપી, મંડળને ગૌરવવન્તુ કર્યું છે જેથી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓ ઉપર તમારો અનહદ ઉપકાર થયો છે મંડળની પ્રગતિનો સાચો યશ તમને ઘટે છે, જે માટે અમે તમારી તરફ અપૂર્વ માનની દૃષ્ટિએ જોઈએ છીએ.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની પ્રવૃત્તિઓમાં તમે જે પરોક્ષ અને પ્રત્યક્ષ સહાય કરી છે, તેમજ વારંવાર મંડળને પ્રગતિમાન કરવાને કિમ્મતી અને માર્ગસૂચક સલાહ આપી છે, તેમજ મંડળની આર્થિક સ્થિતિને સદ્ધર કરવા મંડળની સીલ્વર જ્યુબીલી વખતે તથા મંડળના ભૂતપૂર્વ પ્રમુખનું નામ ચિરસ્મરણીય રાખવા માટે ફંડો ભેગાં કરવામાં તમોએ જે અથાગ શ્રમ ઉઠાવ્યો છે તે અમે ભૂલી શકતા નથી. સ્ત્રી વર્ગને તમે તમારા ઉપકાર તળે મૂક્યો છે; આથી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના પિતા અને ગુજરાતી સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે તનમનધન ન્યોછાવર કરનાર તમારા જેવા પરોપકારી, નિરભિમાની, નિ:સ્વાર્થી, સહૃદયી અને સાદા ગૃહસ્થની, અમે મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરીએ છીએ, સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે તમારા ભવ્ય સ્વપ્નાં આજે ગુજરાતમાં ફળીભૂત થયાં છે એ જાણી જેટલો આનન્દ તમને થાય છે તેથી દ્વિગુણિત આનન્દ અમને થાય છે

તમારા જીવનમાંથી એક 'ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ' જ નહિ પણ બીજી બે સંસ્થાઓ જન્મ પામી છે ભારતવર્ષની સ્ત્રીશક્તિનો પરચો બતાવનાર 'રાષ્ટ્રિય સ્ત્રીસભા,' અને સામાજિક સેવામાં અદ્ભુત કાર્ય કરતી મુંબઈની 'સોશ્યલ સર્વિસ લીગ' જેવી સંસ્થાઓના આદ્યપ્રણેતા પણ તમે છો; અને 'સોશ્યલ સર્વિસ લીગ'ને અંગે 'મહિલા સેવા મંડળ'ની ત્રણ શાખાઓમાં સેંકડો જૂદી જૂદી કોમની બ્હેનોના ઔદ્યોગિક લાભાર્થે જે ઉપયોગી કાર્ય તમારી દેખરેખ નીચે ચાલે છે તે પણ તમારા સ્ત્રીઉન્નતિ સાધવાના ધ્યેયના પુરાવારૂપે છે

સહકાર આપી રહ્યા છે તેવી જ રીતે મંડળના સાથી એવા લગભગ આજ પંદર સોળ વર્ષથી
અંદરના કાર્યમાં વખતો વખત ઉપયોગી સલાહ હું અને શ્રીમતી સુમનબ્હેન એમની સાથે રહી

મંડળનું કાર્ય કરીએ છીએ તેથી જાતી અનુભવ ગુજરાતી બ્હેનોની અથાગ સેવા બજાવી છે અને,
ઉપરથી વિનાસંકોચે કહેવાની હિમ્મત ધરીયે હજુપણ આટલી વૃદ્ધ વયે નાદુરસ્ત તબીયત હોવા

મુંબઇ મ્યુનીસીપાલિટી જેવી શહેરની મહાન સંસ્થામા દશ વર્ષ સુધી સભાસદ રહી, આપે ભિન્ન ભિન્ન દિશામા શહેરસુધારાના કાર્યો કર્યા છે ત્યા પણ તમે સ્ત્રીઓને મ્યુનીસીપાલિટીનાં સભ્ય બનવાના અધિકાર અપાવવા સબળ અને સફળ હિલચાલ કરી હતી, જેને પરિણામે આજે મુબઇના સ્ત્રીવર્ગને માટે મ્યુનીસીપાલિટીના દ્વાર ખુલ્લા મૂકાયા છે

મ્યુનીસીપાલિટીદ્વારા પ્રથમ સ્ત્રીપુસ્તકાલય ખોલાવવાનુ માન પણ આપને ફાળે જ આવે છે તમે મ્યુનીસીપાલિટીની ' સ્કુલ્સ કમીટી 'ના કેટલાક વર્ષો સભાસદ, તથા એક વર્ષ પ્રમુખ રહી, પ્રાથમિક શિક્ષણને જે વેગ અને ઉત્તેજન આપ્યુ છે તેની કદર પણ અમે આ સ્થળે કરીએ છીએ, એટલુ જ નહિ પણ તમારી મ્યુનીસીપાલિટીની કારકીર્દીમા રાષ્ટ્રપક્ષના એક ધુરંધર અનુયાયી તરીકે અનેક ભોગો આપી લોકહિતના જે કાર્યો તમે કર્યા છે તેની પણ અમે નોંધ લઇએ છીએ. તદુપરાંત તમે આ શહેરની અનેક ઉપયોગી સંસ્થાઓમાં વર્ષો થયાં નિ સ્વાર્થ વૃત્તિથી સેવા કરો છો, અને તે દરેકમાં તમારો અગ્ર ભાગ જ હોય છે એવા તમારા સેવાભાવી જીવનની રેખાઓ ગણવી એ જો કે અમારે માટે અઘરૂ છે છતાં મહાસભાની તમે બજાવેલી સેવાને અમે વિસારી શકતા નથી જે પી અને પ્રેસીડેન્સી ઑનરરી મેજીસ્ટ્રેટના પદને બાર વર્ષ ભોગવ્યા પછી અસહકારની ચળવળને માન આપી તમે તે હોદ્દાઓનુ રાજીનામું આપ્યું છે, જેથી તમારી ત્યાગવૃત્તિ અને સ્વમાનની લાગણીની અમને ઝાંખી થાય છે

સ્ત્રીઉન્નતિ અને દેશોન્નતિની ધૂનમાં તમે તમારી જ્ઞાતિસેવાની દિશા પણ ચૂક્યા નથી; અને તમારી સેવાની ધગશ લેઈ તમારા જ્ઞાતિબન્ધુઓએ તમને પ્રથમ જ્ઞાતિપરિષદના પ્રમુખપદે સ્થાપી તમારી શક્તિ કદર કરી હતી; તે પ્રસંગે તમે સામાજિક પ્રશ્નો ચર્ચતુ એક વિદ્વત્તાભર્યું વ્યાખ્યાન આપ્યુ હતુ જેની અસર તમારી જ્ઞાતિના લોકો ઉપર સારી પડી હતી, અને મંડળની બ્હેનોએ પણ તેનો લાભ લીધો હતો

વિદ્યાર્થી અને વિચારક તરીકે તમારૂ જીવન આકર્ષક છે મુબઇના સ્ટુડન્ટ્સ બ્રધરહુડના ઉપપ્રમુખ તરીકે વિદ્યાર્થી આલમની તમે સંગીન સેવા કરી છે; અને કેટલાક ઉપયોગી પુસ્તકો અને પુસ્તિકાઓ પ્રગટ કરી તમે જનસમાજને અર્થસૂચક સાહિત્ય અર્પ્યું છે તમારી રાષ્ટ્રભાવના અને સ્વદેશીની લાગણી તીવ્ર છે, અસ્પૃશ્યોદ્ધાર અને સમાજસુધારાના તમારા વિચારો આગળ પડતા છે તમારૂ સાદુ પણ જીવન ઉચ્ચ આદર્શોથી ભરપૂર અનુકરણીય અને પ્રેરણાત્મક છે; અને અમે માનીએ છીએ કે જ્યાં આટલી તપશ્ચર્યા નથી ત્યા સેવાસિદ્ધિ પણ નથી.

છેલ્લા છ-સાત વર્ષ થયાં હૃદયની નબળાઇને લઇને તમે આગળ જે જુસ્સાથી જાહેર જીવન ગાળતા હતા, તેવી શક્તિ આજે નથી, છતાં ' ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ ' અને ' સોસ્યલ સર્વિસ લીગ ' માટે કાર્ય કરવાનુ તમે હજુ ચાલુ રાખો છો તે જોઇ અમને હર્ષ થાય છે તમારી દરેક પ્રવૃત્તિને પ્રેરણારૂપ તમારા ધર્મપત્ની સૌ. કલાવન્તીબ્હેનનુ નામ યાદ કરતા અમને અતિ આનન્દ થાય છે ગર્ભશ્રીમત પતિની પત્નીનુ અહંપદ ભૂલી, સૌ કલાવન્તીબ્હેને મંડળની શરૂઆતથી તમારે પગલે ચાલી પ્રથમ, મંડળના મન્ત્રી તરીકે, અને ત્યારપછી ઉપપ્રમુખ તરીકે જે એકધારી સેવા કરી છે તે મંડળની બ્હેનો માટે અનુકરણીય છે આવુ સેવામય જીવન જીવતા તમો દંપતીને અમે ' ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ 'ની બ્હેનો સુખ, સ્વાસ્થ્ય, અને દીર્ઘાયુ ઇચ્છીએ છીએ; અને પરમાત્માને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે પ્રભુ તમો દમ્પતિને સ્ત્રીસમાજ, અને દેશકલ્યાણનાં વિધવિધ કાર્યો કરવાના સંયોગો પ્રાપ્ત કરાવે, અને તે સર્વમાં તમને સુયશ ને સફળતા આપે તમારી સેવાના મૂલ્ય તો અમે મૂલવી શકતાં નથી તેથી માત્ર હાર્દિક આશીર્વચન વડે તમને અભિનન્દન આપી અમે કૃતાર્થ માનીએ છીએ

તા. ૩ જી ડીસેમ્બર ૧૯૩૨ }
મુંબઇ. }

લિ૦ લક્ષ્મીબાઇ જગમોહનદાસ વન્જીવનદાસ,
પ્રમુખ, તથા વ્યવસ્થાપક સમિતિના મળ્યો.

છીએ કે તેઓએ નિષ્કામ વૃત્તિથીજ શરૂઆતથી છાના બજાવી રહ્યા છે
તે અત્યારસુધી મંડળની અને મંડળદ્વારા અનેક અમે જ્યારે સેક્રેટરી તરીકે નોંધવા સારૂ

મંડળના કામકાજથી તદ્દન અપરિચિત હતા. પરંતુ, ભાઈ કેશવલાલભાઈની નમ્ર, મીઠાશભરી વર્તણુક અને ભલમણસાઈથી જ મંડળના કામકાજમાં પાવરધાં થતા અમને કંઈ પણ મુશ્કેલી નડી નહિ. તેથી એક રીતે એમને અમારા શિક્ષાગુરૂ કહીએ તો અયોગ્ય નહિ ગણાય.

આ સિવાય મંડળના સભાસદ બ્હેનો તથા બ્હારના માણસો જે કોઈ મંડળમાં આવતાં તેમની સાથે સહૃદયતાથી વર્તિ તેમણે ઘેરે રીતે મંડળનું શ્રેય કરવાનું જ લક્ષબિંદુ, પોતાની નજર આગળથી આજ પર્યંત ખસેડ્યું નથી.

આ પ્રમાણે પોતાનું સમસ્ત જીવન, મંડળને અર્પણ કરી ખંત, કાળજી અને ઉત્સાહપૂર્વક મંડળની અપૂર્વ સેવા બજાવનાર સેવાભાવી બંધુઓની અમુલ્ય સેવાઓનો બદલો મંડળના દફતરે તેમને માનપત્ર આપી કાયમ રાખવાનો જે ઠરાવ કર્યો છે તે યોગ્ય જ થયું છે એમ અમો માનીએ છીએ."

બાદ જાણીતા વિદ્વાન અને શિક્ષણ શાસ્ત્રી શ્રી હિંમતલાલ ગ. અંજારિયાએ શ્રી ભવાનીદાસ તથા શ્રી કેશવલાલની સેવાઓ વિશેનું વિદ્વતાભર્યું ભાષણ કર્યું હતું. જે અન્યત્ર લેખરૂપે આપવામાં આવ્યું છે. સંગીત થયા બાદ શ્રીમતી મનમાબ્હેન મોતીલાલ ફુલચંદે શ્રી ભવાનીદાસભાઈને આપવાનું તેમજ શ્રીમતી કંચુ-બગોરી મુનશી એ શ્રી કેશવલાલભાઈને આપવાનું માનપત્ર વાંચ્યું હતું. એ માનપત્રો અન્યત્ર છાપ્યાં છે. બાદ પ્રમુખ શ્રી કૃષ્ણલાલભાઈએ બન્ને ભાઈઓને હારતોરા પહેરાવી ચાંદીના કાસ્કેટોમાં માનપત્રો એનાયત કર્યાં હતાં.

સ્ત્રી અને પુરૂષ વચ્ચેનો ભેદ

" જો સ્ત્રીની પ્રકૃતિ પુરૂષથી ભિન્ન ન હોય તો તેની કશી જરૂર જ ન હોય—તે માત્ર પુરૂષની વ્યર્થ પુનરાવૃત્તિ હોય. જો સ્ત્રીઓ એમ માનતી થઈ જાય કે સ્ત્રી–પુરૂષ વચ્ચેનો ભેદ માત્ર શારીરિક છે અને માનસિક તથા આધ્યાત્મિક બંધારણ બંનેના એક જ પ્રકારનાં છે; જો આ માન્યતા પ્રમાણે સ્ત્રીઓ વર્તન કરવા મંડી પડે અને જીવનને આમ એક પાંખાળુ બનાવે, તો આપણી સંસ્કૃતિ વદેલીમોડી ઢંગધડા વગરની થઈ જાય અને તેમાં અંધેર વ્યાપે "

[શ્રી મોતીવાળાના ભાષણમાંથી]

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

પ્રમુખશ્રી કૃષ્ણલાલભાઈની અંજલિ

બાદ તેમણે કહ્યું

તમારા ઉપર પ્રશંસાનો મુશળધાર વરસાદ વરસ્યો છે મારો અવાજ પણ તેમાં હું અંતઃકરણપૂર્વક જોડું છું. બહારગામથી પણ અનેક પત્રો આવ્યા છે શ્રી મુળજી વેદ પોતાના પત્રમાં ભવાનીદાસ અને કેશવલાલભાઈને મંડળનાં જમણા અને ડાબા હાથ રૂપ કહે છે પણ હું તો તેમને એ બેઉ ભાઈઓને મંડળના પ્રાણ અને આત્મા કહીશ આવું મંડળ સ્થાપવાની કલ્પનાને મૂર્તિમંત બનાવવા શ્રી. ભવાનીદાસભાઈએ સતત પ્રયાસ કર્યો છે. અને કેશવલાલભાઈની તેમને ભારે સહાય મળી. જમનાબ્હેન સક્કાઈની સહાય વિના તેમના પ્રયાસો પણ આટલા સફળ થવા મુશ્કેલ થઈ પડત. એ ત્રણેના પ્રયાસથી આજની સ્થિતિમાં ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મંડળને આપણે જોઈએ છીએ. આજે એમની સેવાઓની કદર કરવાને આપણે એકઠા થયા છીએ તે ખરેખર ધન્ય પ્રસંગ છે. અને હું મારી તરફથી પણ એ બન્ને સેવાભાવી ભાઈઓને ધન્યવાદ આપું છું

મંડળે બજાવેલાં કામ માટે મને માન છે અને જ્યારે પણ મારી સેવાની જરૂર હોય ત્યારે તે હું ખુશીથી આપીશ "

શ્રી ભવાનીદાસભાઈનો ઉત્તર

માનપત્રનો ઉત્તર આપતાં શ્રી. ભવાનીદાસે પોતાનાં જીવનની કથા આદિથી કહી. એ ઉપરાંથી કેટલાક મહત્વનો ભાગ અત્રે આપીએ છીએ

"સ્ત્રી આપણા બાળપણમાં આપણને કહેરે માંદગીમાં સેવ કરે, આપણા મનને પ્રસન્ન બનાવે, આપણા ક્રોધને શાન્ત કરે. જીવનમાં અપર્ણ

શિક્ષિકા થાય, યૌવન વખતે આપણા સલાહકાર તરીકે કામ કરે, અને પુખ્ત વયમાં જીવનની સહચરી બની રહે અને આપણી ઉચ્ચતમ લાગણીઓ ને શુદ્ધતમ વિચારોની પ્રેરક બની રહે' આવી સ્ત્રીજાતિમાંથી મારો જન્મ થયો તે જાતિ તરફથી સન્માન કરવાનું આમંત્રણ મળે તેવે વખતે તો જે પુરુષમાં સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે જરાપણ લાગણી હોય તે કદી પણ તેનો અસ્વીકાર કરી શકે નહિ. આ સર્વે કારણોથી મારા તરફની શુભ લાગણીથી અપાયલી ઉત્તમ તકનો લાભ લઈ મંડળ તરફથી અપાયલા માનપત્રનો સ્વીકાર કરવાની મારી પવિત્ર ફરજ સમજીને જ આજે હું તમારી સમક્ષ હાજર થયો છું.

પશ્ચિમ હિંદમાં સ્ત્રી કેળવણીનો પાયો નાખનાર હિંદના દાદાભાઈ નવરોજજી, સ્ત્રી કેળવણીના ક્ષેત્રમાં ઉત્તમ કાર્ય કરનાર શ્રીયુત મલબારી તથા પ્રોફેસર ડી કે કર્વે તથા આખા હિંદમાં સ્ત્રી કેળવણી માટે રૂા ૧૫) લાખની બાદશાહી સખાવત કરનાર સર વીઠ્ઠલદાસ દામોદર ઠાકરસીની સેવાઓ જ્યારે હું યાદ કરું છું ત્યારે મુંબાઈના સ્ત્રીસમૂહ માટે મ્હેં જે યત્કિંચિત્ સેવા કરી હોય તેને મમત્વના સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી નિહાળી આવો ભવ્ય મેળાવડો કરી અત્યુક્તિવાળું માનપત્ર રૂપાની કાસ્કેટમાં મને આપે આપ્યું છે, તેને માટે હું પૂરતો લાયક નથી તેનું મને પૂરું ભાન છે જ્યારે હું મારા મિત્ર ભાઈ કેશવલાલ બીખાભાઈ મણિયારની, આ મંડળની સેવા કરવામાં તપોમય નિષ્ઠાનો વિચાર કરું છું ત્યારે મ્હને મ્હારી સેવાની અલ્પતાનું ભાન સવિશેષ થાય છે એ મ્હારે કહેવું જોઈએ.

મંડળના સ્થાપક તરીકે મને આજે અહીંયા માનપત્ર દ્વારા તમોએ ઓળખાવ્યો છે. પણ મંડળ સ્થાપવાનો વિચાર મને સુઝ્યો, ને તે અમલમાં મુકાય તે સારૂ મે કરેલું કાર્ય તે પરથી મંડળના સ્થાપક તરીકે મને તમે માન્યો તે તમારો મારા તરફનો પ્રેમ છે; પણ ખરી રીતે કહું તો મંડળની ગુજરાતી બ્હેનોમાં મંડળની સ્થાપના કરવામાં આવી ત્યારે શ્રીમતી જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈએ આગેવાની લઈ જે મદદ કરી ને પ્રથમથી છેકથી પર્યંત પ્રમુખપદ દીપાવ્યું તેને જ હું સ્થાપક ગણું અને મંડળની ઉજ્જ્વલ કારકીર્દી તે બ્હેને કીધેલા અવિરત શ્રમ અને તેમના નિષ્કલંક ચારિત્ર્યને લીધે છે એમ હું માનું છું. મંડળના જાણીતા હિતચિંતક બેન કુંવરબાઈ જલભાઈ ભરડાએ પણ જમનાબાઈ સ્મારક અંકમાં મારા મતને મળતા થઈ નીચે મુજબનું લખાણ કરી મારા વિચારને અનુમોદન આપ્યું છેઃ-

"સને ૧૯૦૩ના વરસને વ્હાલી હિંદુ બ્હેનો, તમો આશીર્વાદ દેજો કારણ કે તે સાલ તમો માટે ઇશ્વર તરફના આશીર્વાદ લેતું આવ્યું હતું આ સાલમાં આપણા ગુણીયલ બ્હેને (જમનાબાઈ સક્કઈએ) તમારી કોમના કેટલાક માનવંતા બ્હેનો ભાઈઓની મદદથી—તેઓની સાથે મળીને આ હિંદુ સ્ત્રી મંડળની સ્થાપના કરી'"

ગુજરાતી હિંદુ બ્હેનોએ મંડળની સ્થાપના કરી તે વખતે ગુજરાતી કોમમાંથી મંડળમાં વધુ બ્હેનો જોડાય અને તેનું કાર્ય લોકોમાં માનીતું

સ્ત્રીનું નિરાળું વ્યક્તિત્વ

" સ્ત્રી એ પુરુષનું પ્રશસ્ત અર્ધાંગ છે અને દરેક સ્ત્રીએ સ્ત્રીજાતિના આ આદર્શને સિદ્ધ કરવાની કાળજી રાખવી જોઈએ. સ્ત્રીનું વ્યક્તિત્વ જ પુરુષના વ્યક્તિત્વ કરતાં નોખું છે અને આ વ્યક્તિત્વનો ભેદ સ્ત્રી પુરુષ બન્નેના સુખને માટે જળવાઈ રહેવો જોઈએ તેનો નાશ ન જ થવો જોઈએ સ્ત્રી અને પુરુષને કુદરત તરફથી નોખી નોખી શક્તિઓ બક્ષવામાં આવે છે અને આ નોખાપણું જળવાઈ રહે એમાં જ ઉભયનું હિત છે, સ્ત્રી શું કરી શકે એ પ્રશ્ન નથી, પરંતુ પ્રકૃતિની યોજનામાં સ્ત્રી જાતિના સર્જનનો શો હેતુ છે એ જ ખરું જોવાનું છે "

[શ્રી મોતીબાળાના લખાણમાંથી]

મીસીસ ફિલીપ ગિબ્સ

થાય તે સારૂ પ્રથમના વર્ષોમાં શ્રીમતી રતનબાઈ લક્ષ્મીદાસ મહેતાએ જે શ્રમ લીધો હતો તથા એક દાયકા ઉપરાંત સેક્રેટરીનું કામ કર્યું હતુ તેથી પણ મંડળ વધી શક્યુ એમ હું માનું છું આ ઉપરાંત મંડળમાં લાગલાગટ સેક્રેટરી પદ પર કામ કરનાર બ્હેનો શ્રી રસિકમણી તથા શ્રી મંગળાબાઈની સેવાઓ પણ મંડળને જ્યુબીલી વખતે જે માન મળ્યું તથા હાલમાં મંડળ જે રીતે લોકપ્રિય થઈ પડયું છે તે તે બ્હેનોને આભારી છે. આ બ્હેનોની સેવા વર્ણવવાનો આ સમય નથી. પણ એક દાયકા તથા તે ઉપર મંડળના જોખમવાળા ઓઢા પર રહીને ઉત્તમ કાર્ય જે જે સેક્રેટરીઓએ કરી બતાવ્યું હોય તે સારૂ મંડળની બ્હેનો તેમનો જેટલો આભાર માને તેટલો ઓછો છે. આ બધી બ્હેનોની કદરૂમાં કદર કરી તેમની છબીઓ મંડળના હોલમાં મૂકાય અને તે જોઈ બીજી બ્હેનો એવીજ રીતે કામકાજ કરવા પ્રેરાય એ જોવા હું ભારે ઉત્સુક છું. જ્યારે મંડળના પ્રથમ પ્રમુખ શ્રી જમનાબાઈ સક્કઈ નો

માનવંતા ભાઈ કેશવલાલ ભીખાભાઈ મણિયાર,

સુજ્ઞ બન્ધુ,

ગુજરાતી હિન્દુ સ્રીમંડળના પ્રથમ પ્રમુખ સદ્ગત જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈના સ્રી-ઉત્કર્ષનાં કાર્યોમા સહાયભૂત થઈ, તેમની સાથે આ મંડળની ખીલવણીમા ભાગ લઈ તમે પચ્ચીસ વર્ષ કરતા વધારે લાંબા સમય સુધી આ મંડળદ્વારા સ્રી જાતિની તપોમય અને મૂક સેવા કરી છે જેની યત્કિંચિત્ કદર કરવા અમે શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્રી મંડળનાં બ્હેનો તમોને આ માનપત્ર અર્પણ કરવા પ્રેરાયા છીએ

પ્રારમ્ભમાં જ્યારે બ્હેનો સંસ્થાની કાર્યવાહીમા અજાણ હતી ત્યારે મંડળના કાર્યનો સર્વ ભાર તમે પોતાને માથે વ્હોરી લીધો હતો અને જ્યારે સંસ્થાની આંતરવ્યવસ્થાનું કામ સંભાળના કોઈ અનુભવી બ્હેન પ્રાપ્ત થતા ન્હોતા ત્યારે તે બોજો પણ તમે જ સહન કર્યો હતો. તેવા સમયે સ્રીસેવાની સાચી નિષ્ઠાથી આચારવિચારના સંયમી વર્તન વડે, એક ચારિત્ર્યશીલ પુરૂષ તરીકે તમે સ્રીઓમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કર્યો અને તેથી ગુજરાતી સ્રી વર્ગમાં મંડળની પ્રતિષ્ઠા બંધાઈ એને પરિણામે મંડળ આજે ઉજ્જ્વલ મહત્તા મેળવી શક્યુ છે એને માટે અમે તમોને અંતઃકરણ પૂર્વક ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્રી મંડળની પ્રગતિમા તમારી સેવા એવી તો ઓતપ્રોત થયેલી છે કે તેને જુદી જુદી રીતે વ્યક્ત કરવાનું સર્વાંશે શક્ય નથી અને તેનો બદલો વાળવાનુ પણ અઘરૂ છે છતા પણ મંડળ સંબંધી તમારી સેવા અને શ્રમગિરિનો અંગુલિનિર્દેશ અનિવાર્ય છે મંડળની પ્રગતિ માટે તમારા આદર્શ વિચારો, ' કન્યામંડળ ' તેમજ ' વોલન્ટીઅર કોર ' વગેરેની સ્થાપનામાં તમોએ લીધેલો આગેવાની ભર્યો ભાગ, મંડળના ભૂતપૂર્વ પ્રમુખ સ્વ જમનાબ્હેન સક્કઈના નામને ચિરસ્મરણીય રાખવા માટે ' સ્રીહિતોપદેશ 'નો જમનાબ્હેન સંબંધી ખાસ અંક કાઢવા માટે તમોએ બતાવેલી જહેમત અને તેમા તમોને મળેલી સફળતા, મંડળમાં સુવ્યવસ્થા જાળવવાની તમારી મહાન શક્તિ, મંડળની સર્વદેશીય પ્રવૃત્તિઓમાં તમારી ઝીણવટભરી દેખરેખ અને સૂચના, મંડળનો હિસાબ ચોકખો રાખી તમોએ મંડળની વધારેલી શાખ, મંડળના પ્રકાશન વિભાગમાં તમારી અંગત દેખરેખ તેમજ મંડળમા આપની સતત હાજરી, મંડળના મેળાવડાઓ, ગાર્ડનપાર્ટીઓ તેમજ નૂતન વર્ષના સમારંભોને સંપૂર્ણ રીતે ફતેહમંદ બનાવવાની તમારી કાળજી, મંડળનાં કાર્યકરોની સાથેનો તમારો સીધો સહકાર તેમજ મંડળના આખા સ્ટાફ ઉપર તમારી દેખરેખઃ આવી રીતની ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની સેવાથી અમને તમારી વ્યવહારકુશળતા અને વ્યવસ્થાશક્તિની સાખી થાય છે. આ સર્વ સદ્ગુણોથી અમે તમારા પ્રત્યે આકર્ષાયા છીએ અને મંડળના આત્મા તરીકે જો અમે તમોને સંબોધીએ તો તેમા જરાપણ અત્યુક્તિ નથી

સને ૧૯૧૬ મા સ્વર્ગવાસ થયો ત્યારે મંડળના ભવિષ્ય વાસ્તે લોકોને ભીતિ લાગતી હતી પણ મંડળના પ્રમુખ તરીકે નગણી તબીયત છતા સને ૧૯૧૭ થી ૫ કર વર્ષ સુધી લાગલાગટ ઉત્તમ ફરજ બજાવનાર શેઠ લક્ષ્મીબાઇ જગમોહનદાસ છે તેમની તન, મન, ધનની સેવાથી તમો સર્વે બાઇબ્હેનો વાકેફ છો પણ આ સ્થળે હું અત્રે શેઠ લક્ષ્મીબાઇ તરફની રૂ ૫૦૦૦૦) પચાસ હજાર અથવા પોતાનું ગીરગામ રોડ પર આવેલુ મકાન આપવાની બાહધારી સખાવતની માગણી અને તેનો જ્યુબીલી કાર્યવાહક સમિતિ તરફથી થએલો સ્વીકાર તથા સર જગમોહનદાસ વરજીવનદાસ તરફથી શેઠ લક્ષ્મીબાઇની હયાતીમા તે રકમનુ રૂા બે હજાર વાર્ષિક વ્યાજ આપવાનુ વચન અને તેનો ચાલુ થતા આવેલા અમલનો વિચાર કરુ ત્યારે માનપત્ર મેળવવાની કોની વધુ લાયકાત છે તેનો હું સારી પેઠે વિચાર કરી શકુ છુ અને ખાતરી છે કે શેઠ લક્ષ્મીબાઇની માગણીનો સ્વીકાર થયો છે તો

આપે સને ૧૯૧૨ મા ગુજરાત કાઠિયાવાડના દુષ્કાળપીડિત વર્ગને સહાયતા આપવાના કાર્યમાં સ્વ જમનાબાઇ સકઈ સાથે ફરી ગરીબોની સેવા કરવામા, અને મંડળની બાળગરની શાખા જ્યારે ચાલતી હતી ત્યારે તેમા પણ તમે સહૃદય સહાય કરી હતી; ઉપરાંત તમે તમારી મોઢ વણિક જ્ઞાતિની સેવા પણ કરી છે, અને કેટલાક વર્ષથી તમે મોઢ બન્ધુ સમાજના પ્રમુખ તરીકે કામ કરો છો. આવી રીતે તમારી બધી પ્રવૃત્તિમાં તમારો સેવારસ પ્રગટ થાય છે

યુનિવર્સિટીના પદવીધર ન હોવા છતાં તમે અભ્યાસી જીવન ગાળ્યું છે સંસારમાં સ્ત્રીની ઉન્નતિ વગર સંસારયાત્રા સફળ ન થઇ શકે એ સિદ્ધાંતમાં તમે માનનારા છો છતાં પણ સંસારસુધારાના વિષયમાં સ્ત્રી, ગૃહ, જ્ઞાતિ, દેશ તથા મનુષ્ય માત્રની સેવા કરતાં સ્થાનભ્રષ્ટ ન થાય એ જોવા તમે ઘણા આતુર છો સંસારસુધારાના બીજા ક્ષેત્રોમાં પણ તમે પુખ્ત વિચાર કરીને જ પગલુ ભરવાની પદ્ધત સ્વીકારેલ છો. તેવા તમારા દૃઢ માનસની છાપ તમે મંડળની બ્હેનો ઉપર બાપણો તથા લેખોદ્વારા પાડી છે, અને મંડળની કાર્યવાહી, હિસાબી કામ, સુવ્યવસ્થા અને મંડળની યોજનાઓને સરળગામી બનાવવામાં મંડળનાં કાર્યવાહકો, મંત્રીઓ વગેરેને તમે પ્રોત્સાહન આપી, સહૃદયતાથી પાવરધા કર્યાં છે જે માટે અમે તમારાં આભારી છીએ

દ્રવ્યોપાર્જનની આવશ્યકતા અનેકને સેવાના વિશિષ્ટ ક્ષેત્રમાંથી દૂર ખેંચી જાય છે, અને માનમહત્તાની લોલુપતા સેવાને તે માટેનું સાધન ગણવાની મનોવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરે છે પરન્તુ તમે મધ્યમ સ્થિતિના ગૃહસ્થ હોવા છતાં તેવી વૃત્તિઓને ત્યાજ્ય માની, મંડળદ્વારા સ્ત્રીજાતિની ઉન્નતિ માટે મુગી પણ સંગીન સેવા બજાવી છે; જે માટે અમે તમારી પ્રશંસા કરીએ છીએ.

તમે મંડળની કાર્યપ્રવૃત્તિને, મંડળના ઉદ્દેશને અને મંડળની મહત્ત્વાકાક્ષાને પોતાનાં જીવનતત્ત્વો ગણી પોષ્યાં છે; અને અમે માનીએ છીએ કે તમારી આ વૃદ્ધ ઉમ્મરે મંડળને ઉન્નત જોવાની આશા કંઇક ફળીભૂત થઇ છે તેથી તમને સંતોષ તો થતો જ હશે.

તમારા ધર્મપત્ની સૌ વીરમતીબ્હેને પણ તમારી સાથે રહી, મંડળની વર્ષો થયા સેવા કરી છે તેવા સેવાભાવી દંપતીને અમે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની બ્હેનો આશિષ આપીએ છીએ; અને પ્રભુ, તમો ઉભયને વાણ, નીરોગી, અને સુખી આયુષ્ય બક્ષે તેવી પ્રાર્થના કરી આ માનપત્ર તમોને અર્પણ કરીએ છીએ

તા. ૩ જી ડીસેમ્બર ૧૯૩૨ મુંબઇ

લિ૦
લક્ષ્મીબાઇ જગમોહનદાસ વરજીવનદાસ,
પ્રમુખ
તથા વ્યવસ્થાપક સમિતિનાં સભ્યો.

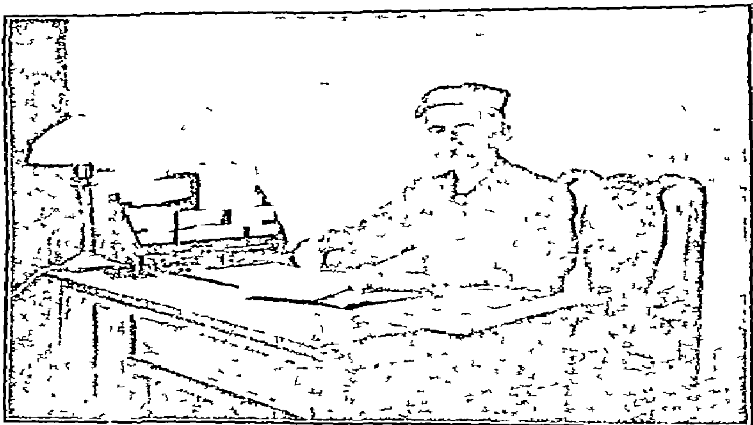
આ સારૂ ટ્રસ્ટ કરી મંડળને પોતાનું મકાન ભેટ આપશે તો તે યોગ્ય જ લેખાશે. લેડી લક્ષ્મીબાઇના કામ સારૂ સદ્‌ગત સર લલ્લુભાઇ આશારામ શાહે જમનાબ્હેનને ખાતરી આપી હતી તે મુજબ આખા ગુજરાતમાં લેડી લક્ષ્મીબાઇએ જે તનમનધનથી પોતાની બ્હેનોની સેવા કરવાનો દાખલો બેસાડયો છે તે સારૂ તેમની માનપત્રદ્વારા કદર કરવાનું પગલું પહેલાં લેવાયું હોત તો ઠીક થઇ પડતે. મર્હુમ જમનાબાઇને મંડળ તરફથી માનપત્ર અપાય એ સૌ કોઇ ઇચ્છતું હતું પણ તે પ્રસંગ મંડળને સાંપડયો નહીં આવીજ કમનશીબ સ્થિતિ લેડી લક્ષ્મીબાઇના સંબંધમાં ન થાય એ જોવા મંડળના કાર્યકર્તાઓ કાળજી રાખશે એવી મારી મોટી ઉમેદ અને આશા છે

મંડળના પ્રથમ પ્રમુખ જમનાબાઇ તથા હાલના પ્રમુખ લેડી લક્ષ્મીબાઇએ મંડળ ચલાવવામાં પુરૂષની સહાયતાની અવગણના કરી નથી પણ દરેક અગત્યના પ્રસંગે મારી સાથે વાતચીત કરી મારો અભિપ્રાય જાણવાની ઉત્કંઠા બતાવી છે તેથીજ મને મંડળના કાર્યમાં કંઇક અંશે મદદરૂપ થઈ પડવાની સારી તક સાંપડી હતી મંડળના બધા સેક્રેટરીઓ પણ ઘણા કામમાં મને પૂછે છે તેથી પણ હું મંડળની થોડીઘણી સેવા કરવા ભાગ્યશાળી થયો છું ભાઇ કેશવલાલ પણ દરેક કામ મારી સાથે મસલતેજ કરે છે આ સર્વે કારણોને લીધે મંડળ હસ્તીમાં આવ્યું તેથી સંતોષ ન લેતાં તેની પ્રગતિ ચાલુ રહે તે સારૂં મે મારૂં બનતું કર્યું છે અને તેમ કરીને મે મારી ફરજ બજાવ્યા સિવાય કશું વધુ કર્યું હોય એમ હું માનતો નથી સને ૧૯૧૫ સુધીની મંડળની સર્વે મેનેજીંગ કમીટીની સભાઓમાં હું હાજરી આપતો પણ ત્યારબાદ મંડળની સર્વ પ્રવૃત્તિ બ્હેનો જ ચલાવે તેમાંજ બ્હેનોની શોભા ને ઉન્નતિ છે એ સિદ્ધાંત હું માનતો હોવાથી કમિટિની મીટીંગોમાં બ્હેનો કેટલાં વર્ષો થયાં સારી રીતે કામ ચલાવે છે તે જોઇ મને મોટો આનંદ થાય છે; ભવિષ્યમાં પણ બ્હેનો પુરૂષની મદદ વગર કામ ચલાવે એ સ્થિતિ સત્વર પ્રાપ્ત થાય એ જોવા હું ઇચ્છું છું

મંડળ જુના વિચાર ધરાવતા બાઇ બ્હેનોમાં માનીતું થઇ પડયું છે અને તેની હસ્તીથી મંડળદ્વારા ગુજરાતી બ્હેનોને અનેક લાભ આપી શકયા છે અને તેઓની પ્રગતિ સારી પેઠે સાધી શકાઇ છે તે જોતાં મંડળ કેટલીક બાબતમાં જોખમ ખેડવા તૈયાર ન થયું હોય તો મંડળના હિતચિંતકોએ મંડળના કાર્યકર્તાઓનો તથા સલાહ આપનારાનો દોષ ન કાઢવો પણ તેમની તરફ ક્ષમાદૃષ્ટિથી જોવું એ યોગ્ય માર્ગ છે એમ હું માનું છું મંડળમાં પહેલો ઝગડો રાજકીય બાબતમાં મંડળ ભાગ લેવા ન્હોતું ઇચ્છતું તેથીજ ઉભો થયો હતો સ્ત્રીઓ રાજકીય ક્ષેત્રમાં પણ પુરૂષને પડખે ઉભા રહી તેઓને બધી રીતે મદદ કર્તી થઇ પડે એ સિદ્ધાંત હું માનતો હોવાથી તથા રાજકીય મતભેદોથી ઉભા થતા કુસંપથી સાંસારિક વિષયોમાં ગુજરાતી બ્હેનોની ઉન્નતિ સાધનારા મંડળની હસ્તી જોખમમાં ન આવે તે સારૂ મને સને ૧૯૧૯માં મુખ્ય ભાગે રાજકીય કામ કરવા સારૂ સ્ત્રીઓની એક જુદી સંસ્થા કાઢવાનો વિચાર સુઝ્યો અને તે મે રાષ્ટ્રીય સ્ત્રી સભા કાઢી અમલમાં પણ મૂક્યો અને તે સંસ્થાને પગભર કરવાને આગળ વધેલી બ્હેનોએ પણ એક પુરૂષ તરીકે મારો સહકાર મેળવ્યો મંડળ સારૂ કામકાજ કરતાં મારી કેટલીક બ્હેનોના મન મારે લીધે દુભાયાં હોય તો હું સર્વેને આજે ખાત્રી આપું છું કે મેં કોઇપણ કાર્ય દ્વેષભાવથી કર્યું નથી અને કરીશ નહિ, મને આશા છે કે મારી બ્હેનો મારી ભૂલો દરગુજર કરશે અને મારી સારી નિષ્ઠાથી જ મે કામ કર્યું છે તેનો મારા ખુલ્લા દીલથી કરેલા એકરારનો તેઓ સ્વીકાર કરશે જ.

મુંબઇ શહેરમાં લાખોની પુંજી ધરાવતા ગુજરાતી બાઇબ્હેનો છે; પણ મંડળની જરૂરીઆત જાતે જોઇ તેના વરસથી કામની જાત માહિતી મેળવનાર બાઇબ્હેનો ઘણા થોડા છે જો તેઓ જાતે તપાસ કરશે તો મંડળ તરફની તેઓની લાગણી તેઓને પોતાનેજ દીલસોજી ઉત્પન્ન થશે મુંબઇના ધનાઢ્ય પુરૂષોમાં શેઠ આર ડી. બીરલ, રાવ બહાદુર ગોવિંદલાલ શિવલાલ, સર પુરૂષોત્તમદાસ ઠાકોરદાસ, સર ચુનીલાલ વીજભુખણદાસ મહેતા, શેઠ કરસનદાસ ધરમસિંહ, શેઠ વલ્લભદાસ કરસનદાસ નાથા, શેઠ શાંતિદાસ આશકરણ, શેઠ [illegible] નારણજી, શેઠ મનુલાલ નગરભાઇ, જેવા ઘણા

શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી-મંડળ દ્વારા
મુંબાઇનાં ગુજરાતી બ્હેનોની સેવા કરનાર

શ્રીયુત કેશવલાલ ભીખાભાઈ મણીઆર

લક્ષ્મીનગર (ધાર)ના આત્મમંદિરમાં

સદ્ગૃહસ્થો છે. ગુજરાતી સ્ત્રીઓમાં પણ શેઠ પ્રેમલીલા વીઠલદાસ ઠાકરસી, ન્યા. સુંદરબાઇ કેસરલાલ પ્રાગજી, શ્રી ઝવેરબાઇ ભગવાનદાસ નરોત્તમદાસ વગેરે લાખોપતિ બ્હેનો છે છતાં પણ મંડળને માટે હજી પણ પોતીકું મકાન મળી શક્યું નથી તથા તેને પોતાના આદર્શો અમલમાં મૂકતાં પૈસાની તંગીને લીધે ખેંચાવું પડે છે, એ ભારે અફસોસની વાત છે. મંડળને પોતીકી જગ્યા ન હોવાથી હાલમાં કેટલી બધી વિટંબણાઓ ભોગવવી પડે છે તથા જુદી જુદી નવી દિશાઓમાં કાર્ય કરવાની તેના કાર્યકર્તાઓની હોંસ હોવા છતાં પણ કેટલી લાચારી ભોગવવી પડે છે તે હું જાણું છું. ગુજરાતી ધનાઢ્ય ભાઇબ્હેનો જો જાતે તપાસ કરશે તો તેઓની પણ ખાતરી થશે કે આવા ઉપયોગી ખાતાને જો મદદ ન અપાય તો તે સારૂં ગણાય નહીં.

મંડળની પ્રગતિ પ્રત્યે સંતોષ દર્શાવું છું ત્યારે તેની પ્રગતિ ગોકળ ગાયની ચાલવાળી છે એ જોઇ મહાત્મા ગાંધીજીના શબ્દો વાપરી કહું તો આપણી ગુજરાતી બ્હેનો "આપણી ગોષ્ઠીમાં ભાગ લેતી, આપણી સાથે વાદવિવાદ કરતી, આપણા વિચારો સમજતી, તેને પચાવતી, પોતાની અલૌકિક નિરભિમાનવૃત્તિથી આપણી બાલોપાધિઓને સાનમાં સમજી તેમાં ભાગ લેતી, આપણને શીતળતામય શાંતિ દેતી" કેટલા બધા વર્ષે થશે તે વિચારતાં મને અસરાર છૂટે છે. મહાત્મા ગાંધીજીએ હિંદી સ્ત્રીઓ પર આસ્થા મૂકી, તેને પરિણામે હિંદી બ્હેનોએ સ્વરાજ પ્રાપ્તિ અર્થે છેલ્લાં ત્રણ ચાર વર્ષમાં શૌર્ય દેખાડી લડતમાં જે ઉત્તમ ફાળો આપ્યો છે તે જોતાં અને જ્યારે આખી દુનિયાની પ્રગતિ જોશભેર થઇ રહી છે તેવા સમયમાં આવી ધીમાશથી મને અસંતોષ ઉપજે અને તેવું જાહેરમાં એક સાચા હિતચિંતક તરીકે દર્શાવી તમને વધારે વેગથી કામ કરવા પ્રેરૂં તો માઠું લગાડશો નહિ.

ત્રણ હજાર જેટલા મંડળના સભાસદો છે તે સંખ્યા, મુંબઇમાં વસતી ગુજરાતી પ્રજાની સંખ્યા સાથે સરખાવતાં ઘણી ઓછી છે અને આ બાબતનો સ્વીકાર તમે તમારા રીપોર્ટમાં પણ કર્યો છે. મંડળના મેળાવડા થતી વખતે, સભાસદોની સંખ્યા વધે છે અને પછી પાછી નીકળી જતી માલમ પડે છે. મંડળમાં સ્ત્રીઓ આગળ જે પ્રમાણમાં ભાષણો આપતી હતી તે પ્રમાણે સ્ત્રી સભાસદો તરફથી સારી સંખ્યામાં ભાષણો અપાવવા જોઇએ તે નથી અપાતા અને ભાષણો વખતે થોડી હાજરી તથા મેળાવડા વખતે તથા સીનેમા જોવાની તક સાંપડતાં સભાસદોની સંખ્યા જોતાં બબ્બે મેળાવડા કરવા પડે એ સ્થિતિ જલદી ફેરવાય એમ હું ઇચ્છું છું."

બાદ શ્રી. ભવાનીદાસભાઇએ મંડળનું કાર્ય વિસ્તારવા કેટલીક ભલામણો કરી હતી.

શ્રી કેશવલાલભાઇનો ઉત્તર

શ્રી કેશવલાલભાઇએ માનપત્રનો ઉત્તર આપતાં આભાર માની જણાવ્યું હતું કે:

"ગુજરાતની ગૃહલક્ષ્મીઓ, આજે મારે તમને વધારે કહેવા જેવું હોય નહિ. સને ૧૯૦૪ માં એક ખાનદાન કુટુંબના યુવાન કેળવાયેલ પુત્ર શ્રીયુત ભવાનીદાસ મોતીવાળાએ મુંબાઇના આગેવાન ગુજરાતી ગૃહસ્થોની સલાહ લઇને મુંબાઇમાં આવું એક મંડળ સ્થાપવાના પોતાના વિચારો અમલમાં મૂક્યા. શરૂઆતમાં આવા મંડળની સ્થાપના માટે હા, ના, ને ઉહાપોહ થયો પણ મુંબાઇના એક પ્રસિદ્ધ ખાનદાન કુટુંબના શ્રી જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઇએ આ મંડળનું નેતૃત્વ હાથમાં લઇ મંડળની પ્રતિષ્ઠા ચોગરદમ વધારી અને સમગ્ર ગુજરાતમાં સ્થળે સ્થળે સ્ત્રીઓની કેળવણી, કલ્યાણ અને ઉન્નતિ માટે આવા સ્ત્રી મંડળોની કેટલી જરૂરીઆત છે તે સ્થળે સ્થળે ફરી વ્યાખ્યાનો આપી ગુજરાતી જનતાને સાબીત કરી આપ્યું. ગુજરાતની એક ધુરંધર શ્રી જમનાબાઇએ ફક્ત ગુજરાતી સ્ત્રીઓમાં જ નહિ પણ સમગ્ર કોમની સ્ત્રીઓમાં તે વખતે અપૂર્વ નવચેતન રેડ્યું. સને ૧૯૧૬ માં જમના બ્હેનના અંત થવા બાદ તમારા આ મંડળનું સુકાન એક પ્રતિષ્ઠિત ખાનદાન કુટુંબના શ્રી સૌ. શેઠ લક્ષ્મીબાઇ જગમોહનદાસે હાથમાં લઇ શોભરદમ મંડળની કીર્તિમાં અમૂલ્ય વધારો કીધો અને મંડળનું નાવ અત્યાર સુધી સુખરૂપે મુસાફરી કરી રહ્યું છે તે તેમની કાર્યદક્ષતાને જ

આભારી છે. ગુર્જર સ્ત્રીરત્નો ! સૂર્યના કિરણો પ્રકાશી રહ્યા છે, તમે જાગ્યા છો, તમારા હૃદયમાં નવચેતન રેડાયું છે તમને વધારે કહેવા જેવું હોય નહિ. તમારા સાંસારિક, શારીરિક ઔદ્યોગિક, અને કેળવણી આદિના પ્રશ્નોમાં રસ લઇ તમારી ઉન્નતિ માટે સતત પ્રયાસો કરશો તેથીજ મારો આત્મા પ્રસન્ન થશે–તમે આપેલા આ માનપત્રથી નહિ

બ્હેનો, તમારા કાર્યક્ષેત્રો ઘણાં વિશાળ છે અને તેમાં પ્રવેશ કરવા માટે મહાન પ્રયત્નો તમારે આદરવાના છે. હજી તો તમે ફક્ત ખાલી ખોખાં તૈયાર કર્યાં છે અને હવે ખાલી ખોખામાં ઉન્નતિ અને કલ્યાણની રસવતી સામગ્રીઓ ભરવાની છે આટલું થયા બાદ તેની સુવાસ સમગ્ર પ્રાંત અને શહેરોમાં ફેલાશે. બધું બને કેમ ? કેળવાયલ, પ્રૌઢ વિચારવંત સ્ત્રીઓ, આવી સંસ્થાઓની સેવા કરવા તૈયાર થઇ જાય અને કેટલોક ભોગ આપે તોજ બને.

બ્હેનો, તમારા મંડળના કાર્યક્ષેત્રો દિનપરદિન વિસ્તૃત થતા જાય છે તે ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો, અને તે માટે યોગ્ય જગામાં તમારે પોતાનું મકાન બાંધવાની ટુંક મુદતમાં જોગવાઇ કરવી પડશે આ મકાનમાં ગુજરાતી સ્ત્રીઓની કેળવણી ઉન્નતિ અને કલ્યાણ માટે અનેક ખાતાઓ ઉઘાડવા પડશે. આ સઘળા ખાતાઓ વ્યવસ્થાપૂર્વક ચલાવવાને તમારે વિશાળ ભવ્ય મકાનની જરૂર પડશે લગભગ ત્રણ લાખ રૂપીઆ આવું મકાન ઊભુ કરવા માટે જોઇશે એમ મારું માનવુ છે. મને આશા છે કે ભવિષ્યમાંથી કોઇ પણ દાનવીર વીરયો-ગૃહસ્થ કે સન્નારી પોતાની કોમની સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે આટલી રકમ આપવા ઘણી ખુશીથી તત્પર થશે

બ્હેનો, મુખ્ય કામ તમારે મુંબઇના મોટા લત્તાઓમાં શિક્ષણ વર્ગો ઉઘાડવાનું કરવાનુ છે. મુંબાઇમાં કેળવણી વગર સંખ્યાબંધ સ્ત્રીઓ અજ્ઞાનતાના અંધકારમાં સડે છે, તેનો ખ્યાલ કરવો જોઇએ. જેને બીલકુલ લખતાં વાંચતા પણ આવડતું નથી એવી હજારો સ્ત્રીઓ બહારગામના ગામડાઓમાં અત્રે આવે છે; તેઓના શિક્ષણ માટે આ મંડળે યોગ્ય વ્યવસ્થા ઉપાડી લેવાની ખાસ જરૂર છે. કોઇ પણ ગુજરાતી નામધારક સ્ત્રીને પોતાની ભાષામાં લખતા વાચતા નથી આવડતું એવુ સરકારી રીપોર્ટમાં ભવિષ્યમાં આવવુ ન જોઇએ

આ પ્રસંગે મ્હારે જરાપણ સંકોચ વગર કહેવું પડશે કે પચીસ વર્ષ પહેલા સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ, કલ્યાણ અને કેળવણી માટે ગુજરાતી પ્રજાને લેશ પણ કાળજી ન હોતી., હમણા સહજ તે માટે કાળજી દર્શાવવામાં આવે છે. આ સંસ્થામાં મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓને અને મોટી વયની કન્યાઓને કેળવણી આપવાની તથા પુસ્તકાલય, ગૃહઉદ્યોગ માટે-હુન્નરઉદ્યોગ વગેરેના કેવા કેવા સાધનોની યોજના અમલમાં મુકવામાં આવી છે તે તપાસવાની કે જોવાની આ વિષયમાં રસ લેતા ગુજરાતીઓ દરકાર કરતા હોય તેમ જણાતું નથી. મેળાવડા કરવા, ભાષણો કરાવવાં અને સંમેલનો યોજવાં એટલુ જ કરી આ મંડળ બેસી રહેવું નથી. કોઈ જો એવો ખ્યાલ ધરાવતુ હોય તો તેમની ફરજ છે કે તેઓએ આવીને આ સંસ્થાનુ કામ જોવુ અને જાણવું. જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓનો વિશાળ સમૂહ અજ્ઞાન અને કેળવણીથી વિમુખ છે ત્યાં સુધી સંસાર સુધારામાં પરિવર્તન થવું ઘણું મુશ્કેલ છે. થોડીક સ્ત્રીઓ યુનિવર્સિટીની કેળવણી લઇ બહાર આવી તેથી આગળ વધેલા સંસાર સુધારકો એકદમ જેટલુ પરિવર્તન ઇચ્છે છે તે મને પૂછો તો મ્હારે કહેવું જોઇએ કે હજુ તે ઘણુંજ દુર છે. એટલુ યાદ રાખજો કે મેળાવડા અને સંમેલનો તથા પરસ્પર મિલન એ ભવિષ્યમાં ઘણું ઉપયોગી થશે અને સંસાર સુધારામાં સંગીન ફાળો આપશે. ”

બાદ બહેનોએ ‘ હૈયાના હેજ આ હેલે ચડયા હો ’ એ ગરબો મનોરથ અભિનવકલા સાથે ગાયો હતો.

ઇનામોની વહેંચણી

તે પછી સૌ વ્રુજલક્ષ્મીરી કૃષ્ણલાલ ઝવેરીને હાથે નીચે મુજબ ઇનામો આપવામાં આવ્યાં હતાં:

શ્રી વિદ્યાલયઃ ત્રીજા વર્ષમાં ૧ લે નંબરે પાસ થનાર સૌ. સ્નેહલીલા જ્યોતિલાલ ઠાકરને

શ્રી શેઠ સરૂપબ્હેન જગમોહનદાસ તરફથી સોનાનો ચંદ્રક; ૨ જા વર્ષમાં ૧ લે નંબરે આવનાર સૌ. વેણીગૌરી વિનયચંદ્ર કાપડીઆને અને ૧ લા વર્ષમાં ૧ લે નંબરે આવનાર કુ. વસંત ભગાજીને સ્વ. હીરાબ્હેન તેમજ સ્વ. નવીનચંદ્ર સ્મારકમાંથી ચાંદીના ચાંદ

સામાન્ય જ્ઞાનમાં ત્રીજા વર્ષમાં પહેલે નંબરે આવનાર સૌ. સ્નેહલતા જયંતિલાલ ઠાકર, ૨ જા વર્ષમાં ૧ લે નંબરે આવનાર સૌ. વેણીગૌરી વિનયચંદ્ર કાપડીઆ તથા ૧ લા વર્ષમાં ૧ લે નંબરે આવનાર શ્રી હીરાબ્હેન તન્નાને શ્રી શેઠ સરૂપબ્હેન તરફથી ઇનામ;

સૌથી વધારે હાજરી માટે ત્રીજા વર્ષમાં કુ. કુસુમ છગનલાલ મારફતીઆ, બીજા વર્ષમાં કુ. વિમલી હીરેચા અને ૧ લા વર્ષમાં સૌ. જયાબ્હેન શાપોને 'ગુણસુંદરી' કાર્યાલય તરફથી 'ગુણસુંદરી' ભેટ.

વક્તૃત્વ કળામાં ૧ લે નંબરે આવનાર

શ્રી વત્સલા વિપિન મુનશીને સોનાનો ચાંદ

શ્રી સ્નેહલતા જ ઠાકરને રૂ ૭)

સૌ. ચંદ્રમા પીતાંબર દવેને રૂ ૪)

શ્રી વેણીગૌરી વિનયચંદ્ર કાપડીઆને રૂ ૩)

સ્વ. પારસનભાઇ મોહનલાલ પારેખ સ્મારકમાંથી આપવામાં આવ્યાં.

શ્રી મંજુબ્હેન હરિલાલ જાદવે પોતાનાં સ્વ. માતુશ્રી નાનીબ્હેન અમૃતલાલ મ્હેતાના સ્મારક તરીકે શ્રી ચિત્રવર્ગમાં સારી પ્રગતિ બતાવવા માટે કુ. મધુમતી ચંદ્રકાન્ત પંડિત, કુ. કુસુમ છગનલાલ મારફતીઆ તથા કુ. વિમલી હિરેચાને ચાંદીના કબાટમાં બીજી નાની ચાંદીની ડબ્બીઓનાં ઇનામો આપ્યાં.

શિક્ષણ વર્ગોમાં પાસ થનાર બ્હેનોને સ્વ. તાપીબ્હેન મગનલાલ તરફથી, પરીક્ષામાં પાસ થનાર ૮ બ્હેનોને; સ્વ. મણીબ્હેન પાબુદાસ સ્મારકમાંથી પરીક્ષામાં પાસ થનાર ૧૦ બ્હેનોને; સ્વ. શેઠ વસનજી છગનદાસ સ્મારકમાંથી સંગીતમાં પાસ થનાર ૭ બ્હેનોને સ્વ. સુશીલાબ્હેન રામદાસ સ્મારકમાંથી ૧૦ બ્હેનોને તથા મોસીસ બરાક તરફથી ૫ બ્હેનોને ઇનામો આપવામાં આવ્યાં હતાં.

ઇનામો વહેંચવા બાદ સંવાદ, ગરબા વગેરેનો કાર્યક્રમ થયો હતો ઉપસંહાર બાદ 'વંદેમાતરમ્' સહિત સમારંભ વિસર્જન પામ્યો હતો.

મંડળને મળેલી ભેટ

રૂા ૧૫૦) શ્રીમતી નાનબાઇ માણેક વિશ્રામ.

રૂા ૧૫૦) શ્રીમતી કસ્તુરી મતાપચંદ જયકર. બન્ને બહેનો મંડળનાં લાઇફ મેમ્બર થયાં છે.

રૂા ૨૧) સૌ. વીણા મનહરલાલ મઝુમદાર તરફથી લગ્ન પ્રસંગે ભેટ

રૂા ૧૦) શ્રી ભવાનીદાસ નારાયણદાસ મોદીવાળા તરફથી ચિ. ભાઇ [illegible]ના લગ્ન પ્રસંગે ભેટ.

વીરપસલી

[એક પત્ર]

લખનાર :
શ્રી. ' ચ '

પ્રિય બહેન ચચ,

આ વર્ષે વીરપસલીની ભેટ તને મોકલવી રહી ગઇ હતી, તે મારા ધ્યાન બહારની વાત ન હતી. પરંતુ તને ઘણાજ ગમતા શ્રી કેશવભાઈ શેઠના રાસનો સંગ્રહ ' વીરપસલી ' નામે જ પ્રકટ થવાનું મારી જાણમા હતુ એટલે વીરપસલી તરીકે ' વીરપસલી ' જ મોકલવાનુ ધાર્યું હતુ. આ સાથે તેની એક નકલ તને મોકલું છું. એની ઉપર નજર નાખી જતાં જ તને જણાશે કે એમાંના ઘણા ખરા રાસ તે ' ગુણસુન્દરી 'માં પ્રથમ છપાઇ ગએલા વાચ્યા છે એક બે રાસ તો તેં મને ગાઇ પણ સંભળાવેલા

તુ મને ઠપકો આપશે કે નવરાત્રિ પહેલા આ સંગ્રહ કેમ ન મોકલ્યો ? કદાચ, નવરાત્રિમા આ સંગ્રહમાંના રાસથીજ તુ ખેલત પરંતુ હુ ઠપકાને પાત્ર નથી ઠપકો આપવો હોય તો શ્રી કેશવભાઇ શેઠને આપી શકાય, કેમ કે નવરાત્રિ પહેલાં તેમણે એ સગ્રહ પ્રકટ કર્યો જ ન હતો પણ મને તેઓ પણ ઠપકાને પાત્ર નથી લાગતા. કારણ કે ' વીરપસલી ' ભાઇબીજને દહાડે પ્રકટ થાય એવો તેમનો વિચાર ઔચિત્યભરેલો જ હતો

તુ માંગણી કરે તે પહેલાં જ તને એનો ટુંકો પરિચય પણ કરાવી દઉ તને મારા પરિચય વિના સંતોષ થવાનો નથી, એ હુ સારી પેઠે જાણું છું.

શરૂઆતનું ' ખંડ શિખરિણી 'મા રચાયલું અર્પણ ગીત ઘણુ મધુર છે ' સમરમાં સિંહણ સમી ', સસારમા ઉજળી બીજ જેવી ' ગુર્જરી ' ને ' વીરપસલી ' અર્પણ કરતા તેઓ કહે છેઃ

' ગુંથાતાં ગીતોને મન, ચળકતી રાસવિજળી !
ત્હને ત્હારી અર્પું, સુભગ સમરણે ' વીરપસલી.'

આમા બે ખંડ પડેલા છે તે તને તરતજ સમજાશે. પહેલા ખડમાં રાષ્ટ્રીય રાસ ભર્યા છે. અને બીજા વિભાગમા સામાન્ય રાસ છે. બધું મળીને ૨૨ + ૧૩ = ૩૫ રાસ તને તારી સહીયરો સહિત એક પછી એક ખેલવામા ખૂબ મજાહ પડશે એમા મને તો જરાય શક નથી

રાષ્ટ્રીય રાસ લખવા કેશવભાઇ કેમ પ્રેરાયા તે ખબર છે ? તારા જેવી બહેનોએ તેમને મ્હોંડા મ્હોડ સણુાવ્યું: " કલમ કહ્યું કરતી હોય તો યુગભાવ-પોષક રાસ કા ન આપો ? " એટલે શ્રી કેશવભાઇને પણ લાગ્યું કેઃ " મેનાઓ, તેમની સ્ત્રીસુલભ મૃદુતાની પાળ બાંધીને સિંહણની મર્દાનીના દાવ ખેલવા મંડી પડી હોય, ત્યારે એમ કેમ જ કહેવાય, કે એ માગણી પ્રાસંગિક નહોતી ? બહેનો જ પ્રેરક બળ દેતી હોય, તો એમને ગમતા ગીત ગુંથવામા પ્રમાદ પણ કેમજ સેવાય ? " અને શ્રી કેશવભાઇએ તારા જેવી બહેનોની પ્રેરણાથી જ એ રાષ્ટ્રીય રાસ રચ્યા.

રાષ્ટ્રીય રાસમા તને ૩૦ મા પાનાં પરનો ' હિજરત ' રાસ ખૂબ ગમવાનો છે. કારણ કે ૧૯૩૦ ના સત્યાગ્રહ સગ્રામ વખતે તુ બારડોલી અને તેની આસપાસનાં ગામડાંઓમાં ગઇ હતી અને દેશને કાજે પોતાનાં ઘરબાર છોડીને બહાર વસનારી ગ્રામ્ય જનતાને તેં તારી નજરે નિહાળેલી છે. હિજરતીઓના આત્મભોગને શ્રી કેશવભાઇ કેવી હૃદયભેદક રીતે નીચેની પંક્તિઓમા વર્ણ્યું છે ?

" હાથે દવથી દિલડાં,
નવ છાજે તુજ ઓછાયા હો !
જાશું પેલે પાર,
કે કુરબાન કરશું કાયા હો !

દેશને માટે કાયાની કુરબાની કરનારા વીર

એ જ માતૃભૂમિને ગુલામીની જંજીરોમાંથી મુક્ત કરી શકશે

'દેશકન્યા' પણ તને બહુ ગમશે. એમાં ગુજરાતણની શૂરવીરતાને, શબ્દરૂપ અપાયું છે એ આખાય રાસની કડીઓ આજની ગુજરાતણની એક એક ભાવનાને મૂર્તિમંત કરે છે હું છેલ્લી જ કડીનો ઉલ્લેખ કરું:

"હું ગુર્જરી કોણ કહે ગાંડી ?
ફૂલવાડીનાં ગુલગુલ છોડી, રણરમણી રહે અગાડી,
હો રમણી રહે અગાડી !
અબળાની શાસધાને, અન્યાની આંખ ઉઘાડી,
હો અન્યાની આંખ ઉઘાડી,
દેશાન્તર મુજ જગદમ્બાની ધીરજ દેવત દાંડી
સરવી મારી ગુજરાતણને કોણ કહે છે ગાંડી ?
ગુર્જરી, સ્વાર્પણ-ગૌરવ ગાંડી:"

દેશાન્તરમાં જેની હાક વાગે છે એવી ગુજરાતણો માટે આપણે મગરૂબ કેમ ન બનીએ ?

'યુગને વધામણે' અને 'યુગમહિમા' એ પહેલા બે રાસ મહિલાઓમાં ખરેખર ચેતન પ્રેરે એવા છે 'માથા વધાડી' એવાં એક જ મથાળા હેઠળનાં બે રાસમાં એક 'કલિનાગ નાથનારા કહાન', અને બીજામાં 'હિંસાનું ઝેર પી જનારા સન્ત'નું ચરિત્રનિરૂપણ સફળતાથી થયું છે 'હાજી' અને 'અમૃતવર્ષણ' 'ગુણસુન્દરી'માં તે વાંચ્યા ત્યારથી જ તારા રાસ બેનમાં સ્થાન પામી ચૂક્યા છે 'સીતાજીની કાંચળી' અને 'સીતાહરણ' એ બે આપણાં મહાકાવ્ય રામાયણમાંથી સ્વદેશીનો મહિમા સમજાવતી પ્રેરણા મેળવીને રચાયેલા બોધક રાસ છે 'કેસરિયા', 'ઘરબો', અને 'ગુર્જરી વીરાંગના' પણ તારી પસંદગી પામ્યા વગર રહેવાના નથી

રાષ્ટ્રીય ચેતનાભર્યાં રાસના વાચન પછી,

બીજા ખંડમાં શાન્ત શૃંગાર રસ ભરેલા પ્રેમળ રાસ આવે છે એમાં તને-તારા જેવી કુમારિકાને 'વરદાનનો વર' કદાચ બહુ ગમશે મને તો એ રાસ વાંચ્યા પછી લાગ્યું, તું જ 'વરની પસંદગી' વિષેના તારા વિચારો દર્શાવતી ન હોય એમ લાગ્યા કરે છે એક સમયે વાત કરતાં તેં જ નહોતું જણાવ્યું કે "ઉપવનના આગિયાની માફક પળભર ચળકે એવો, સડતા મૂળ જેવો કુલીન, ઇન્દ્રધનુષ્યનું રૂપવાળો લક્ષ્મીનો ગુલામ" વર મારે નહિ જોઈએ ? હા, શરમની મારી, કેવો વર જોઈએ છે તે તું બોલી શકી ન હતી પરંતુ શ્રી કેશવભાઈ એનો ઉત્તર બરાબર આપે છે:

"અમીઝરન્તી આંખડીને શ્વાસે સ્નેહસુવાસ રે,
શ્વાસે સ્નેહસુવાસ, પ્રાણે પ્રેરક શૌર્ય પ્રકાશ રે,
"સખી ! એ વરના અભિલાષ રે;
મ્હારે એ વરના અભિલાષ રે""

ત્યારે જેવી નૂતન ગુજરાતની કુમારિકાઓની ભાવના શ્રી કેશવભાઈએ એ રાસમાં યથાર્થ રૂપે વ્યક્ત કરી છે એજ વિભાગમાંના 'કાનપેલી', 'સૌભાગ્ય ચાંદલો', 'સૌન્દર્યની વેલ' પણ તને રુચે એવા છે

હવે ઝાઝું લખતો નથી આટલો પરિચય બસ થશે એમ ધારું છું આખું વાંચવાની તને ધીરજ રહી હશે કે કેમ તેની મને શંકા લાગે છે. તો ચાલ, હવે બસ કરું છું

ક્ષેમ છું. તું મઝામાં છે ને ?*

લિ.
ત્હારા વ્હાલાભાઈના વંદન

* 'વીરપસલી' શ્રી કેશવ હ. શેઠ, ખાડિયા, પ્રેસ, ચાર રસ્તા, અમદાવાદ મૂલ્ય આઠ આના

ઈનામી પ્રશ્ન

સંપાદક : કુ. યશસ્વિની

ચંદ્રકાન્તે હાલ એક નવો ફ્લેટ ભાડે રાખ્યો છે. દોઢસો રૂપીઆ લઇ એ બજારમાં જરૂરી ફરનીચર વસાવવા જાય છે. ભાવોની ખબર કાઢતાં એને નીચેના ભાવો મળે છે.

૧૯૨ રૂ. ડઝન ટેબલો; ૨૭ રૂ. ડઝન ખુરસીઓ; ૩૬ રૂ. ડઝન આરામ ખુરસીઓ; ૪૮ રૂ. ડઝન ટીપોઇ, ૩૦ રૂ. ડઝન મોટા ફોટાઓ અને ૧૫ રૂ. ડઝન નાના ફોટાઓ

આમાંથી પોતાને જરૂરી ફરનીચર વસાવે છે અને મોટરલોરીમાં બધું ઘેર લઇ આવે છે. મોટરલોરીના ચાર રૂપીઆ ભાડાના આપતાં એને માલમ પડે છે કે એની પાસે કંઇપણ ન રહ્યું હતું અને એણે બધું મળી કુલ્લે ૫૦ નંગો વસાવ્યા હતા. શોધી કાઢો કે એણે દરેક જાતના કેટલા નંગો વસાવ્યા ?

હરિફાઇમાં દાખલ થવા માટેની શરતો

(૧) આ ઉખાણાની હરિફાઇમાં માસિકના દરેક ગ્રાહક તેમજ જે બ્હેનો પોતાના પતિ, પુત્ર, ભાઇ કે પિતાને નામે માસિક મંગાવતાં હોય તેઓ સર્વ ભાગ લઇ શકશે. ગ્રાહકોના કુટુંબની સ્ત્રીઓ પણ આ હરિફાઇમાં ભાગ લઈ શકશે. (૨) જવાબ લખી મોકલનારે પોતાનો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય જણાવવો. ગ્રાહક નંબર નહિ જણાવ્યો હોય તો હરિફાઇમાં નામ દાખલ નહિ થાય. (૩) દરેક મહિનાના ઉખાણાનો જવાબ તે **પછીના બીજા મહિનાની આખર તારીખ સુધીમાં** અમને મળે એવી રીતે મોકલી આપવો. (૪) તંત્રીનો નિર્ણય છેવટનો ગણાશે. કોઈ પણ સવાલ જવાબ કે પરિણામના વ્યાજબી–ગેરવ્યાજબીપણા વિષે વાંધો લઇ શકાશે નહિ. (૫) માત્ર પોસ્ટકાર્ડમાં લખેલા જવાબોજ સ્વીકારવામાં આવશે (૬) હરિફાઇના જવાબ સાથે માસિકને લગતો કોઈ પણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરવો નહિ. કરવો હોય તો હરિફાઇના જવાબના કાર્ડ સિવાય બીજા કાગળમાં કરવો

ઓકટોબર માસના પ્રશ્નનું પરિણામ

ખરો જવાબ નીચે પ્રમાણે છે.

```
          ૪ ૭ ૬ ૫ ૩
          ૮ ૨ ૧ ૪ ૯
        -----------
        ૪ ૨ ૮ ૮ ૭ ૭
      ૧ ૯ ૦ ૬ ૧ ૨ ×
      ૪ ૭ ૬ ૫ ૩ × ×
    ૯ ૫ ૩ ૦ ૬ × × ×
૩ ૮ ૧ ૨ ૨ ૪ × × × ×
-------------------
૩ ૯ ૧ ૪ ૬ ૪ ૬ ૨ ૯ ૭
```

આ પ્રશ્નના કુલ ૨૮ જવાબ આવ્યા હતા તેમાં ૨૬ ના ખરા છે; બેના ખોટા છે.

ખરા જવાબ આપનારા બહેનોમાંથી **શ્રી લલિતાગૌરી** (રાજકોટ)ને ઇનામનું પુસ્તક 'સોળ સુંદર વાર્તાઓ ભાગ ૨' આપવામાં આવે છે જે તેમણે બઢી આનાની ટપાલની ટીકીટો (રજીસ્ટર્ડથી જોઇતું હોય તો ત્રણ આનાની વધુ ટીકીટો મોકલવી) મોકલી મંગાવી લેવું

ખરો જવાબ આપનાર બહેનોનાં નામ

શ્રીમતી બહેનો : (૧) લલિતાગૌરી, (૨) શાન્તાલક્ષ્મી, (૩) આનન્દલક્ષ્મી, (૪) લલિતા વકીલ, (૫) કનકમણી, (૬) ભાનુમતી, (૭) મંગળાબહેન, (૮) સવિતા પંડિત, (૯) મુક્તાગૌરી દલાલ, (૧૦) દેવુબહેન ચાવડા, (૧૧) કમળા હરિલાલ, (૧૨) શારદા બદામી, (૧૩) શાન્તાબહેન પરીખ, (૧૪) ભાસુદ, (૧૫) શાંતાબાઇ કાટકોરીયા, (૧૬) કાશીબાઇ ગોરધનદાસ, (૧૭) લક્ષ્મીબહેન, નાનુભાઇ બ્રાસર, (૧૯) ગોમતીબાઇ, (૨૦) સુમિત્રા પાઠકજી, (૨૧) કપીલાગૌરી ભટ્ટ, (૨૨) અન્સુમતી શ્રોફ, (૨૩) સરસ્વતી દવે, (૨૪) હીરાબેન મોદી, (૨૫) ગ્રા નં. ૧૫૦૬, (૨૬) ગ્રા નં ૫૧૪૨

સ્ત્રી અને પુરૂષ—એકબીજાની પૂર્તિરૂપ—

"સ્ત્રી અને પુરુષ એક દરજ્જાના છે, એકજ નથી, એ અપૂર્વ જોડી છે, એક બીજાની પૂર્તિ છે અને બન્ને અરસપરસ ટેકારૂપ છે તે એટલે સુધી કે એકને અભાવે બીજાનો સંભવજ નથી પણ જો પુરુષ અથવા તો સ્ત્રી સ્થાનભ્રષ્ટ થાય તો બંનેનો નાશ થાય."

"સ્ત્રી અને પુરુષમાં ભલે કુદરતી ભેદો હોય, અને તેથી, નિત્યજીવનમાં તેમને બજાવવાની ફરજોમાંયે ભેદો હોય, છતાં બે વચ્ચે કોઇ ઉચ્ચ કે નીચ નથી, પણ સમાજના સરખા મહત્વનાં અને પ્રતિષ્ઠાપાત્ર અંગો છે"

"સ્ત્રી જાતિ પોતાનું બળ અને પોતાના કાર્યક્ષેત્રની દિશા બરાબર સમજે તો એ પુરુષની ઓશિયાળી છે એમ માનેજ નહિ, અને પુરુષનું તથા એની પ્રવૃતિઓનું અનુકરણ કરવાનો આદર્શ રાખે નહિ"

"બધી ઑફિસો બધા ધંધા અને નોકરીઓ સ્ત્રીઓને માટે ખુલ્લાં હોય એ જોવા હું ઇચ્છું છું. પરંતુ સ્ત્રી ગૃહરાણી તરીકેનો પોતાનો પુરાતન અધિકાર સાચવી રાખશે અને બજાવશે એવી આશા હું અંતઃકરણપૂર્વક રાખું. ગૃહરાણીના પદ ઉપરથી સ્ત્રીને કદી ભ્રષ્ટ કરવી ન જોઇએ જે ઘરમાં સ્ત્રી કેન્દ્રસ્થાને ન હોય તે ઘર ખરેખર ઉજ્જડ લાગે."

[શ્રી મોતીબાબાના ભાષણમાંથી] મ. ગાંધીજી

સર વિઠ્ઠલદાસ દામોદર ઠાકરસી: લેખક: શ્રી કલ્યાણરાય નથુભાઇ જોષી, બી એ; તૈયાર કરાવી પ્રકટ કરનાર શ્રી માધવજી દામોદર ઠાકરસી, મુમ્બઇ

ગુજરાતમાં જીવનચરિત્રોનું સાહિત્ય ઘણુ ઓછુ છે તેમાય પોતાના સાહસ અને આપબળથી આગળ વધેલા ગુજરાતીઓનાં જીવનચરિત્ર તો ગુદલ કેજ નહિ એમ કહીએ તોય ચાલે એમ છે. એ કારણે, મુબાઇમાંજ નહિ પણ હિન્દમા તેમજ દેશાન્તરમાં પણ એક પ્રખર નાણાશાસ્ત્રી, સાહસિક વેપારી અને સંસ્કારી સેવાભાવી સજ્જન તરીકે પંકાયલા સર વિઠ્ઠલદાસનાં જીવનચરિત્રનો આ ગ્રંથ ગુજરાતી સાહિત્યમા ઘણુ ઉચુ સ્થાન પામે એવો છે. સર વિઠ્ઠલદાસની વિવિધ સેવાઓની નોંધ આમા ઘણી સારી રીતે લેવાઇ છે અને નવલકથાના જેટલોજ રસ આ જીવનચરિત્ર વાચતા લાગે એવી એની રસભરી શૈલી છે શ્રી કલ્યાણ-રાય જેવા વિદ્વાનને હાથે સર વિઠ્ઠલદાસને અનેકવિધ પ્રવૃત્તિને ન્યાય મળે એવા વિભાગો પણ એમાં યોજાયલા છે આખુય જીવનચરિત્ર ગુજરાતની ભાવિ જનતાને બોધરૂપ નીવડે એવુ છે

આ પુસ્તકનુ અવલોકન લખતા પુનાની શ્રીમતી નાથીબાઇ દામોદર ઠાકરસી યુનિવર્સીટી યાદ આવ્યા વિના રહેતી નથી સ્ત્રીઓનાં શિક્ષણનો પ્રશ્ન સર વિઠ્ઠલદાસને હૈયે હતો એ પૂરવાર કરવા માટે એ યુનિવર્સીટી તરફ આંગળી ચિંધી શકાય એમ છે સ્ત્રીશિક્ષણ માટે ૧૮ ૧૫ લાખની સખાવત કરનાર કોઇ દાનવીર હિંદુસ્તાનમાં પાક્યો નથી અમને આ જીવનચરિત્રમાં એ યુનિવર્સીટીની સ્થાપના, એને અપાયલી બાદશાહી સખાવત વગેરેને લગતું પ્રકરણ ન જોતાં ખેદ થયો છે આજે યુનિવર્સીટીનો પ્રશ્ન ચર્ચાએ ચડેલો હોઇ એ વસ્તુનો નિર્દેશ નહિ કરવાનું ધારવામાં આવ્યું હશે પરંતુ અમને તો એ પ્રશ્નની અત્યારે ચાલી રહેલી ચર્ચાને કારણેજ આ જીવનચરિત્રમા સર વિઠ્ઠલદાસે યુનિવર્સીટીના સંચાલકો સાથે કઇ કઇ શરતો કરી હતી તેને લગતુ સ્ફોટન આમા કરવાની વધુ અગત્ય જણાઇ છે. એ પ્રકરણ વિના આ જીવનચરિત્ર અમને મુખ્યત્વે સ્ત્રીઓની પ્રવૃત્તિ માટે વધારે રસ હોઇ, અધુરૂં લાગે છે એટલુ જણાવી આ જીવનચરિત્ર, પ્રકટ કરીને ,ગુજરાત ઉપર શ્રી માધવજીભાઇએ તેમજ શ્રીમતી લેડી પ્રેમલીલાબ્હેને ઉપકાર કર્યો છે એમ જણાવતા અમને ખરેખર આનંદ થાય છે.

નલિનીપરાગ: લેખક: શ્રી નલિન મ. ભટ્ટ, બી એ શીતલા માતાની શેરી, વલસાડ: કિંમત એક રૂપીયા

ગુજરાતી સામયિકોમાં કદિ પણ ન લખવાના કારણે ગુજરાતી સાહિત્યમાં અજાણ્યા લાગતા શ્રી નલિન ભટ્ટનાં ૧૪૧ કાવ્યોનો આ સંગ્રહ આશ્ચર્ય પમાડે એવો છે એ સંગ્રહમાની કવિતાઓના વાચનથી જ એક અત્યંત આશા આપતા કવિ તરીકે એમને ગુજરાત સ્વીકારી લેશે એમાં જરા પણ શંકા નથી. સંગ્રહમાંના કાવ્યોને શ્રી. નલિને પ્રકૃતિકાવ્યો, પ્રણયકાવ્યો, અને પ્રકીર્ણકાવ્યો એમ ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી નાખ્યા છે નિસર્ગની રમણીયતાનો કવિને ભારે શોખ હોય એમ એમનાં કાવ્યો ઉપરથી સહજે જ કલ્પના કરી શકાય છે દરેક વિભાગમાં કેટલાક સુંદર કાવ્યો દૃષ્ટિગોચર થાય છે એ બધાનો ઉલ્લેખ તો અત્રે થવો અશક્ય છે. પરંતુ કેટલાક વધુ સુન્દર લાગતાં કાવ્યોમા, પ્રભુચરણે, વસમો વિયોગ, કજરાત્રિ, રજનીમાં પ્રવાસે, વાલ્મીકિ, અનાર, દુષ્યન્ત વિયોગ વગેરેને ગણાવી શકાએ. શ્રી નલિન ભટ્ટના

કાવ્યો સંસ્કૃત પ્રચૂર હોઈ, સામાન્ય વાચકવર્ગને સમજવા જરા કઠિન પડશે. એમને છંદ અને વૃત્ત ઉપર ઘણો સારો કાબુ હોવાનું માલમ પડે છે એક ઉગતા કવિનો આ સંગ્રહ, એમાં થોડી ઘણી સ્વાભાવિક ક્ષતિઓ હોવા છતાં ગુજરાતનો આદકાર પામશે, અને એમની પાસેથી વધુ સારાં કાવ્યો મેળવવા પામશે એવી આશા રાખીએ છીએ

કર્મભૂમિ: લેખક શ્રી પ્રેમચન્દ, પ્રકાશક સરસ્વતી પ્રેસ, બનારસ સીટી, મૂલ્ય ત્રણ રૂપીયા.

'ગુણસુન્દરી'ના વાચકોને 'ગરીબની ગૃહલક્ષ્મી' ના મૂળ લેખક તરીકે સુપરિચિત એવા ભારતવિખ્યાત ઉપન્યાસ સમ્રાટ શ્રી પ્રેમચન્દજીની 'ગબન' પછીની આ નવી નવલકથા છે અને એમાં આજના દલિતોદ્ધારના પ્રશ્નને તેમજ લોકસમૂહને જાગ્રત કરવાની પ્રવૃત્તિને કેન્દ્રમા રાખીને વસ્તુગૂંથણી કરવામાં આવી છે શ્રી પ્રેમચન્દજીની લેખિનીમા જે જોમ છે તે આમા પણ પૂરેપૂરું જળવાઈ રહ્યું છે અને આખીય નવલકથા સમાજના આજના અગત્યના પ્રશ્નોની સુંદર અને પ્રેરક સમીક્ષા કરે છે હરિજનોના ઉદ્ધારની અત્યારે જે પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે, અસ્પૃશ્યોના મંદિર પ્રવેશની જે પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે, જેના પરિણામથી મૂડીવાદીઓ અમન ચમન ઉડાવી રહ્યા છે એવા મજુરોની જે ચળવળ ચાલી રહીછે તે બધાયને આ નવલકથામાં વણી લઈને, તેમજ રાષ્ટ્રીય ભાવનાને વ્યક્ત કરતી ચળવળને પણ ગુંથી લઈને શ્રી પ્રેમચન્દજીએ નવલકથાને હેતુલક્ષી બનાવી છે એ કે, નવલકથામાના બનાવો ઘણી જ ઝડપથી, જાણે ચિત્રપટ ઉપર બની જતા હોય એમ લાગી આવ્યા વિના રહેતું નથી. નવલકથામાંના મુખ્ય પાત્રોમાં અમરકાન્ત અને તેની પત્ની સુખદાનાં પાત્રાલેખનમાં શ્રી પ્રેમચન્દજીની કુશળતા ખાસ તરી આવે છે સુખદાને શ્રી પ્રેમચન્દજીએ નૂતન સ્ત્રીનાં રૂપમાં ઘણી સારી રીતે ચીતરી છે પતિના જેમ તેનામા પણ સ્વાભિમાન છે, એ સુખદા પોતાના વર્તનથી બતાવી આપે છે પતિને તે ચાહે છે, પરંતુ પતિના જ વિચારોમાં તે પોતાના વિચારોને સમાવી દેતી નથી પોતાનું પણ સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ છે એવું તેને સતત ભાન રહે છે. અને તેથી જ જ્યારે અમરકાન્ત તેને છોડીને ચાલી જાય છે પછી લાંબા કાળે તેને પાછો મળે છે ત્યારે પણ પોતનાં સ્વાભિમાનને પરિણામે, તે અમરકાન્તને સહેજે ક્ષમા આપતી નથી. અમરકાન્તના લોભી પિતાનો હૃદયપલટો ઘણો હવાબળે થાય છે મુન્નીનું પાત્ર પણ ધ્યાન ખેંચ્યા વિના રહેતું નથી સુખદા પછી નવલકથાનાં એક સર્વોત્કૃષ્ટ સ્ત્રી પાત્ર તરીકે મુન્નીને સહેજે મૂકી શકાય. નૈના, સકીના, સકીનાની બુઢ્ઢી મા, શાન્તિકુમાર, સલીમ, વગેરે પાત્રો પણ ઠીક ઠીક વિકાસ પામ્યા છે આખીય નવલકથા એવી રસપ્રદ ગૂંથાઈ છે કે એ વાંચ્યા વિના હાથમાથી મૂકવી ગમતી નથી શ્રી પ્રેમચંદજીની સાદી શૈલી અને ટુંકા વાક્યોમા ભાવાલેખન કરવાની પદ્ધતિ એની વિશિષ્ટતા છે હિન્દી ભાષામાં આ નવલકથા સારું સ્થાન પ્રાપ્ત કરશે

નવો અવતાર (પ્રથમ ખંડ) મૂળ લેખક ટોલસ્ટોય અનુવાદક શ્રી વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ પ્રકાશક શ્રી પ્રસ્થાન કાર્યાલય અમદાવાદ કીંમત રૂ ૨–૪–૦

મહાત્મા ગાંધીજી જેમને પોતાના એક ગુરુ માને છે તે સુપ્રસિદ્ધ રશિયન લેખક મહાત્મા ટોલ્સ્ટોયનું નામ હવે તો ગુજરાતમાં જાણીતું થઈ ગયું છે પ્રકાશક તરફથી પ્રકટ થતી 'ટોલ્સ્ટોય ગ્રંથાવલિ'નું આ ચોથું પુસ્તક છે સુધરેલા કહેવાતા દેશમા એક વ્યક્તિને સુખી જીવન ગાળવા માટે જે જે સાધનો આર્થિક તેમજ સામાજીક જોઈએ તે સર્વ હોવા છતાં ટોલ્સ્ટોયને એ જીવન પ્રત્યે અસંતોષ રહેતો અને તેમાથી છુટવા તેમણે પોતાના નવા મંતવ્યો રચ્યા હતા એ નવા મંતવ્યો–ભૂતમાત્ર સાથે એકતા અનુભવવા અભેદ ભાવ કેળવવો સર્વ પ્રત્યે પ્રેમવૃત્તિ રાખવી–જીવનમા ઉતારવાને પરિણામે ટોલ્સ્ટોય પોતે નવો અવતાર પામેલા. આ વાતનો એમનો નાયક પણ એ જ મંતવ્યોને આધારે જીવનનું સાચું સુખ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે આખી વાર્તા ટોલ્સ્ટોયની લાક્ષણિક શૈલીમા લખાઈ છે અને ઝારના સમયના રશિયાના જીવનનું સુરેખ ચિત્ર રજુ કરે છે. શ્રી ભટ્ટે એનો અનુવાદ સાદી અને સરળ ગુજરાતીમા કર્યો છે. અલબત્ત, વાર્તાની ગુંથણી યુરોપીય સમાજની કેટલીક વિશિષ્ટ ઘટનાઓ ઉપર થઈ છે,

એટલે ગુજરાતી વાચકને એમના પ્રસંગો પરદેશી લાગશે વળી જડબાતોડ રશિયન નામો પણ યાદ નહિ રહે. આટલું છતાં ટોલ્સ્ટોયની શૈલી અને એના મતવ્યોનો પરિચય આ અનુવાદમાંથી સ્હેલાઇથી કરી શકાશે. વાર્તાના પાત્રોના નામ અને પ્રસંગોને ગુજરાતી વાઘા પહેરાવવાની લાલચમા અનુવાદક નથી પડયા, તે માટે તેમને અભિનંદન ઘટે છે આ પ્રથમ ખંડ વાંચ્યા પછી વાર્તાનો અંત કેવી રીતે આવે છે, નાયક પોતાના ધ્યેયમાં સફળ થાય છે કે નહિ, તે જાણવાને વાચકો બીજા ખંડની જરૂર ઉત્સુકતાથી રાહ જોશે.

પરદેશી કાપડની સામે હરીફાઇ કેમ કરવી ? લેખકઃ શ્રી મનમોહનદાસ પુ ગાંધી. પ્રકાશક શ્રી પ્રસ્થાન કાર્યાલય, અમદાવાદ. કીમત રૂ ૦-૮-૦

" પ્રસ્થાન " કાર્યાલય તરફથી પ્રકટ થતી " સરસ્વતી ગ્રન્થમાલા "ના ૪થા વર્ષના પુસ્તક ૧-૨ તરીકે અપાયલ આ પુસ્તક એના નામ પ્રમાણે વસ્તુ વાચકો સમક્ષ ધરે છે પુ ગાંધીજી કહે છે તેમ " આ પુસ્તક અત્યારના સમયને અનુકુળ છે " કાપડની બાબતમા આ દેશ એક વખતે સ્વતંત્ર હતો એટલું જ નહિ પણ બીજા દેશોને પણ કાપડ પૂરું પાડતો. હાથ કાંતણ અને હાથ વણાટનો એ ઉદ્યોગ પરદેશી તેમજ દેશી બનાવી શકાય એમ છે પરદેશી કાપડના પૂર્ણ બહિષ્કાર માટે શું કરવાની જરૂર છે, તે બતાવવાનો લેખકે સારો પ્રયત્ન કર્યો છે ઉપરાંત અનેક વિધ ઉપયોગી માહિતી આંકડા સાથે આપી છે. 'સ્વદેશી'મા માનનાર વાચકોને આ પુસ્તક ઘણું ઉપયોગી થશે; ન માનનારને પોતાનો મત બદલવા જરૂર પ્રેરશે "

ગીતસંગ્રહઃ સંગ્રાહક શ્રી. સીતારામ નથુભાઇ. પ્રકાશક શ્રી ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી, આણંદ મૂલ્ય બે આના.

આ લોકપ્રિય ગીતસંગ્રહની ચોથી આવૃત્તિ પ્રકટ થતી જોઇને અમને આનંદ થાય છે સ્વ અગ્ગ્માલાલ કાળીદાસ પટેલના સ્મારક તરીકે આ સંગ્રહ પ્રકટ થનાર ૧૯૮૦માં થયો હતો પાંચ વર્ષના અરસામાં તેની ત્રણ આવૃત્તિઓની ૫૫૦૦ નકલો ગુજરાતી બ્હેનોએ ખુરાકી દીધી છે ગુજરાતના વિધવિધ નામીતા કવિઓના રાસ અને ગીતો એમાંથી મળી રહે છે. પ્રમાણમાં બીજા સંગ્રહો કરતાં કીમત સસ્તી હોવાથી એનો વધુ ઉપાડ થાય એ કુદરતી છે ગુજરાતનું રાસધન વિકસાવવા આવા અનેક સંગ્રહો પ્રકટ થવાની જરૂર છે.

મોતીની ગુંથણમાળાઃ પ્રકાશકઃ શ્રી કે. એ. કોલરબોવાળા. કીમત છ આના.

પ્રકાશક તોરણો વગેરે માટે વપરાતા સાધનોના વેપારી હોઇ તેમના તરફથી મોતીની ગુંથણમાળાનું આ બીજું પુસ્તક પ્રકટ થાય છે. આ નાનકડા પુસ્તકમાં મોતી અને સળીઓના તોરણોની છ જુદી જુદી ડીઝાઇનો તેમણે સંપૂર્ણ સમજુતી સાથે આપી છે. દરેક રંગના અને પ્રકારના કેટલા મોતી અને સળીઓ પ્રત્યેક નમુના માટે જોઇએ, તે એક વેપારી તરીકે તેઓ સારી રીતે જાણી શકે એમાં નવાઇ નથી આ પુસ્તક કલારસિક બ્હેનોને ઉપયોગી છે.

(૧) કુલકોર રોકાણી અને મગળાનાં દર્શનઃ (૨) કાઠિયાવાડમાં પોતાના કપાસમાંથી કાપડ કરવાની સહેલી રીત. લેખક અને પ્રકાશક શ્રી શેઠ રામજી હંસરાજ; ઉદ્યોગ મંદિર અમરેલી મૂલ્ય અનુક્રમે અર્ધો અને પા આનો.

શેઠ રામજીભાઇએ પોતાનો ધીકતો ધંધો હોવા છતાં સ્વદેશી પાછળ ભેખ લીધો છે. કાઠિયાવાડમાં ખાદીના ઉત્પન્ન માટે સક્રિય તનતોડ પ્રયત્નો કરવા સાથે સ્વદેશીના પ્રચાર માટે ઉપયોગી સાહિત્ય લોકભાગ્ય પ્રચારવાનું પુણ્ય તેઓશ્રી કમાઇ રહ્યા છે. " કુલકોર રોકાણી"માં ગ્રામજનોને રહેજે રૂચે એવી શૈલી અને ભાષામાં સ્વદેશીનો ધર્મ તેમણે સમજાવ્યો છે. બીજા પુસ્તકમાં તેમણે પોતાની પ્રિય યોજના રજુ કરી છે. કાઠિયાવાડમાં પાકતા કપાસમાંથી જ પોતાને માટે જરૂરી કાપડ કાઠિયાવાડના વતનીઓ તૈયાર કરી લે એવી તેમની ઇચ્છા છે અને તે માટેના પ્રયત્નો તેઓશ્રી સેવી રહ્યા છે એમની એ યોજના હિન્દના બીજા પ્રદેશોમાં જ્યાં જ્યાં કપાસ થતો હોય ત્યાં ત્યાં ઉપયોગી થઇ શકે એવી છે. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે દરેક સ્વદેશી પ્રેમીવ્યક્તિ આ પુસ્તિકાઓ વાંચે અને તેમાંની યોજનાઓ અમલમાં મૂકવામાં સહાયભૂત થાય.

મહીપાળદેવઃ લેખક શ્રી ગોકુળદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા, પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ વડોદરા; કિંમત રૂા. ૧-૮-૦

સોરઠી ઇતિહાસના એક પ્રસંગ ઉપરથી લખેલી રા'કવાટના સમયની આ નવલકથા શ્રી રાયચુરાથી જાણીતી પરિચિત ગુજરાતનો જરૂર આનંદ પામશે રા'કવાટ ચારણોદ્વારા મહીપાળ-દેવનું ખીરૂં પામ્યો હતો એના જીવનમાંના મુખ્ય પ્રસંગોને શ્રી રાયચુરાએ આ નવલકથામાં અત્યંત ખુબીથી મેળવી દીધા છે ઉગાવાળો, રા'કવાટ, સોનલ અને મીણલના પાત્રોનું આલેખન પણ સારૂં અને કલાત્મક થયું છે છેવટ સુધી નવલકથામાં રસ જળવાઈ રહે છે. શ્રી રાયચુરા આવી ઐતિહાસિક નવલકથાઓ વધુ પ્રમાણમાં આપે એવી ગુજરાત આશા રાખે તો તે વધારે પડતું નથી

દુનિયાની ભૂગોળ અનુવાદક શ્રી. અમૃતલાલ મોહનલાલ પરીખ, લોંગમેન્સ ગ્રીન એન્ડ કંપની લીમીટેડ, મૂલ્ય રૂા ૨-૪-૦

લંડન યુનિવર્સીટીના ભૂગોળના માજી પ્રોફેસર એમ. એલ્. રોડ્નીના ' The world ' ભૂગોળ ગ્રંથનો આ અનુવાદ ગુજરાતી ભાષામાં વિદ્યાર્થીઓ માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ઉપયોગી થાય એવો છે ગુજરાતી ભાષાનું એ કમનસીબ છે કે આવા વિષય ઉપરનાં ગ્રંથો સ્વતંત્ર રીતે ન લખાતા, અનુવાદરૂપે ચલાવી લેવા પડે છે શ્રી પરીખે કરેલો અનુવાદ એકંદરે સારો છે પુસ્તકમાં નકશાઓ તેમજ બીજી આકૃતિઓમાં અંગ્રેજી ગ્રંથના તૈયાર બ્લોકોનો ઉપયોગ કર્યો છે તે ઠીક નથી લાગતું ગુજરાતી શબ્દો સાથે એ આકૃતિઓ તૈયાર કરાવવી જોઈતી હતી

(૧), (૨) શ્રી ઋગ્વેદસંહિતા, અષ્ટક ૧ લું વિભાગ ૧ લો અને બીજો અનુવાદક શ્રી મોતીલાલ રવિશંકર ઘોડા; મૂલ્ય દરેકના રૂા ૨-૦-૦

(૩) નરસિંહ મહેતા: લેખક શ્રી જયસુખરાય પિ. જોષીપુરા, કિંમત ૦-૧૧-૦

(૪) ધર્મોની બાલ્યાવસ્થા અનુવાદક શ્રી ચુનીલાલ મગનલાલ દેસાઈ; કિંમત રૂા ૧-૮-૦

(૫) વીરશૈવ સંસ્કૃતિ: ભાષાંતર કર્તા: શંકર ગોવિંદ સાખરપેકર; કિંમત ૦-૧૩-૦

વડોદરાની સયાજી સાહિત્યમાળાના અનુક્રમે ૧૮૨, ૧૯૫, ૧૯૧, ૨૦૦ અને ૨૦૫ માં પુસ્તકો છે પહેલાં બે સાયણાચાર્યભાષ્યાનુસાર શ્રી. ઋગ્વેદસંહિતાના અનુવાદો રજુ કરે છે અને વેદ સાહિત્યને એ રીતે ગુજરાતીમાં સુલભ કરે છે. ત્રીજું પુસ્તક આપણા ભક્તકવિ નરસિંહ મહેતાના જીવન અને સાહિત્યનો સારો પરિચય કરાવે છે એમાં ભક્તકવિ નરસિંહ મહેતાના જીવનના વિવિધ પ્રસંગો સારી રીતે આલેખાયા છે. ચોથું એડવર્ડ ક્લૉડના મુળ અંગ્રેજી ગ્રંથ childhood of religions નું ભાષાંતર છે અને પાંચમું વીરશૈવ સંસ્કૃતિનું સારું જ્ઞાન કરાવે છે પાંચેય ગ્રંથો શાસ્ત્રીય વાઙ્મયમાં સારો ઉમેરો કરે એવાં અભ્યાસી દ્રષ્ટિથી લખાયલા છે

સ્વીકાર (૧) કલામંદિર' તંત્રી ભાનુપ્રસાદ વ્યાસ, મુંબાઈ અંક ૭ થી ૧૦ (૨) સત્યપ્રકાશ અને સ્વદેશ મુંબાઈ અંક ૧૪ થી ૧૮, (૩) ક્ષત્રિયમિત્ર અંક ૨ ૩ તંત્રી ધીરસિંહ વહેરાભાઈ ગોહિલ, ભાવનગર, (૪) જ્યોતિષ જ્યોતિ, અંક ૧ તંત્રી હરગોવિંદ રેવાશંકર મહેતા વડોદરા (૫) સહકારહાર અંક ૩, તંત્રી સદ્ગત પેટલાદ, (૬) શ્રી પુષ્ટિ પીયૂષ (ત્રૈમાસિક) તંત્રી શ્રી હરિશંકર ઓંકારજી શાસ્ત્રી નડીઆદ, (૭) અનાવિલ અંક ૧ તંત્રીઓ શ્રી ઇન્દુ દેસાઈ, શ્રી ગજેન્દ્ર દેસાઈ, સુરત (૮) નામરૂપ જગત્ ડીસેમ્બર: તંત્રી શ્રી જેઠાલાલ ના દવે. અમદાવાદ, (૯) સહકાર પત્રિકા; અંક ૧-૨-૩ તંત્રી નાનાભાઈ પરીખ, સુરત (૧૦) પંચોળી હિતેચ્છુ અંક ૧ તંત્રી નગીનદાસ જીવણભાઈ મહેતા (૧૧) ખેતીવાડી વિજ્ઞાન. નવેમ્બર તંત્રી મગનલાલ દેસાઈ, લીંબડી, (૧૨) આયુર્વેદ રહસ્યાંક' સર્વાંક-આગાર શ્રી રસશાળા ઔષધાશ્રમ, ગોંડલ (૧૩) ઉછળતું હૃદય લેખક કવિ અંબાશંકર હરિશંકર (૧૪) લોકગીત લેખક જીવરાજ બિહર પટેલ (૧૫) શાન્દીપ્રોવ બાલકૃષ્ણનું' સાહિત્યાંક સંપાદક: શ્રી સત્યવ્રત શર્મા સુજન.

શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના બે હિતચિંતકો

લેખક: શ્રી હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંજારિયા

શ્રી ભવાનીદાસ મોતીવાળા તથા શ્રી કેશવલાલ મણિયારને ના ૩ જી ડિસેમ્બરે માનપત્ર આપીને, મુંબઈનાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડળે પોતાની એક આવશ્યક ફરજ સુંદર રીતે અદા કરી છે, અને ગુણદર્શિતા આપણા ભાઈ બ્હેનોમાંથી અત્યંત નાબુદ થઈ નથી એમ બતાવી આપ્યું છે.

શ્રી ભવાનીદાસ મોતીવાળા એ તો તે મંડળના આદ્ય ઉત્પાદક, સ્થાપક અને સંચાલક જ હોવાથી તેમની પિછાન આ મંડળના સભાસદોને આપવાની હોય જ નહિ. શ્રી કેશવલાલ પણ લગભગ પંદર વર્ષથી જે ઉપયોગી સેવા બજાવી રહ્યા છે તે સર્વ સભાસદોને સારી પેઠે જાણીતી છે. એ બે ભાઈઓની વર્તમાન સેવા સૌના જાણવામાં હોવા છતાં, તેમનો ભૂતકાળમાં કેવો અને કેટલો લાભ મંડળને મળ્યો છે એ કદાચ વર્તમાન સભાસદોના જાણવામા ન પે હોય.

આજથી ત્રીશ વર્ષ પહેલાં, જ્યારે સ્ત્રી કેળવણી માત્ર પ્રારંભ દશામાં હતી અને સ્ત્રી સંસ્થા તો અસ્તિત્વમાં પણ નહોતી તે સમયે શ્રી ભવાનીદાસના મગજમાં સ્ત્રીઓની કેળવણીના અને સ્ત્રીઓની સંસ્થાની ઉત્પત્તિના વિચાર ખૂબ ઘૂમી રહ્યા હતા. શ્રી ભવાનીદાસને પ્રભુએ સર્વ' જાતની સુખમય સ્થિતિમાં મૂક્યા હતા' ધનાઢ્ય કુટુંબમાં તેમનો જન્મ હતો નવી કેળવણીમાં પણ તેઓ સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી શક્યા હતા અને તેમણે ઇચ્છયું હોત તો ધનની અને આત્મ પ્રતિષ્ઠાની વૃદ્ધિ કરનારા ધંધાની પસંદગી કરી આજે જાણીતા છે તેથી ઘણા વધારે જાણીતા થઈ શક્યા હોત. પરંતુ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ અને તેવાં સુધારો કરવાની તેમની ઉત્કટ ભાવના જ્ઞાનની તેમની અશામ્ય પિપાસા, મહેનતાણાની કે ફળની પણ દરકાર કર્યા વિના ' સેવા ' કરવાની તેમની પ્રબળ વૃત્તિ અને જ્યાં જ્યાં પ્રકાશ, ત્યાં ત્યાં ઉત્સાહ, જ્યાં જ્યાં પ્રગતિ અને જ્યાં જ્યાં સેવાના પ્રસંગ ત્યાં ત્યાં પોતાની સર્વ શક્તિથી સામેલ થવાનો તેમનો સ્વભાવ એ બધાએ તેમની કાર્યદિશાને એવી રીતે નિર્ણીત કરી દીધી હતી કે તેઓ પોતાની આજીવિકા માટે કે પોતાની ધનપ્રદ પ્રવૃત્તિઓને માટે કાંઈ પણ કરી શકે તેવું રહ્યું ન હોતું.

દેશમાં દેખાઈ રહેલો નવો ઉત્સાહ ઝીલી તેને મદદરૂપ થવામાં જ તેમણે પોતાનું કર્તવ્ય માની, સમાવી દીધું હતું અને સ્ટુડન્ટસ બ્રધરહુડ, સોશ્યલ સરવિસ લીગ, મુંબઈ મ્યુનિસિપલ કોરપોરેશન અને તેમાની સ્કૂલ્સ કમિટિ, પોતાથી બને તેટલું દેશકાર્ય એ બધામાં તેમણે સંગીન અને સુંદર કામ

તારાબહેન માણેકલાલ પ્રેમચંદને હસ્તે ખુલ્લું મૂકાયું છે

સ્ટવ–સગડીના ભોગઃ (૧) તુળસીપૂજા કરવા દીવાને સાડીનો છેડો લાગી જવાથી ખારમાં શ્રીમતી ઇન્દિરાબાઇ દાઝી મરણ પામ્યા (૨) ઘાટકોપરમાં સાસુના ત્રાસથી કંટાળીને કાન્તાબહેન ધરમશી નામની બહેને સાડી પર ગ્યાસતેલ છાંટી સળગાવી આપઘાત કર્યો (૩) કુશળબાઇ લક્ષ્મીચંદ નામની સ્ત્રી ઘાટકોપરમાં પ્રાયમસ સ્ટવ સળગાવતા દાઝી મરણ પામી (૪) મુમ્બાઇમાં કમળાબાઇ સદાશીવ સગડીપર ગ્યાસતેલ નાખી તે સળગાવવા જતા દાઝી મરણ પામી (૫) મુમ્બાઇમાં કાલબાદેવી ખાતે સમજુબાઇ ચુનીલાલ નામની બહેન સ્ટવ સળગાવતા જતા દાઝી મરણ પામી

વૃદ્ધ લગ્ન સામે બધીઃ અમદાવાદમાં ૧૪ વર્ષની મણી નામની છોકરીનું લગ્ન પૈસાને લોભે ૫૭ વર્ષના વૃદ્ધ જૈન અમથાલાલ સાથે થતું અટકાવવા સંસાર સુધારા સમાજ તરફથી શ્રીમતી શેઠ વિદ્યાગૌરી નીલકંઠે અપીલ કરવા મનાઇહુકમ કાઢવામાં આવ્યો હતો. છોકરીનો કહેવાતો બાપ પોચાલાલ છોકરીનો ખરો બાપ નહોતો, તે બહારથી છોકરીને લઈ આવ્યો હતો એમ જણાયું હતું.

શ્રીમતી પાર્વતી દેવી મુમ્બાઇ યુનિવર્સીટીના ગ્રેજ્યુએટ છે તેમને કરાચીની ધનપતમલ આર્યપુત્રીશાળાના પ્રિન્સિપાલ નીમવામાં આવ્યાં છે તેમણે સંસ્કૃતભાષામાં પ્રવીણતા મેળવી હતી. ઉંચી કેળવણીમાં સંસ્કૃત લેનાર આ બહેન પહેલાજ સ્ત્રી છે

હિન્દની વસતી ગણત્રીના છેલ્લા અહેવાલ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની કુલ સંખ્યા ૧૭,૧૦,૦૮,૮૮૫ની છે ૧૦૦૦ પુરૂષ દીઠ ૯૪૦ જેટલું સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ આવે છે. અવિવાહિત પુરૂષોની સંખ્યા અર્ધી છે. જ્યારે તે કરતા સહેજ વધુ સંખ્યા સ્ત્રીઓ અપરિણિત છે સેંકડે ૪૬.૭ ટકા પુરૂષો અને ૪૯.૩ ટકા સ્ત્રીઓ પરિણિત છે વિધુરો સેંકડે ૫.૪ ટકા છે જ્યારે વિધવાઓની સંખ્યા ૧૫.૪ ટકા છે. દર માઇલે ૧૫૬ પુરૂષો અને ૨૯ સ્ત્રીઓ કોઇ પણ ભાષામાં લખી વાંચી શકે છે અંગ્રેજી લખેલાઓનું પ્રમાણ પુરૂષોનું ૨૫ જેટલું અને સ્ત્રીઓનું ૩ હું છે કુલ ૨,૩૯,૧૨,૨૭૯ પુરૂષો અને ૪૧,૬૯,૦૩૬ સ્ત્રીઓ ભણેલા છે.

બાલલગ્ન પ્રતિબંધક કાયદાનો ભંગઃ (૧) કલકત્તામાં શ્રી કાલુરામ દમાને આ કાયદાનો ભંગ કરી પોતાની પુત્રીને પરણાવવા માટે રૂ. ૫૦૦) નો દંડ થયો છે (૨) તાલેરમાં એ કાયદાનો ભંગ કરવા માટે કુપ્પુસ્વામી પિલાઇ અને સેન્ગાઝમલ ને અનુક્રમે રૂ. ૧૫ અને રૂ ૫) ના દંડની સજા થઇ.

મહારાજાને સ્થાને રેવા રાજ્યના નામદાર મહારાજા ગોળમેજી પરિષદમાં હાજરી આપવા ઇંગ્લાંડ જતાં, તેમની ગેરહાજરી દરમ્યાન ના. સીનીયર મહારાણી સલાહકારક સમિતિ સાથે હાલમાં રાજ્યધુરા ચલાવે છે.

વિદેશ.

હિન્દી સ્ત્રીઓની સ્થિતિઃ લંડનમાં સીસેમ્બરની તા. ૮ મીએ યંગ વીમેન્સ ક્રિશ્ચિયન એસોસીએશન તરફથી થએલા ખાણાંના મેળાવડામાં પ્રમુખસ્થાનેથી લોર્ડ ગોશીએ જણાવ્યું હતું કે હિન્દમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિમાં મોટો ફેરફાર થયો છે તેનું કારણ પૂર્વ ઉપર પશ્ચિમની સંસ્કૃતિની અસર છે હિન્દના ભાવિનો આધાર હિન્દ અને ઇંગ્લાંડની સ્ત્રીઓની પ્રગતિ ઉપર છે

મતાધિકાર પસંદ નથી ? ગોળમેજી પરિષદે નીમેલી લોધીયન મતાધિકાર સમિતિના એક સભ્ય મીસ પેરી પિકર્ડે લંડનમાં નવેમ્બરની આખરે ભાષણ આપતા જણાવ્યું કે હિંદમાં જાહેર રીતે કોઇ સ્ત્રી મતાધિકારનો વિરોધ નથી કરવાની, પરંતુ તેમાંની ઘણીને આ વિચાર પસંદ નથી તેથી જો તેમની સત્તા ચાલતી હોય તો આ મતાધિકાર જરૂર અટકાવે. અત્યારે તેમને મતાધિકાર મળ્યો છે તેમાની ઘણી મત આપવા જતી નથી મદ્રાસમાં મતાધિકારવાળી કુલ સ્ત્રીઓના માત્ર ૧૮ ટકા સ્ત્રીઓ મત આપે છે હિન્દી સ્ત્રીઓમાં લગ્ન સામાન્ય છે અને તેથી આર્થિકવયની અપરિણીત સ્ત્રીઓ માત્ર શિક્ષિકા કે ડાક્તરના ધંધામાં રોકાય છે આ સ્ત્રીઓને તો ગમે તે રીતે મતાધિકાર મળવાનો જ છે

મ્યુનિસિપાલીટીમાં સ્ત્રીઓ: ઇંગ્લાંડમાં હાલ થએલી મ્યુનિસિપલ ચુંટણીમાં ૧૫ સ્ત્રીઓ મેયરના પદે ચુંટાઇ છે સ્કોટલેન્ડમાં ત્રણ શહેરોએ પહેલીજવાર પ્રોવોસ્ટના પદે સ્ત્રીઓને ચુંટી છે, બેલ્જીયમમાં ૩૯ સ્ત્રીઓ ચુંટાઈ છે.

'સ્ત્રીઓના રાષ્ટ્રીય હક્કો' સંબંધમાં એકમત મળનારા હેગ નેશનાલીટી કોન્ફરન્સને મંજુર કરવાનો પ્રબંધપત્રની સભાએ નિર્ણય કર્યો, આખી દુનિયાની સ્ત્રીઓનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા પ્રતિનિધિઓએ સંગઠિત થઈને સખ્ત પ્રચારકાર્ય આરંભ્યું છે. હેગ નેશનાલીટી કોન્ફરન્સમાં પરિણિત સ્ત્રી પોતાની પસંદગીમાં આવે તેમ પોતાના દેશના હક્કો સ્વીકારે કે પોતાના પતિના દેશના હક્કો સ્વીકારે તેવી વ્યવસ્થા નથી. આ સામે અસંતોષ દર્શાવતી અપીલ વડાપ્રધાનો અને વિદેશ ખાતાંના પ્રધાનોને કરવામાં આવી છે. પાર્લમેન્ટોમાં પણ આને લગતી સખ્ત ચળવળ ચલાવવાનું નક્કી થયું છે.

મેડમ ડી પીકમીરોઈન' ફ્રાન્સમાં કમાન્ડર ઓફ ધી લીજીયન ડી ઓનરનું માન મેળવનારાં બીજાં સ્ત્રી છે. લગભગ ૧૦૦૦ કામદારોવાળી પેઢીનાં તેઓ મુખી છે. દુનિયાના બધા દેશોની તેમણે મુલાકાત લીધી છે. ઊન, ઝાડવા અને ખાવાની બાબતમાં તેઓ નિષ્ણાત તરીકે સ્વીકારાયાં છે.

કમનસીબ બાળાઃ ઇટાલીથી હિન્દ વિમાનમાં ઉડીને આવવાનો અખતરો કરતાં મેલ મેન્ઝીની નામની ૧૯ વર્ષની બાળા મેન્ઝાની અને તાહો રસ્તે વિમાન તૂટી પડતાં મરણ પામી.

બર્લિનમાં સ્ત્રીઓનું પ્રદર્શન આવતા માર્ચની તા. ૧૯મીથી તા. ૨૪મી એપ્રિલ સુધી ભરનાર છે. તેમાં સ્ત્રીઓ માતા તરીકે, ગૃહિણી તરીકે, કામદારો તરીકે, શિક્ષિકાઓ તરીકે, જાહેર સેવિકા તરીકે એમ જુદા જુદા ક્ષેત્રોને લગતા વિભાગો રહેનાર છે. પોશાક, કપડાં, તંદુરસ્તી અને સૌન્દર્યને લગતા વિભાગો પણ રહેશે. પ્રદર્શન સમિતિમાં જર્મનીની દરેક સ્ત્રી સંસ્થાના પ્રતિનિધિઓ છે.

જર્મનીની પાર્લામેન્ટ (રીશટાગ)ની ચૂંટણીમાં ૩૧ સ્ત્રીઓ સફળ થઈ છે. ગયા વર્ષમાં ૩૭ સ્ત્રીઓ હતી. નવી સભ્ય બહેનોમાં ડૉ. હેરેના વેબર, ડૉ. એલ્સા માત્ઝ, અને ફ્રૉ. સી. ટીટીસ જેવી જાણીતી સ્ત્રીઓ છે.

નોર્વેમાં આધ્યાત્મિક સભાઓની ખીલવણી કરવા માટે ફુઆના હેરીન રોઘની ને ના રાજાએ ઓર્ડર ઓફ સેન્ટ ઓલાવ (પહેલા વર્ગનું) નું માન આપ્યું છે. અત્યાર પહેલાં ૭ સ્ત્રીઓને આ જાતનું માન મળ્યું છે.

નોબેલ ઇનામઃ નોર્વેની નોબેલ કમીટીએ આંતર રાષ્ટ્રીય મહિલા સંસ્થાઓની શસ્ત્ર નિવારણ સમિતિને પહેલા નોર્વેજ્યન કાઉન્ટ પારિતોષિક આપ્યું છે.

મીસીસ ફર્ગ્યુસનઃ ટેક્સાસ (યુ. એસ. એ.) સ્ટેટના ગવર્નર નીમાયાં છે.

સ્ત્રીવિદ્યાલય ચતુર્થ વર્ષ—

સને ૧૯૩૨ના નવેમ્બર માસથી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ તરફથી ચાલતા સ્ત્રીવિદ્યાલયમાં ચતુર્થ વર્ષનો નવો વર્ગ ઉઘાડવામાં આવ્યો છે. સામાન્ય રીતે સ્ત્રીવિદ્યાલયના તૃતીય વર્ષની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થઈ હોય તે બહેનોને આ વર્ગમાં દાખલ કરવામાં આવે છે.

આ નવા વર્ગનો સમય દર બુધવારે તથા શનિવારે બપોરે ૨॥ થી ૫ (રે. ટા.) સુધીનો રાખ્યો છે. ચતુર્થ વર્ષના અભ્યાસક્રમમાં ગુજરાતી સાહિત્ય અને સામાન્યજ્ઞાન એ બે જ વિષયોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસ માટે આ વર્ષે નીચેનાં ત્રણ પુસ્તકો સ્ત્રીવિદ્યાલયની પાઠ્યપુસ્તક સમિતિએ મંજુર કર્યાં છેઃ

(૧) કાકા કાલેલકરના લેખો, ભાગ ૧ લો

(૨) ચિત્રદર્શનો (કવિ ન્હાનાલાલ કૃત)

(૩) આપણી કવિતા સમૃદ્ધિ (શ્રી બળવંતરાય ક. ઠાકોર)

સામાન્યજ્ઞાનના વિષયને નીચેના ત્રણ ભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યો છેઃ

(૧) સમાજશાસ્ત્ર; (૨) આરોગ્યશાસ્ત્ર; (૩) વૈદક.

શિવપુર બઝારમા રાજકીય પરિષદ ભરવા માટે પ્રમુખ શ્રીમતી કાનનબાળા બેનરજી ગિરફતાર થયાં.

'હાવરાના સાલકીયા પ્રાંતની રાજકીય પરિષદમાં ભાગ લેવા માટે શ્રીમતી સુકુમારી દેવી અને શ્રીમતી મહામાયા પાલને પાંચ રૂપીયા દંડની સજા થઈ.

ખલનામાં બીન સત્તાવાર હસ્તપત્રો વહેંચવા માટે શ્રીમતી ઉષારાણી દત્ત અને શ્રીમતી વસન્તકુમારી ઘોષને ગિરફતાર કર્યા છે.

પંજાબઃ

લાહોરમા સરઘસની આગેવાની હેઠળ શ્રીમતી સરદારરાણી હિરાસિંહને ૪ વર્ષનાં બાલક સાથે ગિરફતાર કરી છે. તેને ૪ માસ સખ્ત કેદ રૂા. ૨૫ દંડની સજા થઈ છે. તેના પતિ સરદાર હિરાસિંહ નભા રાજ્યના છે અને તેમની મિલ્કત સરકારે જપ્ત કરેલી છે. તેના પતિ, પુત્ર અને નોકરને પણ સજા થઈ છે.

મદ્રાસ

મદ્રાસમાં તા. ૭ મી ડીસેમ્બરને રોજ ત્રીપ્લીકેન ખાતે વટહુકમના ખરડા સામે વિરોધ દર્શાવવા સભા મળી હતી તે સભાનાં પ્રમુખ જાણીતાં આયરીશ સન્નારી શ્રીમતી માર્ગરેટ કઝીન્સને ગિરફતાર કર્યાં હતાં. પરંતુ પાછળથી ગેરસમજથી તેમની ધરપકડ કરવામાં આવેલી હોવાનું જણાવી તેમને જવા દીધાં હતાં તે બાદ મદ્રાસના પોલીસ કમીશ્નરે તેમને એક માસ સુધી મદ્રાસ શહેરમાં આવવું નહિ કરવાનો હુકમ કર્યો હતો. બાદ, એક વર્ષ સુધી સારી ચાલચલગત માટે રૂા. ૧૦૦૦૦ નું બોંડ અને એટલીજ રકમની બે જામીનગિરિઓ તેમની પાસે કેમ લેવામાં ન આવે તેનું કારણ દેખાડવા માટે તેમના પર જામીન પર છૂટી શકાય એવું વોરંટ કાઢવામાં આવ્યું હતું. મીસીસ કઝીન્સે જામીન આપવાની ના પાડવાથી તેમને તા. ૫ મીએ ગિરફતાર કરવામાં આવ્યાં. કોર્ટમાં પણ તેમણે જામીન પર સહી કરવાની ના પાડી એટલે તેમને એક વર્ષ સાદી કેદની સજા કરવામાં આવી છે. [૨૯–૧૨–૩૨

નોંધ

મંડળના બે સાચા હિતના સેવકો

ગઈ તા. ૨૭ ડિસેમ્બરને રોજ, શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડળે, મંડળના બે સાચા હિતના સેવકો શ્રી ભવાનીદાસભાઈ તથા શ્રી કેશવલાલભાઈને માનપત્ર આપીને, તેમણે મંડળની અને તેના દ્વારા ગુજરાતની મહિલાઓની જે અપ્રતિમ સેવા કરી છે તેનો અલ્પસ્વલ્પ બદલો વાળ્યો છે, એમ કહેવામાં લેશ પણ અતિશયોક્તિ અમે કરતા નથી. શ્રી ભવાનીદાસભાઈને તો મંડળના સ્થાપક તરીકે ઉચિત રીતે જણાવાય છે. શ્રી ભવાનીદાસભાઈની પ્રેરણાને પરિણામે શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડળ અસ્તિત્વમાં આવ્યું, અને આજ સુધીની મંડળની કાર્યવાહીમાં પણ શ્રી ભવાનીદાસભાઈનો ઘણો મોટો હિસ્સો છે. મંડળની એકેક પ્રવૃત્તિને, સંગીન અને વેગવતી બનાવવામાં શ્રી ભવાનીદાસભાઈ તથા શ્રી કેશવલાલભાઈએ સક્રિય હિસ્સો આપેલો છે અને તેમની એ બધી ય સેવા માત્ર નિઃસ્વાર્થ ભાવે, પોતાને જન્મ આપનાર વ્યક્તિની સેવા કરવાની પવિત્ર ભાવનાને પરિણામે જન્મ પામેલી હોય, એ વિશેષ કદરને પાત્ર છે. શ્રી ભવાનીદાસભાઈ તેમ જ શ્રી કેશવલાલભાઈની સેવાઓને વરેલો પ્રકાશ, તેમને અપાયેલા માનપત્રોમાં તેમ જ તેમના વિષે થયેલાં વ્યાખ્યાનોમાં યોગ્યપણે રીતે થયેલો હોય, અમે તે સર્વની અહીં પુનરુક્તિ ન કરતાં, એ સમારંભને લગતો વિસ્તૃત અહેવાલ તેમ જ પ્રેમાદરના અર્પિત ચિહ્ન શ્રી. ચિમનલાલ ભટ્ટ આલેખિત એ બે ભાઈઓની સેવાઓને લખવા થયેલા લેખ તરફ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી-મંડળે એ બે ભાઈઓની કદર કરવામાં પોતાનું જ ગૌરવ વધાર્યું" છે અમે પણ એ કદરદાનીમાં અમારો સૂર પૂરીએ છીએ અને શ્રી ભવાનીદાસભાઈ તેમ જ શ્રી કેશવલાલભાઈએ માનપત્રના જવાબમાં મંડળના ભાવિ કાર્યક્રમ વિષે કરેલી સૂચનાઓ અમલમાં મૂકવા મંડળ શક્તિમાન થાય એવી અભિલાષા રાખી એ બન્ને ભાઈઓને હજી એ વધુ સેવા કરવાની તક મળે તે માટે પ્રભુ તેમને સુખદ આરોગ્ય, તેમ જ દીર્ઘાયુષ્ય બક્ષે એવી પ્રાર્થના કરી તેમને બન્નેને અભિનંદન આપીએ છીએ.

બાળલગ્ન પ્રતિબંધક કાયદો અને જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય

દિલ્હીમાં હાલમાં જ બાળલગ્ન પ્રતિબંધક કાયદાનો ભંગ કરીને લગ્ન કરવા માટે હિન્દુ સભાના મંત્રી શ્રી આશુભવ સામે કામ મંડાયો હતો. તેમાં બચાવ-પક્ષ તરફથી જુબાની આપતાં શ્રીમદ્ જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્યે એવો જવાબ દીધો કે "લગ્ન, જો સંયોગ ન થયો હોય તો, અપૂર્ણ રહે છે" આનો સ્પષ્ટ અર્થ એ થાય છે કે જ્યાં સુધી પરિણીત વરવધુ વચ્ચે શારીરિક સંબંધ થાય ન થાય ત્યાં સુધી તેમની વચ્ચે થયેલું લગ્ન અપૂર્ણ ગણાય. જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય જેવા સનાતન હિન્દુ ધર્મના અધિષ્ઠાતા તરફથી આ ઉચ્ચાર નીકળેલ હોવાથી એને વજન આપવામાં ધાર્મિક પ્રતિબંધ કોઈ નડતો નથી ત્યારે એ પ્રશ્ન થાય છે કે જો સંયોગ વિનાનું લગ્ન અપૂર્ણ જ ગણાતું હોય તો પતિનો સંયોગ થયા વિના જ જે અનેક વિધવા થયેલી બહેનો છે, તેમનું લગ્ન અપૂર્ણ હોય, તેમને લગ્ન સંપૂર્ણ કરવાનો અધિકાર સનાતન ધર્મને અંગે પ્રાપ્ત થાય છે કે કેમ? હિન્દુસ્તાનમાં બાળવિધવાઓની સંખ્યા ઘણી મોટી છે તેમાં શ્રીમદ્ જગદ્ગુરુની વ્યાખ્યા પ્રમાણે, અપૂર્ણ લગ્ન વાળી વિધવા થયેલી

સ્ત્રીઓની સંખ્યા પણ ઘણી મોટી છે. ૧૯૨૧ની વસતી-ગણત્રીના આંકડા પ્રમાણે, હિન્દુસ્તાનમાં વિધવાઓની કુલ સંખ્યા ૨૯૮૩૧૬૮ની છે. તેમા ૧થી ૨ વર્ષની અંદરની વિધવાઓ ૬૧૨; ૨થી ૩ વર્ષની અંદરની ૧૨૮૦; ૩થી ૪ વર્ષની ૫૮૬૩; ૫થી ૧૦ વર્ષની ૧૦૨૨૨૯, ૧૦થી ૧૫ વર્ષની ૨૭૯૧૨૪, ૧૫થી ૨૦ વર્ષની ૫૧૭૯૯૮, ૨૦થી ૨૫ વર્ષની ૯૬૬૬૧૭ અને ૨૫થી ૪૦ વર્ષની ૧૬૦૨૭૨૮ છે. આમા ૧થી ૧૫ વર્ષની વિધવાઓની કુલ સંખ્યા ૩૯૫૯૨૫ની છે. આ સંખ્યા ૧૫ વર્ષની અંદરની વયની વિધવાઓની છે એ લક્ષમાં લેવાનું છે. ૧૫ વર્ષની અંદર સ્ત્રીઓ સાંસારિક સંબંધમાં ભાગ્યેજ આવે એટલે શ્રીમદ્ જગદ્‌ગુરૂની વ્યાખ્યા પ્રમાણે, આટલી સંખ્યાની વિધવાઓ તો 'અપૂર્ણ લગ્ન' વાળી જ હોય, એ સર્વેને ફરી લગ્ન કરવાનો અધિકાર છે, એમ શ્રીમદ્ જગદ્‌ગુરૂ શંકરાચાર્યના કહેવા ઉપરથીજ સિદ્ધ થાય છે. ફરજીયાત વૈધવ્ય હોવું ન જોઇએ, એવો આજે સામાન્ય મત છે છતાં એ વિચારને હમણાં બાજુએ મૂકીએ તો પણ, શ્રીમદ્ જગદ્‌ગુરૂ શંકરાચાર્યના કથન અનુસાર ઉપર જણાવેલી ૧૫ વર્ષની અંદરની ૪ લાખ જેટલી વિધવાઓને ફરજીયાત વૈધવ્ય પાળવાનું ધાર્મિક રીતે દબાણ કરવામાં આવે તે હવે ધર્મવિરૂદ્ધ ઠરે છે. શ્રીમદ્ જગદ્‌ગુરૂએ એવી વિધવાઓનાં લગ્ન અપૂર્ણ હોઇ, તેમને પરણવાનો અધિકાર છે, સંસાર સુખનો તેમને એટલો અધિકાર છે, એમ જાહેર કરવું જોઇએ. આપણા ધર્મગુરૂઓ પણ જ્યાં ફાવતું હોય છે, ત્યાં ધર્મના સિદ્ધાંતોને આગળ ધરે છે, અને નહિતર ધર્મને નામે અનેક રીતના પ્રત્યવાયો નાખી સમાજને આગળ વધતો અટકાવે છે. આ પરિસ્થિતિ વ્યવહારમાંથી નાબુદ થવી ઘટે છે. વિધવાઓના પુનર્લગ્નનો ઇન્કાર કરનારા ધર્મગુરૂઓ શાસ્ત્રના વચનો રજુ કરે છે અને એકવાર સપ્તપદી ઉચ્ચારાયા બાદ લગ્ન થઇ ગયું અને પછી એના પરિણામો ભોગવવાં જોઇએ, એવું જણાવે છે. પણ જ્યારે કોઇ કાયદાની ગુંચવણમાંથી છટકવા માટે એજ ધર્મગુરૂઓ જગદ્‌ગુરૂ શંકરાચાર્ય ઉપર કહી છે તેવી બારી કાઢે છે કે, "સંયોગ સુધા વિના લગ્ન અપૂર્ણ ગણાય." લગ્નની એ વ્યાખ્યા સ્વીકાર્યા બાદ, સંસારસુખ ભોગવવા અશક્ત નિવડેલી વિધવાઓને પુનર્લગ્નનો અધિકાર હોવાનું સ્પષ્ટ થાય છે.

ગુજરાતી બહેનો અને સ્ટવ

પ્રાયમસ સ્ટવના અકસ્માતોનો ભોગ ગુજરાતી બહેનો મોટા પ્રમાણમાં, અને તે પણ ખાસ કરીને મુંબાઇમાં જ, થાય છે. તે વિષે દર વખતે 'શ્રીજગત્'ના સમાચારોમાં નોંધ લેવાય છે અને આ નોંધમાં પણ એનો વારંવાર ઉલ્લેખ થયો છે; અને એ ઉપયોગી સ્ટવની કાળજીભરી વપરાશ કરવાને લગતા સ્વતંત્ર લેખો પણ અમે આપી ચૂક્યા છીએ છતાં, હજી એવા અકસ્માતોનો ભોગ ગુજરાતી બહેનો બનતી જ જાય છે અને પરિણામે કોરોનર સાહેબ ગુજરાતીઓને ખૂની, લોહી પીનારા, બીજી બૈરી પરણવા માટે પોતાની બૈરીને 'મારી' નાખનારા, એવા એવા વિશેષણો વાપરે છે. એ વિશેષણો વાપરવાનું ઘણું અનુચિત હોવા છતાં, ગુજરાતી બહેનો જ પ્રાયમસ સ્ટવના અકસ્માતોની મોટા પ્રમાણમાં ભોગ બને છે અને દર માસે પાંચ છ બહેનો સરેરાશ બળી મરે છે એ વસ્તુસ્થિતિ ગંભીર વિચારણા માગી લે છે. આ સંબંધમાં કોરોનર સાહેબે ગુજરાતીઓને અપીલ કરી છે તે તરફ અમે વાચકોનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. પ્રાયમસ સ્ટવની વપરાશ ઘણી કાળજીથી કરવી, એ વાપરતી વખતે લુગડાંના છેડા બરોબર સંકોરી રાખવા, એની ભેંક દૂર રાખવા, વગેરે બાબતને લગતી કાળજી અમારી ગુજરાતી બહેનોએ રાખવી જ જોઇએ. એવી કાળજી ન રાખી શકાતી હોય તો બહેતર, છે કે એ સગવડભર્યા સાધનનો ઉપયોગ કરવાનું તેમણે બંધ કરવું. એટલું તો શોકકારક છે કે ગુજરાતી બહેનોની ઘણી મોટી સંખ્યા આવી રીતે અકાળ અવસાન પામે છે તે અસહ્ય છે કોઇ પણ રીતે ગુજરાતી બહેનોના આવાં કરૂણ અવસાન અટકાવવાં જ જોઇએ. અમે અમારી ગુજરાતી બહેનોને ઘણી આગ્રહથી વિનવીશું કે તમે એ ઉપયોગી સાધનનો ઉપયોગ કરો તે પહેલાં, આવા અકસ્માતો બની શકે એવું એક પણ કારણ ન રાખો અને પછી જ એનો ઉપયોગ કરો. નહિતર, એ ઉપયોગી સગવડને લાત મારીને ફગાવી દો અને પેટ્રોમેક્સ અગર બીજી સગવડ શોધી લો.

અખિલ ભારત મહિલા પરિષદ (લકનૌ)માં પ્રમુખ

શ્રી. લેડી વિદ્યાબ્હેન નીલકંઠ, બી. એ.

શ્રીયુત ... ... તરફથી ... ભેટ.

મહિલા પરિષદ અંક

પુસ્તક ૨૯ મું] ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૩ [અંક ૬ ઠ્ઠો

નવયુગની નારી

(વસંતતિલકા)

વીરાંગના યુગયુગનાં તિમિરો ઉડાડી;
જાણે ઉડી વિરલ સિંહણ વિફરેલી,
ને જો નથી સમર ભોમ વિષે અગાડી,
દેતી અહા ! યુવકમંડળને જગાડી

ત્યાગી પ્રમાદ, તજી નીંદર કૈં યુગોની;
વીરાંગના ઉઠતી જો ! રણહાકલેથી,
ને મોખરે સતત દુશ્મન ઘાવ ઝીલી;
આયુષ્યનો વિરલ હોમ કઈ વિતાતી

આજે બની સહચરી પતિ સંગ યત્ને,
ઉત્સાહ ને અજબ ચેતન અર્પતીએ,
ને શાન્તિનું કવચ અંગ વિષે ધરીને;
કેવી અપૂર્વ મહિલા રણ-રાસ લેતી.

ધારી અસિ સુભગ સંયમ કેરી ભવ્ય;
છે ઢાલ-સત્ય તણી જે કદિ ના વિલાય.
સૌભાગ્ય કંકણ મહિ રણ નાદ ગાજે;
ને રાષ્ટ્રગીત રણકે મહિલા નૂપુરે.

ઔદાર્ય, સ્નેહ, સમભાવ ઉરે ભરીને,
વિસ્તારતી વિરલ સ્વાર્પણ ભાવનાને;
ને પોષતી જીવનમાં વીર ભાવનાઓ,
ઉઠી શતાબ્દિ પછી આર્ય વીરાંગનાઓ.

આજે તજી ઘુંઘટને ઉર ભીતિ છોડી;
ને જો ! તજ્યું મૃદુલ નામ સુકોમલાંગી,
પ્રેમાગ્રથી સતત સંસૃતિ યુદ્ધ ખેલી;
આજે બની યુવતી આ નવયુગ કેરી.

વીરાંગના ગૃહમહિં નહિ થાય કેદી,
ને તે હવે નહિ બને વ્યભિચારમૂર્તિ,
એ સ્નેહ લગ્ન રચી સંસૃતિ સુખ લેશે;
ને દેહ લગ્ન મહિં એ નહિ પ્રાણ અર્પે.

ગિજુભાઇ મોહનલાલ ત્રિવેદી

સમસ્ત દુનીયાની મહિલા પરિષદમાં ગુજરાતની મહિલાઓના પ્રથમ પ્રતિનિધિ તરીકે બિરાજી શકે એવાં ગુજરાતનાં સેવાભાવી, સંસ્કારી, અને સૌજન્યશીલ સન્નારી

લેડી વિદ્યાબહેન રમણભાઇ નીલકંઠનો

પરિચય કરાવનાર **શ્રી હીરાલાલ ત્રિભુવનદાસ પારેખ, બી. એ.**

ગયા ડિસેમ્બર માસમાં લખનઉ ખાતે ભરાયલી અખિલ ભારતવર્ષીય મહિલા પરિષદનાં પ્રમુખ તરીકે લેડી વિદ્યાબ્હેન રમણભાઇ નીલકંઠ બી એ ની પસંદગી થઇ હતી તે સર્વથા યોગ્ય હતું. તે માન જેટલું વ્યક્તિગત આનંદ આપનાર છે તેટલું જ સમસ્ત ગુજરાતી સ્ત્રી જનતા માટે મગરૂરી ઉપજાવનારું છે.

દેશભરની જ નહિ પણ જગતના સ્ત્રી સમાજની કોઇ પણ પરિષદમાં ગુજરાતના અથવા ગુજરાતી સ્ત્રી સમાજનાં સ્ત્રી પ્રતિનિધિ તરીકે પ્રજા પાસે નામ પૂછવામાં આવે તો તેમાં પ્રથમ સ્થાન લેડી વિદ્યાબ્હેનને મળે એમ નિર્વિવાદ કહી શકાય, અને તે યોગ્યતા એમણે પોતે કેળવણીથી, સંસ્કારથી, સાર્વજનિક કાર્યથી અને સેવાભરી પ્રવૃત્તિથી પ્રાપ્ત કરી છે.

ગુજરાતમાં તેમ અન્ય પ્રાંતોમાં સ્વર્ગસ્થ સરદાર ભોળાનાથ સારાભાઇનું નામ પ્રખર સુધારક અને સંસ્કારી કુટુંબ તરીકે ખ્યાતિ પામેલું છે. એ કુટુંબના ગુણ અને સંસ્કાર લેડી વિદ્યાબ્હેનને ઓપિ ઉતરેલા છે સરદાર ભોળાનાથભાઇને બે પુત્રીઓ હતી તેમાંનાં સ્વર્ગસ્થ બાળાબ્હેનને પેરે લેડી વિદ્યાબ્હેનનો જન્મ સન ૧૮૭૬ ના જુન માસમાં થયો હતો, અને એમનાં માતુશ્રી બાળાબ્હેનને માટે એટલું કહેવું બસ થશે કે પોતે પિતાને ત્યાં શ્રીમતાઇ અને લાડકોડમાં ઉછર્યાં હતાં, પણ સાસરામાં ઓછી આવક અને થોડી મૂડી છતાં એવી કરકસરથી એમણે ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવ્યો હતો કે તેથી સૌ અચંબો પામતા અને શ્રીયુત રામમોહનરાયે એનો પડઘો પાડતાં વાજબી કહ્યું છે કે "સૌ બાળા બ્હેનનું કુટુંબસુખ ઘણાને ઇર્ષ્યા ઉપજાવે તેવું હતું"

આવા સંસ્કારી કુટુંબના બાળકોમાં કેળવણીનાં બીજ ન્હાનપણથી રોપાય જ, પણ તે વખતે સ્ત્રી કેળવણીનો ઝાઝો પ્રચાર નહોતો અને પોળ બહાર નિશાળે જવું એ મર્યાદાનો ભંગ કર્યા જેવું અમર્યાદાભર્યું લેખાતું. તોપણ ખોટી લોકલજ્જાથી ન ડરતાં તે સમયે કન્યાશાળાઓ નવી સ્થપાઇ હતી, તેમાં દાખલ થઇ સ્ત્રી કેળવણી માટે નવો ચીલો પાડવામાં એ કુટુંબે આગેવાની લીધી હતી, અને તેમાં ખુશી થવા જેવું અને નોંધ, કરવા જેવું એ છે કે રાયપુરમાં મગનભાઇ કન્યાશાળામાં લેડી વિદ્યાબ્હેને શિક્ષણ લીધેલું તે કન્યાશાળાના આજે કેટલાં વર્ષો થયાં તે ઓનરરી સેક્રેટરી છે,. એટલું જ નહિ પણ શહેરની બીજી બે મોટી કન્યાશાળાઓ રા બા રણછોડભાઇ કન્યાશાળા અને સૌ. દિવાળીબાઇ કન્યાશાળાનો વહિવટ એમના હસ્તક છે

આપણામાં સામાન્ય રીતે એવું મનાય છે કે કન્યા સાસરે જતાં તેનું શિક્ષણ સમાપ્ત થાય છે પણ જે કુટુંબ સાથે લેડી વિદ્યાબ્હેનનો સમ્બન્ધ જોડાયો હતો તે પણ એટલું સુશિક્ષિત અને સંસ્કારી હતું કે ત્યાં

એમનો ઇંગ્રેજી અભ્યાસ વધારવા સારૂ સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા હતા; એટલે સુધી કે સર રમણભાઇ એમને કેટલાક વિષયો પોતે શિખવતા હતા. ઘરખટલો ચલાવવો અને તેની સાથે કૉલેજમાં ભણવું એ સહેલું કાર્ય નહોતું. પણ જેમનો નિશ્ચય જ હોય કે "મારે બી. એ. ની પદ્દી પ્રાપ્ત કરવી" તો પછી તે વસ્તુ તેમને સુલભ થાય જ, અને લેડી વિદ્યાબ્હેનના કેસમાં એમજ બન્યું. સંસારભાર અને કૌટુંબિક જવાબદારીને લઇને તેઓ દર વર્ષે પરીક્ષામાં બેસી નહોતાં શકતાં; પણ અભ્યાસ પાછળ ચીવટથી વળગી રહીને છેવટે એમનાં બ્હેન શ્રીમતી શારદાબ્હેન સાથે એકજ વર્ષે સન ૧૯૦૧ માં એમણે બી એ. ની પરીક્ષા પાસ કરી હતી.

ગુજરાતમાં સ્ત્રી ગ્રેજ્યુએટ થનાર એ બે બ્હેનો પ્રથમ હતી, અને એ આનંદદાયક બનાવથી રાજી થઇને અમદાવાદના સુશિક્ષિત યુવકો તરફથી એ બે બ્હેનોને એ પ્રસંગે અભિનંદન આપવાનો મેળાવડો થયો હતો અને જે શુભેચ્છાની લાગણી અને અભિલાષા તે સભામાં વ્યક્ત કરવામાં આવ્યાં હતાં તે, આપણે જોઇ શકીએ છીએ, એઓએ એમના આચારમાં અને જીવનમાં ઉતારીને પ્રત્યક્ષ કરી બતાવ્યાં છે.

એમણે પોતાના કુટુંબોમાં એમની પુત્રીઓને ઉંચી કેળવણી આપીને સ્ત્રી ગ્રેજ્યુએટોની એક સેના ઉભી કરી છે અને એમના દૃષ્ટાંતથી એવી સરસ અસર ઉત્પન્ન થઇ છે કે તે પછી મુંબાઇ યુનિવર્સિટીમાંથી પ્રતિ વર્ષ સંખ્યાબંધ સ્ત્રી ગ્રેજ્યુએટો નિકળતી રહી છે, અને એનો યશ કોઇ એક વ્યક્તિને અપાય તો તે લેડી વિદ્યાબ્હેન અને શારદાબ્હેન એ બે બ્હેનોને ઘટે છે.

કેળવણી અને જ્ઞાનનાં મિષ્ટ ફળ પોતે અનુભવ્યાં હોય તેનો લાભ અન્ય બ્હેનોને આપવા તેઓ સ્વાભાવિક રીતે પ્રેરાય, તેમાંય એ કુટુંબ તો સુધારાનો દાવો કરનારૂં, એટલે એમની ઘણીખરી પ્રવૃત્તિ સ્ત્રી કેળવણી અને સમાજસુધારા સાથે ગુંથાયલી નજરે પડશે.

શહેરની કન્યાશાળાઓ સાથેના એમના સંબંધનો ઉપર ઉલ્લેખ કરેલો છે. ભોળાનાથ સારાભાઇ લિટરરી ઇન્સ્ટીટ્યુટ ફોર વિમેન અને લેડીઝ કલબના સેક્રેટરી (હાલમાં પ્રમુખ) ઘણાં વર્ષોથી લેડી વિદ્યાબહેન છે. જીવકોર વનિતા વિશ્રામના તેઓ એક મુખ્ય સહાયકર્તા છે, અમદાવાદ મહિલા મંડળના મુખ્ય સંચાલક છે; વિમેન્સ કૌન્સિલ અને વિકટોરિયા જ્યુબિલિ હોસ્પીટલના સેક્રેટરી છે; ગુજરાતી સ્ત્રી કેળવણી મંડળના ઉપ-પ્રમુખ છે, ગુજરાત સંસાર સુધારા સમાજના પ્રમુખ છે, મહીપતરામ રૂપરામ અનાથાશ્રમના સેક્રેટરી; અમદાવાદ ટેમ્પરન્સ એસોસિએશનના ઉપ-પ્રમુખ અને હાલમાં નવા સ્થપાયલા અસ્પૃશ્યતા નિવારણ સમિતિના તેઓ પ્રમુખ છે.

આ સિવાય ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટીના ઓન. સેક્રેટરી છે; અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલેટીના ઉપ-પ્રમુખ હોવાનું માન ધરાવે છે; એટલું જ નહિ પણ અમદાવાદ સ્કુલ બોર્ડના તેઓ ચેરમેન છે અને બીજી કેટલીય સાર્વજનિક સંસ્થાઓ, કેળવણી, સમાજ સુધારા અને દેશોદ્ધારની છે, તેમાં એમનો સંબંધ સીધો કે આડકતરો એક સભ્ય કે અગ્રેસર કાર્યકર્તા તરીકે જોવામાં આવશે.

આ સઘળાં કામકાજની પાછળ એમને પુષ્કળ સમય આપવો પડે છે અને જેઓ એમના નિકટ પરિચયમાં છે તેઓ ખાત્રી પૂર્વક કહી શકશે કે સવારથી સાંજ સુધી તેઓ આ સંસ્થાઓના કામકાજમાં રોકાયલ

રહે છે અને તે એટલે સુધી કે બપોરે એક કલાક પુરો તેમને વિશ્રાંતિ માટે મળતો નથી.

એમની આ જાહેર સેવાની કદર બુજીને નામદાર સરકાર તરફથી સને ૧૯૧૯ મા એમને એમ. બી ઇનુ માન મળ્યુ હતુ અને પોતામાંના એક આગેવાન કાર્યકર્તાની આ રીતે યોગ્ય કદર થયલી જોઇને અમદાવાદની લેડીઝ ક્લબે એમનુ જાહેર મેળાવડો કરીને સન્માન કર્યું હતુ. તે પછી સન ૧૯૨૬ માં કૈસરે હિન્દનો ચંદ્રક સરકાર તરફથી ફરી મળતા અમદાવાદના શહેરીઓએ પ્રેમાભાઇ હોલમાં મિટિંગ ભરી એમને માનપત્ર અર્પણ કર્યું હતુ, અને જુદી જુદી કોમના વક્તાઓએ તે પ્રસગે એમની અને સર રમણભાઇના અપ્રતિમ સેવાકાર્યની મુક્તકંઠે પ્રશસા કરી હતી.

આમ સરકાર અને પ્રજા ઉભયની પ્રીતિ અને માન મેળવવા એઓ ભાગ્યશાળી થયલાં છે; પરંતુ સન ૧૯૩૦માં સત્યાગ્રહની લડતમાં વીરમગામમાં સ્થાનિક અમલદારોએ સ્ત્રીઓ પર અત્યાચાર કર્યાનું સાંભળીને એમના જીવને ભારે ઉદ્વેગ થયો હતો, અને હિંદી સરકારનુ તે પ્રતિ ધ્યાન ખેંચવા એમણે તુરત જનાવનો વિરોધ પ્રદર્શિત કર્યો હતો અને સરકાર નિયુક્ત પદોથી રાજીનામુ આપ્યુ હતુ અને તેની ધારી અસર થઇ હતી એમ મારૂ માનવુ છે, કેમકે ત્યારબાદ એવું હવાનિયતભર્યું વર્તન કરી ચલાવવા સ્થાનિક અમલદારોએ હિંમત ધરી નહોતી

તેઓ ચુસ્ત રીતે કાંગ્રેસની લડતને માનનારા છે; પરંતુ જ્યાં સ્વમાનનો, દેશની ઇજ્જતનો પ્રશ્ન આવે ત્યારે સરકાર કે પ્રજા પક્ષે ન્યાય અને સત્ય હોય તેની હિમાયત કરનારાઓમાંના તેઓ એક છે, એમ લાંબા અનુભવ પરથી હુ કહી શકુ

'હરિજન અસ્પૃશ્યતા નિવારણ સમિતિના પ્રમુખ તરીકે એમનુ જાણીતા ચુસ્ત વૈષ્ણવ સેવક, શાસ્ત્રી વસતરામને મળવાનું થતાં એ મુલાકાત પરત્વે 'શુદ્ધાદ્વૈત અને ભક્તિ માર્તંડ'ના શ્રાવણ–ભાદરવાના અંકમા તા ૪થી ઓકટોબરના પત્રમા શાસ્ત્રીજી લખે છે, "મહા ગુજરાતના સામાજિક જીવનને ઉન્નત બનાવવા માટે પોતાની જીંદગી અર્પણ કરનારા એ બ્હેનોની (લેડી વિદ્યાબ્હેન અને શ્રીમતી શારદાબ્હેનની) ચાલુ કાર્યમાં જે ધમશ જોઇ, તેથી લાગે છે કે હરિજનોને થતો અન્યાય ચાલુ રાખતાં ગુજરાત તો હવે અચકાશે જ."

આ અસ્પૃશ્યતા નિવારણનું કાર્ય એમને કંઇ નવુ નથી આજે વર્ષો થયાં તેઓ અન્ત્યજ શાળા ચલાવતાં આવે છે, વળી એમના હસ્તકની સસ્થાઓમાં અત્યજોને નોકર તરીકે રાખેલા છે, પણ લેડી વિદ્યાબ્હેનને બપોરના નવરાશના સમયે 'અત્યજોના બાળકોને પોતાની આસપાસ બેસાડી જાતે ભણાવતા જુએ તો એ હરકોઇને તાજુબ કરશે

શિક્ષણ પ્રતિ એમને નૈસર્ગિક અનુરાગ છે, અને બાળકોને શિક્ષણ આપવામાં એમનો એક આગવું બાલમાનસ સમજવાનો અને તેમાં ઉંડા ઉતરવાનો રહેલો છે. તે કારણે તેઓ લાલશંકર મહિલા પાઠશાળામાં સમાજ શાસ્ત્ર અને માનસશાસ્ત્રના વિષયો નિયમિત રીતે અત્યાર સુધી શિખવતાં હતાં

કોઇને કદાચ એમ લાગે કે આટલી બધી પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાયલા રહેવાથી કુટુંબ પ્રતિ તેઓ પુરતુ લક્ષ આપી શકતાં નહિ હોય, પણ એમના સ્નેહીઓ અને મિત્રો કહી શકશે કે એમના જેટલુ કુટુંબવાત્સલ્ય બહુ થોડા કુટુંબોમાં જણાશે.

અમદાવાદમાં સમાજ સેવા મડળ પરિષદ પ્રથમ વાર ભરાનારી હતી, એની સઘળી

તૈયારી એમણે ઉપાડી લીધી હતી. સ્વાગત સમિતિના તેઓ અધ્યક્ષ હતાં. તે બેઠક મળે તે આગમચ શ્રીમતી મરોજિની બ્હેનના પુત્રીના ગંભીર મંદવાડના સમાચાર જાણતાં તેઓ બીજી બધી વસ્તુઓનો વિચાર કોરાણે રાખી, તુરત મુંબાઇ દોડી ગયાં હતાં. તેઓ સારી રીતે જાણતા હતાં કે પરિષદમાં એમની ગેરહાજરી નભી જશે, પણ એમનું માતૃહૃદય એમને મુંબાઇ ખેંચી ગયું એક વડિલ તરીકે એમનું તે પ્રથમ કર્તવ્ય હતુ.

આવા કુટુંબ વાત્સલ્ય, કુટુંબ પ્રેમ અને માંદગીમાં મમતાભરી સુશ્રુષાના અનેક ઉદાહરણો આપી શકાય; પણ તે અહિ અસ્થાને છે

છતાં એમના દામ્પત્ય જીવન અને ગૃહજીવનના સંબધમાં એમના લગ્ન દિવસનો પચીસમો સૌભાગ્ય ઉત્સવ ઉજવાયો હતો તે પ્રસંગે એ કુટુંબના ગાઢ પરિચયમાં આવેલા એક સ્નેહી પ્રિન્સિપાલ આનન્દશંકર 'વસન્ત' માં જે નોંધ લખી હતી, તે અહિં ઉતારવી યોગ્ય થઇ પડશે —

" બંને દમ્પતી સર્વ વાતે સુખી છેઃ એક હૃદય સાથે, બંનેએ ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી પ્રાપ્ત કરી છે, અને એ કેળવણીને શોભા આપે એવો ઉત્તમ ગૃહસ્થાશ્રમ તેઓ ચલાવે છે રા રમણભાઇએ સાક્ષરતા ઉપરાંત લોકસેવાના જીવનથી રાજદરબારમાં માન અને પ્રતિષ્ઠા મેળવ્યા છે. સૌ. વિદ્યા, ગંભીર વિદ્વાનો આનન્દ લેવા ઉપરાંત, છોકરાં ઉછેરવાં અને એમને સારી કેળવણી આપવી એ ગૃહિણીનો પ્રથમ અને પરમધર્મ બહુ સારી રીતે બજાવે છે, અને ગુજરાતમાં સ્ત્રી કેળવણીની ઉત્તમ ભાવના પોતાના દ્રષ્ટાન્તથી લોક આગળ સતત ઉપસ્થિત કરે છે. "*

તે આગમચ સન ૧૯૧૪ માં " રાઈનો પર્વત " નામનું એક અમોલું ગુજરાતી નાટક રમણભાઇએ પ્રસિદ્ધ કર્યું હતુ તે એ ધન્ય દંપત્ય જીવનના સુખદસ્મરણમાં લેડી વિદ્યાબ્હેનને અર્પણ કરીને તેમના મનોભાવ નીચેની પંક્તિઓમાં વ્યક્ત કર્યા હતા·

(હરિગીત)

"જે પુષ્પના દલ ખોલિને રજ સ્થૂલને રસમય કરે,
અધિકારિ તે મધુમક્ષિકા એ મધુતણી પ્હેલી ઠરે;
તુજ સ્પર્શથી મુજ અશુને કંઇ સ્વપ્નસમ જે વાધિયું,
જીવનસખી ! તે તુજ વિના રે ! અન્ય કોને અર્પિયું ?"

તાત્પર્ય કે એમનુ પ્રથમ અને અગત્યનું કર્તવ્ય ગૃહ અને કુટુંબ પ્રત્યેનું એમાં એઓ પરિપૂરા મચરતી અને દસ્તેદમંદ નિવડયા છે, એમ આપણે ઉપરના ઉતારાઓ પરથી જોઈ શકીએ છીએ; અને તેમાં રાચ્યા રહેતા છતાં તેઓ સંખ્યાબંધ અને અનેક પ્રકારનાં સાર્વજનિક કાર્યો, જે એમના હસ્તક છે, તેને બરોબર અને સફળતાથી કેવી રીતે પહોંચી વળે છે, તેનું રહસ્ય આપણે શોધવું જોઇએ; અને તેની કુંચી એમની કાર્ય પદ્ધતિમાં જોવામાં આવે છે.

રમણભાઇની પેઠે લેડી વિદ્યાબ્હેન જાહેર વ્યવસાયોમાં પુષ્કળ રોકાયલાં રહે છે અને તેમને કરવાનુ કામ પણ બહોળું હોય છે; પણ એમનો એક મોટો ગુણ એ છે કે તેઓ કામને કદી ચઢી જવા દેતાં નથી. જે કોઇ સંસ્થા કે જાહેર પ્રવૃત્તિનું કાર્ય આવે કે તેનો નિકાલ તેઓ તુરત કરી નાખે છે, એટલે કે કામનો ઉકેલ (despatch) બહુ ઝડપથી હોય છે. તેમાં એમનો બહોળો અનુભવ, જ્ઞાન, વાચન અને વ્યવહારુ બુદ્ધિ બહુ મદદગાર થઇ પડે છે.

તેમની પાસે સહી થવા માટે કે વાંચવા માટે કાગળો ગયા હોય, પ્રુફ વાંચવાના પડયા હોય, કોઈ પત્રનો ખરડો તપાસવાનો હોય પણ તે સઘળું વગર વિલંબે ચોવીસ કલાકમાં પાછું મળી જવાનુ જ.

---

* વસન્ત, વર્ષ ૧૩, અંક ૩ જો, પૃ ૧૩૮

જેટલો કામનો ઉકેલ ઝડપી છે તેટલું સઘળું કામ નિયમિત રીતે કરવામાં આવે છે; તેમાં પ્રમાદ માલુમ પડતો નથી. અનેક સ્થળોએ અને જુદે જુદે સમયે મિટિંગોમાં હાજરી આપવાની હોય, કોઇ ને કોઈ મળવા આવ્યું હોય; એ સઘળો કાર્યક્રમ ઘણો સમય લે; તો પણ નિયમિતપણે તે સઘળું આરોપી લેવાથી કામનો બોજો વધી જતો નથી તેમ તેઓ છૂટા રહી શકે છે

અગાડી જણાવ્યું તેમ જે કામ કર વાનાં હોય છે તે તદ્દન સામાન્ય કોટીનાં નથી હોતાં. કોઇક વખત કોઇ સભાનું પ્રમુખપદ લેવાનું હોય, તો કોઇક વાર એકાદ પુસ્તકનું પુરોવચન લખી આપવાનું સ્વીકાર્યું હોય, કોઇ સભામાં એકાદ અગત્યનો ઠરાવ રજુ કરવાનો હોય તો કોઇ સમયે એકાદ પરિષદના પ્રમુખની જવાબદારી ઉપાડી લેવાની હોય, વખતે પ્રચારકામ કરવાનું હોય, તો પ્રસંગ આવે નાણાં ઉઘરાવવાનું હોય; આમ કોઇને કોઇ કાર્ય હાથ પર હોય ને હોય

પણ તેઓ એટલા જ્ઞાનસપન્ન, કાર્ય કુશળ અને ઝીણી નજર અને બહોળા અનુભવવાળાં છે કે એ સઘળું-કાર્ય શાન્તિથી આરોપી શકે છે. એમના વિચાર એટલા પાકટ અને ઠરેલા થયા છે, એમના જ્ઞાનનો પાયો જેમ બહોળો તેમ મજબુત અને ઉંડો નંખાયલો છે કે જે વિષયનું નિરૂપણ કે વિવેચન કરવાનું તેમને પ્રાપ્ત થાય છે, તેને તેઓ પુરતો ન્યાય આપી શકે છે એટલું જ નહિ પણ તેમના તે લેખોમાં નવીન અને વિશિષ્ટ તત્ત્વો રહેલાં હોય છે.

ઉદાહરણ તરીકે પાટણમાં મળેલી પાંચમી પુસ્તકાલય પરિષદના પ્રમુખ તરીકે આપેલું એમનું ભાષણ જુઓ. અથવા સમાજ સેવા મંડળના સ્વાગત કમિટીના અધ્યક્ષ તરીકે લખેલું વ્યાખ્યાન વાંચો અથવા તો સોસાયટી તરફથી આપેલું "વાર્ષિક વ્યાખ્યાન "ગુજરાતી ભાષાનો અભ્યાસ" એ વિચારો આ સઘળા લેખો એમણે ટુંક મુદ્દતમાં, પૂર્વ તૈયારી વિના, એક બેઠક લખી કાઢેલાં જેમ તે વિષય પર તેઓ પોતાના વિચાર સ્પષ્ટતાથી પણ અસરકારક રીતે રજુ કરી શકે છે, એમનો વિચાર પ્રવાહ અસ્ખલિત કુદરતી ઝરાની પેઠે વહ્યે જાય છે, એટલું સ્વામિત્વતે એમણે એમની કલમ પર મેળવેલું છે. બિનજરૂરી અથવા ટાયલારૂપ એમના લેખોમાંથી થોડું નિકળશે. જે કાંઇ મળી આવશે તે અનુભવજન્ય, સ્વાભાવિક અને વિચાર-પ્રચુર જણાશે.

આમ જે તે વિષયમાં એમની હમેશાં તૈયારી Preparedness હોય છે

આ સૌ કરતાં મહત્વનો ગુણ એમનામાં સમભાવપણાનો અને સૌજન્યનો છે એમની પાસે સલાહ અને સૂચના માટે જનારને, એમનો સહકાર અને સહાયતા શોધનારને, એઓ સદા સાથ આપવાને ઉત્સુકતે તત્પર માલુમ પડશે અનાથ અને દુઃખીને બનતી સહાયતા આપીને, જરૂરી સગડ કરી આપીને તેઓ આશ્વાસન આપે છે અને બને તેટલો તેનો હૃદયભાર હળવો કરવા પ્રયત્ન કરે છે. આ સહાયતા જેવી તેવી નથી. એ દયાગુણ અને સાલસાઇને લઇને રમણભાઇની પેઠે વિદ્યાબ્હેનની પાસે હરહમેશ કોઇને કોઇ દિલાસા માટે કે મદદ માટે બેઠેલું જોવામાં આવે છે, અને જ્યારે તે પાછો ફરે છે ત્યારે તેમને તે આશીષ આપતો જાય છે.

વસ્તુત રમણભાઇમાં જે ગુણો હતા, તે લેડી વિદ્યાબ્હેનમાં પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે; અને જે સાર્વજનિક કાર્યો તેઓ ચલાવતા હતા તે સઘળો ભાર લેડી વિદ્યાબ્હેને સારી રીતે ઉપાડી લઇને, કોઇ સ્થળે ઉણપ આવવા

દીધી નથી; અહે કેટલેક સ્થળે વધુ સમયના કારણે વધુ જાગ્રતિ આણેલી છે

જીવન ચરિત્ર કે આત્મવૃત્તાંત લખવાનો શિરસ્તો આપણે ત્યાં નથી એ ખેદની વાત છે; નહિ તો રમણભાઇ અને વિદ્યાબ્હેન ઉભયના ચરિત્રમાંથી આપણને અમૂક ઘણુ જાણવાનુ અને નવુ પ્રાપ્ત કરવાનુ મળી આવે એમ મારૂ માનવું છે

" અમારાં જીવનની યાદગીરીઓ " એ પુસ્તક રચીને મીસીસ રમાબાઇ રાનડેએ મરાઠી સાહિત્યમાં એક ઉજ્જવળ ચરિત્ર ગ્રંથનો ઉમેરો કર્યો છે. એ ધોરણે લેડી વિદ્યાબ્હેન એમના ગૃહસંસારનો ચિતાર રજુ કરે તો એ લખાણ જરૂર જેમ રસિક તેમ આકર્ષક થઇ પડે.

સર રમણભાઇની ત્રીજી સંવત્સરી પ્રસંગે વ્યાખ્યાન આપતાં દી. બા. કૃષ્ણલાલ ઝવેરીએ જણાવ્યુ હતુ કે લેડી વિદ્યાબ્હેનને એમના કોલેજના અભ્યાસમાં ઉચિતનુ શિક્ષણ આપવા સારૂ સર રમણભાઇ, અગાઉથી કેવી તૈયારી કરી રાખતા હતા અને સૌ શારદા બ્હેને એમના " આત્મ વૃત્તાંત " માં એક પ્રસંગે કહ્યુ છે કે સર રમણભાઇ એમને બંનેને સંસ્કૃતનું શિક્ષણ આપતા હતા

આ બધી હકીકતનુ મૂલ્ય છે અને તેનો સંપૂર્ણ અને પ્રમાણભૂત વૃત્તાંત અનેકને અનુકરણીય અને પ્રોત્સાહક નિવડે, એમ ધારવું ખોટુ નથી.

લોર્ડ પાસફિલ્ડ (પૂર્વના મીસ્તર સિડની વેબ) ઇંગ્લાંડના કામદાર પક્ષના એક આગેવાન અને મુખ્ય કાર્યકર્તા છે એમના પત્ની મીસીસ સિડની વેબે (તેઓ પોતાને લેડી લખવાની ના પાડે છે) My apprenticeship-મારી તૈયારી-એ નામનું એક આત્મચરિત્રનુ પુસ્તક રચ્યુ છે, તેમાં પોતે કયાં કર્યાં અને કેવા સંજોગમાં મી વેબ સાથે રહીને કાર્ય કર્યું, જુદા જુદા વિષયોનો અભ્યાસ કર્યો, અને વિધવિધ પ્રકારનો અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યો; તેનું વિસ્તૃત વિવેચન કર્યું છે.

આપણે અહિં લેડી વિદ્યાબ્હેને રમણભાઇની સાથે ઘણા ક્ષેત્રોમાં સાથે કામ કર્યું છે, એટલું જ નહિ પણ એમનાં અવસાન બાદ સ્વર્ગસ્થના સઘળાં કાર્યો દક્ષતાપૂર્વક સંભાળી લીધાં છે એમનો આ બધો અનુભવ અને જ્ઞાન એક પુસ્તક રૂપે સંકલિત થાય તો તેનુ વાચન ઘણુ ઉપયોગી અને મનનીય નિવડે

ઇંગ્લાંડમાં આ જાતનુ ચરિત્ર સાહિત્ય હમણાં હમણાં પુષ્કળ બહાર પડે છે લેડી ઓકસફર્ડ એન્ડ એકસવીથનાં સ્મરણો તેનો તાજો દાખલો છે માર્ગરેટ ટેનેટ (પાછળથી લેડી ઓકસફર્ડ) કેવા સંજોગમાં એકસવીથ સાથે પ્રેમમાં પડી અને પછીથી લગ્નથી જોડાયાં, એ કિસ્સો પણ જાણવાજેવો છે.

આપણે અહિં વ્યક્તિગત વા સામુદાયિક વા સાંસારિક વા સાંસ્કૃતિક માહિતી અથવા લખાણ ક્વચિત પ્રાપ્ત થાય છે. ચરિત્ર ગ્રંથો લખાય તો જ એ ખામી દૂર થાય; અને ચરિત્ર પુસ્તકોની આવશ્યકતા વિષે કુ નથી માનતો કે મતભેદ હોય.

આ સંજોગમાં લેડી વિદ્યાબ્હેન એમનો અનુભવ-એમના સ્મરણો કાગળ પર મૂકે તો ભાવિ પ્રજાને તે એક કિંમતી વારસારૂપ થાય, એ નિઃસંદેહ છે

ખાસ કરીને એટલા માટે કે અર્વાચીન સ્ત્રી યુગના તેઓ આદ્ય સ્થાપક છે અને સ્ત્રી નેતા તરીકે એમનું નામ અમરસ્થાને છે. અને જતે દિવસે નવીન સ્ત્રી વર્ગ આ સ્ત્રી યુગને લેડી વિદ્યાબ્હેન યુગ એવુ નામ આપે તો હું નવાઇ પામું નહિ.

અખિલ ભારત મહિલા પરિષદ, લખનૌ

પરિષદમાં ભાગ લેનાર પ્રતિનિધિઓ, પ્રેક્ષકો અને કારોબારી સમિતિના સભ્યો

દીધી નથી, બલ્કે કેટલેક સ્થળે વધુ સમયના કારણે વધુ જાગ્રતિ આણેલી છે

જીવન ચરિત્ર કે આત્મવૃત્તાંત લખવાનો શિરસ્તો આપણે ત્યાં નથી એ, ખેદની વાત છે; નહિ તો રમણભાઇ અને વિદ્યાબ્હેન દંપતીના ચરિત્રમાંથી આપણને અમૂક ઘણુ જાણવાનું અને નવુ પ્રાપ્ત કરવાનુ મળી આવે એમ મારૂ માનવું છે

" અમારાં જીવનની યાદગીરીઓ " એ પુસ્તક રચીને મીસીસ રમાબાઇ રાનડેએ મરાઠી સાહિત્યમાં એક ઉજ્જવળ ચરિત્ર ગ્રંથનો ઉમેરો કર્યો છે. એ ધોરણે લેડી વિદ્યાબ્હેન એમના ગૃહસંસારનો ચિત્તાર રજુ કરે તો એ લખાણ જરૂર જેમ રસિક તેમ આકર્ષક થઇ પડે.

સર રમણભાઇની ત્રીજી સંવત્સરી પ્રસંગે વ્યાખ્યાન આપતાં દી. બા. કૃષ્ણલાલ ઝવેરીએ જણાવ્યું હતુ કે લેડી વિદ્યાબ્હેનને એમના કોલેજના અભ્યાસમાં ગણિતનું શિક્ષણ આપવા સારૂ સર રમણભાઇ, અગાઉથી કેવી તૈયારી કરી રાખતા હતા અને સૌ શારદા બ્હેને એમના " આત્મ વૃત્તાંત " માં એક પ્રસંગે કહ્યુ છે કે સર રમણભાઇ એમને બંનેને સંસ્કૃતનું શિક્ષણ આપતા હતા.

આ બધી હકીકતનુ મૂલ્ય છે અને તેનો સંપૂર્ણ અને પ્રમાણભૂત વૃત્તાંત અનેકને અનુકરણીય અને પ્રોત્સાહક નિવડે, એમ ધારવું ખોટુ નથી.

લોર્ડ પાસફિલ્ડ (પૂર્વના મીસ્તર સિડની વેબ) ઈંગ્લાંડના કામદાર પક્ષના એક આગેવાન અને મુખ્ય કાર્યકર્તા છે એમના પત્ની મીસીસ સિડની વેબે (તેઓ પોતાને લેડી લખવાની ના પાડે છે) My apprenticeship–મારી તૈયારી–એ નામનું એક આત્મચરિત્રનું પુસ્તક રચ્યું છે, તેમાં પોતે ક્યાં ક્યાં અને કેવા સંજોગમાં મી વેબ સાથે રહીને કાર્ય કર્યુ, જુદા જુદા વિષયોનો અભ્યાસ કર્યો, અને વિધવિધ પ્રકારનો અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યો, તેનું વિસ્તૃત વિવેચન કર્યુ છે

આપણે અહિં લેડી વિદ્યાબ્હેને રમણભાઇની સાથે ઘણા ક્ષેત્રોમાં સાથે કામ કર્યું છે, એટલું જ નહિ પણ એમનાં અવસાન બાદ સ્વર્ગસ્થનાં સઘળાં કાર્યો દક્ષતાપૂર્વક સંભાળી લીધાં છે એમનો આ બધો અનુભવ અને જ્ઞાન એક પુસ્તક રૂપે સંકલિત થાય તો તેનુ વાચન ઘણું ઉપયોગી અને મનનીય નિવડે

ઇંગ્લાંડમાં આ જાતનું ચરિત્ર સાહિત્ય હમણાં હમણાં પુષ્કળ બહાર પડે છે લેડી ઓકસફર્ડ એન્ડ એકસવીથનાં સ્મરણો તેનો તાજો દાખલો છે માર્ગેરેટ ટેનેટ (પાછળથી લેડી ઓકસફર્ડ) કેવા સંજોગમાં એકસવીથ સાથે પ્રેમમાં પડી અને પછીથી લગ્નથી જોડાયાં, એ કિસ્સો પણ જાણવાજેવો છે.

આપણે અહિ વ્યક્તિગત વા સામુદાયિક વા સાંસારિક વા સાંસ્કૃતિક માહિતી અથવા લખાણ કવચિત પ્રાપ્ત થાય છે. ચરિત્ર ગ્રંથો લખાય તો જ એ ખામી દૂર થાય; અને ચરિત્ર પુસ્તકોની આવશ્યકતા વિષે હુ નથી માનતો કે મતભેદ હોય.

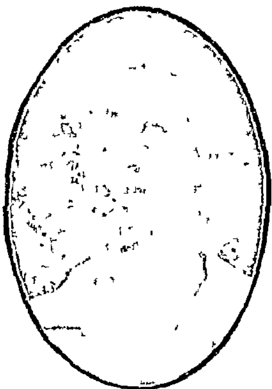
આ સંજોગમાં લેડી વિદ્યાબ્હેન એમનો અનુભવ–એમના સ્મરણો કાગળ પર મૂકે તો ભાવિ પ્રજાને–તે એક કિંમતી વારસારૂપ થાય, એ નિ:સંદેહ છે.

ખાસ કરીને એટલા માટે કે અર્વાચીન સ્ત્રી યુગના તેઓ આદ્ય સ્થાપક છે અને સ્ત્રી નેતા તરીકે એમનુ નામ અગ્રસ્થાને છે અને જતે દિવસે નવીન સ્ત્રી વર્ગ આ સ્ત્રી યુગને લેડી વિદ્યાબ્હેન યુગ એવું નામ આપે તો હું નવાઇ પામું નહિ.

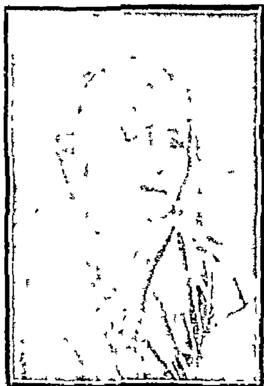
અખિલ ભારત મહિલા પરિષદ, લકનૌ.

પરિષદમાં ભાગ લેનાર પ્રતિનિધિઓ, પ્રેક્ષકો અને કારોબારી સમિતિના સભ્યો.

શ્રી. માર્ગરેટ કઝીન્સ
અખિલ ભારત મહિલા પરિષદના
જનેતા

શ્રી. કપિલા ખાંડવાળા, એમ. એ.
મીશીગન (અમેરિકા) યુનીવર્સીટીની
એમ. એ. ની પદવી મેળવનાર બ્હેન.

આવાં આવા અગણિત સ્મરણોમાંથી માત્ર થોડાંજ અત્રે આપ્યાં છે

થોડા વખત પર "મોડર્નરીવ્યૂ"વાળા બાબુ રામાનંદ ચેટરજી એમને ત્યાં ઉતર્યા હતા અને ટૂંક વખત રોકાયા હતા તેમણે એમને માટે અભિપ્રાય આપ્યો કે She is one of the best and noblest woman I have come across એ અભિપ્રાય શબ્દશ સાચો છે એમ એમની જોડે રહેજ પણ સંસર્ગમાં આવેલી દરેક વ્યક્તિને લાગશે

એવાં સેવાભાવી અને આદર્શ વિદ્યાવ્યાસંગી લાંબુ આયુષ્ય ભોગવો ને સમાજની વધારે સેવા કરતાં રહો !

મેઘાને હડધુત : સોલોમનને " આવો શાબ "

'તમારૂં નામ શું ?'

'સોલોમન'

'આવો, બેસો શાબ. ક્યાં જવું છે ?'

સોલોમન શાબ કઇ નાતના, કઇ જાતના એ કોને પૂછવું છે ?

સોલોમન શાબ છે એટલામાં આવી ગયું

× × ×

'તમારૂં નામ શું ?'

'મેઘો'

'કેવો છે ?'

'મેઘવાળ'

'આઘો ખસ, આઘો'

'બાપરે ! ભાળી માર્યો આ ઢેડાએ તો વટલાવી માર્યો'

× × ×

સોલોમન મેઘા મેઘવાળનો ભાઈનો દિકરો છે હિંદુ મટી ખ્રીસ્તી બની ગયો છે

મેઘાને હડધુત.

સોલોમનને " આવો શાબ "

બ્રાહ્મણ થઇને દારૂ પીએ તોયે તેને અડકાય
વૈષ્ણવ હોય ને માંસ ખાય તોયે તેને અડકાય,
જૂઠું બોલી વેપારમાં લુંટે તોયે તેને અડકાય,
ન્યાયાધીશ થઇને લાંચ ખાય તોયે તેને અડકાય,
પતિ પત્નીમાં કીધ કરે તોયે તેને અડકાય,
ધર્મને નામે ઢોંગ ચલાવે તોયે તેને અડકાય,
સાધુ છતાં ભ્રષ્ટ હોય તોયે તેને અડકાય,
માછલાં ખાઇ પેટ ભરે તોયે તેને અડકાય,
ગરીબનાં ગળાં કાપી પૈસા ખાય તોયે તેને અડકાય,
પરધર્મીને, પાખંડીને અડકાય,
અંત્યજને અડે તેને પણ અડકાય.
આ બધાને અડકાય ને ન નહાય,
માત્ર એક અંત્યજને ના અડકાય !

કોઇ જાણો છો !

ગામ આખું સાફ કરનારાઓ શું ખાય છે તે કોઇ જાણો છો ?

તેને રહેવાને કેટલી થોડી જગા છે તે કોઇ જાણો છો ?

તેને ભણવા ગણવાને નિશાળ નથી તે કોઇ જાણો છો ?

તેને પીવાને ચોખ્ખાં પાણી નથી તે કોઇ જાણો છો ?

તેની પાસે આવતી કાલનું ખાવાનું નથી તે કોઇ જાણો છો ?

તેઓ આપણાથી ડરે છે ને દૂર ભાગે છે તે કોઇ જાણો છો ?

તેને જહેરસમાજનું એક પણ સુખનું સાધન નથી તે કોઇ જાણો છો ?

તેને બધા ગાળો દે છે ને નિંદે છે તે કોઇ જાણો છો ?

તેને પીઠાવાળા દારૂ પાય છે વેપારીઓ બમણે ભાવે માલ વેચે છે,

વ્યાજ ખાનારા વ્યાજમાંથી છૂટવા દેતા નથી તે કોઇ જાણો છો ?

તેને આપણે પશુથી પણ નીચે રાખીએ છીએ તે કોઈ જાણો છો ?

શારદાપૂજન

(ગરબો)

સોહે દિવ્ય મન્દિર આ શારદાનું,
સખિ વધામણે સિધાવીએ—
કુંકુમ પુષ્પે વધાવીએ હો શારદા ! સોહે—

હેઠાને હેત માત શારદા પ્રણમીએ,
પ્રેમથી પ્રણમીએ, ને આશીષો પામીએ
વિદ્યામન્દિરે ચિર દુઃખ વામીએ સખિ !
કુંકુમ પુષ્પે વધાવીએ હો શારદા ! સોહે—

(સાખી)

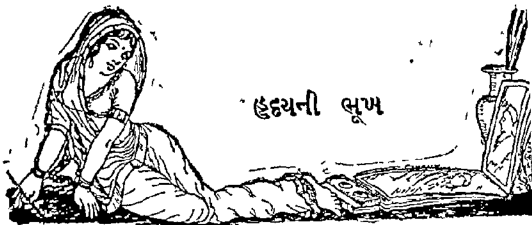
ફૂલવાડીથી ફોરતા, મધુમધુરા રસફૂલ,
મ્હોરે વિદ્યાવાડીએ, ફૂલડાં શા જનકુળ,
સૌમ્યમૂર્તિ એ શારદાની, હ્રદયદીપે દીપાવીએ,
કુંકુમ પુષ્પે વધાવીએ હો શારદા ! સોહે—

મન્દિર પુણ્યશીલ આ પ્રિય શારદાનું;
એથીય પુણ્યવતી 'મૂરત' માની માનુ !
ભક્તિભીના ભાવે ઇષ્ટ મૂર્તિ આરાધીએ સખિ !
કુંકુમ પુષ્પે વધાવીએ હો શારદા ! સોહે—

(સાખી)

જ્ઞાનદીપકની જ્યોત જે, એ જ કુમારી શારદા,
એના વરદાને, જનો બને માનવતા સદા,
સખિ ! આતમની કુંજમાં એ મૂર્તિ પધરાવીએ,
કુંકુમ પુષ્પે વધાવીએ હો શારદા ! સોહે—

'પીયૂષ'

હૃદયની ભૂખ

(પ્રેમ અને દર્દની એક કથા)

લેખક. શ્રી 'અતૃપ્ત'

ગામની વચ્ચે સરોવરની પાળ પર એક પત્થર ઉપર અઢાર ઓગણીસ વર્ષનો એક જુવાન હમેશાં આવીને બેસે છે. કોઇના આવવાની રાહ જોતો હોય એમ એ મીટ માંડે છે. થોડીકવાર પછી એની સ્થિર આંખો પલકારા મારે છે, અને મુખ ઉપર સ્મિત દૃષ્ટિગોચર થાય છે. બસ પછી થોડીક ક્ષણ પછી તો એ માત્ર જમીન તરફજ જુએ છે, આંખો પાછી સ્થિર થાય છે, મોં પર સ્મિત દેખાતુ નથી જાણે એના પ્રભુ અંતર્ધ્યાન થયા! નિસાસો નાખી એ ઉઠે છે ને નીચી નજરે ચાલવા માંડે છે જે દૃશ્યથી તેના મુખ ઉપર સ્મિત ફરક્યું હતું તે દૃશ્ય તેની દૃષ્ટી સમક્ષ લાવવા તે કલ્પના કરે છે, પણ એ કેમે કર્યું તેને પ્રત્યક્ષ થતું નથી અને તેથી તે હમેશાં ઉદાસ દેખાય છે.

આ ગામમાં તેનું કોઇ સગું ન હતું. એક ઠેકાણે તે ચાર પાંચ કલાક માટે નોકરી કરતો હતો અને, એક નાનકડી ઓરડીમાં પડી રહેતો. ઓફીસનો ઉમરો ચઢતાં સુધી એની આંખો એવીને એવી જ સ્થિર અને ચહેરો એવોને એવોજ ગંભીર રહે છે. ઓફીસનાં કામ કરતી વખતે તે તેના મિત્રો સાથે આનંદથી વાતો કરે છે અને તેને કરવાનું કામ પણ ધ્યાનથી કરે છે. પણ ઓફીસની બહાર નીકળે છે કે તરતજ પેલું દૃશ્ય તેની દૃષ્ટી સમક્ષ લાવવા તે મથે છે અને નિરાશામાં તેનો ચહેરો ગંભીર અને આંખો સ્થિર બને છે. રસ્તામાં તે ભાગ્યેજ કોઇની સાથે વાતો કરતો દેખાય છે રોજ જેમ તે સરોવરની પાળ ઉપર પેલા પત્થર ઉપર આવીને બેસે છે તેમ ઓફીસમાંથી નીકળી તે આજ રસ્તે થઇ તેના ઘર તરફ જાય છે. કોઇ દિવસ પેલુ પરિમિત સ્મિત તેના મુખ ઉપર ફરકે છે તો કોઇ દિવસ એનું એજ ગંભીર મુખ અને એવીજ સ્થિર આંખો રાખી તે ત્યાંથી પસાર થતો દેખાય છે.

'હંમેશાં ગંભીર દેખાતા આ જુવાન ઉપર પેલું સ્મિત શાથી ફરકે છે એ એક કોયડો હતો. એના મિત્રો એને પૂછતા હતા પણ એ કોઇને કંઇ જવાબ આપતો નહિ. જવાબમાં માત્ર હરિ હરિ એમ એ બબડતો પણ આ બે શબ્દો જે વેદના સાથે એ બોલતો હતો તે તેમને અસર કર્યા વિના રહેતા નહિ, અને તેમનાથી બને તો એમ હોય તો તેની શાંતિ અર્થે બધું જ કરવા તૈયાર હતા.

એક દિવસ એક ઝાડ નીચે નીચી નજરે

રાખી તે ઉભો હતો આવી રીતે જ્યારે વિચારમગ્ન દશામાં તે ઉભો રહેતો ત્યારે તેને સમયનું ભાન રહેતું નહિ. અજાણ્યા માણસો કુતુહલથી તેના તરફ જોતા જોતા ઉભા રહેતા અને ચાલ્યા જતા. દિનેશ તેનો એક મિત્ર હતો તેની પાછળ આવીને તે ઉભો અને તેનો ખભા ઉપર હાથ મૂક્યો; તેણે પાછું વાળીને જોયું તો દિનેશને ઉભો ઉભો હસતાં જોયો.

"કિશોર ! તું આવો દિગ્મૂઢ જેવો કેમ ફર્યા કરે છે ? તારી આંખો આવી ગમગીન કેમ દેખાય છે ? આખો દિવસ શા વિચાર કર્યા કરે છે ? શુદ્ધ તો નથી થવું ને ? કોઇને કહે તો ખરો કે તારે શું દુ:ખ છે ?"

"મારા દુ:ખનું ઔષધ તમારી પાસેથી મળે એમ નથી હું તમને શું કહું ! મારા કાળજામાં તો અગાર સળગે છે એના તાપથી હું બળુ છું એ જ્વાલાતન સહન નથી થતુ પણ કોણ જાણે કેમ એ ગમે છે પણ ખરૂ. પણ તમારે સાંભળવુંજ હોય તો સાંભળો જેમ આંખો મિંચીને હું તારો વિચાર કરૂં છું ને તારી છબી મારી નજર સામે તરવરે છે તેમ તેની છબી મારી સામે નાચતી દેખાય તો બસ ! મને સંતોષ છે મને બીજુ કશું જોઇતું નથી."

"હે શું કહ્યું ! કોની છબી ?"

"એ કોણ છે ! તેની મને ખબર નથી સરસ્વતી મંદિરમાં જતી આવતી પેલા સરોવરની પાળ ઉપરથી રોજ હું એને જોઉં છું. અથવા ફરતાં ફરતાં ક્યારેક રસ્તામા પણ દેખા દે છે. એવું સુંદર ઉન્માદકરૂપ, જ્યાં સુધી એ રૂપ જોઉં છું ત્યાં સુધીજ નશો ટકે છે, એના રૂપથી 'મગજ ખરાબ જાય છે, અને જ્યાં દ્રષ્ટિની બહાર જાય છે કે ખલાસ ! નશો ઉતરી જાય છે,' મગજ ખાલી થાય છે. આનંદને બદલે ગ્લાની થાય છે અને દ્રષ્ટિ એના ચિંતનમાં સ્થિર બને છે. પણ પછી એ છબી નજરમાં આવતીજ નથી જો થોડીક પળો એને જોઉં છું, એ થોડીક પળોમાં હું સ્વર્ગીય સુખ અનુભવું છું ઓહ !" (ફરી તે નિસાસો નાખે છે ને તેની દ્રષ્ટિ પાછી સ્થિર થાય છે)

"તે તારે એ છોકરી સાથે પરણવું છે ?"

"ના ! ભાઇ ! ના ! જે થોડીક ક્ષણ, એ રૂપ જોઇને મને સમાધિ ચડે છે, એ રૂપ ઉપર હું દિવાનો છું એ રૂપ જ્યારે ઇચ્છા કરૂં ત્યારે મારી દ્રષ્ટિ સમક્ષ રહે, એજ મારી કામના છે ઓહ ! નથી રહેવાતું ! નથી સહન થતું ! શું સુંદર ? કેવું સુંદર ! તે મારાથી કહી શકાતું નથી 'પણ અદ્‌ભૂત છે, અવર્ણનીય છે, પ્રત્યક્ષ રૂપદેવતા !"

"હું એને જોઇ શકું ?"

"કદાચ તું પણ મારી માફક દિવાનો બને તો ?"

"ના ! ના ! એવું નહિ બને !"

"તો કાલે સાડાદસ વાગે આવજે. તળાવની પાળ ઉપર કન્યા સરસ્વતી મંદિર તરફ જવાના રસ્તા પાસે હું મળીશ"

[બીજે દિવસે સવારે લગભગ ૧૦॥ વાગે કિશોર સરોવરની પાળ ઉપર પેલા પથરા પર બેઠો છે ઘડીક પછી દિનેશ આવીને તેની સાથે બેસે છે સામે કન્યા સરસ્વતી મંદિરમાંથી કુમારિકાઓ એક પછી એક નીકળે છે કિશોર ફાટી આંખે એ તરફ જુએ છે અચાનક તેના મુખ ઉપર સ્મિતની રેખાઓ પ્રગટે છે, અને બેઠેલો ઉભો થાય છે.]

"(ધીમેથી) દિનેશ ! ચાલ આપણે ચાલવા માંડીએ, જો પેલી ત્રણ કુમારીકાઓ આ તરફ ચાલી આવે છે, એમાં વચ્ચે છે તે જો"

[બન્ને મિત્રો સાથે ચાલવા માંડે છે

કિશોર નીચું મુખ રાખીને ચાલે છે ને દિનેશ પેલી કુમારીકા સામે જોતો ચાલે છે ને ત્રણે કુમારિકાઓ તેમની પાસે થઈને પસાર થઇ. દિનેશને લાગ્યુ કે પેલી કુમારીકાએ તેની સહીયરો સાથે કંઈ વાત કરી પણ તેને કંઈ સમજાયુ નહિ થોડેક દૂર ગયા પછી]

"કિશોર ! એણે શું કહ્યું ? તે સાંભળ્યું ?"

"હા સાંભળ્યું તને સમજાયુ નહિ ?"

"ના, કહે જોઉં !"

"એણે કહ્યુ 'પેલો છોકરો રોજ આ વખતે અહીં થઈને પસાર થાય છે રોજ આજ રસ્તે અને આજ વખતે કેમ આવતો હશે ?'"

"ને તેની સહીયરે શું જવાબ આપ્યો ?"

"તેણે બેદરકારીથી કહ્યું. 'આપણે શું ?' ગમે તેમ પણ આજે મને આનંદ થાય થાય છે. મને એમ થતુ હતું કે હું એને રોજ જોઉં છું ને એ પણ મને રોજ જુએ છે. મારા વિષે કદાચ વિચારો એને નહિ આવતા હોય ? ભલે એક ક્ષણ માટે મે એના હૈયામાં પ્રવેશ કર્યો હતો, એ વિચારે મને આનંદ થાય છે"

"કિશોર ! તુ નીચું જોઈને કેમ ચાલતો હતો ?"

"હા ! મને એ બહુ ગમે છે દૂરથી જોઇનેજ સંતોષ માનુ છું. પાસે આવે છે ત્યારે તો નીચે જોઇનેજ ચાલું છું. ટીકી ટીકીને તેની સામે જોઉં તો મારા વિષે એ શું ધારે ? અથવા એનું અંતર દુભાય તો ?"

"એ ક્યાં રહે છે ?"

"વાચનાલય તરફ જવાના રસ્તા ઉપર એક ત્રણ માળના મોટા ઘરમાં તે રહે છે."

"તે એ કોની છોકરી છે ? ન્યાતે કેવી છે ? શું ભણે છે ? એનું નામ શું છે ?"

"એ કશાની મને ખબર નથી હું માત્ર આટલું જ જાણું છું કે એ પરમ રૂપવતી છે."

"કિશોર તુ સાવ બાળક જેવી વાત કરે છે. જો તારે એના અંતરમાં પ્રવેશ કરવો હશે તો એની સાથે મૈત્રી કરવી પડશે અને એ કંઇ આપોઆપ ઓછી જ થવાની છે ?"

"શું કરું ? કોને પુછું ? દિનેશ ! તું ધારે છે તેમ, એની સાથે લગ્ન કરવાનો વિચાર તો સ્વપ્નેય મને નથી આવતો. અરે રે ! જો ! જો ! લગ્ન કરીને એ રૂપને કોણ અપવિત્ર કરતુ એ રૂપ જ્યોતિનો રખે કોઈ સ્પર્શ કરતા. એ રૂપ આજે છે એવુ જ અખંડ રહેશે. આ જન્મ કુમારિકાઓને જ આવું રૂપ વરે છે."

"પણ આમ ક્યાં સુધી તું હેરાન થઈશ ? આમને આમ તો તારી વેદનાનો અંત ક્યારે આવશે ?"

"એના નિરંતર ચિંતનમાં જે એકતાનતા અને વેદના હું અનુભવુ છું તેમાં આનંદ નથી ? એ વેદનામાં અને અશાંતિમાં હું સુખ અનુભવુ છું. એ મારી પરમ સાધના છે. એ સાધનાના માહાત્મ્ય માટે અનંતકાલ સુધી રાહ જોવાની હું ધીરજ રાખીશ"

"એ કુમારીકાનું રૂપ અદ્ભુત છે અને તારામાં પણ પુરૂષોમાં વિરલ એવી અદ્ભુતતાજ ભરી છે. આ બે અદ્ભુતતાનો જો સંજોગ થશે તો તે પણ ભવ્ય જ થશે. પણ અત્યારે તો એ આશાની ઇમારત કલ્પનાના મહેલ સમાન લાગે છે કિશોર ! તું દિવાનો થયો છે"

"હા ! હા ! હું દિવાનો છું ! હૃદયને વલોવી નાખે બાળીને ખાક કરી નાખે એવી વેદનાની મોજ માત્ર દિવાનાઓ જ માણી શકે છે. એના વિયોગની વેદનામાં અ[illegible]

એની છાયા મૂર્તિના દર્શનમાં જ હું જીવતો રહી શકું."

(ચાલતાં ચાલતાં બન્ને મિત્રો ઓટીમ સુધી આવી પહોંચે છે અને વાર્તાલાપ અટકે છે.)

ઉષા એક કુમારિકા હતી. યૌવન મંદિરમાં તેણે હજી પ્રવેશ ન્હોતો કર્યો. ઉષાની પેઠે તે પણ રૂપકિરણો ફેંકતી હતી ને જોનારને આંજી દેતી. તેની નિર્દોષતા તેના રૂપમાં પવિત્રતા આણતી હતી તેનું રૂપયુક્ત કૌમાર્ય પૂજ્યયોગ્ય હતું. તેને જોઈને જોનારનાં નેણ નીચાં ઢળી જતાં કિશોર તેના રૂપને પવિત્ર ભાવે પીતો તેનો પૂજારી બન્યો હતો સરસ્વતી મંદિરમાં જતાં આવતાં રોજ તે કિશોરને જોતી આ અજાણ્યા છોકરાએ ઉષાના હૃદયમાં પ્રવેશ કર્યો હતો ઉષાને ખબર ન હતી કે તે કોણ હતો ? શું કરતો હતો ? તે માત્ર એટલું જ જાણતી કે જેમ કોઈ મહાણ ભક્ત પોતાના આરાધ્ય દેવતાને નિયમિત અર્ધ્ય અર્પે તેમ આ અજાણ્યો છોકરો તેના દર્શને આવતો અને નિર્મળ ભાવે તેને જોતો તે રોજ તેને જોવા આરોજ આવતો હતો તેથી તેને ગુસ્સો આવતો નહિ. તેને જોઈને ઉગમતું હાસ્ય કોમળ મધ જેવું તેના હૃદયમાં દયા ઉભરાતી અને એનું હૃદયમંથન માપવા પ્રયત્ન કરતી. તે દિવસે જ્યારે તેણે કહ્યું કે આ છોકરો રોજ આજ વખતે આ રસ્તે કેમ આવતો હશે ! ત્યારે તેણે તેનું મુંઝાતું અંતર સ્હેજ ખોલ્યું હતું

ઉષા કિશોરના રૂપ ઉપર મુગ્ધ ન્હોતી થઈ, અને તેના વિચાર પણ એવા ન હતા કે કોઈ તેના તરફ આસક્તિ પણ તેના હૃદયમાં જે વ્યથા હતી, જે દર્દ હતું. એ દર્દ તેની આંખોમાં, તેની ચાલમાં દેખાઈ આવતું હતું. તેના અંતરમાં સળગી રહેલી વેદનાની આગે તરુણના હૃદયમાં તેના વિષે અનુકંપા જગાવી હતી વખત જતાં કિશોરને વિષે તેને સદ્ભાવ થયો અને પછી તો જેમ જેમ કિશોરની વેદના વધતી ચાલી તેમ તેમ ઉષાના મગજમાં કિશોર વિષેજ વિચારો ઘેરાવા લાગ્યા "એનું મુખ કેવું દયામણું લાગે છે ! અને આંખો કેવી તરસી દેખાય છે ! અને શરમાળ પણ મારા જેવોજ છે. મારી સામે એક ટસે જોઈ શકતો પણ નથી ! એ ક્યાં રહેતો હશે ? શું કરતો હશે ? કોનો છોકરો હશે ? હું એને ઘેર જઈને ઉભી રહું તો મને શું કહે ? મને કેવી રીતે બોલાવે ?" વિગેરે અનેક જાતના વિચારો તેને આવતા કિશોરના વિચારોમાં તેનું ચિત હવે અસ્થિર બન્યું હતું સરસ્વતી મંદિરમાં જતાં તે આવ્યો છે કે નહિ તે જાણવા માટે ખાસ કાળજી રાખતી અને પાછા ફરતાં પણ કિશોરજ તેની નજર સામે આવતો. ઘરમાં પણ ક્યારેક ક્યારેક આ રસ્તે થઈને જતો તો નથીને ? એમ ધારી બહાર ઝરૂખામાં ડોકિયું કરી જતી. કદીક તે દૂર તેના છજા ઉપર મીટ માંડી ઉભેલા કિશોરને જોતી, કદીક તેના ઘર પાસેથી નીચી નજરે ચાલતો જોતી તો કદીક તેને જોવા માટે અર્થ વગર ફેરવતી હતી. બે અજ્ઞાત દેહો એક બીજાથી કેટલાં પરિચિત ! અને છતાં કેટલાં દૂર"

ઉષા એક ગુજરાતી સમાજમાં ઉછરેલી કુમારીકા હતી. તેની વિધવા માતાની તે એકની એક લાડકી પુત્રી હતી. અર્થોપાર્જનની કશી ચિંતા વિના જીવન નિર્ગમન કરી શકે, એટલી સંપત્તિ તેની માતા પાસે હતી. તેનું મોસાળ કુટુંબ પણ પૈસે ટકે સુખી હતું અને જ્યારે જ્યારે ઉષા તેના મામાને ત્યાં જતી, ત્યારે ત્યારે મોંઘો સ્નેહ અને આદર તે પામતી. તેની મા અને મામા બન્ને, તેને માટે કોઈ સુશિક્ષિત યુવકને શોધતાં હતાં. ઉષા પણ તે જાણતી હતી અને અત્યારે

તેને માટે કેવાક હૃદયદેવ નિર્મ્યા છે તે જોવા તેને ઉત્કંઠા થતી. કિશોરને માટે તેના હૃદયમાં મમતા હતી, પ્રેમ પણ હતો. તેને કિશોરને જોવો હતો, તેની સામે બેસાડીને વાતો કરવી હતી અને તેના અંતરમાં શું છે ? તે જાણવું હતું. એ સિવાય કિશોરના વિષે તેના હૃદયમાં બીજો કોઇ પણ પ્રકારનો ભાવ નહતો પણ એ કેમ બને ? એ કોને કહે ? તેણે એક બે વખત તેની સહીયરોને કિશોર વિષે પૂછપરછ કરી હતી. પણ તેમણે તો તેની ઠેકડી કરી. " કહે ! અલી સુરેખ ! આ ઉષાને તો પેલા છોકરા સાથે પરણવું તે એનીજ વાતો કર્યા કરે છે " ત્યારપછી તેણે કદી કિશોર વિષે કોઇને કશુ પૂછ્યું નથી પણ એ છોકરો કોણ હશે ? કયા રહેતો હશે ? એ મારી તરફ આમ દીન બનીને શા માટે જોતો હશે ! એને કેમ મળાય ? એવા પ્રશ્નો તે પોતાની મેળે કર્યા કરતી.

× × ×

રાત્રીના ઘોર અંધકારની પીડા સહન કર્યા પછી ક્ષણિક ઉષા–દર્શન પૃથ્વીને કેવું મધુર લાગતું હશે ? પણ સૂર્ય તો રોજ સવારે પ્રગટ થાય છે ને પૃથ્વીના હૃદયમાં આનંદધારાઓ રેલાય છે. કિશોરના તકદીરમાં તો રાત્રીના અંધકારની પીડાજ હતી. હા, ક્ષણિક ઉષા–દર્શન તેના હૃદયમાં ક્ષણિક આનંદની વીચિ જગાવતુ અને પાછો એજ ઘોર અંધકાર, એજ વિષાદની છાયા અને ઔદાસિન્ય તેના દીન મુખ ઉપર તરવરતુ.

ધીમે ધીમે તેની વેદના વધતી ચાલી હવે ભાગ્યેજ તે તેના ચિંતન અને ધ્યાનમાંથી જાગૃત થતો ઑફીસનો સમય પણ ચૂકી જતો અને ઉષાને જોવા માટે જવાના તેના નિયમનું પણ ઠેકાણું ન્હોતુ રહ્યુ. જ્યારે તે જાગતો ત્યારે ઉતાવળો ઉતાવળો પેલા પરિચિત પત્થર પાસે જઇને ઉભો રહેતો પણ તેની હૃદયરાણી તો તેને જોવાની ક્યારની ત્યાથી ચાલી ગઇ હતી. નિરાશ થઇ તેનું જ ધ્યાન અને ચિન્તન કરતો તે ગમે ત્યાં રખડતો કે તેને ઘેર જતો ઑફીસમાં જવું હવે તેને ગમતું નહિ. તેના પગ ઑફીસ તરફ જવા ઉપડતા જ નહિ ઉષા-વિરહની વેદના સહન કરીને બીજા કામનો બોજો ઉઠાવવા તે અશક્ત બન્યો હતો. ઓહ! હવે તો સહન નથી થતુ એમ તે ઘડીએ ઘડીએ બબડતો અને

એક જ્યોત જવલે તુજ નેનનમાં
રસજ્યોત નિહાળી નમું હું નમું

એમ એ ગાતો.

સરસ્વતી મંદિરમા જતાં અને આવતાં બન્ને વખતે કિશોરને જોવા ઉષા પ્રયત્ન કરતી હતી પણ છેલ્લા ચાર દિવસથી તેણે તેને જોયો નથી એટલે હવે ઉષાના હૃદયમાં એ અજાણ્યા છોકરા વિષે અનેક વિચારો આવવા લાગ્યા. એ કેમ નહિ આવતો હોય ? કદાચ ગયો તો નહિ હોય ? શુ થયું હશે ! એની તબીયત તો સારીજ હશેને ! વિગેરે વિચારો તેના કોમલ હૃદયને વિહ્વળ કરી મૂકતા. ઉષા બહારથી શાંત અને સ્વસ્થ દેખાતી હતી પણ તેને ચેન પડતું નહિ. તેનો અંતરાત્મા જાગતો હતો તે બીજા કામમાં તેનુ ચિત્ત પરોવવા મથતી હતી, પણ પેલા અજાણ્યા છોકરાનું કરુણ મુખ તેની દૃષ્ટિ સમક્ષ ખડુ થઇ. કિશોરનુ દુઃખ તેને સાલતું હતું. કિશોરને દુઃખે તે દુઃખી થઇ હતી કિશોરને અને તેને કંઇ સબંધ ન હતો છતાં કિશોરને માટે તેના દિલમાં શા માટે આવી લાગણીઓ થતી હતી તેનું કારણ તે સમજી શકતી નહિ બીજા કોઇને વિષે તેને કદી આવી લાગણીઓ થતી નથી ઘણાય છોકરાઓ તેની સામે મીટ માંડીને જોતા હતા અને તે પણ સૌને જોતી હતી પણ કિશોર સિવાય તે કોઇને

ગુણસુન્દરી

સેવાભાવી દંપતી

શ્રી. હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંજારીઆ, એમ એ.
અને
સૌ. મુદ્રિકાબ્હેન હિમ્મતલાલ અંજારીઆ.

વિષે કદી વિચાર કરતી નહિ. કોણને માટે તેનું ચિત્ત આટલું ઉદ્વિગ્ન રહેતું નહિ જેમ જેમ કિશોર વિષેના વિચારો દૂર કરવા તે મથતી હતી તેમ તેમ કિશોરની કરૂણા મૂર્તિ તેના હૃદયમાં વધારે વખત દૃઢ થતી હતી તેની વિહ્વલતા છૂપાવી શકાય એમ ન હતું. તેને થતું કે માને વાત કરૂં ? પણ આ વાત કહેતાં તેની હિંમત ચાલતી નહિ તેને વિષે એ શું ધારે એ વિચારે તે ધ્રૂજતી હતી અને આ આંતરવેદના કેમ શમે તેની સમજ નહિ પડવાથી ઉષા સ્વાભાવિક રીતેજ મૂક બની હતી પહેલાની તોફાની અને વાચાળ ઉષા હવે મૂક અને ચિંતાતૂર દેખાતી હતી.

ઉષાની માતાનું નામ સરોજ હતું. વૈધવ્યે તેના હૃદયને કોમલ બનાવ્યું હતું તેનાથી પોતાનું કે પરાયું દુ:ખ સહન થતું નહિ. ઉષાને એણે બહુ લાડથી ઉછેરી હતી તેની તબીયત જરાક બગડતી ને સરોજની ચિંતાનો પાર રહેતો નહિ. તેની ઉષા સાજી રહે તે માટે તે રોજ ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરતી પિતાવિહોણી ઉષાને કશાની ઉણપ ન રહે તે માટે તે ખાસ ચિંતા રાખતી થોડા દિવસથી ઉષા બોલતી ચાલતી બંધ થઈ હતી અને તે કશાનો વિચાર કરતી હતી એમ તેને લાગ્યું તો હતુંજ પણ છેલ્લા ચાર દિવસમાં ઉષામાં તેણે મોટો ફેરફાર જોયો. તેનું હાસ્ય કરમાઈ ગયું હતું, તેનું તોફાન ઓછું થઈ ગયું હતું અને આખો દિવસ તે ગમગીન રહેતી હતી. હમણાંની શાળામાં જવા માટે તે ઉતાવળ કરતી હતી અને પાછી પણ વહેલી મોડી ફરતી હતી. આ બધાનું કારણ તેને સમજાયું નહિ. સાંજ પડી હતી ઉષા વાંચવાની ચોપડી લઈ બેઠી હતી પણ તેની આંખો તો આકાશના રંગ બેરંગી રંગો જોતી હતી. સરોજે ધીમેથી તેની પાસે જઈ માથા ઉપર હાથ ફેરવ્યો ને પૂછ્યું " બેટા ઉષા, તને શું થાય છે ? "

" ના, મને કશું થતું નથી "

" જો ઉષા ! મને નહિ કહે ?, બોલ જોઉં ! તું આખો દિવસ શાના વિચાર કર્યા કરે છે ? તું કેમ ઉદાસ દેખાય છે ? તારા મનમાં જે હોય તે સાચેસાચું કહી દે, જરીકે છુપાવીશ ના, જરીએ શરમાઈશ ના; તું કેમ આવી થઈ ગઈ છે ? "

" પણ બા ! મારા મનમાં કશું નથી. "

" ના; એમ નહિ ચાલ, કહે જોઉં ! કશું નથી તો તારી જીભ કેમ બોલતી બંધ થઈ ગઈ છે ? તારૂં તોફાન ક્યાં ગયું ? આટલી ગમગીન કેમ થઈ ગઈ છે ? તું બોલતી નથી પણ તારી આંખો, તારૂં મુખ તારી ચાલ બધું કહી દે છે કે તારા અંતરમાં કંઈ બળતરા છે તું કશાના વિચારો કર્યા કરે છે અને મારાથી છુપાવે છે "

" પણ બા ! હું શું કરૂં ? હું ઘણીએ મહેનત કરૂં છું પણ એ વિચારો મારા મગજમાંથી ખસતાજ નથી. "

" તે મને કહેતી કેમ નથી ત્યારે ? "

" તું મારા ઉપર ગુસ્સે થાય તો ? "

" ના, નહિ થાઉં ! તું કહે "

" જો ! ત્યારે સાંભળ ! એક છોકરો છે એનું નામ મને ખબર નથી. એને મા બાપ છે કે નહિ તે પણ હું જાણતી નથી. તે મને જોવા માટે એ રોજ સરસ્વતી મંદિરમાં જતી વખતે અને છૂટતી વખતે આવે છે રોજ મારી પાસે થઈને ચાલ્યો જાય. પણ બા ! એવો છોકરો છે ! મીટ માંડીને તો કદી જોતો જ નથી. એનું મોઢું જોઈએ તો જાણે હમણાંજ રડી પડશે. એક દિવસ પણ એ આવ્યા વિના રહેતો નથી. દૂરથી મારી સામે જોયા કરે, હું ન જાણું એમ.

તે આ એ રોજ અને જોવા કેમ આવતો હશે ? અને એનું મુખ આવું કરુણ કેમ દેખાતું હશે ? એના અંતરમાં શું હશે ? મને એના વિષેજ વિચારો આવ્યા કરે છે. હમણાં ત્રણ ચાર દિવસથી એ બીલકુલ જણાતો નથી. તે એને શું થયું હશે? કેમ નહિ આવતો હોય ? માંદો તો નહિ પડયો હોય ? એનું કોઇ સગું તો હશેજ ને ? કે એકલો જ હશે ? એની સારવાર કોણ કરતું હશે ? બા સારાથી એને આપણે ઘેર આવવાનું ન કહેવાય ? "

" વે હવે તુ એને જુએ ત્યારે આપણે ઘેર તેડતી જ આવજે. અને હવે જોજે એને વિષે વિચાર કરતી ! "

" અરેરે ! મે તને પહેલેથી જ કહ્યું હોત તો કેવું સારું થાત ! "

" બહુ સારું થાત ! " એમ કહી ઉષાને એકલી મુકી મનોજ ત્યાંથી ચાલી ગઇ. ઉષા ત્યાં જ બેસી રહી. સૂર્ય અસ્ત થતો હતો. સધ્યાની લાલીમા ઝાંખી થતી હતી. ઉષાના હૃદયનુ તોફાન પણ શમતું હતુ. સંધ્યા આવી ને ચાલી ગઇ ને તેની દૃષ્ટિ આકાશ ઉપરથી ઉતરી શ્યામા પૃથિવી પર ફરવા લાગી. ઝાંખા થતા પ્રકાશમા દુરથી તેણે કિશોરને આવતો જોયો. તેના હૃદયમાં કશો તનમનાટ થયો નહિ તેનુ હૈયું તોફાનથી નાચતુ નહતું. અનિમિષ નયને તે માત્ર કિશોર તરફ જોતી હતી કિશોર પણ તેની સામે જ જોતો હતો. બન્ને એક બીજાની ઝાંખી કરતાં હતાં. કિશોર વધારે નજદીક આવ્યો, ઉષા ત્યાંજ બેસી રહી હમણાં જાઉ છું, હમણાં જાઉં છુ, એમ તે વિચાર કરતી હતી ને કિશોર ત્યાંથી પસાર થયો. હવે તે પાછું વળીને જોતો નથી. ઉષા દોડતી દોડતી નીચે ઉતરી કિશોર જતો હતો તેની પાછળ દોડી, તેની સામે આવીને ઉભી રહી ને પૂછયું. " તમે મારે ત્યાં આવશો ? " કિશોરે કંઇ જવાબ આપ્યો નહિ. તે માત્ર ઉષાને જોતો હતો. તેની આંખો ભીની થઇ હતી. રોજની પેઠે આજે ઉષાને તેની સામે જતાં તેનાં પોપચાં ઢળ્યાં નહિ અદ્ભૂત રૂપદર્શનને અંતે જે અવાચકતા જન્મે છે તેવી અવાચકતાથી કિશોર મૂંગો બન્યો હતો. સૌંદર્ય-સરોવરમાં તે ડુબ્યો હતો. તેનાથી બહાર નીકળાય તેમ નહતું. અવાક્ કિશોરનો હાથ પકડી ઉષા તેને પોતાને ઘેર લઇ ગઇ. કિશોર આંધળા માણુસની માફક દોરાતો હતો. ઉષા તેને મેડીએ લઇ ગઇ અને એક ખુરસી ઉપર બેસાડયો. ને પીવાનું પાણી લાવીને આપ્યું. કિશોરે પાણી પીધું. તેણે સ્વપ્ને પણ ધાર્યું ન હતું કે પેલી કુમારીકા તેને આવી રીતે મળશે. સત્ય કે સ્વપ્નના ભ્રમમાં તે હતો; તે દરમિયાન ઉષા તેને લઇ આવી. હવે કિશોર સ્વસ્થ થયો. તેને ભાન થયું કે તે એક ગૃહસ્થને ઘેર આવી બેઠો છે ખુરસીમાં જેમ તેમ પડેલો તે જરી ટટાર થયો ને માથાના વાળ ઠીક કર્યા અને તેને અહીં કેમ બોલાવ્યો હશે તે સબધી વિચાર કરતો હતો એટલામાં ઉષાએ તેને પૂછયું " તમારું નામ શુ ? "

" કિશોર. "

" તમે શું કરો છો. "

" ભક્તિ. "

" કોની ભક્તિ કરો છો ? "

" તમારી. "

" હવે તમે શું કરશો ? "

" હું તમને ચાહું છુ અને ચાહીશ "

" તમે મને કેમ ચાહો છો ? તમે મને કેવી રીતે ચહાશો ? "

" મને ખબર નથી કે હું તમને કેમ ચાહું છું. હું જાણતો નથી કે હું તમને કેવી રીતે ચાહું છું. મને ખબર નથી કે મજબૂત લયતનિ કેવી રીતે ચઢાતો હતો હું જાણતો નથી કે ફરહાદ શીરીંને કેવી રીતે ચાહતો હતો. હું માત્ર એટલું જ જાણું છું કે હું તમને ચાહું છું. મારી સમસ્ત પ્રાણ શક્તિથી જેમની પાસે હું બાળકની જેમ નાચી શકું એવા પિતા મારે નથી જેના શીતળ ખોળામાં મારું માથું મૂકી વિશ્વને વિસારી શકું એવી માડી પણ મારે નથી પોતાનો જધો પ્રાણ રેડી " ભાઇ " કહીને બોલાવે એવી બેનડી મારે નથી. અને મને જ માત્ર જુવે એવી પ્રિયતમા પણ નથી. હું માત્ર ચાહું છું તમને, તમને જોઉં છું ત્યારે મારું વેદના તપ્ત હૃદય શાંત થાય છે, મારા વિષાદમય ચહેરા ઉપર સ્મિત ફરે છે. અને મને ભૂલી શકું એવા આનંદમાં તલ્લીન થાઉં છું " કિશોરે પોતાનું હૃદય ઉષા પાસે ખાલી કર્યું. તેનો શબ્દે શબ્દ ઉષા એકાગ્રતાથી સાંભળતી હતી. તેના હૃદયના તાર ઝણઝણી ઉઠ્યા તેનું હૈયું દ્રવિત થયું તેણે કિશોરને માટે કશું કર્યું ન હતું છતાં તે તેને ચાહતો હતો,, તેણે એક આભાર દૃષ્ટિ કિશોર તરફ ફેંકીને પૂછ્યું.

" હું તમારે માટે શું કરી શકું ?

" મને એમ થતું હતું કે મારું આ દુનિયામાં કોઇ નથી. તમને " મારું કોઇ " થજો. મારો ધરતી પરનો વિસામો તમે થજો. કદીક ભટકતો ભટકતો તમારે દ્વારે આવી ચડું તો મને બોલાવજો હું આપો મિચીક અને મારા કપોલ ઉપર એક ચુંબન મેલજો. તમારા હૃદયના એક નાનકડા ખૂણામાં મારું સ્થાન રાખજો અને હું હોઉં કે ન હોઉં ફુરસદની કોઇ ક્ષણે મને યાદ કરજો તમારું હૃદય ખોલીને મને જોજો બસ હું હવે જાઉં છું. " કિશોર ઉઠ્યો, દાદરો ઉતર્યો અને ચાલ્યો ગયો ઉષાથી એક શબ્દ પણ બોલાયો નહિ. તે માત્ર તેની પાછળ જોતીજ રહી ઉંબરે જ્યારે તે દેખાતો બંધ થયો ત્યારે તે જાગી. પાણીનો લોટો અને પ્યાલું પડ્યું હતું તે લીધું અને નીચે રસોડામાં મુક્યું. સરોજે પુછ્યું.

" એ કોણ હતું ?

' આ ! પેલો છોકરો હતો "

' એણે શું કહ્યું ?"

' કેમ જાણે સ્વપ્ન જોયું હોય એમ લાગે છે શું કહ્યું તેનો આછો આછો ખ્યાલ છે પણ બધું યાદ નથી. "

" એ ક્યાં રહે છે ?"

" કશું પૂછ્યું નહિ. એ બોલતો હતો અને હું મંત્રમુગ્ધ બનીને સાંભળતી હતી. પણ એણે કહ્યું હતું કે એને કોઇ સગું વ્હાલું નથી. "

" ફરી પાછો આવશે ? "

" કોણ જાણે. "

તે દિવસની રાત પછી કિશોર ક્યાં ચાલી ગયો તે કોઇ જાણતું નથી. ઉષાએ તેને ખોળવાના બહુ પ્રયત્નો કર્યા પણ પછી તે કદી દેખાયો નહિ. ખરું હતું કે તે આ ગામમાં ન હતો પણ ઉષાના હૃદયમાં તેણે સ્થાન મેળવ્યું હતું અને જો કે હવે ઉષા કિશોરને ભૂલવા પ્રયત્ન કરતી હતી, છતાં કિશોરની છબીની કલ્પના કરતી કરતી તેની દૃષ્ટિ અપૂર્વ ,બન્ધન સ્થિર થતી.

દાદાજીની ડેલી

[શિવ ભોળા, મહેશ્વર ભોળા .....એ ઢાળ]

મને વહાલી દાદાજીની ડેલી;
રહી રંગની રેલ જ્યાં રેલી:
દાદાજીની ડેલી........

એ તો દેવોની દિવ્ય ફૂલવાડી;
શીળી પમરે છે ફોરમ દાડી:
દાદાજીની ડેલી........

બાગે પંખીડાં કરતાં કલ્લોલો;
ઉડે આનંદની રસ છોળો:
દાદાજીની ડેલી........

એ તો દેવળ છે જ દેવતાઈ;
રોજ જ્યાં છે વહાલની વધાઈ:
દાદાજીની ડેલી........

સદા હસતાં છે બારણાં ખુલ્લાં;
રૂડાં સ્વાગત જ્યાં છે દુલ્લાં:
દાદાજીની ડેલી........

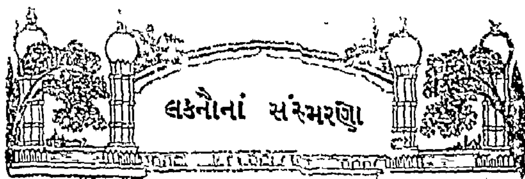
શુભ ગૌરવ કેરી એ ગાદી;
વસે માહેશ્વરી ત્યાં દાદી:
દાદાજીની ડેલી........

ધર્મધામ છે એ તો અમોલું;
એનાં બિરદો હું શા શા બોલું ?
દાદાજીની ડેલી........

સ્મરણ માત્રે દિલ મારૂં ડોલે;
કોણ આવે દાદાજીની તોલે ?
દાદાજીની ડેલી........

એનાં મૂલ કુબેર ક્યાંથી મૂલે ?
એની પાસે ત્રિભુવન ડૂલે:
દાદાજીની ડેલી........

ચંદ્રકાન્ત મગનજી ઓઝા

આલેખનાર : શ્રીમતી લેડી વિદ્યાબ્હેન નીલકંઠ, બી એ

All India Womens' Conference (અખિલ ભારત સ્ત્રીપરિષદ)ની સાતમી બેઠક લકનૌમાં નાતાલની રજા દરમીયાન ભરાઈ હતી. અને તે પરિષદનાં સંસ્મરણો દ્વારા એની કાંઈક માહિતી અન્ય બહેનોને મળે એ હેતુથી થોડું લખવા ઇચ્છા રાખું છું.

પરિષદનાં મંત્રી રાણીસાહેબ લક્ષ્મીબાઈ રાજવડે છે. મુંબઈનિવાસીઓ તેમના પૂર્વાશ્રમનાં ડૉ મીસ નાગુબાઇ જોષીના નામથી પરિચિત છે. ડૉકટરના ધંધામાં તેમણે ખ્યાતિ મેળવેલી તેજ ખ્યાતિ તેમણે જાળવી રાખી છે. એક બાહોશ કાર્યકર્તા તરીકે તેમણે સહુના મન સંપાદન કર્યા છે જેથી નવા વર્ષમાં પણ તેમને મંત્રીપદે નીમ્યાં છે. પ્રતિનિધિઓની ખાત્રીમાં રહી તેમણે સર્વના મન હરણ કરી લીધાં હતાં.

પરિષદમાં સમસ્ત દેશની સુશિક્ષિત બહેનોની હાજરી હતી. તેમનો ઉત્સાહ અત્યંત હતો અને પ્રત્યેક બહેન પોતાના વિભાગમાં કાંઇને કાંઇ કામ કરનારી છે એમ પ્રત્યક્ષ જણાઇ આવતું હતું ગુજરાતી બહેનોની સંખ્યા પણ આટલા દૂર ભાગમાં હોવા છતાં સારી હતી. બંગાલી, મદ્રાસી, આગ્રવાસી, પંજાબી, મધ્યપ્રાન્તો, ઉત્કલ, મુંબઇ વગેરે સર્વ સ્થળેથી સ્ત્રીઓ પ્રતિનિધિ તરીકે હાજર થઇ હતી અને પરિષદના ઠરાવોને લગતાં ભાષણો આપવા એક બીજા સાથે હરીફાઇ કરતી.

કેળવણી અને સમાજ સુધારાના પ્રશ્નોને લગતા ઠરાવો હતા અને એ વિષયો પર અભ્યાસ કરી બોલવા માટે બહેનોએ પૂરી તૈયારી કરેલી માલમ પડતી હતી આ વરસની પરિષદમાં નવા બંધારણમાં આવનાર સ્ત્રીઓની જુદી બેઠકો સામે વિરોધ દર્શાવવામાં આવ્યો હતો અને સર્વસામાન્ય બેઠકો માટે ઉમેદવારી કરવાની તેમની ખાયશ જણાવી હતી. બીજી બાબત લગ્નવિચ્છેદની હતી. લગ્નવિચ્છેદની તરફેણમાં સારી સંખ્યામાં મત નોંધાવાથી એ ઠરાવ પસાર થયો હતો વડોદરાના લગ્નવિચ્છેદના કાયદાના ધોરણ પર બ્રિટિશ રૈયત માટે તેવો કાયદો રચાવવા આગ્રહ કર્યો હતો લગ્નવિચ્છેદના સંબંધમાં આપણામાં ઘણી ગેરસમજ જોવામાં આવે છે એ કાયદો પસાર થાય તો જાણે કે દરેક લગ્ન તે વિચ્છેદ કરવા માટેજ કરવાનું હોય એમ ભ્રાન્તિ ધણાને છે. અતિ દુઃખદ સંજોગોમાં, જ્યાં વિવાહિત રહેવાથી બને પક્ષ એક બીજાથી મુક્ત થાય તેમજ બનેનું હિત છે એમ તેમને જણાય તો-અને તે પણ તેમની ઇચ્છા હોય તોજ-એ કાયદાનો લાભ લઇ શકાય એવી છૂટનો કાંઇક કોઈપણ સુધરેલી પ્રજામાં હોવો આવશ્યક છે હિંદુસ્તાનમાં તેની ખાસ તરત વિશેષ અગત્ય છે કેમકે વિવાહિત સ્ત્રી પુરુષોના

લગ્નસંબંધ તેમની જરા પણ સંમતિ વગર અનેક અંગત કારણોથી માબાપો બાંધે છે તેમાં અસંખ્ય જોડાં એવાં હોય છે કે તેમને જીવનભર દુઃખ વેઠવું પડે છે એવા પ્રસંગોએ ઘણીવાર પુરૂષ તો એ બંધનથી મુક્ત થઈ એક સ્રીને છોડી દઈ બીજી સાથે લગ્ન કરી શકે છે આવી છૂટ સ્રીને નથી એ ઘોર અન્યાય છે લગ્નને ધાર્મિક બંધન માનવા સારૂ, માત્ર સ્રીઓ પાસેજ એ આદર્શ પળાવવા માટે જે એકતરફી કાયદો છે તે કેવળ ન્યાયરહિત છે વિવાહિત સ્રી પુરૂષોના જીવન કાયમને માટે દુઃખી કરવાથી કોઈ આદર્શ જળવાતો નથી અતિ વિકટ પ્રસંગે એવાં લગ્નોનાં બંધન છૂટી શકે એવી કાયદામાં છૂટ હોવી જોઈએ એ માન્યતાના ધોરણે આ ઠરાવ બહુમતીથી પસાર થયો હતો

તે ઉપરાંત સંતતિ નિયમનનો ઠરાવ પણ આ વર્ષે બહુ મોટી બહુમતીથી પસાર થયો હતો. હિંદુસ્તાન જેવા ગરીબ, બેકાર દેશમાં વસતી અનિયંત્રિત વધે તેથી ભવિષ્યની પ્રજાને ભારે હાનિ છે એ આર્થિક દષ્ટિએ સંતતિ નિયમન આવશ્યક છે. તેમજ અનેક પ્રસૂતિથી સ્રીઓની શારીરિક દશા છેક બગડે છે તેમજ તેની સંતતિ નિર્બળ થાય છે એ આરોગ્યની દષ્ટિએ સંતતિ પરિમિત સંખ્યામાં હોય એ ઇષ્ટ છે એમ ચર્ચા થઈ હતી. આ નિયમન સંયમ વડે થાય તો શ્રેષ્ઠ પણ વ્યવહારમાં આવો સંયમ ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે. કૃત્રિમ ઇલાજોથી સંતતિ નિયમન કરતાં અનીતિ વધવાનો ભય છે એ વાત પણ વીસારી દેવામાં આવી ન હોતી, પરંતુ દરેક સારી વસ્તુનો દુરૂપયોગ થાય માટે તે ગ્રહણ ન કરવી એવું કોઈ કહી શકે નહીં. વિજ્ઞાનદ્વારા અનેક વસ્તુઓ એવી છે કે જેના સારાને ખોટો ઉપયોગ થાય છે. જે ઓછું અનિષ્ટ હોય તે લેવું એ કર્તવ્ય છે. આવા કૃત્રિમ પ્રયોગો સિવાય પણ મનુષ્યો ક્યાં ઓછા અનીતિને માર્ગે જાય છે? નીતિના માર્ગે જવા માટે તો સારા સરકારની આવશ્યકતા છે મદ્રાસની પરિષદમાં આ ઠરાવ પસાર ન હોતો થઈ શક્યો. સંતતિનું રક્ષણ, પાલન, શિક્ષણ, સ્વાર્થનો ભોગ એ સર્વ સ્રીઓને જ માથે છે એટલે એ સંબંધમાં તેમનો અભિપ્રાય વજન આપવા યોગ્ય ગણવો જોઈએ.

આ પરિષદની સાત બેઠકો ચાર દિવસમાં થઈ હતી. પ્રથમ દિવસે સ્રી પુરુષોનો ભેગો મેળાવડો હતો લગભગ હજારેક માણસ હાજર હતાં. પછીના દિવસોએ માત્ર સ્રીઓની હાજરી હતી. સાતસો આઠસો સ્રીઓ હશે એમ અનુમાન થાય છે. લગભગ બસો બહેનો પ્રતિનિધિ તરીકે આવેલાં હતાં. આવા મેળાવડામાં આપણા ભારત દેશના જુદા ભાગમાંથી સુશિક્ષિત, ઉત્સાહી આગેવાન બહેનોને મળવાનો પ્રસંગ જે પ્રાપ્ત થાય છે તેનું મૂલ્ય થાય તેમ નથી. તે ઉપરાંત તે સર્વના વિચાર અને અનુભવની આપલે કરવાથી પણ પ્રત્યેકને લાભ છે એ નિઃસંશય છે. આ સર્વ બહેનો પોતપોતાના ગામમાં જઈ પરિષદનું કાર્ય આગળ વધારવા માટે આખા વર્ષ દરમીયાન પ્રયાસ કરે છે, જેથી માત્ર પરિષદ તે મેળો બની સમાપ્ત નથી થતી. આ પરિષદે એવું એક સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે કે તેનો મત સન્માન પામે છે અને ધારાસભામાં તેનું સારું વજન પડે છે. સમસ્ત દેશની પ્રતિનિધિ સ્રીઓ મળી જે વિચાર કરે તે આદરનો પાત્ર હોવો જોઈએ એ વાત સર્વથા સ્વીકારાઈ છે.

લાહોર ખરેખર એક રળિયામણું શહેર છે બાદશાહી વખતની જાહોજલાલીનાં ચિહ્નો

ઉપરાંત નવા જમાનાની ચઢતી કળાનું દર્શન પણ ત્યાં થાય છે. સુંદર મકાનો, આકર્ષક બગીચાઓ અને વિશાળ રસ્તાઓ એ સર્વ વડે લકનૌ બહારથી 'આવનારના મન આકર્ષે છે.

પરિષદને અંગે ખાનપાનના મેળાવડા ત્રણ ચાર થયા હતા. તે ઉપરાંત લકનૌની બહેનો તેમજ બહારના પ્રતિનિધિઓએ મળી એક નાટય અને સંગીતનો અતિ મનોરમ જલસો કર્યો હતો. ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનું 'માલિની' નામનું નાટક, ગરબા, વીણાવાદન, સંગીત, કૃષ્ણગોપીનું દૃશ્ય એ સહુ સહેજે ભૂલાય તેમ નથી. દરેકે પોતપોતાનું કાર્ય કુશળતાથી કર્યું હતું. અને એ જલસો સફળ થયો હતો.

લકનૌમાં રાજાઓ, તાલુકદારો, નવાબો વગેરે સર્વ ખાનદાની સ્ત્રીઓમાં અગાઉ પડદો અત્યંત પ્રચલિત હતો. આ પરિષદમાં તે વર્ગની હિંદુ તેમજ મુસલમાન બહેનોએ પડદો બાજુએ મુકી ભાગ લીધો હતો. આ કરતાં વધારે આશ્ચર્યજનક અને સંતોષકારક બીના એ હતી કે આ હિંદુ મુસલમીન બહેનોમાં અત્યંત સંપ જોવામાં આવતો હતો જે બીજા પ્રાંતોએ ગ્રહણ કરવા જેવો છે

પરિષદને અંગે નાનકડું સ્વદેશી પ્રદર્શન પણ ભરવામાં આવ્યું હતું

તમેજ બધા ઢેડાઓ છો

બધા બાળકો—' એ, એ, તુ ભંગીઆને અડયો. તુ અમને ના અડતો.'

એક બાળક—' પણ એ ભંગીજ ક્યાં છે ? એ તો રજપુત લાગે છે, રજપુત '

બધા—' અરે, એ તો ભંગી છે આજે એણે નવાં લુગડાં પહેર્યાં છે ને ન્હાયો ધોયો છે '

એક—' તો પછી એને કેમ ન અડાય '

બધાં—' પણ એ ભંગી છે ના ? મેલુ કાઢે છે ના ? '

એક—' પણ અત્યારે એ ક્યાં મેલુ કાઢે છે ? અત્યારે એ ભંગી નથી પણ રજપુત છે '

બધા—' જા, જા, મુરખા, આઘો રહે. અડતો નહીં. '

એક—' આ આઘેથી હું તો; ડાહ્યાઓ, તમનેજ હું નહી અડવાનો; તમેજ બધા ઢેડાઓ છો.'

બા, ખોટું શીખવ મા

બાળકે બાને પૂછયું, ' ભંગીને કેમ ના અડાય ?'

બા કહે, ' એ મેલું કાઢે છે '

બાળક કહે, ' તો મેલુ તો તુ પણ કાઢે છે. '

બા કહે, ' પણ એ ભંગી છે '

' બાળક કહે, ભંગી એટલે શુ ?

બા કહે, ' મેલુ કાઢે તે ભંગી '

બાળક કહે, ' ત્યારે, બા, તુ પણ ભંગી. તુ મને ના અડકતી '

બા કહે, ' એમ તે હોય ? હું તો મેલું કાઢી સ્નાન કરુ છુ '

બાળક કહે, ' ત્યારે ભંગી પણ એમજ કરે તો ?'

બા કહે, ' તો પણ એને ના અડકાય. '

બાળક કહે, જા, જા, એવુ ખોટુ શીખવ મા. એવું જુઠું હું નહિ શીખુ

અખિલ ભારતીય મહિલા પરિષદની જનેતા

શ્રીમતી માર્ગરેટ કઝીન્સના

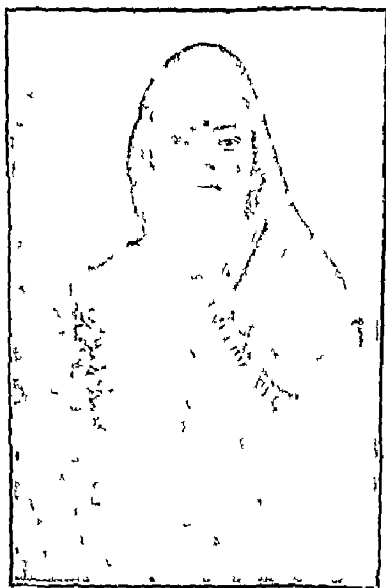
પરિચય કરાવનાર: શ્રી યજ્ઞેશ હ. શુકલ

શ્રીમતી કઝીન્સને મે પહેલવહેલાં ૧૯૨૯ ના જાન્યુઆરી માસમાં જોયાં અખિલ ભારતીય મહિલા પરિષદનું ચોથું અધિવેશન મુંબઈમાં ભારતકોકિલા શ્રીમતી સરોજિની નાયડુનાં પ્રમુખપદે મળ્યું હતું. અને એ પરિષદમાં, પરિષદનાં પ્રાણસમાં શ્રીમતી માર્ગરેટ કઝીન્સને જોવાનો અવસર મળ્યો. શ્રીમતી કઝીન્સનો દેખાવ જ એવો છે, કે એમને જોતાં મનુષ્ય સ્વભાવનો સહેજ પણ અભ્યાસ હોય એવા કોઈને પણ, તેઓ એક ખંતીલા કાર્યકર છે એમ જણાઈ આવ્યા વિના નહિ રહે. શ્રીમતી કઝીન્સે ભારતની મહિલાઓ માટે કરેલાં કાર્યોથી હું સુપરિચિત હતો; એટલે તેમને જોવાની-મળવાની તક સાધવાનો અવસર હું ખોળ્યા જ કરતો હતો ૧૯૨૯ ના જાન્યુઆરીમાં એ અવસર પ્રાપ્ત થયો. અને ભારત કાજે, તેમજ ભારતીય મહિલાઓ કાજે નિ:સ્વાર્થ ભાવે સેવા કરનારાં એ અપૂર્વ આયરીશ મહિલાનાં દર્શન કરી હું ભાગ્યશાળી થયો. પરિષદ દરમ્યાન એમની સાથે વાર્તાલાપ થતાં, તેમનો ઉત્કટ ભારતપ્રેમ, અને ભારતીય મહિલાઓને ઉન્નતિના પથે દોરવાની અભિલાષાએ મને મુગ્ધ કર્યો અને એ ભારતપ્રેમી મહિલાને મારાથી સહસા જ વંદન થઈ ગયું.

અખિલ ભારતીય મહિલા પરિષદનાં જનેતા શ્રીમતી માર્ગરેટ કઝીન્સ છે ૧૯૨૬ ના શ્રીમતી નાથીબાઈ દામોદર ઠાકરસી હિન્દી સ્ત્રીઓની યુનિવર્સીટીના પદવીદાન સમારંભ પ્રસંગે, શ્રીમતી માર્ગરેટ કઝીન્સને એવી પ્રેરણા થઈ કે અખિલ હિન્દની મહિલાઓની પરિષદ ભરવી અને એ પ્રેરણાને આચારમાં મૂકવાનું કાર્ય તેમણે તરતજ શરૂ કરી દીધું. વર્તમાનપત્રોમાં એ સંબંધી લેખો પ્રકટ કરવા માંડ્યા અને મિત્રોમાં પણ એ વિચારનો પ્રચાર કર્યો. આમ સતત પ્રચારકાર્યને પરિણામે અખિલ ભારતીય મહિલા કેળવણી પરિષદનું પ્રથમ અધિવેશન ૧૯૨૭ માં પુના ખાતે વડોદરાનાં ના. મહારાણી સાહેબાનાં પ્રમુખપદે ભરાયું. તે પછી ઉત્તરોત્તર એનાં અધિવેશનો ભરાયાં કર્યાં છે અને હાલમાંજ ડીસેમ્બર માસની આખરે, લખનૌ ખાતે એનું સાતમું અધિવેશન ગુજરાતનાં આદર્શ સન્નારી શ્રીમતી લેડી વિદ્યાબ્હેન રમણભાઈ નીલકંઠનાં પ્રમુખપદે ભરાઈ ગયું છે.

શ્રીમતી માર્ગરેટ કઝીન્સ લગભગ ૧૯૧૫ ના અરસામાં હિંદ આવ્યાં અને મદ્રાસમાં ડૉ એની બીસાન્ટ સાથે થીઓસોફીકલ સોસાયટીનાં એક આગેવાન કાર્યકર્ત્રી બની ગયાં. હિન્દ આવતાની સાથેજ તેમણે ભારતીય મહિલાઓ અને બાલકોનાં હિતનું આંદોલન શરૂ કરી દીધું. Women's Indian Association (ભારતીય મહિલા સમાજ) નાં તેઓ એક મુખ્ય સંચાલિકા છે. કેટલાયે વર્ષો સુધી એ સમાજના મુખ્ય મંત્રી તરીકે તેમણે કાર્ય કર્યું છે અને તેમના પ્રયત્નને પરિણામે જ એ સમાજનું સાર્વદેશીય સંગઠન થઈ શક્યું છે અને શ્રીમતી સરોજિની નાયડુ, શ્રીમતી કમળાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાય, શ્રીમતી હંસાબ્હેન મહેતા, જેવાં લોકપ્રસિદ્ધ અને સમાજસેવક મહિલાઓ એમાં આગળ પડતો ભાગ લઈ રહ્યાં છે.

હિન્દ આવ્યાને બેએક વર્ષ પણ પૂરાં થયાં નહિ ત્યાં તો તેમણે ભારતીય મહિલાઓની ઉન્નતિ માટે યત્ન કરનારા એક

શ્રી સુભદ્રાકુમારી ચૌહાણ

જેમને "બિખરે મોતી' નામે નવલિકા-સંગ્રહ માટે હિન્દી સાહિત્ય સમેલને રૂ ૫૦૦) નું પારિતોષિક આપ્યું છે ગયે વર્ષે એ બ્હેનને "મુકુલ" નામે કાવ્યસંગ્રહ માટે રૂ. ૫૦૦ નું પારિતોષિક મળ્યું હતું.